

Doktori (Ph.D) disszertáció

TÖRÉSVONALAK.
A RENDSZERVÁLTÁS HATÁSA TÜRKEVE TÁRSADALMÁRA

Szendrei Eszter

Édesapám, Szendrei Károly emlékére

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék
Témavezető: D. Sc. Vargyas Gábor egyetemi tanár

PÉCS
2012

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	5-6
1. A téma meghatározása, a vizsgálat célja.....	5-8
2. Fogalmak, és a fogalomrendszerek problematikája.....	8-18
3. A kutatott témakör helye a társadalomtudományokban, szakirodalmi áttekintés.....	19-29
4. A kutatás és feldolgozás során alkalmazott módszerek.	
4.1. Interjúkészítés, megfigyelés.....	29-31
4. 2. Az adatközlők jellemzői.....	32-34
4. 3. Egyéb módszerek és források.....	34-36

Fejezetek

I. fejezet. Túrkeve a szocializmus éveiben (1947 – 1989)

1. A város helyének meghatározása	
1.1. Településföldrajzi helyzet.....	36-37
1.2. A város térségben betöltött szerepe.....	37-46
2. Demográfiai és egészségügyi jellemzők	
2. 1. Demográfia.....	46-48
2. 2. Egészségügy.....	48-49
3. A mezőgazdaság helyzetének alakulása	
3. 1. A mezőgazdaság és a birtokviszonyok fő vonásai 1945-ig.....	50-51
3. 2. A termelőszövetkezeti gazdálkodás jellemzői.....	51-57
4. Infrastruktúra, iparfejlődés	
4. 1. Az infrastruktúra főbb jellemzői.....	57-58
4. 2. Az ipar helyzetének alakulása	
4. 2. 1. Előzmények.....	58-59
4. 2. 2. A szocialista iparosítás törekvései és eredményei.....	59-64
4. 3. A munkásréteg kialakulása.....	64-68
4. 4. A város társadalmi összetétele.....	68-78
4. 5. Életmód.....	78-80

II. fejezet. A rendszerváltás

1. A társadalmi mozgások fő iránya a rendszerváltás után.....	81-83
2. Rendszerváltás a politikában és a város közéletében.....	83-98

3. A mezőgazdaságban történt változások.....	98-99
3. 1. A termelőszövetkezeti gazdálkodás felbomlása, az átalakulás folyamata.....	99
3. 2. A Gabonaforgalmi Vállalat megszűnése.....	99-100
3. 3. Vagyonnevesítés, a részarány-tulajdon kiosztása.....	100-102
3. 4. A kárpótlás.....	102-104
3.4.1. A földhasználat lehetőségei és módjai.....	104-109
3.4.2, Inspiráló és visszahúzó erők.....	109-115
3. 5. A kft-k megalakulása és működési körülményeik.....	115-119
3. 6. A mezőgazdaság jellemzői a kárpótlás után.....	119-125
3. 7. A mezőgazdálkodás perspektívája, iránya.....	125-126
4. Az ipar és az infrastruktúra alakulása	
4. 1. Az ipari üzemek megszűnése, az iparban lezajlott privatizációk	
4. 1. 1. Felszámolás, megszűnés	
4. 1. 1. a. Az AFIT megszűnésének körülményei, a megszűnés módja...	126-128
4. 1. 1. b. Egyéb megszűnő és átalakuló ipari egységek.....	129-133
4. 2. Privatizáció	
4. 2. 1. Május 1. Ruhagyár – Elegant Keve Kft.....	133-134
4. 2. 2. Szolnok Megyei Sütőipari Vállalat Túrkevei Üzeme.....	134-135
4. 3. Vállalkozások, szolgáltatás, kereskedelem	
4. 3. 1. Vállalkozások.....	135-139
4. 3. 2. Kereskedelem, szolgáltatások	
4. 3. 2. a. Üzletek, vendéglátóhelyek.....	139-143
4. 3. 2. b. Idegenforgalom.....	143-150
4. 4. Infrastruktúra.....	150-154
5. A város demográfiai, egészségügyi és szociális helyzetének alakulása	
5. 1. Demográfia.....	154-158
5. 2. A városi egészségügy helyzete.....	159-161
5. 3. Az egyének mentális és egészségügyi helyzetének társadalmi háttere.....	162-164
5. 3. a. Civil szervezetek.....	164-166
5. 3. b. Rehabilitációs közösségek.....	166-168
5. 4. A lakosság szociális helyzetének alakulása.....	166-174
6. A társadalom törésvonalai mentén kialakuló csoportok	
6. 1. Csoportalakító tényezők, a rendszerváltás utáni városi társadalom	
körvonalai.....	174-181

6. 2. Törésvonalak.....	181-183
6. 2. 1. Lecsúszók.....	184-190
6. 2. 2. Szintentartók.....	190-195
6. 2. 3. Küzdők.....	195-199
6. 2. 4. Előrelépők.....	199-202
6. 2. 5. Jómódúak.....	202-203
6. 2. 6. Kiugrók.....	204-205

III. fejezet. A munkanélküliség

1. A munkanélküliség kialakulása, fogalma.....	206-207
2. A szocialista foglalkoztatás főbb jellemzői.....	207-214
3. A munkanélküliség Túrkevéen	
3. 1. A foglalkoztatás visszaszorulása, a munkanélküliség térhódítása.....	215-218
3. 2. A munkanélküliek egyéni stratégiáinak jellemzői.....	218-220
4. A munkanélküliség a törvények és a statisztikák tükrében	
4. 1. A munkanélküliség-kezelés törvényi szabályozásának főbb jellemzői.....	220-222
4. 2. Munkanélküliségi statisztikák.....	222-228
5. A család	
5. 1. Családformák, a nemek közötti viszony alakulása.....	229-233
5. 2. Családtípusok.....	233-248
6. A munkanélküliség megélése és megítélése.....	248-253
7. A túrkevei munkanélküliség jellemzői.....	253-254

IV. fejezet. A napszámosok

1. Történeti áttekintés.....	254-257
2. A napszámoság kérdése napjainkban.....	257-259
3. Az „alkalmazás”	
3. 1. Az alkalmi munkát vállalók összetétele.....	259-260
3. 2. Az alkalmi munkaerőpiac működésének jellemzői.....	261-262
3.3. A „vállalkozók”.....	262-266
3. 4. Az alkalmi munkák típusai.....	266-269
4. Családi élet, mentalitás	
4. 1. A „nemek harca”.....	268-269

4. 2. Életmód.....	270-276
5. Az alkalmi munkások státuszjegyei.....	276-278
V. fejezet. Áttekintés 2004-2010.	
1. Demográfia, egészségügy	
1. 1. Demográfiai jellemzők.....	278-281
1. 2. Az egészségügy helyzete.....	281-283
2. Infrastruktúra, idegenforgalom	
2. 1. Infrastruktúra.....	283-285
2. 2. Idegenforgalom.....	285-287
3. Gazdaság.....	287-288
3. 1. Mezőgazdaság.....	288-291
3. 2. Ipar.....	291-293
4. Társadalom.....	294
4. 1. Foglalkoztatás.....	294-296
4. 2. Munkanélküliség.....	296-298
4. 3. A lakosság szociális helyzete.....	298-308
5. Túrkeve és az Európai Unió – Vélemények a csatlakozásról.....	308-310
6. Perspektívák.....	311
Összegzés.....	312
1. A város állapotának jellemzői.....	313-316
2. Társadalom és gazdaság.....	316-328
Függelék.....	329
Táblázatok.....	330-354
Ábrák.....	355-363
Hivatkozott irodalom.....	364-395
Források.....	395-396

Bevezetés

1951. Dobozy Imre:

„A legelső gépet kilenc vadonatúj Sztálinyec követi, aztán tíz Hoffher jön, aztán meg univerzális traktorok, cséplőgépek, elevátorok, magtisztítók, morzsológépek, motoros permetezők – tíz, húsz, harminc, negyven, ötven, hatvan új gép, már meg se lehet számolni, a gépek hosszú sora körülfonja az egész teret. És még nincs vége a nagyszerű felvonulásnak, most, most egyszerre megmozdul a tömeg, mindenki közelről akarja látni azt a csodálatos gépet, mely szürkére festett hatalmas acéltestével méltóságteljesen gördül előre a főtér bejáratánál. – A kombájn! Hurrá!”¹

1991. Bújdosó László igazgató:

Az 1991. évi gazdálkodás prognosztizálásánál a bizonytalansági tényezők talán még nagyobbak, mint az elmúlt évben. Egy biztos, hogy a jelenlegi politikai és gazdasági elképzelések alapján a vállalat jelenlegi formájában tartása nem maradhat fenn. Nehéz összefoglalót készíteni a jövőről, hiszen a külső körülmények alapvetően határozzák meg a vállalat lehetőségeit... Minden valószínűség szerint a privatizáció a vállalatnál 1991-ben lezajlik, de hogy hogyan, milyen lehetőségeink lesznek befolyásolására, talán a jelenlegi közösség összefogásától, egységétől, jó elképzelések kialakításától is függ. 1990-ben 140 fős létszámcsökkentés következett be. Ebből 129 fős csökkenés természetes fluktuáció következménye.

Részletek a hozzászólásokból:

- A rossz gazdasági helyzetben, amiben a vállalat van, nem érzem a vállalati vezetés egységességét, a közép- és felsővezetők közötti összefogást.
- A munkanélküliek foglalkoztatásáról, talán itt, a helyi tsz-ben is lehetne próbálkozni időszakos foglalkoztatással.
- Azt, hogy a 400 milliós vállalatot esetleg 300 millióért valaki megvegye és ezeket az embereket az utcára tegye, igazságtalannak tartom.

A testület a kérdések, hozzászólások, a válaszadás után az alábbi határozatot hozta:

¹ Dobozy Imre: Túrkeve. Budapest, 1951. 138.p.

Az önkormányzati képviselő-testület – a beszámoló alapján – megéri a vállalat problémáját, kéri a vállalatot arra, hogy keresse továbbra is a kiutat, amely valószínű, a privatizációban van. Ne elégedjen meg az egyirányú privatizációval, hanem annak további lehetőségét is tárja fel, eközben ne feledkezzen meg arról, hogy továbbra is a hatékony működtetés a legfontosabb. A munkaerőszerkezet kialakításánál pedig mindenképpen törvény szerint járjon el, lehetőség szerint a humánusot figyelembe véve.”²

1. A téma meghatározása, a vizsgálat célja

A fenti két idézet a kutatásaim helyszínéül választott alföldi kisváros életének két olyan, egymásnak ellentmondó pillére, amelyre az elmúlt bő félszázad történelme felfűzhető. *Dobozy Imre* *Túrkeve* című regénye a „*dicső múlt*” időszakában íródott, *Túrkeve* termelészövetkezeti várossá nyilvánítását megelőző évben, 1951-ben. A második, negyven évvel későbbi idézet a város legnagyobb foglalkoztatójának, a „*Túrkeve paradicsoma*”-ként emlegetett autójavító vállalatnak az agóniáját tükrözi, amely a város és a benne élők gazdasági-társadalmi – és jelentős mértékben infrastrukturális – élete stabilitásának mintegy letéteményese volt a rendszerváltásig.

Az általam vizsgált, és disszertációmban feldolgozott időszak a 20. század végi rendszerváltás első évétől az Európai Unióba történő belépés évéig tartó másfél évtizedet foglalja magába (1989-2004). Amint az első idézettel utalok rá, a vizsgált időszagnál (1989-2004) tágabb időhatárokból gondolkodom, mivel a rendszerváltás társadalmi, gazdasági, közéleti és politikai következményeinek megértéséhez, az ok-okozati összefüggések bemutatásához szükségesnek vélem a rendszerváltást megelőző évtizedek gazdasági - társadalmi jellemzőinek áttekintését is. A dolgozatot záró fejezetként egy rövid áttekintést készítettem a 2004 utáni történésekről. Ezen áttekintés megállapításai a 2011. július 25 - 2011. augusztus 12. között végzett tesztelő gyűjtésen alapulnak, s a disszertációban vizsgált idősakkal történő összevetés talán segít valamelyest a város rendszerváltás utáni történetének hosszabb távú értelmezésében.

A vizsgált időszak időtartamaként meghatározott másfél évtizedet felölelő időszakot nem történetként, a linearitás elvét követve beszélem el, hanem azokat a csomópontokat állítom a feldolgozás során fókuszba, amelyek olyan változásokat idéztek elő, amik úgy a város, mint a benne élők életét, életvezetését és perspektíváit gyökeresen megváltoztatták,

² Tájékoztató az AFIT-ba kihelyezett képviselő-testületi ülésről. *Túrkeve*, 1991. februári szám.

korábbi pályájáról eltérítették. Ezek, az általam meghatározónak tekintett csomópontok a következők:

- a szocialista gazdaság összeomlása,
- a rendszerváltás folyamata a város társadalmában
- a tulajdonszerkezet átalakulása (privatizáció, kárpótlás)
- a társadalmi struktúra felbomlása (homogén középtömb társadalmi mobilitása kiemelten a vertikális skálán)
- munkanélküliség, munkapiaci viszonyok alakulása
- új életstratégiák kialakítása (szociális ellátások, alkalmi munkák, családon belüli stratégiák)

A rendszerváltás meghatározó mozzanatainak bemutatása mellett vizsgálatom középpontjába azokat a társadalmi csoportokat állítottam, amelyek az új gazdasági és társadalmi környezetben olyan egzisztenciális szituációba kerültek, amely a helyi – de általában a magyar – társadalom tagjai számára a korábbi évtizedekben elképzelhetetlen volt. Ezek a társadalmi csoportok a második világháborút követően Magyarországon társadalmában hivatalosan nem (valóságosan is kevesen) voltak jelen, ellenben napjainkban való megjelenésük több jegyében is visszautal a két világháború közötti magyar társadalmat jellemző viszonyokra, állapotokra és életkörülményekre. Ezek a csoportok:

- munkanélküliek
- alkalmi munkából élők (napszámosok)

A felsorolt fókuszpontok köré gyűjtöttem azokat a valóságból kiemelt mozaikokat, amelyek együttes képe reményem szerint megmutatja a város társadalmában bekövetkezett változások irányát és tartalmát.

Magam e dolgozat keretében nem vállalkozhatom egy, a város egészét átfogó társadalmi struktúra-modell megalkotására. Az immár két évtizede alakuló városi társadalom képét jelenlegi – átmeneti, tisztulatlan – állapotában mutatom be. A dolgozatomban II. fejezetét záró modellalkotás a valóság által mutatott jelenlegi kiforratlan helyzet rögzítésére tett kísérlet.

A társadalmi mozgások a családok életének, a család inter- és intraperszonális kapcsolatainak, társadalmi mobilitásának, összetétel-alakulásának, formájának, belső munkamegosztásának, a családi és azon belül az egyéni életstratégiáknak vizsgálatán keresztül tükröződnek. Ezért állítottam konkrét példákon keresztül az általam kiemelten kutatott társadalmi réteg (szocializmuskori „homogén középtömb”, „utóparaszt”,

„*parasztmunkás*”) vizsgálati mértékegységül a családot, illetve tettem kísérletet a két kiemelten vizsgált – rendszerváltás következtében megjelenő – társadalmi csoport: a munkanélküliek és az alkalmi munkából élők társadalmi helyzetét, életkörülményeit a családi élet keretébe helyezve megvizsgálni. A családok vizsgálatokor, illetve egyes modellek formázásakor a szociológia által nukleáris (konjugális) fogalommal jelölt, a néprajztudományban kiscsaládként emlegetett egységet állítottam. A nukleáris vagy kiscsaládon belül kísérlem meg munkám során a gazdasági és társadalmi környezet hatásaira való reagálást, a társadalom kihívásaira adott válaszokat és alkalmazott stratégiákat, az életmódban, az értékrendben bekövetkezett változásokat rögzíteni. Ugyanakkor ezen társadalmi egységnél a törzscsaláddal való kohézió erősödését figyeltem meg. A családmodellezési kísérlettel tehát nem „új” családtípusok megállapítása a célom, hanem a társadalom valamennyi szegmensében meghatározóan jelenlévő családformákon belüli változások érzékeltetése megváltozott gazdasági-társadalmi környezetben és élethelyzetben.

2. Fogalmak, és a fogalomrendszerek problematikája

Az 1989 utáni események képlekényé tették a korábbi évtizedek során rögzült társadalmi struktúrát. A rendszerváltás következtében jelentkező változások, és a velük járó nehézségek – amelyeket a szocialista gazdasági, társadalmi és politikai rendszer teljes felbomlása jellemzett – társadalmi *anómiához* vezettek. A magyar – így a túrkevei – társadalom helyzetének értelmezésekor a fogalom *Durkheim* által definiált formáját alkalmazom. A durkheimi fogalomértelmezés szerint az anómia olyan nagy társadalmi változások következménye, amelyek az addig megcsontosodott struktúrát felbontják. Minél merevebb a társadalmi szerkezet, annál erősebb az anómia. Durkheim szerint az anómia az átalakulóban lévő gazdaság- és társadalomszerkezet „kísérőjelensége”. A korábbi felépítmény, ezzel együtt a hozzá tartozó értékrendszer felbomlik, az egyén nem találja meg saját útját, az az értékrendszer és társadalmi berendezkedés, amely meghatározta társadalomban elfoglalt helyét – érvénytelenné válik. Korábbi normáinak elvesztése bizonytalanná teszi, eltávolítja az ossztársadalomtól. Talajtalanná lesz, gyökereit nem találja, a társadalom izolált részecskéjévé degradálódik (Durkheim, 2000:183-186.). A fogalmat a magyarországi rendszerváltás vizsgálata és elemzése kapcsán *Andorka* Rudolf is hasonlóképpen alkalmazta. *Andorka* a 20. század végi rendszerváltás egyik meghatározó társadalmi hatását látta az anómiában. Definíciója szerint az anómia „*a mindennapi életben való eligazodásra való képtelenség, az életsors alakítására való képtelenség, a tehetetlenség, az elhatározások véghezvitelére való képtelenség, a gondok enyhítésére és a problémák*

megoldására való képtelenség, a jövőt illető pesszimizmus” (Andorka 1994:16). Andorka értelmezésében a magyar társadalomra jellemző anómia meghatározó momentuma az elidegenedés. Elemzéseiben az anómia és az elidegenedés fogalmát párhuzamosan használta (Andorka 1994a, 1994b).

Szükségnek tűnik röviden áttekinteni azokat a csoportosítási rendszereket, a társadalom osztályozására vonatkozó fogalmakat, amelyek a rendszerváltást megelőzően, illetve azt követően alkalmazhatóak, hisz csak ezek értelmezésével tudunk a rendszerváltást követően előállt társadalmi- és státuszhelyzetre vonatkozó megfogalmazásokat tenni. Az egyes fejezetekben törekszem az újonnan megjelenő, vagy éppen félszázados szünetet követően visszatérő, újratermelő társadalmi csoportokat és jelenségeket bemutatni és a rájuk vonatkozó fogalmakat tisztázni. A szocialista korszak társadalmi csoportjainak bemutatásakor az 1960-as évektől egészen a rendszerváltást követő évekig (1991-ig) hivatalosan használt fogalmi kategóriákat (állománycsoportokba sorolás) veszem alapul (Ferge 1969, Hegedűs 1964, 1966), s e felosztásból kiindulva kísérlem áttekinteni az általam vizsgált – a rendszerváltás következtében társadalmi stabilitását elvesztő, a lecsúszás által leginkább fenyegetett – társadalmi csoportok helyzetének alakulását, más társadalmi csoportba kerülését, annak okait és módozatait.

Napjainkban nem egy olyan társadalmi kategóriát jelölő fogalom él a köztudatban, amelyet nem a társadalomkutatók, hanem a gyakorlati életet szabályozó intézmények – például az APEH – definiáltak. Különösképp érvényes ez azokra az egyéni és családi vállalkozásokra, amelyek mezőgazdasági, kisipari és kiskereskedelmi tevékenységet folytatnak. Például az őstermelő és az egyéni gazdálkodó közötti elkülönítés csupán számokban, pontosabban az alsó illetve a felső jövedelemhatár figyelembe vételével történik. (Őstermelőnek minősül minden olyan, a mezőgazdaságból élő magánszemély, akinek az e tevékenységből származó nettó jövedelme nem haladja meg az évi 500 000 forintot. Az ezt meghaladó jövedelmet produkáló mezőgazdasági termelő viszont már egyéni gazdálkodónak minősül³.) Tisztázatlan azoknak a státusza, akiket 1990 előtt a szellemi foglalkozásúak körébe soroltak. A rendszerváltást megelőzően az érettségivel rendelkező dolgozó nők túlnyomó része ebbe a kategóriába tartozott mint gépíró, adminisztrátor, ügyviteli alkalmazott, adatrögzítő. E csoport nagy hányada napjainkban munkanélküli, illetve, ha valamennyi, az állam által biztosított járadékot kimerítette, a jövedelemmel nem rendelkező inaktív vagy eltartottak kategóriájába sorolható.

³ Ez a meghatározás 2004-re és az azt megelőző évekre érvényes, az ezt követő változásokra a zárófejezetben térek ki.

Az iskolai végzettséghez igazodó besorolás a piacgazdaság által okozott társadalmi változások miatt szintén nem lehet autentikus. Míg a szocialista rendszer idején az egyetemi végzettség mintegy automatikusan a tágran értelmezett társadalmi elithez sorolta az egyént, ez a szemlélet napjainkra gyökeresen megváltozott. *Ferge Zsuzsa* szerint is „*A tradicionális értelmiség hivatásszerűségének gyengülését próbálja érzékeltetni a szakember-szakértő címke*” (Ferge 2002:26). Ugyanerre a jelenségre hívják fel a figyelmet *Kapitány Ágnes* és *Kapitány Gábor* egy *Fergé*éhez hasonlóan találó példával. Az eredendően értelmiségi körbe sorolt mérnöki munka egyre jelentősebb hányada közös, nagy csarnokokban zajlik, tehát jól megmutatkozik a hajdani értelmiségi határ összemosása-összemosódása a szakmunkásával, ami az értelmiségi, de legalábbis felsőfokú végzettségű réteg presztízsének leértékelését fejezi ki (Kapitány – Kapitány 2000:183). Az egyetemet végzett pályakezdők egy része munkanélküli, vagy nem a végzettségének megfelelő tevékenységek révén jut a megélhetéséhez szükséges jövedelemhez. Sokan házalással, telefontársaságok, biztosítási cégek üzletkötőjeként tartják fenn magukat. Ezek a jövedelemforrások azonban aligha igénylik a főiskolai vagy egyetemi végzettség által sugallt kvalitásokat (Berde 2005, Galasi 2004, KSH 2004). A nem diplomás pályakezdők helyzete is számos problémát vet fel, s az alacsony képzettségűek, vagy a nem piacképes szakmával rendelkezők esetében nem az a fő kérdés, hogyan tartsák meg munkaerőpiaci pozíciójukat, hanem az elsődleges kérdés esetükben az, hogyan kerülhetnének be a munkaerőpiacra (Bagó 1997, KSH 1994, 2004, Laki 1992, Molnár – Szegő 1997, Varga 1999).

Ugyancsak érvényét veszti a kategorizálásnál az iskolai végzettség például a gazdálkodók esetében. Hisz épp úgy egyéni gazdálkodó (vállalkozó) a korábban mezőgazdasági gépszerelőként dolgozó, szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkező mezőgazdasági termelő, mint az agráregyetemet végzett, a termelőszövetkezetek magánosításakor földet vásároló, azon gazdálkodó szakember.

Ez a kérdés: az egyes nagy társadalmi csoportokon, rétegeken belüli különbözőség már az 1980-as években is foglalkoztatta a szociológusokat. *Andorka Rudolf*, *Losonczi Ágnes*, és több más társadalomkutató például úgy vélte, hogy szükséges az egyes társadalmi rétegeken belüli differenciálás, vagyis ún. *alrétegek* megállapítása. Véleményük szerint ugyanis semmiképp sem lehetséges minden megkülönböztetés, elkülönítő jegy nélkül egyazon társadalmi rétegbe sorolni például egy tanítónőt egy orvossal, hiszen úgy jövedelmük, mint életvitelük, mentalitásuk kevés azonos jegyet hordoz, csak úgy, mint valamely jólmenő szakmával (pl. autószerelő) rendelkező iparos egy kategóriába sorolása a bányászéval vagy a kohászéval (Andorka 1988:73, Halay – Kolosi 1982, Kolosi 1987, Losonczi 1989).

Már a rendszerváltást követő első években alkalmazhatatlanná – vagy legalábbis alig érvényesíthetővé – vált az a Magyarországon működő társadalmi csoportosítási rendszer, amely – leginkább a német szociológiai mintához alkalmazkodva – állománycsoportokba sorolta a társadalom tagjait. Ennek a társadalmi felosztásnak a kidolgozását az 1960-as években végezték el a társadalomkutatók (Ferge 1969, Hegedűs 1966, Pataki 1975). *Kolosi Tamás* 1987-ben megjelent könyvében még ezt a hagyományos felosztást veszi alapul, vagyis a munka jellege, a munkahelyi beosztás, valamint az iskolázottság szerint differenciálja az egyes társadalmi csoportokat. Azonban e három hagyományos szempont mellett több differenciáló tényezőt is figyelembe vesz. Ezek alapján tizenegy társadalmi kategóriát határoz meg; lényegében munkamegosztási rétegeket (státuszcsoportokat) különít el (Kolosi 1987:250-255.).

A *Demográfiai évkönyv* 1989. évi kiadása még osztályokban gondolkodik. A két „klasszikus” osztályon – a munkásosztályon, a vele szövetséges nagyüzemi parasztságon, és az értelmiségi rétegen – kívül megkülönböztet *szellemi foglalkozású alkalmazott*, valamint *kistermelő* kategóriákat.⁴ Hat évvel később már nyolc társadalmi kategóriába sorolja a társadalom tagjait. A munkásosztály helyébe a *nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású*, a nagyüzemi parasztság helyébe a „*mezőgazdasági fizikai foglalkozású*” kategóriák lépnek, az értelmiséget felsőfokú végzettségüként határozza meg, ugyanakkor új kategóriaként megjelenik a *szellemi foglalkozású középfokú vagy alacsonyabb végzettségű* csoport (üzemviteli dolgozók, irányító, szakalkalmazott), a *közületi eltartott*, a *munkanélküli*, és az *ismeretlen társadalmi-foglalkozási csoport*.⁵

Az egyes kategóriákon belüli alcsoportok, az egyes csoportok olykor mondatnyi meghatározása azt mutatja, hogy egyre nehezebbé válik az eligazodás, a társadalmi csoportok elkülönítése. Az 1990-es évek végétől megjelenő statisztikai évkönyvek felosztása már nem csak munkajelleg és gazdasági aktivitás szerint differenciálja a társadalmat, hanem az iskolai végzettség és közéleti pozíció szerint is elkülönít egyes rétegeket.⁶ Az árnyalásra való törekvések azonban olykor átfedésekhez vezethetnek. Például az összeszerelő munkát végzőket a gépkezelőkkel egy kategóriába sorolja, ugyanakkor külön kategóriát állít fel a szakképzettséggel nem rendelkezők számára, jóllehet az összeszerelő tevékenység nem

⁴ Demográfiai évkönyv, 1989. Budapest, KSH 1990.

⁵ Demográfiai évkönyv, 1995. Budapest, KSH 1996.

⁶ Az utóbbi évtized statisztikai évkönyveiben az alábbi társadalmi kategóriák szerepelnek: 1. gyest, gyedet igénybe vevők; 2. alkalmazásban álló nyugdíjasok; 3. törvényhozók, országos szintű vezetők; 4. felsőfokú képesítést igénylő foglalkozások; 5. egyéb felső- vagy középfokú végzettséget igénylő területen dolgozók; 6. irodai, ügyviteli jellegű alkalmazottak; 7. szolgáltatás jellegű foglalkozások; 8. mező- és erdőgazdálkodási foglalkozások; 9. ipari- építőipari foglalkozások; 10. gépszerelők, összeszerelők, járművezetők; 11. szakképzettséget nem igénylő foglalkozások.

igényel szakképzettséget. Ugyancsak hasonló „elcsúszás” lehet a felsőfokú végzettséget igénylő munkák esetében; hisz a törvényhozók, országos szintű vezetők szerencsés esetben felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, ugyanakkor például a szolgáltatás jellegű foglalkozások esetében is egyre gyakoribb a felsőfokú végzettséget igénylő munkakör (vendéglátás, idegenforgalom). Ez a felosztás nem utal a tulajdonosi státuszra (egyéni vállalkozó, egyéni gazdálkodó) tehát e kategorizálás alapján a társadalom tényleges differenciáltságát nehezebb megállapítani, mint a korábbi statisztikai feldolgozásokban.

A 2000. évi népszámlálás során viszont teljes körű felmérés készült, amely nem csak a már említett statisztikai kategóriákat alkalmazta, hanem olyan kérdésekre is választ keresett, amelyek egyrészt a tulajdonviszonyokra, másrészt a lakosság anyagi-egzisztenciális helyzetére és az egyes települések infrastrukturális állapotára is rámutattak. Számba vették az egyes településeken működő vállalkozásokat és azok formáit, ágazatbeli besorolását, valamint a vállalkozásokban alkalmazottak számát. A települések infrastrukturális helyzetére, és az ott élő lakosság életkörülményeire vonatkozóan is közöltek adatokat. Így például felmérték a magántulajdonban lévő személygépkocsik, a vezetékes telefonnal rendelkező lakások számát, a településen működő szolgáltatások és kereskedelmi egységek számát és fajtáit.⁷ A foglalkoztatottságra és a munkaerőpiaci viszonyokra vonatkozó adatokat a megyei statisztikai évkönyvek 1992-ben és az azóta eltelt években sem közlik. A lakosság társadalmi csoport vagy munkajelleg szerinti felosztására csupán az egyes településen működő vállalkozások számából, illetve a szociális ellátásban részesülőkre vonatkozó adatokból következtethetünk.

A rendszerváltás első évében a szociológusok, közgazdászok és a statisztikusok a társadalomra váró nehézségeket vetették fel és elemezték, rávilágítva, hogy a válságkezelés csak nagy társadalmi áldozatok árán lehetséges, illetve, hogy e gazdasági helyzet kapcsán jelentős jövedelem-visszaesésre kell felkészülnie a magyar társadalom tagjainak (Héthy 1990, Orolin 1990, Petschnig 1990, Szepesi 1989, Veress 1989).

A piaczgazdaságra való áttérés átrajzolta – átértékelte és átértékeltette – a társadalmi csoportok megállapítását a végzett tevékenység módja, az iskolai végzettség és a szakképzettség vonatkozásában is. A „magas” iskolai végzettség presztízse mélypontra került,⁸ s a diplomás munkanélküliek számának növekedésével egyre nehezebb például az értelmiségi, szellemi státuszú kategóriák hiteles körvonalazása.

⁷ A 2000. évi népszámlálás. Budapest, KSH 2001.

⁸ oly mértékben, hogy az elbocsátott, vagy pályakezdő állástalan diplomások felsőfokú végzettségű eltitkolásával próbálnak alacsonyabb státuszú állásokat megszerezni.

Egy 1992-ben készített háztartásstatisztikai felmérés eredményei alátámasztják a kedvezőtlen feltevéseket. 1992-ben a magyar háztartások 0,5 százalékában végzett felmérést a Központi Statisztikai Hivatal. Eredménye szerint „... csökken a jövedelmükből megtakarítani képes háztartások aránya, ami egyértelműen az elszegényedésre utal, másfelől viszont folyamatosan növekszik a lakossági megtakarítások globális összege. Ennek alapján arra lehet következtetni, hogy az egyes rétegek között komoly mértékű differenciálódás megy végbe. ... Elmondható, hogy a magyar társadalomban egyidejűleg volt jelen egy viszonylag szerény mértékű modernizációs folyamat és az ezzel együtt járó társadalmi különbségek jelentős mértékű növekedése. A különbségek növekedése azonban az elszegényedésre utaló tendenciákat hozta erőteljesebben felszínre.” (Harcsa 1994:6, 9). A TÁRKI 1999. évi Monitor jelentése szerint: „A rendszerváltást követően Magyarországon oly mértékű gazdasági válság bontakozott ki, amely a lakosság többségének elszegényedését, de legalábbis életszínvonalának drasztikus romlását idézte elő” (Sági 1999:193).

A magyarországi – elnyúló és a mai napig tartó – válság tehát a társadalom olyan áttekinthetetlen mobilitását eredményezte, amelyben a korábban alkalmazott gazdasági és társadalmi kategóriák, osztály- réteg- és csoportfogalmak érvénytelenekké váltak. Új, jól körülírható, definiálható társadalmi és státuszcsoporthoz bemutatására a szociológia tudományának művelői tettek kísérletet annak fenntartásával, hogy nem megállapodott viszonyokat diagnosztizálnak, csupán a társadalmi mozgások irányából próbálnak következtetni a várható eredményre. A KSH valamint a TÁRKI adatait elemezve *Ferge Zsuzsa* 1995-ben úgy vélte, hogy a két szélső pólus (alsó és felső decilis) közötti különbségek egyre nőnek, ám a közbülső részen elhelyezkedő tömeg is differenciálódik, ugyanakkor megfigyelhető a legalsó és a középső, valamint a középső és a legfelső rétegek közötti távolságok jelentős növekedése is (Ferge 1995:15). Jóllehet *Ferge Zsuzsa*, a szocializmus kori társadalomstruktúra (állománycsoportokra történő felosztás) magyarországi kidolgozója is megfogalmazza harminc évvel később az állománycsoportbeli felosztás kapcsán: „*tudtuk, hogy a 'munkajellegcsoport' nem jelent sokkal többet, mint a korábbi 'társadalmi-gazdasági' csoport, vagy valamilyen foglalkozási csoportok átkeresztelését*” (Ferge 2002:13), az ezredforduló társadalomstruktúrájának ábrázolását célszerűnek tartja visszavezetni a munkajelleg szerinti csoportképzésre, kiegészítve azt a tőkeviszonnyal és a munkapiaci pozícióval (Ferge 2002:27). E megállapítás ellenére úgy tűnik, napjainkban sem kerülhető meg ez a – hatvanas évek „két osztály-egy réteg” merev és alkalmazhatatlan kötelezően előírt szemléletét használhatóvá-értelmezhető oldó – struktúra-modell. Más szociológusok is úgy vélik, a korábbi évtizedek társadalmi struktúraszemlélete mellőzhetően napjaink társadalmi

viszonyainak ábrázolásakor. Ugyanakkor szükségesnek tartják ezeket a hagyományos társadalmi pozíciókat a napjaink társadalmát elsősorban meghatározó tengelyekre helyezni. Egyfelől a munkapiaci-foglalkozási pozíció, másrészt az életstílus-fogyasztás fogalmaival definiálva e két meghatározó tengelyt. Végső megállapításuk – e két fő szempont figyelembe vételével – lényegében fedi az EGP társadalom modellt, legfeljebb kiegészíti a három (foglalkoztatók – önfoglalkoztatók – alkalmazottak) csoportot egy negyedikkel, amelyet *kiszakadók*-ként határoz meg (Bukodi – Altorjai – Tallér 2005). Ugyancsak az EGP-féle struktúra modellre emlékeztet Rimler Judit modellezési kísérlete. Rimler szerint napjaink társadalmát lényegében három foglalkozási csoportra oszthatjuk. Vannak alkalmazottak, önfoglalkoztatók és más foglalkoztatók, valamint segítő családtagok (Rimler 2000). Róbert Péter módszertani úton keresi a választ arra kérdésre, hogyan strukturálható, mely sémák alkalmazásával tükrözhető leghívebben a rendszerváltást követő évek magyar társadalma. Bár sorra veszi a lehetséges társadalmi struktúra-modelleket, egyik sablonba sem helyezi a kilencvenes évek magyarországi társadalmát. Úgy véli, hogy a társadalom lényegében négy fő vonal mentén differenciálódik. A fizikai és a szellemi munkások illetve tevékenységek közötti különbségek révén; a vezetők és az értelmiségiek közötti elkülönülésben (amely lényegében a hatalmi vonal a strukturálódásban); a fizikai munkát végzők közötti hierarchikus kategóriákban (munkásrétegek); az egyes ágazatok közötti különbségekben (ipari, mezőgazdasági) (Róbert 1997). Bukodi Erzsébet az EGP modell és a magyarországi gyakorlatban alkalmazott munkajelleg csoportok közötti különbségeket vizsgálja azzal a céllal, hogy választ kapjon ama kérdésre: a rendszerváltás után Magyarországon az osztálystruktúrában gondolkodó EGP-féle modell, vagy a társadalmat rétegekre osztó munkajelleg szerinti csoportosítás alkalmazható-e hitelesebben. Megállapítása szerint napjaink társadalmát autentikusabban lehetséges az EGP-modell alkalmazásával osztályozni. Ugyanakkor hozzáfűzi, „...*nincs egyetlen legjobb társadalmi-foglalkozási kategóriarendszer, hanem a különböző dimenziókban (munkaerőpiac, jövedelem, gazdálkodási szokások, kulturális minták, stb.) más és más séma, illetve más és más elméleti megközelítés képes a különbségek legplasztikusabb megragadására*” (Bukodi 1999:56). Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor Ferge Zsuzsához és Andorka Rudolphoz hasonlóan a társadalom polarizációját, a pólusok között folyamatosan növekvő távolságot tartják elsődleges struktúra-jellemzőnek. Következtetésük, hogy a két pólus között elhelyezkedő széles réteg jelentős hányada sodródott „...*a 90-es években a munkanélküliség és egyéb okok következtében korábbi helyzetükhöz képest lejjebb, a szegénység világába*” (Kapitány – Kapitány 2000:73).

Az 1990-es évek végétől megjelennek olyan elemzések, képletalkotásra törekvő tanulmányok is, amelyek a társadalmi szerkezet elsődleges tengelyeként a fogyasztást értelmezik, s gyakran összekapcsolódnak a társadalmi egyenlőtlenségvizsgálat igényével (Blaskó 2006, Fábrián – Kolosi – Róbert 1999, Ferge 2008, Harcsa 2008, Kolosi – Dencső 2006, Medgyesi – Szívós – Tóth 1999). A fogyasztási csoportok szerinti elkülönítés két pólust állít fel – átlag feletti, illetve átlag alatti – s e két pólushoz viszonyítva helyezi el az egyes rétegeket a társadalmi struktúrában. E szerint az ezredforduló küszöbén a magyar társadalom hat fő fogyasztási csoportra volt osztható. A magyar társadalmat az elit, a jómódú, az „átlag körüli” (felhalmozó vagy szabadidő-orientált), a jó lakású deprivált és a deprivált szegények csoportjai alkotják. A modell kidolgozói szerint „*a fogyasztás a társadalmi rétegződés leginkább látható dimenziója*”, mivel a fogyasztáson keresztül „*fejeződnek ki nyilvánosan is a hierarchikus és a nem hierarchikus társadalmi különbségek*” (Fábrián – Kolosi – Róbert 1999:9). Jóllehet az 1990-es évektől az osztályelmélet érvényességét a magyar társadalomkutatók közül is egyre többen megkérdőjelezték (Bukodi 1999, Harcsa 2007, Kolosi – Dencső 2006), mégis párhuzamosan, valamint a későbbi évek során visszatérnek az osztályelmélet „használhatóságára” utaló felosztások (Bukodi 1999, Fábrián 2007, Medgyesi – Szívós – Tóth 1999). A társadalmat fogyasztás szerint rétegező modell alkalmazói, bár nem definiálják az osztály-fogalmat, az ezredforduló társadalmát négy osztályra (alsó-, munkás-, közép- és felső középosztály) tagolják, amelyen belül nyolc társadalmi csoportot különböztetnek meg (alkalmazott, vállalkozó, alkalmi munkás, nyugdíj mellett dolgozó, munkanélküli, gyesen vagy gyeden lévő, nyugdíjas, eltartott). E vizsgálat során arra a következtetésre jutnak, hogy a magyar társadalom hierarchikusan tagolt, piramisszerűen felépülő társadalom (Medgyesi – Szívós – Tóth 1999).

A társadalmi perspektívák felvázolásakor *Andorka* Rudolf és *Szelényi* Iván prognózisa mutatja a legmarkánsabb képet. *Andorka* szerint a magyar társadalom nagy kérdése a rendszerváltás kezdetén, hogy a nyugat-európai polgári demokráciák irányába, vagy a dél-amerikai típusú kétpólusú, lényegében középosztály nélküli gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok irányába mozdul a későbbiekben. E két alternatíva közül, úgy véli, a magyar társadalomban a kettészakadás realitása nagyobb, mint a kiegyensúlyozott, polgári demokrácia kiépülésének lehetősége (Andorka 1994, 1996). *Szelényi* Iván szerint a piacgazdaság a magyar társadalomban egy menedzser-elit kialakulását eredményezi. Nézete szerint ez az újonnan kitermelődő társadalmi réteg lesz a jövőben a magyar gazdaság, társadalom és politika meghatározója, azaz: Magyarországon menedzserkapitalizmus van kialakulóban (Szelényi 1993, 1998). Ez a két prognózis az évek múltával beigazolódni látszik,

vagyis egyre inkább érzékelhető a társadalom éles kettészakadása. A társadalom felső pólusát a vékony – gazdasági és politikai hatalmat kezében tartó – „menedzser-elit”, alsó pólusát az egyre népesebb leszakadt és leszakadóban lévő középosztálybeliek és azoknál alacsonyabb társadalmi státuszúak alkotják. Vagyis a Szelényi által prognosztizált menedzser-uralom és az Andorka által előrevetített latin-amerikanizálódás jegyei körvonalazódnak a magyar társadalomban. A 2000-es évek végén a TÁRKI által végzett szociológiai felmérések adatai is megerősítik e két hipotézist. A felmérés szerint 2009-ben a magyar társadalom 59 százaléka a deprivált vagy szegény csoportba, 10 százaléka az elit és jómódú csoportba tartozott. (Laki 2009:114). Közgazdász-nézőpontból ugyanezt az eredményt támasztja alá a *Bogár László* által megfogalmazott eredmény: „*A rendszerváltást követően a magyar népességnek mindössze 5-7 %-a volt képes sikeresen integrálódni a globalomodernizációs folyamatokba. Ennek fontos mutatója, hogy az összes hazai erőforrás 25-30 %-a az ő birtokukban van. A társadalomszerkezet ellentétes oldalán található a modernizációs folyamatokból kiszorultak, az oda visszakerülni távlatosan sem tudók 25-30 %-os tömege. Ők az anyagi erőforrások 5-7 %-ával rendelkeznek*” (Bogár 2000). A polarizációs tendencián túl azonban a társadalom szerkezetének árnyaltabb – rétegesedésre, osztályosodásra utaló, egyéb csoportképző kritériumoknak megfelelő társadalmi egységek elkülönítésére – leírására az említett felmérésre alapozva óvatos csoport-modelleket alkotnak a szociológusok. Elsődleges kritériumként a lakáshelyzetet, másodlagos kritériumként a felhalmozást alkalmazva hat kategóriát különítenek el. E szerint 2008-ban a magyar társadalom *elit* (1%), *jómódú* (9%), *felhalmozó közép* (14%), *szabadidő orientált* (17%), *jó lakású deprivált* (28%), *deprivált-szegény* (31%) csoportot állapítanak meg (Laki 2009:114). Amint látjuk, ez a felosztás nem különbözik lényegesen a már hivatkozott Fábrián – Kolosi – Róbert-féle 1999-es társadalomfelosztástól. Ferge Zsuzsa szerint „*az elvi alapon – tulajdon és munkaerőpiaci helyzet, ezen belül valamennyire a munka jellege szerint – elkülönített csoportok bonyolult mintázatot alkotnak. Ezt többféleképpen lehetséges kategorizálni – <jól> aligha*” (Ferge 2010:123). Ferge a jelenlegi helyzetre sem az EGP módszert, sem a magyar viszonyokhoz „alakított” változatát (Altorjai 2006), sem a statisztikai csoportokat nem tartja kellően behatároltnak, valóságos csoportképző tényezők együttes megvalósulása hiányában. Két fő csoportját különíti el a mai magyar társadalomnak. Egyrészt a tőkével rendelkezők, másrészt a tőkével nem rendelkezők csoportját, s e két főcsoporton belül a munkaerőpiaci viszony valamint a munkamegosztásban elfoglalt hely szerint differenciálja e két társadalmi csoportot (Ferge 2010:124-127). Véleménye szerint hat osztály különíthető el a két főcsoporton belül: *felső osztály, felső középosztály, középosztály, alsó középosztály, munkásosztály és alsó*

osztály (Ferge 2010:144). Ezeket azonban nem „tisztá” osztályokként értelmezi, kétségesnek tartja például, hogy ténylegesen lehet-e munkásosztályról beszélni, valamint, hogy az egyes csoportokba magukat sorolók valóban abba az osztályba tartoznak-e többtényezős kritériumok alapján? Úgy tűnik, hogy két évtizeddel a rendszerváltás után sem alkothatók meg a társadalom egészét lefedő, ugyanakkor az egyes csoportokat „markáns” jegyekkel egymástól elkülönítő társadalomstruktúra modellek.

A nyugati szociológia művelői hasonló nehézségekkel küzdenek a társadalom strukturális vizsgálata terén, s úgy angolszász mint német területen új társadalom-modelleket kísérelnek megalkotni a társadalomkutatók. Az 1980-as években a sokat vitatott, a magyar szakirodalomban is gyakran hivatkozott úgynevezett „EGP” társadalmi struktúra modell volt meghatározó. A kidolgozó nevének kezdőbetűivel jelzett modell a társadalmat a munkaerőpiacon, a termelésben elfoglalt pozíció és az alkalmazás (tevékenység) jellege alapján tagolja. Erikson, Goldthorpe és Portocarero három fő társadalmi csoportot különít el. Elméletük szerint a társadalom struktúrája leginkább áttekinthető, ha a foglalkoztatási viszonyokat alapul véve differenciálják a társadalmat. E szerint a társadalom *munkaadókra, önfoglalkoztatókra és alkalmazottakra* bontható (Erikson, Goldthorpe, Portocarero 1995.).

A német szociológiában, amint arról már szó volt, a magyar társadalomfelosztáshoz hasonló modell alkalmazása dominál. E séma alapján a társadalom négy fő csoportra tagolható, s a főcsoportokon belül a munka jellege és az iskolai végzettség alapján további alcsoportok különíthetők el. E szerint az elmélet szerint a társadalom *fizikai, szellemi, irányító, és önálló* foglalkozási csoportokra tagolódik. A fizikai csoport lényegében a munkásságot (*Arbeiter, Vorarbeiter, Meister*); a szellemi csoport az állami és egyéb alkalmazottakat (*Beamte és Angestellte*) valamint a szellemi szabadfoglalkozásúakat; az önálló foglalkozási csoport a magántulajdon és az általuk alkalmazottak száma alapján meghatározható társadalmi csoportot fedi. Az irányítók csoportja a társadalom életét szervező, és a társadalmi működést irányító egyénekből tevődik össze (Róbert 1997.). Stefan Hradil – letérve a német szociológia szabta ösvényről – az egyén életét meghatározó és az abban uralkodó célok, valamint az egymástól eltérő életfeltételek alapján hét társadalmi *miliőt* különít el. Úgy véli, hogy az uralkodó célok és az adott életfeltételek szempontjai alapján a társadalmat *konzervatív, kispolgári, hagyományos, felemelkedés-orientált, technokrata-liberális, hedonisztikus és alternatív-baloldali* miliőkre lehet felosztani (Hradil 1995.).

A francia szociológusok az 1970-es évektől a társadalom csoport- és rétegeképző tényezői közül a mentalitás és az életstílus preferenciáját hangsúlyozták. Társadalmi modellalkotásuk során ezeket a szempontokat tekintették meghatározóknak. (Mendras 1967,

Bourdieu 1978.). Az 1980-as években a francia szociológusok egy része úgy vélte, hogy a korábban a társadalom pillérét jelentő középosztály szétrobbanása miatt a hagyományos társadalomvizsgálati kritériumok – a foglalkozás, a jövedelem, a családi élet, az életmód – alapján egyre kevésbé lehetséges a társadalom modellezése. Az új társadalomfelosztási törekvések középpontjában a szemlélet, s ezzel együtt az egyén identitástudata áll. Az identitást a nemzeti vagy multikulturális attitűd alapján határozzák meg (Mermet 2005.)

Az általam vizsgált, illetve elkülönített társadalmi egységekre vonatkoztatható fogalomhasználatban is tükröződik ez az átmenetiség, bizonytalanság. Dolgozatomban a társadalmi csoport, illetve réteg kifejezéseket használom, jóllehet a rendszerváltást követő másfél évtized során épp az általam kiemelten vizsgált társadalmi egységek esetében nem történt olyan irányú egységesülés, más irányban látványos elszakadás, amelynek alapján rétegeképződésről beszélhetnénk. Rétegeképződésre, réteg alakulására utaló folyamatokra leginkább az önfoglalkoztatók, valamint az állami alkalmazottak (közalkalmazottak, köztisztviselők) esetében gondolhatunk. Utóbbiak esetében természetesen nem napjainkban zajló rétegeképződésre gondolok, hanem azt kívánom jelezni, hogy a társadalomnak ez a csoportja nagy részben megőrizte rendszerváltás előtti pozícióját, vagyis az állami alkalmazottak (közalkalmazottak, köztisztviselők) csoportját a rendszerváltás előtti időszakhoz hasonlóan, önálló társadalmi réteggént tekinthetjük az 1990 utáni években is. Az önfoglalkoztatók (egyéni vállalkozók, egyéni és családi gazdálkodók) esetében figyelembe kell vennünk, hogy összetételük heterogén, önfoglalkoztatásuk minősége egyenetlen, sokuk helyzete instabil, nem kis hányaduk önállóságát a kényszer szülte, nem csontosodott meg anyagi, és nem forrott ki – sőt kevesük esetében látszik körvonalazódni is – új társadalmi státuszuk. Dolgozatomban a társadalmi csoport elnevezést alkalmazom elsősorban – ahol elkerülhetetlen a társadalmi egységre vonatkozó fogalomhasználat. Azonban e fogalomalkalmazás korántsem jelenti azt, hogy ezeket az általam vizsgált társadalmi egységeket, amelyek a rendszerváltás óta állandó – leginkább lefelé irányuló – mozgásban vannak, csoportként definiáljam, hisz jelenlegi, vagy több éve tartó helyzetük, bármennyire rossz és kilátástalan képet mutatott is a vizsgálat időpontjában, nem feltétlenül jelent véglegességet. A rendszerváltás következtében a periféria felé sodródó emberek különféle foglalkozási, anyagi, társadalmi presztízshelyzetből kerültek a munkanélküliek, illetve a feketemunkások sorába. Jóllehet kevesük számára mutatkozik kiút adott helyzetükből, önmagában a különféle hiányok összessége, amely összeköti őket, kevés, és nem értelmezhető olyan minőségként, amelynek alapján csoportképződésről beszélhetnénk.

3. A kutatott témakör helye a társadalomtudományokban, szakirodalmi áttekintés

Felvetődik a kérdés: a társadalomnéprajz milyen szerepet vállalhat egy mezőváros átalakuló társadalmának vizsgálatában, illetve, milyen néprajzi látószögből lehet értelmezni általános társadalmi problémákat, és megközelíteni azok lokális és mikroközösségi hatását? Milyen, szakágunk számára hasznos tények, adatok alapján szűrhetünk le tanulságokat? Azért is fontos e kérdés tisztázása, mert a kutatott valóság interdiszciplináris vizsgálatot igényel, és megközelítési módja miatt más, a néprajzzal rokon tudományterületek által is vizsgált, sőt elsősorban azok kompetenciájába tartozó terület. Áttekintésemben törekszem kidomborítani azokat az érintkezési pontokat, melyeket a társadalomkutatás más szakágai is vizsgálnak.

A hajdani nagykun mezőváros, Túrkeve lakosságának nagyobb százaléka törpebirtokos paraszt, valamint földbirtokkal nem rendelkező mezőgazdasági munkából élő volt. A második világháborút követő társadalom- és gazdaságpolitikai változások társadalmi státuszváltozásokat és gyökeres életminőség-átalakulást eredményeztek. A mezőváros agrárnépességének egy része mezőgazdasági nagyüzemben, tsz tagként, ha nem volt földje, mezőgazdasági munkásként folytatta életét, más részük a szocialista társadalom- és gazdaság szemlélet jegyében a vidékre telepített részlegiparban dolgozott.

A szocialista időszak egyik fontos társadalompolitikai törekvése a társadalmi osztályok és az osztályokat alkotó társadalmi csoportok minél nagyobb fokú, és minél gyorsabban végrehajtandó nivellálása volt. *„1949-ben ... Magyarországon a társadalom olyan rendszer jellegű átalakulása kezdődött meg és tartott 1990-ig, amely éppen a hagyományból való kilépést tűzte ki célul. A társadalmi különbségek felszámolását és a kulturális kiegyenlítődést a munkamegosztás rendjében különböző tevékenységeket folytató, településük jellege szerint más keretek között élő társadalmi osztályok, rétegek, kategóriák között egy nem a magántulajdonra, hanem a társadalmi tulajdon különböző formáira épített termelőszervezet bázisán. Ez a törekvés a magyar társadalom gyors ütemű és mélyreható átrendeződésével járt, amit a falu vonatkozásában legmarkánsabban a foglalkoztatási adatok érzékeltetnek”* (Jávor – Molnár – Szabó – Sárkány 2000:979). Ez a tömör, a rendszerváltás előtti évtizedek társadalomformáló erőit számba vevő megfogalmazás természetesen nem kizárólag a falusi lakosságra vonatkozatható. Az agrárprofilú mezővárosokban e folyamat

összetevői és dinamikája a faluével egyező módon zajlott. A nivellációs törekvés azt eredményezte, hogy a hetvenes évek közepére-végére a korszak társadalom- és szociálpolitikája kitermelte a maga sajátos rétegét, amely életmódbeli jegyeiben és törekvéseiben sok hasonlatosságot mutatott a kispolgárságával. E társadalmi csoport a város lakosságának tetemes hányadát foglalta magába. Ezt a kvázi kispolgári réteget akkor érte a 20. század végi rendszerváltás, amikor értékrendje, életvitele, szokásai és szemlélete eltávolodott az önálló paraszti gazdálkodással együtt járó önkizsákmányoló, valamint az agrárközpontú életszemlélettől. Az 1970-es évektől kezdett „belenevelődni” a kispolgári jegyeket felmutató életmintákba, amelyek eleinte csak a státuszszimbólumként megszerzett javakon (háztartási gépek, bútorok stb.) voltak mérhetőek életükben, később azonban mindennapjaik nélkülözhetetlen részeivé váltak. Kitágított lehetőségeik az élet minden területén növelték igényeiket, megváltoztatták életmódjukat és mentalitásuk is átalakult. Az önkizsákmányolással szemben ható erőként megjelent a szabadidő fogalma és értéke. A kényelem, az aktív, hasznosan eltölthető pihenés igénye és gyakorlata, a testi rekreáció szükségége. Megjelent értékrendszerükben a kultúra és a tanulás, gyermekeik taníttatásának igénye: tehát a perspektívában való gondolkodás és gondoskodás. Ezt az időszakot, a „magasabb” minőségek és értékek „leszállását” Hankiss Elemér „*proletár reneszánszként*” határozta meg (Hankiss 2000.).

Amint a dolgozat Bevezetésének első alfejezetében meghatároztam, munkám kiemelt célja annak feltárása, hogy a „*homogén középtömb*” – az origóként jelölt helyzetből (kvázi kispolgári létforma: „*utóparaszt*”, a „*szultánizmus kiskapitalistája*”, „*félproletár*” „*parasztmunkás*”) ⁹ – milyen társadalmi- gazdasági körülmények hatására, minő kényszertől szorítva csúsztak ki korábbi társadalmi csoportjukból, s milyen irányok kínálkoznak számukra e nem maguk választotta úton?

A rendszerváltás társadalmi hatásait vizsgálva – akár valamely társadalmi csoport, akár egyén vagy család vonatkozásában – szembesülünk azzal a szükségszerűséggel, hogy a kutatott témakör minél alaposabb megismeréséhez és pontosabb feltárásához elengedhetetlen a gazdasági és társadalmi környezet részletes megismerése, a rendszerváltás előtti társadalmi és gazdasági képlet ismerete és jelenlegivel történő összevetése, mert csak e viszonyítás alapján lehetséges a változó és a megváltozott társadalmi valóság megmutatása.

Témám feldolgozásakor a demográfia, a statisztika, a közgazdaságtan, a szociálpszichológia, a társadalomföldrajz, de főként a szociológia mezsgyéi mentén haladok,

⁹ Az Henri Mendras, Márkus István, Szelényi Iván és Kemény István által használt fogalmak értelmezésével disszertáción I. fejezetében részletesen foglalkozom.

hangsúlyozva, hogy bár dolgozatom – amint címe is mutatja – problémafelvető, feldolgozásom és elemzésem során a problémákat a hagyományos – leíró – néprajzi módszerrel igyekszem ábrázolni.

A rendszerváltást követően a társadalomnéprajz jelenkutatással foglalkozó írásai úgy számban mint minőségben nagy súllyal vannak jelen a tudományágon belül. Az 1990-es évektől a társadalomnéprajz művelői főként a mezőgazdaságban bekövetkezett változásokat vizsgálják, így elsősorban a falusi és mezővárosi társadalom ama rétegeit veszik górcső alá elemzéseik során, amelyek az új tulajdon- és gazdaságstruktúrába beépültek. A jelen feltárását célul tűző publikációk főképp a paraszti életmód és gazdaságstruktúra továbbélésének illetve átalakulásának útjait értelmezik és elemzik. Az 1990-es évek elejétől a jelenkutatással foglalkozó néprajzosok kiemelt fontosságot tulajdonítottak a magángazdálkodás kérdéskörének. Ennek az érdeklődésnek és a téma iránti érzékenységnek köszönhetően sok jeles publikáció látott napvilágot. Így a magángazdálkodás illetve családi gazdálkodás sajátosságainak, gazdasági-társadalmi környezetének bemutatása kapcsán jelentős eredményekkel gazdagodott a néprajztudomány jelenkutatató ága (Bali 2000, Balogh 1998, 2000, Borsos – Csité – Letenyey 1999, Fert – Fogarasi 2007, Gecse 2010, Horváth 2002, Jávor 2007, Kiss 2002, Kovács – Váradi 2005, Kovács-Váradi 1995, Krizsán 2004, Lovas Kiss 2005, 2006, 2008, Matthew 1994, Molnár 2005, Örsi 1994, Porkoláb 2005, Sári 2001, 2005, Sárkány 2005, 2005a, Szabó 1998, 2005, G Szabó 2002, Szilágyi 2002, Valkó 1993, 1993a). Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy az 1990-es évek elején, a magyarországi agrárválság idején a szociológusok és más szakágak képviselői is élénk érdeklődést mutattak a téma iránt (Alvincz – Varga 2000, Andorka 1996a, Balogh 2000, Burgerné – Keszthelyiné – Salami 1990, Enyedi 1993, Hamar 1992, 1996, Harcsa 1994, Harcsa – Kovács – Szelényi 1994, Kovács 1994, Kovács 2000, Kovács 2002, Kozma 2002, Laki 1997, Laki – Nagy 1995, Láng – Csete 1996, Menyhei 1996). Ezt a fokozott érdeklődést jól példázzák a *Falu* és a *Gazdálkodás* című folyóiratokban közzétett publikációk is (Baranyai 2002, Hantó – Oberschall 1997, Kántor 1996, Kocsis 1994, Kocsondi – Rendek 1990, Kovács 1991, 2001, Romány 2000, Szakács 1993, Szénay – Kocsondi 1994, Szíjjártó 1995, 1996, Tóth 1999, Vízák – Lakatos – Király 2001).

A néprajzi szakirodalomból hangsúlyosan két, Szilágyi Miklós által szerkesztett tanulmánykötetet emelek ki a kilencvenes évek óta megjelenő tanulmányok sorából: a 2002-ben kiadott *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990-1999* (Szilágyi 2002), valamint a három évvel később napvilágot látott *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a vidéki Magyarországon* (Szilágyi 2005) című köteteket. E két tanulmánykötet is

jól példázza, hogy a néprajz jelenkutatási ága főként az agrárágazatban dolgozók és abból élők útjait, pályáját, lehetőségeit vizsgálja (Balogh 2002, Kovács –Váradi 2005, Szabó 2005, Szilágyi 2005). Ugyanakkor kivételként is tekinthetjük főleg az utóbbi, 2005-ben megjelent kötetet, mivel ebben több tanulmány szerzője is – *Sárkány Mihály, Kovács Teréz, Molnár Ágnes és Sári Zsolt* – a vidéki (falusi – mezővárosi) társadalom szélesebb szeletét veszi nagytó alá. *Kovács Teréz* egy Somogy megyei falu társadalmának átrétegződését vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a *Szelényi Iván* által megalkotott *társadalmi piramis* az 1970-es évek második felének, és az 1980-as évek első felének kedvező „alakváltozását” követően ismét módosulni látszik. Míg az 1970-es évek végétől a piramis alsó sávja a második gazdaság jóvoltából keskenyedett, addig napjainkra ez a sáv – bár két vertikális szeletben ábrázolva, de összességében ismét szélesebbé vált (Kovács 2005). *Molnár Ágnes* három kiskanizsai példán mutatja be olyan vidéki kisvállalkozók (kertész, tejtermelő, farmer) élet- és gazdálkodási stratégiáit, akik korábbi második gazdaságukra alapozva próbálják meg a talpon maradást a piacgazdasági körülmények között (Molnár 2005). *Sári Zsolt* egy Mura menti település gazdálkodás- és gazdaságtípusainak bemutatásakor a mai falusi társadalom tagjainak túlélési lehetőségeit és perspektíváit elemzi (Sári 2005). *Sárkány Mihály* két évtizeddel korábbi kutatási helyszínén vizsgálta meg és mutatta be a vállalkozói típusokat és vállalkozási stratégiákat konkrét példák elemzésén keresztül (Sárkány 1978, 2005). *Lovas Kiss Antal* a dél-bihari falvakban vizsgálta a rendszerváltást követően jellemző mezőgazdálkodási formákat és a hozzájuk kötődő életmódot valamint mentalitást (Lovas Kiss 2000, 2006). Átfogó, rendszerező, nagy íveket magába foglaló igénytel írott műként *Kovács Teréz* 2010-ben megjelent munkáját külön is ki kell emelnünk (Kovács 2010).

E helyen kell megemlítenünk azokat az *Örsi Julianna* által szerkesztett köteteket, amelyek napjaink társadalmát vizsgálják (Örsi 2002, 2003, 2004). A 2002-2004. között megjelent három kötet szerzői azokat a stratégiákat és alkalmazkodási kísérleteket vizsgálják, amelyek napjaink kihívásaira adott egyéni, családi, valamint lokális szinten megfogalmazódó válaszok. A megváltozott – és folyamatosan átalakuló – társadalmi-gazdasági környezethez való sikeres alkalmazkodás során az egyéni példamutatás fontosságára hívja fel a figyelmet *Bartha Júlia* (Bartha 2002), *Füvessy Anikó* (Füvessy 2002) és *Vadász István* (Vadász 2002) egy-egy tanulmánya. A családi alkalmazkodási stratégiák két jellemző példáját dolgozza fel *Örsi Julianna* (Örsi 2002) és *Hekliné Herbály Katalin* (Herbály 2002). Jóllehet e tanulmányok

a rendszerváltást követő változások hatásait vizsgálják, azonban a már említett publikációkhoz hasonlóan a pozitív mozzanatok bemutatását preferálják.¹⁰

Az 1990 utáni néprajzi irodalmat tekintve összességében úgy tűnik, hogy a társadalomnéprajz jelenkutatással foglalkozó ága a társadalomnak főként azt a szeletét helyezte vizsgálata fókuszába, amely nem csúszott ki a társadalmi munkamegosztás hálójának szemein, s egyéni vagy családi gazdálkodóként a körvonalozódó új társadalmi-gazdasági viszonyokba kísérelte illetve kísérli beilleszteni életét. Az említett mintaértékű példák ellenére úgy vélem, hogy a „*leszakadókat*” a néprajztudomány a szociológiához utalta, holott a mezővárosi és falusi társadalmak nem csekély hányadát épp e csoportok valamelyikébe sodorta a rendszerváltás. Következik ebből, hogy vizsgálatom és az anyag feldolgozása során több résztéma esetében elsősorban a szociológiai szakirodalomra támaszkodhattam.

Megfigyelhető, hogy az 1990-es évek elejétől a helyi önkormányzatok által kiadott településtörténeti kötetek megsokasodtak (Alasztics 1998, Balázs – Farkas – Vörös 2000, Baranyi – Máté 2006, Bárkányi – Belényi 1992, Bösz – Hárs 1993, Csutorás 1992, Fehérvári 1991, Fodor 1995, Juhász 1996, Herman 1996, Jáger 2001, Kiss 1990, Móricz 1993, Nagy 1990, Örsi é.n., Péter 1996, Zólyomi 1999). Bár e kiadványok szerkesztői és szerzői kivétel nélkül társadalomkutatók (elsősorban történészek, néprajzosok), azonban a korábbi évtizedek gyakorlatának megfelelő tematizálást alkalmaznak; a településtörténetet taglaló tanulmányok vagy fejezetek a második világháborúig, esetleg az 1970-es évekig követik nyomon a történeti-társadalmi változásokat. Így a rendszerváltás mikéntjére, az azt követő gazdasági és társadalmi változásokra utaló dolgozatokat ezekben a tanulmánykötetekben nem találunk. A 2000-ben útjára induló, s 2002 végére kitűzött feladatát elvégző „*Száz Magyar Falu Könyvesháza*” vállalkozás kiadványai között sem lelünk olyat, amely a rendszerváltást követő évekre az adott településre jellemző tényeket, adatokat, sajátosságokat közöl. Néhány kötetben (például Alcsútdoboz, Bük) történik utalás az infrastruktúrát érintő, a megyei statisztikai évkönyvekből vett jellemzőkre a rendszerváltást követő évekre vonatkozóan. A jelentős idegenforgalmat bonyolító települések (például Nagycenk) esetében a szezonális rendezvényekre vonatkozó információkat is találunk, egyéb települések esetében a falunapot emelik ki napjaink, illetve az utóbbi évek jellemzőjeként.

Az 1980-as évek elejétől megrendezett tájkonferenciák (Szabó 1981, Bereczki – Szabó 1982, Bencsik – Viga 1988, Petercsák 1985, 1986) kitűnő alkalmat nyújtottak a

¹⁰ Az említett három kötetben öt tanulmányt publikáltam, amelyek éppen a negatív tendenciák bemutatását tűzik célul, azonban a szakirodalom összegzése során úgy véltem, saját kutatási területemet, mivel ez egyben jelen disszertációm témája, nem említhetem „kivétekként”.

társadalomvizsgálat jelenkutatási problematikájának felvetésére és megvitatására. Területünkre vonatkozóan a Szabó László, Sztrinkó István és Fazekas István nevével fémjelezhető *A Jászkunság kutatása* címmel megrendezett éves konferenciák és az előadásokat publikáló konferenciakötetek érdemelnek nagy figyelmet (Fazekas – Szabó – Sztrinkó 1985, Szabó 1988.). Ugyancsak területünkhöz kötődően szükséges utalni az 1970-es évek elején induló, s a már említettek többségéhez hasonlóan – az 1980-as évek közepére lehanyagló Tiszazug vizsgálatokra. A Szabó László, Gulyás Éva, Bellon Tibor, Szabó István és Sztrinkó István által elindított kutatás a tiszazugi falvak és e falvak közigazgatási értelemben (és mindennapi gyakorlatban érvényesülő) központjának számító Kunszentmárton komplex vizsgálatát tűzte céljául. A kutatásban részt vevő szakemberek az éves rendszerességgel Kunszentmártonban rendezett *Tiszazugi tudományos tanácskozásokon*, és e konferenciák nyomán megjelenő tanulmánykötetekben számoltak be eredményeikről (Szabó 1974, 1981, Bereczki – Szabó 1982.). Ez utóbbi kapcsán szükséges megemlíteni a 2011-ben napvilágot látott *Peremlében? Félúton* című tanulmánykötetet. A Tiszazug ezredfordulós kutatását célul tűző kötet címe és alcíme alapján a jelen falusi társadalma problematikájának feltárására és elemzésére következtethetünk, azonban csekély számú kivételtől eltekintve (Gecse, Kotics, Terendi) a napjainkat meghatározó gazdasági és társadalmi kérdések nem kerültek a négy éven át tartó kutatásban részt vevő szakemberek látókörébe¹¹.

Jelentős kezdeményezés volt 1991. elején a kisújszállási országgyűlési képviselő, dr. Tóth Albert által az alföldi megyéket összefogó *Nagyalföld Alapítvány* létrehívása. Ezt követte a képviselő „*Az Alföld időszerű tájvédelmi, tájhasznosítási kérdéseiről*” címen benyújtott előterjesztése, amelyet az Országgyűlés 1991 tavaszán elfogadott. E betérjesztés elfogadása eredményezte a *Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium* által finanszírozott *Alföld Kutatási Program* megszületését. Jóllehet a beadvány címe a természeti- és táji értékek megőrzésének célját sugallja, a kutatás túllépte ezt a keretet a gazdasági és társadalmi vizsgálatok irányába. A vizsgálatok alapnak tekintették az 1980-as évek táji, környezeti, gazdasági és társadalmi viszonyait, s a kutatás során gyűjtött adatok eredményeit a '80-as évekbellekkel összevetve készítettek prognózist, illetve fogalmaztak meg a fenntarthatóságra és a fejlesztés módjára vonatkozó javaslatokat. Ezen kutatási programnak különleges fontosságot ad komplex volta. Olyan programok továbbgondolását, kidolgozását és megvalósítási módjait kínálják az állami (és a területileg érintett helyi) vezetés részére, amely program a táji adottságok, a történeti és identitásbeli hagyományok egyidejű

¹¹ *Peremlében? A Tiszazug néprajzi, történeti, földrajzi kutatása az ezredfordulón 2007-2011. című kutatási program OTKA K 68902.*

figyelembevételével ad lehetőséget a térség gazdasági és környezeti – ezeken keresztül – társadalmi fejlesztési stratégiájának megvalósítására. A program keretében megjelenő két évkönyv: az *Alföldi társadalom* valamint az *Alföldi tanulmányok* mellett hat tematikus kötet látott napvilágot. Témám szempontjából különösen figyelemre méltó a Tisza-menti települések vizsgálata az önkormányzatiság szempontjából (Baukó 1992) és az Alföld táji-természeti, gazdasági és társadalmi helyzetét és perspektíváját felvázoló (Csatári 1995) munka. E helyen kell kiemelnünk a *Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja* pécsi műhelye által szervezett konferenciákat és a *Kovács Teréz* nevével fémjelzett *Falukonferencia* köteteket, amelyek 1991 óta kétéves gyakorisággal jelennek meg, kiemelt témaként megjelölve a vidékfejlesztés problematikáját.

A *Központi Statisztikai Hivatal* egyes megyei, illetve regionális igazgatóságai által megjelentetett kiadványok – jellegükből fakadóan – nem vállalkoznak az egyes, közzétett statisztikák elemzésére (Bölcsföldi 2005, Novák – Pástiné 1996). Az egyes települések – például Hódmezővásárhely, Bük, valamint a Csongrád megyei kistelepülések – profilját néhány statisztikai kategória jelzőszámainak közreadásával rajzolják fel (demográfia, infrastruktúra, intézményhálózat, gazdaság és munkaerőpiac). Mivel ezeknek a kiadványoknak a megjelenése nem mutat rendszerességet, egy-egy év közreadott adatai alapján igen nehéz volna képet rajzolni az adott település mai arculatáról.

A dolgozatomban felvetett problémák feldolgozásakor különösen tanulságosnak mutatkozott a szociológiai folyóiratok 1988-1992 közötti évfolyamainak áttekintése. Témám irodalmát tekintve is elmondható, hogy az 1980-as évek vége a magyar szociológiai irodalom felszabadulásának is ideje, hiszen ekkorra nyilvánosan kimondhatóvá váltak azok a tények, amelyek ugyan 1989 előtt is jelen voltak a társadalmi valóságban, ám leírásuk a tiltott kategóriába tartozott (Andorka 1989, Angelusz – Nagy – Róbert 1986, Ékes 1989). Szimbolikus jelentést és jelentőséget is tulajdoníthatnánk *Ferge Zsuzsa* 1986-ban megjelent kötetének, mely címe és témaválasztása okán is – *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből* – mintegy felvezeti, előrejelzi a magyar társadalomra váró nehézségeket (Ferge 1986). S hogy a tiltott kategóriába tartozó témák mennyire foglalkoztatták a szocialista rezsim idején a szociológia művelőit, jól példázza, hogy már a rendszerváltás kezdetén, sőt, azt megelőzően számos publikáció látott napvilágot a szegénységről, a munkanélküliségről, a foglalkoztatás nehézségeiről (Bokor 1985, 1987, Gönczöl 1991, Nagy 1984, Zám 1990). Nem véletlen tehát, hogy már az 1980-as évek derekán megjelennek az első, munkanélküliség kérdését feszegető szacikkek (Angelusz – Nagy – Tardos 1986, 1988, Fazekas – Köllő 1985), hogy aztán 1988-tól a szociológiai kiadványokban, folyóiratokban rendre felvetődjön a

probléma köré szőhető kérdéskör különféle megközelítése (Angelusz et al. 1988, Angelusz 1994, Bánfalvy 1991, 1992, Csoba 1993, Fekete Szabó – Sándor 1991, Fóti – Lakatos – Mészáros 1990, Jász 2004, Krémer 1989, Ladó – Tóth 1990, Laki 1992, Monostori 2001, Nagy 1991, Oláh 1997, Szebenyi 1993, Szoboszlai 2004, Tari – Márkus 1993, Tardos 1992, Vásárhelyi 1992). Az *Esély* című folyóirat 1993-ban egész számot szentelt a poszt szocialista országokban – így Magyarországon is – megjelenő szegénység-probléma bemutatásának.¹² S hogy ez a súlyos társadalmi jelenség nem csupán átmeneti, a rendszerváltó első évek sajátja volt, jól tükrözik a későbbi évek e témával foglalkozó publikációi is (Castel 1993, 1998, Csoba 2010, Darák 2005, Domansky 2001, Förster 1997, Förster – Tóth 2000, Füzér 2009, Kapitány – Spéder 2003, Kovács 2009, Kozma 2002, Krémer 2002, Laki 2007, Péter 2009, Rácz 1996, Simonyi 2002, Spéder 2002, Szabó 1996, Timár 2009.).

A munkanélküliség súlyosságának mértékét, változatlanágát és intenzitását a későbbi évek szakirodalma is tükrözi, ha nem is olyan bőséggel, mint a rendszerváltás első éveiben (Angelusz 1996, Angelusz – Nagy – Tardos 1994, Frey 1995, Gyekiczky 1994, Koncz 2001). A munkanélküliséggel szervesen összefüggő, azzal oksági viszonyban álló fekete munka, az „*alkalmazás*” problematikájának feltárására, elemzésére ugyancsak a szociológusok vállalkoztak elsősorban (Sík 1992, 1993, 1999, Török 2009). E társadalmi jelenségeket komplex módon, egymáshoz való viszonyukat a szélesebb gazdasági-társadalmi háttérbe helyezve elsősorban *Andorka* Rudolf (Andorka 1995, 1996 a., b.), *Szelényi* Iván (Szelényi 1992, 1993) és *Vásárhelyi* Mária (Vásárhelyi 1992, 1995) vizsgálta. Témám szempontjából is figyelmet érdemel a TÁRKI által megjelentetett, *Andorka* Rudolf, *Kolosi* Tamás és *Vukovich* György (Andorka Rudolf halálát követően *Tóth* István György) által szerkesztett *Társadalmi riport* című, a társadalmi jelenségeket sokrétűen elemző, 1990 óta két éves gyakorisággal, ez ideig hét kötettel megjelenő sorozat (Andorka – Kolosi – Vukovich 1990, 1992, 1994, 1996, 1998, 2000, Kolosi – Vukovich – Tóth 2002, 2004). Eredményeik figyelembevétel a társadalomnéprajz számára azért is nagyon fontos, mert felméréseik során azt is vizsgálták, hogy az egyes jelenségek miképp jelennek meg a közvélekedésben, hogyan befolyásolják az emberek korábbi szemléletét, hogyan hatnak mentalitásukra, életvitelükre. Ugyane szempontból kell kiemelnünk *Kapitány* Ágnes és *Kapitány* Gábor könyvét, amelyben azokat az új személet- és életmódbeli sajátosságokat elemzik, amelyek napjainkra egy-egy társadalmi rétegre hangsúlyosan jellemzővé váltak (Kapitány – Kapitány 1997, 2000). A *Veszprémi Akadémiai Bizottság* szociológiai munkacsoportja 2000 óta évente szervez olyan tudományos

¹² *Esély* 1993. 3. szám.

üléseket, amelyek a társadalmat súlyosan érintő kérdéseket tűznek napirendre. A konferenciák anyagát kötetben is megjelentetik. A 2006-ban rendezett konferencia témája a lakosság mentális állapotának, s az ezzel szorosan összefüggő társadalmi kirekesztettségnek a kérdése volt (Szretykó 2007).

A helyi társadalmak rendszerváltását szociografikus igényekkel bemutató munkák is megjelentek az 1990-es évek első felében. *Andor* Mihály parabolisztikusan bemutatott rendszerváltása a képzeletbeli *Dimbesdombon* játszódik, ám nem nehéz felismerni azt a Pest megyei települést, ahol a korántsem képzeletbeli rendszerváltás történik. Ugyanakkor a dimbesdombi rendszerváltás legtöbb jegye az egész magyar rendszerváltást is jellemzi (Andor 1991). *Borsos* Endre és szerzőtársai, valamint *Csatári* Bálint egy-egy alföldi falu társadalomképét a gazdasági - társadalmi ok-okozatiság fonala mentén mutatták be (Borsos – Csité – Hella 1993, Csatári 1994).

A néprajzi szakirodalomban elsősorban a falvak, mezővárosok sorsát elemző tanulmányok, monográfiák vehetők figyelembe vizsgált témám szempontjából. Ezek áttekintése azért is fontos, mert, amint dolgozatomban részletesen tárgyalom majd, az általam vizsgált település napjainkra egyre súlyosbodó gazdasági-társadalmi nehézségei a mezővárosi gazdaság- és társadalomszerkezet gyökereire is visszamutatnak.

A falusi és mezővárosi társadalmak belső struktúrájának alakulására, a társadalmi és generációs csoportok mobilitására mutató kutatási eredmények a rendszerváltást megelőző évtizedekben néprajzi monográfiákban, a társadalomtudományok más ágait képviselő tanulmánykötetekben jelentős számban láttak napvilágot (Andorka 1979, Asztalos – Korkes 1988, Beluszky 1966, Berényi 1986, Dövényi 1986, Enyedi 1970, Csatári 1983, 1986, Faragó 1987, Fél 1959, Hofer – Kisbán – Kaposvári 1974, Juhász 1986, Kocsis 1987, Kovács 1986, Kovács 1990, Márkus 1986, Módra 1986, Örsi 1990, é.n., Petánovics 1987, Sárkány 1978, Simó 1983, Szabó 193, 1982, 1986, Szilágyi 1973, 1977, Zoltán 1968). Példaértékű e munkák sorában is a *Falvak és mezővárosok az Alföldön* című (Novák – Selmeczi 1986), valamint a *Néprajzi tanulmányok* sorozat egyik köteteként megjelent *Varsány* tanulmánykötet (Bodrogi 1978). Ugyanitt említhetjük a Heves megyei, illetve a hegyaljai tájkonferenciákat, és az ott elhangzott előadások nyomán megjelenő tanulmányköteteket (Bencsik – Viga 1988, Petercsák 1985, 1986).

Az „*Alföld – mezőváros*” kérdés adta bonyolult problémahalmaz szálainak felfejtésére tehát a néprajzosokon kívül történészek, a társadalomföldrajz művelői, és természetesen a szociográfusok is vállalkoztak. *Enyedi* György számos publikációjában az Alföld gazdasági – társadalmi viszonyait tárta fel, a rendszerváltást követően pedig a falvak helyzetének

alakulását, a rendszerváltás hozta új viszonyok mérlegét vontta meg (Enyedi 1970, 1975, 1993, 1993a, 2000). Márkus István kötetei ugyancsak felvetik – számos egyéb társadalomstrukturális probléma mellett – az alföldi-mezővárosi lét meghatározó elemeit, a parasztpolgári létforma lehetőségeit vagy épp ellehetetlenülését (Márkus 1986, 1991, 2000). Csatári Bálint, illetve a köré szerveződő Alföld-kutatók már az 1970-es évektől vizsgálták a falusi-mezővárosi társadalmak átalakulásának módjait, okait, a helyi társadalmak átrétegződésének gazdasági hátterét, nagyobb összefüggésben arra keresve a választ, mi az oka az Alföld hátrányosabb gazdasági helyzetének. Ahogyan Csatári fogalmaz: „*a kettészakadt ország*”-nak (Csatári 1992). A Csatári nevével jelzett kutatócsoport által rendszeresen megjelentetett, *Alföldi tanulmányok*¹³ címmel közreadott kötetek publikációi a helyi társadalmak életét társadalomföldrajzi, történeti, gazdaságtörténeti valamint szociológiai aspektusból vizsgálták (1980, 1983, 1986, 1992). A *Magyar Néprajzi Társaság* 1974. évi szolnoki vándorgyűlésén „*Faluk*”, „*Mezővárosok*”, „*Tanyák*” tagolással az egyes településtípusok társadalmi és gazdasági struktúráját, illetve az e településtípusokhoz kötődő életmód és életkeret bemutatását, a köréjük szőhető problémaháló megvitatását tűzte célul. A tanácskozás anyagát három kiadványban adták közre (Hofer – Kisbán – Kaposvári 1974). A felvetett társadalomnéprajzi problémák elemzésében a néprajzkutatók mellett (Andrásfalvy 1974, Szabó 1974) szociológusok (Andorka 1974, Szelényi – Manchin – Galasi 1974) és külföldi társadalomkutatók (Petrei 1974, Sozan 1974.) is részt vettek.

Az Alföld – mezőváros kérdéskör kutatási feladatainak, irányának és egyben a problémahalmaz néprajzi szempontú összefoglalásának kiemelkedő eseménye volt az 1986-ban Nagykőrösön megrendezett *Falvak és mezővárosok az Alföldön* című konferencia, amelynek előadásait a már hivatkozott tanulmánykötetben adták közre (Novák-Selmecei 1986). A kötet szerzői különösképp azt vizsgálták és elemezték, hogyan alakult át a mezővárosi paraszti társadalom képe az 1980-as évekre, illetve, hogy milyen perspektívák kínálkoznak számukra, milyen helyet foglalnak el, és milyen szerepet töltenek be az ország össztársadalmi- és gazdasági keringésében (Berényi 1986, Dövényi 1986, Márkus 1986, Simó 1986, Szabó 1986).

A mezővárosi társadalom, a mezővárosi életmód és a benne élők szellemisége, mentalitása komplex vizsgálatát Szilágyi Miklós végezte el több tanulmányában (Szilágyi 1973, 1977) továbbá, mintegy korábbi munkáinak összegzéseként 1995-ben megjelent

¹³ Az Alföld-kutató műhely az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Alföldi Csoportja keretein belül kezdte meg működését az 1970-es évek közepén Békéscsabán. 1985-1993 között az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete, 1993-tól a Nagyalföld Alapítvány működteti. Az Alföldi tanulmányok első kötete 1977-ben jelent meg, s ez ideig 19 kötet látott napvilágot.

kötetében (Szilágyi 1995). Külön ki kell emelnünk e helyen a Túrkeve mezővárosi jellemzőiről írott elemző tanulmányát (Szilágyi 1996). Úgy Szilágyi Miklós, mint Vadász István (Vadász 1996) több tanulmányából is kitűnik Túrkeve környezetében játszott gazdasági- kereskedelmi és közigazgatási szerepének mértéke és jelentősége, amely a szomszédos nagykun városok (Kisújszállás és Karcag) szerepéhez képest szerénynek volt mondható, s amint a későbbi fejezetekben látni fogjuk, a többi nagykun városéhoz viszonyított szerény szerepre a napjainkban mutatkozó gazdasági nehézségek ismét visszamutatnak. E körben kell kiemelnünk Kovács Katalin (Kovács 2005, 2008) és Örsi Julianna (2004a, 2007a) tanulmányait.

Témám feldolgozása illetve bemutatása során azokat a mentális, szociálpszichológiai kérdéseket is számba veszem, amelyek az általam elsősorban vizsgált társadalmi csoportokba tartozók helyzetét jellemzik, hatást gyakorolnak azok alakulására. Ennek a kérdésnek a figyelemmel kísérését az a mozgásirány teszi szükségessé, amely a társadalmi mobilitás vertikális vonalán lefelé irányuló haladást jelent. A kérdéskör szerteágazó irodalma témámhoz kötődő részeinek ismertetésére dolgozatom vonatkozó fejezetében térek ki oly mértékben, amiként e tudományágak irodalmának szempontjait és eredményeit feldolgozásom során felhasználtam.

4. A kutatás és feldolgozás során alkalmazott módszerek

4. 1. Interjúkészítés, megfigyelés

Témám anyagának gyűjtése idején a lehetséges és alkalmazott módszerek közül az interjúkészítés volt domináns. A feldolgozás során az egyéni példákon keresztül közelítettem azokhoz az általános társadalmi változásokra vonatkozó megállapításokhoz, amelyek a rendszerváltást követően érvényesültek a társadalmi csoportok, valamint a családok és az egyének életében. Ezeknek az általánosan megmutatózó változásoknak a szociológiai szakirodalmát az előző alfejezetben részletesen bemutatam. A disszertáció alapjául szolgáló közel kétszáz életút- és témainterjút magába foglaló anyagot 2001. október eleje - 2005. február vége között gyűjtöttem. Az interjúkészítés során elsősorban azoknak a társadalmi csoportoknak a tagjaival folytattam beszélgetést, amelyek – amint a Bevezetés előző pontjában kifejtettem – a rendszerváltás hatására korábbi társadalmi státuszukból kikerültek. Ez az esetek jelentős részében azt is jelenti, hogy a társadalom életének keringésében alig vesznek részt, akár úgy is fogalmazhatnánk: dolgozatom főszereplői azok a túrkeveiek, akik passzív alanyai – inkább elszenvedői, mint résztvevői – a társadalom életének. Amint a szociálpszichológiai elemzés során a későbbiekben szó lesz róla – „feleslegessé” válásukat

(munkahelyvesztés, elbocsátás) úgy viszonzózzák a társadalom egésze felé, hogy minél tágabb társadalmi közösségben gondolkodunk, annál kevésbé mutatnak érdeklődést az események, illetve a változások iránt.

Terepmunkám kezdetére a munkanélküliség, valamint az alkalmi munkákkal, szociális segélyekkel biztosított megélhetési forma oly általánossá, minden társadalmi- illetve státuszcsoporthoz érintővé vált, hogy a téma bár kényes maradt ugyan; elvesztette tabu jellegét, amely az 1990-es évek elején még meghatározó volt e társadalmi jelenség megítélésében. A társadalom aktív életéből való kiesés (munkanélkülivé válás) következménye az alkalmi – az esetek döntő többségében fekete – munkák vállalása, valamint a rokkantosság, leszázalékoltság. Témám valamennyi szegmense önmagában is kényesnek minősíthető (munkanélküli, segélyből élő, alkalmilag fekete munkát végző, a munkanélküliség okozta létbizonytalanságot az olykor kiereszkolt rokkantossággal enyhítő), s különösképp kényessé az teszi, hogy e három élethelyzet láncszemként kapaszkodik egymásba.

Az érintetteket sújtó – olykor többszörös – trauma miatt várható volt a beszélgetés előli elzárkózás, a kapcsolatfelvétel megtagadása. Ebből a feltevésből kiindulva az interjúkészítés során azt a gyakorlatot követtem, hogy a kiválasztott személyek környezetében kerestem vizsgált témám szempontjából „*intakt*” közvetítőt. Elsőként a *Tiszántúli Autójavító Vállalat* volt dolgozói közül olyan embereket kerestem meg, akiknek öregségi nyugdíjazása a vállalat megszűnésekor volt időszerű, tehát nem munkanélkülivé, hanem előnyugdíjassá váltak a felszámolás során. Ezzel párhuzamosan a hajdani vállalati vezetőket – művezetőket, személyzetis – kerestem fel az első körben. Jóllehet a volt vezetők egy része szintén elbocsátott volt, ám beosztásuk miatt a kapcsolatfelvételkor arra hivatkozhattam, hogy a vállalat megszűnésének körülményei érdekelnek elsősorban, másrészt az e csoportba tartozók az interjúkészítés idejére nagyobb részt nyugdíjba mentek, s olyan is volt közöttük – például a hajdani személyzetis – aki időközben vállalkozást indított be. Az ő közvetítésükkel kerestem fel a későbbiekben azokat a hajdani dolgozókat, akik még az interjúkészítés idején (2001-2005) is munkanélküliek illetve segélyezettek voltak. Ez, az úgynevezett „*hógolyó*” módszer (*snawball-method*) terepmunkám során eredményesnek bizonyult, mert egy-egy szálon elindulva mintegy „kézről-kézre adva” jutottam el családtól családig.

Másik fontos szempont volt témám főszereplőinek megközelítése és az egyes életutak feltárása során, hogy ne direkt módon kezdeményezzem az adott kérdésre irányuló (munkanélküliség, feketemunka, stb.) beszélgetést. Ez az indirekt, vagy rávezető interjúkészítési módszer bár lassúbb, mint a célirányos, direkt, lényegre törő kérdések

feltevésének alkalmazása, viszont az eredmény szempontjából biztonságosabb, másrészt a lassúbb tempó, a körülírások, a tágabb körből induló beszélgetések nagyobb ívet tudnak felölelni egy-egy ember vagy család életéből, tehát mélyebb, alaposabb megismeréshez vezethetnek. Az interjúkészítés során a *Rosenthal*-féle módszert tartottam szem előtt, vagyis arra törekedtem, hogy minél teljesebb életút interjúkat készíthessek, ugyanakkor a beszélgetések során azt kértem, hogy életük azon mozzanatait, amelyek a rendszerváltás éveihöz, és az azt követő időhöz kötődnek, minél részletesebben meséeljék el (Rosenthal 1991, Kovács –Vajda 2002). Azonban meg kell jegyezni, hogy az általam készített életút interjúk egy része szaggatott, vagy épp hiányérzetet kelt. Voltak ugyanis interjúalanyaim, akik élettörténetüknek csak a „hivatalos” részét beszélték el, gyermekkorukról, jelenlegi családi életükről csak szűkszavúan nyilatkoztak. Ennek hátterében megfigyelésem szerint két ok húzódhat. Az egyik, hogy az őket (a beszélgető egyént és rajta keresztül a családot) ért megrázkódtatás, a társadalmi helyzet megingása még mindig szégyenérzettel társul, korábbi előítéletük („csak az nem dolgozik, aki nem akar”) büntudattá alakult, s „bűnös” voltakot takargatni akarják. Másrészt az együtt élő, de súlyos belső konfliktussal küzdő családok tagjai sem szívesen „teregetik ki a szennyesüket” idegen előtt – inkább átugorják, figyelmen kívül hagyják élettörténetük érzékeny momentumait. Ilyen esetekben sohasem erőltettem az elhallgatni kívánt életszakaszok, események elbeszélését.

Az interjúkészítés mellett, illetve azzal párhuzamosan – mint adatgyűjtési módszer – fontos szerepet játszott a megfigyelés. A fent említett gátló tényezők és szituációk mellett megtapasztaltam, hogy azok az interjúalanyaim, akiknek hosszabb ideig (évekig) tart a munkanélkülisége, alkalmi munkákból való ön- és családfenntartása – mely időtartam növekedésével egyenes arányban nő a bizonytalanság érzése, a depresszióba fordulás kockázata – bőbeszédűbbek, kitarulkozóbba, mint akik biztonságosabb, perspektívát mutató helyzetbe kerültek. Tovább erősítette ezt a tapasztalatomat az interjúkészítésnek az a szakasza, amikor a társadalom más – vállalkozó, gazdálkodó – csoportjaiba tartozókkal beszélgettem. A társadalmi helyzet stabilizálódása – amely anyagi stabilizálódással, esetleg módosodással jár együtt – csökkenti a közlékenység, az ön-helyzetfeltárás és megosztás érzetének kényszerét. Amint egy, valamennyi vizsgált körön kívül álló beszélgetőtársam fogalmazott: „minél több féltlenivaló java van az embernek, annál kevesebbet beszél másokkal – főleg önmagáról”. Ezen rétegek életmódjának, helyzetének feltárását dolgozatomban oly mértékben érintem, amennyire a város társadalma összképének értelmezéséhez azok szükségesek.

4. 2. Az adatközlők jellemzői

A túrkevei társadalom két marginális csoportjába tartozókkal – a ténylegesen lecsúszottakkal és a „vállalkozókkal” – nem folytattam beszélgetést. Az ő történeteiket, a rájuk vonatkozó eseményeket és tényeket más társadalmi csoportba tartozó interjúalanyaim mondták el. Megfigyeltem gyűjtésem során – amely megfigyelést a később összeállított „adatközlő-statisztikám” megerősített – hogy a téma- és életútinterjúk arányát tekintve nemek szerint szembeötlő különbség tapasztalható. A témainterjúk, amelyek inkább „hivatalosak”, az üzem, vállalat, a brigád életéhez kötődnek, a kárpótlás, a gazdálkodási stratégiák bemutatása, elmondása inkább a férfi interjúalanyokhoz, míg az életútinterjúk, amelyek a magánéletet, a személyes és családi eseményeket, történeteket beszélnek el részletesebben, a női beszélgetőpartnerekhez köthetőek. A készített 87 életútinterjúból 63, míg az összesen 80 témainterjúból mindössze 20 készült nőekkel. Megfigyelésem szerint a nők – főként nehéz élethelyzetben, kritikus mentális szituációban – közlékenyebbek, belső és családi konfliktusaikat könnyebben, sőt szívesen megosztják az érdeklődővel. A nők többségéből rokonszenvet váltott ki helyzetük, sorsuk iránti érdeklődésem, s néhány hónapi helyszíni munka után egyre könnyebben mozoghattam a terepen, mivel ismeretségi és baráti körükbe „beprotezsáltak”. Férfi beszélgetőpartnereim esetében nem figyelhettem meg egyetlen esetben sem ezt az attitűdöt. Ebben, úgy vélem, szerepet játszott az a „hagyományos”, ha úgy tetszik: patriarchális szemlélet is, hogy a másik nemhez tartozótól eredt az érdeklődés. Ez utóbbi megfigyelést szociológusok is tapasztalták családvizsgálataik során (Léderer 1979, Somlai 1979:10.). A megkeresett státuszvesztett férfiak többsége elhárította a beszélgetést, illetve az olyan családokban, ahol munkahelyét a férj elvesztette, a feleséggel való beszélgetésben a házastárs nem vett részt. Tehát az előbb említett hagyományos szemlélet mellett, még inkább: abból következően a presztízsvesztés is közrejátszott az elzárkózásban, illetve ha beszélgetésre került sor, az elbocsátás, a munkanélküliség csak többszörös kerülővel jött szóba. Valamennyi esetben kerültem, hogy a beszélgető partnert, mint a témában érintettet kérdezzem, illetve, hogy közvetlenül személyes tapasztalatainak elbeszélésére kérjem.

2001 októbere és 2005 februárja között százhatvannyolc túrkevei lakossal százhetvennégy interjút készítettem, amelyek hanganyagát a túrkevei Finta Múzeum hangarchívumában helyeztem el. A készült interjúk műfajukat tekintve fele-fele arányban életút (87 darab) és témainterjúk (80 darab). A megkérdezettek a túrkevei 18 évesnél idősebb lakosságának valamivel több mint két százalékát jelentik. Amint az előző alfejezetben hangsúlyoztam: az interjú műfaját nem kis mértékben befolyásolta beszélgetőpartnereim

neme. A 168 interjúalany közül 92 fő a nők száma, s közülük mindössze 20 fővel készült témainterjú. Ugyanakkor az összes interjút adó 76 fő férfi közül 60 fővel készült témainterjú.

A nemi hovatartozással párhuzamosan figyelembe vettem az elemzések során az életkort, családi állapotot, iskolai végzettséget, valamint, hogy a rendszerváltás előtt, illetve azt követően milyen volt a megkérdezett társadalmi státusza (állománycsoportbeli besorolása), és, hogy a rendszerváltás óta eltelt évek során volt-e már munkanélküli; ugyanezen időintervallumban vállalt-e alkalmi munkát. Ezen belül is elkülönítettem azt a két csoportot, amely az interjúkészítés idején a./ munkanélküli volt, b./ fekete munkával tudta létfenntartását biztosítani.

Életkor tekintetében általában elmondható interjúalanyaimról, hogy legnagyobb számban az 50-60 évesek vannak jelen (39 %), őket követik a 60 évesnél idősebb – nyugdíjas – korosztályba tartozók (31 %), a 40-50 év közötti adatközlők aránya 10 %, a 22-39 éveseké pedig 20 %. Legfiatalabb beszélgetőtársam a 22 éves B. J. szakiskolát végzett alkalmi munkából élő nő, legidősebb pedig K. L. 82 éves nyugdíjas, magára hagyatottan, nyomorban élő hajdani balai rizsőr volt.

Családi állapot szerint mindkét nembeli interjúalanyaim nagy hányada házas volt. Az összes 168 megkérdezett közül 51 nő és 59 férfi, összesen 110 fő élt házasságban. A megkérdezettek közül legalacsonyabb az élettársi kapcsolatban (2 fő), illetve elváltan élő (2 fő) férfiak száma volt. Ezzel szemben a megkérdezett 92 nő közül 11 fő élt élettársi kapcsolatban, és 6 fő volt az elváltan élő nők száma. A nemházas adatközlők nem szerinti megoszlása közel azonos volt (6 fő hajadon, 7 fő nőtlen). Az összesen 17 özvegy közül 12 volt a nők száma.

Iskolai végzettséget tekintve legmagasabb volt a nyolc általánost végzettek száma (48 fő), legalacsonyabb a nyolc általánosnál alacsonyabb végzettségűek száma (14 fő).¹⁴ A szakmunkás és középfokú végzettségűek közel azonos számban (32 illetve 38 fő) vettek részt beszélgetésben. Ugyancsak hasonló volt (35 fő – ebből 7 fő felsőfokú technikai végzettségű) a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma. Legalacsonyabb iskolai végzettségű interjúalanyom a 78 éves, három elemi osztályt végzett volt balai állami gazdasági juhász volt. A megkeresett 92 nő közül legmagasabb volt (40 fő) a nyolc általánost végzettek száma, s legalacsonyabb (2 fő) a felsőfokú technikusoké. Az összesen 28 fő főiskolát vagy egyetemet végzett interjúalany közül mindössze 5 fő volt a nők száma.

¹⁴ Nyugdíjas adatközlőim közül néhányan a második világháború előtti oktatási rendszerben végezték el az iskolát, amikor a hat elemi osztály felelt meg a későbbi nyolc általánosnak. A megfelelés ellenére őket a nyolc általánosnál alacsonyabb végzettségűek közé soroltam.

Az összes megkeresett (168 fő) személyből az interjúkészítés időpontjában 26 fő volt munkanélküli, közülük 18 nő. Ugyanakkor a megkérdezettek közel fele (84 fő) volt már munkanélküli a rendszerváltás óta; közülük 55 nő. A 168 személy közül 32 nő és 16 férfi végzett már alkalmi – többnyire fekete – munkát. Legmagasabb volt beszélgetőpartnereim közül a munkanélküliek száma (26 fő), legalacsonyabb az interjúkészítés időpontjában szakmunkásként dolgozók (4 fő, valamennyi férfi) száma, ugyanakkor a 12 betanított munkásként dolgozó megkérdezettből 10 fő volt a nők száma. A megkérdezettek közül 18 fő dolgozik a közszférában (közülük 10 nő), 13 személy (közülük 3 nő) magánvállalkozó illetve egyéni gazda. Nyolc olyan nyugdíjossal készítettem interjút, akik nyugdíj mellett egyéni gazdálkodást folytatnak (közülük 1 nő). Más tevékenységi körben nem talákoztam nyugdíj mellett hivatalos munkát végzővel.

Összességében elmondható interjúalanyaimról, hogy közel azonos számban vannak jelen az általános iskolát és szakmunkásképzőt végzetek, illetve a közép- és felsőfokú végzettségűek. Legnagyobb számban pedig az interjút adók a házassági állapotú; korábban szak- betanított illetve segédmunkásként dolgozó, középkorú vagy annál idősebb túrkevei lakosok köréből kerültek ki.

4. 3. Egyéb módszerek és források

Témám feldolgozásában nagy súlyt helyeztem az elérhető statisztikákra, írott forrásokra. A rendelkezésre álló statisztikai adatok évenkénti összevetése, valamint a területi – országos, megyei, térségi – összehasonlítások nagyban hozzásegítettek az általam vizsgált település képének megrajzolásához. Meg kell azonban jegyezni, hogy a statisztikák épp témám mondanivalójához kötődően hiányosak, s épp a foglalkoztatottságra, a munkanélküliség mértékére, az alkalmi munkásokra vonatkozóan nem autentikusak. A megyei statisztikai évkönyvek 1992-ig vezetnek a foglalkoztatottsági adatokat – a foglalkoztatottak számát, állománycsoportba tartozás szerint bontva – az ezt követő években a munkanélküliek, szociális járadékban részesülők számát közlik, azonban ezt sem minden évben. A statisztikák hiányossága, pontatlansága különösen szembeötlő, ha például egy településen megkérdezzük a helyi önkormányzat hatósági osztályának adatait, megnézzük a megyei statisztikai évkönyvet, s lekérjük a munkaügyi központ adatait. Három forrásból háromféle számot kapunk. E mellett azt is szükséges figyelembe vennünk, hogy a nyilvántartásokban csupán a regisztrált munkanélküliekről szerepelnek, s mintegy eltűnnek a munkanélküli ellátásból kiszorultak, a szociális segélyből élők, valamint azok is, akik friss munkanélküliek, de nem regisztráltatják magukat a munkaügyi központban. A

foglalkoztatottság oldaláról is hasonlóan fonák a helyzet. Igen sok munkanélküli – regisztrált és nyilvántartásban nem szereplő egyaránt – végez feketemunkát. Ők a foglalkoztatottak között nincsenek számon tartva, némely esetben viszont regisztrált munkanélküliként jelennek meg a statisztikai adatokban. Egy adott település munkanélküliségi és foglalkoztatottsági helyzetének felvázolásánál tehát ezeket a buktatókat figyelembe kell venni.

A rendszerváltás problémakörével szorosan összefügg a szocialista gazdasági struktúra összeomlása, azaz: az ipari és mezőgazdasági üzemek megszűnése. Időben bármily közeli eseményekről van is szó, igen nehéz úgy a működésükre, mint a megszűnésükkel kapcsolatos dokumentumokra bukkannunk. Magam egyetlen hivatalos forrásból származó adatot sem találtam. A volt vezetők, középkáderek általában „*nem tudom*”, „*valakik elvitték*”, „*egyszerűen eltűnt*”, „*biztos a levéltárban van, mert oda kell vinni*” válaszokkal felelnek. A rendszerváltás idejéből származó levéltári forrásomul kizárólag a túrkevei Vörös Csillag Termelészövetkezet Pártbizottságának 1989-ből származó jegyzőkönyvei szolgáltak, amelyekből a dolgozat II. fejezetében részleteket közlök.

A rendszerváltás gazdasági életre vonatkozó dokumentumait keresve a levéltárosok a felszámolóbiztosok utáni „nyomozást” tartották esetleg eredményt hozónak, ám azt is elmondták, hogy a privatizációt követően az iratok magántulajdonba kerültek, így üzleti titokként is kezelhetők, lehetetlenné téve ez által a betekintést a változás folyamatát tükröző dokumentumokba. Ugyanakkor az AFIT esetében városszerte köztudott, hogy az iratok nagy részét – de még a fényképfelvételeket is – megsemmisítették („*talicskaszám hordták a kazánba*”). Azok a dokumentumok és fényképfelvételek, amelyeket sikerült megszereznem, mind „magánúton” jutottak birtokomba, vagyis olyan hajdani dolgozók szekrényeiből, padlásairól, akikkel baráti kapcsolatba kerültem az elmúlt évek során. Sajnálatos a jövő kutatóinak szempontjából, hogy nem állnak rendelkezésre e jelentős gazdaság- és társadalomtörténeti szakasz (események, folyamatok) idejéből dokumentumok, hiszen ezek hiányában objektív, tényfeltáró és elemző munkák születését nehezítik meg, vagy – rosszabb esetben – teszik lehetetlenné. Az írott források nehéz fellelhetősége, méginkább elérhetlensége ösztönzött arra, hogy – vállalva a helytörténetírásra emlékeztető aprólékos leírások tudományos szempontból vitatható súlyát – a dolgozat II. fejezetének az üzem-megszűnéseket valamint a privatizációt ismertető részleteiben a rendelkezésemre álló valamennyi eseményt és számadatot bemutassam.

Írásos forrásokra tehát – a statisztikákat leszámítva – elsősorban a magánházaknál megőrzött dokumentumokra, a túrkevei *Finta Múzeum Adattár*ában található szórványos

anyagra, valamint az 1989 júniusától havi rendszerességgel megjelenő *Túrkeve* című helyi lapra, illetve a *Szolnok Megyei Néplap* című napilap közléseire támaszkodhattam.

I. fejezet. Túrkeve a szocializmus éveiben (1947-1989)

1. A város helyének meghatározása

1. 1. Településföldrajzi helyzet

Túrkeve 10 181¹⁵ lélekszámmal bíró település Jász - Nagykun - Szolnok megye keleti szélén, Kisújszállás és Mezőtúr városai között, a Hortobágy-Berettyó jobb partján. A város részét képezi a Tiszántúl közepén áthúzódó agrár jellegű, nagy népességszámú mezővárosi láncolatnak, amely Debrecentől Szarvasig húzódik. Túrkeve területe 1973-ig 20 021 hektár nagyságú volt. 1973-ban a város – régi óhaját valóra váltva – a Békés megyei Gyoma határából 3 677 hektárt vásárolt.¹⁶ A határ gyarapítása következtében területe elérte a napjainkban is érvényes nagyságot: a 23 698 hektárt. Ebből belterületként 602, zártkertként 398 hektárt tartanak nyilván; az összes külterület nagysága 22 698 hektár.

Túrkevét az elsődleges országos (úgy a vasúti, mint a közúti) szerkezeti vonalak nem érintik: az egyik Mezőtúr, a másik Kisújszállás felől kerüli el. A város Budapesttől száznyolcvan kilométer távolságra fekszik. A fővárosból indulva Szolnokon át Mezőtúrig vonattal, onnan autóbusszal; a kilencvenkét kilométer távolságra lévő Debrecenből indulva Kisújszállásig vonattal, Kisújszállástól ugyancsak autóbusszal lehet megközelíteni. Vasúti forgalmát – a Mezőtúr-Túrkeve szárnyvonalat – 1975-ben megszüntették, vasútállomását felszámolták. Közúton Szolnokig illetve Kisújszállásig a 4-es számú főúton, Kisújszállástól a Kisújszállást Mezőtúrral összekötő úton; Szolnoktól pedig Kuncsorba irányába haladva közelíthető meg. Valamennyi, a városba vezető út kétsávos, de padkanélkülisége miatt keskenynek tűnő, kátyús, rossz minőségű, negyedrendű besorolású. A nehezen járhatóság különösen érvényes a Szolnok felé vezető, ötödrendű besorolású ún. „csorbai” útra.

A Túrkevével szomszédos települések közül kettő város: a délnyugatról szomszédos Mezőtúr és a délről szomszédos Békés megyei Gyomaendrőd. Keletről az ugyancsak Békés megyei Ecsegfalva község és Dévaványa városa, északról Kisújszállás városa határolja. A Túrkevét környező városgyűrű öt települést foglal magába, amelyből a keleti Szeghalom és a

¹⁵ 2004. december 31-én.

¹⁶ Ezt megelőzően az 1808. évi várossá nyilvánítást követően egy alkalommal gyarapodott a település határa: 1927-ben Dévaványától vásárolta meg Túrkeve a 3000 katasztrális holdnyi ecsegpusztai határrészt.

déli Gyomaendrőd, Békés megyei települések. A délnyugatra illetve nyugatra legközelebb fekvő város Mezőtúr és Törökszentmiklós, északon pedig Kisújszállás.

1. 2. A város térségben betöltött szerepe

Túrkevét városi történelme során kezdettől fogva bizonyos kettősség jellemezte. Egyrészt az „exponált” állapot, másrészt a különleges helyzet kínálta előnyök kései felismeréséből fakadó hátrányos helyzet. Az 1745. évi redemptio-t követően a település elindulhatott az önálló társadalmi és gazdasági fejlődés útján a várossá válás irányába. Ez a változás két irányban hatott a település életére. Egyrészt biztosította az önállóságát, a kollektív kiváltság – mely az önmegváltással jött létre – serkentően hatott a gazdasági életre. Túrkevét a nagyállattartó – szarvasmarha – gazdálkodás jellemezte, s gazdasági életének ez az extenzív gazdálkodási forma szabott irányt. Ez a gazdálkodási mód szükségszerűen ösztönözte a várost, hogy a környező pusztákból minél nagyobb területek bérletét szerezzék meg. A területszerzési késztetés egészen a 20. század elejéig jellemző maradt. Másrészt a communitas törekedett zárt világa védelmére, aminek fő oka ugyancsak a földterület szűkösségével magyarázható. A korabeli források számos példát hoznak a Túrkevére betelepülni szándékozó iparosokkal és kereskedőkkel szemben tanúsított elutasító magatartásra. A település vezetői arra törekedtek, hogy az iparosok és kereskedők száma soha ne lépje túl a lakosság szükségleteinek kielégítéséhez elengedhetetlen mértéket (Bellon 1979, Szilágyi 1996.).

Az 1808. év – amikor Túrkeve városi rangot kapott – azonban rést ütött e zárt világon. A városi ranggal együtt járó évi négy országos vásár tartása élénkítette a település külső kapcsolatait. A céhalapítások során – a város alapvető törekvése ellenére – telepedtek meg elsősorban a szomszédos településekről származó iparosok. Túrkevéen a 19. század első felében tizenegy szakma képviseltette magát, míg Mezőtúron ez a szám tizenkettő, a másik szomszédvárosban, Kisújszálláson tizennégy volt (Vadász 1996). Ez a tény arra utal, hogy ekkorra a város kézműipari és kereskedelmi jelentősége átlépte a településhatárt, a környező – és távolabbi – településekre is kihatott tevékenysége. A következő nagyobb léptékű változást az 1848-49. évi forradalom- és szabadságharcot követő – az ország egészét érintő – közigazgatási intézkedések hozták. Ezek nagyban csorbították a communitas önállóságát, szűkítették intézkedési körét. Ezzel együtt viszont ösztönözték a városi funkciókat ellátó intézmények létrehozását. 1872-ben Túrkeve rendezett tanácsú várossá lett, élére polgármestert választottak.

A városi funkciók jellemzőinek számbavételét, a városi szerepkör mibenlétének és minőségének elemzését – a várossá válástól a rendszerváltásig terjedő korszakra vonatkozóan – *Vadász István* végezte el (Vadász 1996). Az általa közölt adatokból és elemzésekből kitűnik, hogy míg a szomszéd városokban a 19. század második felétől olyan intézmények jöttek létre, amelyek saját településüket meghaladó hatáskörrel rendelkeztek – kisújszállási királyi járásbíróság, karcagi körjegyzőség, Mezőtúr, mint képviselőházi választókerületi székhely, valamint járási adóhivatal – Túrkevén ilyen hatáskörű intézmény nem létesült. A 19. század második felében azonban a 154 iparos mellett már 27 kereskedő, 2 orvos és egy patikus is tevékenykedett a városban, 1884-re pedig megépült a Mezőtúr – Túrkeve helyi érdekű vasút. A század végére megalakult a takarékpénztár, beindult egy helyi nyomda, s a századfordulóra megjelentették a *Túrkeve* című hetilapot is. 1909-ben polgári iskolát létesítettek. Ezekben az években már felmerült az a probléma, amely a város lakóinak későbbi életét – napjainkig – végigkíséri: a vasútépítésre való törekvés a város részéről – elzárkózás a vármegyére, később az állam részéről. A város vezetői a századfordulóra szembesültek településük közlekedési- megközelíthetőségi nehézségeinek következményeivel, s a helyi érdekű vasút Kisújszállás felé történő összekötésével kívántak enyhíteni a zártság okozta nehézségen. Szembesülni voltak kénytelenek a korábbi elzárkózás egyéb negatív következményeivel is, jelesül, hogy valamennyi fontosabb intézményt nélkülözni kénytelen a város, s ügyes-bajos dolgaik intézésére Mezőtúrra, Kisújszállásra vagy Karcagra kell utazniuk. Ez a látszólag csupán közigazgatási probléma azonban Túrkeve gazdasági és társadalmi életének egészére is hátrányosan hatott: ipara és kereskedelme már nem tudta felvenni a versenyt a környező városokéval. 1930-ban Túrkevén 260 iparos tevékenykedett, ugyanebben az évben a szomszédos Mezőtúron 653, az ugyancsak szomszédos Kisújszálláson pedig 359 volt az iparosok száma. *Vadász István* korábban hivatkozott tanulmányában azonban rámutat arra, hogy ez a látszólag kedvezőtlen adat csupán a környező városokkal való összehasonlításban érvényes; más településhálózati jellemzőkkel bíró környezetben Túrkeve ellátottsági mutatói elérik a járási székhely-szintű központokra jellemző értékeket.

A második világháborút követő években a termelőszövetkezetek alapítása következtében Túrkeve ismét „privilegizált” helyzetbe került. Az első termelőszövetkezeti város lett, ehhez illően az országban elsőként tsz-múzeumot alapítottak (Péter 1951:446), a település az országos sajtó nem ritka szereplőjévé vált.

Nem véletlen, hogy a kollektivizálás kiemelt területe országosan Szolnok megye – ezen belül is a Nagykunság – lett. Az országos és megyei politikai vezetés döntően két szempontot vett alapul, amikor „mintamegyét” választott politikai törekvései

életképességének alátámasztására. Egyrészt az országnak ezen a területén nagyhatárú mezővárosok fekszenek, tehát a gazdaságföldrajzi helyzet eleve kínálkozott a nagyüzemi gazdálkodás megteremtéséhez. Nagyobb súlyúnak tekinthetjük azonban a másik szempontot, amely politikai eredetű volt. A terület társadalomtörténeti múltjából adódóan ezekben a mezővárosokban nagy százalékban voltak jelen a földnélküli családok. Ők, valamint az 1945. évi földosztás újgazdái alakították az első termelőségvetkezeti csoportokat (tszcs). Ezek a csoportok szolgálták alapul a kollektivizálás gyors megvalósításához. „1951. január 16-án megkérdezték a megye vezetői a túrkevei vezetőket: 'lehetséges volna-e az, hogy 1951. február 25-re, az MDP II. kongresszusának napjára Túrkevét legalább 70 %-ban termelőségvetkezeti várossá fejlesszük?' Ezt a helyi vezetők természetesen vállalták, még 'fegyelmi terhe mellett is', (Szegő 1981). Hasonló kérdéseket valószínűleg a karcagi, kisújszállási és a mezőtúri vezetők is kaptak a megyei pártvezetőktől. S az eredmények ismeretében egyértelmű, hogy a kérdésre valamennyi település igennel válaszolt. 1951 tavaszán mind a négy Szolnok megyei település termelőségvetkezeti város lett, s ezek között is Túrkeve volt az, amely legkorábban teljesítette a kitűzött célt: termőföldterületének 70 százalékát meghaladó nagyságú terület kollektivizálása megtörtént (Urbán 1981, 2002).

A *Termelőségvetkezet* című lap 1951. és 1952. évi számai között alig akadt, amelyben szó ne esett volna szó Túrkevéről¹⁷, de más kiadványokban is gyakran felbukkant ez időtájt a város neve (Dankó 1952, 1953b, Csák 1956, Sarkadi 1951, Teszkó 1956), *Dobozy Imre* pedig riportregényt szentelt a szocialista úton élen járó városnak (Dobozy 1951, 1952). *Rákosi Mátyás* nem egy ízben elismerően szólt Túrkevéről¹⁸, s példaként állította más települések elé, a termelőségvetkezeti várossá nyilvánítást követően el is látogatott a településre. 1951 március 28-án a Szolnok Megyei Pártbizottság kulturális értekezletén *Péter László* karcagi múzeumigazgató felvetette, hogy az első termelőségvetkezeti városban termelőségvetkezeti múzeumot kell létrehozni, mivel „szükséges, hogy a magyar néprajzi muzeológia is megteremtse az eddig ismert múzeumtípusok mellett a velük sokban rokon, mégis különleges rendeltetésű új típusú múzeumot”¹⁹ Az új típusú múzeum a karcagi múzeum dolgozóinak felajánlása valamint a *Vörös Csillag Termelőségvetkezet* építőbrigádja jóvoltából 1951.

¹⁷ Példaként idézek néhányat a címek közül: Rákosi Mátyás: „Minden erővel támogatni kell.” 1951. március 10.; „Kongresszusi zászlót kaptak...” 1951. március 10.; „Kiváló munkájukkal mindnyájunknak példát mutatnak”. 1951. április 1.; „Nálunk a munka becsület dolga”. 1951. április 1.

¹⁸ Rákosi az 1951. évi pártkongresszuson elmondott beszédében két alkalommal is példaként állítja a túrkeveit más települések elé. A beszédet közli: Társadalmi Szemle, 1951. VI. 28.

¹⁹ Közli: Ethnographia 1951. 446. p.

augusztus 21-én került átadásra. „*Határkő a magyar múzeumok történetében*” – mondta az új típusú múzeumot avató beszédében *Balassa Iván*.²⁰

Amint *Urbán László* korábban hivatkozott munkáiban hangsúlyozza; a különleges helyzet és a közfigyelem sokszor irreális teljesítményi elvárásokat generált, az átlagosnál nagyobb terhet róva a túrkevei tsz-tagságra. A termelőszövetkezeti városnak élen kellett járnia, példát kellett mutatnia más termelőszövetkezetek számára. Azonban a kiemelt szerep nem kizárólag a tagságot vette igénybe az átlagosnál nagyobb mértékben, hanem az épp hogy megalakított termelőszövetkezeti csoportok anyagi erejét is meghaladta. A politika diktálta elvárásoknak csak jelentős hitelek felvételével tudtak a helyi csoportok megfelelni. 1955. végére például a Vörös Csillag Termelőszövetkezeti Csoport éves bevételének 80 százalékát az év közben felvett hitelek „nyelték el”. A termelőszövetkezeti városok – nem csak Túrkeve – kiemelt pozíciója az 1960-as évek elejére visszaszorult, hisz a reális alapok nem voltak adottak a kiegyensúlyozott, biztonságos termeléshez. Ugyanakkor a kiemelt helyzet a termelőszövetkezeti városok gazdálkodását az átlagosnál erősebbé, fejlesztésre alkalmasabbá tette, elsősorban a jobb minőségű és nagyobb mennyiségű eszközállomány (gépesítés), valamint a képzett szakemberek révén.

Fontos mozzanat a város gazdaságtörténetében a gépállomás kialakítása. Annál is inkább, mert a megkülönböztetett „bánásmódnak” köszönhetően a gépállomány, az eszközellátottság a kor színvonalához képest igen jelentős volt. A nagyüzemi gazdálkodás keretei azonban hamarosan felvetették azt a kettős gépesítés megszüntetésének szükségességét. E felismerés nyomán az 1960-as évek elején a gépállomásokat a termelőszövetkezetekbe integrálták. Azonban ez az „összevonás” sem hozhatott végleges megoldást. A gépállomás működtetése még a termelőszövetkezettel közösen is fölöslegesnek bizonyult. Az 1960-as évek közepére pedig már tehertételt jelentett a termelőszövetkezet számára. Ez a nehéz helyzet alapozta meg a város későbbi büszkeségének, a *XVII. számú Tiszántúli Autójavító Vállalatnak* a megszületését.

A halódó gépállomás telephelyén 1967-ben az *AFIT* tröszt létesített üzemet, amelyhez kötődően közlekedésgépészeti szakközépiskolát is alapítottak 1970-ben. Ugyanebben az évben már a *Május 1 Ruhagyár* is üzemegységgel képviseltette magát Túrkevéen. Ezek – a nagyobb létszámot foglalkoztató, s az ipari tevékenységnek teret biztosító létesítmények azonban az *AFIT* és a közlekedésgépészeti szakközépiskola kivételével nem gyakoroltak hatást a környező településekre, tehát túrkevei vonzáskörzetről sem foglalkoztatási (az *AFIT*-

²⁰ Közli: *Ethnographia* 1951. 446. p.

ban dolgozó nem nagy számú bejáró dolgozót leszámítva), sem ipari vagy kereskedelmi értelemben nem beszélhetünk. Az AFIT vonzása két irányba hatott: egyrészt a környező települések lakossága személygépkocsi-szervizelési igényeit, országos viszonylatban pedig a Tatra és IFA gépkocsik fődarab-javítását látta el, másfelől – bár csekély mértékben – a foglalkoztatottság terén. A közlekedésgépészeti szakközépiskola tanulói között jelentős volt a nem túrkevei családok gyermekeinek létszáma. Az 1985/86-os tanévben a tanulólétszám 270 fő volt, ebből csupán 54 fő volt a túrkevei diákok száma. A más településről bejáró vagy kollégista tanulók legnagyobb számban Mezőtúr (27 fő), Kisújszállás (25 fő) és Karcag (21 fő) városaiból kerültek ki. A szakközépiskola vonzása azonban alig lépte át a megyehatárt. Bár csekély volt a Túrkevére más településről bejáró dolgozók száma, ugyanakkor az is jellemezte a várost, hogy az ingázó – akár napi, akár heti gyakoriságú eljáró – munkások száma is jelentéktelen volt. Túrkeve Mezőtúrhoz, Kisújszálláshoz és Karcaghoz hasonlóan azok közé a települések közé tartozott, amelyek aktív kereső korú lakosságuk döntő többségét helyben foglalkoztatták.

A városban működő egyéb üzemek közül a *Városgazdálkodási Vállalat* tevékenysége, illetve a *Vegyesipari Szövetkezet* és a *Háziipari Szövetkezet* termékei lépték át nem csupán a település- hanem a megye és az országhatárt is. A városgazdálkodási vállalat a megye több városában végzett – elsősorban építőipari – tevékenységet (Szolnok, Karcag), valamint Kisújszállás kommunális hulladékszállítási feladatait is megoldotta. A városban működő ipartelepek exportra is termeltek. Az AFIT az NDK számára gyártott olajhűtőket, a tömítőüzem valamennyi Kelet-Európában gyártott személygépkocsi típushoz állított elő hengerfej tömítéseket, a vegyesipari ktsz pedig vörösréz- valamint ólomlemez gyártása révén nyugat-európai (svájci, olasz, svéd) piacokra is szállított. A háziipari szövetkezet a Szovjetunióba exportált nagy mennyiségű nylon otthonkát. 1988-tól a Május 1. Ruhagyár túrkevei részlege NSZK megrendelésre bérmunkát végzett. Ezek az exporttevékenységek azonban nem önálló keretben történtek, hanem a budapesti anyavállalat központján keresztül, gyakorlatilag tehát a túrkevei exportra történő termelés bérmunkának tekinthető; közvetlen kapcsolatuk a felvevő piaccal ezeknek az üzemeknek nem volt.

A Túrkevén működő üzemeknek az exportra történő termelésen kívül munkaerő-kapcsolatai is voltak. Az AFIT szakemberei tapasztalatcserére éves gyakorisággal jártak az NDK-ba, az 1980-as években az arab országokban – a túrkevei csoport Egyiptomban – hadászati célú gépek összeszerelését végezték. A rendszerváltást megelőző évben Tengizbe utazott vendégmunkára egy AFIT-os csoport. Ezek a gazdasági kapcsolatok azonban nem változtatnak azon a tényen, hogy Túrkeve a szomszédos mezővárosokhoz képest szerényebb

mutatókkal rendelkezett a városi szerepkör mértékét, illetve a környező településekre gyakorolt vonzását illetően. Az AFIT és hozzá kapcsolódóan a bázisiskolaként működő *Közlekedésgépészeti Szakközépiskola* kivételével sem közigazgatási-hatósági, sem gazdasági szerepe nem mutatott túl a város határain.

Figyelemre méltó azonban nem csupán a szomszéd városokhoz viszonyítva, hanem a megyei városok összességével egybevetve is Túrkeve ipari foglalkoztatottsági mutatója. Az 1980-as évek első felében az ezer főnyi lakosra jutó foglalkoztatottak száma Túrkevéen volt a legmagasabb – 170 fő – míg a megyeszékhelyen ez az érték 146 volt, a szomszédos Kisújszálláson illetve Mezőtúron pedig 158 illetve 122. Ugyanakkor az 1 000 ipari foglalkoztatottra jutó állóeszközállomány értéke alacsonyabb volt a szomszédos településeknél. Ez az érték az 1980-as évek közepén Túrkevéen 200 millió forint alatt maradt, míg a szomszédos Mezőtúron és Kisújszálláson 200-300 millió forint közötti volt, Karcagon pedig 400-500 millió forint között mozgott. A hasonló lakosság számú Kunszentmártonban, amely az ipari foglalkoztatás terén (167 fővel) követte Túrkevét, közel két és félszerese volt az állóeszközök értéke a túrkeveiének. Itt, bár a lakosság száma valóban közel azonos a túrkeveihez, figyelembe kell vennünk, hogy Kunszentmárton évszázadnál hosszabb múltra visszatekintő fejlett, sokoldalú, vásárra termelő kisiparral rendelkezett.²¹ A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma viszont a megye városai közül Túrkevéen volt a legalacsonyabb: az 1980-as években 1 200 aktív tagja volt a termelőszövetkezetnek, míg Mezőtúron 2 510, Kisújszálláson 2 386 dolgozó termelőszövetkezeti tagot tartottak nyilván. Az adatok értelmezésekor azonban figyelembe kell vennünk, hogy ekkor Mezőtúr lakosság száma a túrkeveiének kétszerese volt, s Kisújszállásé is több mint másfélszerese. A túrkevei termelőszövetkezet termésátlagait és állatállományának nagyságát tekintve elérte a megyei átlagot, szarvasmarhaállománya a negyedik legnagyobb volt Szolnok megyében.²²

Kedvezőtlenebb a kereskedelmi jellegű szolgáltatások terén a túrkevei kép a megye más városaihoz viszonyítva. A megye városai közül városunkban található a legkevesebb bolt és vendéglátóhely az 1980-as évek első felében. Mindössze 37 bolt és 22 vendéglátóhely üzemelt ezekben az években a településen. Ugyanakkor Mezőtúron 91 bolt és 60 vendéglátóhely, Kisújszálláson 108 bolt és 46 vendéglátóhely, Kunszentmártonban 64 bolt, 26 vendéglátóhely üzemelt. A boltok és vendéglátóhelyek alapterülete is elmaradt a megyei átlagtól, és a szomszédos városokétól. Míg Túrkevéen az összes bolt alapterülete 5 307 m²

²¹ Kunszentmárton kisiparát, az egyes mesterségek alakulását, az iparfejlődést számos tanulmány (és múzeumi kiállítás) mutatta be. E helyen csupán Szabó László – Bereczki Ibolya (szerk.): *Kunszentmárton és a Tiszazug kisipara*. Kunszentmárton, 1982. tanulmánykötetet emelem ki.

²²Forrás: Helyzetkép a megyéről 1980-1985. Tájékoztató országgyűlési képviselők részére.

volt, addig Mezőtúron és Kisújszálláson meghaladta a 13 000, Kunszentmártonban pedig a 7 500 m²-t. A legrosszabb értéket az egyéb szolgáltatások terén mutatja a város. Mindössze 24 szolgáltatóhely működött a mezőtúri 58, illetve a kisújszállási 109 és 36 kunszentmártoni szolgáltatóhellyel szemben. Túrkevéen az egy szolgáltatóhelyre jutó lakosok száma a legmagasabb volt a megyében (461 fő, míg a megyei átlag 378 fő). Ebben az időszakban Túrkevéen 136 kisiparos tevékenykedett; ugyanekkor Mezőtúron 300, Kisújszálláson 325, Kunszentmártonban 167 fő. Mindössze 24 szolgáltatóhely működött a mezőtúri 58, illetve a kisújszállási 109 szolgáltatóhellyel szemben. Túrkevéen az egy szolgáltatóhelyre jutó lakosok száma a legmagasabb volt a megyében (461 fő, míg a megyei átlag 378 fő). Ebben az időszakban Túrkevéen 136 kisiparos tevékenykedett; ugyanekkor Mezőtúron 300, Kisújszálláson 325, Kunszentmártonban 167 fő. Túrkevéen a legalapvetőbb kisipari szolgáltatások alacsony számban voltak jelen, némely szolgáltatáshoz a város lakói csak a szomszéd településeken juthattak. A csekély kisipari jelenlét megmagyarázza az egy szolgáltatóhelyre jutó lakosok magas arányát.

A speciális profilú közlekedésgépészeti szakközépiskola más településekről is vonzott diákokat Túrkevére, ennek ellenére a megye városai közül a harmadik legrosszabb helyre került a város a középiskolai tanulólétszám tekintetében. A szakközépiskolában 1980-ban 391 diák tanult, s e mögött már csak Kunszentmárton és Tiszafüred maradt 239, illetve 301 fős tanuló létszámmal. Tovább árnyalja az amúgy is negatív képet, hogy Túrkevéen, a másik két gyenge középiskolai tanulólétszámot mutató településsel ellentétben – és a megyében egyedüli városként - nem volt szakmunkásképző intézet.

Az orvosi ellátás terén sem mutatott sokkal kedvezőbb képet a város. 1980-ban egy körzeti orvosra 2 761 beteg jutott – ezt az értéket csak Karcag előzte meg a negatív sorrendben az egy körzeti orvosra jutó 2 828 betegszámmal. A megyei átlag ugyanekkor 2 128 volt. A 10 ezer lakosra jutó szakrendelési órák tekintetében Túrkeve a megye városai között utolsó helyen állt 1 755 órával. Ugyanekkor a szomszédos Mezőtúron az évi szakrendelési órák száma 10 ezer före jutóan 8 065, míg Kisújszálláson 2 724 volt. (Mezőtúr magas mutatóját a városban működő kórház- és rendelőintézet jelenléte magyarázza.) Túrkevéen az 1950-es évektől működött szülőotthon és tüdőbeteggondozó, ezeket az egészségügyi intézményeket azonban az 1970-es években – központi rendelkezésekkel – megszüntették, hivatkozva arra, hogy a szomszédos Mezőtúron és az ugyancsak közeli Karcagon is működik kórház és szülészeti is.

Demográfiai tekintetben viszont Túrkeve a megyei városokkal való összehasonlítás során az átlagnál kedvezőbb képet mutatott. A természetes szaporodás értéke a második

legjobb volt a megyében: + 2; csupán Karcag előzte meg +2,7-es értékével. Ugyanekkor a megye többi városában – Szolnok +0,1-es értékének kivételével – a természetes szaporodás negatív előjelű, a megyei átlag -1,3. A kormegoszlás mutatói is kedvezően alakultak a városban az 1980-as évekre. Míg 1970-ben Túrkeve – Mezőtúrhoz hasonlóan - még a középkorú kormegoszlású települések közé tartozott, 1983-ban már fiatalos korösszetételű településként regisztrálták. Mezőtúron hasonlóan kedvező változás következett be a lakosság kormegoszlásának tekintetében, míg a másik szomszédváros, Kisújszállás mindkét évtizedben a középkorú besorolású települések közé tartozott. Ez utóbbi korösszetétel jellemezte egyébként az 1970-es és az 1980-as években a megye területének nagy részét.²³ A válások tekintetében Túrkeve a második legrosszabb helyen állt a megye városai között 3,3 értékkel, csupán Szolnok mutatói voltak rosszabbak (3,5) ebben az időszakban. Ekkor a válások megyei átlaga ezer lakosra jutóan 2,5 volt.²⁴

Az infrastruktúrát tekintve Túrkeve helyzete a rendszerváltást megelőző években szomszédvárosaihoz hasonló, de azokénál némileg kedvezőtlenebb képet mutatott. Évente közel 150 új lakás épült, ezek több mint hatvan százaléka három vagy több szobás, valamennyi újonnan épült lakás vízvezetékekkel ellátott volt. Mezőtúron évente átlagosan 170, Kisújszálláson 180 új lakás épült, a komfortfokozat mértéke és aránya a túrkeveinél mindkét városban kedvezőbb értéket mutatott. 1984-ben Túrkevén a háztartások 58,7 százaléka volt vezetékes vízzel ellátott, a csatornahálózatba a lakások 5,4 százaléka volt bekapcsolva. Mezőtúron a háztartások 77,8 százaléka volt vízhálózatba kapcsolt, csatornázva volt 13 százalék. Kisújszálláson a háztartások 72,5 százaléka használt vezetékes vizet, és 9 százalék volt a csatornahálózatra kötve. Az 1980-as évek közepére a megyében Jászberény után (42,6 százalék) Túrkevén volt a legfejletlenebb a vízhálózat kiépítettsége, a csatornahálózaté pedig legrosszabb volt a megyében. A vezetékes gáz használata 1985-től indult el a városban (az első évben 114 háztartás használt vezetékes gázt), ami kedvező tényező, hisz ekkor a megye három városában – Jászberényben, Kunszentmártonban és Tiszafüreden – még egyáltalán nem volt vezetékes gáz. A szilárd burkolatú utak hossza 1984-ben Túrkevén volt a legkevesebb (19 km), viszont a háromszor nagyobb Karcag is csak 21,6 km kiépített úttal rendelkezett. A szomszédos Mezőtúron 31,5 km, míg Kisújszálláson 28,1 km volt a szilárd burkolattal ellátott út. Az épített járdák tekintetében Túrkeve a megyei városok közül utolsó

²³ Szolnok megye terület- és településfejlesztésének hosszú távú koncepciója 1986-2000. Szolnok, 1986. március.

²⁴ Forrás: Helyzetkép a megyéről 1980-1985. Tájékoztató országgyűlési képviselők részére.

helyen állt: a város járdahálózatának hossza 61,3 km, ugyanebben az évben Mezőtúron 131,6 km, Kisújszálláson 70,1 km volt a kiépített járdák hossza.²⁵

„A településfejlesztésnek főbb célja a városi funkciók megerősítése, megteremtése és a település térségi zártaságnak felszámolása. ... A további fejlődés elengedhetetlen feltétele a közlekedésföldrajzi zárttság feloldása és a hírközlési lehetőségek mennyiségi és minőségi fejlesztése.” A Szolnok Megyei Tanács VB Tervosztály Erdei Ferenc Munkakollektívájának 1987-ben született értékelése egybecseng a város lakói által is megfogalmazott nehézséggel. A város infrastruktúrájának leggyengébb láncszeme a közlekedés; a település nehéz megközelíthetősége. A városba vezető utak rossz minőségűek voltak az 1980-as években és azt megelőzően is, az 1975. évi vasútfelszámolás pedig jelentős mértékben akadályozta a város gazdasági kapcsolatait. Az AFIT, a termelőszövetkezet, de legfőképp a Gabonaforgalmi Vállalat tevékenysége és forgalma számított a meglévő vasúti szárnyvonalra: a gabonaforgalmi vállalat ipari vágányt is épített ki az 1970-es évek elején. 1973-ban a megye vasúthálózata 642 km hosszúságú volt, amelynek 50 százaléka volt fővonal. Ezeken a fővonalakon bonyolódott a megye összes forgalmának 90 százaléka. 1975-ben gazdaságpolitikai megfontolásból a Túrkevét Mezőtúrral összekötő szárnyvonalat megszüntették, a síneket felszedték. Ezzel a lépéssel Túrkevét, ahogyan a helyiek fogalmazzák „elzárták a külvilágtól”. A szárnyvonal megszüntetése nem csak a vasúti teherforgalomra alapozó üzemek helyzetét rontotta, hanem azt az üzenetet is hordozta, hogy a túrkeveiek régi álma: a Kisújszállással való vasúti összeköttetés nem fog megvalósulni. Ugyanakkor a megyei tanács 1986-ban megalkotott hosszú távú koncepciója szerint „a Mezőtúr – Túrkeve – Kisújszállás vonalszakasz visszaállítására kell a súlyt helyezni”.²⁶ A város lakói és vezetői megyei és országos fórumokat is megkerestek a vasúti forgalom visszaállítása érdekében, azonban kérésük sehol sem talált meghallgatásra. „A vasút hiánya egyre inkább a településfejlesztés gátja lesz. Én a túrkevei Tiszántúli Autójavító Vállalat üzemvezetője vagyok és ebben a minőségben is látom, milyen lehetőségektől esik el a vállalat a vasút hiánya miatt. ... Úgy látjuk, hogy a Mezőtúr – Túrkeve szárnyvonal visszaállításának anyagi-műszaki lehetősége egyre távolabb került, ezért javasoljuk iparvágányt építeni Túrkeve Örményes (Fegyvernek) 13 km szakaszon.” Lévai Károly üzemvezető, megyei tanács tag 1987. augusztus 13-án kelt kérését a címzett, Urbán Lajos közlekedési miniszter elutasította, nem tartván időszerűnek a túrkevei vasút tanulmány-tervének elkészítését és

²⁵ Forrás: Helyzetkép a megyéről 1980-1985. Tájékoztató országgyűlési képviselők részére.

²⁶ Szolnok megye terület- és településfejlesztésének hosszú távú koncepciója 1986 – 2000. (Szolnok, 1986. január).

megfontolását. A rendszerváltást követő gazdasági összeomlás pedig úgy tűnik, végleg megghiúsította a túrkeveiekben élő dacos reményt, hogy valaha is láthatnak akár ők, akár utódaik a város határán átrobogó vonatokat. Jász -Nagykun-Szolnok megye egyedüli városa Túrkeve, amely nem rendelkezik vasúttal.

A város térségben elfoglalt helyét a szocializmus évtizedeiben tehát csupán három vonatkozásban értékelhetjük kedvezően: a természetes szaporodás alakulásában, valamint, hogy városi szerepkörének megfelelő szintű olyan ipari létesítménnyel (AFIT) és oktatási intézménnyel (közlekedésgépészeti szakközépiskola) rendelkezett, amelynek hatása túllépte a város határait, illetve az alapfokú ellátás kereteit. Egyéb tekintetben – közigazgatás, egészségügy, kisipari szolgáltatások – Túrkeve sok esetben saját szükségleteit sem tudta megfelelően kielégíteni; ezek hiánya, illetve korlátozott jelenléte a szomszéd városok (Karcag, Mezőtúr, Kisújszállás) vonzásába utalta Túrkeve lakóit.

2. Demográfiai és egészségügyi jellemzők

2. 1. Demográfia

Amint korábban bemutattam, az 1745. évi redemptio-t követően Túrkeve lakosság száma folyamatosan és meglehetősen nagy arányban emelkedett, a város demográfiai mutatói a második világháború végéig kedvezőek voltak.

Az 1950-es évek elejétől tsz-ekbe való kényszerítés, a kulákküldözés több tucat túrkevei családot arra készítetett, hogy elhagyják a várost, s az ország más vidékein próbálják újjáépíteni tönkretett életüket, visszaszerezni elvesztett egzisztenciájukat. Az 1950-es évek közepétől figyelhető meg a város lakosság számának folyamatos csökkenése, s bár az 1970-es évek közepére a szocialista gazdaságpolitika stabilizálta a foglalkoztatott lakosság életét, ezek az életkörülményekben bekövetkezett pozitív változások nem eredményeztek lakosságnövekedést. Az 1970-re tizenkétezer alá csökkenő lakosság szám egészen a rendszerváltás első évéig jellemző maradt.

1989-re tizenegyezer alá csökkent a város lakóinak száma, ez az előző évihez képest szokatlanul nagy arányú – 647 főnyi – csökkenés, az 1950-es évek már említett éveitől eltekintve, nem fordult elő a település életében. Ez a jelenség azért is meglepő, mert, amint azt a második fejezet gazdasági életet bemutató részeiben látni fogjuk, ekkor még nem volt érezhető – s a túrkeveiek el sem hitték volna a rájuk egyéneként és a városra összességében ható – drasztikus gazdasági és társadalmi változások bekövetkezését. Amint a 2. és 3. számú ábrából látjuk, az élveszületések száma ekkor még meghaladta a halálozások számát, bár alatta maradt az elmúlt évekének.

Az 1960-as évek elejétől 1989-ig (az 1986. év -4-es mutatójának kivételével) 4-80 fő között a pozitív tartományban mozgott a természetes szaporodás, éves átlagban 36-tal volt magasabb az élveszületések száma a halálozásokénál. A természetes szaporodás tekintetében Túrkeve kedvezőbb helyet foglalt el az országos és a megyei átlagnál. A megyei átlagot tekintve 1945-1982 között a természetes szaporodás a pozitív tartományban maradt, míg 1982-től folyamatos csökkenés figyelhető meg. Ez a tendencia jellemzi az országos mutatókat is. 1980-ban az országos természetes szaporodás 3 318, míg tíz évvel korábban ez az érték 31 622 volt. Túrkevét – az 1980-as években a középkorúból fiatalossá váló hat Szolnok megyei település között tartották számon. „Az 1983 végén fiatalos korszerkezetű települések döntően Szolnok – Túrkeve Mezőtúr városok által határolt háromszögön belül helyezkednek el.”²⁷ A házasságkötések száma 1970-es években átlagosan meghaladta a százat, az 1980-as években, bár csökkent, sosem mozdult 90 alá. 1970-ben a 11 373 lakosú Túrkevéen 110 házasságot kötöttek míg a 10 322 099 fős magyarországi lakosból 96 612 személy kötött házasságot. 1980-ban a 10 709 463 fő magyarországi összlakosságra már csupán 80 331 házasságkötés jutott. A 11 400 főnyi lakosú Túrkevéen ekkor 102 volt a megkötött házasságok száma. E két évtizedben tehát Túrkeve jobb arányt mutatott az országos átlagnál.

Az 1. számú ábráról leolvasható, hogy az 1955-1960 közötti éveket követően enyhén csökkent az élveszületések száma, azonban összességében mégis egyenletesnek mondható. A legkevesebb élveszületés 1960-1989 között 1987-ben (133 újszülött), a legnagyobb számú élveszületés 1970-ben (198 újszülött) volt. Éves átlagban tehát ezekben az években száznegyolcvannyalc gyermek született.

A halálozások száma 1955-1989 között valamivel nagyobb ingadozást mutat, mint az élveszületéseké. A figyelembe vett időszakban legalacsonyabb 1988-ban (122 fő) volt az elhunytak száma, legmagasabb pedig 1960-ban és 1986-ban (mindkét évben 168 fő). A figyelembe vett időszakban a halálozások éves átlaga 146 volt. A legegyszerűsebb periódus 1976-1985 közötti években volt, amikor éves átlagban 149 haláleset történt a városban (2. számú ábra).

A vizsgált időszakban az élveszületési és halálozási mutatókat összevetve megállapítható, hogy 1955-1980 között az élveszületések száma magasan meghaladta a halálozásokét (3. számú ábra). Ebben a periódusban éves átlagban az élveszületések száma 219 volt, a halálozásoké pedig 151; a természetes szaporodás közel hetven százalékot ért el a pozitív tartományban. Két egymást követő évben, 1986-ban és 1987-ben azonos – 168 illetve

²⁷ A megyei terület- és településfejlesztés megvalósításának eszközrendszere. Szolnok Megyei Tanács településfejlesztési koncepciójának tervezete, 1984. Szolnok, Kézirat.

133 – volt az élveszületések és a halálozások száma. Az 1988-as pozitív „elrugaskodás” – 159 élveszületéssel szemben 122 halálozás – a város utolsó olyan éve volt, amely demográfiai szempontból pozitívan értékelhető. 1989-ben 144-re csökkent a születések száma, a halálozásoké viszont 139-re emelkedett.

A város suiciditási mutatói 1975-től állnak rendelkezésre.²⁸ A legalacsonyabb az öngyilkosságok száma 1975-ben volt (5 fő), a legmagasabb öt évvel később, 1980-ban (14 fő). A többi évben 6-9 fő követett el évente öngyilkosságot (1. sz. táblázat). Amint a táblázatból kiolvasható, a legtöbb öngyilkosságot a hatvan évesnél idősebb korosztály tagjai követték el. A harminc évesnél fiatalabb korosztály esetében két egymást követő évben – 1986-ban és 1987-ben – mutatnak öngyilkosságot a statisztikák. A középkorosztály esetében a 40-49 évesek között gyakoribb volt az öngyilkosság, mint az 50-59 évesek között.

2. 2. Egészségügy

A második világháborút követően Túrkevén is jelentkezett a városi egészségügy megoldásának igénye. Ennek első eredményeként említhetjük a körzeti orvosi rendelőintézet kialakítását, valamint a tüdőbeteg-gondozó létrehozását 1950 végén. Ekkor hat általános orvos tevékenykedett a városban. A körzeti orvosi rendelőben 1957-ben 49 707 vizsgálatot végeztek el. A városi főorvos kimutatása szerint a rendelőben megforduló betegek 58 százaléka mezőgazdasági dolgozó, 40 százaléka ipari munkás, 2 százaléka pedig járadékos volt. 1961-re a körzeti orvosi rendelőben végzett vizsgálatok száma 56 671-re emelkedett. 1959-ben 2 268 főt utaltak tovább szakrendelésre, 947 beteget pedig kórházi kezelésre. *„Az 1960. évben már kevesebb volt a szakrendelésre utaltak száma, már csak 1.155 beteg lett szakrendelésre utalva, és kórházba utalva pedig 398 beteg, ami azt jelenti, hogy az orvosi kezelés városunkban minőségileg javult és csak súlyos esetben küldik a betegeket kórházba.”*²⁹

A tüdőbetegek gondozását végző szakorvos heti két alkalommal járt át Mezőtúrról. 1950-1960 között két alkalommal került sor a teljes lakosság szűrésére. 1960-ban Túrkevén 126 tüdőbeteget tartottak nyilván. A rákszűrések 1952-től éves rendszerességgel ismétlődtek, s míg az első évben csupán százötven túrkevei vett részt a vizsgálaton, 1960-ra az igénybevevők száma már elérte a kétezret. 1951-ben került sor a városi szülőotthon átadására, ahol egy otthonvezető szakorvos és három képzett szülésznő állt alkalmazásban. 1954-től a fogszakorvosi rendelő mellett a bőr- és nemibeteg gondozó is helyet kapott a körzeti

²⁸ A KSH Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatóság Tájékoztatási Osztályának nyilvántartása alapján.

²⁹ Részlet dr. Ábrahám Sándor városi főorvos feljegyzéséből.

rendelőintézetben, a következő évben pedig egy iskolaorvos is megkezdte működését. A belgyógyászati szakrendelés beindítására 1960-ban került sor. 1961-re a város betegeit négy körzeti orvos, egy városi főorvos, egy közegészségügyi orvos, egy fogszakorvos és egy iskolaorvos látta el.³⁰

Az Anya és Gyermekvédelmi Szolgálat 1950-től kezdte működését három védőnővel. Ugyanebben az évben nyílt meg a városi szociális otthon, meglehetősen rossz körülmények között, mindössze két dolgozóval. 1955-től az otthon folyamatosan bővült és fejlődött. 1961-re harminchárom ápolat ellátására volt alkalmas, s az ápolási feladatokat nyolc gondozó látta el.

Érzékenyen érintette a lakosságot az 1968-as szülőotthon bezárás. A túrkeveiek még napjainkban is sérelmezik, hogy immár harmincöt éve a keviék mind Mezőtúron születnek.

Az 1980-as évek közepére tizenegy orvos tevékenykedett városban. 1980-1985 között az egy körzeti jutó lakosok száma 2 761 fő volt. Ugyanebben az időszakban a város összlakosságára jutó szakrendelések munkaóraszámja 1 755 volt.³¹

A rendszerváltás előestéjén, 1989 nyarának végén a városi mentőállomás megszüntetésének híre nagy vihart kavart a városban. A probléma felvetése nem volt új keletű, hiszen 1975-ben, majd 1987-ben is kezdeményezte az Országos Mentőszolgálat Szolnok megyei vezetője a kevi mentőállomás megszüntetését, amelyet a kihasználatlansággal indokolt, valamint döntésének érveként azt is felhozta, hogy a tizenhat kilométerre fekvő Mezőtúrról is biztosítottnak látja Túrkeve mentő-ellátottságát. S miután nem alakult ki konszenzus a város és az OMSZ vezetői között, 1989 augusztusának végén a város polgárai aláírásgyűjtésbe kezdtek, tiltakozásukat eljuttatták nem csak megyei, hanem országos fórumokhoz is. Szeptember 4-én pedig az akkori szociális és egészségügyi miniszterhez címzett levélben adták elő panaszukat.³² Az egész várost megmozdító akció, ha nem is teljes győzelemmel, de eredménnyel járt: a mentőállomás maradt, viszont az üzemben lévő két mentőautó egyikét Martfűre irányították, és az állomás személyzetének létszámát is csökkentették.

³⁰ Forrás: Jelentés Túrkeve város egészségügyi fejlődéséről az utóbbi tíz év alatt. Városi Tanács VB Egészségügyi Csoportja, Túrkeve, 1961.

³¹ Helyzetkép a megyéről. 1980-1985. Tájékoztató országgyűlési képviselők részére. Kézirat.

³² Részlet a miniszterhez intézett levélből: „Az elmúlt évtizedben Túrkeve népességmegtartó képessége egyre csökkent, mert jelentősen romlottak a közlekedési, egészségügyi ellátási, művelődési viszonyai. Hosszú lenne felsorolni, hogy az elmúlt 40 évben mi minden szűnt meg Túrkevében, csupán néhányat említünk: 1968-ban megszűnt a városi szülőotthon, 1975-ben megszűnt a Mezőtúr – Túrkeve vasútvonala, amely a várost teljesen lehetetlen helyzetbe hozta. 1970-ben – ipari munkahely létesítése miatt – eladásra került a művelődési otthon. Úgy tűnik, egy tudatos városleépítés folyt, és most megszűnne a Mentőállomás is. Ennyi 'csapást' városunk lakossága nem képes elviselni, hisz életviszonyaik – és önmaguk – leértékelését látják benne.”

3. A mezőgazdaság helyzetének alakulása

3. 1. A mezőgazdaság és a birtokviszonyok fő vonásai 1945-ig

Túrkeve és környéke a Hortobágy és Berettyó folyók rakta hordalékkúp-síkon jött létre. Emellett a táj alakításában nagy szerepe volt a tiszai áradásoknak is. A folyamszabályozásokig, lecsapolásokig a csapadékos években áradáskor a folyók a túrkevei határ nagy részét elöntötték. A 19. század közepén Túrkeve határában az állandó mocsarak kiterjedése meghaladta a 6 000 katasztrális holdat (Scheftsik 1935:369, Örsi 1998:399.). A lecsapolások után az egykori mocsárvilág helyén nagy kiterjedésű puszták jelentek meg, amelyek az extenzív gazdálkodásnak kedveztek. Ez a külterjes gazdálkodás a 19. század végéig meghatározta Túrkeve gazdasági életét. Jellemzője évszázadokon keresztül a legeltető – túlnyomórészt szarvasmarha – állattartás volt, a növénytermesztés lényegében a kenyérgabona termesztésére korlátozódott. A lecsapolások, vízszabályozások következtében kedvezőbbé váltak a növénytermesztés feltételei. A város határának talajadottságai gazdálkodás szempontjából vegyesek. Az időjárás anomáliái (Túrkevét a folyami áradások, a lecsapolásokat követően pedig az aszályok sújtották igen gyakran) a növénytermesztés lehetőségeit a későbbiekben is kedvezőtlenül befolyásolták. A termesztett növények katasztrális holdankénti termésátlagai meglehetősen szerények voltak (2. számú táblázat).

Az 1745. évi redemptio hosszú időre megalapozta és meghatározta a város gazdasági és társadalmi helyzetét, egyértelműen megmutatta a lakosok birtokviszonyait. Kollektív értelemben a közösség kiváltságos helyzetének tudata, egyénileg a szabadparaszti státusz, a közösségen belül a redemptus öntudat, ezzel együtt társadalmi rang és presztízs, gazdasági értelemben pedig a gazdálkodás szabadsága, a gazdálkodási mód és forma önálló meghatározása és megvalósítása jellemezte.

Mivel a gazdasági életet meghatározó legeltető állattartás alapja a minél nagyobb legelőterület volt, a redemptusok törekedtek az idegenek távoltartására. E motiváció szolgál magyarázatul arra a jelenségre, hogy Túrkeve ipara, kereskedelme fejletlen, szűk volt – az iparosok és a kereskedők száma igen csekély. A betelepíteni kívánó iparosokat és kereskedőket rendre elutasította a város, gondosan ügyelve arra, hogy csupán olyan számú iparos és kereskedő működjön, amennyi elengedhetetlenül szükséges a lakosság legfontosabb igényeinek kielégítéséhez (Szilágyi 1996). A földtulajdon megőrzésére és egybentartására való szigorú törekvés ellenére a föld elaprózódása elkerülhetetlen volt. Egy 1762. évi összeírás szerint a város lakóinak negyven százaléka tartozott a redemptusok közé, 15 százalék volt az irredemptusok, huszonnyolc százalék volt a lakók és tizenhét százalék a

szolgák aránya. A későbbiek során a föld aprózódása, egyes redemptusok földvesztése változtatta a redemptio után közvetlenül megrajzolódó képet. A 19-20. század fordulójára az összlakosság 80,5 százaléka élt mezőgazdaságból, s az összes keresőképes lakosból 42,6 százalék volt a mezőgazdasági munkás (221 fő cseléd és 2 441 fő napszámos). Ugyanekkor a száz holdnál nagyobb földet birtoklók száma 42 fő, az 1 – 100 hold földdel rendelkezők száma 1 224 fő volt.³³ Egy, 1935-ben készített felmérés szerint Túrkeve birtokosai legnagyobb számban –1 360 család összesen 4 946 holddal, amely családonként átlagosan kevesebb, mint négy hold fölterületet jelentett – az 5 holdnál kevesebb földdel rendelkezők körébe tartoztak. E családok fele azonban egy holdnál kevesebb földdel bírt. Száz holdat meghaladó földterülete mindössze harmincnycsaládnak volt, összesen 7 801 hold földterülettel. Arányait tekintve jelentős volt az 5-50 hold földet tulajdonló réteg és a kezükön lévő földnagyság. E körbe tartozott 849 birtokos összesen 14 236 holdnyi területtel, ami családonként átlagosan 16,7 holdat jelentett.³⁴

Az 1945. évi földreform során 1 062 földnélküli jutott összesen 7 700 hold földterülethez. A földreform megvalósítását nehezítette, hogy Túrkevén nem volt nagybirtok, s amint az előző adatokból láttuk, a 100 holdnál nagyobb földdel rendelkezők száma igen alacsony volt. Ez a tény, és a földosztás megvalósítására való erős törekvés összeegyeztethetlensége túlkapásokhoz vezetett, sok feszültséggel járt. Eredményképp az 1945 előtti 27,8 százaléknyi nincstelen, földdel egyáltalán nem rendelkező túrkevei aránya a földreformot követően 20,8 százalékra csökkent. Ugyanekkor kulákká nyilvánították a túrkevei birtokosok 6,4 százalékát.³⁵

3. 2. A termelészövetkezeti gazdálkodás jellemzői

A földreform megvalósításának szerény eredményét mutatja, hogy az 1949. évi népszámlálás során még 900 túrkevei lakost regisztráltak agrárproletárként – az aktív korú lakosság 23,8 százalékát. Az 1948. évi 9000. számú törvény értelmében Túrkevén is megalakult a földbérlő bizottság, s megindultak az előhaszonbérleti eljárások. Ennek eredményképp 483 nincstelen jutott haszonbérlethez. Az 1949-től induló kollektivizálási törekvések 1951 elejére erősödtek fel. Ekkor azoknak az egyéni gazdáknak a „megnyerése” volt a cél, akik az ideig nem voltak hajlandók belépni a tszcs-kbe. Az agitációk hatására februárra a tszcs és tsz területek összes részesevése a város határának hetven százalékára

³³ Az 1910. évi népszámlálás adatai KSH, 1911.

³⁴ Magyarország birtokviszonyai az 1935. évben. KSH 1936. 170-171. p.

³⁵ Túrkeve birtokviszonyai (Györffy Lajos múzeumigazgató kimutatása). Túrkevei Finta Múzeum Adattára I.sz.: 912. l.

terjedt ki. A Szolnokmegyei Néplap 1951. január 31.-i száma beszámolt arról, hogy Túrkevén egyetlen hét alatt 884 család 1 085 tagja írta alá a belépési nyilatkozatot. A magángazdaságok felszámolása következtében Túrkevét 1951. február 18-án az ország első termelészövetkezeti városává nyilvánították. Ekkorra a szocialista szektorhoz tartozott 98,5 százaléka a földterületnek, s a mezőgazdaságban dolgozók 97 százaléka volt termelészövetkezeti tag. *Rákosi Mátyás* az 1951. évi pártkongresszuson nagyra értékelte Túrkeve teljesítményét: „Az élre Túrkeve városa került, ahol 3 200 földműves családból 3 177 tagja már a termelészövetkezetnek és a 34 000 holdas túrkevei határ több mint 96 százaléka a szocialista szektorhoz tartozik.”³⁶

Az elkövetkező években Túrkevén is hasonló módon és ütemben, illetve periódusokban zajlott a nagyüzemi gazdálkodás kereteinek kiépítése, majd bővítése és korszerűsítése, mint az ország más településein (Módra – Simó 1988, Lengyel 1982, Sárkány 1978, Sárkány – Szilágyi 2000). Az első években a termelészövetkezeti csoportok és a termelészövetkezetek alakulása, összeolvadása, megszűnése volt jellemző. 1951-ben és 1952-ben megalakultak az egyes tsz-ek és tszcs-k építőbrigádjai, amelyek fő feladata az állattartáshoz szükséges épületek kialakítása volt. Az évtized első felében a szövetkezetek fő feladatuknak az állatállomány gyarapítását tekintették, s beruházásaik nagyobb részét ezekre az ágazatokra fordították. A növénytermesztésben a gabonaneműek mellett a takarmánytermesztés is jelentős mértékűvé vált az 1960-as évektől. A rizs és a gyapot termesztésének csökkentését követően javult a növénytermesztés helyzete, s a gabonaneműek termesztése mellett a tsz-ek kisebb kertészeteket is működtettek.

A mezőgazdaság kollektivizálása, a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés 1960-ra mutatkozott meg. 1959-ben még 340 egyéni gazdálkodót tartottak nyilván – 1960-ban ezek is beléptek a tsz-ek valamelyikébe, vagy elhagyták a mezőgazdaságot. 1960 közepére a 662 katasztrális hold nagyságú zártkerti területet leszámítva nem volt földterület egyéni tulajdonban. Az önellátás biztosításához szükséges földterületre való igény a földek közösbe adását követően is élt a város lakóiban. 1955-től nyílt lehetőségük a várost övező zártkerti területekből való földek vásárlására. 1955-1960 között hetvenhét adásvételi szerződést kötöttek, ebből huszonöt esetben összesen hat holdnyi terület esetében tsz tag volt a vásárló.³⁷

³⁶ Rákosi beszédét közli: Társadalmi Szemle, 1951. VI. 218. p.

³⁷ A parasztság és tsz. tagok földvásárlása. Túrkevei Városi Tanács Mezőgazdasági Osztálya, Túrkeve, 1961. Adattár.

A szinte áttekinthetetlen számú tsz és tszcs többszöri egyesülési folyamat eredményeképp három nagy termelőszövetkezetben egyesült. 1960. december 31-én a *Vörös Csillag*, a *Táncsics* valamint a *Búzakalász* termelőszövetkezetek 1 979 családot, összesen 2 530 tagot számláltak 29 544 katasztrális hold földterülettel (Hagymási – Urbán 1979:105). A teljes kollektivizálás és az egyesülés eredményeképp a kialakuló nagyüzemi keretek között növelni tudták a korábban csekély állatállományt valamennyi ágazatban. 1960-ra a juhászati ágazatban hétezer meghaladó, a sertéságazatban hatezer fölötti állománnyal, a szarvasmarha ágazatban közel kétezer állattal rendelkeztek. Ez az állomány-létszám a termelőszövetkezet bomlásáig nagyjából azonos maradt. A vezető szerep továbbra is a növénytermesztésnek jutott. Az egyes ágazatok által termelt értékeket tekintve a rangsorban az első helyen a kenyérgabona termesztése állt, ezt követte a szemestakarmány termesztése, harmadik helyre a sertésenyésztés került. Az 1960-as évek elejétől a három termelőszövetkezet a beruházások nagy részét a szegényes géppark növelésére fordította. E mellett szükséges volt az 1950-es évek elején rohammunkában épített silány állattartó épületek felújítása, új, korszerű férőhelyek kialakítása. A gépesítés és az építkezések hozzájárultak ettől az időtől fogva a melléküzemágak létrejöttéhez.

1958-ban a túrkevei termelőszövetkezeti csoportok létrehozták a TÖVÁLL-t (*Termelőszövetkezetek Önálló Vállalkozása*), amely vállalkozást közösen működtettek. Ezek magját lényegében az 1952-ben alakított építőbrigádok képezték. Az istállók, a tárolóépületek bővítése, korszerűsítése, illetve új épületek emelése a termelőszövetkezetek növekedésével (a termelőszövetkezeti csoportok integrálódásával) folyamatos igény volt. A TÖVÁLL kapacitása azonban túlnőtt a termelőszövetkezetek keretein. Számos magánházat építettek „kulcsra készen” a városban. Ezeknek az épületeknek nem csak a kőműves munkáit, hanem az ács, valamint asztalos és lakatos munkáit is ellátták. Az építőágazaton belül több szakcsoport működött (asztalos, ács, lakatos, villanszerelő). A TÖVÁLL másik fontos ágazata a fűzfeldolgozás volt. Használati eszközöket, vesszőbútorokat készítettek. A TÖVÁLL a három termelőszövetkezet fúzióját követően elvesztette önállóságát, tevékenysége az évek során ellaposodott. Bár hivatalos felszámolására nem került sor, az 1980-as évek elejére gyakorlatilag megszűnt.³⁸

A termelőszövetkezetek dinamikus működése az 1960-as évek második felétől indult el. Ekkorra szűnt meg nagymértékűnek tekinthető eladósodottságuk, s indult meg vagyonképzésük. A ténylegesen nagyüzemi jellegű gazdálkodás az 1960-as évek végére

³⁸ A túrkevei TÖVÁLL-ról írottak Szurcsik István volt termelőszövetkezeti elnök közlésén alapulnak.

valósult meg. Ezekben az években szűkítették a termesztett növények körét – az ipari növények termesztését megszüntették, ugyanakkor például a hüvelyesek termesztését szorgalmazták – s a kenyérgabona vetésterületének növelése mellett ismét előtérbe helyezték a rizs termesztését is.

Az 1970-es évek eleje a már megteremtett nagyüzemi gazdálkodás keretei kitöltésének az időszaka volt. Ide tartozott a termelékenység (az ágazatok termésátlagainak) növelése, a gépesítési és építkezési beruházásokon keresztül a minőség javítása különösen az állattenyésztési ágazatokban, a korszerű termelési technológiák alkalmazása, a termelőségvetkezeti dolgozóinak képzése, diplomás szakemberek alkalmazása, a szövetkezet vagyonának gyarapítása. Fontos lépés volt ezekben az években az iparszerű termelési rendszerekbe való bekapcsolódás is³⁹. Gyarapodtak a feldolgozó- és értékesítő tevékenységet végző melléküzemágak is. Ezek közül legjelentősebb volt a Táncsics Tsz által létrehozott és működtetett húsfeldolgozó üzem, amelyre üzletet és vendéglátóegységet is építettek. Ugyancsak az állattartáshoz kötődött a másik fontos, ekkor alakuló melléküzemág: a tejfeldolgozó és értékesítő *KEVITEJ*. Az 1970-es évek első felében nőtt a kenyérgabona vetésterülete (32,7 %-ról 41,4 %-ra), ugyanakkor csökkent a takarmánygabona-termesztés részesedése a művelt földterületből (26 %-ról 16,5 %-ra).

Az 1970-es évek legnagyobb változása a három termelőségvetkezeti egyesülése volt 1975-ben. A fúzió eredményeképp létrejött az ország harmadik legnagyobb – 17 000 hektáron gazdálkodó – termelőségvetkezete, a *Vörös Csillag Termelőségvetkezeti Egyesület*. Az egyesülést követően a gazdálkodás fő jellemzői nem változtak. Meghatározó továbbra is a gabonaneműek termesztése, valamint a sertéshizlalás maradt. Ezek mellett a növénytermesztésben jelentős volt a cukorrépa vetésterülete, az állattenyésztésben pedig a szarvasmarha és a juhászati ágazat. Az évtized közepére az aktív tagok létszáma 1 350 főben állandósult, s rövid időre munkaerőhiány is fellépett a szövetkezetben. Ennek ellensúlyozásaképp, s a szakemberek számának gyarapítására törekedve a termelőségvetkezeti betanított munkás-tanfolyamokat indított, valamint a felsőfokú végzettségű szakemberek Túrkevére telepítésének érdekében felvette a kapcsolatot a *Debreceni Agrártudományi Egyetemmel*. E törekvések eredményeképp 1978-ra már 51 felsőfokú, 59 középfokú és 251 szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkező, valamint 276 betanított munkás dolgozója volt a termelőségvetkezeti. Az egyesülést követően növekedett a termelőségvetkezeti bruttó

³⁹ A túrkevei tsz-ek taggazdaságként részt vettek a nádudvari *Kukorica és Iparinövény Termelési Egyesülésben* (KITE), a *Besenyszögi Lucernatermesztési Rendszerben*, valamint a *Zagyvarékasi Gyepgazdálkodási Rendszerben*.

jövedelme, valamint az értékesítésből származó bevételek is⁴⁰. Az 1980-as évek közepén – amikor már jelentkeztek a tagság foglalkoztatásának nehézségei – újabb melléküzemágak (nyomda, dobozüzem) beindításával próbálták lekötni a szükségesnél nagyobb számú munkaerőt.

A kollektivizálás intenzív szakaszában a háztáji gazdálkodás teljesen visszaszorult. Miután a gazdáknak nemcsak a földjét vették el, hanem állataik szövetkezetbe adására is kényszerítették őket, kevés olyan túrkevei akadt, aki tapasztalatai ellenére vállalkozni mert volna állatok vásárlására. Jóllehet a háztáji állattartás minimális módon engedélyezett volt, ezzel a lehetőséggel kevesen éltek. A kollektivizálás legvirágzóbb időszakában – 1951 első felében – összesen háromezer számosállat volt magántulajdonban. Mivel a termelőszövetkezetbe belépett családok portáján alig maradt állat a baromfin kívül, 1952 elején a hitelszövetkezet a tagok állatvásárlásának megkönnyítésére hitelt biztosított, amely összesen 81 állat vásárlására nyújtott fedezetet (Hagymási – Urbán 1979:83.). Ezzel az engedékeny, bár a támogatást igen fukar kézzel mérő központi szemlélettel szemben 1955-56-ban korlátozó intézkedéseket léptettek életbe, amelyek ismét visszaszorították a még alig bátorodó háztáji állattartást. Egyrészt az állatok számának korlátozása (egy tehénél egy család nem tarthatott többet), másrészt a tanyák körülszántása által, amely ellehetetlenítette az állatok tartását-legeltetését. A termelőszövetkezetek konszolidációjáig a háztáji gazdálkodás felemás, összességében veszélyes és nehéz helyzete volt jellemző. Az 1970-es évektől – a központi politika megengedő elvének jóvoltából – a háztáji termelés erősödni kezdett (Juhász 1989, Laki 1997a).⁴¹ Ekkortól nyílt a termelőszövetkezeteknek lehetősége arra, hogy a háztáji termelést koordinálják, s a háztáji gazdaságok és a szövetkezet termelését összehangolva, mintegy egymást kiegészítve működjenek együtt. Az együttműködés kialakításáig a háztájiban tartott állatok takarmányozását részesművelésbe vett földön termelték meg a tsz tagok. A termelőszövetkezetek egyesülését követő évben megalakult a szövetkezet háztáji bizottsága. Ennek feladata volt a háztájiban termelő tsz tagok vetőmaggal, műtrágyával, kedvező árú takarmánnyal való ellátása, illetve a háztájiban hizlalt sertések felvásárlásában való segítségnyújtás. A kedvezmények, a biztos felvásárlás egyre nagyobb lendületet adott a tsz tagság vállalkozó kedvének, s az 1980-as évekre a háztáji gazdaságokban hizlalt sertések száma nem sokkal (mindössze néhány százal) volt alacsonyabb a termelőszövetkezeti állományánál. *„Én tizenkét évig voltam háztáji termékfelvásárló. '76-tól már nem csak a tsz*

⁴⁰ Különösen a húszüzem és a hozzá tartozó hentesbolt és falatozó áruforgalma, a melléküzemágak közül pedig az exportra is termelő fűzfeldolgozó üzem tevékenysége volt jelentős.

⁴¹ A korábbi időszakra vonatkozóan: Dankovits 1963.

dolgozóknak lehetett, hanem az AFIT-osoknak is. Ez egy biztos jövedelem volt. Azt az egy hold háztájit már kezdettől fogva adta a tsz a belépőknek. E nélkül nagyon keserves lett volna. A háztáji földön csak kukoricát termesztettünk. Az biztos termés volt, a disznót is el lehetett látni belőle, és csak a szántási díjat kellett megfizetni a tsz-nek."⁴² Az 1970-es évektől a háztáji gazdálkodás jóvoltából a termelészövetkezeti tagok – illetve azok nem tsz dolgozó családtagjai a háztáji gazdaságokban való munkálkodással nagyobb jövedelemre tettek szert, mint munkahelyükön. Ezekben az években már a lakosság 76 százaléka termelt kisüzemi gazdaságokban (Rózsa 1973:70.). 1975-ben a kisüzemi gazdaságokból 12 000, 1977-ben pedig 21 000 vágósertést vásároltak fel (Hagymási – Urbán 1979:144.). Ezek a kedvezmények inspirálták országszerte a kistermelőket az állatállomány növelésére. Az 1970-es évektől a háztáji gazdálkodás jóvoltából a termelészövetkezeti tagok – illetve azok nem tsz dolgozó családtagjai a háztáji gazdaságokban való munkálkodással nagyobb jövedelemre tettek szert, mint munkahelyükön. 1984-ben Magyarországon „*a megtermelt zöldség, gyümölcs, burgonya, mák, dohány, az előállított sertések, vágónyulak és a tojás 55-90 %-a a kisüzemekből került ki.* (Jávor – Molnár – Szabó – Sárkány 2000:984). Hasonló képet rajzolnak a megyei állattenyésztés arányszámai is. Szolnok megyében például 1980-ban a szövetkezetek és egyéb gazdasági szervezetek 270 400 sertést tenyésztettek, ugyanekkor a háztáji gazdaságokban 376 100-at.⁴³

Az 1980-as évek közepétől az agrárrolló egyre nagyobb részét a termelészövetkezetek egyre kevésbé tudták a termelés növelésével ellensúlyozni. 1989 júliusában már a termelészövetkezet elnöke sem titkolta a nyilvánosság előtt a nehézségeket „*A mi szövetkezetünk is abban a mezőnyben van, ahol mindennapos, kemény munkával, termelői, fejlesztői tevékenységgel meg kell küzdeni azért, hogy minél távolabb tartsuk magunkat a kritikus zónától. ... Ezért érdemes új erővel, új szellemmel a kialakult, létrehozott értékekre alapozva sorsunkat újragondolva új szövetkezeti perspektívát nyitni, és ebben bízni!*"⁴⁴

A termelészövetkezettel szoros együttműködésben tevékenykedett az 1958-ban alakuló *Gabonaforgalmi Vállalat*. Az *Országos Gabonaforgalmi Tröszt* minden megyében működtetett egy-egy vállalatot, amelyekhez körzeti üzemek tartoztak. A Szolnok megyében működő körzeti üzemek egyike volt a jászberényi, tiszafüredi, kunszentmártoni, törökszentmiklósi és kunhegyesi mellett a túrkevei körzeti üzem, amely a gazdasági tevékenységen kívül összefogta a kisújszállási és a mezőtúri gabonaforgalmazási

⁴² Sz. Gy. Nyugdíjas tsz taggal készített interjú részlete, 2002. november 20.

⁴³ Szolnok megye statisztikai évkönyve 1980. Szolnok, 1981. KSH.

⁴⁴ Túrkeve, 1989. júliusi száma.

tevékenységet. Az alapvetően a tsz működésére épülő üzem az 1970-es évekre már negyvennyolc szalag üzemelt, a takarmánytárolón kívül 60 000 tonnás fémsiló létesült, a keverőüzem külön – 36 vagonos kapacitású – raktárral rendelkezett. A gabonafelvásárlás mellett az üzem feldolgozással, forgalmazással és értékesítéssel is foglalkozott. Fő piacuk Lengyelország, Bulgária, Csehszlovákia és a Szovjetunió volt. Évente átlagosan 100 000 tonna gabona felvásárlását végezte el a túrkevei körzeti üzem, amely 170-180 főnyi létszámmal dolgozott. Komoly érvágást jelentett viszont az üzem számára az 1975. évi vasútmegszűnés. A szárnyvonal felszámolásakor a szalagokig kiépített ipari vágányokat is felszedték. Részben ez a magyarázata a gépkocsipark hetvenes évek közepétől való nagyarányú fejlesztésének. A szállítási és raktározási nehézségek ellenére az üzem jól működött, Túrkevéen itt voltak a legmagasabbak a fizetések, s az 1992. évi megszűnésig rendszeresen szerveztek közös nyaralásokat Bulgáriába, kisebb belföldi kirándulásokat, valamint a dolgozók gyakran igénybe vették a balatonfenyvesi vállalati nyaralót.⁴⁵

4. Infrastruktúra, iparfejlődés

4. 1. Az infrastruktúra főbb jellemzői

Az 1970-es évekre – a helyi gazdasági élet stabilizálódásával párhuzamosan a település egészének és a benne lakóknak a helyzete, életminősége is sokat változott. Bár a település villanyszolgáltatása 1925 óta működött, 1954-ben a 3 595 háztartásból csupán 1 502-ben volt villanyvezeték, s Túrkeve még nem rendelkezett vezetékes vízhálózattal. A 3 816 lakásból 3 188 egyszobás volt, s mindössze 49 háromszobás lakást tartottak számon. Túrkeve házainak közel fele még nádtetes volt ebben az évben.⁴⁶ Az infrastruktúra két évtizeddel később tapasztalható kedvező alakulásában nem csekély része volt a nagyobb gazdálkodó egységeknek, amelyek társadalmi munkában burkolt utakat építettek, valamint a különböző köz- és magánépítkezésekhez ingyen, de legalábbis kedvezményesen fuvarozták a szükséges anyagokat. 1975-ben több mint három- 1977-ben pedig nyolcmillió forint értékű társadalmi munkát végeztek a túrkeveiek.⁴⁷ A vízmű építése 1962-ben indult, a hetvenes évek elejére a város belterületének kétharmada számára biztosítottá vált a vezetékes vízellátás. A közcsatornahálózat kiépítése a csatornamű társulat megalakulását követően, 1975-től indult el a településen.

⁴⁵ A vállalat működésére vonatkozó adatok Dobra András és Sallai László volt üzemvezetők szíves közlései.

⁴⁶ Terület, népesség, népmozgalom. In: Magyar városok és községek. Statisztikai adatgyűjtemény. Bp. 1958. 8-10. p.

⁴⁷ Népszabadság, 1977. január 29. sz.

Vegyük részletesebben szemügyre az 1984. évet, amikor a város „aranykorát” élte. Az 1980-as évek elején megkezdett vezetékes gáz- és közcsatornahálózat kiépítettségét folyamatosan növelték. Ebben az évben 23 149 000 forint volt a tanácsi beruházások összege, amelyből kommunális beruházásra 5 271 000 forintot fordítottak. A város összes állóeszközértéke 232 242 000 forint volt. A helyi ÁFÉSZ 37 kiskereskedelmi üzletet, egy áruházat és 12 vendéglátóhelyet működtetett. 145 lakás épült magánerebből, ebből 83 három vagy többszobás volt. A városban nyolc könyvtári egység működött; s összesen 2 552 olvasót tartottak nyilván. A kultúrház mellett tizenöt alkotó közösség és hat klub tevékenykedett 308 taggal. A „lehozott” 86 műsoros előadás 13 799 érdeklődőt vonzott. A 487 mozielőadást 66 000 fő nézte meg. A két általános iskolát látogató 1 405 tanuló oktatását 86 pedagógus látta el. A Közlekedésgépészeti Szakközépiskolának 391 diákja és 26 pedagógusa volt. Ezek mellett 39 óvónőt tartottak számon a város oktatási szférájában. A város egészségügyi feladatait négy körzeti orvos, egy-egy gyermek- és fogorvos, valamint két gyógyszerész egy-egy gyógyszerésszel látta el. A helyi mentőállomás két mentőkocsival üzemelt.⁴⁸

1989-re a közcsatornahálózat hossza 10,3 kilométer volt, s 894 háztartást kapcsoltak be a vezetékes gázhálózatba. 1989-re átadták az új posta épületét is. A vezetékes telefonnal rendelkező háztartások száma közel 1 000 volt. Ekkorra Túrkeve összesen 66 kilométer hosszúságú úthálózatának fele – 33 km – szilárd burkolatot kapott. 61,3 km-re növekedett a szilárd anyagból épült járdahálózat hossza.⁴⁹

4. 2. Az ipar helyzetének alakulása

4. 2. 1. Előzmények

Túrkeve ipara és kereskedelme egész történelme során igen szerény volt. Bár a 20. század elején az országot általánosan az iparosodás felgyorsulása jellemezte, Túrkevéen ez a tendencia csekély mértékben érvényesült. A céhes keretek 1872. évi felszámolását követően csökkent a kisipar addig sem nagy jelentősége, bár Túrkevéen is megalakult 1884-ben az ipartestület. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a 19. században mindvégig jelentős volt a mezőgazdasághoz és a lakosság ellátásához köthető kisiparosok száma. A századfordulón összesen 550 olyan lakost tartottak számon, akik iparból éltek (mesterek, segédek, tanoncok, ipari munkások). Ez a létszám a város keresőképes lakosainak 9,2 százalékát jelentette (Szilágyi 1996:209.). E szerény arányt tovább szűkíti az a tény, hogy a kisiparosok nagyobb része rosszul felszerelt műhelyben, többnyire segéd és tanonc nélkül dolgozott, s az ipari

⁴⁸ Szolnok megye statisztikai évkönyve 1984. KSH Szolnok, 1985.

⁴⁹ Jász-Nagykun-Szolnok megye statisztikai évkönyve 1989. KSH Szolnok, 1990.

munkából befolyó alacsony bevétel, amely nem biztosította a család megélhetését, arra készítette őket, hogy maguk, vagy családtagjaik mezőgazdasági szezonális munkát vállaljanak, illetve, ha lehetőségük nyílt, kis darab földet vásároljanak, amelyen megtermelhetik saját élelmiszer szükségletüket. Ehhez, a pusztán ipari tevékenységből magát és családját fenntartani alig, vagy egyáltalán nem tudó réteghez tartozott az iparosok 61 százaléka.

A századfordulóra eltűnt a településről többek között a kékfestő, gyertyamártó, szappanos és szücsmesterség; az iparosok összetétele megváltozott. Ettől az időtől kezdve elsősorban a csizmadiák, cipészek, szabók, pékek, hentesek és kovácsok voltak jelen; a 20. század elején pedig az építőipar is megjelent. Legnagyobb jelentősége azonban a gabonanövények feldolgozására szolgáló malmoknak volt. A század elején már nyolc szél- és két gőzmalom működött Túrkevén. Emellett jelentős volt az 1892-ben alapított téglagyár, valamint az 1909-ben létesült háziipari szövetkezet tevékenysége. Ezek az ipari jellegű létesítmények már bérmunkásokat is alkalmaztak. Míg a téglagyár tucatnyit alig meghaladó, a malmok pedig csupán néhány alkalmazottal dolgoztak, a női munkásokat foglalkoztató háziipari szövetkezet munkásnőinek létszáma átlagosan száz fő volt.

A második világháborút követő társadalmi átrendeződés a mezőgazdálkodókhoz hasonlóan az iparos- és kereskedőrétegeket is hátrányosan érintette. A kisiparosokat a megalakuló ktsz-be, a kereskedőket az ÁFÉSZ-be kényszerítették, üzleteiket államosították. Túrkeve magániparos- és kereskedő rétege teljesen felolvadt. Jól példázza ezt, hogy a *Kisiparosok Országos Szövetségének* a városban nem működött alapszervezete.

4. 2. 2. A szocialista iparosítás törekvései és eredményei

A második világháborút követően – más szocialista és nyugati országhoz hasonlóan – szükségessé vált Magyarország elmaradottabb, erősen agrárjellegű vidékeinek az iparosítása. E cél megvalósításának alapvető stratégiai eleme volt a vidéki ipartelepítés. A pártvezetés ezen belül is kulcsfontosságúnak ítélte a nehézipar fejlesztését (különösen bányászat, kohászat és gépgyártás). Szolnok megyében például kiemelt jelentősége volt a kőolajipar mellett mezőgazdasági gépgyártásnak. Másik fontos szempont volt az agrárágazatban foglalkoztatott népesség számára az ipari dolgozókéhoz hasonló jövedelmi szint és életkörülmények biztosítása. Bár az 1950-es évek első felében már az MDP állást foglalt e célok megvalósítása mellett, jelentős eredményt csak az 1968. január 1-jétől életbe lépő új gazdasági mechanizmus hozott. Az 1970-es évek elején Túrkevén is megjelentek olyan ipari termelőegységek, amelyek nem kapcsolódtak a város gazdasági múltjához, s nem rendelkeztek helyi előzménnyel. Valamelyest kivételként tekinthetünk az AFIT-ra, amelynek működéséhez

előzményként szolgált a gépállomás. Az autójavító vállalat kialakítása néhány évvel megelőzte a később városba vitt részlegipart (ruhagyár, tömítőüzem), mégis ahhoz hasonlóan, a második világháborút követő politikai elgondolások megvalósításának szerves része volt.

Túrkeve legnagyobb kapacitással üzemelő, s legnagyobb dolgozói létszámmal működő ipari vállalata a *XVII. Számú Autójavító Vállalat* volt. A vállalat előde az 1949. márciusában alapított gépállomás volt, amely eredetileg a termelészövetkezetek és tszcs-k gépeinek karbantartását látta el. A gépállomás, amely az első évben a téglagyár épületében kapott helyet, tucatnyi gépszerelőt és traktorost alkalmazott. Amint a termelészövetkezet működésének bemutatásakor láttuk, az 1950-es évektől a gépi beruházások kiemelt jelentőséggel bírtak. Az első években a termelészövetkezet területén felépültek a gépszínek, nőtt a dolgozói létszám. 1961-ben a gépállomás valamennyi munka- és erőgépét átadta termelészövetkezeteknek, így az akkor 80 főnyi gépállomási dolgozó feladata a termelészövetkezetek gépeinek javítása, karbantartása lett. A hullámzó leterhelés miatt – megessett, hogy hetekig nem tudtak munkát adni az ott dolgozóknak, szezonban viszont kevésnek bizonyult a létszám – szükségessé vált olyan tevékenységi kör felkutatása az üzem számára, amely viszonylag egyenletes, de főképp folyamatos munkaerő leterheltséget biztosít. Ekkor kötött szerződést a túrkevei *Mezőgazdasági Gépjavító Állomás* az *AFIT Tröszt*tel arra, hogy az 1961 nyarán megalakított autószerelő csoport a tröszt számára Tátra és Csepel típusú járműveket fog javítani. „*A helyi politikai vezetés nem nagyon örült ennek. Ők vissza akarták vezetni az embereket a mezőgazdaságba. Úgyhogy nehéz körülmények között, szinte hogy észre se vegyék, úgy folytatódott ennek a tárgyalása.*”⁵⁰ A szereléshez szükséges eszközök beszerzése 1962-től folyamatos volt, s hamarosan Trabant és Wartburg gépkocsik javítását és szervizelését is végezték. A túrkevei gépállomás 1967. január 1-jén került egészében az AFIT Tröszt-höz. Két évvel később országos hatáskörrel a túrkevei autójavító – amelyhez akkorra már a békéscsabai és a gyulai üzemegység is tartozott – országos lefedéssel megkapta az IFA W-50-es tehergépkocsik nagyjavítását. Az 1970-es évek elején a vállalat helyzete nem csak stabilizálódott, de komoly fejlesztésekre is sor került. Az 1970-ben beindított *Közlekedésgépészeti Szakközépiskola* elsődleges célja a jól képzett szakmunkás utánpótlás biztosítása volt. A szakközépiskola nem csak túrkevei, de szomszéd megyebeli – főként Békés megyei – diákokat is vonzott. 1970-1983 között az üzem bővítése volt jellemző (IFA-szerelőcsarnok, a nehéz-tehergépkocsik javítására alkalmas csarnok, új étterem és szociális helyiségek, orvosi rendelő, festőműhely, tanszerviz).

⁵⁰ Részlet L. K. egykori művezetővel 2003 május 5-én készült interjúból.

Az üzem bővülésével párhuzamosan folyamatosan nőtt a dolgozói állomány is. 1972 végére már 1 097 dolgozót tartottak nyilván. 1982-re ez a létszám 1 596 főre növekedett. Ekkor már nem csak túrkeveiek dolgoztak a vállalatnál, hanem a környező falvakból (Kuncsorba, Kétpó) és Mezőtúrról is voltak bejáró munkásai a vállalatnak. 1983-ban az AFIT Tröszt megszűnése miatt az egyes üzemek a megyei tanácsok felügyelete alá kerültek. A túrkevei vállalat fölötti felügyeletet közvetlenül a *Közlekedésügyi Minisztérium* gyakorolta. A vidéki üzemegységek kiesése miatt ekkor közel hatszáz fővel (1 000 főre) csökkent a vállalat létszáma, azonban a következő években ismét megközelítette a tröszt megszűnése előtti éveket. Az 1980-as években bővültek a külföldi kapcsolatok, bár ezek nem annyira kölcsönösök voltak, mint inkább a munkavégzés helyének külföldre való áttevődését jelentették. Katonai járművek javítását vállalták az arab országokban (túrkevei munkások Egyiptomban dolgoztak), s tengizi munkára is jelentkezhetek a vállalkozó kedvűek. Utóbbiak egy része még Tengizben volt a vállalat felszámolásának idején – őket ekkortól a *VEGYÉPSZER* alkalmazta tovább a külföldi munka időtartamára. Magyarországra már munkanélküliként érkeztek.

Az AFIT Túrkevén való megjelenését – a decentralizációs politikai törekvés jegyében – két másik országos vállalat követte. 1970-ben a *Május 1. Ruhagyár* Túrkevén részleget hozott létre. Induláskor negyven nőt foglalkoztattak, 1974-re már 186 volt a dolgozók létszáma. A rendszerváltásig az üzemmenet zökkenőmentes volt, a dolgozók létszáma kétszáz fő körül stabilizálódott. A ruhagyár túrkevei részlegének nagy szerepe volt a városban meglévő női munkaerő foglalkoztatásában.

A ruhagyárral azonos időben, 1970-ben települt Túrkevére az *Egyesült Műszaki Tömítő- és Gépszakmai Szövetkezet*. A szövetkezetnek az országban összesen három telephelye volt, ezek egyike volt a túrkevei, amely három évtizeden keresztül működött. Az üzemben átlagosan nyolcvan fő dolgozott, nagyrészt betanított munkás nők. A gabonaforgalmi vállalat mellett ezen az ipartelegen voltak legmagasabbak a havibérek, s az évenként kiosztott nyereségrészesedés. A tömítőüzemben hengerfej-tömítéseket és olajsűrőket gyártottak, a kelet-európai autógyárak részére.

Ezek mellett a telepített ipari egységek mellett több, nagyobb létszámot foglalkoztató és jelentős termelési eredményt felmutatni tudó üzem működött a városban. 1909-ben alakult a *Túrkevei Házipari Szövetkezet* előde, a *Túrkevei Ruhakészítő Kisiparosok Szövetkezete*. A szövetkezet, megváltozott feltételek és körülmények között 1951-ben új szabállyal kezdhette ismét működését s ettől kezdve a rendszerváltásig folyamatosan üzemelt, változó dolgozói létszámmal és profillal. Az 1970-es évekig főleg bér munkát végző – elsősorban

rongyszőnyegeket készítő – szövetkezet az 1970-es évektől önállósodott, s új termékekkel jelent meg a piacon. „Amikor az iparművész – darabbérben, nagyon drágán – megtervezett öt-tíz mintadarabot – én már benne voltam a zsűri bizottság kosarában, minden termékünket elfogadták. Vittem Túrkevéről a kétkilós, szép kerek parasztkenyereket. Felvittem nyolcat, ízet, és mindig úgy mentem fel, pénteken – hétvégére. Arról nem is beszélve, hogy a nagyboltok vezetői feleségeinek mindig tudtam a névnapját – egy telefon, és vitte a szolgálat a virágcsokrot. Így kerültem nagy körbe, nagy kapcsolattal. Nyílt az ajtó. Országos hiány volt a fonál, külföldről hozták, de nekünk mindig volt fonalunk.”⁵¹ Az 1970-es elején már háromszáz nőt foglalkoztatott a szövetkezet, s közel hatszáz fő volt a bedolgozók száma. Az 1970-es évek végére orvosi rendelőt, szociális helyiségeket, saját fonálfestő műhelyt is kialakítottak, s törekedtek a dolgozók képzésére is. A kezdeti időben jelentős volt a nyolc osztályt el nem végzett munkavállalók száma – ezt a gondot kihelyezett 7-8. osztályos tagozat bevezetésével oldották meg.⁵² Az 1970-es évektől a mezőtúri szövetkezettel közös tanfolyamokat szerveztek, így az évtized végére a dolgozók 20 százaléka képzett szövőnő volt. A hagyományos háziipari termékek mellett géz-alapanyagot, valamint cipőbéléseket gyártottak a martfői cipőgyár számára. Jelentős volt a szövetkezet Szovjetunióba irányuló exportja, ahová elsősorban nylon otthonkakat szállítottak. Az 1970-es évek végétől – a városban egyedüli munkáltatóként – harminc mozgássérült számára biztosítottak munkalehetőséget, ezzel együtt az épület mozgássérültek által használt helyiségeit átalakították.

A magánszektor felszámolása következtében alakult a két helyi sütőüzem, valamint a vegyesipari ktsz. Az első sütőüzem, amely a város kenyérellátását biztosította, már 1945 végén létrejött. Ez az üzem privatizálásáig – 1992-ig – kenyér- és péksütemények előállításával foglalkozott, s átlagosan tizenöt-húsz főt alkalmazott, akik nagy része betanított munkás volt. A szakképzett pékek azok közül kerültek ki, akik korábban magánsütődével rendelkeztek. (1945-ig öt magánsütőde működött a városban). Az *Országos Sütőipari Vállalat* megalakulásáig, 1954-ig a túrkevei sütőüzem a helyi ÁFÉSZ kebelében működött. 1972-ben alakult a másik sütőüzem, amely tartósított termékeket állított elő. Kunsági perecükkel nem csak Szolnok megyében, hanem a szomszédos Békésben és Budapesten is megjelentek a

⁵¹ F. S. volt szövetkezeti elnökkel 2003. április 17-én készített interjú részlete.

⁵² Ez a törekvés, lévén politikai kérdés, nem csupán a háziipari szövetkezetnél jelentkezett. Az 1960-as és az 1970-es években a nagyobb létszámú ipari üzemekben kihelyezett tagozatok működtek, ahol a hat elemiit végzett, vagy a nyolc általánost be nem fejezett dolgozók elvégezheték az általános iskola 7. és 8. osztályát. Túrkevéen a dolgozók esti iskolájának a Petőfi Sándor Általános Iskola volt a központja, ahol heti két alkalommal szintén folyt esti oktatás. Márki Gábor nyugalmazott tanár szíves közlése.

piacon. Ez a részleg 45 főnyi munkást foglalkoztatott, ahol a két férfi szakmunkás kivételével betanított munkásnőket alkalmaztak.⁵³

A *Túrkevei Vegyesipari Ktsz* 1955-ben tizenkét fővel alakult. Az alapító tagok között asztalosok, bádigosok, lakatosok és kőművesek voltak. A későbbi években a szövetkezethez női és férfi fodrászat, szabóság, s rövid ideig virágkötészet is tartozott. Az 1970-es évek közepéig a ktsz működése és profilja kiforrotlan volt, az elnököket évente többször cserélték. S bár régi iparosok dolgoztak az első időkben a szövetkezetben, a nem megfelelő vezetés, a pártutasításra történő, gyakran céltalan és értelmetlen tevékenység zilált állapotokat teremtett. A dolgozók egymáshoz való viszonya sem volt harmonikus. 1974-ben építészmérnök szakembert neveztek ki a szövetkezet élére, aki két éven belül nyereségesé tette a szövetkezetet. Az új vezető az építőipari tevékenységet állította középpontba. A szövetkezet e részlege az 1980-as évek közepére több mint hetven embert foglalkoztatott. 1988-ban a helyi *Városgazdálkodási Vállalat* építőipari részlegét is átvette a szövetkezet. A szövetkezet nem csak Túrkevéen, hanem a megye szinte valamennyi városában végzett építőipari tevékenységet. Ugyancsak a nyolcvanas években fejlesztették fel – az építőiparival hasonló méretűre és szintűre – a bádigos tevékenységet. Ez magába foglalta nem csak a horganyzott lemezek, hanem a színes fémek (vörösrézlemez, ólomlemez) gyártását is.”*1988-ra már annyi csatornát gyártottunk, hogy a Föld átmérőjét két és félszer érte volna körül: 46 millió métert. Ennek kapcsán a Vasérten keresztül kereskedtem svédekkel. Svájciakkal, olaszokkal, nyugat németekkel. Előfordult, hogy a szövetkezet udvarára egyszerre ötezer tonna anyag érkezett. Ekkor már közel háromszáz volt a létszámunk. Komoly, nyereséges vállalattá váltunk.*”⁵⁴ A vegyesipari szövetkezet számára is gondot jelentett az 1975. évi vasútmegszűnés, hisz a mezőtúri vasútállomásról közúton – költségesebben – kellett megoldaniuk a nyersanyag és készáru szállítást. A szövetkezet az 1990-es évek elejéig jól működő, nyereséget termelő vállalatként volt jelen a megye ipari életében.

A *Túrkevei Városgazdálkodási Vállalat* előde a helyi tanács által létrehozott és fenntartott, 1952-ben *Községgazdálkodás* néven alakult üzem volt. Feladata a település kommunális szolgáltatásainak biztosítása volt. Az 1970-es évektől fokozatosan bővült a vállalat tevékenységi köre. Az 1970-es évek második felére alakult meg az építő- a vas- és villamosipari részleg, ezt követően épült a vállalat telephelye, korszerű szociális helyiségekkel. Az 1980-as évek közepére már meghaladta a háromszáz főt a

⁵³A sütőüzemek működésére vonatkozó adatok N. L. egykori üzemvezető, valamint H. I.-né üzemvezető-helyettes szíves közlései.

⁵⁴Részlet S. I. 1991-ben nyugalomba vonult elnökkel 2003. május 20-án készült interjúból.

városgazdálkodási vállalat dolgozóinak létszáma. *„Mi teljesen önállóan gazdálkodtunk. Az ország különböző pontjain voltak leányvállalataink. Megrendelésre végeztünk munkát, és azt fizették ki. Ez nyújtott fedezetet a bérköltségeken, az egyéb költségeken keresztül mindenre. Amikor mi elkezdtünk több lábon állni, ez tiltott dolog volt. Akkor minket megyei tanácsi szinten támadtak. De miniszteri szintig jó személyes kapcsolataink voltak, így egészen a rendszerváltásig nyereségesen dolgoztunk. A rendszerváltást megelőző évben 150 milliós nagyságrendű cég voltunk.”*⁵⁵

Amint a vállalatok működési adataiból, a volt vállalati vezetőkkel és dolgozókkal készített interjúkból is kitűnt, az 1970-es évek közepétől a város gazdasági életét meghatározó és működésben tartó szövetkezetek és üzemek helyzete stabilizálódott. Egyrészt a személyi összetétel mutatott pozitív irányba a szakképzett – diplomás – vezetők választásával, másrészt a dolgozók képzésével. A kezdeti idők pártkatonái helyett – bár a rendszerrel lojális – önállóan gondolkodó és cselekvő vezetők kerültek a nagyobb létesítmények élére, akik a rendszer jellegéhez és elvárásaihoz igazodva megtalálták azokat a kikapukat, amelyeken keresztül jutva az általuk irányított üzem lehetőségek szerinti legkedvezőbb útján haladhatott.

4. 3. A munkásréteg kialakulása

A szocialista gazdaság jellege és iránya dinamikus iparfejlődést eredményezett még az olyan hagyományos agrártevékenységből élő mezővárosokban is, mint Túrkeve. 1960-ban a városban működő 29 ipartelepen 458 dolgozót alkalmaztak. Öt évvel később a 15 működő ipartelepen már 879 fő volt a dolgozók száma. Az 1960-as évek végére az állami ipari szektorban foglalkoztatottak száma meghaladta az ezer főt. 1969-ben a 2 127 termelőszövetkezeti tag mellett már 1 262 főnyi munkást tartottak nyilván a statisztikák. Az 1970-es évektől a mezőgazdaságban foglalkoztattak száma, ha kis mértékben is, de folyamatosan csökkent. Ugyanakkor megfigyelhető az ipari foglalkozásúak számának egyenletes és folyamatos növekedése. A *Túrkevei Városi Pártbizottság Végrehajtó Bizottságának* 1973. évi jelentése a városból való elvándorlás jelentős csökkenését az új ipari jellegű munkahelyek teremtésével, azok sikeres működésével magyarázza, amely az iparban foglalkoztatottak számának növekedését is eredményezte. *”Eddigi eredményként a tervidőszak második felében az iparban dolgozók száma 210 fővel nőtt. A tervidőszak második felére további 300-350 fővel fog növekedni az ipari munkások száma. ... A munkavállalási lehetőségek bővítésével az elvándorlást sikerült megszüntetni. A tervidőszak végére a város*

⁵⁵ Részlet az azóta elhunyt H. L. volt vállalatvezetővel készített interjúból. 2002. május 23.

*népesszámának alakulásában kis mértékű növekedést várunk.*⁵⁶ Az 1973. évi jelentés szerint 1 862 fő – ebből 808 fő nő – az iparban; 2 234 fő – ebből 664 fő nő – a mezőgazdaságban foglalkoztatott túrkevei lakosok száma.

Az 1970-es évek végétől a rendszerváltásig a mezőgazdaságban foglalkoztatott túrkeveiek száma átlagosan 1 300 fő volt, az iparban foglalkoztatottaké 1979-re már megközelítette a kétezret (1 908 fő). Az arányokat még hívebben tükrözik az 1980. évi népszámlálás adatai. Ez a felmérés az iparban, építőiparban és a kereskedelemben dolgozókat egyaránt az iparban foglalkoztatott munkássághoz sorolja. E szerint 2 517 aktív kereső háztartás (összesen 5 233 fő, vagyis a lakosság 45,9 százaléka) tartozott ebbe a körbe. Ezen a tényen kívül az sem elhanyagolható adat, amely szerint 1984-re a termelőszövetkezetben dolgozóknak 25,8 százalékát gépzemekben foglalkoztatták, tehát lényegében a tsz dolgozók egynegyede végzett ipari munkát. Ekkor az iparban foglalkoztatottak száma 1 877 fő volt. 1987 volt az utolsó olyan év, amikor a város iparban foglalkoztatottjainak meghaladta az 1 800 főt. A következő két évben enyhe csökkenés figyelhető meg: 1988-ban az iparban 1 783 főt (ebből 1 443 fizikai munkás), 1989-ben pedig már csak 1 677 főt (ebből 1 344 fizikai munkás) foglalkoztatott a helyi ipar. E jelenség mögött természetesen nem egyéb termelő tevékenységek vagy a terciér ágazatok erősödését kell látnunk, hanem a halódó szocialista gazdálkodás tüneteit, amelyek – amint a következő fejezetben bemutatom – 1990-től felerősödtek, hogy 1992-re végleges összeomlásukkal maguk alá temessék a város lakóinak túlnyomó többségét is.

A második világháborút követő ipari fellendülés – ezzel együtt a munkásság megjelenése és gyors megerősödése – kapcsán fontos figyelembe vennünk, hogy az iparba átkerülő rétegekre a kétlakiság volt jellemző. Alig volt olyan család, amelynek legalább egy tagja ne lett volna termelőszövetkezeti tag, ami egyben azt is jelentette, hogy a nem tsz tag családtagok is részt vettek a háztáji gazdálkodásban. A háztáji gazdálkodás korlátainak feloldása tovább növelte a kétlaki életmód fontosságát, hisz a nem tsz tag háztáji állattartók is részesültek a háztáji gazdálkodóknak járó kedvezményekből (kedvezményes áron történő takarmányvásárlási lehetőség, a feldolgozott nyerstakarmány házhoz szállítása, szerződéskötés hízósertés-felvásárlásra). Összességében elmondható, hogy bár az 1970-es évekre a város iparban foglalkoztatott lakóinak száma jóval meghaladta – olykor a kétszeresét megközelítette – a mezőgazdaságban foglalkoztatottakét, az iparba kerülő lakosok nem szakadtak el paraszti gyökereiktől.

⁵⁶ 1973. évi jelentés a IV. ötéves tervidőszakra készített várospolitikai irányelvek időarányos végrehajtásáról. Szolnok Megyei Levéltár, Túrkeve PB. VB jkv. 1973. IV. XXIII. B. II/58.

Amint a 3. számú táblázatból kitűnik, 1979-1989 között 1800-1900 főnyi volt átlagosan az iparban foglalkoztatottak aránya. Két évben, 1979-ben és 1986-ban az 1900 főt is meghaladta az ipari foglalkozású túrkeveiek száma. Megfigyelhető viszont az 1980-as évektől az iparban foglalkoztatott nők arányának folyamatos csökkenése. Az évtized derekáig nyolcszáz fölötti volt a női foglalkoztatottak száma, 1987-től viszont nagyarányú csökkenés mutatkozik. 1987-re 700 fő alá esik a számuk, a rendszerváltást megelőző két évben pedig már a 600 főt sem éri el. E jelenség hátterében két fő ok áll. Az egyik a nők iskolázottságának növekedése, amely elsősorban a gyors-gépírói iskola vagy a gimnázium elvégzésével azt eredményezte, hogy a nők az egyéb szellemi munkakörökbe kerültek. Adminisztrátorok, ügyintézők, titkárnők, gyors-gépírónők, telefonközpontosok, telexgép-kezelők, adatrögzítők, esetleg könyvelők lettek. Az iparban foglalkoztatott nők létszámcsökkenése a fizikai munkakörök betöltésében mutatkozott meg. A nem fizikai foglalkozású, iparban alkalmazottak száma átlagosan háromszáz körüli volt az 1970-es és 1980-as években. Ezek nagy része nő volt – eltekintve a nem fizikai állományhoz tartozó függetlenített üzemi párttitkároktól, művezetőktől és egyéb irányítóktól. Másik oka volt az iparban foglalkoztatott nők létszámcsökkenésének, hogy az iskolázatlan nők egy része nem vállalt állandó munkát. Ennek magyarázatát elsősorban a háztáji gazdálkodás jelentőségének növekedése adja. A növekvő termelés szükségessé tette – különösen az állattartásra berendezkedő családok esetében – egy családtag állandó otthoni tartózkodását. A családok anyagi helyzetének javulásával, s e helyzet stabilizálódásával sok családban a férj „nem engedte” munkahelyre feleségét azzal az indoklással, hogy keresetéből képes egyedül eltartani a családot és megtartani az elért életnívót. Ez a mentalitás általában a szakmunkás férj, nyolc általánost végzett feleség összetételű házasoknál volt megfigyelhető.

Az ipar jelentősége nem csupán a foglalkoztatottak számának növekedésével mérhető, hanem a város gazdasága foglalkozási-foglalkoztatási struktúrájának gyökeres átalakulásával is. A gazdaság szerkezetének megváltozása, az ipari jellegű tevékenységek túlsúlyba kerülése az agrártevékenységekkel szemben, a képzettség, az iskolázottság pozitív változását is eredményezte. Az ipari létesítményekben foglalkoztatott munkaerő közel fele az 1970-es évekre szakmunkásvizsgával rendelkezett, s az AFIT terjeszkedésével növekedett az érettségizett munkások (technikusok) száma is. Az ipari létesítmények törekedtek dolgozóik minél nagyobb számú beiskolázására. Az ipari létesítményekben jellemző volt a szakmunkás képzettségű káderek túlsúlya a felső vezetésben, egészen az 1980-as évek első feléig. Ugyanakkor a művezetői, egyéb középvezetői szinteken már a technikus, de még inkább a

diplomával rendelkező – többségükben nem túrkevei származású - fiatal szakemberek számának növekedése volt a jellemző.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetben dolgozók többsége nyolc általánost végzett, jelentős részük tehát képzetlen, s köztük nagy számú női munkaerő volt. A városvezetés fontosnak tartotta azonban a nők iparba való bevonását is. 1973-ban az 5 055 fő túrkevei foglalkoztatottból 1 927 főnyi volt a nők száma, vagyis az összes foglalkoztatotthoz viszonyítva 38,6 százalék. „... lényegesnek tartjuk a nők fokozottabb munkába állítása érdekében városunkba telepített két új üzem fejlődéséről szólni. A Május 1. Ruhagyár telepe a termelést 70 fővel kezdte. Jelenleg 180 dolgozója van. A már szűk munkahelyet fél éven belül tágas új üzem épület váltja fel. Az új üzem 400 fő foglalkoztatására lesz alkalmas. ... A Műszaki Tömítő és Szerelvénygyártó Szövetkezet üzemeltetése is foglalkoztatási gondjainkba segített. Termelése gazdaságos.”⁵⁷

Az 1970-es évektől a termelőszövetkezet gépesítésének dinamizmusát követve jelentősen és folyamatosan növekedett a mezőgazdasági gépszerelő végzettségű szakmunkások száma. Amint láttuk, az 1970-es évek közepétől ipari jellegű tevékenységet folytató melléküzemágak is működtek a termelőszövetkezeteken belül. Az 1980. évi népszámlálás adata szerint a termelőszövetkezet dolgozóinak 25,8 százaléka végzett ipari jellegű tevékenységet. A munkásságon belüli képzettség alapján meghatározható hovatartozásukra vonatkozó adat nem áll rendelkezésre, így csak feltételezhető, hogy a 25,8 százalékból számottevő lehetett a szakmunkások (elsősorban gépszerelők, járművezetők) aránya.

Az 1980-as évek elejétől az ipari jellegű tevékenységet folytató vállalatok, üzemek, valamint a kereskedelmi tevékenységet végző ÁFÉSZ 2 300 – 2 400 fővel voltak jelen a város életében az átlagosan 1 200-1 300 főt foglalkoztató mezőgazdasági termelőszövetkezettel szemben, tehát az ipari – és kis mértékben kereskedelmi – foglalkozásúak száma kétszerese volt a mezőgazdasági munkát végzőkének.

Az ipari és egyéb – nem mezőgazdasági jellegű tevékenységek jelentőségének növekedése – amint azt a fejezetzáró alfejezetben bemutatom – élet- és szemléletmódbeli változásokat is eredményezett. Mindezekkel együtt azonban Túrkevéen nem beszélhetünk a klasszikus értelemben vett munkásosztályhoz való tartozásról történeti, identitásbeli előzmények híján, legfeljebb olyan ipari foglalkozású, statisztikailag a munkásosztályhoz sorolt dolgozókról, akik szakmát szereztek, vagy az ipari létesítmények valamelyikében

⁵⁷ 1973. évi jelentés. A IV. ötéves tervidőszakra készített várospolitikai irányelvek időarányos végrehajtásáról. Szolnok Megyei Levéltár, Túrkeve PB. VB. jkv. 1973. IV. XXIII. B. II/58.

segéd- illetve betanított munkásként dolgoztak. Úgy vélem, Túrkevén, bár a második világháborút követően dinamikus mobilizáció volt jellemző a mezőgazdaság területéről az iparba, s a háztartások nagyobb hányada – a családfő státuszát figyelembe véve – tartozott az iparban foglalkoztatottak rétegéhez, mégsem beszélhetünk osztályosodásról. Ennek háttérében részben a történeti előzmények állnak: a második világháborút megelőzően nem volt jelen a város társadalmában iparban foglalkoztatott bérmunkásság, így munkásidentitással sem rendelkeztek; másrészt a kétlaki életmód, amely az állami szektorban végzett ipari tevékenység mellett a kisárutermelő mezőgazdasági, főleg állattartó tevékenységgel társult. A kétlakiságot mintegy visszatükrözte családok összetétele: a városban jellemző volt a vegyesházasság: ipari munkás férj, termelősövetkezetben munkásként vagy egyéb szellemi foglalkozásuként alkalmazott feleség. Szilágyi Károly helytörténész számításai szerint az 1970-es és az 1980-as években a túrkevei házasságok 30 százaléka volt vegyesházasság⁵⁸. A változó személet, a növekvő igények sem elsősorban a hagyományos értelemben vett – ekkorra már egyébként is eltűnően lévő – munkásszemlélet és életmód törekvéseit tették magukévá, hanem inkább a hagyományos kispolgári életminták megvalósítását tűzték célként maguk elé.

4. 4. A város társadalmi összetétele

A második világháborút követő változások, a szocialista rezsim társadalompolitikája gyökeresen átalakította Túrkeve társadalmát is. Az 1950-es években, valamint az 1960-as évek első felében folyamatosan alakult, változott a város társadalomképe. Az 1970-es évek közepére, párhuzamosan az ország egészére jellemző gazdasági és társadalmi folyamatokkal, a túrkevei társadalomkép is letisztulni látszik. Ezt a folyamatot – az országos tendenciával egyezően (Jávor – Molnár – Szabó – Sárkány 2000:979) – Túrkevén is a nagymérvű társadalmi mobilitás határozta meg.

Az 1950-es években a gyors előrejutásnak két útja kínálkozott az iskolázatlan, ám törekvő emberek számára. Az egyik a szakérettségi megszerzésével – s ezzel együtt a káderré válással, a másik a politikai hatalmat képviselő valamely erőszakszervezethez történő belépéssel vezetett valamelyik helyi üzem vezetői székéig. A túrkevei vegyesipari és háziipari szövetkezet első elnökei életútjának e korszakbeli szakasza ad e két jellemző boldogulási módra példát. *„Új értelmiséget akartak. Sok szakérettségis van Túrkevén. Nekem meg apámnak '51-ben be kellett lépni a ktsz-be. Akkor elküldtek szakérettségi előkészítő*

⁵⁸ Szilágyi Károly adatát közli. Társadalmi változások Túrkevén c. cikkében. Túrkeve, 1990. februári szám.

tanfolyamra. Utána Szegeden villamosmérnöki szakérettségim voltam. Mikor visszajöttem, nagyon jól kerestem, nem akartam én elnök lenni. Akkor S. S. bácsi volt az elnök. Ő hat elemivel nem tudott szervezni, semmihez nem értett. Az összesnek nem volt annyi iskolája, mint nekem egyedül. Elvittek tízhetes elnökképző tanfolyamra. Így lettem elnök. Párttag voltam, és népi ellenőr. A párttagság ebben a pozícióban kötelező volt. És minden évben kötelező volt a politikai továbbképzés is. Mondtam, nekem már van marxista középfokúm. De azt mondta, aki szervezte, hogy ne is törődj vele, be kell, hogy iskolázzalak, vagy akkor szemináriumot bízunk rád. Hát akkor inkább a marxista. Elvégeztem még egyszer. Utána a marxista egyetemet is. A feleségem is elvégezte, ő még valami szakosítót is, ami a festéssel kapcsolatos.”⁵⁹ Katonatiszt voltam, 1952-től hároméves tiszti iskolát végeztem. Baleset ért, 1957-ben szereltem le. Utána kerültem az Állami Biztosítóhoz, szakérettségiztem, ott elvégeztem a számviteli főiskolát. Így kerültem a túrkevei tanácshoz, mint pénzügyi- és behajtási osztályvezető. Ott ismerkedtem meg a Búzakalász Termelőszövetkezet vezetőjével. Aztán odakerültem, mint személyzetis és gépkocsi-irányító. Utána kerültem a háziipari szövetkezet elnöki tisztségébe. Először akkor láttam szövőgépet életemben. Átirányítással kerültem oda. Énutánam a Vörös Csillag Tsz-ből hozták át, mikor kellett a hely. Én akkor kikerültem a tsz-be, a dobozüzemet hoztam ott létre, és annak voltam a vezetője, onnan mentem nyugdíjba.”⁶⁰ E két példa helyi születésű emberek gyorsan felívelő pályáját mutatja, azonban nem volt ritka a más településről „hozott” vezetők részvétele a város irányításában. A termelőszövetkezetek elnökei között például nem volt túrkevei születésű. De jellemző volt a pártmunkások „ejtőernyőztetése” is.

A város lakói többségének életpályája természetesen nem írt le ilyen nagy ívet a világháborút követő változások során.

Az 1950-es években zajló státuszváltozásokat az egy életútban mutatkozó – intragenerációs – mobilitás jellemezte. A későbbiekben – az 1970-es évektől – a generációk közötti társadalmi elmozdulás lett egyre meghatározóbb. Az intragenerációs mobilitás elsősorban a mezőgazdasági munkából ipari munkássá válásban mutatkozott meg, amely a későbbiekben további mobilitásokat – státuszváltozásokat – is eredményezhetett. Ezt a mobilitást elsősorban valamely szakma megszerzése, majd további – esetleg politikai irányú – kvalifikációk követhették. Egy ember életútja során, amint az idézett interjúkból is kitűnik,

⁵⁹ K. I. volt vegyesipari ktsz elnökkel – született 1925-ben Túrkevén, eredeti szakmája lakatos – 2003. március 31-én készített interjú részlete. K. I. régi iparoscsaládból származott, édesanyja virágkötő, édesapja lakatos mester volt. Műhelyüket nem államosították, de a beléptetéskor minden eszközüket be kellett vinniük a ktsz-be. K. I. felesége a városi könyvtár vezetője volt nyugdíjba vonulásáig.

⁶⁰ F. S. földnélküli, mezőgazdasági munkából élő nyolctagú családban született 1931-ben. Az idézet a 2003. április 10-én vele készített interjúból való.

több mobilitási fokozaton is keresztüljuthatott, s a mobilitás utolsó lépcsője, a beérkezés: a káderré válás lehetett. A többségre jellemző azonban a biztonságra való törekvés volt, vagyis olyan munkahely választása, amely hosszú távon biztosította a család megélhetését és gyarapodását. Ezek a mobilitási skálán egyet előre lépő, szakmát szerző, biztonságos életfeltételek megteremtésére törekvő emberek a státuszemelkedést, a további felfelé ívelő mobilitást gyermekeik taníttatása révén valósították meg. A fiúk szakmát – esetleg technikus minősítést - szereztek, de különösen a lányok esetében volt fontos szempont az érettségi, vagy legalább a gyors- és gépíró képesítés megszerzése, amely az „*irodisták*”, vagyis az *egyéb szellemiek* státuszcsoportjába való emelkedésüket biztosította. A második világháborút közvetlenül követő társadalmi mobilizáció a nőket többnyire csupán férjükön keresztül érintette, vagyis a férj emelkedése a feleség presztízsének, társadalmi rangjának emelkedését is jelentette a nélkül, hogy maga – például továbbtanulás, vagy szakmaszerzés révén – ténylegesen elmozdult volna korábbi helyéről. Az iskolázatlan, többségében nyolc általánost végzett nők a mezőgazdasági termelősövetkezetekben – tagként, alkalmazottként, vagy csupán szezonálisan – vállaltak munkát, vagy az ipari létesítményekben dolgoztak segéd- esetleg betanított munkásként. A nők – mint önálló személyiségek – státuszcsoporthoz való változása az 1970-es évektől figyelhető meg, amikor vállalati beiskolázások révén szakmát, nem ritkán érettségit adó középiskolát végeztek. A nagy számban történő és általánosan jellemzővé váló státuszemelkedés az 1950 után született generációt jellemezte.

Az 1960. év közepére Túrkevéen a parasztgazdaságok kollektivizálása 100 százalékos eredménnyel zárult. A városban egyénileg gazdálkodó parasztgazda nem maradt, nagy többségük belépett az akkor működő tsz-ekbe, tszcs-kbe; más részük – ők voltak kevesebben, s a módosabb paraszti rétegből, a kulákká minősítettek sorából kerültek ki – elhagyták a települést, s Budapesten, valamint dunántúli városokban telepedtek le. A túrkevei kulákság elvándorlási aránya megfelelt az országosan jellemző tendenciának. Magyarországon 1949-1954 között 360 ezer kulákká nyilvánított parasztgazda vált meg a mezőgazdálkodástól, egy részük szülőtelepülésétől is (Böhm-Pál 1985). Túrkevét valamivel több mint háromszáz kulákká minősített család hagyta el ezekben az években.

A téveszek vezetése – illetve a központi irányítás – előtt kettős feladat állt egyik fő politikai törekvésük, a lakosság homogenizálása (proletarizálása) megvalósítása során. Egyrészt csökkenteni kellett a tsz-ben dolgozó tagok és alkalmazottak közötti javadalmazásbeli különbséget, másrészt törekedni kellett arra, hogy a tsz parasztság és a munkásréteg közötti különbségek csökkenjenek. Bár e törekvés csak az 1970-es évek elejére hozott eredményt, a túrkevei városvezetés már 1961 második felében látta azokat a jeleket,

amelyek a társadalmi rétegek homogenizációjának sikerét, és a tsz parasztság életkörülményeinek nagyfokú javulását bizonyítják, *”Városunk Tsz. parasztságának helyzete az elmúlt évek folyamán állandó fejlődést mutat, ha például az ipari területen vizsgáljuk a rendelt, a javító és szolgáltató munkaterületeket. Az a tapasztalat, hogy ma már városunk Tsz. parasztsága, munkássai, alkalmazottai és értelmiségiei között a külsőségekben is; de az életformában is megszűntek a különbségek. Ugyan azokat a ruházati, kultur cikket, és élelmiszereket vásárolják, használják, fogyasztják, mint város bármely dolgozója. Ez mind a mezőgazdaság kollektivizálásából annak jobb anyagi előfeltételéből fakad.”*⁶¹

A korabeli jövedelem, valamint egyéb anyagi, szociális és kulturális juttatásokat tartalmazó kimutatások valóban pozitív tendenciát tükröznek. Míg 1951-ben a tsz-ben szerzett átlagjövedelem 5 539 Ft volt, 1960-ban 13 606 Ft-ra emelkedett. A háztáji termeléssel együtt egy tsz tag évi átlagjövedelme 1951-ben 10 839, míg 1960-ban 20 608 Ft volt. Figyelemre méltó, hogy bár az 1950-es és az 1960-as években a háztáji termelést igyekeztek erős korlátok között tartani – olykor megtiltani – már 1951-ben a hivatalos 5 339 Ft jövedelem mellett átlagosan 3 500 Ft volt a háztáji gazdálkodásból származó egy családra jutó jövedelem. Ez az arány az 1970-es évek első feléig nem növekedett; stagnáló, illetve csökkenő tendenciát mutatott, annak megfelelően, hogy a központi politika hogyan ítélte meg a háztáji termelést (Hagymási – Urbán 1979).

A gépállomásnak a termelőszövetkezetről történő leválása, az AFIT trösztözés történő csatlakozása az első lépést jelentette a szocialista ipar – s ezzel együtt a munkásréteg – városban való megjelenésében. Amint az előző alfejezetekben érintettem, a második világháborút megelőző időszakban ipari bérmunkásság nem volt jelen a város társadalmában. A mezőgazdaságban viszont jelentős arányú volt a nincstelen – mezőgazdasági bérmunkából élő – réteg jelenléte. E réteg tevékenysége, életmódja, a város társadalmában elfoglalt helye alapján agrárproletárnak tekinthető. Az 1949. évi népszámlálás során – tehát a földosztást követően – az aktív kereső lakosság 23,8 százalékát (900 főt) soroltak ebbe a kategóriába.

A föld nélküli, vagy a földosztás során törpebirtokossá vált alacsony egzisztenciájú, nehéz anyagi helyzetű agrárproletár réteg számára az 1945 utáni változások alapvetően kedvezőek voltak. Biztos, hosszú távra szóló munkához jutásuk valamelyik tsz-ben, tszcs-ben vagy az állami gazdaságban elhárította fejük fölül a legsúlyosabb gondot: a munkanélküliséget és az ebből adódó létbizonytalanságot. Igaz ez akkor is, ha tekintetbe vesszük a szocialista mezőgazdasági üzemek alacsony béreit, az országot általánosan jellemző

⁶¹ Jelentési szempontok, az Ideiglenes Bizottság jelentéséhez, amely városunk Tsz-parasztságának életkörülményeivel foglalkozik. Túrkeve, 1961. november 1. (betű szerinti idézet).

szegénységet, s azt a rossz társadalmi közérzetet, amelyet a diktatórikus hatalom intézkedései gerjesztettek.

Az 1970-es évektől – az országos tendenciával egyezően (Jávor- Molnár – Szabó – Sárkány 2000:984.) – Túrkevéen is egyre hatékonyabban támogatott gazdálkodási, illetve jövedelemszerzési móddá vált a háztáji termelés. Jóvoltából az 1950-es évektől mezőgazdasági munkásként, később ipari segéd- és betanított munkásként dolgozók is lehetőséget kaptak a munkahelyen szerzett jövedelem mellett háztáji gazdálkodásból származó bevétel megszerzésére. A háztáji gazdaságban megtermelt javakból származó jövedelem lehetővé tette olyan lakberendezési és különféle fogyasztási cikkek megvásárlását, amelyeket a munkahelyi keresetből nem tudtak volna megszerezni, s amelyek egy emberöltővel korábban az e réteghez tartozók számára elképzelhetetlenek lettek volna, s amelyek egyben státuszszimbólumként is szolgáltak. Igen szemléletesen mutatja az ugrásszerű minőségi változást *Domokos János* egy észak-magyarországi kis faluból hozott példája. A falusi – munkás- háztartásbeli összetételű – család tisztaszobájában látta a hűtőszekrényt, terítővel letakarva, a használatba nem vett bútordarabok társaságában (Domokos 1979:64). Ezek a státuszszimbólumok voltak hivatottak kifejezni azt a változást, hogy tulajdonosuk megengedheti magának olyan tárgyak és eszközök megvásárlását és használatát, mint bármelyik pedagógus vagy hivatalnok. Minden évtizednek megvolt a maga státuszszimbóluma, amely azonban az évek során elvesztette elsődleges – státuszszimbólum – szerepét, s beépült az emberek mindennapi életébe, mint természetesen használt, munkát könnyítő, vagy épp a pihenést tartalmazóbbá, kulturáltabbá tévő eszköz. Ez a tendencia a fogyasztási szokások gyökeres átalakulását is maga után vonta (Jávor – Molnár – Szabó – Sárkány 2000:994.; Kapitány – Kapitány 1983, 2000; Pápay 1990). A második gazdaság ugyanakkor a nivellálódás ellentétére, a differenciálódásra is lehetőséget adott, hiszen ugyanazt a bért kereső, ugyanabban a munkakörben dolgozó tsz tag vagy ipari munkás második gazdaság híján csak szűkösen tudott megélni. Amint a mezőgazdaság helyzetét áttekintő alfejezetben bemutattam, a túrkevei emberek körében is – hasonlatosan az országos helyzethez (Laki 1997) igen népszerű volt a háztáji kisárutermelés, s alig akadt olyan család, háztartás a városban, amely az állami jövedelem mellett a kisárutermelés révén kiegészítő jövedelmet ne szerzett volna. A gyarapodásra és a felhalmozásra, „*gyűjtésre*” való törekvés, valamint a túrkeveiekre oly jellemző munkaszeretet és szorgalom következtében a város társadalmában a nivellálódás jegyei voltak dominánsak a differenciáló tényezőkkel szemben. A túrkevei emberek törekvéseire is érvényesnek tekinthetjük azt a megállapítást, amely szerint az 1980-as években a falvakban és mezővárosokban kialakuló-átalakuló életmódban,

fogyasztási mintákban „*éppen a paraszti léttől való eltávolodás vágya tükröződött; olykor egyenesen a paraszti léttől való menekülés, annak megtagadása*” (Jávor – Molnár – Szabó – Sárkány 2000:994).

Hasonlóan az ipari tevékenységet végző létesítményekhez, a mezőgazdasági termelőségterületben is növekedett az 1970-es évek közepétől a felsőfokú végzettségű fiatal szakemberek száma, s ők kerültek az egyes ágazatok élére (Pütkösti 1988). A termelőségterületek elnökei az 1950-es években nem agrárfoglalkozású emberek voltak, hanem olyan, más tevékenységi területekről érkező káderek, akiket a diktatúra állított a tsz-ek élére, s akiknek feladata még nem elsősorban a termelés irányítása volt, hanem a parasztság körében népszerűtlen politikai intézkedések foganatosítása⁶². Az egyesített termelőségterület élére már mezőgazdász képzettségű elnökök kerültek, azonban, a képzettség mellett – olykor meg is előzve azt – fontos tényező volt a pozíció betöltésében a rendszer iránti feltétlen elkötelezettség, párhúság, és e hűség folyamatos bizonyítása.

Az 1970-es évek közepétől a rendszerváltásig terjedő másfél évtizedben kezdtek megcsontosodni a háború utáni rendszerváltozást követő mobilizáció eredményei, amelyek Túrkeve lakosságának túlnyomó részét egy, életvitelét, törekvéseit, szemléletét tekintve – *Márkus István* megfogalmazását használva – *homogén középtömbhöz* sorolták (Márkus 2000). Kérdés marad azonban – amely kérdés a szociológusokat és a néprajzkutatókat egyaránt foglalkoztatta az elmúlt évtizedekben, s foglalkoztatja napjainkban is – hogy ezt a meglehetősen nivellált „középtömböt” hogyan definiálhatjuk, melyek azok a státusz- és életmódbeli jegyek, amelyek tömbösítik, s melyek azok a sajátosságok, amelyek differenciálják a tömbön belüli rétegeket. Márkus István a széles középtömböt *Mendras* nyomán utóparasztként határozza meg. Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy bár a fogalom kifejezi az átmenetiséget – a városi-falusi, az ipari-mezőgazdasági létformák közöttiséget - és a belőle következő életmódot, szemléletet; azonban „*nem tükrözi eléggé a jelenségben rejlő folyamatot, még kevésbé annak irányát*” (Márkus 2000:299.). *Kemény István* munkásszociológiai vizsgálataiban a munkásság kialakulása, eredet- és identitásproblémája kapcsán szintén foglalkozott e kettőséggel, pontosabban a munkásság paraszti gyökereivel, az ebből fakadó köztességgel. Kemény ezt az átmenetiséget, illetve ezt a köztes társadalmi állapotot a *parasztmunkás* fogalommal határozta meg (Kemény 1990). *Szelényi Iván* a harmadik út lehetőségeit vizsgálva szintén megvilágította e kérdést. De míg Kemény inkább a proletarizálódás irányába lát elmozdulást az átmenetiségből, addig Szelényi – más

⁶² Az első túrkevei tsz elnök foglalkozására nézve szabó mester volt.

megközelítésben, de lényegét tekintve Márkushoz hasonlóan - vitatja az egyenes vonalú proletarizálódást, mivel: „A parasztmunkás létet választó elsőgenerációs ipari dolgozók bizonyos szempontból kedvezőbb helyzetbe kerülnek, mint a hagyományos városi proletariátus. A vidéki munkások kiegészíthetik fizetésüket ... a törpegazdaságból származó jövedelemmel.” (Szelényi 1992:142). Szelényi ezt az átmeneti állapotot a *félproletár* megnevezéssel illeti. „Magyarországon a falusi félproletárok egy része az utóbbi időben végbement liberalizálódást a családi törpegazdaságokban folyó termelés volumenének növelésére és piaci jellegének fokozására kezdte használni. E családi termelők egy része már nem parasztmunkás többé, hanem kezd új vállalkozóvá válni, polgárosodik.” Véleménye szerint a szocializmus kispolgára „inkább a szultanizmus kiskapitalistájára, mintsem a svájci vagy holland polgárokra emlékeztet” (Szelényi 1989:12).

A dolgozat Bevezetésében részletesen kitértem a néprajzkutatók ilyen irányú elemzéseire, itt csupán megismétlem, hogy az általuk végzett kutatások – így az eredmények sorában megfogalmazott definíciók is – elsősorban arra a társadalmi rétegre vonatkoznak, amely – függetlenül korábbi társadalmi státuszától és a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyétől – a rendszerváltást követően agrártevékenységet folytat, többnyire egyéni vagy családi vállalkozóként.

Több ízben érintettem a szocializmus által „kitermelt” kispolgár fogalmát. Bár úgy az utóparaszt, mint a parasztmunkás fogalmakat alkalmazhatónak és érvényesnek vélem a szocializmus kori Túrkeve széles társadalmi tömbjére is, a kvázi kispolgár elnevezést azért alkalmazom, mert – jóllehet előzmények, hagyományok és örökölt identitás híján – olyan mércét, olyan törekvéseket, olyan életvitelt tűztek célul maguk elé, amelyek a kispolgárságéval rokonak, több ponton azonosak. Különösen fontosnak tartom azt a momentumot, hogy a szocializmus „kispolgára”, aki félig paraszt, félig munkás volt, gyermekei nevelésében, pályára állításában nem önmaga társadalmi újratermelését tűzte célként, hanem olyan tevékenységet és azzal együtt járó társadalmi presztízst szánt utódainak, amely már elszakad a paraszti életmódtól és tevékenységektől. Célja tehát az esetek többségében a gyermek taníttatása általi kiszakadás egyrészt a korábbi paraszti, másrészt a jelenlegi átmeneti társadalmi helyzetből, s a mobilizációs skálán akár az egy lépcsővel való előbbre jutás, akár egy nagy ugrás (pl. tsz paraszt gyermekéből tanár, netán orvos) révén bekerülni a polgárság világába. A különböző társadalmi osztályok és rétegek értékrendszerének vizsgálata során *Kapitány Ágnes* és *Kapitány Gábor* szintén hangsúlyozza e köztes társadalmi réteg kispolgári eszmék és értékrend felé hajlását: „A kispolgárság értékrendszerének problémája a hatvanas években keltette fel a társadalom érdeklődését. Az

értékek szintjén lényegében ekkor zajlott le a magyar 'polgári forradalom', ekkor tűntek el a paraszti termelés rendjének középkori maradványai, s lényegében ekkor jutottak el először a társadalom minden rétegéhez a polgári-individualista ideálok. Ebben a nagy értékátrendeződésben észrevétlenül főszereplővé vált a kispolgárság, hiszen ez a réteg képviselte azt az átmeneti, kevert értékrendszert, amely az értékek átrendeződésének természetes útjává vált." (Kapitány – Kapitány 1983:221.). Maga a kispolgár fogalom is köztes társadalmi állapotot jelöl. Leegyszerűsítve a marxista kispolgár fogalomértelmezést, olyan társadalmi osztályt jelöl, amely átmenet a burzsoá és a proletár között, s épp ezen átmenetisége miatt „*a két, egymással antagonisztikus ellentétben álló osztály malomkövei közé került*” (Pappi 1991). Az átmenetiség hangsúlyozásakor Pappi hivatkozik Enzensberger „szállóigévé” vált kispolgár definíciójára, amely szerint „*a kispolgárság az az osztály, amely sem ez, sem az*” (Szelényi 1992:92).

Amint az előző alfejezetben érveltem, Túrkevén – hasonlóan más magyarországi mezővárosokhoz – munkásosztályról, s általában osztályosodásról a szocialista időszakban nem beszélhetünk. Ugyanakkor megmarad a kérdés: milyen kritériumok alapján, milyen rétegekre bonthatjuk a helyi társadalmat a rendszerváltást megelőző másfél évtizedben? Amint arra a disszertáció bevezető fejezetében kitértem, célszerűnek mutatkozik a szociológiai és statisztikai differenciálás szerinti megközelítés, vagyis az úgynevezett állománycsoportokra való felosztás. Azért tartom ezt a felosztási módot a legelfogadhatóbbnak a túrkevei társadalomkép árnyalására, mert ezek alapján kirajzolódik nem csupán a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely, a végzett tevékenység jellege, az iskolai végzettség, valamint az anyagi helyzet is, hanem mert tükrözi az adott csoport általában értelmezett társadalmi státuszát, ami alapján következtethetünk az adott csoport helyi társadalomban megmutatózó presztízsére is.

Dolgozatomban nem vizsgáltam alaposan a káder- és az értelmiségi réteg, valamint a néhány tucat magániparos és kereskedő életmódját, csupán az összkép pontos bemutatásához szükséges mértékben igyekeztem említeni ezeket a rétegeket. Számuk egyébként is igen szerény volt a helyi társadalomban: a magánszférában maradó önfoglalkoztatók, valamint a közintézményekben dolgozók száma összesen alig érte el a 600 főt. A káderek a városi és a munkahelyi vezetők összességét jelentették, számuk alig haladta meg a 100 főt. A számok mellett figyelembe kell még vennünk azt a tényt is, hogy egy kisváros káder- és értelmiségi rétege, valamint az önfoglalkoztatók életmódjukban, kultúrájukban, igényeikben nem különültek el élesen a város lakóinak – vagyis a széles középtömbnek – az életmódjától, legalábbis a látható státuszjegyekben. A tsz elnökök, az AFIT igazgatói, a városi párttitkár, a

tanárok ugyanolyan kocka, később esetleg tetőtér beépítéses házakban laktak, ugyanolyan kocka Ladát vásároltak, ugyanazokat a háztartási gépeket és egyéb eszközöket használták, mint a többség. Jelentős részük rendelkezett illetményfölddel, s nem kevesen voltak közülük, akik maguk művelték azt. A különbség inkább a másfajta igény szülte – kevésbé látható – árnyalatokban figyelhető meg. Más típusú szekrényt vásároltak, színházba nem csak a bérletes előadásokra jártak, többféle újságot vagy hetilapot, esetleg folyóiratot járattak, rendszeresen vásároltak könyveket, utazásaikat nem a szakszervezeten keresztül bonyolították, nem a vállalati üdülőt preferálták családi nyaralásaik során, hanem egyéni igényeiknek megfelelően alakították ezeket.

A szocializmus kori marginális helyzetűekkel szintén nem foglalkoztam a kutatás és feldolgozás során, mivel a városban igen kevesen voltak jelen, s marginális helyzetük minden esetben devianciával párosult. E két szélső – igen vékony – réteg között helyezkedett el tehát a középtömb, melynek tagjait egyrészt státuszuk, vagyis a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük, tevékenységi körük és iskolai végzettségük, másrészt presztízsük, vagyis az egyéni életpályájuk során elért anyagi helyzet, és a város társadalmi normáihoz igazodó életvitel, ambícióik és teljesítményük mértéke alapján kivívott társadalmi rang szerint különíthetünk el. A középtömb kialakulását, illetve az azon belüli mobilizációt a szocialista társadalmi struktúra nyitottsága eredményezte. A szakmunkás gyermeke középiskolában, majd felsőoktatási intézményben tanulhatott tovább, de a munkásságon belül is adott volt a mobilizációs lehetőség szakmaszerzés, továbbtanulás útján. Az 1980. évi népszámlálás adatai szerint az összlakosság 53,3 százaléka élt iparban foglalkoztatott családfő háztartásában, s ezek közül meghaladta a 60 százalékot a szakmunkások aránya, míg a segédmunkásoké nem érte el egészen a 10 százalékot (a foglalkoztatás szerinti megoszláshoz lásd a 4. számú ábrát). Viszont, amint Szilágyi Károly fent hivatkozott elemzésében felhívja a figyelmet, a segédmunkásság az 1970-es évektől mintegy újatermelte magát. A legtöbb fiatal segédmunkás segédmunkás családból származott, tehát a munkásság e rétegének volt legcsekélyebb a mobilitása. Dinamikus mobilitásra utal viszont a nem fizikai foglalkozásúak arányának növekedése. Az 1950-től a rendszerváltásig eltelt időszakban megötszöröződött a városban a nem fizikai foglalkozású lakosok száma. Az 1960. évi népszámlálás idején Túrkevéen az aktív keresők 95,4 százaléka tartozott a fizikai, és 4,6 százaléka a szellemi tevékenységet végzők közé. Ez az arány megközelítette a megyei átlagot, bár némileg alatta maradt annak. A fizikai és szellemi dolgozók megoszlása a megyében 93,3 :6,8 százalék volt. Két évtizeddel később, az 1980. évi népszámlálás során már 12 százalékos arányváltozást regisztráltak a szellemi foglalkozásúak javára. Ekkor a 83,3 százalék fizikai dolgozó mellett

16,7 százalék volt nem fizikai munkakörben alkalmazottak aránya. Rosszabb viszont a kép, ha összevetjük a megyei átlaggal. Ekkor a megyében 77 százalék volt a fizikai, 23 százalék a szellemi tevékenységet végzők aránya. A szomszéd városokkal való összehasonlítás során is kedvezőtlenebb kép rajzolódik Túrkevéről. Kisújszálláson 6, míg Mezőtúron 10 százalékkal magasabb a szellemi foglalkozásúak aránya, mint Túrkevéén. Ugyancsak alatta maradt a megyei 5,8 százaléknak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya: Túrkevéén az aktív keresőknek 4,1 százaléka rendelkezett diplomával vagy felsőfokú technikai képesítéssel. Tovább szűkítve az 1980. évi népszámlálás adatait, ismét kedvezőtlen eredményt kapunk a nem fizikai állományban foglalkoztatottak iskolai végzettségéről. A szellemi munkát végzőknek 18,8 százaléka csupán nyolc általánost végzett, s a felsőfokú képesítéssel rendelkezők aránya az összes szellemin belül 22 százalék volt. A szellemi tevékenységet végzők több mint fele – 50,5 százalék – középfokú végzettségű volt. Tehát, hasonlóan a munkássághoz, a szellemi tevékenységet végzők körében is erős végzettségbeli különbségek mutatkoztak, vagyis az úgynevezett egyéb szellemi státuszcsoporthoz tartozók összetétele még inkább heterogén, mint a munkásságé. Egyébként a középszintű szellemi foglalkozásúak státusz helyzetét leginkább a köztes állapot jellemezte. Ebbe a kategóriába két nagyobb csoportot sorolhatunk: az ügyviteli dolgozókat, valamint a közvetlen termelésirányítókat. Az ügyviteli dolgozók bár irodában végezték munkájukat, munkájuk jellege, monotonitása és mechanikus volta nem minősíthető szellemi tevékenységnek. A közvetlen termelésirányítók pedig – többnyire technikai képesítéssel – köztes helyzetben voltak a munkások és a szellemi dolgozók között. Ezt a középszintű szellemi réteget – hasonlóan a tényleges szellemi tevékenységet végzők státuszcsoporthoz – az elnöiesedés jellemezte. Az 1980. évi népszámlálás során a középszintű szellemi dolgozók 63,5 százaléka volt nő.

A város lakóinak iskolázottsága a rendszerváltás éveire sem vált sokkal kedvezőbbé. 1989-ben a 6 428 fős felnőttkorú lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlása nem sokban különbözött a tíz évvel korábbtól. Ekkor még mindig 203 olyan túrkevei lakost írtak össze, aki nem fejezte be általános iskolai tanulmányait (3,1 %). A lakosság több mint fele nyolc általánost végzett (55,3 %), a középiskolát végzettek száma 2 343 (36,4 %) volt. Felsőfokú végzettséggel a felnőtt lakosság 5,2 százaléka – 336 fő – rendelkezett. A középfokú végzettségűekhez tartozott a munkásréteg szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkező csoportja, vagyis a munkásság valamivel több mint 60 százaléka.⁶³ A 336 fő felsőfokú végzettségű lakosból átlagosan 120 fő volt az általános és a középiskolai tanárok száma, mellettük hat

⁶³ 1980. évi népszámlálás Szolnok megyei adatai. KSH Szolnok, 1981.

orvos, két gyógyszerész, három ügyvéd, valamint a termelőszövetkezetekben és az AFIT-nál alkalmazott egy-egy jogász, illetve a termelőszövetkezetben dolgozó, agráregyetemet végzett szakemberek alkották a város értelmiségi rétegét. Mellettük a közintézményekben – könyvtár, művelődési ház, múzeum – is állt alkalmazásban egy-egy diplomás munkaerő. Az 1980-as évek elejétől a vb titkár mellett a tanácsi ügyintézők között is több diplomás szakember dolgozott már.

Az életmódban, legalábbis annak külsőségeiben egységesnek tűnő középtömb tehát többféle módon is differenciálódott. Legfontosabb differenciáló tényezőként az iskolai végzettséget, a képzettség mértékét, valamint a második gazdaságban végzett tevékenység intenzitását és eredményességét tekinthetjük. A képzettség nem csak a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely esetében bírt nagy jelentőséggel, hanem az életmód kevésbé látványos elemeiben is eredményezett különbségeket. A második gazdaság révén szerzett jövedelem kétféle módon hatott. Egyrészt „tárgyasult” formában, a fogyasztási szokások és igények megváltozásával, a fogyasztás, a fogyasztott javak kiszélesedésével az életminőség nagymértvű javulását eredményezte. Másrészt ezeken keresztül – hisz a megszerzett javak mind az egyén és a család szorgalmát, munkaszeretetét, előbbre jutásra való törekvéseit tükrözték – társadalmi presztízsemelő- és jelző szerepet is betöltöttek.

4. 5. Életmód

Az 1970-es évek közepétől az országos tendenciával egyezően Szolnok megyében, így Túrkevéen is jelentős változások következtek be a lakosság életmódjában, fogyasztási szokásaiban és igényeiben. *„Az életszínvonal fokozódó növekedése, a tartós fogyasztási cikkek gyors ütemű növekedése, a lakáskultúra fejlődése előtérbe helyezi a lakossági szolgáltatások színvonalának emelését. A IV. ötéves terv eredményei azt bizonyítják, hogy gazdaságpolitikai célkitűzéseink helyesek. Célkitűzéseink fő kritériuma, hogy a helyi adottságok maximális kihasználásával a lakosság életkörülményeit és ellátottsági szintjét optimálisan növeljük. Az 1973. szeptember 30-i lakossági takarékbetét állomány 44,1 millió Ft, a kölcsönállomány 31,7 millió, ebből 26,4 millió építési kölcsön.”*⁶⁴

A magánház-építések is az 1970-es évektől vettek lendületet. 1970-ben több mint 1 200 új családi ház épült a városban. Az elkövetkező években is az e korszakra jellemző kockaházak százai épültek évente a településen, közel háromnegyedük kalákában. *„Én sofőr és anyagbeszerző voltam az AFIT-nál húsz éven át. Úgy működött ez a dolog, hogy szombaton*

⁶⁴ 1973. évi jelentés a IV. ötéves tervidőszakra készített várospolitikai irányelvek időarányos végrehajtásáról. Szolnok Megyei levéltár, Túrkeve PB. VB. jkv. 1973. IV. XXIII. B. II/58.

homokot hozni, sódert hozni, akik építkeztek. Akinek hordtuk, az fizette a szállítást. Aki nem adott, úgy is jó volt. Adta a cég az autót. A brigádnaplónkba ilyenkor be lett írva a 15 óra. Ha valaki építkezett, és azt mondta, hogy neki kell egy pár fuvar, hoztuk a sódert, a cementet. Rengeteg házat köszönhet a vállalatnak Túrkeve. Mert olyan is volt, hogy hazament az ember pénteken négy órakor, tett egy kis kaját, és hármát is fordult egy éjszaka. Szombaton egész nap, vasárnap megint. Hétfőn pedig bementünk a munkahelyre. Én is így építettem a házam, az egész utcánk így épült. Volt mindenkinek sógora, komája, jó barátja, kőműves is besegített. Akkor Répáshután volt egy üdülőnk. Onnan hordtuk a meszet. Minden hétre be volt ütemezve. Egy lakásra egy fuvar elég volt.”⁶⁵ A házépítések legeredményesebb éve az 1970. volt, amikor összesen 1 273 lakás épült a városban. E nagy szám magyarázatához tartozik az a szomorú ok, hogy az ár- és belvíz ekkorra a régi, alap nélküli parasztházak nagy részét a szó szoros értelmében elmosta. A többségében nádtetős, kétszobás, víznélküli – s olykor villanyvilágítással sem rendelkező – összeomlott házak helyébe az akkori kor íratlan követelményeinek és közízlésének megfelelő két- és háromszobás, fürdőszobával ellátott kockaházakat emeltek. Ennek az évtizednek minden évében meghaladta a százat – 140-170 között mozgott – az új építésű családi házak száma. A havi fix, a biztos munkahely, a háztáji gazdaságban megtermelt nem csekély jövedelem, jóllehet komoly önkiszákmányolással járt - meghozta eredményét. Az 1970-es évek közepétől nem csupán a típusházak építése, hanem berendezése, a háztartás ellátásának kényelmesebbé és higiénikusabbá tételét segítő gépek egyre nagyobb fontossággal bírtak a családok életében. Évről évre növekedett a háztartások tartós fogyasztási cikkekkel – kávéfőző, mosógép, hűtőszekrény, televízió – való felszerelése, a fokozatosan javuló anyagi helyzet az igények növekedését is serkentette. 1973-ban 3 005 háztartásban volt rádió, televízióval 2 172 háztartás – az összes háztartás 86 százaléka – rendelkezett.⁶⁶ Egyre több család számára vált lehetővé a személygépkocsi vásárlás is. Ezek, a természetesen és kizárólag szocialista típusú gépkocsik – elsősorban Daciák és Zsigulik – kettős célt szolgáltak: egyrészt munkaeszközök voltak a háztáji gazdálkodásban, másrészt lehetővé tették, hogy a családok nyári szabadságuk idején egyre több bel- és nem ritkán külföldi üdülőhelyet keressenek fel, valamint a vállalati üdülőkbe is a családi autóval érkezenek.

Az 1980-as évektől a kockaházak divatja múltóban volt, s felváltotta a nagy alapterületű, egyemeletes illetve tetőteres házak építése. Ezek jelentős része a korábbi évtized gyakorlatához hasonlóan, vállalati segítséggel (kamatmentes kölcsön), valamint OTP kölcsön

⁶⁵ Részlet S. I. AFIT nyugdíjossal 2001. március 29-én készített interjúból.

⁶⁶ Szolnok Megyei Levéltár, Túrkeve VB. jkv. 1973. IV. XXIII. B. II/58.

igénybevételével történt. Ebben az évtizedben a háztartások jó része „lecserélte” korábbi bútorait, tartós fogyasztási eszközeit. Megjelentek a fagyasztószekrények, a színes televíziók, a mikrohullámú sütők és az automata mosógépek. Az évtized legnagyobb „sztárja” azonban a videó-lejátszó volt.

Az 1970-es évek derekától már nem csupán az anyagi gyarapodásra való törekvés volt jellemző. Növekedtek a közösségi élet iránti és a kulturális igények is. A helyi filmszínház, amely közel ötszáz férőhellyel rendelkezett, heti egy, olykor két alkalommal vetített filmeket. A túrkeveiek visszaemlékezései szerint az előadások többnyire teltházások voltak. Az AFIT ebédlőjében évente 5-6 alkalommal rendeztek vacsorával egybekötött műsoros esteket, amelyeken a vállalat dolgozói és azok családtagjai nagy számban vettek részt. Az 1980-as évektől egyre többen váltottak bérletet a szolnoki *Szigligeti Színház* előadásaira is. A színházlátogatók csoportos szállítását általában az AFIT oldotta meg. 1985-re televízió előfizetéssel rendelkezett a város összes háztartásának közel 90 százaléka (3 034 háztartás). Ugyanekkor a városi könyvtár tagjainak száma 2 239 fő volt. Az 1980-as években tizennégy alkotóközösség (243 taggal) és négy klub (272 taggal) működött a városban. A rendszerváltás előestéjén, az 1989. évben az AFIT és a helyi művelődési ház tizenkilenc műsoros estet szervezett, amelyek együttesen 4 261 érdeklődőt vonzottak.⁶⁷

Mindezek a változások további társadalmi mobilitást generáltak. A szülőgeneráció törekvése volt gyermekeinek „könnyebb” életet biztosítani taníttatásuk révén. Míg maga a szülőgeneráció (1950-1960 között születettek) még nem szakadtak el teljességgel sem szemléletükben, sem életvitelükben (háztáji kistermelés, önellátás) a hagyományos paraszti életmódtól és szemlélettől, gyermekeiktől már egyáltalán nem várták el sem a hagyományos szemlélet elfogadását, sem a még általuk is gyakorolt életmód folytatását.

Örsi Julianna egy, az 1980-as évek elején Karcagon végzett életmód-felmérésének eredményei a túrkeveihez hasonló fejlődési pályát mutatnak. A kutatási eredmények megfogalmazásakor Örsi is rámutat arra, hogy az anyagi helyzet javulásának, az igények növekedésének háttérében az alapvető önellátásra törekvés mellett a háztáji gazdaságok piacra termelése (Karcagon is elsősorban a sertéshizlalás), illetve a „pluszmunkák” vállalása állt. E mellett fontosnak tartja a nők tömeges munkába állását. Felmérése során megállapította, hogy a dolgozó nők több mint hatvan százaléka azzal magyarázta munkavállalását, mert „szükség van a keresetére” (Örsi 1985:208). Ugyancsak Örsi Julianna komplex családvizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy az 1970-es évektől megfigyelhető anyagi és státuszbeli

⁶⁷ Szolnok megye statisztikai évkönyve 1985. Szolnok, 1986. KSH.

változásokkal párhuzamosan jelentkező szemléletváltás eredményezte a hagyományos családmódellet és a családi értékek válságba kerülését (Örsi 1976, 1985, 2004.).

II. fejezet. A rendszerváltás

1. A társadalmi mozgások fő iránya a rendszerváltás után

A közép-kelet európai „*bársonyos forradalom*” eufóriája a magyar társadalom közhangulatát rövid ideig jellemezte. Az embereket felkészületlenül érték a tőkés társadalom, illetve a piacgazdaság működésével együtt járó következmények. A piacgazdaságra való áttérés traumáját csak fokozta a rendszerváltást megelőző negyven év paternalista gazdaság- és szociálpolitikájából következő önállótlanág, az egyéni kezdeményezések bátortalansága, a „*saját lábra állástól*” való félelem.

A magyar társadalom változásokkal kapcsolatos szkeptikus vélekedését szemléletesen tükrözik az úgynevezett *SOCO-kutatás* adatai. A volt szocialista tömb országai között a magyarok körében volt legrosszabb a változások értékelése. 1991-ben a magyar állampolgárok negyven százaléka ítélte úgy, hogy az új rendszer rosszabb a korábbinál. Ugyanebben az időpontban a csehek körében tizennégy százalékos volt az arány. 1995-ben már a magyarok ötvenegy százaléka volt elégedetlen a változásokkal, bár erre az évre már a szlovákok is „felzárkóztak” – ugyancsak ötvenegy százalékos elégedetlenségi aránnyal – a magyarok mellé. Míg 1991-ben a magyar polgárok harmincegy százaléka kedvezően ítélte a bekövetkezett társadalmi változásokat, 1995-re ennek az elégedett és bizakodó rétegnek is huszonhat százalékra csökkent az aránya. Ugyanezen felmérés adatai szerint 1995-re az egész térség polgárai előbbre helyezték az értékek fontossági sorrendjében a biztonságot (lét- és egzisztenciális biztonság) a szabadságnál. 1995-ben a magyar társadalom összességének hatvanöt százaléka vélekedett úgy, hogy a rendszerváltás vesztesei közé tartozónak érzi magát. Legnagyobb számban a szakmunkások sorolták magukat a vesztesek közé (70 %), tőlük csak az általános iskolai tanulmányaikat be nem fejezők tartották kilátástalanabbnak a helyzetüket (71 %). Ugyanakkor a felsőfokú végzettségűeknek is közel fele érezte úgy, hogy rosszabb egzisztenciális helyzetbe került a rendszerváltást követően (48 %). A vesztesekkel szemben a magyar társadalom összességének tizenöt százaléka sorolta magát a rendszerváltás nyertesek közé. A magát nyertesnek nevező réteg legnagyobb százalékát (32 %) a felsőfokú végzettségűek képezték, s a legkisebb az önmagukat nyertesnek vallók között a nyolc általánosnál alacsonyabb végzettségűek aránya volt (5%). A szakmunkás- és a középfokú

végzettségűeknek egyaránt tizenöt-tizenöt százaléka érezte nyertesnek magát (Ferge 1996:432.).

A társadalomban hamar megmutatkoztak az *anómia* jelei. Az élet valamennyi területét a korábbi normák érvénytelenné válása jellemezte, s az új rendre való áttérés zűrzavara hamar ráébresztette a társadalom tagjait, hogy a „nyugati” minta nem csupán – sőt, elsősorban nem – a korábban áhított szabadságot jelenti, hanem a többség számára egzisztenciavesztést, negatív előjelű társadalmi mobilitást illetve státuszváltást, a korábbi értékek elvesztését, normavesztést és elidegenedést. A *Magyar Háztartás Panel* 1994. évi felmérése szerint az anómiára utaló tünetek a magyar társadalom több mint felében már az 1990-es évek elején megmutatkoztak. Arra az állításra például, hogy „*aki vinni akarja valamire, az egyes szabályok áthágására kényszerül*”, a „*teljesen igaz*” vagy „*részben igaz*” választ adta a lakosság 77,9 százaléka, s csak 9,8 százalék tagadta teljességgel az állítás igazságát. A „*manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban*” állításról a lakosság 61,9 százaléka vélekedett úgy, hogy az teljesen, de legalábbis részben igaz, s 17,9 százalék tagadta teljességgel az állítás igazságát. Az alsó jövedelmi negyedbe tartozók 28,4 százaléka vélte úgy, hogy sorsa alakulását alig tudja befolyásolni. Ez az érték a felső jövedelmi negyedben 9,9 százalék volt (Tóth 1994:997.).

A mindennapi élet valóságába olyan fogalmak léptek, amelyek megélése korábban ismeretlen volt a magyar társadalom tagjai számára. Egyfelől a piacképesség, a versenyképesség, az önmegvalósítás, az individualizáció, a karrier, a konvertálható tudás, a kapcsolati tőke, az elit, a vállalkozói szféra bűvszavai. A másik oldalon a munkaerőpiaci verseny, a társadalmi egyenlőtlenség, a munkanélküliség, a deviancia, a marginális társadalmi csoport, a szegénység, a hajléktalanság, az esélyegyenlőtlenség, a létminimum, a szociális segély, a munkanélküli járadék, a jövedelempótló támogatás, a közhasznú munka, a fekete munka, a megélhetési bűnözés immár a többség számára kézzelfoghatóvá vált fogalmi.

A negatív irányú – lefelé ívelő – társadalmi mobilitás legérzékenyebben a korábbi rendszer „*uralkodó osztályát*”, a munkásosztályt érintette, közülük is a betanított, illetve a segédmunkás rétegeket. A szakképzett munkásság körében is dominált a lefelé irányuló mobilitás, azonban csekély részük vállalkozóként – ezek nagy része eleinte *kényszervállalkozóként* – többségük pedig nagyobb vállalkozások alkalmazott munkásaként visszakerült a munkaerőpiacra, visszanyerte gazdasági aktivitását.

A másik nagy osztály, a *dolgozó* (szövetkezeti) *parasztság* kárpótlás során érintett rétegének mobilitása horizontális síkon vált jellemzővé. Családi vagy magánvállalkozóként

korábbi státuszukat és ehhez kötődő életvitelüket meg tudták tartani, az esetek egy részében azt erősíteni is képesek voltak.

A munkásrétegekéhez hasonló súlyú volt az *egyéb szellemi* állománycsoportbeliek – közel kilencven százalékos arányban nők – negatív előjelű egzisztenciális mobilitása a vertikális skálán. Az érettségizett, szakképzettséggel nem rendelkező nők nagy része kiszorult a munkaerőpiacról, hisz a betanított- és segédmunkásokhoz hasonlóan – bár azoknál magasabb tudással és iskolázottsággal rendelkeztek – szakképzetlenségük és nem konvertálható tudásuk miatt a munkaerőpiacon esélytelenné váltak.

Az alacsony képzettségűek, illetve a nem konvertálható tudással rendelkezők a redisztributív alapú, valamint teljes foglalkoztatottságot megvalósító szocialista rendszerben lehettek csupán képesek biztosítani önfenntartásukat. A társadalmi mobilitás vertikális skáláján negatív irányba haladó, a munkaerőpiacon esélytelen rétegeken belül a családban élő nők helyzete látszik kevésbé kilátástalannak, mivel vállalkozó férj esetén kisegítő családtagként részt tudnak venni a családi vállalkozásban, vagy kereső, alkalmazott férj mellett visszavonulhatnak a háztartásba. A piacgazdaság által előidézett szelekció viszont a magányos, vagy családfenntartó nők számára a szó szoros értelmében vett *struggle for life* állapotot véglegesíti, ami lecsúszáshoz, fizikai és mentális egészségük összeomlásához vezethet.

A szociológiai felmérések és elemzések azt mutatják, hogy a rendszerváltás következtében legkevésbé sérült réteg a magasan kvalifikált értelmiség. Az új menedzser, és pénz-elit középrétegtől történő valószerűtlenül nagy ívű elrugaszkodását – amely elrugaszkodás egyben a politikai hatalmat is feltételezi – leszámítva az értelmiség helyzete a többi társadalmi rétegéhez képest stabil maradt, bár a közszférában alkalmazottak anyagi helyzete valamelyest romlott, s egyre kevesebben érzik egzisztenciális biztonságban magukat. Az értelmiség szellemi és kapcsolati tőkéje mozgósításával ez ideig meg tudta védeni magát a többi társadalmi réteget sújtó lecsúszástól.

2. Rendszerváltás a politikában és a város közéletében

Amiként az ország lakóinak többsége, úgy a túrkeveiek közül is számosan kételkedtek az 1988 végére kialakuló magyarországi általános válság olyan végkimenetelében, amely rendszerváltást eredményezhetne. Az uralmon lévő rezsim bukására utaló jelek – a szocialista gazdasági struktúra összeomlása, a törleszthetetlené vált adósságterhek és azzal járó belpolitikai következmények nyilvánvalóvá és nyilvánossá válása – ellenére is úgy vélték, hogy az ország válságos helyzete a negyven éven keresztül uralkodó berendezkedés

megreformálásával fog, ha nem is megoldódni, de egy reformista gondolkodású, magasan kvalifikált vezetés képes lesz a belső gazdasági és társadalmi feszültségeket konszolidálni. „Az emberek gondolkodásában, tudatában 40 év beidegződései élnek. Ezért egyenlőre idegenkedve fogadnak minden új országos szervezetet, mindaddig, amíg nem kapnak olyan tájékoztatást, mint az Új Márciusi Front működését illetően megtörtént a sajtó és a rádió útján. ... A gazdasági-társadalmi kibontakozás programját, az országos pártértekezlet állásfoglalásait mind a párttagság, mind a lakosság jól fogadta. A megvalósítás eddig kezdeti eredményei helyes irányú tendenciákat vázolnak fel. ... Összességében az állapítható meg, hogy a városi pártbizottság a nehezedő gazdasági, társadalmi környezetben is betölti hivatását. Kezdeményezője a reform megvalósításának.”⁶⁸

A rendszer megreformálhatóságának reményében „a párton belüli demokrácia kibontakozásának, a platform szabadság megvalósulásának alapján” 1989 május elején 21 taggal megalakult a türkevei reformkör, amely követeléseit, javaslatait 11 pontban foglalta össze, együttműködést ajánlva valamennyi „haladást elősegítő szervezetnek”. Törekvésük, célkitűzésük lényege, a pártapparátus és a testületek átalakítása, a pártpolitika nyitottabbá tétele, a munkahelyi párttisztiság és az ezzel járó javadalmazás megszüntetése, valamint Túrkeve hátrányos helyzetének felszámolása volt. „A reformkör támogatja az MSZMP reformszárnyát, annak programját, a megvalósításban cselekvő részt akar venni. Ugyanakkor elhatárolódik a bürokratikus, diktatórikus pártapparátustól, annak vezetési módszerétől. Egyúttal megállapítja, hogy a megyében és a városban nem indultak el azok a kívánatos folyamatok, amelyek a társadalom, a gazdaság és a politikai intézményrendszer átalakításához szükségesek. Ezért a halogató, elhallgató, többnyire látszatintézkedésekért a reformkör tagjai az MSZMP megyei és városi vezetését teszik felelőssé.”⁶⁹ Jóllehet a párt vezetése ekkorra már tisztában volt a valós helyzettel, s úgy a városi pártbizottság, mint az egyes – akkor még működő – pártalapszervezetek a hibák elemzésével, a kiútkereséssel foglalkoztak, a nyilvánosság előtt továbbra is igyekeztek fenntartani a rendszer továbbvihetőségének, működőképességének látszatát. „A városi pártbizottság ... számol a negatív jelenségek társadalmi hatásaival; a várható munkaerő-foglalkoztatási gondokkal, a fokozódó szociális problémákkal. Ennek megfelelően sürgeti egy aktívabb foglalkoztatáspolitikai elemeinek kidolgozását, a szociális gondoskodás feltételeinek

⁶⁸ Beszámoló a város politikai, gazdasági, társadalmi helyzetéről, a pártértekezlet határozatainak megvalósulásáról. MSZMP VB Túrkeve, 1988. szeptember 20.

⁶⁹ Túrkevei Vörös Csillag Termelőszövetkezet iratai. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár 5. sz. doboz.

*javítását.*⁷⁰ 1989 áprilisától – részben a reformkör nyomására – a párt megkezdte az egyes munkahelyekről való kivonulását. Ez a visszavonulás együtt járt az üzemi alapszervezetek megszüntetésével; a párt 1989 júniusára egytestületűvé alakult, ugyanekkor a városi pártvezetésben teljes személycserére is sor került. A korábban meghatározó pártszemélyiségek közül többen igyekeztek elébe menni az elkerülhetetlen változásoknak. A *Vörös Csillag Termelőszövetkezet* 1989. május 29.-i pártalapszervezeti ülésén ismertették a túrkevei reformkör nyilatkozatát. A termelőszövetkezet függetlenített párttitkára arra kérte a szövetkezet vezetését, hogy helyezték át a termelő szférába. *„Február elejétől csökkent a munka, megszűnt a káderhatáskör, az oktatás, stb. Úgy gondoltam, fokozatosan lépni kell. Nem látom értelmét a függetlenített titkári funkciónak. Úgy érzem, el lehet vinni társadalmi munkában, amíg nem fordul megint a világ.”*⁷¹ A termelőszövetkezet elnökének válasza emlékeztet a mesebeli okos leányéra: *„...a politikai munkát elsősorban munkaidőn kívül végzi. Nem zárja ki azt, hogy a párttitkári funkcióból eredő feladatokat mindaddig, amíg a munkahelyen szükséges, jártában-keltében megcsinálja. Nincs, és nem is lesz megtiltva. ... Bár alapelveként, gyakorlatként mindenféle pártrendezvényt munkaidő után kell megtartani. A halaszthatatlan munkával szemben ... toleránsak vagyunk. ... Ezért a munkáért külön juttatást nem fog kapni a K. elvtárs. ... A párt reformszellemében ez benne van, arrafele kell haladni.”*⁷²

Az AFIT pártbizottságának irataiból mindössze egy „szigorúan bizalmas” jelzésű (két példányban készült), az 1989. év eleji megyei küldöttgyűlésre megfogalmazott jelentés került birtokomba. A jelentésből kitűnik, hogy az új, egytestületű bizottság megalakítását követő belső viták középpontjában – bár burkolt megfogalmazással – a csőd elkerülése érdekében teendő lépések megvitatása, az életben maradás lehetőségeinek feltárása, s ezzel összefüggésben a vállalatvezetés személyi kérdései (alkalmatlanság), a termelés átalakításának törekvései álltak. *„Igaz, hogy csak több mint egy fél év telt el a választás óta, de a változások gondok, feszültségek amelyeket át élünk és átélünk felérnek akár egy egész év történéseivel. ... A vélemények nem árnyalatban tértek el a vita során, hanem homlok egyenes ellentétesek voltak. Az első féléve tevékenységének értékelését (1988. első felére vonatkozik – Sz. E.) a beterjesztett jelentést a pártbizottság nem fogadta el mert úgy ítélte meg, hogy nem tükrözi a valós helyzetet, a szükséges teendők meghatározása nem vezet sehova, nem mutat*

⁷⁰ 1989. január 31.-i vb ülés. PB jkv. 1989. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 15. fond.

⁷¹ Túrkevei Vörös Csillag Termelőszövetkezet iratai, MSZMP TK VB ülés jkv. 1989. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár. 15. fond.

⁷² Túrkevei Vörös Csillag Termelőszövetkezet iratai, MSZMP TK VB ülés jkv. 1989. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár 15. fond.

irányt a gondok leküzdésére. ... Az események irányítják a vállalatot és nem a vállalat vezetése az eseményeket. ... nem egyszemélyben felelős az egyre eredménytelenebb gazdálkodásért (az AFIT akkor még regnáló igazgatója – Sz. E.). „A testületi ülésen nem elvetve a felkészültség fokának fontosságát az kapott erőteljesen hangot, hogy a végzett munka annak eredményessége minősítheti a tevékenységet.” Az összeomlás közeledtével az évek óta meglévő, ám több-kevesebb sikerrel titkolt foglalkoztatási gondok is felszínre törtek. „Egyre fokozódik a foglalkoztatási feszültség. ... Már kevés a kinyilatkoztatás, hogy mindenkinek munkát kell biztosítanunk. ... Nem biztos, hogy ez járulékos cselekvés nélkül megvalósítható. Mit értünk járulékos cselekvésen? Olyan tevékenység felkutatását ami viszonylag egyszerű betanítással művelhető a dolgozók további szakirányú képzését a szakmánkhoz közel álló lakatos tevékenység művelésének kiszélesítésére, mivel a termékszerkezet váltás divatos kifejezésével éve ez látszik járható útnak. ... De ez csak az első lépés, hogy munkát vállaljunk, ma már vizsgálni kell annak eredményességét is és a magas költségeink miatt mind nehezebb ezt megvalósítani. Ezért is támogatjuk azt az irányvonalat, ami a kisebb elszámolóegységek irányába mutat. Ez az út magával hozza azt is, hogy a produktív, értékteremtő tevékenységben kell foglalkoztatni a dolgozók döntő részét, ami még nem így van.”⁷³

A belső forrongás, az elkerülhetetlen változások ismeretének ellenére, 1989 júniusában még ünnepi ülés keretében, a megyei tanácselnök-helyettes és a *Hazafias Népfront* helyi vezetője a *Társadalmi Munkáért* plakett arany fokozatát adta át az AFIT kollektívájának a város számára végzett kőszállításokért, valamint az önerős gázberuházáshoz nyújtott gépi munkákért. Ugyanekkor az AFIT kebelében működő *szakközépiskola kollektívája*, a *Városi Díszítőművészeti Szakkör*, valamint a *Vegyesipari Szövetkezet Lenin Szocialista Brigádja* is elismerésben részesült.⁷⁴

Az országos események felgyorsulása a társadalmi változások elkerülhetetlensége azonban a türkevei pártvezetést is kényszerítette a nyilvánossággal való szembenézésre. Az MSZMP a városi lapban tájékoztatta a lakosságot a helyi pártértekezlet előkészületeiről. Nyilatkozatukból azonban már kitűnik, hogy bár a jövőbeni működés kereteinek és módjainak meghatározása lesz az értekezlet feladata, nem hagyhatják figyelmen kívül a küszöbön álló változásokat. „Készülünk a pártértekezletre, melyen nem vádaskodás, sokkal inkább lelkesítés kell saját dolgaink tisztességes rendbetételéhez. A múlt felhánytorgatásával, a bűnbak-

⁷³ Beszámoló a pártbizottság 1988. II. félévi tevékenységéről. Tiszántúli Autójavító Vállalat MSZMP Üzemi Bizottsága Túrkeve. T/2/1/2. 1989. Kézirat magántulajdonban. Az idézett szöveg betűhű közlés.

⁷⁴ Túrkeve, 1989. júliusi szám.

kereséssel nem jutunk előbbre. Vegyük tudomásul, hogy itt többé-kevésbé mindenki hibás, ha másért nem, azért, hogy tétlenül szemléltük a lassú és sok esetben helytelen döntéseket, szemet hunytunk, sőt bólintottunk, tehát részesei voltunk több etikátlan cselekedetnek.”⁷⁵

Az elbizonytalanodás jelei azonban annak ellenére megmutatkoztak, hogy az emberek többsége a fennálló rendszer keretein belül képzelte el a gazdaság és a társadalom megreformálását. A kételyek nem csak a párt szűk vezetésében erősödtek fel, hanem az „egyszerű” párttagokban és a korábban belépési szándékot jelzőkben is. Az elbizonytalanodásra utalnak a párttagság létszámára vonatkozó adatok is. Az 1980-as évek elejétől növekedett a pártból kilépők száma, ugyanakkor a belépők száma csekély volt – s a már jelöltként számon tartottak közül is egyre többen léptek vissza. 1988-tól valamennyi jelentős foglalkozik a párttagok számának csökkenésével, a tagság nem ideális összetételével, s az ezek háttérében álló jelenségekkel. „A tagfelvételi munkában az utóbbi hónapokban érzékelhető bizonyos megtorpanás, mely a tagfelvételre előkészítettek nagyszámú /8 fő/ visszalépéséből és várakozó magatartásából következik. A visszalépők elhatározásukat a gazdasági helyzet, az életszínvonal romlásával indokolják, de családi – szülői közrehatás is tapasztalható.”⁷⁶ „A párttagság létszáma a pártértekezlet óta 1192-ről 1160 főre módosult. A fizikai dolgozók aránya 62,3 %, amely 5,5 %-kal alacsonyabb, mint a pártértekezlet időszakában. A nők aránya 33,5-ről 30,5 %-ra csökkent. A 30 éven aluliak aránya is alacsonyabb 0,2 %-kal.”⁷⁷

A város életében 1989-ben már jelenlévő két civil szerveződés, a *Mozgáskorlátozottak Túrkevei Csoportja*, valamint a *Városszépítő Egyesület* nem bírt politikai súllyal, bár erre nem is törekedett, jóllehet az ország több kisvárosában épp a városvédő- és szépítő egyesületekből nőttek ki a helyi rendszerváltások lebonyolításának személyi és szervezeti feltételei. Ugyanakkor a közösségi és kulturális élet iránti igény megvolt a város polgárainak jelentős hányadában. Ezt bizonyítják a *Kevi Kör* mellett működő kisebb alkotókörök és klubok, valamint az 1970-es évektől a művelődési házhoz és a múzeumhoz kötődően működő hagyományőrző körök (néptánc együttes, díszítőművészeti kör). Utóbbiak a rendszerváltás próbáját is kiállták, s napjainkig tevékenykednek. A múzeum már a rendszerváltást megelőző években törekedett arra, hogy ne „csupán” kiállítóhely és letűnt korok értékeinek őrzője legyen, hanem szellemi műhelyt is teremtsen. Ennek első lépése volt a város történetének monografikus feldolgozása, amelyben nem csak megyei, hanem az ország távolabbi pontjain

⁷⁵ Túrkeve, 1989. júliusi szám.

⁷⁶ Jelentés a pártbizottság két ülése között végzett munkáról. MSZMP VB Túrkeve, 1988. szeptember 16. Kézirat.

⁷⁷ Beszámoló a város politikai, gazdasági, társadalmi helyzetéről. MSZMP VB Túrkeve, 1988. szeptember 20.

dolgozó muzeológusok és társadalomkutatók is részt vettek. Az 1989-ben újrainduló *Túrkeve* című városi lap szerkesztése ugyancsak a múzeumhoz kötődött. Az intézmény igazgatója, *dr. Örsi Julianna* több mint egy évtizeden keresztül (2002-ig) szerkesztette a város közéleti lapját. Egyes vélemények szerint a város értelmiségi rétege nem vett részt olyan lelkesedéssel és tenni akarással az átalakulás folyamatában, amint azt a körülmények megkövetelték volna.⁷⁸ Ugyanakkor ki kell emelnünk, hogy a civil szférában jelentős szerepet játszó *dr. Örsi Julianna* múzeumigazgató⁷⁹ mellett a *Túrkevei Gazdakör* 1990-es évek eleji megalakulása *dr. Szöllősi Kálmán* állatorvos aktivitásának köszönhető elsősorban, aki nem csekély részt vállalt a földkárptlás szervezésében és lebonyolításában is. *Dr. Thodory Zsolt* főorvos, aki a rendszerváltás kezdetétől napjainkig aktívan dolgozik a város képviselő-testületében, a rendszerváltás után alakult *Túrkevei Szív Egyesület* létrehozásában tevékeny részt vállalt.

1989 tavaszán a városi tanács elnöke kezdeményezte a második világháború előtt működő helyi lap újraindítását. A júniusban megjelenő mutatószám tematikájából, hangjából már kitűnik, hogy a küszöbön álló változások elkerülhetetlenek, s ezek a változások lépéseket követelnek a Túrkeven élőkől is.

Az országos méretekben jelentkező ellenzéki megmozdulások, a *Demokrata Fórum* lakitelki sátorverése Túrkeve közvéleményét is foglalkoztatta. A városi párttitkár hangulatjelentésében részletesen elemezte a túrkeveiek viszonyulását az újonnan megjelenő – a többpártrendszer fenyegető árnyát előrevetítő – társadalmi szerveződésekről, illetve azoknak a város közhangulatára gyakorolt hatásáról. „... zavart kelt a párttagok körében is olyan szervezetek létrejötte mint például a *Demokrata Fórum*, vagy a *Bős-Nagymaros Bizottság* ténykedése. ... Csak sejtik, hogy a fórum az ellenzék fóruma lesz. Remélik, hogy párttá nem szerveződik. Úgy látják, hogy 40 év alatt sem veszett ki az országban a szocialistaellenes eszme, sőt az utóbbi időben felerősödtek.”⁸⁰

A rendszerváltás bekövetkezésének bizonyossá válásakor, tehát attól az időponttól fogva, amikor már élni lehetett az olyan demokratikus alapjogokkal, mint a gyülekezési és egyesülési szabadság, Túrkeven is megkezdődött a pártok alapítása. A pártok szerveződése, a politikai és világnézeti elvek köré tömörülés két párt – egyrészt a *Független Kisgazdapárt*, másrészt az MSZMP utódpartjaként újjáalakuló *Magyar Szocialista Párt* – körül

⁷⁸ Örsi Julianna az agrárértelmiség szerepvállalását hiányolja a rendszerváltás folyamataiban, különös tekintettel a kárptlási törvény megvalósításának szakaszára. Örsi 1994. Ugyanő 2002a: az értelmiség helyi közösség tudatformáló, közösségszervező tevékenységét mutatja be az 1800-as évek kezdetétől az 1990-es évek végéig.

⁷⁹ 1990-ben *dr. Örsi Julianna* hívta életre a *Túrkevei Kulturális Egyesületet*, amely az elmúlt két évtizedben több tudományos konferenciát szervezett, tucatnyi könyvet jelentetett meg, s nagykun hagyományok őrzésében kiemelkedő szerepet vállalt.

⁸⁰ 9. sz. információs jelentés a pártmunka, a pártélet kérdéseiről, a lakosság politikai hangulatáról. MSZMP VB Túrkeve, 1988. szeptember 19.

kristályosodott ki. Ez a két fő irány nem annyira az egyes pártok új programjának szólt, hanem inkább a második világháborút megelőző társadalmi és tulajdonviszonyokban gyökerezett. A város lakóinak egy része a redemptiot követően földtelen mezőgazdasági munkás, napszámos, illetve törpebirtokos volt – tehát a szocialista rend által meghirdetett és megvalósított tulajdoni és jogegyenlőség híveként elégedett volt az 1989-ig fennálló renddel, hisz a város többi társadalmi rétegéhez hasonló életvitele megvalósításának lehetőségét ettől a társadalmi berendezkedéstől kapta. A szocialista pártban letéteményesét látta korábbi biztonsága és társadalmi helyzete megőrzésének. Ugyanakkor a városból az 1950-es években ki nem települt, de földjüktől megfosztott gazdák és azok leszármazottainak egy része a kisgazdapártban látták az őket ért sérelem jóvátételének garanciáját, függetlenül attól, hogy a földkérdést valamennyi „rendszeráldó párt” zászlajára tűzte. Hozzá kell azonban fűznünk azt is, hogy a városban a történelmi pártok közül egyedül a kisgazdapártnak volt hagyománya, hiszen a második világháborút követő rendszerváltás befejeződését jelentő választások eredményének érvényesítéséig e párt működése volt domináns a város politikai életében.

Legszerényebb volt az 1990. március 1-jén alakult *Szabad Demokraták Szövetségének* jelenléte. A párt helyi vonatkozású programja nem lépett túl az általános változások szükségességének megfogalmazásán, s fő céljának az *Európai Unió*hoz való csatlakozást és felzárkózást vallotta. Szerény programjuk és taglétszámuk ellenére célként határozták meg, hogy a városban meghatározó politikai tényezővé kívánnak válni.

Figyelemre méltó viszont, hogy bár az 1950-es és az 1960-as években a városból szinte valamennyi kisiparos és kiskereskedő elvándorolt, vagy az elvándorlás lehetősége híján belépett a *Túrkevei Vegyesipari Szövetkezet*be valamint a helyi *ÁFÉSZ*-be, a magánvállalkozók tömörülése erőteljesen lépett fel. A *Vállalkozói Fórum* már 1990-ben határozott programmal jelent meg a város közéletében, illetve a választási küzdelmek porondján, rendszeresen helyet kért érdekei és célkitűzései megismertetésének érdekében a helyi lapban, s a rendszerváltás első éveiben rendszeresen nyilvánosan állást foglalt a város politikai életében tapasztalható visszasságok kérdéseiben is, valamennyi esetben hangsúlyozva politikamentességét, pártoktól való függetlenségét. Bár a *Vállalkozói Fórum* a helyhatósági választásokra alapos, konkrét javaslatokat (például a város egészségügyi ellátásának javítása) is kidolgozott, nem ért el számottevő eredményt, az 1990-es évek közepére pedig – jóllehet hivatalosan nem szűnt meg – szintelenné és észrevétlenné vált a város társadalmi és politikai életében.

Az 1990-ben működni kezdő pártok a város gazdaságtörténeti múltjának megfelelően programjuk középpontjába a mezőgazdaság kérdését állították. Valamennyi, a választáson

fellépő párt szükségesnek tartotta a magánosítást, a kárpótlási folyamat kidolgozásának sürgősségét és fontosságát, valamint megfogalmazta azt a szükségszerű igényt, hogy a működő mezőgazdaságra feldolgozóipart kell építeni. Ugyancsak szerepel valamennyi párt programjában a kisipari és kiskereskedelmi jellegű tevékenységek, általában a szolgáltató ágazatok újraélesztése és támogatása, mivel ezeket az 1960-as évek végére szinte teljességgel felszámolták. A rendszerváltás előtt a magánkisipart elsősorban a kevés számú kőműves és női fodrász mesterek képviselték. Olyan alapvető szükségletet kielégítő szakmák képviselői mint az órás vagy cipész – a helyiek emlékezete szerint – nem voltak folyamatosan jelen a város szolgáltató életében.

A szocialista gazdaságpolitika legmarkánsabb kritikáját a *Magyar Demokrata Fórum* helyi szervezete fogalmazta meg. Programjának elsődleges szempontjaként a magántulajdon visszaállítása, a magántőke működő tőkeként való működtetése, s ezek által a város gazdasági keringésének továbbműködtetése, illetve a működés más minőségben való felgyorsítása szerepelt. Erre utalnak azok a megfogalmazott törekvések, amelyek szerint meg kell szervezni az ipartestületet, és gazdaköröket szükséges létrehozni. A *Magyar Demokrata Fórum* programjában – csakúgy, mint az országos MDF programban – felsejlik a két világháború közötti időszak iránti nosztalgia, ami persze kissé paradox, hisz a városban sosem volt jelentős súlyú az „úri középosztály” jelenléte.⁸¹ Ugyanakkor – bár a helyzet reális értékeléséből és kritikájából indultak ki – a továbblépés, az új gazdaságpolitika megteremtése kérdésében olykor irreális célkitűzéseket fogalmaztak meg. A pártprogramok megalkotásakor már világos volt, hogy a város gazdasága összeomlik. A programok fő kérdése tehát az volt, milyen irányban lehet a város gazdasági keringését biztosítani. A Magyar Demokrata Fórum megjelenésekor a fő súlyt új munkahelyek teremtésére helyezte, s ehhez külföldi tőke bevonását, illetve városba telepítését látta szükségesnek. Azonban nem fogalmaztak meg konkrét elképzeléseket a betelepítendő tőke milyenségéről, és azzal kapcsolatban sem, hogy milyen infrastrukturális fejlesztést terveznek a külföldi tőke bevonásának előkészítéseképpen.

A *Független Kisgazdapárt* helyi szervezete egy héttel az első szabad választásokat megelőzően, 1990. március 17-én alakult ötvenegy taggal. A város gazdaság- és politikatörténeti múltjához képest ez a létszám ugyan kevésnek tűnik, azonban a pártba nem lépő túrkeveiek többsége – érintett lévén a mezőgazdaságban várható kedvező változásokban – nagyrészt e párt programjával azonosult. A pártba vetett bizalmat, programjuk

⁸¹ Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint a 13 806 főnyi lakosságból 270 kereső tartozott a községi lakosság álló rétegéhez, a kereskedelemben, közlekedésben és iparban dolgozók száma pedig együttvéve 1 299 fő volt. Szilágyi Károly helytörténész szerint a két világháború között az értelmiségi réteghez a lakosság 3,7 százaléka tartozott. Közli: *Túrkeve*, 1990. februári száma.

népszerűségét és a város lakóinak várakozását az önkormányzati választások 1990 őszén igazolták: a Független Kisgazdapárt helyi képviselői kapták a legtöbb voksot. A Független Kisgazdapárt programjában az 1947-es földosztás utáni állapot visszaállítása volt az első és legfontosabb pont. Ugyanakkor nem kérdőjelezték meg a termelőszövetkezet változások utáni létjogosultságát sem, viszont hangsúlyozták, hogy a termelőszövetkezet tagjai, mint résztulajdonosok, emellett pedig mint a termelőszövetkezetben munkadíjért dolgozók részesüljenek a termelőszövetkezet javaiból. A párt fontosnak tartotta a Túrkevéen szerény infrastrukturális körülmények között üzemelő, termálvízre épült fürdő gyógyászati, s ezzel együtt idegenforgalmi lehetőségeinek kiaknázását, egyrészt, mint a város bevételi forrását, másrészt, mint munkahelyteremtő tényezőt. Az első program megfogalmazását követően néhány hónappal tanyaépítési tervvel egészítették ki célkitűzéseiket, amelyet a nyugat-európai mintához hasonlóan képzeltek el, s a túrkevei állattenyésztés hagyományaira alapozták. Ezzel együtt fontosnak tartották a hagyományos termékszerkezettel való szakítást, a hagyományos növénykultúrákon túl (búza, kukorica, árpa, napraforgó) „*akár azok rovására is*” a munkaigényesebb növénykultúrák meghonosítását szorgalmazták (zöldség- és gyümölcsstermesztés). A termékszerkezet-átalakítástól szociálpolitikai eredményt is reméltek, mivel a munkaigényes növénykultúrák termesztése nagy munkaerő kapacitást követel, így enyhíti a városban várható munkanélküliség súlyosságát.

Az MSZMP utódpartjaként megalakuló *Magyar Szocialista Párt* a városi újság 1989. decemberi számában jelentkezett először, ahol hírt adott a pártalakulásról. A lap következő számában ismét cikket jelentettek meg *Mit akar az MSZP Túrkevéen?* címmel. Ekkor azonban még semminő konkrét programmal nem álltak elő. Érezhető a pártban uralkodó bizonytalanság, nem lépnek túl az általános frázisokon, amelyekkel igyekeznek deklarálni demokratikus és nemzeti törekvéseiket, elismerve egyúttal a társadalmi és gazdasági változások szükségességét. „*Korai lenne még egy most alakuló párt sajátos arculatáról beszélni, amely a mindennapok politikai munkájában, a cselekvésben fog kirajzolódni. ... Nem világmegváltó tevékenységet folytatni, de politizálni és tenni akar a kialakuló többpártrendszer keretei között. ... Fellépünk a nemzeti érzés és azonosságtudat fejlesztése érdekében. ... Azonosulunk a tisztességes és becsületes munkára alapozó kisvállalkozások, társaságok számának gyarapításának elképzelésével. ... Az, hogy mit akar az MSZP Túrkevéen most formálódik, a közreadott gondolatok is ennek termékei. Az a tevékenység viszont, amit a városi lap szerkesztősége végez azzal, hogy informálja a város polgárait a településen folyó*

dolgozról, egybe esik az MSZP elképzeléseivel”⁸² A párt bizonytalanságának két oka sejlik elő a megnyilatkozásokból. Az egyik abból az alaptényezőből adódik, hogy Túrkevéen az utolsó pillanatokig nem hittek egy gyökeres társadalmi fordulatban, s amikor ez mégis bekövetkezett, természetesen hívta létre a bizonytalanságot a *hogyan tovább?* kérdésével kapcsolatban. A másik oka az újonnan alakuló párt bizonytalanságának a *Magyar Szocialista Munkáspárt*hoz való viszonya, amely 1990 elejére még nem kontúrosodott.

Korántsem érződött ilyen bizonytalanság a *Magyar Szocialista Munkáspárt* megnyilatkozásaiban. 1989 őszére kiderült, hogy az MSZMP tagok nagyobb hányada nem lép át az újonnan alakuló Magyar Szocialista Pártba. A párt október 24.-i újjáalakuló ülésén tizenketten, az egy hónappal később megtartott taggyűlésen viszont már hatvanheten jelentek meg. Ezt követően a korábban is párttag nyugdíjasok, valamint a középkorosztály folyamatosan töltötte fel a párt sorait. A gyors visszaáramlás, s a későbbi években is stabil taglétszám és elkötelezettség azt mutatja, hogy az a réteg, amely a szocialista rezsim évtizedeiben a nincstelenségből a „tisztos polgári” életvitelig kapaszkodott, nem kíván szakítani elveivel, illetve úgy véli, hogy biztonságát, korábbi életminőségének fenntartását a párton keresztül valósíthatja meg. Igen népszerűek napjainkig a *Munkáspárt* által szervezett országos labdarúgó tornák. Az első *Munkás Kupa* megrendezésére 1994 májusában került sor. A rendezvény májusi időzítése ugyancsak figyelemre méltó. A letűnt korszak iránti nosztalgia erősítését szolgálják a labdarúgó torna idejére szervezett majálisok is, amelyeken nem egy alkalommal a párt országos elnöke is részt vett.

Az SZDSZ által kezdeményezett, a FIDESZ, a *Kisgazdapárt* valamint a *Szociáldemokrata Párt* által támogatott úgynevezett „négyigenes”⁸³ 1989. november 26.-i népszavazáson a túrkeveiek 52,9 százalékos részvételi aktivitása nem érte el ugyan az országos – 58,03 % -os – átlagot, azonban a későbbi szavazások arányait tekintve ekkor még jóval nyitottabb volt a közéleti kérdések iránt. A szavazásra jogosult 7 694 fő közül 4 071-en voksoltak, s a négy kérdésre adott válaszuk azt mutatta, hogy az átalakulóban lévő társadalom fontos kérdéseire adott válaszok révén felelősséggel kívánnak részt venni a demokratikus változások folyamatában. A széles értelemben érvényre jutó demokratikus működés iránti igényt tükrözi az is, hogy a szavazáson a voksolók túlnyomó többsége szavazott a köztársasági elnök közvetlen, tehát „nép általi” megválasztására.

⁸² Túrkeve c. városi lap 1990. januári szám.

⁸³ A népszavazás kezdeményezői és támogatói négy kérdésre kértek választ az állampolgároktól: 1. Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására?; 2. Kivonuljanak-e a pártszervezetek a munkahelyekről?; 3. Elszámoljon-e az MSZMP a tulajdonában vagy a kezelésében lévő vagyonnal?; 4. Feloszlassák-e a Munkásörseget? Forrás: www.valasztas.hu.

Egy évvel később, az 1990. őszi helyhatósági választásokon való lanyha részvétel viszont már jól tükrözi a város lakóinak szkepticizmusát a változások megítélésével, illetve az azokba vetett remények beteljesülésével szemben. A szerény érdeklődés mögött nem csupán a passzivitás és az egyéves tapasztalatok szülte kétely fedezhető fel, hanem a változásoktól való félelem is. 1990-ben már valós tényként szerepelt a városi közbeszédben az AFIT várható megszűnése, a dolgozók elbocsátása, és a termelőszövetkezetben várható változások is bizonytalansággal töltötték el az ott dolgozókat. Jóllehet 1990 elején a város, és a foglalkoztató vállalatok vezetői hangsúlyozták, hogy a szükséges átstrukturálások a dolgozók érdekeinek csorbítása nélkül zajlanak majd, a pletyka szinten szivárgó hírek egyre erősebben foglalkoztatták a város közvéleményét, s egyre kevésbé érezték elkötelezettnek és érdekeltnek magukat a társadalmi és politikai változások iránt. Az 1990. szeptember 30-án megtartott helyhatósági választások első fordulóján Túrkevéren nem járt eredménnyel. A város tíz választókerületéből csupán egyetlen körzet – e körzetben is csak az egyéni, függetlenként induló jelöltre leadott voksok száma – érte el az érvényesség határát. A pártokra leadott szavazatok közül a Független Kisgazda- Földmunkás és Polgári Párt 32,11 százalékos eredményt ért el, míg a második helyen álló Magyar Szocialista Párt 19,86 százalékos támogatottságot mondhatott magáénak. A Magyar Szocialista Munkáspártra voksolt a szavazók 13,67 százaléka. A két baloldali párt támogatottsága összességében tehát meghaladta a konzervatív kisgazdapárti szavazatok számát. Ez a választási eredmény jól rávilágít arra a kétpólusú társadalmi berendezkedésre és szemléletre, amely a város történelme folyamán kikristályosodott. A negyven éven keresztül gyakorolt szocialista politika a „kétpólusú” rendszert látszólag feloldotta. Ezzel szemben a választási eredmény arra mutat, hogy ez a feloldás nem jutott el a társadalom gyökereiig és a rendszerváltás felszínre hozta a városlakók közel félszázadig lefojtott társadalmi és világnézeti érzületét. Ezen a választáson lényegében a múlt két; a lokális társadalmat meghatározó csoportja feszült egymásnak: a nincstelen agrárproletár és a földet tulajdonló parasztpolgár.

Az október 14.-i második fordulót követően, amely a kisgazdapárt győzelmét hozta, a jobboldali pártok képviselői alakították meg az első önkormányzati képviselő-testületet. A tizenkilenc tagú képviselő-testület tagjai közül tízen tartoztak a jobboldali tömörüléshez, s ezekből heten a kisgazdák sorából kerültek ki. A képviselő-testület tagjai egy függetlenként, de konzervatív támogatással induló középiskolai tanárt választották a város polgármesteréül, aki a 2002. évi választásokig látta el a városvezetői tiszteket.

Kritikus hangok városszerte hallhatóak voltak a rendszerváltás kezdetétől fogva a várost irányítók munkájának értékelésében. A kritizáló hangok ellenére a lakosság 1994-ben

és 1998-ban is az első rendszerváltó polgármesterre voksolt. Ugyanakkor a képviselő-testület összetétele már a második ciklusban tükrözte a lakosság elbizonytalanodását a jobboldali irányítással szemben. Az 1994. évi helyhatósági választásokon már jelentősen megoszlottak az erőviszonyok, 2002-re pedig a baloldaliak többségbe kerültek a képviselőtestületben 7:5 arányban. A város új polgármestere – aki a korábbi választásokon is indult – szintén a Magyar Szocialista Párt tagja volt. A kezdettől fogva felszínen lévő személyeskedések, a városi vezetők klikkesedése ekkor csúcsosodott ki leginkább. 2003 év végére a testület képtelenné vált az együttműködésre, ezzel egyidejűleg pedig a jobboldal összeférhetlenségi indítványt nyújtott be a *Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közigazgatási Hivatalhoz* a polgármester személye ellen. A közigazgatási hivatal, majd a bíróság döntésének értelmében 2004 márciusára időközi választásra került sor Túrkevén. A választás eredményeképp a polgármester helyén maradt.

A város lakóinak nagy részét a személyes konfliktusok, amelyeket politikai miliőbe helyeztek a résztvevők, még inkább eltávolították a helyi – és az országos – közélettől. Egyre többen fogalmazták meg azt a véleményt, hogy a város vezetői nem a város ügyeivel, hanem saját érdekeik érvényesítésével törődnek csupán, s ha kínálkozik is olykor alkalom a nehéz helyzet enyhítésére, kényelmesebbnek tartják valamilyen ürüggyel lesöpörni azt az asztról. A rendszerváltás kezdetétől magáról gyakran hallható Vállalkozói Fórum a Túrkeve című lapban nyílt levelet intézett az önkormányzat testületéhez, sürgetve a személyes viták háttérbe szorítását a közérdek képviselésével szemben, egyben felsorolták azokat a konkrét problémákat, amelyek megoldása legfontosabb és legsürgetőbb a település életében. „...*a város közhangulatát rontó torzsalkodás zavaró, mivel elveszi az időt és az energiát a szerintünk sokkal fontosabb gazdasági ügyektől. A város elszegényedése folytatódik, s vezető testülete pártvitákra fecsérli idejét. ... A testület a különböző értékelések szerint maholnap határozat- és döntésképtelenné válik. ... Felkérjük tehát a testület minden tagját, hogy városatyához méltó bölcsességgel legyen úrrá ezen a nehéz helyzeten. A város és polgárainak érdekében alakítson ki környezetében alkotásra képes, konszolidált körülményeket*”⁸⁴. A városatyák azonban, amint a város közéletének folytatásából kitűnt, nem hallgattak a Vállalkozói Fórum intő szavára. Tizenhárom évvel később a *Túrkevei Civil Kerekasztal Elnöksége* intézett nyílt levelet a helyi lapban a város vezetőihez. „*Az elmúlt másfél év során ... mindannyian aggódva kísértük figyelemmel, hogy a valódi önkormányzati munka területén egyáltalán nincs összhang! A polgármester és a képviselők 'elbeszéltek' egymás mellett – a*

⁸⁴ Túrkeve, 1991. június 14. szám.

'ki kit győz le' hangulat rányomta bélyegét az egész önkormányzati munkára – így a kölcsönös vádaskodások és személyeskedések légkörében veszni látszott mindaz, ami a város valódi érdeke volna. ... Szűk egyéni érdekek és demoralizáló személyes ambíciók hálójában vergődik városunk közéleté."⁸⁵

A város lakói leggyakrabban példaként a rendszerváltást követő kiaknázható lehetőségek elmulasztását róják fel a városvezetésnek. Úgy vélik, a megszűnt AFIT területén reális esély nyílt volna egy olyan ipari park kialakítására, amely a város lakói nagy részének foglalkoztatását megoldhatta volna. Az akkor regnáló polgármester ugyancsak a képviselő-testületet okolja a lehetőség elmulasztásában. Véleménye szerint a testület határozatlansága, halogatása, újtól való tartózkodása miatt nem jöhetett létre ipari park a városban. *„Én elmondtam a testületnek, hogy csak akkor lesz ipar Túrkevén, ha ipari park lesz. A testületben volt egy-két hangadó, hogy minek az nekünk, Túrkeve mindig mezőgazdasági város volt, nem tudjuk, mi az, mibe fog az kerülni – és elutasították. Összesen hét pályázó volt abban az évben (1996 – Sz. E.) – mind a hét megkapta. A következő évben sem tudtam beterjeszteni – pedig, ha akkor megkapjuk, akkor még csőstül jöttek a külföldiek. Vegyesvállalatok. És kezdték a fejüket felütni a magyar vállalkozók is. Amikor végre a harmadik évben sikerült meggyőzőnöm a testületet, már hetvennégy volt, aki megkapta az engedélyt, és akkor már rengeteg jelentkező volt, már szelektáltak, hibákat kerestek, és nem tudtunk nyerni. Ebben végtelenül szomorú vagyok, ipar Túrkevére rendkívül nehezen fog települni.*"⁸⁶

A kedvezőtlen vélemények hátterében azonban – amint azt maguk a város lakói is megfogalmazzák – elsősorban a rendszerváltás kezdete óta nem csillapuló nagymértékű munkanélküliség állt. Egy részük úgy véli, az önkormányzatnak kötelessége volna munkalehetőséget teremteni, más részük, tisztában lévén azzal – a város vezetői által is gyakran hangoztatott ténnyel – hogy a munkahelyek létesítése nem az önkormányzat feladata, azt rója fel a település elöljáróinak, hogy nem teremtik meg azokat a feltételeket, amelyek Túrkevére vonzanák a helyi vagy külföldi tőkét. Sokan nosztalgiával emlegetik a kádári korszak eredményeit, hisz az akkori tanácsvezetés idején megduplázódott a szilárd burkolatú utak hossza, a város bekapcsolódott a crossbar vonalba, megkezdődött az új posta építése, ekkor hozták be a városba a vezetékes földgázt, ez időszakban indult el a közcsatorna-építés. A hajdani tanácselnök – egyezően a város közvéleményével - úgy gondolja, fontos volna azoknak a feltételeknek a megteremtése, amelyek megalapozzák új munkahelyek létrehozását. Hibának tartja, hogy a város vezetése elzárkózik a helyi vállalkozások támogatásától, pedig

⁸⁵ Túrkeve, 2004. áprilisi szám.

⁸⁶ Németh István volt polgármesterrel készített interjú részlete. 2003. november 26.

ezen nem kis mértékben hozzájárulhatnának a foglalkoztatottak számának növeléséhez. „Az önkormányzatnak ki kellene találni a lehetőségeket. Például adok a vállalkozóknak adókedvezményt. De ezt nem tudja megtenni, mert abban a pillanatban az emberek... A testület nagy része vállalkozik. És akkor, hogyha ő kap, akkor én miért nem? Itt ezen sok múlik.” A jelen problémáit azonban nem kizárólag a rendszerváltás negatív hatásaival magyarázza. Úgy véli, Túrkeve vezetői sohasem álltak ki olyan mértékben a város érdekeiért, amennyire azt a lehetőségeik engedték volna. „Legendaként él, hogy '51-ben, amikor itt járt Rákosi, és megkérdezte, mire van szüksége a városnak, nem mertek tőle kérni semmit. Tehát annak a rendszernek történelmi adóssága volt a várossal szemben. Azt jobban ki kellett volna használni az akkori kádereknek, hogy Túrkeve első termelőszövetkezeti város lett. De akkoriban sajnos, olyan vezetőink voltak, akik nem mertek kérni. Pedig voltak hasonló települések, mint Nádudvar, ahol Szabó István volt az elnök – ezek vitték a települést. Fontos lett volna tehát a személyiség, és hogy milyen politikai súlya van.”⁸⁷

Komoly gondot jelent a város számára az állami normatívák csökkenése is, hiszen a település önálló bevétele igen csekély. A bevételek növelésére az 1990-es évek elején az önkormányzat tulajdonában lévő, ám használatlan ingatlanok áruba bocsátásával próbálkoztak, igen szerény eredménnyel. Az ingatlan értékesítésből származó legnagyobb bevételt 1996-ban a volt vasútállomás melletti ipartelep eladása jelentette (1 199 000 Ft). A többi ingatlan átlagosan 150-300 000 forintért került magántulajdonba. A kisújszállási út mentén a 19. század végén épült szélmalom megvásárlására 1998-ban kiírt pályázatra például nem volt jelentkező. A pályázati idő lejártát követően a szélmalmot egy helyi vállalkozó vásárolta meg 250 000 forintért. 1995-ben a korábbi termelőszövetkezeti földből közel 44 hektár önkormányzati tulajdonba került, amelyre a városvezetés haszonbérleti szerződéseket kötött. A rendszerváltást követő első években az önkormányzat többféle értékpapírt vásárolt, amelyeket azonban az 1990-es évek közepétől folyamatosan eladott. Ezek közül a legszerencsésebb – profitot hozó – eladás a TIGÁZ részvényeké volt, a névérték 146,9 %-án. A PHARMASOL Rt-től vásárolt részvényeket pedig sikerült névértéken – 100 %-on – eladnia. Egyéb részvényeit a névérték feléért, olykor töredékéért (a Mezőbank esetében a névérték 18 százalékaért) értékesítette az önkormányzat. A város rendszeres bevétele négyféle adónemből képződik. Ebből legnagyobb összeget az iparüzési adó képviseli, bár a befolyó pénz nagysága és aránya évről évre nagy ingadozást mutat. Míg 1995-ben 151 adózótól 5 497 000 forint iparüzési adó folyt be, 1997-re az adózásra kötelezettek száma 334-re ugrott, ami 23 977 000

⁸⁷ Részletek Kórizs István volt tanácselnökkel 2004. január 13-án készült interjúból.

forint bevételt jelentett a város számára. A következő évre, 1998-ra viszont mindössze 9 759 000 forint volt az iparüzési adóból származó városi bevétel. A magánszemélyek kommunális adójának összege átlagosan kétmillió forintot, az idegenforgalmi adóból származó bevétel pedig évi 300-400 000 forintot hoz a városnak. A gépjárműadóból származó bevétel szintén ingadozó volt: 2 – 7 millió forint között mozgott.

A rendszerváltás óta igen látványos, ám egyelőre az elvárásoknál szerényebben profitáló beruházást említik a helyiek pozitívumként. A *Széchenyi-terv* keretében – a túrkevei gyógyhatású termálvízre alapozva – nagyszabású fürdőfejlesztésre került sor. A város lakói azt remélték, ez a lehetőség kitörési pont lesz a település és az ő személyes életükben. A gyógyturizmus, illetve ezzel egybekötve a falusi turizmus élénkíteni fogja a város életét, kilendíti stagnáló gazdasági helyzetéből. Bár a fürdőfejlesztés sikeresen befejeződött, s szezonális forgalma kedvező – nem bír akkora súllyal, hogy érezhető enyhülést hozzon a túrkeveiek életének bármely szegmensében.

A várost tehát a rendszerváltás követően is nyomja az elődök – nem kizárólag a rendszer jellegéből fakadó – mulasztása, s ezt az új vezetők olykor öncélú érdekei, másszor személyes ellentétei vagy éppen határozatlansága görgetik tovább.

Túrkeve közéletének demokratizálódását legmarkánsabban a civil szervezetek súlya és aktivitása bizonyítja. Már 1989-ben nagy lendületet vett a városban a civil szervezetek alakulása. Míg 1989 előtt összesen hat öntevékeny csoport működését jegyezték a településen, addig 1989 végére már tizenkét bejegyzett csoportról tudunk. Az elkövetkező években pedig a civil társulások különféle formái jöttek létre. Az ezredfordulón összesen hatvankét bejegyzett civil szervezet működött, vizsgálatom lezárásakor pedig hatvannégy. Ezek a szerveződések általában egy-egy csoport érdekeit képviselik, illetve e csoport céljai megvalósításának érdekében tevékenykednek. Az elsőként alakuló *Városvédő és Szépítő Egyesület* létrejöttét és működését nem sokkal követte a *Vállalkozói Fórum* megalakulása, amely elsősorban a város gazdaságát érintő problémák megoldását szorgalmazta. A sertésválság idején, 1991-ben a helyi lap hasábjain keresztül sürgős intézkedést követeltek az önkormányzattól a közel ötezer értékesíthetetlen sertés ügyében. A sertésállomány felvásárlásának problémája végül az önkormányzat testvérvárosi kapcsolatának köszönhetően oldódott meg. Két évvel később helyi gazdálkodók létrehozták a *Túrkevei Sertésstartó Kistermelők Egyesületét*. Ugyancsak gazdasági célú – a tejtermelő gazdák érdekeit képviselő – tömörülésként alakult 1991 elején a *Túrkevei Tejtermelők Egyesülete*, amelyet a sertésstartókéhoz hasonló helyzet hívott elő. Az egyesületnek köszönhetően nyílt meg 1991 szeptemberében a *Kevitej Kft* által üzemeltetett tej és húst árusító üzlet, amely azonban

néhány éven belül megszűnt. Ha laza szálakkal is, de ebbe a csoportba tartozik a *Kossuth Vadásztársaság*, amely természetesen már a rendszerváltás előtt is működött.

A négy, gazdasági élethez kötődő szervezetnél jóval nagyobb számban léptek fel közéleti és kulturális igényű szerveződések. Ilyen volt a már működő *Túrkeve* című helyi lap ellenében *Kevi Kor* címen lapot megjelentető *Kevi Kor Társaság*; a *Túrkevéért Alapítvány*; a *Túrkevei Kulturális Egyesület*; a *Keviföld Alapítvány*, a *Dr. Nánási Lajos Továbbtanulási Alapítvány*; a *Nagycsaládosok Egyesületének* helyi csoportja. Jelentős a betegeket tömörítő illetve rehabilitációs közösségek száma és működése. Újjáalakult az 1937-ben alapított *Keve Vezér Cserkészcsapat*; megalakult a *Bajtársi Egyesületek Országos Szövetség Túrkevei Szervezete*, valamint a *Trianon Társaság Túrkevei Szervezete*. Ezek mellett számos olyan civil szerveződést találunk, amelyek egy-egy hobby, illetve sport tevékenységhez kötődnek (ilyen többek közt a *Városi Rádióklub*, a *Túrkevei Sporthorgász Egyesület*, a *Kevi Motor-Rock*). E civil csoportok közül néhány év alatt legnagyobb létszámúvá és országosan ismertté vált a *Herman Ottó Természetvédő Kör (HOTEK)*. A kör 1991 novemberében alakult, célja a helyi lap hasábjain keresztül a természet- és tájvédelem fontosságának széles körű megismertetése volt. 1994-től, amikor már nem csupán írásokkal, hanem rendezvényekben való közreműködéssel – például a természetvédelmi hónap megszervezése Túrkevéen – is jelentkeztek, tagságuk bázisa szélesedett, s 1994-től a *Nimfea természetvédelmi Egyesület* munkacsoportjaként tevékenykedtek, illetve az egyesület központi irodájának túrkevei működtetését is vállalták. Ekkorra már a város legnagyobb taglétszámmal bíró civil szervezetévé váltak, 1996-ra pedig ötszázat meghaladó taglétszámuk volt. 1998-ra leváltak a Nimfea egyesületről, azóta önálló, kiemelten közhasznú társaságként működnek. Jelen vannak a város képviselő-testületében, 1999-2002 között pedig *Kevi Hírmondó* címmel közéleti folyóiratot is megjelentettek. Mivel ez utóbbi heves indulatokat váltott ki a városi vezetés és a lakosság egy csoportjában, 2002 után már csak természetvédelmi kiadványok megjelentetésére vállalkoztak.

3. A mezőgazdaságban történt változások

A mezőgazdaságban bekövetkezett változások két pillére a termelőszövetkezet felbomlása, és a kárpótlási törvény érvényesítése volt. E két alapvető változás strukturálta át a mezőgazdálkodás jellegét, szerkezetét, differenciálta a gazdálkodási formákat és ezzel együtt a tulajdonviszonyokat. A nagyüzemi mezőgazdaság összeomlása, a megváltozott gazdasági környezet a termelőszövetkezeti tagok életmódjának és gazdálkodási körülményeinek változását is maga után vont. Ennek milyenségét elsősorban a kárpótlási törvény

végrehajtása befolyásolta, illetve határozta meg. A későbbiekben pedig; hogyan tudott élni a föld tulajdonlásával, képes volt-e az egyéni gazdálkodással járó önálló üzemszervezésre, az üzem folyamatos – és, nem utolsó sorban, megélhetést biztosító – működtetésére, s az egyéni gazdálkodásban is fontos kapcsolatrendszer kiépítésére és fenntartására. A kárpótlást követő évtized e folyamat kikristályosodásának jegyében zajlott, s 2004-re, az Európai Unióhoz történő csatlakozás évére letisztultak a birtokviszonyok, valamint a gazdálkodási formák.

3. 1. A termelészövetkezeti gazdálkodás felbomlása, az átalakulás folyamata

1990. elején a város lakói már a termelészövetkezet túlélési lehetőségeit latolgatták. A társadalmi változásokhoz igazodva a márciusi közgyűlésen a korábbi *Vörös Csillag Termelészövetkezet* elnevezést *Túrkevei Mezőgazdasági Szövetkezetre* változtatták. Ekkor a szövetkezetben 1 050 tsz tag és 158 fő alkalmazott dolgozott, a tsz nyugdíjasok száma 488 fő volt. A mögöttük hagyott évet 959 millió forint árbevétellel zárták, amelyből a bruttó jövedelem 162 millió forint, a tiszta – adózott – eredmény 22 millió forint volt. Ekkor a szövetkezet 640 millió forint értékű tehermentes vagyonnal rendelkezett, eladósodási indexe 16 százalékos volt.⁸⁸ A megelőző években – amint arról már írtam – nagyobb beruházásokat valósított meg a termelészövetkezet; így korszerű öntözőpályákat helyeztek üzembe, valamint egy nagyteljesítményű terményszárító létesítésére is sor került. Legközelebbi tervük a sertésenyésztéshez kapcsolódó, európai szabványoknak megfelelő komplexum létesítése, és a szarvasmarhatelep korszerűsítése volt.

1990-ben a szövetkezet belső vállalkozási egységeket hozott létre, amelyek önelszámoló egységek formájában gazdálkodtak, s az elért nyereség nagyobb hányadával szabadon rendelkezettek. 1991-től elindultak azok a folyamatok, amelyek a termelészövetkezet felbomlásához vezettek, s kiéleződtek a polémiák a további működtetésre vonatkozóan, de főként a „magán” kontra „közös” elgondolások és azok megvalósítása kapcsán.

3. 2. A Gabonaforgalmi Vállalat megszűnése

A termelészövetkezeti átalakulásokkal párhuzamosan a mezőgazdálkodáshoz szorosan kapcsolódó, jól működő *Gabonaforgalmi Vállalat Túrkevei Körzeti Üzeme* is megszűnt, bár az üzem megszűnését annak utolsó vezetője nem annyira a rendszerváltás okozta negatív gazdasági hatásokkal, mint a korábbi évtizedekre visszanyúló eseményekkel magyarázza. „Ez

⁸⁸ Forrás: a túrkevei Vörös Csillag Termelészövetkezet elnökének beszámolója az 1990. március 2-án megtartott közgyűlésen.

a túrkevei körzeti üzem lényegében a vasút megszűnésével halálra lett ítélve, mert a gabonaforgalmazás főleg vasúton történik. Korábban szó volt arról, hogy a termelősövetkezet felvásárolja a telephelyünket. Ugyanis gazdaságtalan volt az ide érkeztetés. Mezőúton volt egy tranzit raktárunk. Oda érkezett a szója, a halliszt, a kukorica, és egyéb alapanyagok. Ott kellett a vasútról kirakni, elég primitív módon, kézi erővel. És onnan közúton ide szállítani. Nem volt gazdaságos. A másik tényező a korszerűtlen felszereltség és a nem megfelelő raktározás volt. A raktáraink például földesek voltak, ez nagymennyiségű dohosodását idézte elő, tehát sok gabona ment itt kárba. Persze, én is hibás voltam ebben, ellenem eljárás is indult. Le is tartóztattak '92-ben hűtlen kezelés miatt, mivel egyes raktárakban hiány keletkezett. Tehát a megszűnés az én magánéletemet is tönkretette.⁸⁹ 1991 végén a megyei gabonaforgalmi vállalat átstrukturálódott, leváltak a körzeti üzemek, s a törökszentmiklósi központ részvénytársasági formában – más bázisokra támaszkodva – működött tovább. A túrkevei egységet – az üzem területét a rajta álló épületekkel és azok teljes berendezésével – 1992-ben a mezőgazdasági szövetkezet vásárolta meg 30 millió forintért, ami állítólag csupán egyhatoda volt az üzem reális eladási értékének. Azonban a keverőüzem rövid ideig volt a szövetkezet birtokában, mivel működtetését, illetve a teljes üzemterületet tartozékaival együtt a tsz-ből kiváló kft vette át, amely *Keve-Táp* néven, igaz, gyér kapacitással és igen szerény forgalommal napjainkig működik. Az üzem irodaházát pedig ugyanekkor a helyi vadásztársaság vásárolta meg. Az üzem teljes felszámolása 1992 első felében lezárult, ezzel egyidejűleg megtörtént a dolgozók 100 százalékanak elbocsátása.

3. 3. Vagyonnevesítés, a részarány-tulajdon kiosztása

1991-ben – a kárpótlási folyamat indulásával párhuzamosan – került sor a vagyonnevesítésre, illetve a részarány-tulajdonok kiosztására. Ekkor tizennyolc tsz tag vált ki a közös gazdaságból – köztük az FKgP akkori elnöke, termelősövetkezeti állatorvos – s választotta az egyéni gazdálkodás útját. A *Kevi Föld* című helyi kiadványban a kilépők döntését „*Rárontottak a közösre*” című cikkel marasztalták el,⁹⁰ amelyre a helyi kisgazdapárt és az MDF a *Túrkeve* című lapban reagált. „*Ez az új 'közös', de egyben tulajdonosi érzés nagyszerű, mivel a 'tulajdonost' bármikor elbocsájthatják, de arra viszont ügyeltek, hogy 'tulajdonát' a közösből ki ne vehesse, hanem papír formájában szekrényben, vagy falra akasztva őrizze és mellette haljon éhen.*”⁹¹

⁸⁹ S. L. volt körzeti üzemvezetővel 2003. november 14-én készült interjú részlete.

⁹⁰ *Kevi Föld*, XII. 1992. 5. szám.

⁹¹ *Túrkeve*, 1992. november 13. száma.

A város képviselő-testülete 1992. február 20-án megalakította a helyi érdekegyeztető fórumot, amelynek feladata a különböző tulajdonú földalapok elkülönítése volt. Az érdekegyeztető fórumban képviseltette magát az önkormányzat, a termelőszövetkezet, a részarány-tulajdonosok, valamint a kárpótlásra jogosultak. Az érdekegyeztető fórum feladata volt az érdekek összehangolása, hogy a föld elkülönítések megvalósítása minél zökkenőmentesebben történjen. A részarány-tulajdon megállapításához a munkában eltöltött tagi viszonyt, a keresetet, valamint a bevitt vagyon értékét vették figyelembe. Ennek alapján a közgyűlés úgy határozott, hogy a tagok és az alkalmazottak egyaránt hat aranykorona értékű földet kapnak százezer-forintonként. Az alapok megképzése után maradó földterületből viszont már csak a szövetkezeti tagok részesülhetnek, összesen 30 AK értékű földdel⁹², amelyben arányosan osztották el a szántó, legelő, illetve erdőterületet, figyelembe véve a felosztáskor, hogy a szántóterület értékének csupán töredékét képviseli a legelő, illetve az erdőterület értéke. Figyelembe vették a kiosztás során a szövetkezeti tag kívánságát, hogy melyik táblában szeretne például szántóföldhöz jutni. Azokban az esetekben, amikor többen jelezték igényüket ugyanarra a területre, sorsolással döntöttek a birtokjogról. *„De ott is igyekeztünk, hogy a családokat összehozzuk. Hogy egy táblában kapják meg. Ez azért is jó, mert hozott a kormány egy olyan rendeletet, hogy ki kell mérni a földet részarány-tulajdon szerint. Tehát ez, hogy igyekeztünk a családok kéréseit teljesíteni, segít, hogy ne aprózódjon el a földjük.”*⁹³ A rendelet hatályba lépett, azonban forráshiány miatt a földek kimérésére 2004 végéig sem került sor, vagyis a részarányok továbbra is osztatlan közös földként szerepelnek a földhivatal nyilvántartásában.

Túrkevéen 2 841 fő jogosult részarány-tulajdon igénylésére. Igényt 2 450 fő nyújtott be. Az igénylők közül csupán 315 fő döntött úgy, hogy kéri a területük kiadását. Ennek az igénynek megfelelően 596 hektárt mértek ki a közös földből, ám az elkövetkező két év során 50 százalékuk haszonbérleti szerződést kötött a szövetkezettel, illetve az akkor már működő növénytermesztő kft-ekkel.⁹⁴ A tagok többsége tehát úgy döntött, hogy a biztosabbnak tűnő lehetőséget választja: vagyონrészét nem veszi ki a közösből, hanem az újjászerveződő szövetkezetben hagyja. E gesztus által biztosítottnak vélték további foglalkoztatásukat is. Az egyszerű szövetkezeti tagok aligha ismerték az 1991. évi XXV. törvény ama rendelkezését, amely szerint a hatályba lépéssel a szövetkezet foglalkoztatottsági kötelezettsége megszűnt. Az új szövetkezeti struktúrában a tagsági viszony, illetve a munkavégzéssel összefüggő

⁹² Ugyanez az állami gazdasági dolgozók esetében 20 AK értékű földterületet biztosított.

⁹³ Részlet Simon Sándorral, a földrendező bizottság szövetkezetet képviselő tagjával 2003. október 12-én készült interjúból.

⁹⁴ Forrás: A földkiadó bizottság kimutatása.

különböző viszonyok egymástól elválasztódtak. Az új szövetkezeti elnök nyilatkozatai azonban megerősítették a tagokban a biztonságtudatot. *„Nem én leszek az az elnök, aki kimondja: no, maguk kétszázan ne jöjjenek holnap. Én ezekkel az emberekkel együtt lihegtem éveken át, együtt kínlódtunk nap nap után. Nem mondhatom ki a búcsút. Milyen alapon mondanám egyiküknek azt, hogy menjen, a másíuknak, hogy maradjon?”*⁹⁵ A szövetkezeti elnök valóban nem bocsátott el tsz tagokat, mivel az elbocsátásokra a kft-k megalakulását követően került sor, vagyis a létszámcsökkentés végrehajtása a kft-k vezetőire hárult – köztük, mint az egyik növénytermesztő kft ügyvezetőjére, az utolsó szövetkezeti elnökre is.

3. 4. A kárpótlás

*„Óriási várakozás volt. Az emberek egy része még élt azok közül, akiktől elvették annak idején, vagy valamilyen formában elkerült tőlük a föld. Ezek az emberek már idősek voltak, és nagyrészt úgy nyilatkoztak, hogy adhatja már, most már adhatja vissza, tulajdonképpen nem tud vele mit kezdeni. És ezek visszakárpótolták, aztán bérbe adták. A haláluk után az örökösöké lett; az örökösök – ha nem Túrkevén élnek – jó része megszabadult tőle, esetleg bérbe adta. De akkoriban mindenestre nagy várakozás volt. És ilyen a kilencvenes évek előtt, hogy aranykorona-érték, hektár, térkép meg sarokpontok és így tovább – ezek totálisan ismeretlen fogalmak voltak. Az, hogy aranykorona értéke van a földnek, és hogy mekkora, és földhivatal, helyrajzi szám – ezek a dolgok senkit sem érdekeltek. ... Ráadásul az árverések. Ez teljesen szokatlan volt. Mert most mi lesz?”*⁹⁶

Az 1991. XXV. törvény (I. Kpt.), valamint az 1992. évi XXIV. törvény (II. Kpt.) a tulajdonviszonyok rendezése érdekében az igazságtalanul okozott károk elszenvedőit kívánta részleges kárpótlásban részesíteni. A törvény megvalósítása az 1947. évi birtokállapot figyelembevételével történt, a megyei kárrendezési hivatalok irányításával. E törvény kötelezte az önkormányzatokat a földrendező bizottságok megalakítására is. A kártérítési földek kiosztása 1000 Ft/AK alapul vételével történt. A kárpótlási jeggyel rendelkezők névértéken juthattak földhöz a kárrendezési hivatal által előírt időpontokban rendezett árveréseken.

Túrkevén 1 236 fő rendelkezett kárpótlási jeggyel, vagyis az összlakosság valamivel több mint tíz százaléka, az aktív korúaknak pedig több mint egynegyede. A termelőszövetkezet 17 000 hektárnyi földterületéből – amely harminc táblára oszlott – közel 10 000 hektár került kalapács alá az árverések során.

⁹⁵ Túrkeve, 1992. június 12. száma.

⁹⁶ Részlet T. I. gazdálkodó tanárral 2004. szeptember 30-án készített interjúból.

Az első földárverésre 1992. október 12-én került sor a *Korda Sándor Filmszínház*ban. Ekkor a kárpótlásra jogosult 1 236 főből 36 földigénylő vett részt a licitáláson, amelynek során 1 600 AK értékű kárpótlási jegyet váltottak földterületre 500 Ft/AK értéken.⁹⁷ 1993-ban négy árverésre került sor, ekkor közel 16 000 AK értékű földet vásároltak a jogosultak. Az elkövetkező két évben még öt árverés volt. Nem volt ritka az olyan igénylő, aki két-három árverésen is vásárolt földet, bár ebben az esetben nem számíthatott arra, hogy egy tagban jut hozzá földterületéhez. A résztvevők és a lebonyolítók elmondása alapján valamennyi árverés fegyelmezetten, összetűzések nélkül folyt le. Az azonos licitáláson részt vevők általában már az árverés előtt megegyeztek a táblafelosztásban, így egyetlen konfliktusra sem került sor. „A szövetkezet részéről volt egy kimutatás, ebben az szerepelt, hogy kinek mennyi földje volt, mennyi lett ebből megváltva, mennyi került állami tulajdonba. Azt mi, a munkatársammal mindenkinek meg tudtuk mutatni. És nem volt olyan, akiét elutasították volna. Volt egy térképe a szövetkezetnek, amit a kárpótláshoz kellett elkészíteni. Kárpótlási föld – sárgával, állami föld – késsel jelölve. Ez ki volt függesztve, és N. J. kollégámnak az volt a feladata, hogy ezen bejelölje, ki hol igényel földet. Harminc táblája volt a szövetkezetnek, mindenki választhatott, hol akarja. ... Többen egy tagban kapták vissza, de olyan is volt, aki háromszor, négyszer is licitált. Túrkevén olyan szerencsés volt a helyzet, hogy szinte mindenki dupla mennyiségű földet vehetett, mint amit kapott kárpótlásként. Mert a törvény úgy rendelkezett, hogy akiknek korábban földjük volt, mindegy, hogy a szövetkezet megvásárolta – mert nagyon sokat megvásárolt a szövetkezet – azok is beadhatták az igényüket.”⁹⁸ Kisebb összetűzések viszont adódtak a törvény ama kitétele miatt, amely szerint „aki vetett, az arat”. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy mivel a szövetkezet korábban megművelte a területet, ennek költségeit áthárították az új tulajdonosra. Ezt a rendelkezést sokan kritizálták arra hivatkozva, hogy nem bizonyítható, például, hogy valóban volt-e az általuk vásárolt föld két évvel ezelőtt trágyázva, tehát néhányan vitatták a tőlük kért összeg jogosságát. A kárpótlási folyamatra átlagembernél nagyobb rálátással bíró – elsősorban a termelőség szövetkezeti gazdálkodás mellett elkötelezett – emberek kifogásolták ama rendelkezést, amely szerint azokat is megilleti a kárpótlás, akik termelőség szövetkezet részére eladták birtokukat. „Ez a szövetkezet három szövetkezetből alakult ki úgy, hogy mind a háromban volt állami tulajdonú föld. Egy bizonyos része meg volt váltva, egy bizonyos része nem volt megváltva. Nem tettek kivételt. Aki beadta a kárpótlási igényét, akkor is megkapta az ezer forintos igényét, ha tőle a szövetkezet a földet pénzért vásárolta

⁹⁷ Forrás: Dr. Ágotai Tibor jegyző közlése.

⁹⁸ Részlet Simon Sándor 1930-ban Túrkevén született tsz nyugdíjossal 2003. október 12-én készült interjúból, aki a kárpótlás során a termelőség szövetkezetet képviselte a földrendező bizottságban.

meg. Senki azt le nem vonta az illetőtől. Én akkor is azt mondtam, hogy ez egy kicsit túlzás; hogy én egyszer eladtam a földemet és ugyanúgy megkapom érte, mint aki nem kapott érte semmit. ... Még a hetvenes évek végén is volt, aki eladta. Mondjuk megszorult, és felajánlotta megvásárlásra a szövetkezetnek.”⁹⁹

Az állami tartalékterületek felosztására a kárpótlás második körében került sor. Ez összesen 2 534 hektár volt, amely 52 000 AK értéket képviselt. Az összes alapok felosztása után maradványföldként 429 hektár – 14 778 AK érték – szerepelt, amelyre a szövetkezeti tagok azonos arányban voltak jogosultak. A kárpótlás befejezésekor a földterület-megoszlása az alábbiak szerint alakult: kárpótlásra kiadott földterület 10 629 hektár 218 574 AK értékben, részarány-tulajdonosoknak kiosztott terület nagysága: 4 104 hektár 126 308 aranykorona értékben. Más intézmények számára kiosztott föld – önkormányzat, tájvédelmi körzet – 2 258 hektár 19 238 AK értékben. A művelés alól kivett föld mérete – utak, árkok, csatornák – 618 hektár volt. A kárpótlás lezárását követően a szövetkezet a kiosztott földek felét – 5 420 hektárt – visszaszerezte haszonbérleti formában. A földbérletek magas arányát tükrözi a tagi részaránytulajdon-földek sorsának alakulása is. A 2 841 részaránytulajdonos közül mindössze 182 fő volt azoknak a száma, akik maguk vették művelés alá a tulajdonukba került földterületet. Ők összesen 288 hektáron gazdálkodtak. 1996 márciusának végére, a kárpótlás befejeződése és a részarány-tulajdonok kiosztása után a földtulajdonlásban érintett 4 076 főből összesen 748 fő művelte maga a földjét.

3. 4. 1. A földhasználat lehetőségei és módjai

Akik – bármilyen fiatalon – átértékelték a kollektivizálást és a kuláküldözést, a kárpótlási törvény életbe léptetésekor mind betöltötték hatvanadik évüket. Közülük vállalkoztak legtöbbször a föld saját kézben tartására, s ideáljuk a hajdani családi gazdálkodás visszaállítása volt, még ha modernizált (gépek, kemikáliák, biotermesztésre tett kísérletek) változatban is. Ezeket az embereket nem annyira az elégtétel iránti vágy, sokkal inkább a hajdani – erőszakkal lerombolt – életmód újramegvalósításának lehetősége inspirálta. *„Minket nagyon megviselt az, hogy tőlünk mindent elszedtek. Nem is gondoltuk, hogy kárpótolják, ha már nem is őket, de a családot. És jöttek a kilencvenes évek. Mi, a párommal nagyon nagy örömmel éljük meg. Bízunk abban, hogy visszakaphatjuk, amit a szüleinktől elvettek. Árvereztünk az édesanyám földjéért is, meg a Kálmánéért is. Így kettőnknek hetvennyolc hektár jött össze. Nagyjából egy területen van, két táblában, de csak egy út választja el a két táblát. A párom*

⁹⁹ Részlet a Simon Sándorral 2003. október 12-én készített interjúból.

helyileg is tudta, mi hol volt, én meg az adminisztrációt tudtam csinálni. Mi a kárpótlással vissza is szereztük, amit a szüleinktől és a nagyszüleinktől elvettek. Földet árvereztünk a kárpótlási jegyekért, és elkezdtünk gazdálkodni. A párom vérbeli parasztyerek volt; az édesapjától, de főleg a nagyapjától tanulta a gazdálkodást. És nagy örömmel vetette bele magát ebbe a dologba. Volt egy kis traktorunk, meg volt egy pár forintunk, nem túl sok. Kárpótlási jegyet nem vettünk, viszont megpróbáltuk a gépeket – igaz, hogy ócska gépeket – folyamatosan beszerezgetni. Én magam is beültem a traktorba, amikor már két traktorunk volt, és együtt szántottunk-vetettünk. 1999-ig magunk műveltük, amikor Kálmán súlyos beteg lett, akkor adtuk ki haszonbérbe.”¹⁰⁰ Ezeknek, a kárpótlást élményként és a múlt újramegvalósítási lehetőségeként megélt embereknek a gyermekei, az akkori „harmincasok” viszont már ízig-vérig a Kádár-rezsim gyermekei voltak, akik jó része a „háztájizás” szintjén kapcsolódott ugyan a mezőgazdálkodáshoz, de mint kizárólagos életformát, mint minden tevékenység közül elsődlegeset, mint kizárólagos életcél nem tudták értelmezni. Így a visszakárpótolt földek jelentős része vagy közvetlenül a kárpótoltaktól, vagy azok leszármazottaitól bérlők kezébe került. A generációs szemléletkülönbség, amelynek fő tengelyét a politikai alaphelyzet (szinte kizárólag foglalkoztatottakból álló, az önfoglalkoztatókra mint kivételekre, abnormális mérce szerint életüket berendezőkre tekintő társadalom) határozta meg, nem egy hajdani kulákcsaládban okozott feszültséget, konfliktust. Az 1990-es évek elején, amikor az idősödő szülők saját elveszített életformájukat, személtük érvényre juttatásának lehetőségét látták körvonalazódni az átalakulás során – középkorú gyermekeik, termelőszövetkezeti dolgozóként, ipari munkásként vagy irodistaként munkanélkülivé, saját szemszögükből nézve „jogfosztottá, kisémmizetté” váltak. A szülő-generáció „győzelme” egybeesett gyermeke generációjának „bukásával”. „A család ezt nagyon ellentétesen élte meg. Sírtam sokszor a traktorban, mert eszembe jutott, hogy ha nagyapám lát fentről, hátha egy kicsit sikerült kárpótolnom, meg az apósomat... Tehát mi arra számítottunk – miután kiderült, hogy nagy munkanélküliség lesz – hogy mind a két vejjünk jön segíteni. Hetvennyolc hektár, nagyjából egy darabban – ebből meg lehetett volna élni, akár három családnak is, ha úgy alakulnak a kereskedelmi dolgok is, ahogyan az ember eltervezi. Saját darálónk volt, traktorral daráltunk. Két-három év alatt sikerült úgy összeszedni a gépeket, még ha használtak voltak is, hogy minden megvolt a gazdálkodáshoz: 80-as MTZ, IFA traktor, 50-es traktor, daráló, kombájnt vettünk N. J.-ékkal közösen, kukoricamorzsolónk, darálónk, bálázónk, vetőgépiünk, kistárcsán és nagytárcsánk,

¹⁰⁰ Részlet Cz. K.-né 1938-ban született gazdalánnyal 2005. február 16-án készített interjúból.

kispermetezőnk, szántóföldi permetezőnk mind együtt volt. Tehát megvolt a gazdálkodáshoz szükséges alap. És mi úgy terveztük Kálmánnal, hogy családban dolgozunk, termelünk, azt eladjuk, és megéliünk belőle. De ez nem így történt, mert a vejeink nem segítettek. Ebbe a párom tönkre is ment, a gyerekek meg férjestül, tehát mind a négyen munkanélküliek lettek. És én úgy éreztem akkor, hogy ők ránk is haragudtak a miatt, hogy munkanélküliség lett. Pedig mi ebben nem voltunk ludasok, nem mi indítottuk el a változást. Mi csak megragadtuk a lehetőséget.”¹⁰¹

A fenti idézetek egy tősgyökeres kulákcsalád leányának elbeszéléséből származnak. Elhunyt férje ugyancsak kulákszülők gyermeke volt. A citált részletek a családi gazdálkodás több olyan szegmensére is rámutatnak, amelyek általánosan jellemzőek a kárpótlás után kialakult helyzetre. A föld és a földbirtoklással együtt járó életforma utáni nosztalgia, a földet mint tőkét, mint a család megélhetését biztosító alapot tekintő gondolkodásmód, a törzscsaládi összefogás és azon belüli munkamegosztás, a lakó- és munkahely újbóli egyesítése még akkor is, ha az egyes generációk nem ugyanabban a házban élnek, nem „*egy konyhán vannak*”.

A kárpótlás éveiben és röviddel azt követően – amint az idézett példa is alátámasztja – jellemző volt a hajdani önálló gazdálkodók törekvése a családi gazdaság feltámasztására. Az önálló gazdálkodásra elsősorban azok vállalkoztak, akik egy mezőgazdasági üzem beindításához és működésben tartásához szükséges földterülettel (Túrkevéen ezt átlagosan negyven hektár feletti nagyságban határozzák meg), gazdálkodási ismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkeztek, akik, még ha fiatalon is, de részt vettek szüleik családi gazdálkodásában. Mintegy ehhez kötődően jellemzi őket az önállósághoz való ragaszkodás; ugyanakkor az önálló/önfoglalkoztató életforma kockázatainak ismerete és felvállalása. Az önállóságra való törekvés, s az ehhez háttérteremtő földterület és gazdálkodási ismeret mellett fontos szerep jutott az innovációs hajlandóságnak és lehetőségnek is.

A korszerű gépek és kemikáliák alkalmazásának szükségessége, a modern gazdálkodás pilléreinek ismerete, vagyis a piacképesség feltételeinek megteremtése hamar elnyomta a néhány holdas kárpótoltak hagyományos gazdálkodási kezdeményezéseit, s mivel ők alkották a többséget, a kárpótolt földterület nagy része a nagyüzemi mezőgazdálkodók bérleményévé vált viszonylag rövid idő alatt. A szükséges mennyiségű földterület mellett a gépesítés bírt nagy jelentőséggel a talpon maradásban. A visszaszerzett föld csak a szükséges gépekkel együtt tudta működőképessé tenni a családi üzemet. Általában azok indultak jó

¹⁰¹ Részlet Cz. K.-né-vel 2003. január 30-án készült interjúból.

eséllyel, s maradtak talpon a későbbi évek során is, akiknek a rendszerváltást megelőző időkben is voltak gépei; lényegében tehát azok, akiknek esetében a gazdálkodási kontinuitás – még ha látens módon is – jelen volt. Ez a „dologi” együttállás szemléletbeli kontinuitásból is fakadt. Úgy is fogalmazhatnánk; azok indultak jó eséllyel a rendszerváltás utáni agrárvilágba, akik megőrizték a „kulákszempléletet”, annak elemeit átmentették.

„Én már a zártkertben is gazdálkodtam a négy holdon korábban is. Volt egy K 25-ös zetorom. Volt egy munkagép, egy pótkocsi, szállítójármű, meg volt egy régi tizenhét soros vetőgép. Később (a kárpótlás után – Sz. E.) vettem még egy szuperzetort, egy szupertraktort. Meg volt egy IFA teherautónk. Nem új gépek, de jók, használhatók. ... És az is nagy szerencsénk, hogy van elég tárolóhelyünk; 1 000 – 1 200 mázsa terményre. És még van egy helyiség, ami garáznak épült, de abban is tárolunk. A rendszerváltás után egy kicsit jobban ment, és akkor építettük. A padlásteret ennek akkora, hogy négyszáz mázsa is elfér.”¹⁰² N. I.

1929-ben született, 27 éven keresztül – nyugdíjba vonulásáig – dolgozott a termelőszövetkezetben mezőgazdasági gépszerelőként, s bár szülei nem rendelkeztek akkora földdel, hogy kuláklístára kerültek volna, ő a kárpótlás során saját- és felesége szülei visszakárpótolt földjén túl további szántóterületet vásárolt megtakarított pénzéből. 1994-ben már 40 hektáron gazdálkodott, fiával közösen. A 40 hektárból hat hektárt tesz ki N. I. fiának tulajdonrésze. Az ezredfordulóig ketten művelték a területet saját gépeikkel, azonban N. I. feleségének visszafordíthatatlan megbetegedése óta egy alkalmazottat is bevontak a 37,5 hektárnyi szántóterület megmunkálásába. A fennmaradó 2,5 hektárból 1,5 hektár erdő, 1 hektár pedig gyep. N. I. úgy véli, hogy a tulajdonukat képező föld két család megélhetésének biztosítására elegendő, amennyiben megfelelő módon művelik, s olyan gazdálkodási módot alakítanak ki, amely a gazdaságban előállított terméket piacképesé teszi. Ezen véleménye ellenére figyelemre méltó, hogy maga az adatközlő nyugdíjas, fiának állandó, teljes munkaidős munkahelye van, menyének ugyancsak – tehát, bár biztosítva érzik a gazdálkodás útján a család megélhetését, nem „merik” feladni alkalmazotti státuszukat. Ez a szemlélet – amely nyilván az elmúlt fél évszázad során rögzült – más, olyan gazdálkodók esetében is megfigyelhető, akik N. I. fiához hasonló gazdálkodást vezetnek, vagy vesznek részt benne egyenrangú partnerként. *„Mindig előre megbeszéljük, ki mikor mit csinál. Mi úgy nem tudjuk, hogy állandóra... Nem lehet, mert a fiaim dolgoznak munkahelyen. Az egyik itt lakik Túrkevén, a másik Gyulán. Ő olyankor szabadságot vesz ki.”¹⁰³*

¹⁰² Részlet N. I. –vel 2003. november 28-án készült interjúból.

¹⁰³ Részlet N. J. 1935-ben született nyugdíjas tsz taggal 2004. november 27-én készült interjúból.

A közel negyven hektáron gazdálkodó nyugdíjas N. J., aki a kárpótlás során a Földkiadó Bizottság tagja volt, két fiával közösen műveli a földet. Csak saját munkaerejükre támaszkodnak, napszámost nem alkalmaznak még a sürgős betakarítások idején sem. Kombájn kivételével minden művelési eszközzel rendelkeznek. Mint a legtöbb középgazdálkodó, ők is használtak vásárolták valamennyi gépet, azonban – lévén maga N. J. és két fia is mezőgazdasági gépszerelők – a felújítást és a folyamatos karbantartást biztosítani tudják.

A félig alkalmazotti, félig önfoglalkoztató állapot közötti lebegés a középgazdaságok tulajdonosait jellemzi; a 80-100 hektáros vagy annál nagyobb birtokkal rendelkezők már kevésbé ragaszkodnak állami állásukhoz, esetükben az önállósított több lábbon állás megvalósítása a cél, míg a középbirtokos gazdák több lábbon állása a félönállóságon alapul.

A gazdálkodók és a földjüket bérbe adók mellett a kárpótoltak harmadik csoportját azok alkotják, akik műveltetik a földterületüket. A műveltetésnek két formáját gyakorolják. Azonos mindkét formában, hogy a föld külső erővel történő műveltetése teljes körű; a vetéstől az aratásig valamennyi munkafolyamatot magában foglalja. A bérművelést a három kft illetve két nagygazdálkodó végzi, akiknek gépparkja túlnőtt saját földterületük művelési szükségletein – egyikük pedig már a kárpótlás idején erre a tevékenységre alapozta – föld nélkül – egzisztenciáját, s csak a későbbi években vásárolt illetve vett bérbe nagy kiterjedésű művelhető területeket. A műveltetés szélesebb változata emlékeztet a termelőszövetkezet és a háztáji gazdaság közötti együttműködésre, legalábbis formailag. Ebben az esetben a bérművelés kiegészül a tárolással, sőt az értékesítés megszervezésével és lebonyolításával is. Gyakoribb azonban, hogy a bérművelést igénybe vevő birtokosok a betakarítást követően maguk gondoskodnak a termények tárolásáról, s az értékesítést is maguk szervezik meg. Általában jellemzőek ezekre az esetekre is a tárolási és értékesítési nehézségek, azonban ezen szolgáltatásoknak a díja olyan magas, hogy a földtulajdonosok nem tudják finanszírozni a felmerülő költségeket. A bérművelésnek kétféle kiegyenlítési módját gyakorolják: egyik, amikor a munkafolyamatokat a tulajdonosok betakarításkor kifizetik a bérművelőnek; másik módja, hogy nem pénzben, hanem természetben egyenlítik ki a szolgáltatást. Ebben az esetben a betakarított terményből a művelést végző kiveszi azt a mennyiséget, amely az általa végzett munkával egyenértéket képvisel. . ”A műveltetés elég veszélyes. Mert ott aztán fog a ceruza. Főleg, ha valaki az egészséget rájuk bízta. Akit én ismerek, az úgy járt tavaly – nem kicsi a földje: húsz hektár – hogy termett 28 mázsa napraforgója. És a végén úgy számoltak el vele,

hogy ő se tartozott, neki se tartoztak. Ott felszámolnak minden lépést, szakértői díjakat számolnak fel. Közvetítői díjat, mindent, ami a tulajdonos zsebére megy.”¹⁰⁴

3. 4. 2. Inspiráló és visszahúzó erők

Mindazok esetében, akik a kárpótlást követően nem váltak meg földjüktől, az emocionális tényező ragadható meg leginkább. Egyrészt a hajdanvolt, de erőszakkal elvett tulajdon- és életforma visszaállításának reménye, másrészt az a szemlélet, amely folytathatónak tartja a több mint félszázaddal korábbi gazdálkodás- és életmódbeli állapotok leglényegesebb elemeit: az önállóságot, a családi gazdálkodást, a törzscsaládi – háromgenerációs – munkamegosztást, a lakóhely és a termelőüzem egyesítését, ami megélhetést biztosít a gazdaságban tevékenykedő valamennyi családtag számára. A föld mint tőke és mint értékképző tényező azoknak a földtulajdonosoknak a szemléletében is jelen van, akik bérbe adják, vagy bérben műveltetik birtokukat, és a földhöz való ragaszkodás olyan esetekben is megnyilvánul, amikor a tulajdonos nem képes földjének önálló megművelésére.

A földtulajdont bérbe adók hosszabb távra – öt, még inkább tíz évre – adják bérbe területüket, a föld minőségétől, AK értékétől függő összegért. Az ő bevételeik tehát „fix” jövedelemként fogható fel. A másik két csoportba tartozók – a bérben műveltetők és a maguk gazdálkodók – esetében ilyenféle biztonságról nem beszélhetünk. A bérműveltetők szerint ez a megoldás csekély haszonnal kecsegtet. *„Általános számítások szerint ez a gazdálkodási mód nem nagyon éri meg. Minimális haszon van rajta. Több oka van, hogy művelteni vagyok kénytelen, de mindenképp szeretnénk megtartani. Ez a föld a szüleimé és a feleségem szüleié volt; most hármunké: az enyém, a feleségemé és az anyósomé. Három tagban van, s mi nem mint családi gazdaság, hanem mint három különálló őstermelő vagyunk, adminisztratív szempontból. Összesen műveltetünk hatvan hektárt, s még vettem 10 hektár gyepet árverezéskor. Akkor nagyon olcsón lehetett hozzájutni, nekem pedig ez nagyon fontos volt, hogy ez a gyep az enyém legyen. Mert én méhészkedtem, és a gyep végén volt egy kis nyárfás, és én mindig ott tartózkodtam. És én ezt megvettem, de úgy lehetett megvenni, hogy egyben, mert ennek nagyon gyenge az aranykoronája.”¹⁰⁵*

A gazdálkodásba belevágó egyének és családok esetében, amint arról az előző alfejezetben írtam, alapvető feltétel volt olyan méretű földterület birtoklása, amely megéri, hogy gépesítsék, s olyan beruházásokat valósítsanak meg, amelyeknek jelentős a tőkeigénye. E tényezők mellett a családi háttérnek is döntő jelentősége van a gazdálkodás

¹⁰⁴ Részlet N. I. földtulajdonossal 2003. november 28-án készült interjúból.

¹⁰⁵ Részlet V. L. 1943-ban született nyugdíjas tisztviselővel 2004. szeptember 21-én készült interjúból.

eredményességében és perspektívájában, hiszen a föld megfelelő minőségű és folyamatos megmunkálása igényli a családtagok munkaerejét. Ahol a családi háttér – amint az első példából is kitűnt, a tekintélyesnek mondható földterület és a teljes gépesítettség ellenére – nem megfelelő, ahol a fiatalabb, még aktív korú generáció elzárkózik a családi üzem munkájában való közreműködéstől, az idős generáció előbb-utóbb bérbe adni kényszerül a földet. *„Ha a család nem ért egyet, akkor nem megy a dolog. Mert azt el kell dönteni, hogy gazdálkodunk, akkor veszünk gépet, vagy nem gazdálkodunk. Mert ha igen, akkor oda kell spórolni mindenkinek. És ezek a fiatalok ezt már nem értik, ők ezt már nem látták. Ezért kénytelen az öreg bérbe adni a földet.”*¹⁰⁶ A nem kielégítő családi munkaerő-kapacitás főleg a kézi erőt igénylő növényi kultúrák esetében jelent nemcsak technikai problémát, hanem vállalkozói kockázatot is. Ezekben az esetekben ugyanis külső munkaerő bevonása szükséges, amely egyrészt komoly anyagi ráfordítást igényel, másrészt – s ez a nagyobb súlyú tényező – kiszámíthatatlan az alkalmi munkások teljesítménye és annak minősége. A napszámos munkaerő alkalmazását a gazdálkodók nagyon kockázatosnak tartják; nehezen kapnak a föld megmunkálására alkalmas embert, s tapasztalataik sok esetben azt mutatják, hogy a napszámot vállaló nem teljesíti kötelezettségét, felelőtlenül és megbízhatatlanul dolgozik, illetve az e munkát vállalók nagy része az alkoholfogyasztás miatt csak néhány órás időtartamra fogható munkára. *„Az első évben próbáltunk kapáltatni. Volt egy vállalkozó; hogy ő majd visz egy brigádot. Ki is vitt vagy húsz embert, de úgy, hogy egy fél nap alatt bekapálták. Úgy kapáltak ugyanis, hogy végigmentek a soron, és közben a vállukon volt a kapa. És ezt is ki kellett fizetni, mert a vállalkozó kérte. Ezekkel a segítségekkel, akik hol jöttek, hol nem, vagy volt, hogy annyira részegek voltak, hogy nem lehetett velük dolgozni. Szóval, mindenhogy volt, rendes, normális segítséget nem kaptunk, hiába van a nagy munkanélküliség. A végén aztán volt egy ember, aki mindennap eljött. Az is szerette az italt, de azzal megvöltünk, mert csak este ivott. Mikor a rengeteg disznó (százharminc darab – Sz. E.) volt, és nem vásárolták fel, akkor kezdett lebetegedni Kálmán. Akkor egy férj és feleség jött etetni reggel meg este. Itt, szinte szomszédban laktak, de inkább csak az asszony jött, mert az ember folyton részeg volt. Szóval, tisztességes munkásembert nem kaptunk, pedig mi mindenért becsületesen megfizettünk. Amikor jött valaki, megkérdeztük: Hogyan akarja? Hetente vagy naponta fizessünk? Általában úgy egyeztünk meg, hogy hétvégén lesz a fizetés. Azt is felajánlottam nem egy embernek, hogy bejelentem sztk-ra is, rendes munkaviszonyra, de akkor jöjjön minden nap. Úgy mint az AFIT-ba jártak, vagy a téeszbe jártak, nekünk is úgy jó*

¹⁰⁶ Részlet N. J. nyugdíjossal 2004. november 27-én készült interjúból.

lesz. És még így se jöttek. Egy olyan volt, akit be tudtunk jelenteni három hónapra. Azért nem jöttek, mert azt mondták, ha bejelentjük, megvonják a munkanélküli segélyüket. Na most, akit bejelentettünk, hogy a három hónap után megint kaphassa a segélyt, az a három hónapból csak az első hónapban jött dolgozni, utána egyáltalán el sem jött. Úgyhogy nekem fenntartásaimmal vannak a munkanélküliséggel kapcsolatban is.”¹⁰⁷

A családi munkaerő elégtelensége, valamint a bizonytalan kimenetelű napszámos-alkalmazás két lehetőséget kínált a gazdálkodók számára. Egyik a szövetkezés útja, másik lehetőség az „örök kaláka” (Sík 1988) alkalmazása a gazdálkodásban is. A szövetkezést, bár legtöbben szükségesnek vélik, mégis elutasítják. Egyrészt a túrkevei tévesztés emlékeire utalnak az ötvenes évek elejét megélt gazdálkodók, másrészt általános tapasztalataikra hivatkoznak, amely szerint azért is zárkóznak el a szövetkezéstől, mert a közös gazdálkodási forma előbb-utóbb viszályt szülne, s rövid időn belül „hatalmi” törekvések s ezek nyomán harcok jellemeznék az egyébként békés jellegű gazdálkodást. „Mi is nagyon sokat küszködtünk, győzködtük az embereket, hogy fogjanak össze. Sajnos, nem megy, ennek mély gyökerei vannak itt. A szövetkezet szót ha valaki meghallja, borsózik a háta. Voltak itt legutóbb is olyan események... Az üzletrészekkel is volt probléma. Felvásárolták az utolsót a jól működő kft-k, és ez is rossz hatással volt az emberek hangulatára. Tehát nem nagyon hisznek az összefogásban. Tudják, a tudatukkal tudják, de a gyakorlatban, ha úgy adódik, akkor nem jön el egy sem.”¹⁰⁸ „Azt mondja, hogy álljunk össze. De nem nagyon akar senki. Hogyan? Nekem van 200 mázsa feleslegem, most akkor nekem kéne három-négy ember, ilyen kicsik. Hogy bízzak én meg abban? Kinek a nevére menjen és kinek, hova szaladgáljak? És nem bízik senki a másikban. Akkor valaki már főnök akar lenni, aki fizetést kér... Veszekedések lennének.”¹⁰⁹ „Olyan van, mint ahogy én is vettem a kombájnt, hogy ketten közösen veszik meg. Mert nagyjából tudja azért az ember, hogy mégis, kivel lehet. Ilyet mások is csinálnak, de valahogy a többiek ezt nem nézik jó szemmel. Volt két próbálkozás is, aztán kisült hamar, hogy aki kezdeményezte, főnök akart lenni.”¹¹⁰ „Van egy közös szárítónk, ahhoz többen összefogtunk. Ott áll három éve, nem működik. Ez pedig azért bukott meg, mert van a közelében egy autókereskedő, az fellátotta a környéket, hogy porolunk, nem tudnak kitergetni. Tárgyalás volt, minden... Az én tengerimből vették a mintát. Negatív lett minden eredmény, messze a határérték alatt. De a bíróságon azt mondták, azért, mert kitisztítottuk

¹⁰⁷ Részlet Cz. K.-né Sz. I. nyugdíjas főkönyvelővel 2005. február 16-án készült interjúból.

¹⁰⁸ Részlet Sz. Cs. Falugazdással 2004. augusztus 16-án készült interjúból.

¹⁰⁹ Részlet N. J. nyugdíjas gazdálkodóval 2004. november 27-én készült interjúból.

¹¹⁰ Részlet Z. J.-né-vel 2005. február 16-án készült interjúból.

*előre, kiszelleltük. És ezt fogadta el a bíróság. Azóta ott áll a szárító, üzemen kívül.*¹¹¹ „Sok gép kellene szezonban, de utána nem tudnám kihasználni. Az ilyen földet, mint az enyém, úgy lehetne művelni, ha hárman-négyen összefognának, akinek ekkora a földje. Másfelé jobban vannak ilyen társulások. Itt nagyon rosszak az emberek tapasztalatai a tévesztés miatt. Tehát itt csak a családi gazdálkodást lehet elképzelni. Olyan akad, hogy a nagyobb gazdák megbeszélik, hogy én veszek traktort, te veszel kombájnt, és akkor összedolgoznak a géppel. Ilyen akad, egy-két ilyet ismerek. De ők erről nem beszélnek, ez a lakosság előtt nem ismert dolog.”¹¹² Míg egy közös gépvásárlást, amint az idézett szövegekből kitűnt, titokban tartanak az érintettek, addig az elsősorban gépekkel való visszasegítés elfogadott, általános gyakorlat a családi gazdaságok között. Ennek egyrészt a munkaerő-probléma, másrészt az anyagi lehetőségek behatárolt volta miatt van nagy jelentősége. Azok a gazdálkodók, akik nem tudtak berendezkedni saját gépekkel, illetve nem tudtak kiépíteni valamelyik gazdatársukkal kölcsönösséget, egyes művelési fázisokban igen nehéz helyzetbe kerülhetnek, mivel azokat a munkafolyamatokat, amelyekhez nem áll rendelkezésükre megfelelő gép, bérben kénytelenek elvégeztetni. Márpedig a vetés és a betakarítás idején a legtöbb gép le van terhelve, egyrészt a saját föld munkálásával, másrészt épp a visszasegítés révén. Az alkalmi kérések teljesítése tehát csak az utolsó körben valószínű, ami növeli a betakarítás kockázatát (időjárás, időben történő tárolóhely lefoglalása, az értékesítés elindítása). A kölcsönösségnek tehát a családi kis- és középgazdaságok esetében kiemelt a jelentősége. „Amikor a napszámosokkal mindig csak ráfizettünk, és amikor láttuk, hogy úgy megy végig a soron, hogy a vállán van a kapa, akkor ezt már abbahagytuk, nem volt értelme. És aztán olyan segítségünk volt, hogy ők eljöttek, amikor nálunk volt nagy munka, és mi visszasegítettük, mert ezek olyan munkák voltak, amit nem kellett minden nap csinálni. Mi úgy tudtuk visszasegíteni, hogy kölcsönadtuk nekik a gépeinket.”¹¹³ „Én napszámosokat már nem merek régóta fogadni. A fiamra meg a vőmre ugyan számíthatok, de a vőm messze lakik. És az az egyetlen szerencsém, hogy akinek én segítek, az nekem aratáskor ezt visszasegíti.”¹¹⁴ „Még az a legjobb, hogy elmegy egymásnak segíteni. Neked ilyen géped van, nekem kombájnom, és így. Hiányzik a szövetkezés, de attól mindenki fél, mert Túrkevén nagyon rossz emlékei vannak az embereknek.”¹¹⁵

¹¹¹ Részlet N. I. nyugdíjas gazdálkodóval 2003. november 28-án készült interjúból.

¹¹² Részlet V. L. nyugdíjas tisztviselővel – földtulajdonos – 2004. szeptember 21-én készült interjúból.

¹¹³ Részlet Cz. K-né Sz. I. nyugdíjas gazdálkodóval 2005. február 16-án készült interjúból.

¹¹⁴ Részlet T. K. 1942-ben született egyéni gazdálkodóval 2004. szeptember 29-én készült interjúból.

¹¹⁵ Részlet M. K. 1930-ban született nyugdíjas gazdálkodóval 2004. július 7-én készült interjúból.

További nehézséget jelent az egyéni gazdálkodók számára a banki hitelek megszerzésének nehézsége. Általában olyan súlyos fedezetet követelnek meg föld- vagy gépvásárlás esetén, amely egy szerencsétlen kimenetelű befektetés esetén a család egzisztenciáját sodorná veszélybe. Egy-egy kedvezőtlen eredményű próbálkozásnak hamar híre megy, amely fokozza az amúgy is meglévő bizalmatlanságot a bankokkal szemben. „Tehát a gazdasági környezet is annyira ellenséges, hogy ebbe csak belebukni lehet. Vagy ha valaki hitelt fölvesz: köztudott, hogy a hitelből nem lehet kiszállni győztesen. Mert volt itt olyan, hogy a gépet visszavette a bank, lefoglalta. Ez az ember most már buszsofőr.”¹¹⁶ „Nem támogatást, csak hitelt akartam felvenni. Akkor is úgy voltunk a terménnyel, mint most: nem tudtuk eladni. Egymillió forintot akartam. Mit akarok? Mondom: meg akarok venni egy területet. Mi a fedezet? A terület, amit meg akarok venni, meg több száz mázsa búzám van – az is fedezet. Hány éves vagyok? Mondom. Hát akkor már nem is kell fedezet. Nem adnak.”¹¹⁷

A pályázati lehetőségeket a kis- és közepes gazdaságok nem használják ki, pontosabban elenyésző számban érdeklődnek ezek felől. „A kicsik között megjelent, hogy mondjam, néhány értelmesebb, aki belefogott. Ők meg úgy jártak, hogy volt egy környezetvédelmi program. Nagyon jól hangzott, nagyon klassz volt, és amint kiderült, ütközik a földalapú támogatással. Vagy ezt, vagy azt lehet felvenni. És egy ilyenbe futottunk bele, hogy a pályázatot beadta, viszont nem volt döntés, húzódtott, halasztódott, nem tudom, milyen okokból majd egy fél évig. Bosszantó helyzet alakult e miatt ki, mert közben be kellett adni a földalapúra. És egy jó pár ilyen esetünk volt, hogy a hajukat tépték, hogy most mi legyen? Ha ezt fölveszi, azt nem veheti. Mert akkor csaló lesz. A kettő együtt nem mehet. Tehát egy ilyenbe belefutottunk, amiből csak azt látta, hogy küszködik a semmiért.”¹¹⁸ „A pályázatba, akik megpróbálják, belefulladásnak. Mert azt a pénzt, még ha meg is nyeri a pályázatot, csak akkor kapja meg, ha kifizeti előre az egészet. Belefulladásnak, nem bírják. Behoznak egy traktort. Az három millió. De ha van rajta támogatás, mindjárt felemeli 30 százalékkal az árát. Nem a termelőt, hanem a gyártót támogatja. Ezt nem kéne szabadjára engedni. Itt fulladnak bele. E pillanatban itt, Túrkevén két ilyen is tudok, aki így bukott bele.”¹¹⁹

A tárolás és az értékesítés szintén komoly problémát jelent a gazdálkodók jelentős hányadának. Különösen a legnagyobb mennyiségben termő búza és kukorica tárolása és eladása okoz évről évre visszatérő nehézséget. A komoly felvásárlók kis tételekben nem gondolkodnak, tehát egy kis, de akár közepes gazdaság számára is nehéz feladat megbízható

¹¹⁶ Részlet Sz. Cs. Falugazdással 2004. augusztus 16-án készült interjúból.

¹¹⁷ Részlet N. I. nyugdíjas gazdálkodóval készült interjúból. 2003. november 28.

¹¹⁸ Részlet a falugazdással 2004. augusztus 16-án készült interjúból.

¹¹⁹ Részlet N. I. nyugdíjas gazdálkodóval 2003. november 28-án készült interjúból.

felvásárlókkal való kapcsolat kiépítése és működtetése. Az ismeretlen felvásárlók pedig gyakorta nem szolgálnak rá a megelőlegezett bizalomra, visszaélnék a gazdák értékesítési nehézségeivel. „A búzára még nincs vevő. Máskor is volt már, hogy tartani kellett tavaszig. Olyan is volt már, hogy másik évben adtam el. Akkor vagy két kamionnal volt. Aztán elvittek nyolcszáz mázsát Orosházára, de annak az árát a mai napig se fizették ki. Bíróságon van, de még nem volt tárgyalás. A sertések miatt is járok a bíróságra. Az már négy éve történt, de még mindig nem tudjuk az eredményt. És nem csak az a baj, hogy a felvásárlók becsapják az termelőt. A termelő is hibás. Van olyan, aki hetven hektáron gazdálkodik, de száz mázsa búzát nem tud hová tenni. Hát, a kárpótlás óta azért lett volna idő ezt megoldani. Az a bajunk, hogy könnyörgünk, szaladunk a vevő után. Az kellene, hogy ő keressen meg bennünket. Mert a termelők a közraktározástól nagyon félnek. Azt mondják, 2 600 forint lesz, vagyis 20 ezer forint tonnánként. De ez a malmi egyes búzára vonatkozik. Innen, Keviből nem vittek malmi egyest, egy dekát se tán. Megveszik, amikor beviszi a mintát. Malmi búza, a többit is hozhatja. Amikor fizetni kell, akkor takarmányként fizetik ki. És ha beviszi a közraktárba, oda csak tiszta búzát vesznek be. Azt mondják, ők tisztítják. De a tisztítás 140 forint mázsánként. Az már a 2 600 forintból jön le. Aztán egy idő után fertőtlenítés kell. Azért megint fizetni kell. És még a tárolási díj. Amíg felvásárolják, az jön ki, hogy hetente 300 forint a tárolás mázsánként.”¹²⁰ „Például Mezőtúron a malomban jellemző ez a viselkedés, de majd mindegyik ezt csinálja, az első gyorsvizsgálatnál az derült ki, hogy remek, jó a búza, tessék hozni. Ez extra minőségű, és malmi búzánaként kifizetjük. Boldogan bevitték. A kifizetés nem ennek alapján történik, hanem van ilyenkor egy részletes laborvizsgálat, oda elviszik a mintát, amit közösen vettek. Tehát a szabályt betartják, több mintavétel történik. Utána pedig egy hét múlva, tíz nap múlva, amikor a kifizetésre kerül a sor, megdöbbenve látják az emberek, hogy takarmányként fizették. Mert a sütőipari paraméter nem jó, ilyen, olyan, amolyan. Ez becsapást jelent. Én azt hiszem, más gazdasági szereplőkkel nem lehet ilyet csinálni. Aztán nagyon sokan próbáltak igazat szerezni maguknak. Itt például a T. tanár úr esete, aki a meglévő ellenmintát levizsgáltatta, és természetesen, a búzának semmiféle baja nem volt. Amikor visszament, hogy itt van az ellenminta: hát, de nem azt tetszett idehozni. Tehát egyszerűen nem lehet a kereskedők garázdálkodását megfékezni Volt ez a B.-féle szállítás, amikor szintén nem fizettek, a mai napig is perek vannak, még nagyon sok embernek tartoznak. Ez összesen 23 millió forint. Ez hiányzik a mezőgazdasági termelőktől. A legnagyobb visszaélés ebben az időben a S. L.-féle gabonaiügy volt, amikor itt, helyen

¹²⁰ Részlet N. I. nyugdíjas gazdálkodóval 2003. november 28-án készült interjúból.

Túrkevén betároltak az emberek nagy mennyiségeket a szárítóba. És ő azt a búzát több helyre is eladta, tehát ilyen sötét dolgok történtek. Ez az időszak – a kárpótlás után tulajdonossá vált embereket megtizedelte.”¹²¹

3. 5. A kft-k megalakulása és működési körülményeik

A túrkevei termelőszövetkezet 1993-ban indult el azon az úton, hogy a végelszámolás sorsára jusson. Ez azonban igen hosszú – egy évtizeden átívelő – folyamat volt. A szövetkezet átstrukturálásának kezdetén tizenhárom kft-t alakított, ezek között nem csak a növénytermesztő és állattenyésztő ágazatok voltak jelen, hanem azok a melléküzemágak – fűüzem, dobozüzem, nyomda, halastó – amelyek már a termelőszövetkezet idején is inkább a munkaerő lekötését szolgálták, tehát néha ráfizetéssel, de általában szerény produktivitással működtek. A dobozüzem kivételével – amely profilt váltott ugyan, de életben maradt – ezek a hajdani melléküzemágak egy-két év alatt elhaltak, felszámolásra kerültek. Bár maga a szövetkezet is már évek óta működésképtelen volt, csak 2003 végére került sor a végleges felszámolásra.

Amint az előző alfejezetben szó volt róla, a rendszerváltást megelőző évben a szövetkezeten belül már belső társaságok alakultak, amelyek önálló szervezeti egységekként működtek. Ezek a gazdasági társaságok kezdetben egyszemélyes kft-k formájában működtek, amelyek tulajdonosa a szövetkezet volt. A következő években azonban a szövetkezet fokozatosan lehetőséget biztosított arra, hogy az általa létrehozott kft-kben dolgozó tagok bizonyos üzletrészcsere folytán belépjenek résztulajdonosként a gazdasági társaságokba. Ez a folyamat azt eredményezte, hogy egyre csökkent a szövetkezet tulajdoni hányada a kft-kben; a dolgozóké, valamint a nyugdíjas tsz tagoké viszont növekedett. Ez az átalakulási folyamat 2001 végére zárult le. Ekkor döntött úgy a szövetkezet, hogy meglévő üzletrészét a kft-k dolgozóinak megvételre ajánlja fel. E lépés következtében a szövetkezet valamennyi általa létrehozott kft-ből mint tulajdonos kivonult.

1993-ban alakult meg a három növénytermesztő kft – *Agro Keve, Búzavirág, Kevi Növény* – amelyek területe a szövetkezet korábbi három növénytermesztő kerületét fedte le. A megalakuló kft-k számára működésük kezdetén komoly gondot okozott a szövetkezet által felhalmozott adósságállomány. Túlélési stratégiaként a reorganizációs hitelek által nyújtott lehetőségek igénybevételét alkalmazták. Ezekből a hitelekből vásárolták meg a szövetkezet tulajdonában lévő eszközöket, épületeket és gépeket. Az így befolyó pénzből törlesztette a

¹²¹ Részlet a falugazdással 2004. augusztus 16-án készült interjúból.

szövetkezet banki tartozásait. Az induló kft-k azonban kivétel nélkül mínusz készlettel indultak, hiszen a szövetkezettől egyenként százmilliós nagyságot megközelítő hitelt örököltek. További nehézséget okozott a művelhető földterület csökkenése. Míg a kárpótlási folyamat megkezdése előtt 3 500 hektárnyi földet béreltek, úgy a 1995-re ez a terület 2 000 hektárra csökkent, vagyis ekkora területről kellett kitermelniük azt a jövedelmet, amely nem csupán az üzemmenet folyamatosságához volt szükséges, hanem a rájuk háruló hitelek törlesztését is fedezniük kellett belőle. Ugyancsak teherként hárult a növénytermesztő kft-kre az egyre nagyobb veszteséggel működő állattartó kft-k életben tartása. *„A szövetkezet olyan bérleti konstrukciót alakított ki, hogy az állattenyésztő kft nem fizetett bérleti díjat, csak használta a területet és az istállókat. A növénytermesztésből vonták el továbbra is a nyereséget; mert ha például az állattenyésztő kft-k nem tudtak a szövetkezet felé valamilyen adósságot teljesíteni, akkor ugye, volt egy igazgatósági döntés, hogy ezt a szövetkezet elengedte, és a szükséges forrásokat a növénytermesztő kft-knek kell biztosítania.”*¹²²

Egyrészt a nehézségek, másrészt a racionális gazdálkodás nagyfokú létszámleépítést igényelt mindhárom kft-ben. A termelőszövetkezet 1 200 aktív – addig teljes létszámban foglalkoztatott – tagjából az átszervezést követően 248 fő tarthatta meg munkaviszonyát. A termelőszövetkezet kft-kből való kivonulását követően tovább csökkent a létszám. Az ezredfordulót követő években egy-egy növénytermesztő kft 38-45 főnyi dolgozót foglalkoztatott, azonban az alkalmazottak körülbelül felét december és április között *„munkanélkülire küldik”*, ami az ott dolgozók biztonságérzetét, mentális állapotát hátrányosan befolyásolja. A rendszerváltás első éveiben a drasztikus létszámcsökkenés országosan is jellemezte a mezőgazdaságot. Az ezredfordulóra tisztult le a gazdálkodással foglalkozó és a mezőgazdaságban foglalkoztatott népesség aránya. Jóllehet a rendszerváltás első éveinek hirtelen létszámcsökkenését követően a kárpótlási törvény megvalósulása növelte a mezőgazdasági foglalkozásúak (önfoglalkoztatók és foglalkoztatottak) számát, ez a növekedés azonban nem értékelhető pozitív vagy minőségi elmozdulásként. Ezt a megállapítást támasztják alá egy 1999-ben végzett felmérés adatai is. *„Számot kell vetni azzal a drámai folyamattal is, hogy a mezőgazdasági aktív keresők száma 911 ezerről 285 ezerre csökkent. A népgazdaság aktív keresőinek a mezőgazdaságban dolgozó aránya a korábbi csaknem 20 százalékról 8 százalék alá süllyedt.”* (Oros 1999:456).

A kft-k kedvezőtlen helyzete csak átmenetinek bizonyult, hisz a kárpótlást követően egyre többen adták földjüket haszonbérbe. Az ezredfordulóra már hétezer hektárra nőtt, a

¹²² Részlet B. M. kft ügyvezetővel – korábbi termelőszövetkezeti kerületvezető – 2003 november 13-án készített interjúból.

későbbi években pedig meghaladta tízezer hektárt annak a földterületnek a nagysága, amelyet magánszemélyektől bérelt a három kft.¹²³ A kft-k ügyvezetői viszont úgy vélik, hogy a földkoncentrációval – és a gazdasági társaságokra vonatkozó vásárlási tilalommal – egyre inkább zsugorodni fog az általuk művelhető terület mérete. „Még az Antallék idején jött, hogy jogi személyiségű társaság nem vehet földet. Ennek ugye az lett volna a célja, hogy a külföldiek elől megmentsék a területeket. Csakhogy így mi is ki vagyunk zárva a földvásárlási lehetőségől. Mert hiába vannak nagy telepeink, és ott gépesíthetünk, korszerűsíthetünk, de egyszer kikopik alólunk a föld. Rákényszerítenek bennünket arra, hogy béreljük, fizessük a hatalmas földbérelti díjakat olyanoknak is, akiknek semmi közük a mezőgazdasághoz. Nem is lenne probléma, ha annak idején az itt élők kapták volna meg, és azoktól bérelnék. Mert egy ilyen szegény helyen az a pénz nagyon sokat jelentene. Én tudom, hogy amikor fizetjük a hasznobért, a világ minden tájára utaljuk. Nem külföldre közvetlenül, de tudjuk, hogy az itteni ügyvédjéhez kell utalnunk. És ezért lett volna jó, ha ez ide került volna, mert százmilliós nagyságrendről van szó évente. Tehát akik itt vannak, épp azoknak van a legkevesebb földje tulajdonilag – tehát ez annak idején egy hibás lépés volt”.¹²⁴ Az állattenyésztő kft-k által okozott probléma is hamar „megoldódott”, mivel rövid vegetálás után a sertés, a szarvasmarha- és a juhtenyésztő kft-k – amelyek a termelőszövetkezet idején önálló ágazatként működtek – egyaránt megszűntek. A város közvéleménye, de különösen a gazdálkodással foglalkozó réteg nem tartja indokoltnak a kft ügyvezetők aggályait. A város köztudatában az él, hogy az egyik kft többségi hányadban – egyszemélyi – magántulajdonban van, így a volt tsz tagok üzletrészei teljesen elvesztek, tulajdonjogukat nem tudják érvényesíteni. Az anyaggyűjtés lezárásakor még tartott a per, amelyet az állításuk szerint kizorított üzletrész-tulajdonosok indítottak az egyik mezőgazdasági kft ellen. Egy másik növénytermesztő kft-ről úgy tudják, hogy az ügyvezető közvetlen családtagjai vásárolták fel az üzletrészeket, tehát lényegében ezt családi vállalkozásként minősíti a közvélemény. A harmadik kft-ben állítólag¹²⁵ több – 6-8 fő – a tulajdonos, s ők is a névérték töredékéért vásárolták fel a kárpótlási jegyeket. Egyébként Túrkevéen ingadozó volt a felvásárolt kárpótlási jegyek értéke – lényegében a kárpótlási-jegy tulajdonosának szívóssága döntötte el. Nagyobb részük töredékért, gyakran a névérték 20-30 százalékáért kelt el, viszont az alkudni tudó, a föld valódi értékét ismerő régi gazdák közül sokan 80 százalékot is kialakítottak.

¹²³Forrás: FM Jász -Nagykun-Szolnok Megyei Hivatalának kimutatása.

¹²⁴Részlet a B. M.-mel készült interjúból. 2003. november 13.

¹²⁵A Búzavirág kft működéséről a szóbeszéden kívül nem sikerült konkrét információhoz jutni, mivel ügyvezetőjével nem sikerült kapcsolatba lépni.

A szövetkezet teljes kivonulását követően nyílt lehetőség a növénytermesztő kft-k számára a korszerű gazdálkodási módok bevezetésére, új eszközök vásárlására. Ezeket pályázatok útján, illetve hitelek igénybevételével oldják meg. A növénytermesztő kft-k vezetői úgy vélik, hogy 2003-2004-re még nem tudtak eljutni arra a szintre, hogy beruházásokban gondolkodhassanak. Helyzetüket most az Európai Unióhoz való csatlakozás elvárásainak való megfelelés teljesítése nehezíti. Véleményük szerint sok olyan pénzt vonnak el a gyakran értelmetlen követelmények teljesítése miatt azoktól a feladatoktól, amelyek a jelenleginél optimálisabb működési feltételekhez ténylegesen szükségesek volnának. *„Amikor a tsz letette a 25 000 literes, meg 15 000 literes vastag vastartályt, és abból tankoljuk meg a gépet – érdekes, hogy ez eddig jó volt. Föld alatt volt, be volt gyönyörűen füvesítve a teteje, körbe volt kerítve. Most nem jó. Most csináljunk duplafalú tartályt. Ha nem, akkor csináljunk újat helyette. De az újnak tizenötféle cégtől kell megkérni az engedélyét. És közben pakolni kell az okmánybélyegeket. Tehát ezért mondom, hogy elég tetemes összeget kell ilyen impotens dolgokra fordítani.”*¹²⁶ Pozitívumként értékelik viszont, hogy a támogatások nem *„feneketlen kútba”* folynak majd, mivel alanyi jogon a belépést követően ez senkinek sem jár majd – hanem csakis a megtermelt javak, illetve elemi kár esetén a tényleges veszteség értékével arányos támogatásban részesülhet minden gazdálkodó. *„...Nekiünk jó is, mert aki eddig nem kapott támogatást, most már nem lehet azt megcsinálni, hogy van sapka, meg nincs sapka – ami jár, és ami pályázaton elnyerhető, azt ide kell, hogy adják. És mi így lényegesen több támogatáshoz jutunk, mint ezelőtt. Az egyéni, kiscgazdálkodók is hozzájuthatnak a majdnem alanyi jogon járó támogatásokhoz, csak itt majd azzal lesz a gond, hogy itt majd lesz egy kontroll is, amivel ők majd nem akarnak megbarátkozni. Itt nem lesz az, hogy aszálykáros lettem, holott nem lettem, hanem szétírtam a hozamomat. ... Az őstermeléssel ... sokan ügyeskednek, amikor lehetőség van egy kis plusz állami forráshoz jutni. Ezeket akkor már nem lehet megcsinálni, mert el kell számolni pontosan, hogy valóban öt hektár búzát vettem nem csak négyet, mert egy hektáron még krumplit termeszték, meg háztáji kertnek használok, csak felveszem rá a támogatást. És ettől félnek az emberek. Mert számon fogják kérni: hová lett a pénz?”*¹²⁷

A növénytermesztő kft-k vezetői tehát általában bizakodóak, a csatlakozást követően további korszerűsítésekben – tárolóhelyiségek felújítása, gépek, eszközök folyamatos újítása – gondolkodnak. Valamennyi gazdasági évüket nyereségesen zárták, letisztultak piaci kapcsolataik. Ők azok, akik már „megengedhetik” maguknak, hogy ne csak a hagyományos

¹²⁶ Részlet I. B-vel, a Kevi Növény Növénytermesztő ügyvezetőjével készített interjúból. 2003. november 26.

¹²⁷ Részlet a B. M-mel 2003 november 13-án készített interjúból.

növénykultúrák – búza, kukorica, napraforgó – termesztésével próbálkozzanak, hanem fűszernövényeket (például az Agro Keve édesköményt és csemegekukoricát) – az Agro Keve és a Kevi Növény kft-k állandó partnere a francia *Bonduelle* – és különféle vetőmagokat termesztenek. A zöldségszárító üzemeikben előállított termékekből több európai országba is exportálnak.

3. 6. A mezőgazdaság jellemzői a kárpótlás után

2004-re már letisztulni látszott a mezőgazdaság új struktúrája. Ebben az évben Túrkevéen 435 főt regisztráltak mezőgazdasági termelőként. A 435 fő négyféle formában tevékenykedett. Legnagyobb volt az őstermelők száma, s csupán 25 egyéni és 20 családi gazdálkodót tartottak nyilván. Ugyanekkor 15 társas mezőgazdasági vállalkozás működött a városban. Az összes terület 45 százalékát használták ekkorra a nagy cégek (a kft-k, valamint az állami gazdaság helyén újjáalakuló tehenészet, amely a kunhegyesi központú *Közép-Tiszai Mezőgazdasági Részvénytársaság* birtokában van), 20,6 százalékát a kisebb-nagyobb mezőgazdasági vállalkozások, 34,4 százalékát a helyi kistermelők. Túrkeve 23 698 hektáros határából 20 945 hektárt tett ki e regisztrált mezőgazdasági termelők által hasznosított terület, amelyből 17 142 hektár nagyságú volt az összes szántóterület, 3 266 hektár a gyep, 533 hektár az erdő, s mindössze 4 hektáron – zártkertekben – termesztettek szőlőt.¹²⁸

A kárpótlás során, amint láttuk, jelentős számú volt a néhány hektárnyi földet visszaváltók száma. Közöttük nagy számban voltak jelen nyugdíjasok, akiknek túlnyomó része a kárpótlást követően bérbe adta, vagy áruba bocsátotta földjét. A kárpótlásban érintett első generáció tagjai közül sokan meghaltak, az öröklő családtagok – akiknek jó része nem Túrkevéen él – a földterületet eladták. A földjüket maguk hasznosítani akaró nyugdíjasok és a fiatalabbak azon része, akik kis területen próbáltak önálló mezőgazdálkodást folytatni, néhány évi kísérletezés után belátni kényszerültek, hogy a hagyományos paraszti gazdálkodási mód – és a korábban a család megélhetését biztosítani képes földbirtok-nagyság – napjainkban nem elegendő a család megélhetéséhez. A középkorú és annál fiatalabb generációt visszatartotta a többszöri próbálkozástól az – a mezőgazdaságban alapvető tétel – hogy jó ideig csak „befelé fizetünk”, s a befektetett értékek megtérülése hosszú időt vesz igénybe, s még hosszú távon is nagy bizonytalansággal jár. A középgeneráció megszokta, hogy a háztáji gazdálkodás keretében nevelt sertéseik vagy a háztáji földön termesztett kukorica felvásárlása biztos: az előző évben megkötött szerződés szerint történik az adásvétel. A fiatal generáció a földtől

¹²⁸ Sz. Cs. falugazdász közlése, 2004 év végi állapot szerint.

„távol” nevelkedett, s még ha a család gazdálkodást folytat is, a gyermekek részvétele a termelésben jelentéktelen, s igen kevés azoknak a 35 év alatti fiataloknak a száma, akik tovább akarják vinni a családi gazdálkodást. Míg a szülők az esetek nagy részében megértik gyermekeik földtől való idegenkedését, a nagyszülők korosztálya elkeseredetten látja, hogy a visszakapott föld nagy valószínűséggel idegen kezekbe kerül.

A kisgazdaságok tulajdonosainak a megváltozott piaci környezetben szembesülniük kellett azzal a ténnyel, hogy nincs már biztos értékesítési háttér, a szerződések érvényre juttatása pedig sok esetben sikertelen volt: a meghízalt állatokat nem vették át, s az is gyakran előfordult, hogy semmiféle ellenértéket nem kaptak az elszállított állatokért, vagy a begyűjtőbe hordott tejért. A gabona- és egyéb szemestermények esetében ugyancsak szembesülniük kellett tárolási és értékesítési nehézségekkel. Két-három éves próbálkozás után a kudarcok, a kockázattól, a bukástól való félelem ösztönözte ezeket a rétegeket földjeik hasznóbérbe adására. A bérbe adott föld mellett azonban jelentős részük kis darabot – általában 1-4 hektárt – megtartott saját művelésre. Ennek úgy érzelmi gyökerei, mint gazdasági okai is vannak. A földtől teljes egészében elszakadni nem akarás és nem tudás az idős generáció jellemzője; a saját szükségletre való termelés viszont a középkorostályt is motiválja egy háztáji jellegű kisgazdaság fenntartására. A családi gazdálkodásban részt vevő középkorostály illetve a középkorúnál fiatalabb családtagok jelentős része kiegészítő tevékenységként folytat mezőgazdasági tevékenységet, jó részük munkahellyel rendelkezik, tehát a rendszerváltást megelőző évtizedek gyakorlatához hasonló módon – a háztáji gazdálkodásra emlékeztető munka- és időbeosztással – vesz részt az idős családtagok által irányított gazdálkodásban. Ez a korosztály nem bízik a föld eltartóképességében, saját és családja egzisztenciáját nem meri „csupán” a földbirtokra alapozni. *„Van egy olyan baj, hogy a fiatalságot iparosították. Csak nagyüzem volt. És ezek a fiatalok nem tanulták. Félnek is tőle. Azt ismerik, hogy téesz, állami gazdaság, erdőgazdaság, halastó... Tehát a fiatalság csak ahhoz van szokva, hogy megkapja a fizetését. Mert nem mondhatja a gyerekeinek, hogy várjál erre vagy arra hat vagy nyolc hónapig, amikor eladjuk a búzát vagy a birkát. Ez már nem megy. De mi, akik láttuk, hogy apáink miből kapták a pénzt, azért könnyebben megértjük, hogy majd összejönne az... Mert hogyan gondolkodnak a fiatalok és a szüleik is? Menjél az iparba, tanuljál számítógépezni, menjél irodába, legyél informatikus, mit kínlódnál azzal a vacak földdel?”*¹²⁹

¹²⁹ Részlet N. J. nyugdíjas gazdálkodóval 2004. november 27-én készült interjúból.

A kárpótlás befejezését követő 2-3 éven belül a tíz hektárnál kisebb földdel rendelkezők 80 százaléka áruba bocsátotta, vagy bérbe adta földjét. Ezek a bérletek általában öt évre szólnak. E viszonylag hosszú távú bérlet előnyös a bérbeadó és a bérlő számára is, mivel erre az időre biztonságot jelent egyfelől a művelhető földterület nagyságát illetően, másfelől a kialakított bérleti díj biztos jövedelemként jelenik meg a bérbeadó család háztartásában. A bérletbe adás mellett dívik – bár jóval kisebb mértékben – a műveltetés is. Ezt főként olyan idősebb földtulajdonosok alkalmazzák, akiknek családjában több, kárpótlásra jogosult is volt, tehát több tízhektárnyi földtulajdonnal rendelkeznek. Teljes művelésbe adják valamelyik kft-nek vagy bérművelést vállaló nagygazdálkodónak a területet, s a teljes betakarítást követően történik az elszámolás. A földtulajdonos forintban megfizeti a művelési költséget, ezt követően megkapja a területén termesztett növénytermenységet. Bevett gyakorlat, hogy a bérművelő 1-2 hónapos időtartamra vállalja a termény raktározását is – ennél hosszabb időtartamú tárolásért viszont bérleti díjat kér. Mivel a bérművelést vállalók széles piaci kapcsolatokkal rendelkeznek, nem egy esetben a bérben előállított termény értékesítését is felvállalják. Másik módja az elszámolásnak a terményben való elszámolás, lényegében a részes művelés.

Az eddigi túrkevei mezőgazdálkodási tapasztalatok és a lezajlott folyamatok azt mutatják, hogy legalább 35-40 hektár föld szükséges ahhoz, hogy egyéni vagy családi gazdálkodást eredményesen, de legalábbis fenntarthatóan lehessen folytatni. *„A második körben (az 1990-es évek végére – Sz. E.) már olyan emberek maradtak, akik jobban értették, miről van szó. Szorgalmazzuk az ezüstkalászos, aranykalászos tanfolyamokat. Csak hát, erre is egyre kevesebb az állami támogatás. De azéért most már sokan rendelkeznek ezüstkalászossal, de aranykalászosok is sokan vannak. Csak az a probléma, hogy az emberek elvégzik ezeket a tanfolyamokat, és utána nem történik semmi. Semmi visszajelzés, tehát ezeknek az embereknek fontos volna valami motiváció, ami előrevinné őket.”*¹³⁰ A falugazdász által említett gazdák – két-három kivételtől eltekintve – kizárólag mezőgazdasági tevékenységet folytatnak, s több mint 80 százalékuk középkorú vagy annál idősebb. A 40-50 hektáron önállóan gazdálkodó egyéni vagy családi gazdaságok viszont „önellátásra” törekednek, s ha lehetőségük van, újabb területeket vásárolnak. Igyekeznek megvásárolni minden olyan gépet, amely a műveléshez szükséges. Ezek általában használt, felújításra szoruló gépek, azonban, mivel a legtöbb családban van mezőgazdasági gépek szereléséhez értő családtag, a gépfelújítás- és karbantartás nem okoz jelentős költséget a gazdaság számára.

¹³⁰ Részlet Szász Csaba falugazdással 2004. augusztus 16-án készült interjúból.

A föld megmunkálását ugyancsak igyekeznek külső munkaerő bevonása nélkül végezni – csak a nagybetakarítások, illetve a kukoricakapálás idejére fogadnak fel egy-két napszámot – egyéb munkát a család tagjai maguk végeznek. Ez a réteg a tárolási gondokat is maga igyekszik megoldani: régi színeket, nagyobb garázsokat alakítanak át – nem egy esetben padlásteres – tárolóvá, ahol 200-300 mázsa terményt is képesek tárolni. Azonban az e réteghez tartozók közül is sokan küzdenek tárolási gondokkal. Valamennyiük komoly – és évről-évre jelentkező – problémáját az értékesítési nehézségek jelentik. Szűk kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, amely nem nyújt elég biztonságot ahhoz, hogy megbízható felvásárlóval tudjanak kapcsolatba kerülni. Ennek fő oka, hogy a nagyfelvásárlók – például a KITE – csak nagy mennyiségek felvásárlását végzi, a 30-40 hektáron megtermelt búza vagy kukorica megvétele „nem üzlet” számukra. Ezért a magántermelők kénytelenek olyan felvásárlókkal üzleti kapcsolatba kerülni, akikről keveset tudnak, tehát a szerződés korrekt teljesítésében nem lehetnek biztosak. Ugyancsak aggasztja a gazdálkodókat az a gyakorlat, hogy a terményt maga a felvásárló minősíti, s annak megfelelő árat fizet. A falugazdász szerint e birtokos réteg számára a gazdaszövetkezetek alakítása hozhatna megoldást. Bár 1992-ben történtek kezdeményezések, a kölcsönös bizalmatlanság miatt sem akkor, sem azóta nem jöttek létre a városban ilyen jellegű mezőgazdasági társulások. Bár ebben közrejátszik az a valóban racionális körülmény is, hogy az esetleg szövetkezők földjei különböző minőségűek, terményeik ugyancsak más-más értékesíthetőségi kategóriába tartozóak, márpedig szövetkezeti értékesítés esetén a különféle minőségű terményeket csak együttesen lehetne minősíteni a felvásároltatás során.

Hagyományos szemléletükből – s bizonytalan gazdasági helyzetükből – következően félnek a kockázatvállalástól. Kizárólag a hagyományos növénykultúrák termesztésében gondolkodnak, amit nem az újtól való félelemmel vagy bizalmatlansággal indokolnak, hanem arra hivatkoznak, hogy a túrkevei talajadottságok, valamint a szélsőséges éghajlat csak e hagyományos kultúrák termesztésére nyújtanak lehetőséget. A növénytermesztéssel foglalkozó gazdálkodók érdekeiket a helyi gazdakör képviseli.

Az Európai Unióhoz történő csatlakozás évére letisztulni látszanak azok a gazdálkodási módok, amelyek hosszabb távra érvényesek maradhatnak – s látható az a tendencia is, hogy a földkoncentráció előrehaladásával párhuzamosan csökken a még magántulajdonban lévő kisbirtokok, illetve a bérművelésben hasznosított kisméretű földtulajdonok száma. A kft-k, valamint a száz hektárnál nagyobb területen gazdálkodók – akik bérművelést végeznek a kisbirtokosok részére – törekszenek a bérletek és a még magánkézben lévő kisparcellák megvásárlására.

A rendszerváltást követően – mint ahogyan az országosan jellemző volt – drasztikusan csökkent valamennyi ágazatban az állatállomány. 1990-ben Magyarország szarvasmarhaállománya 1 614 000, sertésállománya 9 502 000 darab volt. 1994-re mindkét állatfajnál több mint negyven százalékos állománycsökkenés következett be (szarvasmarha: 943 000, sertés: 5 215 000 darab).¹³¹ A drasztikus csökkenést talán még plasztikusabban érzékelteti a megyei állatállomány alakulása. Míg 1980-ban Szolnok megyében 127 400 szarvasmarhát és 646 500 sertést írtak össze, 1992-ben már csak 63 600 szarvasmarha és 204 500 sertés alkotta a megye szövetkezeteinek és háztáji gazdaságainak állatállományát.¹³² Az 1994. évi állatösszeírás során Túrkevéen az egyéni gazdaságokban 669 darab szarvasmarhát, 11 385 sertést, 108 lovat és 987 juhot írtak össze. A Túrkevéhez hasonló lélekszámú és helyzetű Kunszentmártonban ugyanekkor 586 darab szarvasmarha, 5 740 sertés, 80 ló és 1 577 darab juh alkotta az állatállományt. A megyében összesen 18 131 darab szarvasmarhát és 183 656 darab sertést számoltak össze.¹³³ Meg kell jegyeznünk, hogy a nagymértékű csökkenés ellenére a környező városokat megelőzte Túrkeve úgy a szarvasmarha- mint a sertésszám tekintetében.¹³⁴

A túrkevei termelőszövetkezetből szerveződő kft-k között ugyan a korábbi ágazati felosztásnak megfelelően szarvasmarhatartó, juh- és sertéstenyésztő kft is alakult, azonban ezek csak rövid ideig tudtak életben maradni. Megszűnésük után az állattartás a háztáji tartásra korlátozódott, azonban az állattartással járó egyre növekvő költségek, a termékek felvásárlásának bizonytalansága és alacsony ára, valamint a felvásárlók megbízhatatlansága egyre inkább arra kényszerítette az állattartó gazdákat, hogy vagy teljes egészében felszámolják, vagy minimális – családi szükségletet kielégítő – mennyiségűre csökkentsék az állatállományt.

A termelőszövetkezet átalakulását követően az állattenyésztést – az országos tendenciával egyezően – a visszaszorulás jellemezte. Az 1990-es évek végére az állattartás a háztáji gazdaságokba vonult vissza, ami az állatok számának további csökkenésével járt együtt. Az átalakulásokat követően Túrkevéen mindössze két olyan állattenyésztő vállalkozás maradt életben, amely az Európai Unióhoz való csatlakozás évéig fenn tudta tartani működképességét. Az egyik a termelőszövetkezet sertéstenyésztő ágazatából kivásárolt sertéstenyésztő magángazdaság, amelynek állománya átlagosan 300 anyaállatot és annak

¹³¹ Magyarország állatállománya 1994. szeptember 30-án. Budapest, 1995. KSH.

¹³² Szolnok megye statisztikai évkönyve 1980. Szolnok, 1981. KSH.; Jász-Nagykun-Szolnok megye statisztikai évkönyve 1992. Szolnok, 1993. KSH Szolnok Megyei Igazgatósága.

¹³³ A megyei mutató tartalmazza a gazdasági társaságok tulajdonában lévő állatokat is.

¹³⁴ Magyarország állatállománya 1994. szeptember 30-án. Budapest, 1995. KSH.

szaporulatát jelenti. A másik a termelőszövetkezet juhászati ágazatából az ágazatvezető által privatizált törzstenyészet, amely ötszáz anyajuh tartására alapozva szaporítja a juhállományt.

2004 év végére a városban összesen 8 930 darab számosállatot tartottak nyilván. Ebből legnagyobb volt – 5 100 darab – a sertések száma, a szarvasmarha-állomány 2 550 darab, s mindössze 1 380 darab a juhok száma. A baromfitenyésztés a termelőszövetkezet működésének évtizedeiben is szerény keretek között mozgott, s bár a tsz-ek – főleg az 1960-as évek derekán – többször is kísérletet tettek a nagyüzemi baromfitartás meghonosítására, ez egyetlen esetben sem járt tartós eredménnyel. Az 1970-es évek közepétől a baromfitartás kiszorult a nagyüzemi gazdálkodásból, s csak a háztájiban, többnyire a családi tojás- és baromfiús-szükségletek kielégítéséhez szükséges mennyiségben tartották és szaporították őket. 2004-ben a túrkevei háztartásokban összesen 41 800 baromfit – főként tyúkot, kisebb számban libát, pulykát és kacsát – neveltek.

A szövetkezet állattartó ágazatainak megszűnését követően a korábban háztáji keretek között állatokat tartó családok a meglévő állatállomány számának növelésében gondolkodtak, valamint, hogy családi szükségleteiken túllépve, piacra is termelnek. Komoly gondot okozott azonban a tejtermelők számára a tsz által üzemeltetett tejbegyűjtő 1989. évi megszűnése. A következő két évben környékbeli – főként karcagi – felvásárlókkal próbáltak piaci kapcsolatot kiépíteni, azonban a felvásárló megbízhatatlansága rövid idő alatt csődbe juttatott nem egy tejtermelést folytató családot. 1990 végére több szarvasmarhatartó felszámolta teljes állományát, néhányan egy-két tehenet tartottak meg az állományból, amint mondják, egyrészt érzelmi okokból, másrészt a család tejtermék-szükségletének fedezésére. 1991 elejére négyszáz szarvasmarha maradt a háztáji állományokban. A korábbi két év kudarcai, az elszenvedett károk 1990 végén arra készítették a tejtermelő gazdákat, hogy érdekeik védelmében, valamint a könnyebb értékesítés reményében egyesületet hozzanak létre. A *Túrkevei Tejtermelők Egyesülete* 1991 február végén alakult 75 taggal. Működése eredményesnek bizonyult, amit az is mutat, hogy a következő években növekedett a városban a szarvasmarha-állomány. Az önkormányzat egyrészt az értékesítés terén segítette az egyesület munkáját, másrészt olyan képzéseket szervezett a szarvasmarhatartók részére, ahol elsajátíthatták azokat az ismereteket, amelyek alkalmazásával olyan minőségi termelést tudnak megvalósítani, amely a piacképesség feltétele.

Hasonló gondok mutatkoztak a sertésstenyésztésben is. 1991 év elejére a hízósertések értékesítése lehetetlenné vált, a felvásárlás „befagyott”. Több ezer túlsúlyos sertés volt ekkor a túrkevei portákon. Ezt, a háztáji gazdálkodást folytató emberek számára önmagában is komoly problémát súlyosbította, hogy 1991 elejétől az ipari üzemekben megkezdődtek a

nagyobb leépítések. Így sok – kétlaki életmódra berendezkedett – család érezte úgy, hogy kicsúszik alóluk a talaj, egyrészt a munkahely-vesztéssel, másrészt háztáji gazdálkodásuk csődjével. Az önkormányzat kísérletet tett a gond megoldására, s testvérvárosi kapcsolatait igénybe véve a nagyszalontai húsgyárral tárgyalásokat folytatott a sertésfelvásárlásról. A tárgyalások eredményesek voltak, bár a felvásárló partner 1 717 000 forint kauciót kért a várostól. Ennek az összegnek a kifizetését, valamint az állatok szállítását a termelőszövetkezet vállalta magára. A szerződés életbe lépett és április közepétől napi négyszáz állat elszállításával a sertésválság gyakorlati része lezárult. Azonban a történet itt korántsem ért véget. A húsgyár nem teljesítette fizetési kötelezettségét. Adatgyűjtésem idején még nem zárult le véglegesen a román fél ellen indított kártérítési per. Ez a sok családot, és magát a termelőszövetkezetet is sújtó válság hívta életre – önkormányzati kezdeményezésre – a *Túrkevei Sertésenyésztők Egyesületét* 1991-ben. Hasonlóan a tejtermelők egyesületéhez, az értékesítési nehézségek leküzdésén túl azt is célul tűzték ki, hogy tanfolyamok keretében a sertéstartó gazdák fel tudjanak készülni a nyugati piacon is elfogadott minőségű sertések hizlalására. „*Itt megtanulták a gazdák, hogy nem az a jó sertés, aminek egy ásónyomnyi a szalonnája. Hanem, hogy 50-53 %-os húskihozatal kell ahhoz, hogy a piacon el tudja adni. Ezzel párhuzamosan az önkormányzat létrehozott egy kantelepet. Ez öt év alatt olyan jól működött, hogy sikerült elterjesztenünk a fajsertést. Ezzel most már nincs probléma – a gazdák tudják, mit hogyan kell csinálni. De a probléma mégis csak az, hogy hiába állítjuk elő a minőségi sertést, nyugat-Európának nincs szüksége a magyar sertésre.*”¹³⁵

3. 7. A mezőgazdálkodás perspektívája, iránya

A mezőgazdaságot ért változások a településen elsősorban a tulajdoni viszonyok megváltozásán alapultak. A gazdálkodási módot a földtulajdon mérete, az eszközállomány, a gazdálkodás háttérét képező építmények, a nem tárgyi feltételek közül pedig a kockázatvállalás és annak mértéke, a minőségre való törekvés milyensége határozták meg. Amint láttuk, az országos tendenciához hasonlóan zajlottak az átalakulási illetve privatizációs folyamatok. A kárpótlást követő két-három évben a kisbirtokkal rendelkező – jellemzően 20 hold alatti – gazdák jó része lemondott az önálló gazdálkodásról, ami természetesen a nagyobb mezőgazdasági vállalkozások terjeszkedését eredményezte. A nagyobb mezőgazdálkodást folytató vállalkozók felvásárlás vagy haszonbérlet útján folyamatosan növelték az általuk művelt és hasznosított földterület méretét. A földkoncentráció folyamata

¹³⁵ Részlet Németh István volt polgármesterrel 2002. november 13-án készített interjúból.

az Európai Unióhoz történő csatlakozás évére nem zárult le. A 2004. évi állapot szerint a városban 25 egyéni (ebből 19 családi jellegű) vállalkozó, 3 kft és 1 859 östermelő folytatott mezőgazdasági tevékenységet, ezek közül a három társas vállalkozás, valamint 6 nagyvállalkozó művelte a városhoz tartozó földterületek több mint 90 százalékát. Összességében Túrkeve kapcsán is érvényesnek tekinthetjük az *Állami Számvevőszék* jelentésében megfogalmazott megállapítást: „Levonható az a következtetés, hogy a földárverések következtében nem alakult ki olyan elképzelt mezőgazdasági tulajdonszerkezet, amely az egyéni farmgazdaság típusán nyugvó és rentábilis gazdálkodás megújítását eredményezheti. Ugyanakkor az új gazdasági szerkezet a falusi munkanélküliség gazdasági alapját sem teremtette meg.” (Állami Számvevőszék:620).

A termelészövetkezeti földek jelentős részben a szövetkezet középkorosztályhoz tartozó vezetői kezébe kerültek egyrészt a kárpótlás során családtagjaik által vásárolt kárpótlási jegyek földre váltásával, másrészt a gazdálkodókkal kötött haszonbérleti szerződések jóvoltából. Az ezredfordulóra már kibontakozni látszott az a kör, amely a későbbiek során életképesnek bizonyulhat. E körvonalakon azonban az Európai Unió csatlakozást követő változások, és a földkoncentráció folyamatának sebessége természetesen okozhat további változásokat.

4. Az ipar és az infrastruktúra alakulása

4. 1. Az ipari üzemek megszűnése, az iparban lezajlott privatizációk

4. 1. 1. Felszámolás, megszűnés

4. 1. 1. a. Az AFIT megszűnésének körülményei, a megszűnés módja

Az AFIT embléma még 2004 végén is látható az egykori telep bejáratánál, azonban a telephely kihalttá lett, jóllehet néhány vállalkozás működik a hajdani vállalat területén.

A város legnagyobb ipari foglalkoztatója, a *XVII. sz. Autójavító Vállalat* életében az 1980-as évek második felétől fokozatosan felerősödtek a gazdálkodási nehézségek. A vállalat termelésének zömét, közel 90 százalékát országos hatáskörű, nagy megrendelők adták: a *Kőolajipari Vállalat*, a *FŐSPED*, a *VOLÁN*, az *Országos Tejipari Vállalat*, ezek mellett jelentős volt a honvédségi járművek nagyjavítása, valamint a *Tokaji Borkombinát* gépkocsiparkjának szervizelése. Az 1980-as évek világgpiaci mozgása kedvezőtlenül hatott a nagyvállalatok gazdálkodására, nagyobb részük piacai beszűkültek. A korábbinál visszafogottabb, racionálisabb gazdálkodás miatt drasztikus mértékben csökkentek az AFIT megrendelései. Ez a csökkenés a gépkocsijavításokra és a fődarab-felvásárlásokra egyaránt érvényes volt. 1988-ra már kritikussá vált a helyzet. Ekkor, és a következő évben a vállalat életben tartása csak

úgy volt lehetséges, hogy belső tartalékaikat vették igénybe. Tovább rontotta pozíciójukat a két Németország egyesülése. Az AFIT korábbi legközelibb partnere, exportjának legnagyobb felvásárlója az NDK volt. Az egyesülést követően ez a piac teljesen megszűnt. Az AFIT közvetlen „felettese”, a *Közlekedési Minisztérium* ekkor már nem tudott – a dolgozók szerint nem is akart – segítséget nyújtani a vállalatnak.

Az objektív tényezők mellett azonban az összeomlásban a belső körülmények is jelentős mértékben közrejátszottak. A vállalatnak nem volt valós, a piaci viszonyokhoz hatékonyan alkalmazkodó stratégiája, amellyel a kül- és belföldi piacok megszűnése okán beállt helyzetet kezelni tudta volna. A kulcsfontosságú helyeken nem volt olyan szakembergárda, amely a változásokkal képes lett volna együtt haladni. A vállalat működésében az ösztönző rendszerek torzított – nem minőségre, hatékonyságra épülő – rendszere nehezítette a valós helyzet értékelését és az ahhoz idomuló stratégia kidolgozását. Az 1980-as évek közepétől folyamatosan nőtt a vállalat adósság (és ezzel együtt kamat) terhe. A felvett hiteleket a vezetők nem célszerűen használták fel. Elmaradt az innováció, profilbővítésre sem került sor. A hitelek tehát nem hogy nem térültek meg mint hasznos befektetéshez szükséges eszközök, hanem rövid időn belül maguk alá temették a vállalatot. A felszökő kamatok rövid idő alatt ellehetetlenítették a vállalat amúgy is súlyos pénzügyi helyzetét. A válság kirobbanásakor sor került ugyan vezetőváltásra, ez azonban két okból sem bizonyult szerencsésnek. Egyrészt az új vezető nem gyakorlati szakember volt (egyetemi katedráról került a vállalat élére), másrészt megjelenése ellenszenvet, feszültséget váltott ki a dolgozók körében, akik az elmúlt hosszú évek során megszokták a korábbi, „közülük való”, az ő nyelvüket beszélő igazgatót. *„Elképzелhető, milyen az összhang ott, ahol mindenki az íróasztalnál az egzisztenciáját félti, és egy egyetemről jött oktató, aki gyakorlati tapasztalatoktól teljesen mentes, igazgatóként tobzódva próbálja ki a megdöbben embereken valamennyi téves kényszerképzetét a vállalati irányításról, felszínes intézkedésekkel, átgondolatlan lízing akciókkal felpörgetve az eseményeket, végső, kilátástalan helyzetbe sodorva a vállalatot. Ez 1989 májusától 1991 májusáig tartott, amikor is több nekifutással sikerült felmenteni az új igazgatót, de akkor már végképp késő volt.”*¹³⁶ A gazdasági nehézségek és a személyi problémák súlyos konfliktusokhoz vezettek, amelyek főleg az elbocsátások idején csúcsosodtak ki a fizikaiak kontra „irodisták” szinten. De a felső vezetés körében is harcok dúltak: az új igazgató és a vállalat szakszervezeti titkára munkaügyi bíróságon próbálta saját igazát keresni a másik ellenében.

¹³⁶ Részlet Kun Lászlóné volt szakszervezeti titkárral 2002 november 12-én készített interjúból.

1990 elejére már nem csupán a vezetők, de a dolgozók is tisztában voltak azzal, hogy veszélyben van a vállalat megmaradása, ezzel együtt az ő megélhetésük is. A piacok megszűnése, a hatalmas adósságok arra készítették a vállalat vezetését, hogy megpróbáljon kitörni a kilátástalan helyzetből. 1991-ben sor került egy szervezeti módosításra amelynek keretében – a termelőszövetkezethez hasonlóan – belső kisüzemek formájában önálló gazdálkodási egységeket hozott létre. A vezetők ettől a lépéstől remélték a piacgazdasági viszonyok közötti talpon maradási. Ekkor az *O.K.* nevű német céggel sikerült kooperációs kapcsolatba lépniük, s e kapcsolattól várták a nyugati piacra való „betörést”. Azonban néhány hét alatt szembesülni kényszerültek azzal, hogy sem minőségben, sem határidőkben nem képesek eleget tenni a nyugati elvárásnak elsősorban eszközeik korszerűtlensége és hiányossága, kisebb részben pedig szakmai kifogások miatt.

Profilváltási kísérleteik is kivétel nélkül kudarcba fulladtak. A vállalaton belül kialakított kisüzemek sörasztalokat, utánfutókat gyártottak, ugyancsak német megrendelésre. Azonban a már említett eszközhiány, és a minőségi kifogások miatt a megrendelők az első szállítmányok után felbontották szerződéseiket. A vállalat átalakítására tett kísérlet sem hozott megoldást. Ekkorra már hitelképességüket is elvesztették, a működés utolsó másfél évében pedig már az eszközök értékesítéséből tudták fenntartani magukat. 1992-re a vállalat termelése szinte leállt, a sikertelen piackeresési és átalakítási kísérletek nem jártak eredménnyel. Belső tartalékaikat felélték, eszközeik jelentős részét eladták, adósságállományuk (270 millió forint). valamint adótartozásuk (15 millió forint) – az egyre magasabbra szökő banki kamatok miatt – kezelhetetlenné vált. 1992 elején a vállalat öncsődöt jelentett be. A csődeljárás során önprivatizáció keretében még egy átalakítási kísérlet történt, amely a korábbiakhoz hasonlóan, sikertelenül végződött. A csőd bejelentését követően két hónappal a vállalat vezetése a hitelezőkkel folytatott sikertelen egyezkedésről tájékoztatta a bíróságot. Ennek alapján a megyei bíróság júniusban elrendelte a vállalat felszámolását, amely jogutód nélkül szűnik meg, a teljes felszámolást pedig két év alatt köteles végrehajtani. A felszámoláshoz nem volt szükség két évre. 1992 végére a vállalat megszűnt, s december 12-ére a még állományban lévő – az elbocsátásokat a felszámolás adminisztrációs feladatit ellátó – hét fő elbocsátása is megtörtént.¹³⁷

¹³⁷ E helyen mondok köszönetet Kun Lászlónénak, aki a vállalat felszámolására vonatkozó adatokat rendelkezésemre bocsátotta.

4. 1. 1. b. Egyéb megszűnő és átalakuló ipari egységek

A legnagyobb ipari foglalkoztató mellett jogutód nélkül megszűnt a *Túrkevei Házipari Szövetkezet*, az *Armafilt Tömítőüzem* valamint a *Városgazdálkodási Vállalat* is. Ez utóbbi megszűnését a város közvéleménye, és a vállalat elbocsátott igazgatója személyi konfliktussal magyarázza. Egyébként ez az egyetlen ismert eset Túrkevén, amikor a rendszerváltás ürügyén személyes „leszámolásról” tehetünk említést.

A *Túrkevei Házipari Szövetkezet* az 1980-as évek végére már kevés profittal termelt, korábbi piaci elháltak, a termékeik iránti érdeklődés visszaesése miatt termelésük drasztikusan csökkent. A rendszerváltás első évében a szövetkezet jogutód nélkül megszűnt. Helyén ekkor – a korábbi vezetők irányításával – kisszövetkezet alakult, amely a hagyományos termékek mellett újításokkal is próbálkozott. Papírtasakokat, poharakat készítettek, azonban e termékek iránt csekély volt a kereslet. A kisszövetkezetet kft-vé alakították, s ekkor szakítottak végleg az önálló termeléssel is. A *Cent/Cent Kft* 1991-ben indította új üzemét. Erre lehetőséget biztosított, hogy több alföldi városban – így Túrkevén is – felbukkant a népszerű Kinder-tojásokat gyártó olasz cég hazai szervezője, s felajánlotta az önkormányzatnak a bér munkában végezhető műanyag-részecskék összeszerelését. 1991 decemberében a „*Kindergyár*” ötvenegy fő – 34 nő és 17 férfi – részvételével kezdte tevékenységét. Néhány éves működése során ez a foglalkoztató nem tett szert nagy népszerűsége a városban.

Már a kezdet sem volt túl szerencsés az életkor miatti diszkrimináció miatt. A kft ügyvezető igazgatója hangsúlyozta, hogy elsősorban a munka nélkül maradt emberek helyzetén igyekeznek könnyíteni az ajánlat elfogadásával, s főleg a pályakezdő munkanélküliek számára törekszenek megélhetési- és munkalehetőséget teremteni. Azonban: „*40 éven felülieket ... nem vettünk fel, ugyanis 40 éven felül már sokkal nehezebb olyan aprólékos munkát végezni, mint ami a Kinder-tojások műanyag-alkatrészeinek összeszereléséhez szükséges.*”¹³⁸ A bérezés szintén elégedetlenség forrása lett, hiszen a kezdetekkor az ígéret úgy szólt, hogy teljesítményarányosan fogják fizetéseket megállapítani. Kiemelték a progresszív bérezés alkalmazását, ami szerint minél magasabb egy dolgozó teljesítménye, az általa készített darabokért arányosan magasabb darabdíjat fizetnek majd. A dolgozók jó része azonban a darabbéres gyártás során az akkor érvényes minimálbért sem tudta teljesíteni az olasz cég által meghatározott magas normatíva miatt. A feszített munkatempó és az alacsony javadalmazás miatt gyakran cserélődtek a „*Kindergyár*” dolgozói.

¹³⁸ K. Z. ügyvezető igazgató nyilatkozata. Túrkeve, 1992. január 24.

Mivel a piac biztosított volt, sőt nagyobb kapacitású termelésre is ösztönzött, a kft vezetői a létszám megduplázását és kétműszakos munkarend bevezetését tervezték a második negyedévre. A városban keringő hírek azonban nem egy munkát kereső túrkeveit visszatartottak a jelentkezéstől. Bár a létszám növelését áprilisra tervezték, nyár közepén még nem tudták betölteni az üres álláshelyeket. A kft ügyvezető igazgatója „*Munkát vállalni, vagy segélyre várni?*” című cikkében éles hangon bírálta a túrkevei munkanélkülieket, egyben sajnálatosnak tartotta, hogy a helyiek számára létesített üzemben mezőtúri és kisújszállási munkanélkülieket lesznek kénytelenek alkalmazni.¹³⁹

Romló helyzete miatt 1994 elején a kft-t megszüntették, a telephely négy épületéből kettőt értékesítettek. A kft megszűnésekor annak egyik vezetője, aki korábban a háziipari szövetkezet munkaügyeinek intézője volt, betéti társaságot alapított 45 dolgozó részvételével, a kültagok száma pedig meghaladta a 30 főt. A társaság megvásárolta a kft két – még eladatlan – épületét, egyben korszerűsítette is azokat. Az átalakulás a belső feszültségeket nem oldotta fel, s bár a bt tagjai sorra kiváltak a gazdasági társaságból, a termelés mégis zavartalanul folyt. Az olasz *Ferraro* cég azonban 1997 augusztusában váratlanul felbontotta a szerződést. 1997 októberében az üzem leállt, s a következő év januárjában elkezdődött felszámolása. „*A végére már valójában úgy működött, hogy egy beltag és egy kültag. Tehát szépen elvittem a balhét. Azt hiszem, senki sem hitte el, hogy tényleg csak azért csináltuk, hogy a munkahelyek megmaradjanak. Hanem, hogy például meggazdagszok, mit tudom én... De száz emberből százat bejelenteni – az nem fog meggazdagodni. Mi viszont így működtünk. A felszámolás lett a vége. Hátrahagyott másfél milliós tartozással, plusz kétmillió ÁFÁ-val. Ebben én nem vagyok hibás, és ezt nem is tudja rajtam behajtani senki, mert én sem előtte nem voltam, sem azóta nem lettem gazdag. A házra azért nem táblázzák, mert nem az én nevemen van. Azért mondom, mert én tudom, hogy aki arra vállalkozik, hogy törvényi keretek között dolgozzon, az biztos úton van a tönkremenés felé.*”¹⁴⁰

A Cent/Cent Kft és a jogutód betéti társaság működésének megszűnése és a felszámolás a telephely értékesítésével zárult. Helyén a következő évben – egy állami támogatással alakuló rehabilitációs – műanyag zacskókat készítő – foglalkoztató létesült.

A *Túrkevei Vegyipari Ktsz* a rendszerváltás kezdetén már a többi gazdálkodó egységhez hasonló gondokkal küzdött. 1991-ben az elnök nyugdíjba vonulásakor felállt az egész vezetőség. Az 1991 tavaszán megválasztott új elnök vezetői programja legfontosabb elemeként a szövetkezet fennmaradását, a dolgozók számára a folyamatos munka biztosítását

¹³⁹ Túrkeve, 1992. június 12.

¹⁴⁰ K-né Gy. E.-vel (rokkantnyugdíjas) 2002 márciusában készült interjú részlete.

jelölte meg. Céljai megvalósításában 5 tagból álló vezetőség, 4 fős döntőbizottság valamint 3 tagú szövetkezeti bizottság és ugyancsak 3 főből álló felügyelő bizottság segítette. Ekkor 242 főnyi volt a dolgozók létszáma. Közülük szinte mindenki rendelkezett üzletrésszel az 1986-ban hatályba lépett társasági törvény jóvoltából. Az üzletrészjegyeket minden év végén a ktsz-nél eltöltött idő, a kereset és a munkafegyelem szempontjai szerint osztották ki a dolgozók között. 1991-re az üzletrész-jegyek értéke közel 40 millió forintot tett ki. Elbizonytalanították viszont a ktsz dolgozóit a város foglalkoztató egységeinél történt események, s a bizonytalanság érzését csak fokozta a vezetők visszavonulása. Úgy érezték, az ő munkahelyüket is veszély fenyegeti, s a várható munkanélküliségtől való félelem arra készítette őket, hogy üzletrész-jegyeiket addig értékesítsék, amíg azokért még fizet valaki. A részjegyek felvásárlói az új vezetőség sorából kerültek ki, akik a névérték töredékéért megvásárolták az üzletrész-jegyeket.

Rövid idő alatt a korábbi külföldi piacok megszűntek, s a belföldi kereslet is elapadt. Ez a kedvezőtlen, de a gazdálkodási egységeket általánosan jellemző folyamat a vegyesipari ktsz-nél is leépítésekhez vezetett. Az ezredfordulóra húsz fő alattira esett a dolgozók létszáma, 2004-re pedig már alig tucatnyian dolgoztak a ktsz-ben. A jelenlegi működés feltételeiről, a perspektívákról további tényeket, adatokat és elképzeléseket a vezetők elzárkózása miatt nem sikerült szerezni az adatgyűjtés ideje alatt.

A Városgazdálkodási Vállalatot – jóllehet a város eredményesen gazdálkodó egysége volt – is elsodorta a rendszerváltás. Pontosabban az, a rendszerváltás során előforduló esemény, hogy a korábbi, vagy épp a rendszerváltás folyamatában kialakuló személyes konfliktusok intézményi, közéleti, vagy politikai köntösbe bújtatva jelentek meg.

A vállalat 1992-től részvénytársasági formában működött. Veszteséget jelentett viszont, hogy két húzóágazata, a vas- és a villamosipari részleg kivált, s önálló kft-eket alakított. A szintén jelentős kapacitással dolgozó építőipari részleg viszont egyre kevesebb megrendeléshez jutott a rendszerváltást követően. A bekövetkezett változások miatt lényegében a profitot nem hozó – vagy éppen veszteséges – kommunális tevékenységek végzésére szorítkozott a vállalat tevékenysége. A temető üzemeltetését egy magánvállalkozó vette át. A vállalat még megmaradt részlegeit – gázszerelő, festő, ács és asztalos – feloszlatták. A városgazdálkodási vállalat vezetőjét a végelszámolás indításakor, 1995-ben felmentették igazgatói tisztségéből. Az igazgató kérte a képviselő-testülettől a vállalat önállóságának megtartását, arra hivatkozva, hogy egy veszélyes-hulladék elhelyezési szabadalom jóvoltából tízmilliós bevételt tudtak már a próbaüzem idején biztosítani, s e tevékenység továbbfejlesztésével a városgazdálkodási vállalat képes volna a vízmű és a fürdő

üzemeltetésére is. Ezt a testület elvetette, a végelszámolást viszont 1996-ban megszüntették, ami egyben azt is jelentette, hogy a részvénytársasági forma megmaradt.

A veszélyes-hulladék lerakó telepítése egyébként is nagy vihart kavart a városban. A városgazdálkodási vállalat vezetője szakértői vizsgálatot kért annak bizonyítására, hogy az általuk kezelt olajszennyezett föld, valamint a tárolóba a megye más településeiről szállított használaton kívül helyezett olajszűrők nem szennyeznek a környezetet, a lakosság egészségét nem veszélyeztetik. Az indulatok, a pro és főleg kontra érvek évekig terítéken maradtak, azonban ezek a viták már nem változtattak azon a tényen, hogy maga a vállalat feloszlott, vezetőjét nem sokkal igazgatói teendők alóli felmentését követően menesztették az összevont gazdálkodási szervezetből. Paradox módon viszont az igazgató menesztését követően az önkormányzat mégis úgy döntött, hogy a hulladéklerakó működése elé nem gördít akadályt – s a tevékenység végzésével a *Vízmű Kft*-t bízta meg.

Az 1995 októberében kezdett végelszámolás 1996. decemberi felfüggesztését követően a részvénytársaság élére egy fiatal szakembert neveztek ki, aki korábban a vállalat csőszerelő részlegét vezette. A *Vízmű Kft* megbízásával egy időben – 1997. január 1-jétől a korábbi céget az önkormányzat megszüntette, s az akkor még állományban lévő – közel 100 fő dolgozót végkielégítéssel elbocsátotta. A részvénytársaság – amely az 1990-es évek végén csupán tucatnyi alkalmazottat foglalkoztatott, kft-vé alakult, majd 2001-ben beolvadt a *Vízmű Kft*-be. A városgazdálkodási vállalat megmaradt töredéke, a vízmű kft és a fürdő további üzemeltetési feladatainak megoldására a képviselő-testület 2001. szeptember 27.-i rendkívüli ülésén hozott határozatot. *„Tekintettel arra, hogy a gyógyfürdő egy sajátos tevékenységi kör, célszerű, ha önálló gazdasági társaságot hozunk létre ... működtetésére. Ezért önmagától indukálódik a kérdés, hogy a Városgazdálkodási Kft-t is át kell alakítani. Ennek legkézenfekvőbb módja a Vízmű Kft-be való beolvasztás, mivel más tevékenység nem marad, csak a szeméttelep-üzemeltetés. Így a VG Kft beolvad a Vízmű Kft-be. ... az önkormányzat kiveszi vagyont a VG Kft-ből. Az átszervezés a Vízmű Kft menedzsmentjének személyi összetételét nem érinti.”*¹⁴¹ Ekkortól az összevont két egység a *Vízmű és Városgazdálkodási Kft* néven működött tovább, s végezte a város vízellátási feladatai mellett a fürdő üzemeltetését valamint ellátta a kommunális feladatokat is.

A városvezetés a közmunka-program bevezetése révén kívánta segíteni a kommunális ellátás terén mutatkozó hiányosságokat. A város kommunális és köztisztasági, valamint

¹⁴¹ A képviselő-testületi ülés határozatát közli: Túrkeve, 2001. októberi szám.

közterület-rendezési és karbantartási feladatainak jelentős részét az utóbbi években közmunkások alkalmazásával igyekeznek megoldani.

4. 2. Privatizáció

4. 2. 1. Május 1. Ruhagyár – Elegant Keve Kft.

A *Május 1. Ruhagyár Túrkevei Üzemegysége* 1991-ig működött a korábbi keretek és feltételek között.

Az 1980-as évek közepétől a munkaerő nem megfelelő lekötöttsége, az egyre gyakoribbá váló pangásos időszakok arra készítették a vállalat vezetését, hogy a cég NSZK megrendelésre bérmunkát végezzen. A nehézségekre utalnak az üzemi pártgyűlésen megfogalmazott aggályok, amelyek nem elsősorban „konkrét termelési kérdésekhez kapcsolódtak, mindinkább a város hangulatát napjainkban egyre gyakrabban meghatározó munkaerő-foglalkoztatás, a munkaellátottság jövőt illető gondolataihoz”¹⁴². Ez, az 1988-tól végzett „tőkés bérmunka” mintegy előkészítette az üzem későbbi privatizációját. A privatizációra 1991-ben került sor, aminek eredményeképp az üzem kft-vé alakult *Elegant Keve Kft* néven. Az átalakulást követően félszázzal csökkent a dolgozók létszáma. A következő években folyamatos, de nem jelentős mértékű létszámcsökkenés volt megfigyelhető.

A kft megalakulása óta bérmunkát végez olasz és német cégek számára. Árbevételük szinte egészében exportra történő termelésből származik, belföldi célú termelésük nem éri el a 10 százalékot. A kft megalakulásától kezdve folyamatos bérgazdálkodási gondokkal küzd, jóllehet a dolgozókat minimálbérrel foglalkoztatja, s túlóráikat állítólag általában nem fizeti ki. Ez a gyakorlat ellenszenvet szül nem csak az ott dolgozóknak, hanem a város közvéleményében is a kft-vezetés iránt. Azonban az alacsony jövedelmek és a szállítások előtti kifizetetlen túlórák háttérben nem csupán a kft vezetőinek „szőrösszívűsége”, „a másik kiszolgáltatottságának kihasználása” áll. A külföldi bérmunkát teljesítő üzemek számára a megbízó cég normatívát határoz meg, s ennek betartásával, darabbérben foglalkoztatják az embereket. Az idő- és munkaigényes munkafolyamatok nehezítik a nagy mennyiség teljesítését, s e tények együtthatása szükségszerűen vezet az alacsony bérezéshez.

A még ott dolgozók nem nyilatkoznak, a beszélgetést elhárítják. A már távozottak az alacsony – és olykor akadozó – fizetés, a túlórák elszámolatlansága mellett arra

¹⁴² 9. sz. jelentés a pártmunka, a pártélet kérdéseiről, a lakosság politikai hangulatáról. MSZMP VB Túrkeve, 1988. szeptember 19. Kézirat.

panaszkodnak, hogy az üzemben nehezen elviselhető hangulat uralkodik, s a munkásnőkkel szemben durva hangnemet használnak egyes munkavezetők.

Aggasztják a dolgozókat azok a hírek is, amelyek szerint a külföldi cégek keletre – Románia felé – húzódnak Magyarországról – a még olcsóbb munkaerő reményében. Úgy vélik, ha fennmarad is az üzem, csökkenni fog a kapacitás, s további leépítés várható. Azt gondolják, erre az üzemre azért lesz csupán szüksége a nyugatiaknak, hogy az igényesebb munkát követelő részfeladatokat ellássa. Márpedig az aprólékos, szakismeretet igénylő munkák kifogástalan elvégzéséhez sok időre van szükség. Így – mivel teljesítményre dolgoznak – nehezebb munkával a jelenleginél is kevesebbet fognak keresni.

Az ezredfordulót követően a kft gazdasági helyzete egyre romlott, 2004 elejére már a fennmaradásért küzdött. A terhek enyhítése érdekében a kft termelő területe egy részét bérbe adta egy rehabilitációs foglalkoztatást végző cégnek, amely szintén varrodai tevékenységet folytat. Az alacsony bérek és a munkahelyi légkör kedvezőtlenessége miatt nagy a fluktuáció. 2003 nyarán például egy teljes „*termelő szalag*” – élén a művezetővel – elhagyta a kft-t, s egy újonnan alakuló varrodában vállaltak munkát. A városban általában szkeptikus véleményeket fogalmaznak meg a varroda 2004 utáni továbbműködéséről. Tény, hogy a kft nyeresége évről-évre alacsonyabb. Míg 1992-ben 3 028 ezer forint volt az adózott nyereségük, az ezredforduló évét már 912 ezer forint veszteséggel zárták.¹⁴³

4. 2. 2. Szolnok Megyei Sütőipari Vállalat Túrkevei Üzeme

A *Szolnok Megyei Sütőipari Vállalat* két túrkevei üzemegységének megvásárlására pályázatot írtak ki 1989 végén. A helyben dolgozók egyike sem nyújtott be vásárlási igényt egyik egységre sem. A tartósított termékeket gyártó üzem vezetője a kenyér- és péksütemény előállító egység megvásárlásának szándékát fontolgatta, ám magasnak találván a pályázatban kiírt árat – elállt szándékától. A megyei vállalat két évig nem tudta értékesíteni túrkevei üzemait. Az 1991-es pályázat kiírásakor már alacsonyabb árat – 9,5 millió forintot – jelöltek meg a pályázatok. Ekkor egy mezőtúri vállalkozó megvásárolta a kenyér- és péksüteménygyártó üzemet. A tartósított termékeket előállító üzem magánosítására csak 1993-ban került sor. Ezt az egységet szintén mezőtúri vállalkozó vásárolta meg, és üzemelteti azóta is.

A privatizáció következtében megváltozott az addig tartósított termékeket készítő üzem profilja, s kenyér- és péksüteménygyártásra álltak be. Megváltozott a dolgozói létszám

¹⁴³ A kft működési adatait Á. K.-né az Elegant Keve Kft. ügyvezetője bocsátotta rendelkezésemre.

is. A korábban foglalkoztatott 45 fő helyett csupán 11 betanított munkás maradhatott munkahelyén. A cukrász szakmunkásra szintén nem volt szükség az új struktúrában – ő családi háza egy részét átalakította, s cukrászdát nyitott, amely azóta is üzemel. A volt üzemvezető már a privatizációt megelőzően nyugdíjba ment, azonban – városszéli családi házában – lángossütőt nyitott, amelyet felesége segítségével működtet.

4. 3. Vállalkozások, szolgáltatás, kereskedelem

4. 3. 1. Vállalkozások

A vállalkozások létrejöttének egy része egybeesik egy-egy ipari foglalkoztató megszűnésével. Az előző alfejezetben bemutatott vállalkozások a megszűnő és felszámolás alatt álló ipari üzemek átalakulásával, privatizációjával alakultak. Azonban a rendszerváltás folyamatában olyan új egyéni és társas vállalkozások is szerveződtek, amelyek működése nem köthető szorosan valamely megszűnt ipari egység megszűnéséhez, bár van közöttük több olyan is, amelynek megalakulása az AFIT összeomlásával hozható kapcsolatba. Ezek közül két legjelentősebb a *KEVEWELD Gépipari Gyártó és Szolgáltató Kft* és a *KUN-METALOKALA Fémtechnikai Gyártó és Kereskedelmi Kft*. Mindkét cég sajátja, hogy volt AFIT középvezetők a megszűnt vállalat területén alakítottak ki telephelyet, s tevékenységük jellege hasonló a megszűnt vállalatéhoz. Az AFIT csődjét követően több elbocsátott dolgozó is próbálkozott egyéni vállalkozás elindításával a felszámolt vállalat területén, azonban többségük két-három éves próbálkozás után megszűnt, vagy új tulajdonosokkal, kibővített profillal működött tovább.

Az 1992-ben alakult *Keveveld Kft*, amely a volt AFIT legkorszerűbben felszerelt üzemrészét vásárolta meg, haszongépjármű alkatrészek, főtengelyek, fékdobok felújítását végzi, korszerű technikával készremunkálva az alkatrészeket. A kft megalakulásától kezdve kooperációs kapcsolatban áll az osztrák-magyar tulajdonú *Interweld Kft*-vel. Az *Interweld* a magyar fél számára biztosítja a legújabb hegesztési technológiát, ezért cserébe a *Keveveld* a vegyesvállalat számára gépeket bocsát rendelkezésre, valamint telephelyük egy részét is bérbe adták partnerüknek. 2004-ben a kft ügyvezetője bár biztonságosnak ítélte a vállalkozás helyzetét, hangsúlyozta, hogy az életben maradáshoz a két eddig is alkalmazott stratégiát – a pontos, precíz munkát, a kifogástalan minőséget, és a megrendelés pontos teljesítését – alkalmazzák¹⁴⁴. A kft 15 fő, korábban az AFIT-ban dolgozó jól kvalifikált és a vállalatnál

¹⁴⁴ Útban az EU felé! Túrkeve, 2004. januári szám.

elismert szakmunkást alkalmaz. A partnercég a bérelt túrkevei telephelyen ugyancsak munkát biztosít 6 fő volt AFIT-os szakmunkásnak.

A *Kun-Metalokala Kft* az AFIT megszűnését követő évben, 1993-ban alakult. A kft 4 000 négyzetméternyi fedett üzemcsarnokot vásárolt a megszűnt vállalat területén, s ezeket a csarnokokat a legkorszerűbb eszközökkel szerelte fel. Tevékenységi körében az acélszerkezeti és a fémipari gyártás dominál, s a tulajdonosok a megalakulástól kezdve hazai cégek beszállítójaként szervezték munkájukat. Az első években *Ikarusz* buszokhoz szükséges fémalkatrészek gyártásával foglalkoztak, később piacaikat sikerült kiszélesíteniük. A megrendelések növekedése lehetővé tette, hogy az első évben alkalmazott 8 fő szakmunkás létszámát 2004-re 35 főre emeljék. A hazai piacon az *Ikarus-Truck Kft*, a *MEZŐGÉP Rt*, a *Claas Hungária Kft*, a győri *Rother Kft*, valamint a mezőgazdasági gépeket gyártó *Kontarex Kft* állandó megrendelőjük. Az 1990-es évek végére piaci kapcsolataik átlépték az országhatárt, s egy észak-amerikai autóbuszgyártó részvénytársasággal is beszállítói kapcsolatban kerültek. A cég vezetése a technika és a technológiai fejlesztésére helyez nagy súlyt. 2003-ban a *Széchenyi-terv*hez kötődő pályázatuk eredményes volt, így 2004 elejétől újabb fejlesztések megvalósításába kezdtek.

A két jelentősebb forgalmat bonyolító és nagy eszközállománnyal rendelkező cég mellett a volt AFIT területén számos – egyéb jellegű – kisebb kapacitással működő vállalkozás is alakult. 1996-ra huszonkét társas és egyéni vállalkozás működött a megszűnt vállalat területén. Az AFIT profilját viszi tovább a *Multi-Terra Kft*, amely haszongépjárművek felújítását és javítását végzi; a megszűnt vállalat profiljával egyező tevékenységet folytat a *Kánya Mikron Kft* is, amely elsősorban motor főtengelyek és IFA motorok teljes felújítását végzi. Tevékenységük másik fő csoportjába a mezőgazdasági gépek és kistraktorok teljes gépi munkáinak végzése tartozik.

A volt vállalat területén működő két varroda folytat az egykori vállalat profiljához nem illeszkedő tevékenységet: az *ALEXICO Ruhaiipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft*, és a *Munkainfo Bt* által üzemeltetett, bér munkát végző, átlagosan 20 munkásnőt foglalkoztató varroda. Utóbbi vezetője az AFIT személyzeti ügyeinek bonyolítója és szakszervezeti vezetője volt több mint tíz éven keresztül.

1993-ban a volt Sütőipari vállalat üzemegységeinek privatizálását követően kezdte tevékenységét a volt AFIT területén a *Hodosi Pékség* is. Bár előzménye nem volt, ennek ellenére néhány év alatt a város és a környék kedvelt sütődéjévé vált. Többfajta kenyeret – különböző kiszérelésben – árusít, s a hagyományos péksütemények mellett gyárt bagettet,

pagácsaféléket, reformtermékeket, ugyanakkor a hagyományos kunsági peracet is készítik a sütödében.

Az ipari termékeket előállító vállalkozások mellett lerakatok és szállítmányozással foglalkozó cégek is vásároltak illetve béreltek telephelyet a vállalat területén. Utóbbi körbe tartozik a *Kevitrans Bt*, a *Kuntrans*, a *Nagy – Csider Szállítás* elnevezésű személy- és teherforgalmat bonyolító társas vállalkozások, valamint *Szabó István*, *Gombos József* és *Szabó Zoltánné* egyéni vállalkozó fuvarozók. Kereskedelmi jellegű tevékenységet folytat az *IFA alkatrész kereskedés*, a *Kardos MÉH-kereskedés*. Lerakat jellegű, elsősorban raktározást, de némely esetben diszkont árusítást is végző cégek szintén megtelepedtek az AFIT területén. Ilyen a *Stampedli Kft* itallerakata, a *Keve COOP Kereskedőház*, *Kevehús Bt*, valamint a *Mikrobár Bt*.

Egy, a mezőgazdasághoz kötődő üzem is működik a volt vállalati telephelyen – a *Keve Malom Kft*.

A város egyik legdinamikusabban fejlesztő magánvállalkozója vendéglátóhelyet nyitott a hajdani vállalat területén, amelyet *Capri bisztró* néven üzemeltet. A későbbi években ez a vállalkozó a városközpontban pizzériát és fagyfaltozót indított be, amely a helyi fiatalok körében igen népszerű és látogatott vendéglátóhely. A magánvállalkozó e mellett nemzetközi teherfuvarozással foglalkozik, üzemanyag és autóalkatrész nagykereskedést működtet. A tulajdonában lévő dohány- édesség- és papírárukat forgalmazó üzlete mellett a *Rossmann* és a *TESCO* üzletláncok egy-egy üzletének Túrkevére hozását a kutatás zárásának évében már elindította.¹⁴⁵

A magánvállalkozók többsége azonban kisebb – általában családi vagy egyéni – keretek között végzi tevékenységét. Ők lényegében a korábbi kisipari tevékenységek egy-egy ágát folytatják. 1994-ben a túrkevei vállalkozók szaknévsorában 26 helyi kisvállalkozó szerepelt húsz tevékenységi körben – közülük hét kereskedelmi tevékenységet folytatott.¹⁴⁶

A működő társas és egyéni vállalkozásokról 1992-től közölnek adatokat a statisztikai évkönyvek. A társas vállalkozásokat jellegük szerint 1996-tól különítik el.

1992-ben, a munkahelymegszűnések hatására, hasonlóan más településekhez, Túrkevéen is megjelentek olyan egyéni vállalkozók, akik csupán azért próbáltak szakmájukra alapozva önállóvá válni, mert úgy érezték, a munkaerőpiacon csekély esélyük volna arra, hogy jövedelemszerző tevékenységet találjanak. Ezzel a kényszerítő körülménnyel magyarázható az 1992-ben megjelenő magánvállalkozók nagy száma. 1993-1995 között az

¹⁴⁵ Az adatok részben egyéni gyűjtés, részben K. L-né volt szakszervezeti titkár közlései.

¹⁴⁶ A szaknévsort közli a Túrkeve 1994. augusztus 25-i száma.

egyéni vállalkozások száma növekvő tendenciát mutatott. Ezekben az években évente 120-160 határozatot hozott az önkormányzat vállalkozások létesülése és megszűnése tárgyában.¹⁴⁷ A rendszerváltást követő években az egyéni vállalkozások száma 1993-ban volt a legnagyobb: ekkor 729 vállalkozást tartottak nyilván. 1996-tól az egyéni vállalkozások nagymértékű csökkenése jellemző. Ez a jelentős csökkenés azzal magyarázható, hogy azok a munka nélkül maradt szakmunkások, akik kényszervállalkozók lettek, nagy számban kényszerültek vállalkozásuk feladására. Míg 1994-ben 721, két évvel később már csupán 394 volt az összes egyéni vállalkozás. Számuk az ezredfordulón és az azt követő években volt a legalacsonyabb. Ebben az időszakban 350-360 között mozgott az egyéni vállalkozások száma, amelyek magukban foglalják a 25-30 közötti mezőgazdasági egyéni vállalkozásokat is (4. számú táblázat).

Úgy tűnik tehát, hogy a mezőgazdasághoz hasonlóan, az ipari és a kereskedelmi jellegű magánvállalkozások alakulási – megszűnési folyamatai is letisztultak, s az ezredfordulóra már csak azok az egyéni vállalkozások maradtak életben, amelyeknek fennmaradását és működését remélhetőleg az Európai Unióhoz történő csatlakozás sem fogja hátrányosan befolyásolni.

A társas vállalkozások három formája működik Túrkevéen. Míg a rendszerváltás első éveiben az egyéni vállalkozások nagy száma volt jellemző, a társas vállalkozások száma alacsony volt, bár 1992-1994 között számuk közel kétszeresére növekedett. A társas vállalkozások között a kft-k és a bt-k hasonló arányban vannak jelen, míg a szövetkezetek száma ezeknek csupán töredéke. A vizsgált időszak két utolsó évében jelentősen nőtt a korábbi évekhez képest a kft-k és a bt-k száma. Ugyanakkor a szövetkezetek száma 1999-től 2004-ig egyező volt. Ez azt mutatja, hogy a kilencvenes évek végére megalakuló szövetkezetek helyzete és a szövetkezők együttműködése stabilizálódott, míg a másik két társas vállalkozási forma esetében gyakoribb az átalakulás, felszámolás, illetve új gazdasági társaság megalapítása.

Túrkevéen a rendszerváltást követően létrejövő vállalkozások túlnyomó része tehát egyéni vállalkozásként működött. Ezek között nagyságrendben a mezőgazdasági kisvállalkozások száma dominált. A társas vállalkozások esetében az ipari jellegű tevékenységet folytató kisvállalkozások voltak túlsúlyban. Viszont a közepes illetve annál nagyobb méretű mezőgazdasági vállalkozások esetében nagyjából azonos volt az arány. A három mezőgazdasági kft, amely a legnagyobb kapacitással, a legnagyobb termőterületen

¹⁴⁷ Forrás: Túrkeve különszáma, 1998. október.

komplex mezőgazdasági termeszést folytat, a város meghatározó mezőgazdasági tényezője. Az ezer hektár fölötti két magánvállalkozás – bár kapacitását tekintve az általa tulajdonolt illetve bérelt földterület nagyságával arányos termelést folytat – csekélyebb súllyal van jelen. Ipari nagyvállalkozás nem alakult a városban, a középvállalkozások száma 2004-ben még csekély – fél tucatnál kevesebb – volt, s helyzetük, amint láttuk, korántsem biztonságos. Ezek az alig közepes vállalkozások – amelyek társas vállalkozások formájában működnek – a piaci viszonyoktól függően stabilizálhatják jelenlegi helyzetüket, azonban előnytelenül változó piaci környezetben további működésük veszélybe kerülhet. A kisvállalkozások esetében is fennáll ez a kockázat, ugyanakkor, amint a két részletesebben bemutatott vállalkozás esetében láttuk, az állandó piac megteremtése, és e kapcsolat hosszú távú fenntartása a későbbiekben akár további fejlődésüket, terjeszkedésüket is lehetővé teheti.

4. 3. 2. Kereskedelem, szolgáltatások

4. 3. 2. a. Üzletek, vendéglátóhelyek

A rendszerváltást követő időszakban a kereskedelemben megfigyelhető változások a vállalkozásokéhoz hasonló tendenciát mutattak. A rendszerváltás első évében 38 kiskereskedelmi üzlet működött a városban, a helyi ÁFÉSZ üzemeltetésében. Az összes, kiskereskedelemben foglalkoztatott túrkevei lakos száma ekkor 262 fő volt. A 38 üzletből 16 élelmiszert árusított. 1991-re a kiskereskedelmi üzletek száma ugrásszerű növekedést mutat. 1991-re számuk az előző évnek közel négyszeresére nőtt. Ekkor 140 ilyen üzlet működött Túrkevén, amelynek közel fele – 62 bolt – élelmiszert forgalmazott. Növekedett a korábbi évekhez képest a ruházati boltok száma. Míg a szocializmus éveiben a ruházatot és textíliákat is árusító áruház részlege mellett mindössze egy ruházati bolt működött, 1991-ben számuk tizenhatra növekedett.

A kiskereskedelmi boltok számának növekedése 1994-ig folytatódott – ennek az évnek a végére érte el az üzletek száma a város történetében a legnagyobb számot. Ekkor 200 üzletet tartottak nyilván Túrkevén. Az 1991. évi 62-ről 82-re emelkedett az élelmiszert árusító üzletek száma. A ruházati és textilneműket árusító boltmennyiség a város fogyasztóképességéhez és lakosságszámához viszonyítva aránytalanul növekedett. Míg 1991-ben 16 ilyen üzlet működött, addig 1994 végére számuk harmincra növekedett. Hasonló túlkínálat mutatkozott erre az évre a papír- és kultúr- valamint a vegyes iparcikket forgalmazó üzletek esetében. Míg a rendszerváltást megelőző években, és közvetlenül a rendszerváltást követően két iparcikk valamint egy papír- és kultúrcikk elárúsítóhely

működött a városban, 1994-re az iparcikkeket árusító üzletek száma tizenhétre, a papír- és kultúrcikkeket forgalmazóké tizenegyre emelkedett.

Az 1994. évi állapot a későbbi években jelentősen változott az elárúsítóhelyek számának csökkenésével. 1996-ban már csupán 117 kiskereskedelmi bolt üzemelt Túrkevén. Közel felére esett vissza – az 1994. évi 82-ről 46-ra – az élelmiszerboltok száma. A ruházati és kultúrcikk árusítással foglalkozó üzletek számának csökkenése is megközelítette az ötven százalékot. Az ezredfordulóig lényeges változás az 1996. évi állapothoz képest nem történt. Évente átlagosan 20 volt a megszűnő illetve újonnan nyíló üzletek száma közötti különbség. 2000-re az üzletek száma a korábbi félévtizednyeihez képest ismét növekedett, és a későbbi években fokozatosan – bár nem számottevően – tovább emelkedett. Az ezredfordulón 136 üzlet működött a városban. Az összes számhoz viszonyítva jelentős az élelmiszerboltok számának csökkenése. Az 1999. évi 34-es szám a vizsgálat záró évéig változatlan maradt. Ez az öt éven keresztül nem változó szám arra utal, hogy Túrkeve élelmiszerfogyasztási szükségletei ilyen méretű és mértékű üzlethálózat számára biztosítanak felvevőpiacot. Meg kell azonban jegyezni, hogy a városban két nagyobb üzletlánc – a *CBA* és a *COOP* – is képviselteti magát gazdag, sokszínű választékkal. A *CBA* 2004-ben nyílt a város központjában, egy régi, városi tulajdonban lévő ingatlan helyén. Az üzletet a korábbiakban már említett – pizzériát és büfét üzemeltető – magánvállalkozó építtette, a jelentősebb bevásárlóhelyeket jellemző háttérrel (parkoló a vásárlók számára, zöldség-gyümölcskereskedés az üzlethez tartozó területen). A stabilizálódó üzletszámot módosíthatja – csökkentheti – a tervbe vett *TESCO* megtelepítése a város szélén, a Kisújszállás – Mezőtúr összekötő út mellett.

Az élelmiszerboltok számához hasonlóan, a ruházati üzletek száma is megállapodni látszik az ezredfordulóra. A 20 ruházati bolt egy része – változó számban – „*kínai bolt*”-ként üzemelt, valamint a ruhaüzletek többsége jórészt kínai holmit árusított. Jelentős csökkenés figyelhető meg a papír- és kultúrcikk üzletek számában is. Míg az üzletalapítási dömping évében, 1994-ben 11 ilyen bolt működött, 2004-re közülük csupán kettő tudott talpon maradni annak ellenére, hogy ezek az üzletek, a nevük által sugallt profillal nem egészen egyező cikkek – játékokat, számítógéphez szükséges CD-eket, floppykat, elemeket, magnetofonkazettákat – is árusítanak. Könyvválaszték viszont ezekben a boltokban nem áll az esetleges vásárlók rendelkezésére, legfeljebb az úgynevezett „*nőknek szóló*” irodalom egy-egy terméke. A városban egy újságokat, heti- és havilapokat árusító kioszk is üzemel, ahol szerencsejátékhoz szükséges szelvényeket, és sorsjegyeket is vásárolhatnak a túrkeveiek. A posta hírlaprészlege ugyanezekkel a típusú termékekkel – bár szélesebb kínálattal – szolgál.

Irodalmi, művészeti folyóiratokat – az *Élet és Irodalom* című hetilapot leszámítva – eseti alkalommal nem lehet vásárolni. Ezekhez előfizetéssel juthatnak hozzá a városban élők.

A rendszerváltással bekövetkező változások az 1945 októberében megalakuló, korábban kizárólagos kereskedelmi tevékenységet folytató *ÁFÉSZ* kereteinek szűkülését eredményezték. Az 1989. évi márciusi közgyűlésen a vezetőség az elkövetkező időre vonatkozó célkitűzés megvalósításának lehetőségét ismertette a tagsággal. Ebben az évben a túrkevei *ÁFÉSZ*-nek 2 500 tagja volt. Bár 1989-ben még új (bútor) boltot nyitottak, az 1992-től gombamód szaporodó magánkereskedések – jóllehet nagyobb hányaduk kényszervállalkozás volt – szélesítették az üzemelő *ÁFÉSZ* egységek mellett a város kereskedelmi tevékenységét. Komolyabb veszélyt a kiépült bolthálózatra a közeli nagyobb városokban nyíló nagy üzletláncok jelentettek. A nagyobb bevásárlásokat a gépkocsival rendelkező lakosok egyre inkább a megyeszékhelyen, a későbbi években pedig – a multinacionális üzletek közelebbi városokban való megjelenésével – Karcagon, Mezőtúron bonyolították. 1990-ben az *ÁFÉSZ* 10 üzlettel és 5 vendéglátóhellyel volt jelen a helyi kereskedelem életében. Az ezredfordulóra jelentősen csökkent az *ÁFÉSZ* által üzemeltetett üzletek száma, a vizsgált időszak záró évére pedig már olyan, évtizedek óta működő üzletek szűntek meg, mint az üveg- háztartási bolt. 2004-ben mindössze 7 üzletet működtetett, iparcikk boltját és vendéglátóhelyeit eladta, illetve a Keve éttermet bérbe adta egy magánvállalkozónak. Az étterem már az előző évtizedben is szerződéses formában üzemelt, alkalmazottai viszont az *ÁFÉSZ* dolgozói voltak. Az 1970-es évek elején épült egyemeletes áruház alsó szintje – élelmiszerárúsító profilját megőrizve – 1995-ben a COOP üzletlánc tagja lett. Ez a csatlakozás a működtető *ÁFÉSZ* és a város fogyasztói számára egyaránt előnnyel járt. Az üzletet felújították, választékát bővítették, a *Tisza COOP* által végzett áruterítés pedig a szállítás és a közvetett módon való felvásárlás kiadásait mérsékelte jelentősen. A felső szint a rendszerváltást követően évről-évre kevesebb forgalmat bonyolított. A textil- rövidáru és cipőkereskedés egyre nagyobb ráfizetéssel működött. 2004-ben a felső szinten üzemelő részlegeket felszámolták, és kínai kereskedőnek adták bérbe.

Az *ÁFÉSZ* visszaszorulása a város kereskedelmében nem járt együtt a tagok számának jelentős csökkenésével: 1990-ben 2 563, 2004-ben pedig 2 023 tagot számlált. A vagyonnevesítés során a vagyon 75 százalékát nevesítették, azonban 1995-től folyamatosan történt az üzletrészek visszavásárlása. 2004-re az *ÁFÉSZ* a nevesített vagyon 80 százalékát visszavásárolta a tagoktól. A korábbi tagsági kedvezmények fennmaradtak, s mivel a célrészjegyek kamata kedvezőbb volt az OTP vagy a takarékszövetkezet által biztosítottnál, megtakarításaikat *ÁFÉSZ* célrészjegyekbe fektették. A kereskedelmi egységek átalakulása,

bérbe adása nem járt jelentős létszámleépítéssel. A bérbe adott üzletekben vendéglátóhelyeken a korábbi alkalmazottak általában tovább foglalkoztatták.¹⁴⁸

A vendéglátóhelyek számának növekedése korántsem mutatkozott olyan dinamikusnak, mint a vállalkezési és a kereskedelmi terület, azonban az ezredfordulóra a rendszerváltást megelőző és az azt közvetlenül követő évet figyelembe véve – tízes nagyságrenddel növekedett. 1991-ben a városban 35 vendéglátóhelyet tartottak nyilván, míg 2000-ben már 52 volt a számuk. Hasonlóan a kereskedelmi egységekhez, az ezredforduló éve stabilizálódást hozott. 2000-2004 között Túrkevén összesen 52 vendéglátóhely működött. Ez a szám a város lakosságának fogyasztóképességét tekintve elegendő lehetne nem csupán a helyi, hanem a városban megforduló vendégek ellátására is. A működő vendéglátóhelyek jellege és minősége azonban nem annyira a „polgári” és a városba látogató érdeklődő rétegek igényeit, mint inkább az olcsó, nagyobb mennyiségű szeszes italt fogyasztók elvárásainak való megfelelést tükrözi. A megyei statisztikai évkönyv 1994-ből összesen 40 vendéglátóhelyet említ, amelyből 5 rendelkezett konyhával, és az összes vendéglátóhelyből a kimutatás szerint 11 egység üzemelt italboltként. Kérdéses és kétséges, hogy a fennmaradó 24 egység bárként cukrászdaként vagy étteremként működött volna, legalábbis a város lakói és a tényleges helyzet után vizsgálódó idegen sehol sem talál igényes éttermet vagy cukrászdát, ellenben a városon végigmenve számolás nélkül is megállapítható, hogy az italboltként működő egységek száma jócskán fölülte mozgott a statisztikában szereplő 11-es számnak. Hasonlónak tűnik a helyzet, ha az ezredforduló évét, vagy az általam vizsgált időszak záró évét, a 2004. évet tekintjük. 2000-2004 közötti években 52 vendéglátó egységből a megyei statisztikai évkönyvek szerint étterem- és cukrászdaként működött 34, s csupán 18 volt az italboltok száma. Ugyanakkor az egyetlen, magánvállalkozásként – nem a városközpontban üzemelő – cukrászdán kívül csupán az áruház földszinti részéből leválasztott, az élelmiszer részleg mellett található sütemény elárúsítóhely működött, ahol állópultnál lehetett elfogyasztani a megvásárolt süteményt. A korábban az ÁFÉSZ által üzemeltetett Keve étterem két helyiségéből az egyik italboltként működött, s inkább nagyobb rendezvények – többnyire lakodalmak, szervezetek vacsorás estjei – során üzemelt az éttermi részleg. A magánvállalkozásként működő *Nótás vendéglő* minősége és működési sajátosságai hasonlóak a Keve éttereméhez.

A vendéglátás nehézkességét a városban élők is érzékelik, és szóvá is teszik időnként a helyi lap hasábjain. *„Kérdezik tőlünk, hol tudnának megvacsorázni? Túrkevén kulturált*

¹⁴⁸ Az ÁFÉSZ működésére vonatkozó adatokat Faragó Lajos ÁFÉSZ elnök bocsátotta rendelkezésemre, amiért e helyen mondok köszönetet.

*körülmények között, étlap szerint. Ugyan, mit mondhatnánk erre? Vagy a strandfürdő területén zsíros kenyeret vacsoráznak, vagy elmennek éhen Túrkevéről, mert itt a pénzéért nem vacsorázhat. ... Kénytelen eltávozni korgó gyomorral. Esetleg a 4-es főút melletti vendéglátóegységek valamelyikében enyhítheti éhségét.”*¹⁴⁹ A termálfürdő felújítását követően sürgetően felvetődött ugyan a melegkonyhás vendéglátóhely igénye a fürdő területén vagy közvetlen közelében, ám nem bizonyos, hogy a megoldás minden igénynek megfelel. 2003-ra a korábbi büfé konyhával bővült, ahol egész nap meleg ételt is árúsítanak. Hullámpala borítása, alacsony, fészerre emlékeztető falai továbbra is városszéli kocsmára emlékeztetnek. Igényes, elegáns étterem, cukrászda kialakítását a fürdőfelújítást követően sem kockáztatta meg egy vendéglátással foglalkozó túrkevei vállalkozó sem. A fürdővendégek száma – főleg a nyári idényt megelőzően és azt követően – nem olyan magas, hogy biztonságos volna egy étterem fenntarthatósága. A helyi lakosság pedig szűkös anyagi helyzete miatt nem tudná igénybe venni egy színvonalas vendéglátóhely szolgáltatásait. Kockáztatás, illetve a termálfürdő környezetének, infrastruktúrájának igényes megvalósítása nélkül pedig nehezen valósulhat meg a városlakóknak az a reménye, amelyet a fürdő felújítást követő idegenforgalmi pezsgésbe vetettek

4. 3. 2. b. Idegenforgalom

A rendszerváltást megelőző években a város idegenforgalma nem volt számottevő. Az 1950-es évek közepén a termelőszövetkezet támogatásával a 2351 méter mélyből nyerhető 78 fokos gyógyvízre strandfürdő létesült. Ez a szerény – néhány nyitott medencével működő – külsejű és kapacitású fürdő az 1980-as évek elejére némi korszerűsítésen ment keresztül, amelyek közül legjelentősebb egy uszoda kialakítása volt. Különösen arra voltak büszkék a helyiek, hogy egy feszített víztükrű medencét is kialakítottak az uszodában, amely versenyek lebonyolítására is alkalmas volt. Az 1970-es évektől a *Papíripari Vállalat* budafoki üzeme üdülőt üzemeltetett a fürdő mellett, amely szezonálisan működött, s egy-egy idényben átlagosan 500-700 papírgyári alkalmazott töltötte éves szabadsága egy részét a vállalat túrkevei üdülőjében. Fontos megemlékeznünk arról, hogy a papírgyári üdülő Túrkevére telepítése a *Papíripari Dolgozók Szakszervezete* elnökének, *Mázik Sándornak* jóvoltából történt, aki Túrkevéről származott el.

A mélyről feltörő, magas hőfokú víz gyógyhatása közismert volt ugyan, azonban csupán a rendszerváltást követő évben került sor arra, hogy a város kezdeményezze

¹⁴⁹ Túrkeve, 1990. októberi szám.

gyógyvízzé minősítését. A kedvezőtlen gazdasági változások arra ösztönözték az akkori vezetőket, hogy a megszűnt ipar és a gyökeresen átalakuló, magánosodó mezőgazdaság helyébe olyan megélhetési- és jövedelemforrást találjanak, amely egyrészt komoly bevétellel jár a későbbiekben, másrészt a város várhatóan nagyszámú munka nélkül maradó lakójának teremt munkalehetőséget. A túrkevei fürdő vizét 1991. január 1-jétől gyógyvízzé minősítették, s ettől az időtől kezdve a város törekvése az volt, hogy korszerű gyógyfürdőt alakítson ki. A város vezetői a hajdúszoboszlói, a berekfürdői és a közeli cserkeszölői példák alapján úgy vélték, ennek a lehetőségnek az ésszerű és minél gyorsabb kiaknázása kitörési pont lesz a település számára az elkövetkező nehéz időkben. 1999-ben egy PHARE-pályázat elnyerésével úgy tűnt, a remények nem alaptalanok. A pályázaton a gyógyfürdő fejlesztésére, egy korszerű főépület építésére és a gyógymedence fedésére 67 millió forint támogatást nyertek, amely mellé 30 százalékos önrészt kellett vállalniuk. A PHARE pályázat kedvező elbírálását követő évben a *Széchenyi-terv* révén közel 300 millió forintos beruházási támogatást nyertek a fürdő további fejlesztésére. Ebben a körben már az uszoda, az élményfürdő kialakítása volt a legfontosabb cél. Másodsorban a fürdő környezetének kiépítése, a terület rendezése, s a vendéglátásra alkalmas egységek kiépítése volt a kitűzött feladat.

A két nyertes pályázat erősítette a város vezetőinek és lakóinak abbéli reményét, hogy a fürdő gyógyhatású vizének ésszerű, üzleti szempontokat szem előtt tartó kiaknázásával valóban kitörési pontot találtak egyre súlyosbodó helyzetükből. Az akkori polgármester, aki a két nyertes pályázat szervezője volt, nagy reményeket fűzött a fürdőhöz, illetve úgy vélte, hogy az annak jóvoltából megélnékülő idegenforgalmon keresztül a város későbbi gazdasági előnyökhöz – elsősorban befektetők megjelenése – juthat. Sokan vélték úgy, hogy a közeli Cserkeszölő példája Túrkeve számára is követhető lesz. *„Azzal, hogy a gyógymedencét befedjük, 365 napra szélesítjük ki az idenyt. Télen-nyáron érkehetnek ide. Egyelőre csak az apartman a megfelelő téli ellátásra, de amennyiben ez az épület felépül, folyamatosan épülnek majd a szállók ide és megindult Túrkeve idegenforgalma.”*¹⁵⁰

A bizakodó hangulat azonban nem volt osztatlan. Nem kevesen úgy ítélték, hogy egyetlen – s nagyon szerény előzménnyel rendelkező – lehetőség nem elegendő ahhoz, hogy a település gazdasági és foglalkoztatási nehézségeit megoldja; jó esetben hosszú távon esetleg enyhítheti azokat. S épp a közeli – példaként állított – fürdővárosok miatt érezték, hogy Túrkeve a nagy múltú Hajdúszoboszlóval, Gyulával, vagy a szintén nemzetközi hírű

¹⁵⁰ Túrkeve 1999. júliusi száma.

fürdővárossá kiépült Cserkeszőlővel nem rivalizálhat. „A városvezetés az utolsó pillanatban ébredt rá, '90-ben, azt hiszem, hogy más lehetősége nincs a városnak, mint erre az 1953-ban fúrott kútra alapozva próbáljon valamit ezzel az utolsó láncszemmel. ... Lehet, hogy az lesz belőle, hogy több lesz a vadász, mint a foka, mert mindenki a gyógyvizét akarja most eladni. Itt van Hajdúszoboszló, Cserkeszőlő, Berekfürdő, ott azért nagyobb forgalmat bonyolítanak le. ... De mindenképp több évnél kell eltelni, hogy valaki is azt mondhassa, hogy ő az idegenforgalomból él. Tehát valamilyen kiegészítő tevékenységnek lesz ez jó, de a mellett egy alaptervékenységnek mindenképp lennie kell.”¹⁵¹ „Kitörési pont? Hát, nem tudom... Amikor a fürdő fejlesztése elindult, én szimpatizáltam vele. Mert a fürdő nem igényel különösebb forgalmi középpontot, hiszen épp azt szeretik az emberek, ha csend van, ha tudnak pihenni. Én azt mondtam a polgármester úrnak, hogy olyan vezetést kell a fürdő élére tenni, akik képesek lesznek üzemeltetni, és abból annyi pénzt kihozni, hogy önmagát elartsa, és tudjon fejlődni. De a jelek, sajnos, nem erre mutatnak. Sok bizonytalanságot látok; a környezet kialakítása, az építkezés nem elég kézben tartott. Nem olyan, amiből kitűnne, hogy itt valami lesz, hogy törődnek azzal, hogy tényleg legyen valami. Akkor, kezdetben, nagy sláger volt a fürdő, aztán elfelejtette mindenki. Ide egyébként mindig is a kispénzű emberek jöttek. De ebben a bizonytalan helyzetben lemaradoztak ezek az emberek is. Koncepcionálisan sok hibát és bizonytalanságot látok. Ez egy komplex dolog lenne. De kiengedni a kézből a vendéglátást... Ha a vendég ott van, de csak a fürdőjegyet fizeti, mert amit fogyaszt, azt már egy másik csatorna viszi el, az már egy óriási hiba. Hisz az idegenforgalomnak épp a vendéglátásból származik a haszna, nem a fürdőből.”¹⁵²

A reménybeli kitörési pont politikai csatározások fegyvereként is megjelent a városi közéletben. A 2002. évi helyhatósági választásokat megelőző kampányban a polgármestert a szembenálló politikai oldal épp azzal támadta, amit ő polgármestersége legnagyobb és hosszú távra érvényes eredményének vélt. A helyi lapban a liberális párt vezetője „Itt az idő, most vagy soha!” című cikkében felrója a regnáló városvezetésnek a fürdő-átadás többszörös csúszását, a kivitelezési hibákat, s főként, hogy az OEP felbontotta a gyógyfürdővel korábban kötött szerződést. „Az utolsó, egyetlen nagy esélyünk a gyógyfürdő. Szeptemberben úgy néz ki, hogy az elkövetett hibák rendkívül nehéz – szinte megoldhatatlan helyzetet eredményeznek. ... A következő képviselőtestület legfőbb feladata a gyógyfürdő elérhető színvonalú

¹⁵¹ Részlet N. I, a Gyógyfürdő Kht. műszaki vezetőjével 2003. július 31-én készített interjúból.

¹⁵² Részlet Szegő László volt tsz elnökkel 2002. november 10-én készített interjúból.

üzemeltetésének biztosítása. ... Persze, a képviselőtestületen kívül felvetődik a polgármester és a többi, ügyben szereplő szakember felelőssége is.”¹⁵³

A kivitelező solymári cég – bár olyan referenciákat tudott felmutatni, mint *Harkányfürdő* vagy *Zalakaros* – a munkafolyamat során nem kevés hibát vétett. Ezek a hibák is hozzájárultak az átadási határidő többszöri csúszásához, ami miatt a városba visszatérő fürdővendégek száma csökkent. Az első szakasz megvalósulása biztosította az alapszolgáltatások működését, azonban a határidő toródása miatt az üzembe helyezés csak a főszezon közepén (2002 júliusában) történt meg, ami lényegében egy szezon elvesztésével járt. Az OEP által már 2002-ben felbontott szerződés, a város közvéleménye által kritizált gyógyszolgáltatások elégtelensége kedvezőtlenül befolyásolták a fürdő helyzetének alakulását. A fürdővezetői álláshelyre kiírt pályázat sem végződött szerencsésen. A felújítás során a korábbi dolgozók egy része távozott, s a pályázat kiírása előtt nem kérték fel a fürdő korábbi vezetőjét pályázat benyújtására. A benyújtott hat pályázat közül az önkormányzat a mezőkövesdi fürdő volt vezetőjének koncepcióját fogadta el. *„Merthogy Mezőkövesd. És Mezőkövesd mellett van Bogács. Ott is van gyógyfürdő. És ez a bogácsi gyógyfürdő annak köszönhetette a felvirágzását, hogy ez az úr abban az időben Mezőkövesden volt fürdővezető. Hogy ebből mi igaz, nem tudjuk, de majdnem azt lehet mondani, hogy Túrkevére is lekopírozta azt az állapotot. Nem olyan szép emlékű az elmúlt év az ő vezetése alatt. És ugye, közben rájött erre az önkormányzat is, hogy azért a fürdőüzemeltetés nem olyan, hogy minden utcasarkon van egy alkalmas ember. Úgyhogy visszahívták, megkeresték a korábbi embereket.*”¹⁵⁴

A nehézségek és a konfliktusok ellenére a fürdőfejlesztést irányító polgármester elégedett volt az eredménnyel, s úgy vélte, hosszú távon a beruházás meghozza a város számára a várt és kívánt eredményt. *„Beindult ez. Amikor a gazdasági számításokat csináltam, öt év múlva számoltam olyan forgalommal, mint amilyen az első esztendőben volt. Nagyon bejött. Augusztus 20-án 2 200 jegy kelt el. Én 2000 főt vettem csúcsra, öt év múlva. Ez egyszerűen fantasztikus. És miért? Mert lépéselőnybe kerültünk Mezőtúrral és Kisújszállással szemben. A vendégeknek egy töredéke túrkevei. A legtöbb vendég mezőtúri és kisújszállási.*”¹⁵⁵ A város lakói is úgy vélik, hogy jóval kevesebb a túrkevei, mint valamelyik szomszédvárosbeli fürdővendég, ezt azonban korántsem olyan lelkesedéssel közlik, mint a volt polgármester. A város lakói szívesen töltenének családjukkal egy-egy hétfélig napot a

¹⁵³ Túrkeve, 2002. októberi szám.

¹⁵⁴ Részlet a fürdő műszaki vezetőjével 2002 októberében készített interjúból.

¹⁵⁵ Részlet a volt polgármesterrel 2003. november 26-án készült interjúból.

strandon, azonban egy ilyen családi program több ezer forintjukba kerülne, amit csak kevés helyi lakos engedhet meg magának.

Amint a Városgazdálkodási Vállalat megszűnésének ismertetésekor érintettem, az önkormányzat a fürdő beindítását szervezeti változásokkal is szükségesnek tartotta összekapcsolni. A fürdőfejlesztés első ütemének megvalósítása során önálló gazdasági társaságot – *Túrkevei Gyógyfürdő Kht* – alapítottak 3 millió forint tőkével. A felújítás második szakaszának céljai a Széchenyi-terv pályázatán nyert összegből valósultak meg. A felújított medencék és az élményfürdő átadására 2003. július 31-én került sor. Ekkorra már működtek mindazok a gyógyszolgáltatások, amelyeket a PHARE pályázat összegéből finanszíroztak. A túrkevei termálvíz gyógyító hatását elsősorban reumás, bőr, és női panaszok enyhítésében fejti ki. A reumatológiai szakrendelés – amelynek keretében száraztorna és fizioterápia szerepel – mellett ötféle balneoterápiás gyógymodot is alkalmaznak. A gyógyászzal összefüggő terápiák mellett wellness szolgáltatásokat is igénybe vehetnek a fürdőzők. Az OEP-vel kötött megállapodás felbontását követően öt magán egészségpénztárral sikerült a gyógyfürdőnek szerződést kötnie.

A fürdő felújításával párhuzamosan a vendéglátást – különösen a szállóvendégek elhelyezésének gondját – az önkormányzat a budafoki papírgyár üdülőjének megvásárlásával kívánta megoldani. A megvásárolt üdülőt és a hozzá tartozó területet azonban néhány hónap múltán eladta egy kft-nek, amely tíz, egyenként 60 négyzetméteres – egységenként öt fő befogadására alkalmas – apartmanházat alakított ki a volt vállalati üdülőből. Az üdülőt övező kéthektárnyi területen 55 férőhelyes kempinget hoztak létre. 2004-re a melegkonyhás vendéglátóhely hiányát is felszámolták, ha nem is a legszínvonalasabb módon.

A gyógyfürdő általi idegenforgalom-növekedést más – a település határain túllépő – közérdeklődésre számot tartó rendezvényekkel is igyekezett elősegíteni a város.

1995-ben Túrkevén a redemptio emlékére ünnepséget szerveztek, a következő évben a város volt a nagykun bál szervezője és lebonyolítója, 1998-ban pedig megrendezték Túrkevén az első *Országos Juhászfesztivált*. A szervezők úgy ítélték, a Túrkevére egykor oly jellemző juhtartás hagyományainak ápolásával és felelevenítésével nagyszámú érdeklődőt vonzanak a településre. 1998-tól minden év májusának második hétvégén kerül sor a kétnapos rendezvényre. Mint általában a hasonló „fesztiválok” (meggy, tök, kolbász, bor, sör, káposzta, dinnye, stb.) – amelyek a rendszerváltást követően jellemzően megjelentek és gombamód szaporodtak a falvak és kisvárosok idegenforgalmi törekvéseiben – a túrkevei juhászfesztivál is egyre inkább a gasztronómiára helyezi a fő súlyt. Mindkét nap fő programja évről-évre a birkapörkölt-főző verseny. Másik állandó pontja a juhászfesztivál programjának a országos

juhnyíró bajnokság. A rendezvény egyéb programjai a megszokott falunapi elemekből épülnek fel: kirakodóvásár, helyi és meghívott zenekarok fellépése, tombolasorsolás, esti utcabál. A helyi kulturális intézmények is kapcsolódnak a kétnapos rendezvényhez. Különösen a *Finta Múzeum* igyekszik kulturális programokkal is kiegészíteni és tartalmasabbá tenni a fesztivált. 2002-ben a múzeum az önkormányzattal közösen a juhászfesztivál idejére *Nemzetközi Kun Konferenciát* szervezett, s valamennyi évben néprajzi vagy képzőművészeti időszaki kiállítás megnyitását ütemezi a juhászfesztivál egyik napjára. A 2002. évi juhászfesztiválhoz egy 2000-ben Kisújszállás által kezdeményezett történeti hagyomány felelevenítése is társult. Ebben az évben Túrkeve kapta a kunkapitány-választás jogát. A 2000-ben felújított hagyomány szerint minden évben más-más nagykun település élhet a kunkapitány-választás jogával. Ennek az aktusnak a hagyomány felelevenítésen- és őrzésen kívül célja az identitásörzés és erősítés, s igen fontos erkölcsi tartalmat hordoz. A kunkapitány olyan kiemelkedő személyiség lehet, aki a Kunság hírnevét eddigi pályája során öregbítette, munkásságának részét képezi a kunok hagyományainak őrzése, napjaink életébe való beépítése, valamint személyes életével is példát mutatott szűkebb-tágabb közösségének.

A juhászat hagyományainak őrzését szolgáló rendezvények szervezésében és lebonyolításában jelentős a *Berico szárító és juhhodály* szerepe. A farmtanya a városon kívül, a Mezőtúr felé vezető út mentén fekszik. A juhászfesztiválok szervezésében az anyagi hozzájáruláson túl is részt vállalnak a tulajdonosok. Az országos juhnyíró bajnokságnak évről-évre a Berico ad helyet. 2002 áprilisában egy nemzetközileg is tekintélyes rendezvény, a hatodik *Merinó Világkonferencia* is itt került megrendezésre. A túrkevei juhászati rendezvények sikerében része van annak a ténynek is, hogy a híres túrkevei törzstenyészlet tulajdonosa, aki a termelőszövetkezet felszámolt juhágazatának vezetője volt, a *Magyar Juhtenyésztő Szövetség* régióvezetőjeként tevékenykedik az 1990-es évek közepe óta.

Kevesebb sikerrel járt a 2002-es gazdag programú évben az Európai Unió felkészülés jegyében megrendezett *Európa Nap*. A rendezvény célja az volt, hogy a lakosságot, a vállalkozókat, valamint a gyermekeket is megismertessék az Európai Unió sajátságaival. Azonban a felállított sátrak, ahol szórólapok, prospektusok, és előadások révén igyekeztek a város polgárait tájékoztatni a közeledő csatlakozás előnyeiről és jellemzőiről, a tagországok gazdaságáról, társadalmi berendezkedéséről és mindennapi életéről – igen csekély számú érdeklődőt vonzottak. Ennek akár ellentételezéseként is tekinthetünk Túrkeve sikeres olaszországi bemutatkozására, amelyre az Európai Unióhoz történő csatlakozás jegyében, 2004 nyarán került sor.

Évről-évre egyre népszerűbbek viszont a múzeumi éjszakák. Nem csak az állandó és az aznap délután nyílt új időszak kiállításokon való éjszakai tárlatvezetés várja az érdeklődőket, hanem már a késő délutáni óráktól változatos programok zajlanak – helyi és meghívott néptánc- népdalénekes csoportok fellépése, helyi amatőr színjátszók előadása, kézműves foglalkozások – a múzeum kertjében, valamint a *Vadász Pál Kiállítóteremben*.

2004-re úgy tűnik, hogy bár a nagy remények, amelyek az idegenforgalom „varázserejére” épültek, szertefoszlottak ugyan, a realitások talaját érintve a város vezetői és lakosai igyekeznek az elérhető lehetőségeket megragadni, és az azokban rejlő vonzerőt kiaknázni. Bár a gyógyfürdő fejlesztése nem egészen járt a remélt eredménnyel, a nyári szezonban jelentős forgalmat bonyolít. A apartmanházak és a kemping a nyári időszakban ugyancsak kihasználtak. A kétnapos juhászfesztiválok pedig az ország távoli részeiről is vonzanak – elsősorban juhászban érdekelt szakembereket – és környékbeli kikapcsolódni vágyó, érdeklődő családokat.

A fürdő melletti kemping és apartmanházak beüzemelése előtti években igen szerény volt a túrkevei szállásférőhelyek száma és minősége is. A rendszerváltást követően nyílt ugyan a város központjában egy magánpanzió, azonban meglehetősen gyér forgalmat bonyolított le. E mellett a korábban is meglévő fizetővendégszolgálati szobák álltak a szállóvendégek rendelkezésre. 1996-ban mindössze 4 vendégszoba működött, összesen 158 férőhellyel. Az apartmanházak kialakítását követően – a 2000-es évek elejére – 33 vendégszobával 254-re növekedett a szállásférőhelyek száma. 2000-ben 1 711 fő vette igénybe a túrkevei szálláslehetőségeket. Az 1 711 vendégből 870 volt a külföldi, akik összesen 7 324 vendégéjszakát töltöttek a városban. Érdekes módon, a fürdő teljes kapacitással működő első évében, 2004-ben a négy évvel korábbihoz képest közel félezerrel csökkent a szállóvendégek száma. Ebben az évben 1 264 szállóvendége volt Túrkevének, akik összesen 6 229 éjszakát töltöttek a városban. Közülük 530 fő volt külföldi, akik összesen 3 072 éjszakát töltöttek Túrkevéen. A működtetők nem tudnak határozott magyarázatot adni a csökkenés okára. Úgy vélik, hogy a hazai – elsősorban környező városokból érkező – vendégek számának csökkenése főleg a családok anyagi helyzetének rosszabbodásával magyarázható, másrészt, hogy a külföldi vendégek is a szerényebb anyagi helyzetű, alsó középosztályi rétegből kerültek és kerülnek ki. A város közvéleménye is elsősorban a helyi és környékbeli potenciális vendégréteg anyagi helyzetének rosszabbodásával magyarázza a forgalom csökkenését, azonban hozzáfűzi azt is, hogy a fürdőfelújítás során a folyamatos határidő módosítások miatt „félgözzel” üzemelő strand és fürdő elriasztotta a korábban rendszeresen Túrkevéen fürdőző külföldiek egy részét. Sokan hangsúlyozzák azt a

hiányosságot is, hogy nem megfelelő a város és látványosságainak, idegenforgalmi szolgáltatásainak a népszerűsítése. A múzeum igazgatója a helyi lapban is hangot adott az idegenforgalmat kedvezőtlenül befolyásoló gyenge információáramlásnak a Túrkeve és a külvilág között. *„Felhívott egy angol úr, és kérdezi, milyen szálláslehetőségek vannak a városban. Büszkén mondom, hogy több is van. Mindjárt megnézem a telefonkönyvben. Panzió, nem találok. Thermália, nem találok. Talán hívna vissza egy óra múlva. ... Leteszem a kagylót, hogy két kézzel forgathassam a telefonkönyvet. Túrkeve egész névsorát átnézem. Nem akarok hinni a szememnek. Se panzió, se szálloda, se hotel, se apartman. Nézzük a fürdőt, a kempinget, a campingot, a VGV-t! Egyik sincs a megyei telefonkönyvben. Nézem a különkiadású aranyoldalakat. Továbbra is sikertelenség. Túrkevén se fürdő, se szállás, se idegenforgalmi kínálat – legalábbis a telefonkönyv szerint. Mentőötletem támad. Az ÁNTSZ-nek biztos van velük dolga. Felhívom őket. Ők sem találják, majd visszahívnak. ... Megkapom tőlük a fürdő számát. Egy telefon a fürdőbe, ahol megmondják a kempingét és az apartmanét. Aztán átmegegyek a szomszédba, a tulajdonos megmondja a panzió számát. Utóbb kiderül, hogy a szám benne van a telefonkönyvben a tulajdonos nevével, csak éppen semmi nem utal arra, hogy ott szállást lehetne rendelni. ... Azt mondják, Európa-hírűek lehetnének. Csak éppen a kínálás módján még van mit javítanunk.”*¹⁵⁶

4. 4. Infrastruktúra

A rendszerváltást követően a város infrastrukturális állapotában alapvető változás nem történt. A változások nem új infrastrukturális elemek beépülését, hanem a már meglévők fejlesztését, újítását és mennyiségi növekedését eredményezték. Az 1990-es években került sor a közcsatorna-hálózat teljes kiépítésére, jelentős lakossági támogatás igénybevételével. A fejlesztések eredményeképp az ezredforduló évére Túrkeve csatornázása száz százalékosá vált, a háztartásoknak közel hetven százaléka kapcsolódott a hálózatra. Probléma maradt viszont az 1980-as évek elején épült, szerény kapacitású, elavult víztisztító berendezés felújításának elmaradása. A víztisztítás minőségi és technikai feltételei az Európai Unió szabványának semmilyen szempontból nem felelnek meg, tehát újabb feladat az önkormányzat számára a szennyvíztisztítás sürgős megoldása. Ehhez csatlakozik az ivóvíz nem megfelelő minőségének javítása. Amint az Alföld egészére, úgy Túrkevére is jellemző az ivóvíz megengedettnél nagyobb (ötszörös) arzéntartalma. A jelenleg fogyasztásra bocsátott ivóvíz vastartalma ugyancsak többszöröse az elfogadottnak. Az új – 2003-ban még csak terv-szinten

¹⁵⁶ Túrkeve, 2001. augusztusi szám.

létező – víztisztító berendezés beüzemelésénél ezeket a problémákat is ki kell küszöbölnie a városnak, amelyeknek megvalósítását főként pályázatok útján nyert pénzekről remélik.

Egy másik jelentősebb – 81 millió forintos és teljességgel banki hitelből finanszírozott – beruházás az elavult és ezért költséges közvilágítás korszerűsítése volt 2000-2002 között. Ugyanakkor történt az önkormányzat által fenntartott intézmények felének villamossági és hálózati korszerűsítése.

A város infrastrukturális ellátottságának legnagyobb problémáját, a rendszerváltást megelőző évtizedekhez hasonlóan a közlekedési nehézségek jelentik. A megyére vonatkozó 1994. évi kormányhatározat célkitűzései között több olyan is szerepelt, amelyek Túrkeve kedvezőtlen közlekedésföldrajzi helyzetét is lényegesen javították volna. A kormányhatározatban megfogalmazott célok közül a város vonatkozásában az idegenforgalom fejlesztése, a hozzá kapcsolódó szolgáltatások bővítése és színvonalának javítása valósult meg a gyógyfürdő bővítése és fejlesztése során a PHARE pályázat és a Széchenyi-terv jóvoltából. Ugyanakkor a megye közúthálózatának fejlesztése, minőségének javítása érdekében megfogalmazott feladatok sorában említett – a túrkeveiek által közel egy évszázada áhított és remélt – Túrkeve-Dévaványa összekötőút megépítése csak terv maradt.¹⁵⁷ A város lakói közül ugyan kevesen ismerhették a kormány rájuk nézve kedvező terveit, a tervezett *Déli autópálya* építésétől remélték azonban ennek a bekötőútnak a közeli megvalósulását. 1989-ben a *CO NEXUS Rt* felvetette egy teljesen új, koncessziós formában épülő autópálya gondolatát, amely az ország délnyugati – déli és keleti határvonalát követő nyomvonal – természetes kereskedelmi összekötő útiránya Dél-Európának, illetve Nyugat- és Közép-Európa déli régióinak Ukrajnával, Kelet-Szlovákiával, Lengyelországgal és a balti államokkal. A tervezett nyomvonal mentén, vagy annak közelében fekvő települések nagy érdeklődést tanúsítottak a tervezett autópálya-építés iránt, mivel megvalósulása az érintett térségek zártságának oldásán túl gazdasági, főként idegenforgalmi előnyökkel kecsegtetett. Jóllehet Túrkeve határát nem érintette a tervezett nyomvonal, 1991-ben kétszáz más településsel közösen a város százezer forint tőkével belépett a *Déli Autópálya Kft*-be. A terv szerint az autópálya Túrkevétől számítva kelet felé 50-60 kilométerre haladt volna Dévaványa és Körösladány községek között. A Túrkeve és Dévaványa közötti összekötőút jóvoltából alig negyven kilométer távolságra rövidült volna Túrkevét az autópályától elválasztó távolság. A város lakói azt remélték, hogy az autópálya közelsége kedvezően befolyásolja majd a település

¹⁵⁷ A Túrkevét Balával összekötő út valamint balai híd felújítását követően a túrkevei önkormányzat magára vállalta a Dévaványáig vezető út kiépítését. A megvalósítást a természetvédő körök akadályozták meg azzal az indoklással, hogy az út veszélyezteti a dévaványai tűzokrezervátum biztonságát és nyugalomát.

idegenforgalmát. Az út mentén elhelyezett információs táblák, óriásreklámok révén Túrkeve idegenforgalmi szolgáltatásai, látnivalói iránti érdeklődés jelentősen növekedni fog. A város kft-be való belépését követő évben, bár ekkor még csak a tervek álltak készen a későbbi megvalósításhoz, a polgármester is nagy reményeket fűzött az autópálya közelségéből adódó kedvező lehetőségekhez. *„Lehetőség lesz az autópálya mentén a vállalkozók reklámjainak elhelyezésére. ... Az alapító tagok előnyben részesülnek a vállalkozásokban való részvételnél (benzinkút, szerviz, stb.). Gyógyvizünk hírét is messzi vidékre elvinné az autópálya forgalma. ... Ez Túrkeve városnak is előnyére válik. Már az építkezés alatt is sokan fognak ott munkalehetőséget találni, részt vehetünk a vállalkozásokban, hosszú távon pedig hatással lesz idegenforgalmunk fejlődésére.”*¹⁵⁸ Azonban az autópálya megvalósításában a szervezők csak tervek szintjéig jutottak el, így a túrkeveiek abbéli reménye, hogy az autópálya közelsége révén megszabadulnak hátrányos közlekedésföldrajzi helyzetüktől, s az ebből következő gazdasági és idegenforgalmi hátrányoktól, nem vált valóra.

Eredményként könyvelhető el viszont, hogy 1996 novemberében átadták a felújított *balai hidat*. A híd, amely a Körös-Berettyó csatornán ível át, gyenge teherbírása miatt már csak személygépkocsi forgalom lebonyolítására volt képes. Ugyanakkor a hídtól mindössze négy kilométerre fekvő Dévaványáig a két település közötti összeköttetése forráshiány miatt nem valósult meg az Európai Unióhoz való csatlakozás évéig.

Míg a közúti közlekedés fejlesztése legalább a tervek elkészítésének szintjéig eljutott, a vasúti forgalom visszaállításának lehetőségétől elzárkózott az állami vezetés. Szolnok megye 1986-ban készült, hosszú távú fejlesztési programjában még hangsúlyosan szerepel a megszüntetett Túrkeve-Mezőtúr szárnyvonal visszaállítása, sőt, Kisújszállásig történő kiépítése, azonban a rendszerváltást követő években a túrkeveiek ez irányú kezdeményezését a *Közlekedési Minisztérium* gazdaságtalanságra és kihasználatlanságra hivatkozva tanulmányozás nélkül elutasította. *„A fejlesztés szükségessége gazdaságilag – valószínűleg – nem támasztható alá, mivel Túrkeve kivételével a másik két település vasúttal el van látva. ... Ezért nem látunk lehetőséget arra, hogy a MÁV, várhatóan egy igen gyenge forgalmú vasút építésével, vagy csupán annak tanulmányterv szerinti vizsgálatával is foglalkozzon.”*¹⁵⁹ 1993-ban a megyében 39 vasútállomás működött, s Túrkeve volt egyetlen városi rangú települése, amely nem rendelkezett vasúttal. Ugyanakkor a megye hatvanegy községe közül huszonöt kapcsolódott a vasútvonalak valamelyikéhez: vagy a Debrecen-Szolnok-Budapest, vagy a

¹⁵⁸ Túrkeve, 1992. április 17.-i szám.

¹⁵⁹ Részlet Kálnoki Kiss Sándornak, a Közlekedési Minisztérium helyettes államtitkárának válaszfeléből. Közli: Túrkeve 1992. október 16.-i száma.

Budapest-Mezőtúr-Békéscsaba fővonalak révén, illetve kisebb vonalak jóvoltából (ilyen például a Szolnok-Kunszentmárton-Szentes vasútvonal).

Túrkevére tehát csak autóbusszal lehet eljutni a szomszéd városokból. A Budapest felől érkező InterCity vonatok megállnak Mezőtúron, azonban ezekhez a vonatokhoz – egy kivétellel – nincs csatlakozó autóbusz. Az utolsó járat 19,10 órakor indul el Mezőtúrról Túrkevére. Debrecenből illetve Budapestről Kisújszállásig szintén el lehet jutni vonattal, azonban az autóbusz csatlakozás a mezőtúrihoz hasonlóan, kedvezőtlen. Kisújszállásról az utolsó járat 18,30 órakor indul Túrkeve irányába. Ez azt jelenti, hogy aki Budapestről estére Túrkevére akar érné, annak legkésőbb délután öt órakor el kell indulnia, ám a vonat tíz perccel meghaladó késése esetén nem éri el az utolsó túrkevei buszt – ezért, ha az utas nem akarja megkockáztatni a mezőtúri autóbusz állomáson töltendő éjszakát, jobban teszi, ha már négy órakor elindul a fővárosból. Még kedvezőtlenebbek azoknak a kilátásai, akik a Budapest – Debrecen útirányt választják. Mivel Kisújszállásról az utolsó autóbusz 18,30 órakor indul Túrkevére, ehhez Budapestről a 15 óra után néhány perccel induló vonattal el kell indulnia. Mezőtúr és Túrkeve között munkanapokon húsz, míg ünnepnapokon nyolc járatpár közlekedik. Kisújszállás-Túrkeve viszonylatában ez a szám tizenhat hétköznapi, négy ünnepnapos járatot jelent.

A hátrányos közlekedésföldrajzi helyzet rányomja bélyegét a város gazdasági életének minden szegmensére. Jóllehet Túrkeve a megye egyik legalacsonyabb népességszámú városa, azonban a csupán kétezer főnyi lakossal meghaladó Kisújszállás is jóval kedvezőbb gazdasági mutatókkal rendelkezik, a hétezer fővel nagyobb lélekszámú – kórházzal, főiskolával rendelkező – Mezőtúrral szemben pedig több tízszeres lépéshátrányban van. 1996-ban például még Kisújszálláson a városi beruházások értéke 227, Mezőtúron pedig 1 122 millió forint volt, addig Túrkevéen mindössze 58 millió forint volt ez az összeg. Az ipari, kereskedelmi és szolgáltatás jellegű beruházások összege Kisújszálláson 52, Mezőtúron 461 millió forint volt, Túrkevéen ez az érték 10 millió forint volt csupán.

A közvélekedés szerint a város két legsúlyosabb infrastrukturális hiányossága a vasút és a szülőotthon hiánya. E két hiányosságot a város lakói nem csupán a tények következtében előállt mindennapi – településföldrajzi-gazdasági vonatkozásban hosszú távú – nehézségek során, hanem szimbolikus értelemben is megélik és magyarázzák. E két dolog jelen volt a város életében, természetesnek vették, azonban felső utasításra megfosztották tőlük a városban élőket. A szülőotthon megszűnése véleményük szerint azt a jelentést hordozza, hogy senki sem születhet Túrkevéen, mert hiába éltek és élnek elődei, s maga az újszülött is néhány napos korától Túrkevéen, hivatalosan – 1970-től – minden túrkevei születési helye Mezőtúr. A

három évtizeddel korábbi szülőotthon megszüntetését a túrkeveiek származási – hovatartozási identitásuk csorbításaként értelmezik és élük meg. A vasút megszüntetése a szimbolikus tartományban a bezártságot, az élet, a világ pezsgésében való részvételtől való megfosztásukat jelképezi. Elszigeteltségüket, kirekesztettségüket jelenti a világ, az események forgásából. E szimbolikus jelentőségre mutat, hogy a napjainkban huszoneves fiatalok – akiknek születése idején már nem volt se szülőotthon, se vasút – szüleikhez és nagyszüleikhez hasonlóan sérelmezik Túrkeve megfosztását e két szolgáltatástól.

5. A város demográfiai, egészségügyi és szociális helyzetének alakulása

5. 1. Demográfia

A lakosságszám a város története során első ízben a rendszerváltás évében, 1989-ben esett tizenegyezer fő alá. A lakosság számának alakulása az 1970-es és az 1980-as években, bár a korábbi évtizedekéhez képest csökkent, egyenletes volt. Az 5. számú ábrából megállapíthatóan egyetlen évben sem figyelhetünk meg növekedést az 1989. évihez képest. Két egymást követő évben, 1994-ben és 1995-ben mutatnak a statisztikák a korábbi évekéhez képest nagyobb számot, azonban 1996-ra már ismét csökkenést figyelhetünk meg. 1999-ben és 2000-ben nem változott a lakosság száma (mindkét évben 10 061 fő). A lefelé ívelő egy évtized után három éven keresztül (2001, 2002 és 2003) ismét tizenegyezer fölé emelkedett a lakosok száma, azonban vizsgálatom utolsó évére, 2004-re újra csak 10 084 főt regisztráltak. Bár a lakosság számának folyamatos fogyása kedvezőtlen jelenség, az országos átlagnál kedvezőbb képet mutat. A rendszerváltás első évében, 1990-ben Magyarország 10 374 823 lelket számlált, s ez évben a természetes szaporodás 19 981 volt a negatív tartományban. Ugyanekkor 10 523 fős lakosságú Túrkevéen a természetes szaporodás értéke 8 volt a negatív tartományban. A vizsgált időszak utolsó évében, 2004-ben a 10 116 742 magyar lakosságszámra -37 355 volt a természetes szaporodás értéke. Túrkevéen ekkor 10 084 főnyi összlakosságnál a természetes szaporodás értéke -26 volt.

Az élveszületések száma ugyancsak kedvezőtlenül alakult a rendszerváltást követő másfél évtizedben (6. számú ábra). Megfigyelhető a születésszámok alakulásának egyenetlensége is. 1990-2004 között hetvenhét és száznegyvenöt között ingadozott az érték. A statisztika szerint e szempontból a legkedvezőtlenebb év a 2003. volt (77 születés), míg a legnagyobb születésszámot 1990-ben (145 újszülött) regisztrálták. Ez a két szélső érték egyezik az országos átlaggal. 1990-ben 125 679 gyermek született, míg 2003-ban ez az érték 94 647 volt. Túrkevéen 1992-ig – a korábbi évekhez hasonlóan – száz fölötti volt a születések száma, az ezt követő tizenkét év során viszont csupán négy évben emelkedett száz fölé.

A házasságkötések száma látványosan csökkent az 1990-es években. Míg a korábbi évtizedekben meghaladta a százat, az ezredfordulóra ez az érték felére, majd az azt követő években negyedére csökkent. A vizsgált időszak utolsó évében, 2004-ben már csupán huszonhárom házasságkötés történt a városban. Ez az érték jóval alatta marad az országos átlagnak (5. számú táblázat). Ebben az évben a 10 116 742 hazai lakosból 43 791 fő kötött házasságot. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a 15 évesnél idősebb túrkevei lakosok körében a nőtlen családi állapotúak aránya közel kétszerese a hajadonokénak. Az összeírás idején házasságban élt 2 279 nő és 2 267 férfi, az élettársi kapcsolatok száma 237 volt. Az özvegyen élő nők száma közel ötszöröse volt az özvegy férfiakénak (760 nő, 167 férfi). A népszámlálás során a városban 3 720 háztartást, valamint 2 884 családot számoltak össze.¹⁶⁰

Növekedett a korábbi évekhez képest a halálozások száma, legalábbis a lakosság arányához képest. Míg az előző évtizedekben a tizenkétezeret meghaladó lakosságszám mellett volt megfigyelhető az éves százharminc-száznegyven halálozás, addig a tízezer alig meghaladó lakosságszám esetében ugyanezekkel a számokkal találkozunk. A halálozások gyakoriságának szempontjából a legkedvezőtlenebb év a másfél évtized során 1992 valamint 1997 volt. 1992-ben a 10 304 főnyi lakosra 152 haláleset jutott. A város közbeszéde a 1992. évet a város fekete esztendejének tartja, hiszen az ipari jellegű munkahelyek ebben az évben szűntek meg, s ekkor már a termelőszövetkezetben is megkezdődtek az átszervezések, az elbocsátások. Az interjúkészítés során sokan ezekkel az eseményekkel hozták összefüggésbe családtagjuk, ismerősük, munkatársuk korai halálát esetleg az ekkor elkövetett öngyilkosságokat, valamint ezzel a drasztikus gazdasági-társadalmi változással magyarázzák a halálozások magas számát. A statisztikák ugyanakkor az 1992. évi kivétellel nem támasztják alá a közvélekedést. Igaz, hogy az 1991-ben regisztrált öngyilkosságoknak (6 eset) az 1992. évi közel kétszerese (11 eset), a következő két évben azonban ismét alacsonyak a suiciditási mutatók (1993-ban 2, 1994-ben 4 ember vetett önkezével véget életének). Az 1992. évi halálozási számot meghaladta az 1997. évi, amikor 158 haláleset történt a 10 117 fős lakosú városban. A halálozások szempontjából a legkedvezőbb év 2002 volt, amikor 104 haláleset történt (7. számú ábra). Érdekes viszont, hogy ebben az évben 12 öngyilkosságot regisztráltak, amely az 1980. év óta a legmagasabb suiciditást mutató szám (6. számú táblázat). A túrkevei halandósági adatok az országos átlaggal hasonló arányú – növekvő számú- kedvezőtlen tendenciát mutatnak. Míg 1990-ben a 10 374 823 magyarországi lakosra

¹⁶⁰ Népszámlálás 2001. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 2002.

145 660 halálozás jutott, addig 2004-ben a 10 116 742 főnyi lakosra jutó halálesetek száma 132 492 volt.

Még szembeötlőbb a halandóság emelkedése, ha összevetjük a születések számával (8. számú ábra). A rendszerváltás első évétől tekintve a vizsgált másfél évtized valamennyi évében meghaladta a halálozások száma a születések számát. 1990-ben a természetes szaporodás még a pozitív tartományban értékelhető (+8), ezt követően viszont az 1994. év kivételével (+1) negatív előjelűek a kapott értékek. Egy évben – 2002-ben – közelített a születések száma a halálozásokéhoz, amikor mindkét tartományban alacsonyok voltak a mutatók (97 születéssel szemben 104 halálesetet regisztráltak). A legkedvezőtlenebb év a természetes szaporodás értékeit tekintve az 1997. volt, amikor a halálesetek száma hatvannyolccal haladta meg a születések számát (a 158 halálesettel szemben 90 volt az élveszületések száma). A rendszerváltás másfél évtizedének természetes szaporodási átlagos évi értéke -29.

Azt a véleményt, amelyet a város polgárai megfogalmaznak, a statisztikák is alátámasztják: míg Túrkeve a szocializmus éveiben a kedvező korösszetételű települések közé tartozott, 1990 óta az elöregedés jegyeit mutatja. A természetes szaporodás kedvezőtlen értéke, a vándorlási különbözet növekedése a negatív tartományban, a házasságkötések számának rohamos csökkenése a lakosság korösszetételét kedvezőtlenül befolyásolta a másfél évtized során.

A 9. számú ábráról leolvasható, hogy az 1980-as és az 1990-es években a 18 éves és annál fiatalabbak aránya elérte vagy meghaladta a 30 százalékot. A hatvan évesnél idősebbek aránya ekkor 15 és 17 százalék között mozgott. A fiatal felnőtt, valamint a középkorosztály tette ki a lakosság 53-54 százalékát. A 2000-2004 közé eső években viszont a 18 éves és annál fiatalabb lakosság számának folyamatos csökkenése figyelhető meg. Arányuk 2000-re az 1988-as 30 százalékhoz képest 25,8 százalékra esett, 2004-re az érték csupán 18,4 százalék. A korábbi évtizedekéhez képest a harmadik évezred elejére megduplázódott a 60 éves és annál idősebb túrkeveiek száma. 2000-ben a város lakosságának 32,2 százaléka, 2004-re pedig már 33,9 százaléka tartozott ehhez a korcsoporthoz. Az 1970-es és 1980-as évekéhez képest az ezredfordulóra tíz százalékkal csökkent az aktív korúak száma. 2000-ben az összlakosság 42 százaléka tartozott ebbe a csoportba az 1988. évi 53,5 százalékkal szemben. 2004-re viszont öt százalékos javulás figyelhető meg a 19-60 éves korúak esetében. Ekkor a 19-60 éves korcsoportba tartozók tették ki az összlakosság 47,8 százalékát. 1990 elején még a 4 425 főnyi keresőképes korú lakosság (az összlakosság 42,1 százaléka) gazdaságilag 100 százalékosan aktív volt. 2002-re bár 1,5 százalékkal nőtt a keresőképes korúak száma,

gazdaságilag aktív ebből már csupán 2 984 fő volt, az összlakosság 28,7 százaléka. Ugyanakkor a nyugdíjasok és az inaktívak száma az 1990. évihez képest több mint tíz százalékkal nőtt. 2002-re tehát már az összlakosság 62,1 százaléka nem volt gazdasági szempontból aktívnek tekinthető. Tovább árnyalja a negatív képet, ha figyelembe vesszük, hogy e mellett 13,9 százalék a munkanélküli járadékosok, a rendszeres szociális segélyben részesülők, valamint az alkalmi munkából élők aránya. A kedvezőtlen korösszetétel mellett tehát a gazdasági aktivitás rossz mutatói erősítik a demográfiai helyzet negatív értékelését.

A megyei statisztikai évkönyvek adatai szerint a vándorlási különbözet a rendszerváltás kezdetétől a negatív tartományban mozgott. Az 1990-es években e szempontból a legkedvezőbb év az 1997. volt, -2 értékkel, a legkedvezőtlenebb pedig az azt megelőző 1996. év, -53 különbözettel. A 2000-2004 közötti valamennyi évben többen hagyták el várost, mint ahányan odaköltöztek. Az ezredforduló évében a vándorlási különbözet -58, az azt követő két évben egyaránt -62 volt. 2004-re viszont az előző évekéhez képest több mint kétszeresére emelkedett (-127). Erre a jelenségre nehéz magyarázatot találni, mivel 2004-ben nem történt a városban olyan kiugró gazdasági vagy társadalmi esemény, amely ennek a különbözethez okául szolgálhatna. Azzal sem indokolhatjuk, hogy sok túrkevei más településen talált munkalehetőséget, hisz az 1990-es évek végétől a város munka nélkül maradt lakosai épp arról panaszkodtak, hogy lassan megszűnnek a nyugat-dunántúli munkalehetőségek is, hisz több olyan cég kivonul az országból, amelynél korábban a túrkeveiek csomagoló, összeszerelő munkát végeztek. Ezek a munkalehetőségek – meglehetősen kétes és bizonytalan voltuknál fogva - egyébként sem szolgálhattak alapul egy esetleges „áttelepedéshez”. Az viszont kétségtelen, hogy a felsőfokú intézményekben tanuló diákok nem térnek vissza szülővárosukba. Diákéveikben túrkevei lakosnak számítanak, bárhol folytassák is tanulmányaikat, ennek befejeztével viszont kibocsátó iskolájuk közelében igyekeznek letelepedni. A továbbtanuló diákok többsége Budapesten és annak vonzáskörzetében lát leginkább esélyt arra, hogy önálló életet kezdjen, kevesebben Debrecen, illetve Szeged környékén. Utóbbi két várost megélhetés szempontjából igen kedvezőtlenül ítélik meg – az itt végzett diákok többsége is Budapesten tud munkát találni.

A város vezetése és a lakosság egyaránt elszomorítónak tartja, hogy a végzett fiatalok nem kerülnek vissza a városba. Az MSZP kezdeményezésére 2001 júliusában *TTTT* egynapos nyári egyetemet szerveztek a felsőfokú tanulmányokat folytató túrkevei diákok számára. A *Túrkevéről Tovább Tanulók Találkozójának* céljával az ötlet gazdája, a város alpolgármester asszonya azt a szándékot tűzte, hogy „... érezzék, szükségünk van Rájuk, tudják itthon is jól

érezni magukat”.¹⁶¹ A fiatalok viszont a rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedben igen ritkán találkozhattak azzal a jóleső érzéssel, hogy szüksége van rájuk a városnak. A fiatal, iskolázott korosztály migrációja jellemzi a rendszerváltást követő éveket. A visszatérő felsőfokú végzettségűek sem azért térnek vissza szülővárosukba, hogy ott kamatoztathassák tudásukat, hanem, mert alma materük közelében nem sikerült munkát találniuk. A visszatérés tehát kényszerpálya, amelynek mozgatórugója a család ereje, eltartóképessége.

A középgeneráció, akiknek gyermekei felsőfokú tanulmányokat folytatnak, nem is ösztönzi gyermekeiket hazatérésre, s a középiskolákban tanulókat is inkább biztatják a város elhagyására. Ezt – az egyébként kedvezőtlennek ítéltető – attitűdöt azzal magyarázzák, hogy gyermekeik érdeke, hogy elhagyják Túrkevét, illetve, hogy ne térjenek vissza a városba, hisz itt semmiféle perspektíva nem mutatkozik a számukra. A következő idézet egy, 1948-ban Túrkevéen született, két fiát egyedül nevelő tisztviselőnővel készített interjúból való. Jelenleg a polgármesteri hivatal rehabilitációs csoportját vezeti, ezt megelőzően – amíg nem álltak fel a körzeti munkaügyi kirendeltségek – a túrkevei munkanélküliek ügyeinek intézője volt. Úgy véli, nagy empátiára volt szüksége ehhez a munkához, mivel ekkor még teljesen új jelenség volt a város lakói számára a munkanélküliség, s bár türelemmel és megértéssel végezte munkáját, nem tudta igazán felmérni a munkájukat veszített emberek nehézségeinek súlyát. „A gyereken keresztül tudtam meg igazán, hogy mi a munkanélküliség. Elvégezte az iskolát, és semmi. Szentesen végzett Marci kertészeti szakközépiskolát. Itt semmi lehetőség, a kertészet is megszűnt. Volt Kinder-összeszerelő, volt bádogos segédmunkás. Állandóan együttműködött a munkaügyi központtal. Hetente járt Mezőtúrra, bejárt Szolnokra az álláskeresők klubjába három éven keresztül. Utána jött az átképző tanfolyam. Szociális ápoló – gondozó, ez Karcagon. Ott, ezen a másfél éves tanfolyamon talált aztán magára. Most már végzős főiskolás szociális munkás szakon Szegeden. De tudom, láttam, mit szenvedett négy éven keresztül ez a gyerek. És nem akar visszajönni Túrkevére. Szeretne Szegeden maradni, de ott is telített a munkaerőpiac. Ott egy alapítványnál volt fél éves gyakorlaton, amely a rákbetegekkel foglalkozik. Szerette, érdekelte, és nagyon szépeket írtak róla, meg voltak elégedve. De munka nem lesz. Ez is iszonytató. Szeretne Szegeden maradni, de kénytelen lesz Pestre menni, hogy valami állást kapjon.”¹⁶²

¹⁶¹ Túrkeve, 2001. augusztusi szám.

¹⁶² O. Á-né K. Zs-val 2003. november 5-én készített interjú részlete.

5. 2. A városi egészségügy helyzete

A rendszerváltás a túrkevei egészségügyi struktúrában nem hozott lényeges változást, viszont az ellátások köre bővült, illetve némely területen javult azok minősége az eszközök fejlesztésével, korszerűsítésével. Az önkormányzat 1993-ban mindkét fogorvosi körzetnek új fogorvosi kezelőszéket vásárolt, 2002-ben pedig alhasi ultrahang készülékkel látták el a nőgyógyászati szakrendelőt. Az alapellátást biztosító négy körzet működése változatlan maradt, viszont 1993-tól két gyermekorvos is megkezdte tevékenységét a városban. A már korábbi két fogászati körzet, a tüdőbeteg gondozó, a bőr- és nemibeteg-gondozó működése változatlan maradt, viszont már jóval korábban megszűnt a belgyógyászati szakrendelés. A nem kötelező ellátások terén már a rendszerváltás előtt jelentős lépés volt a nőgyógyászati szakrendelés beindítása. 1994-ben szemészeti szakrendelés is nyílt. E két utóbbi ellátást heti tíz-tíz órában vehetik igénybe a betegek; a szakorvosok Szolnokról illetve Mezőtúrról járnak át. Ugyanakkor megmaradt az a lakosság számára előnytelen állapot, hogy a beutalt ambuláns betegek és a kórházi ellátásra szoruló három város – Mezőtúr, Karcag és Szolnok – egészségügyi intézményeiben juthatnak csak a szükséges ambuláns vizsgálatokhoz és kezelésekhöz, csakúgy, mint a kórházi ellátásokhoz. Az ÁNTSZ által előírt beutalási rend mérlegeli, melyik egészségügyi intézmény közelíthető meg könnyebben a beutalt beteg számára, illetve hol biztosítják a megfelelő szakellátást. Jóllehet az egészségbiztosítási pénztár csak az előírt helyekre szóló beutalást finanszírozza, a betegek igyekeznek eljutni azokba az egészségügyi intézményekbe, illetve azokhoz a szakorvosokhoz, ahol és akiktől a jobb ellátást és a biztosabb, gyorsabb javulást remélik. A speciális beavatkozást igénylő esetekben klinikai kezelést vehetnek igénybe. A szív- és érsebészeti, valamint kardiológiai problémákkal küzdők súlyosabb- főleg sebészeti beavatkozást igénylő – esetekben a *Debreceni Orvostudományi Egyetem* klinikáit keresik fel. A súlyos mozgáskorlátozottságból adódó nagyobb operációkra az esetek többségében Budapesten, ritkábban Debrecenben vagy Szegeden kerül sor.

Komoly gondot jelent az ügyeleti szolgálat ellátása, ahol a problémák úgy a személyi, mint a dologi feltételek elégtelenségéből fakadnak. A négy háziorvos például az év első felének végére általában „leügyeli” az előírt egész éves szolgálatát, bár ez a gond a betegek számára kevésbé érzékelhető. A háziorvosok a jelenlegi túlterheltség mellett a jövőre vonatkozó aggodalmukat is megfogalmazzák. *„A négy háziorvos közül ketten 1944-es születésűek vagyunk. Az egyik kolléganő szintén nem fiatal már, szerencsére a másik kollegina harmincöt éves, tehát a közöttünk az egyetlen fiatal. És felvetődik a kérdés, hogy ha mi nyugdíjba megyünk, ki fog ide jönni? Mert egy fiatal ennyi pénzért nem fog idetelepülni, ahol*

rengeteget kell ügyelni. És most már van praxispénz, ugyanakkor nincs orvosi lakás. Tehát a praxispénz mellé lakást is kellene vennie az ide jövő fiatal kollégának. Természetesen szakvizsga nélkül nem jöhet, nem lehet praxisa; egy fiatal szakvizsgás pedig nyilván jobb lehetőségek után néz. Már most: kétféle végzős orvos van. Az egyik, akinek van hat milliója. Az azért nem fog ide jönni. A másik – akinek nincs hat milliója. Ő meg azért nem fog ide jönni. Mert ezt a kérdést a fiatalok már így látják. Mi még a hivatástudatban élünk, de mi már kiöregedőben vagyunk. És ezek a kérdések napjainkra már piacgazdasági kérdések, tehát ez is egy szolgáltatás, aminek ára van. S az nagyon természetes emberi tulajdonság, hogy a fiatalok így, ennek alapján mérlegelik az élet- és karrierlehetőségeiket.”¹⁶³

A fenti nehézségek mellett az utóbbi évtized fejlesztései ellenére, a jelenleg működő szakellátások feltételei sem megoldottak. További gondot jelent, hogy 2003-ban a tüdőbeteg gondozásnak helyet adó épület életveszélyessé vált, ezért a rendelőt el kellett költöztetni korábbi helyéről. Ugyanakkor az 1950-ben épült körzeti orvosi rendelőintézet bővítését is szükségesnek érzik az orvosok, annál is inkább, mert a fogászati, a működő szakorvosi és gyermekorvosi rendeléseknek, valamint a bőr- és nemibeteg gondozásnak egyaránt ez az épület ad helyet.

A 7. számú táblázat adataiból kitűnik, hogy úgy a gyermekorvosi, mint az egyéb szakorvosi ellátásra jelentős lakossági igény mutatkozik. Ha az idősorból kiemeljük azt a két évet, amikor a lakosságszám megközelítően azonos volt, azt látjuk, hogy míg 1997-ben az összes vizsgálatok száma a 10 150 főnyi összlakosságra jutóan összesen 75 955 volt, addig 2002-re a 10 181 főnyi összes lakosra jutó rendelések száma összesen 92 245 volt. Míg 1997-ben egy főre 7,4 vizsgálat jutott, addig 2002-re az egy főre jutó vizsgálatok száma már 9,5-re növekedett. A 2002-re vonatkozó adatsorok további elemzésekor azt látjuk, hogy a 7 914 fő tizennyolc évesnél idősebb túrkevei lakos átlagosan 7,3 alkalommal vett igénybe házi- illetve Túrkevén elérhető szakorvosi ellátást. 2002-ben egy házi-orvosra átlagosan 14 589 vizsgálat jutott, ami egy munkanapra számítva átlagosan 57 beteg ellátását jelenti.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok segítségével vessünk egy pillantást Túrkeve betegségcsoportok, illetve halálokok szerinti helyzetére az országos és megyei adatokkal való összehasonlítás alapján (8-11. számú táblázat).

Az országos és a városra vonatkozó táblázatok adatainak összehasonlítása érzékletesen mutatja városunk helyét az országos rangsorban. Az országos minta ugyanis Túrkeve lélekszámával egyező számú lakosra bontva mutatja be a halálozáshoz vezető betegségek

¹⁶³ Részlet Dr. Thodory Zsolt főorvossal 2003 október 14-én készített interjúból.

adatait. Kiolvashatjuk a statisztikákból, hogy míg a daganatos megbetegedések városunkban az 1980-1995 közötti másfél évtizedben az országos átlag alatt maradtak, addig a keringési rendszer betegségeiből eredő halálozási statisztikák három év – 1998, 1999 és 2000 – kivételével jóval magasabbak az országos átlagnál. Arányait tekintve legalább ennyire kedvezőtlen a légzőrendszeri problémákra visszavezethető halálesetek számának alakulása. Az 1990-es évek közepén a városban a légzőrendszer betegségére visszautaló halálokok számadatai az országos átlag közel kétszeresét mutatják. Ennek a kiugróan magas kedvezőtlen eredménynek a háttérében orvosi vélemények szerint két ok állhat. Egyrészt korábban nem álltak rendelkezésre olyan korszerű diagnosztikai eszközök, amelyek alkalmasak lettek volna a betegségek pontos megállapítására. Másik okként a túrkevei lakosok nehezedő életkörülményeiből, a létbizonytalanságból, egzisztenciavesztésből eredő folyamatos stresszes állapotot említik. Az első magyarázatnak azonban ellene vethetjük, hogy a technikai feltételek minősége általánosan jellemző az országra, legalábbis annak nagy részére. Az országos átlaghoz viszonyított magas eltérést tehát úgy vélem, kevésbé magyarázhatjuk a technikai feltételek változásával. Az a magyarázat, amely a város lakóinak élethelyzetéből vezeti le a kedvezőtlen eredményeket, valószerűbbnek tűnik. Egyébként a túrkevei lakosok kizárólag életük rosszabbra fordulásának tulajdonítják a szívinfarktusok, a sztrókok és az egyéb vascularis betegségek magas számát. Fordított a helyzet az emésztőrendszeri betegségek esetében, ahol Túrkeve lényegesen kedvezőbb helyzetűnek mutatkozik az országos átlagnál. A külső okokra – baleset, erőszak, mérgezés valamint öngyilkosság – visszavezethető halálozások terén az 1980. évi „negatív csúcstól” eltekintve, közelítenek a városi és az országos adatok.

A megye közel 420 000 főnyi összlakosságának halálozási mutatói a túrkeveivel hasonló eredményt mutatnak. Ugyanakkor a két vezető halálokot tekintve a vizsgált időszakra vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy Túrkeve – csakúgy, mint az országos összehasonlításban – kedvezőbb helyzetű volt a daganatos betegségek által okozott halálozások statisztikájában. A keringési rendszer problémáiból eredő halálesetek számaránya viszont 1998-ig – egy évben: 1997-ben tízes nagyságrenddel is – meghaladta a megyei átlagot. Az 1990-es évek második felétől a daganatos megbetegedések tekintetében a város „felzárkózott” a megyei átlaghoz, ugyanakkor a korábbi években kiugróan magas, a keringési rendszer rendellenességeire visszavezethető halálokok száma a megyei átlag szintjére csökkent, sőt, 1998 és 2000 között a Túrkevére vonatkozó számok alacsonyabbak voltak a megyei átlagnál.

5. 3. Az egyének mentális és egészségügyi helyzetének társadalmi háttere

„... a modern társadalomban a szorongáskeltés új lehetőségei alakultak ki, amelyek az önkényuralom hatékony eszközeivé váltak. A kapcsolataitól, értékeitől, életcéljaitól, önértékelésétől megfosztott, magányosan szorongó ember tetszés szerint felhasználható a szükséges funkcióra, kicserélhető és manipulálható” - mondja Kopp Mária és Skrabski Árpád az 1980-as években végzett, a teljes magyar népességre kiterjedő felmérései elemzésének bevezetőjében a lakosság mentális és egészségügyi állapotát jellemző helyzet társadalmi eredőiről (Kopp – Skrabski 1992:7). Az azóta eltelt két évtized nem látszik igazolni, hogy fenti megállapításaik kizárólag az önkényuralom talaján szökkenhetnek szárba, hiszen a diktatórikus rendszer uralma alól felszabadított magyar társadalom mentális és egészségügyi helyzete semmivel sem mutat jobb képet a rendszerváltást megelőző évekénél, az öngyilkosságok számának csökkenését leszámítva.

A társadalmi nehézségek kimondhatóságának és publikálhatóságának lehetősége azonban sok más, korábban elhallgatott illetve nyilvánosságtól eltiltott társadalmi kérdéshez hasonlóan az egyének, társadalmi csoportok mentális és egészségügyi helyzetének feltárását is lehetővé tette. Már az 1980-as évek második felétől egyre több szakorvos és szociológus irányította a figyelmet számos publikációban a betegség okainak komplex voltára, ezzel együtt annak a szemléletnek a létjogosultságára és fontosságára, hogy a betegség háttérben nem csak a biológiai, hanem a társadalmi kórokozókkal is számolnia kell a gyógyító szakembereknek, s számolnia kellene a társadalmat irányítóknak is (Kopp – Skrabski 1987, 1992, Harmathy – Molnár 1992, Losonczy 1989, 1995, Makara 1990, Skrabski 1989, Simony 1992, Szalai 1998a, 1998b, Vukovich 1990). A rendszerváltás gazdasági változásai következtében a lakosság jelentős része elvesztette korábbi társadalmi presztízsét, illetve, ha meg is tudta őrizni azt, nem érzi úgy, hogy ez a biztonság megingathatatlan volna. A létbizonytalanságtól való félelem, s az így generálódott szorongás tehát napjainkban általánosabbnak mondható, mint a rendszerváltást megelőzően, amikor az emberek többsége stabilnak érezte társadalomban elfoglalt helyét, és kevésbé érezte veszélyeztetettnek anyagi biztonságát.

A betegséget tehát nem csak biológiai, de társadalmi kihívásként is felfoghatjuk. S hogy a betegségre, mint kihívásra, milyen „választ” ad a beteg, az nem csupán biológiai-anatómiai állapotától, hanem szűkebb és tágabb társadalmi környezetétől is függ. A kihívásra adhat *vesztes* választ az egyén, a család és a társadalom. A társadalom a vesztes fél, amikor évről-évre növekszik a halálozások száma csakúgy, mint amikor nemzetközi összehasonlításban Magyarország „dobogós” helyen áll a daganatos betegségek

következtében elhunytak számával – nők és férfiak vonatkozásában egyaránt.¹⁶⁴ S tovább növeli a kihívó esélyeit, ha tekintetbe vesszük, hogy Magyarországon nem a daganatos betegségek állnak a vezető halálokok első helyén. Az a törekvés sem a társadalom pozícióját erősíti a viadalban, hogy a „hivatalos” társadalom – az ún. orvostársadalom zömét is ide sorolva – igyekszik elhárítani a betegséget kiváltó okok társadalmi, környezeti hatásait, áthárítva a betegre a felelősséget a helytelen életmódra, a túlevésre, túlivásra, dohányzásra, mozgáshiányra való hivatkozással. Márpedig a helytelen életmódbeli szokások mögött nem nehéz megtalálnunk a társadalmi nehézségeket. Az alkoholfogyasztás, a dohányzás a kilátástalan helyzetű rétegek körében gyakran feszültségek oldását szolgálja, mivel az egészségkárosító életmódot generáló probléma megoldására semminő kilátásuk nincs. A mozgás, a sport egyre több válfaja megfizethetetlen a lakosság nagy része számára. Mint költséggel nem járó sportág, talán a futás számon kérhető volna ugyan a legszegényebb rétegektől is, azonban pironkodás nélkül aligha vonhatná felelősségre a társadalom a hajnali három órakor munkába induló napszámot a kora reggeli kocogás elmaradása miatt. Az elhízás, a túlsúlyosság okait figyelmesebben szemlélve, nem bizonyos, hogy csak a falánkság, a mértéktelen zsírevés helytelen szokása lappang a háttérben. Kenyér, főtt tészta, némi disznósír a legrosszabb körülmények között élők számára is elérhető eledel; ugyanakkor a gyümölcsök, a tejtermékek, az átlagosnál kevesebb vegyi anyagot tartalmazó élelmiszerek egyre távolabb kerülnek a társadalom mind nagyobb részének asztalától. Vesztes társadalmi válasz az egészségügyi hálózat és a társadalombiztosítás helyzetének és problémáinak évről évre áthúzódó megoldatlansága is.

A család vagy egy zárt közösség vesztes válasza lehet a beteg idő előtti „feladása”, a rákbeteggel szemben tanúsított őszintétlenség, az ápolásra szoruló öregek elfekvő osztályokra való bekönyörgése, a pszichés zavarokkal küzdő beteg családból való kitaszítása, egy adott közösségben (munkahelyi- falu- utcaközösség) a beteg stigmatizálása. Az érintett egyén vesztes válasza is többféle lehet. Válaszolhat újabb betegségek vállára vételével, nyugtatók egyre nagyobb mennyiségének fogyasztásával, mértéktelen evéssel és alkoholfogyasztással, láncdohányzással, agresszivitással, deprimáltsággal, depresszióval, neurózissal és öngyilkossággal.

Egy, az 1983-1988 közötti évek állapotát bemutató deviancia-térkép tanúsága szerint az országos rangsorban Szolnok megye öngyilkosságok tekintetében az ötödik, depressziós megbetegedésekben a hetedik, a neurózisok vonatkozásában pedig a negyedik helyet foglalja

¹⁶⁴ Egy 1992-ben közreadott felmérés szerint a magyar férfiak elsők a daganatos halálozásban, míg a nők a harmadik helyet foglalják el. Az adatokat közli a SANSZ 1992. évi 6. száma.

el (Zonda 1990). A rendszerváltó kilencvenes évekről hasonló összefoglalás ismeretem szerint ez ideig nem készült, viszont a megyei statisztikák összehasonlításai arra vallanak, hogy megyénk e téren nem mutat kedvezőbb képet a nyolcvanas évekbelinél.

Amint a 12. és 13. számú táblázat adatainak összevetéséből látjuk, a túrkevei számadatok némileg kedvezőtlenebb helyzetet mutatnak a megyei átlagnál. Az 1989-2004 között elkövetett öngyilkosságok évi átlaga 4,65 a megyében; ugyanez Túrkevéen 5,42. Az öngyilkosságok száma 1980 után két alkalommal szökött tíz fölé (1992-ben és 2002-ben). Ugyanakkor az 1990-es években általában alacsonyabb az öngyilkosságok száma, mint az előző évtizedben. Egyezik viszont valamennyi évben a legtöbb öngyilkosságot elkövetők korcsoportja. 1985-2002 között csupán három olyan évet – 1998, 2000 és 2001 – említhetünk, amikor a hatvan év fölötti lakosok közül senki sem vetett önkezével véget életének. Ennek az országosan megfigyelhető markáns jelenségnek az okait tárja fel és elemzi kiváló tanulmánykötete „Az idősebb kor és az öregség” című fejezetében Losonczy Ágnes (Losonczy 1989). Míg az 1985-1998 közötti tizenhárom évben nem jeleznek a statisztikák fiatalkorú öngyilkosokat, addig az 1999-2002 közé eső négy évben két, tizenkilenc évesnél fiatalabb túrkevei követett el öngyilkosságot.

Mint ahogyan a kihívásra a társadalom, a közösség és az egyén külön-külön és együttesen is adhat rossz választ; a kihívásra adott „nyertes” válaszok is többfélék. Túrkeve társadalma két pozitív választ fogalmazott meg a betegségük miatt korábbi aktív életüket folytatni nem tudó polgárai számára. Egyfelől a társadalmi életbe való bekapcsolódásra a betegeket tömörítő civil szervezetek működésével, másfelől a munkába való bekapcsolással, amelyet a rehabilitációs munkahelyek létesítésével teremtenek meg.

5. 3. a. Civil szervezetek

Túrkevéen 2003-ra ötvenhét működő civil szervezetet tartottak nyilván. A napjainkban működő egyesületek és klubok közül tíz kötődik az egészségügyhöz és a szociális gondoskodás területéhez. Közülük hat szervezet betegeket illetve egészségkárosodásból eredő csökkent munkaképességű egyéneket tömörít.

A betegség miatt aktív életből kieső emberek civil szervezetei, a többi civil szervezethez hasonlóan, a rendszerváltást követő években jöttek létre, zömmel az 1990-es évek elején (Vadász 2002). Kivételt képez a mozgássérültek helyi egyesülete, amely 1981-ben alakult, és 2003-ban már százhetven tagot számlált.

A rendszerváltás hajnalán – 1989 őszén – jött létre a város cukorbetegait összefogó klub, amelynek külön érdekessége, hogy az országban az első ilyen kezdeményezés volt, s országos szervezete, a Magyar Cukorbetegek Országos Szövetsége csak jó egy év elteltével alakult meg. A túrkevei példa a megyében is követőkre talált, s rövid időn belül nem csak a városokban, de kisebb településeken is szerveződtek cukorbeteg klubok. A *Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetségének Túrkevei Klubja* a megyei szervezet kezdeményezésére, 1991-ben alakult és 2003-ra huszonöt tagot számlált. Kiemelkedő esemény életükben az évi rendszerességgel – október közepén – sorra kerülő Fehér Bot Világnapi rendezvény, amelynek keretében kultúrműsorokat is bemutatnak. Maradandó élményként említenek egy 1995. júliusi eseményt is, amikor az *Óda a Fényhez* című, vak költők verseit tartalmazó antológia bemutatójára Túrkevén került sor.

A betegeket összefogó civil szervezetek legfiatalabbja a *Magyar Szív Egyesület Túrkevei Szervezete*, amely 2002 októberében huszonnyolc fővel alakult. Jelentőségét és dinamikus fejlődését mutatja, hogy egy évvel később már hetvenhat rendes és tizenhat pártoló tagot tudhatott magáénak a szervezet. Megalakulásuktól kezdődően havi rendszerességgel szólítják meg a város polgárait a helyi lapon – s heti rendszerességgel a két városi televízió keresztül. Különösen figyelemre méltó az egyesület betegségmegelőzésre irányuló törekvése, felvilágosító tevékenysége. Különösen fontos a közösség ereje a mozgáskorlátozott embereknél. Míg más betegségben szenvedők elhallgathatják a nyilvánosság előtt egészségügyi problémáikat, ezt a mozgássérültek nem tehetik meg. Többen közülük úgy érzik, az egészségesek számalommal tekintenek rájuk, s e miatt nem szívesen jelennek meg nyilvános helyeken. Így saját közösségükön belül teljesítik ki azokat az igényeket, amelyekre az egészségesek társadalmában nem nyílna lehetőségük.

Az érintettekkel készített interjúk során megállapítható volt, hogy mindegyik szervezet életre hívása mögött egy-egy olyan, az adott betegség által sújtott ember áll, aki felismerte, hogy az egészségi problémák leküzdése is nehezebb, ha azt magányosan, kiszolgáltatva és elszigetelten kísérli meg az ember. A szív-műtéten átesett betegek például elmondták, hogy pótolhatatlan segítség volt számukra a műtéten már átesett társaik segítése, akik az operáció előtt felkeresték őket, s elmondták tapasztalataikat. A klubokon, egyesületeken belüli élet más igényeket is létrehív. Így például igen gyakori, hogy a gyengénlátók a cukorbetegekkel vagy a mozgássérültekkel mennek kirándulásra. A jelesebb alkalmakra – például az adott betegségek világnapi rendezvényeire – az egyesületek tagjai kölcsönösen meghívják egymást, sőt, olyan civilszervezeti tagok is vannak, akik egészségügyi problémáik miatt két klubnak is tagjai. A közös kirándulások, rendezvények összekötő

szálakat szőnek, s a szolidaritás nem csak egy-egy betegszervezeten belül van jelen, hanem e szálak át- meg átszövik a város betegtársadalmát.

A terepmunka során nem csak a betegek civil szervezeteibe tömörültekkel, hanem olyan emberekkel is készítettem interjút, akik nem tartoznak civil csoportokhoz, betegségüket egyedül, illetve a családtagok segítségével próbálják leküzdeni. A velük készített interjúk aránya alapján nem vonható mérleg, azonban tapasztalásom szerint érzékenyebben reagálnak a társadalom negatív jeleire, ebből fakadóan sérülékenyebbek, mint azok, akik sorsközösséget keresnek és vállalnak. Az otthonról való kimozdulás, a közösségi keretek, a társadalmi megmozdulások s gondok együttes megvitatása, az orvosokkal való aktív – egyre inkább partneri – kapcsolat azon túl, hogy önmagukban is pozitív jelenségek, tovább generálják az érintettek közéleti érdeklődését, társadalmi nyitottságát és aktivitását.

5. 3. b. Rehabilitációs közösségek

Amint az előzőekben rámutattam, a társadalom aktív szeletéből egészségi állapotuk megrendülése miatt kiszorult emberek közösség iránti igénye fokozott, ugyanakkor legtöbbjük jóvátehetetlen veszteségként értékeli a munkától való tartózkodás kényszerét. A feleslegesség érzése, a munkában töltött évek hirtelen megszakadása olykor az élet értelmét kérdőjelezi meg. A pszichés determináns mellett egy köznapi, de ugyancsak nem elhanyagolható tényező is szerepet játszik a munka iránt mutatkozó igényükben. A rokkant nyugdíjak alacsony volta, főként, ha családfenntartó esik ki az aktív munkából, a testi és lelki megpróbáltatáson túl megélhetési nehézségekkel is járt. Az ötven százalékos rokkantak számának ugrásszerű növekedése figyelhető meg az 1991. és 1992. évben (14. számú táblázat). Jóllehet 1987 óta Túrkevéen is működik egy, három főből álló rehabilitációs bizottság, amely az ötven százalékos rokkantak munkavállalási gondjait segítő szándékkal jött létre, az adminisztratív problémák megoldásán és az ügyintézésben nyújtott segítségen túl nem tud megoldást kínálni az érintetteknek. Nyilvántartásuk szerint utoljára 1993-ban állt módjukban munkát ajánlani a hozzájuk fordulóknak.

A súlyosabb mértékű rokkantak számára vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésre, azonban az egészségromlás miatt leszázalékoltak száma túlmutat a táblázat adatain. Amint a táblázatból kitűnik, a rendszerváltás első éveiben – tehát a foglalkoztató ipari és mezőgazdasági létesítmények összeomlása idején – ugrásszerűen megnőtt az ötven százalékos rokkantak száma. Ennek okára a munkanélküliség tárgyalásakor részletesen is kitérek majd.

A rendszerváltás kezdetéig működő háziipari szövetkezet az 1970-es évektől rehabilitációs részleget is működtetett, ahol harminc megváltozott munkaképességű dolgozót

alkalmaztak. Az 1993-ig üzemelő Városgazdálkodási Vállalatnak ugyancsak voltak rokkantakkal betölthető munkakörei. Ám mert azok a munkahelyek is megszűntek, amelyek korábban munkát tudtak a rokkantak egy részének, a kör bezárult. És hogy foglalkoztatásuk problémája országosan is jelentkezett, már abból is kitűnik, hogy 1993-ban az Országgyűlés megalkotta a *Rehabilitációs Alapról* szóló törvényt.¹⁶⁵ Ezzel egyidejűleg pályázatot a rokkantakat foglalkoztató munkahelyek létrehozásának, illetve a már működők fejlesztésének célzatával.

Városunkban a rendszerváltást követően a *Túrkevén Élőkért Egyesület* fogalmazta meg a rehabilitációs foglalkoztatás újjászületésének és szélesítésének szükségességét. A 2000-ben indult kezdeményezés jóvoltából 2001. január 1-jétől negyvenfős tagsággal megalakult a *Túrkevén Élőkért Egyesület Csökkent Munkaképességűek Helyi Csoportja* nevet viselő egyesület. A megszűnt Háziipari Szövetkezet helyén 2000 novemberében már húsz ember állhatott munkába. 2003 végére bővült a munkáltatók és a munkavállalók köre is. Ekkorra három munkáltató közel százhetven megváltozott munkaképességű túrkevei lakost foglalkoztatott. Az első hónapokban különösen a mozgáskorlátozottak érdeklődtek nagy számban a munkalehetőségek iránt. 2004-re a munkát vállaló betegek között daganatos, depressziós, érrendszeri beteg egyaránt megtalálható volt. Az egyesület működési területe nem csak a rehabilitációs lehetőségek teremtését tartja fontosnak, hanem a beteg emberek társadalmi kapcsolatainak újraépítését is. Tagjaik között olyanok is vannak, akik nem végeznek rehabilitációs munkát.

A Sorstársak Túrkevei Egyesülete 2001 decemberében alakult tizenöt fős létszámmal. A helyi lap 2002. februári számában tájékoztatták céljaikról a város polgárait. A Sorstársak Egyesület felépítése és célja szinte azonos a Túrkevéért Egyesületen belül működő csoporttal. Taglétszámuk 2003-ban tizenkét fő volt, ugyancsak többféle, betegség által érintett tartozik a csoporthoz.

Mint minden új dolog, a rehabilitációs munkahelyek szélesebb társadalmi körű elfogadása is időt vesz igénybe. Nehezíti a társadalmi adaptációt a várost súlyosan érintő munkanélküliség: a már minden társadalmi ellátást kimerítő munkanélküliek egy részét irritálja a rokkantak nyugdíj melletti jövedelemszerzési lehetősége. Ugyancsak adaptációs problémát okoz, hogy a rehabilitációs munkahelyek munkáltatói – egy kivétellel – nem túrkeveiek, hogy – ugyanezen kivételt leszámítva – elzárkóznak a város polgáraival való

¹⁶⁵ A Rehabilitációs Alapról szóló 1993. évi XVIII. törvény 78 § (1) bekezdése szerint. „A Rehabilitációs Alap olyan tevékenység megvalósulásához nyújt fejlesztési támogatást, melynek során munkahelyi ártalomból eredő további egészségromlás veszélye nélkül valósul meg a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatása, rehabilitációja.” Népjóléti Közlöny, 1994. 5. sz.

kapcsolatépítéstől olyannyira, hogy az ott dolgozóknak megtiltják, hogy bármilyen, a munkahellyel és a munkavégzéssel, vagy a vezetők személyével kapcsolatos információt „szivárogtassanak ki”. A homályba burkolózás találgatásokra készíti az embereket, ami ugyancsak a társadalmi elfogadottság késleltetését eredményezi.

5. 4. A lakosság szociális helyzetének alakulása

„A társadalom tagjaként mindenkinek joga van a szociális biztonsághoz és annak biztosításához, hogy ...megvalósuljanak a méltóságához és személyiségének szabad kibontakozásához nélkülözhetetlen gazdasági, szociális és kulturális jogok. ...Mindenkinek joga van a saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, ideértve az élelmet, a ruházatot, a lakást, az orvosi ellátást és a szükséges szociális szolgáltatásokat, továbbá a szociális biztonsághoz munkanélküliség, betegség, rokkantság, özvegység, öregség esetén, vagy mikor tőle független egyéb körülmények miatt nincsenek megélhetési eszközei.”¹⁶⁶

A rendszerváltást követően Magyarországon az 1993. évi III. törvény rendelkezik a szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról. Ebben a törvényben az Országgyűlés meghatározza a szociális ellátásra jogosultak körét, illetve az állam által garantált juttatások formáit. A törvény a helyi önkormányzatok feladatkörébe sorolja a szociális alapellátások biztosítását.¹⁶⁷ A szociális törvény öt ellátási formát különít el a rászorulóknak számára. A nyugdíjra nem jogosult idős korúak járadékát; életkortól függetlenül – vagyoni és jövedelmi helyzetétől függően – a rendszeres szociális segélyt; a lakásfenntartási támogatást; az ápolási díjat valamint az átmeneti segélyt. E juttatásokon túl az önkormányzat – saját hatáskörében és lehetőségei szerint további pénzügyi ellátást biztosíthat a rászorulóknak számára. A szociális alapellátás két fontos feladatot foglal magába, amit a települési önkormányzatoknak kell ellátnia. Ezek egyrészt a már említett pénzügyi juttatási formák, másrészt a személyes gondoskodás keretébe tartozó szociális ellátási kötelezettségek. Ezek körébe tartozik az étkeztetés, a házi segítségnyújtás és a családsegítés.

Túrkevéen a felsorolt segélyezési formák mindegyike él a gyakorlatban. Az 1990-es évek elején a rászorultak többsége szegénykezve, csak végszükség esetén fordult a hatósághoz a törvény által számára biztosított ellátásért. 1992 után a munkanélküliség tömegessé válásával kezdtek feloldódni ezek az erkölcsi és pszichés gátak, s az évek

¹⁶⁶ Idézetek az ENSZ Közgyűlésének 217 A (III) határozata alapján 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 22. és 25. cikkéből.

¹⁶⁷ 1990. évi LXV törvény A helyi önkormányzatokról.

előrehaladtával a tartósan munka nélkül maradók – akik megértették, hogy végérvényesen kiszorultak a legális munkaerőpiacról – saját maguk és családjuk létfenntartása érdekében egyre gyakrabban kényszerültek arra, hogy elfogadják és gyakorolják a „*nekem ez jár*” ideológiáját. Az 1990-es évek közepétől – amint az alábbiakban közölt adatokból látni fogjuk – évről-évre nőtt azoknak a száma, akik igénybe vették az állam, illetve az önkormányzat által nyújtott szociális juttatások különféle formáit. Különösen a gyermekjóléti, valamint a családsegítő szolgálathoz fordultak gyakran. Példaként az 1999-ben újjáalakult Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat 2000. évre vonatkozó adatait foglaltam táblázatokba (15-20. számú táblázatok).

2000-ben a családsegítő szolgálatot csupán nyolcvanegyen, a legnagyobb számban (28 fő, 35 %) a gazdasági szempontból inaktívak keresték fel. A szolgálathoz fordulók közül legalacsonyabb a kiskorúak (3 fő) és a nyugdíjasok (9 fő) száma volt. Az összesen nyolcvanegy esetből negyvenkilenc esetben gyermekes családok fordultak segítségért a szolgálathoz. Legalacsonyabb számban a gyermek nélküli társak (10 fő) és az egyedülállók (9 fő), valamint a felsőfokú végzettségűek (1 fő) és szakközépiskolát végzettek (2 fő) jelentek meg.

A gyermekjóléti szolgálathoz összesen 256 személy fordult. A segítségkérés leggyakoribb oka a gyermek viselkedés- illetve magatartászavara volt (42 eset), legalacsonyabb a családon belüli fizikai és szexuális bántalmazás miatt hatósághoz fordulók száma (3 eset) volt.

A túrkevei gyámügyi hivatal az ezredforduló évében a 2 149 tizenhét év alatti túrkevei fiatal közül 201 főt minősített veszélyeztetettnek illetve halmozottan hátrányos helyzetűnek, vagyis a kiskorú lakosság tíz százalékát.

Amint a 21-32. számú táblázatok 2001. és 2002. évi adataiból látjuk, a családsegítő szolgálathoz fordulók száma megtöbbszöröződött, ugyanakkor a gyermekjóléti szolgálathoz fordulók éves száma hasonló értékeket mutat.

2001-ben a családsegítő szolgálatot legnagyobb számban (142 fő) 19-59 éves korosztály kereste fel, viszont ugrásszerűen megnőtt – főleg, ha figyelembe vesszük az életkori tartományt a 19-59 éves közötti tartománnyal szemben – a hatvan év fölöttiek száma (110 fő). Az előző évihez hasonlóan a nők számaránya négyszerese volt a szolgálathoz forduló férfiakénak (208 nő, 52 férfi). Az előző évihez képest nőtt az egyedül állók száma (az előző évi 9 fővel szemben 2001-ben 67 fő), valamint a felsőfokú végzettséggel rendelkezők: 2000-ben erre egyetlen példa akadt, 2001-ben már 17 fő főiskolát vagy egyetemet végzett kérte a szolgálat segítségét. A gyermekjóléti szolgálata adatai az előző évihez hasonló

értékeket mutatnak úgy a megjelentek számát, mint a kezelendő problémák jellegét tekintve. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy az előző évihez képest megduplázott az alapellátás keretében gondozott családok száma.

2002-re tovább nőtt – az előző évi 260-ról 353-ra – a családsegítő szolgálathoz fordulók száma. Ugrásszerűen emelkedett a 60 év fölötti nők száma: a szolgálatot igénybe vevő 353 főből 280 fő tartozott ebbe nem- illetve korcsoportba. Az előző évihez képest tovább növekedett az egyedül élők száma is, a 2001. évi 67-tel szemben már 101 magányos ember fordult segítségért a hatósághoz. Az iskolai végzettség szerinti megoszlást tekintve továbbra is legmagasabb (118 fő) a nyolc általánost végzettek száma, viszont megduplázódott a gimnáziumot végzettek, és tovább növekedett, ha nem is nagy mértékben, a felsőfokú végzettségűek száma. E szomorú adatokat némileg enyhíti a problémák jellegének figyelembe vétele. Az összes szolgálathoz fordulóból 180 esetben információkérés, ügyintézésben való tájékozódás segítése volt a megkeresés oka, ami a kezelt esetek ötven százalékát jelenti. Második helyen (53 esettel) az anyagi problémák miatt segítségkérés, 31 esetben pedig több probléma együttes megléte indokolta a hivatalos beavatkozást – összességében a megjelentek kevesebb mint egynegyede. A legszélsőségesebb helyzet kezelésére – krízisállapot bekövetkezése – összesen hat alkalommal került sor.

A gyermekjóléti szolgálat által kezelt esetek száma hasonló az előző évekéhez. Az előző évi negyven esethez képest viszont további ötven százalékkal (60 esetre) növekedett az anyagi okok miatt segítséget kérők száma. A korábbiakhoz hasonlóan legmagasabb (113 eset) a magatartás- és teljesítményzavar miatti esetkezelés. A szolgálat munkatársának közlése szerint a 2002-ben kezelt 107 gondozási eset egyikében sem az önként jelentkezés, vagy a szülő jelzése indította el a gondozást, hanem valamely intézmény (hatóság szociális részlege, iskola, illetve a szolgálat jelzőrendszere).

Bár a kötelező alapellátás előírásainak megfelelően az önkormányzat a közétkeztetés feltételeit is megteremtette, ezt kevesen vették igénybe, s 2004-ig nem állnak rendelkezésre adatok az igénybevevők számáról. Ennek értelmében napi egyszeri étkezést biztosítanak – térítés ellenében a rászorulóknak. A házi segítségnyújtást, amely szintén térítésköteles elsősorban olyan időskorúak igénylik, akiknek hozzátartozója nincs, vagy távol élnek, s nem tudják biztosítani szüleik mindennapi ellátását.

A pénzbeli ellátást igénybevevők száma viszont nagyobb. Az ezredfordulóra 16 fő részesült – nyugdíjjogosultság hiányában – időskorúak járadékában. Igen magas volna – ha az önkormányzat keretei megengednék – az ápolási díjban részesülők száma. A városi főorvos szerint a nagyfokú munkanélküliség arra készíti, kényszeríti az idős családtaggal egy

háztartásban élő munkanélkülieket, hogy indokolatlan esetben is igényeljék ezt a támogatást, hisz ezzel együtt részükre jár a társadalom- és nyugdíjbiztosítás is, ami viszont az önkormányzatra ró jelentős anyagi terhet. Ezért az ápolási díjra irányuló kérelmeket szigorúan bírálják el. Évente megközelíti az igénylések száma a százas nagyságot, azonban átlagosan csupán harminc esetben van lehetőség kedvező elbírálásra. Az 1990-es évek elején évente átlagosan 100-120 közgyógyellátási igazolványt adtak ki. Az évtized közepétől a kielégített igénylések száma folyamatosan csökkent. A ténylegesen rászorulóknak száma 1998-ra már meghaladta 400 főt, azonban kevesebb, mint félszáz igénylés pozitív elbírálására volt csupán lehetősége a település vezetésének. Lakásfenntartási támogatásban – amely háztartásonként évi 12 000 Ft hozzájárulást jelentett – évente átlagosan ezren részesültek, amely a támogatást igénylők valamivel több mint felét jelenti. Folyamatosan csökkent a fiatal házaspárok első lakáshoz jutásának támogatottsága is. 1995-ben még 44 esetben biztosította a város ezt a támogatási formát (összesen 5 950 000 Ft összeggel), 1998-ra már csupán 16 kérés teljesítésére volt lehetőség (összesen 2 400 000 Ft értékben). Átmeneti szociális segélyben évente átlagosan 1 000 - 1 400 fő részesül. A segélyt igénylők száma ennél jóval nagyobb, azonban a kielégített kérések is jelentős terhet rónak a város költségvetésére. „... *e krízissegély nem tudja betölteni eredeti rendeltetését, nem tud csak krízis esetén működni, hiszen az esetek nagy többségében állandó krízist, elszegényedést kellene kezelni, erre azonban – már csak a rendelkezésre álló pénzkeret folyamatos csökkenése miatt is – nem alkalmas*”.¹⁶⁸ Ugyanakkor a legnehezebb körülmények között élők is igyekeznek elkerülni a rendszeres szociális segély igénybevetését, mivel a segélyként felvett összeg meglévő ingatlanukat terheli. Ennek ellenére növekszik a rendszeres szociális segélyre szorulóknak száma. Amint megszűnnek a munkanélküli juttatások (munkanélküli segély, jövedelempótló támogatás), az olyan háztartások, ahol két, esetleg több munkanélküli van a családban, létfenntartásuk érdekében kénytelenek ehhez – az általuk „végső eszköznek” nevezett – megoldáshoz folyamodni. 2004-ben 181 fő részesült rendszeres szociális segélyben az előző évi 130 fővel szemben.

Az 1996-ban született törvény 2000. évi módosítása a rendszeres szociális segély folyósításának feltételeit bővítette, ennek egyik pillére lett az önkormányzat által előírt közmunkaprogramban való részvétel.¹⁶⁹ A közmunka, mint lehetséges foglalkoztatási mód a településen belül, 1992 óta ismert és alkalmazott módszer a munkanélküliség és szociális elesettség csillapítására. 1992-től – az állami támogatás növekedésével arányosan –

¹⁶⁸ Németh István polgármester beszámolója. Túrkeve, 1998. októberi szám.

¹⁶⁹ 1996. évi CXXVII. tv. valamint 2000. évi LXII tv.

folyamatosan emelkedett a közmunkán foglalkoztatott munkanélküliek száma. Míg az első évben mindössze 30 fő, 2004-re 100 főt meghaladó volt a közmunkán résztvevők száma. Túrkeve polgármestere az 1993. évet záró beszámolójában kitért a közmunkások által elvégzett feladatokra is: „... *Drága kert melletti alj nádirtás, az árok kotrása és az árokpárt rendezése. ... A köztemetőkből fák gallyazása és az elvadult aljnövényzet irtása. ... a volt gyepmesteri telep épületének elbontása ... a gyepmesteri telepen szükséges karbantartási munkák végzése.*”¹⁷⁰ Amint az idézett részletekből is kitűnik, a hivatalosan „együttműködésnek” nevezett feltételek nem túl csábítóak egy szakmunkás bizonyítvánnyal vagy technikai végzettséggel bíró családapára vagy egy, korábban irodában, adminisztrátorként dolgozó nő számára. Bár a bajban lévő emberek nagy része bármilyen alacsony presztízsű munkát elvállal, a közmunkákban való részvételtől igyekezik távol maradni lelegeletesebb helyzetében is. Hisz miközben ő a városban húzódnó árkot tisztítja, jöhetnek a szomszédok, a volt iskolatársak, netán a hajdani beosztott munkások, de ismerősök mindenképp, hisz a tízezer főnyi lakosságú Túrkevéen „mindenki ismer mindenkit”. „A közhasznú munkát végző személyeket eleinte igen nehéz volt megtalálni, de ma már a szigorú szabályozók miatt ez könnyebb feladat.”¹⁷¹ „Akkor már inkább az ember elmegy hajnalban valamelyik vállalkozóval napszámba. Még sötét van, nem látja senki, hová megy. De kapirgálni a közparkban közszemlére téve, hát azt nem bírja az ember...”¹⁷²

Amint az önkormányzat szociálpolitikai előadója elmondta, az 1990-es évek közepétől egyre gyakoribb lett, hogy a korábban módos, de munka nélkül maradt családok tartalékaik fogytán nagy családi házukat áruba bocsátották, vagy cserelhetőség esetén kisebbre, esetleg emeleti lakásra cserélték. „A hetvenes és a nyolcvanas években épültek tucatszám az új házak Most, akik nehéz anyagi helyzetben vannak, eladják a módos, nagy házat, kisebbre cserélik, s a különbséget felélik. Árverések is előfordulnak. Főleg azok körében, akik a nyolcvanas évek végén felvették az újrakezdési hitelt. A pár százezer forint a végére több millióra rúgott. Vagy a vállalkozók, akik libatenyésztéssel foglalkoztak. Évente több ezer libával, de a tollfelvásárlás lehanyaglott és ők hitelbe hozták el a libákat – ezek teljesen a padlóra kerültek. A tb-nél, az adóhatóságnál napi kamattal számolnak, az nagyon sok. Aki egy kicsit leleményes, a nagy házat nagyon gyorsan eladta, kisebbet vett, s abból az adósságát kifizette. Emiatt itt nagyon sokan mentek tönkre, elvesztették szinte mindenüket.

¹⁷⁰ Túrkeve, 1993. decemberi szám.

¹⁷¹ Túrkeve polgármesterének nyilatkozata. Túrkeve, 1998. októberi szám.

¹⁷² B. E. 38 éves érettségizett munkanélkülivel 2002. január 21-én készített interjú részlete.

Olyanokat is ismerek, akik a felnőtt gyerekeiknél vagy a szüleiknél húzzák meg magukat."¹⁷³
A balai állami gazdaság¹⁷⁴ megszűnését követően az ott kiárusított olcsó szolgálati lakásokból is vásároltak túrkeveiek, főleg fiatal házások, akik számára a külterületre költözés volt az egyetlen módja a lakáshoz jutásnak.

A jövedelemplótló támogatásban részesülők száma az 1990-es végéig átlagosan négyszáz fő volt, ezt követően számuk – a törvényi előírások szabta időtartam miatt – csökkent, s 2000 után évente 107-240 fő között ingadozott. Rendszeres szociális segílyt 2002-ben 118 túrkevei igényelt és kapott, számuk 2004-re 181 főre növekedett. A pénzbeli szociális juttatások közül legnagyobb számú a rendszeres illetve a rendkívüli gyermekvédelmi támogatásban részesülők száma. Az ezredfordulóra e segílyezési formából több mint ezeregyszáz család (valamivel több, mint kétezer gyermek) részesült. Az ilyen célra fordított összeg 1999-ben 59 341 604 forint volt, melynek 70 százalékát állami, 30 százalékát önkormányzati költségvetésből finanszírozták.¹⁷⁵

Bár a városban növekszik a szociális szolgáltatást igénybe venni kényszerülők száma, a több mint félszáz civil szervezet és alapítvány között egyet sem találunk, amely karitatív célok megvalósítását tűzte volna céljául. A megyei bíróságon bejegyzett szervezetek között szerepel ugyan a Segítőkéz Alapítvány, azonban az önkormányzat kimutatása szerint az alapítvány nem működik.

A *Dr. Nánási Lajos Továbbtanulási Alapítvány* jelent kivételt olyan értelemben, hogy évente egy, kiemelkedően jól tanuló, vagy valamely művészeti ágban tehetséges, ám nehéz anyagi körülmények között élő családban nevelkedő gyermek továbbtanulási költségeit finanszírozza.

A rászorulóok – különösen a nagycsaládosok – a 2000-es évek elejéig a Vöröskereszt ruhaadományaira, és esetenkénti segílységére is számíthattak. 2002-ben a helyi Vöröskereszt vezetője bár a rendszerváltás előttihez képest nagyon rossznak ítélte a helyzetet, arról tudott beszámolni, hogy alapvető ruházattal, tisztasági szerekkkel, olykor étellel tudnak segílyteni a rászorulókon. *„Nekünk nem volt szociális ügyintézési problémánk a rendszerváltás előtt. Öröm volt szervezni a véradást, például. Mert a munkahelyek megteremtették azt a lehetőséget, hogy kiszállásos véradó napokat tartsunk. Ha azt mondtuk, száz véradóra van szükség, mert nagyobb műtetre gyűjtünk, akkor a munkahelyi vezető hozzáállása olyan volt,*

¹⁷³ Részlet Cs. S-né tisztviselővel 2002 október 22-én készített interjúból.

¹⁷⁴ Túrkeve határának egy része. A balai határrészen az államosítás során állami gazdaságot szerveztek, amely a rendszerváltás elején (1994-ben) megszűnt. A balai állami gazdasághoz tartozó telep rendszerváltást követő helyzetéhez lásd. Szendrei Eszter: Csudabala. In: Örsi Julianna (szerk.): *Nagykunsági közösségek. Lokális közösségek szerepe a változó társadalomban*. Túrkeve, 2004. 39-58.

¹⁷⁵ A helyi önkormányzat szociális osztályának beszámolója. Közli a Túrkeve c. lap 2000. januári száma.

hogyan ez csak természetes. Nagy vacsorákat rendeztünk egy évben egyszer, amikor ünnepeltük a véradók napját. Nagy hagyomány volt a tsz-ben a birkavacsora, ott háromszáz véradó is összegyűjtött. De most nem érdeke a kft vezetőjének, vagy akármilyen vezetőnek, hogy, még ha emberéletről van is szó, mert szívműtéthez kell, nem tudunk összeszedni harminc donort. ... Most az elszegényedés, a munkanélküliség a fő terület. Összegyűjtjük a behozott használt ruhákat, és meghatározott időben kiértékeljük a rászorultakat. Akkor olyan tíz kilóig – a rászorultságtól függően – elosztjuk. ... Nem mondom, hogy Túrkevén van hajléktalan, én három ilyen emberkéről tudok. Van itt a Bihari telepi cigánylakta terület, ide kikerült három ember, ezek együtt éltek egy lepusztult házban. Már csak egyikük van, a másik kettő szociális otthonba került. Aki kint van, jár hozzám, most télikabátról fogunk gondoskodni.”¹⁷⁶ Egy évvel később arra kérdésre, hogy hány emberen, milyen formában tudtak segíteni, már nemleges válaszokat adott. „Hát azóta már eltelt majdnem egy év, és azóta megváltozott a helyzet. Bizony. Már nincs. Akkor még tudtunk mit adni. Most a karácsonyi szeretetsomaghoz gyűjtök, de már megyén kívül. Mert itt a cukorgyáron kívül nincs más, ahová fordulhatnánk. És hát, ugye, a végtelenségig a nagyüzemek sem bírják.”¹⁷⁷

A nagymértékű és tartós munkanélküliség és a romló anyagi és szociális körülmények ellenére a családok nagy része meg tudta őrizni a korábbi évtizedben vásárolt tartós fogyasztási cikkeket, illetve képes volt a korábbi életvitelhez szükséges háttér megtartására. Az ezredforduló évében a város valamennyi lakása rendelkezett villanyvilágítással, vezetékes vízzel ugyancsak rendelkezett a háztartások több mint kilencven százaléka. Vezetékes gázzal fűtött az összes háztartás 82,8 százaléka. A vezetékes telefontal rendelkező háztartások száma 2 513 volt. A városban összesen 1 491 személyautót tartottak nyilván. Mélyhűtővel, fagyasztóládával a háztartások 81,3 százaléka, míg automata mosógéppel a háztartások 66,4 százaléka rendelkezett.¹⁷⁸

6. A társadalom törésvonalai mentén kialakuló csoportok

6. 1. Csoportalakító tényezők, a rendszerváltás utáni városi társadalom körvonalai

A rendszerváltással együtt járó gazdasági változások a város társadalmának gyökeres átalakulását eredményezték. A társadalom átalakulásának folyamata a mezőgazdaságban és az iparban zajló gazdasági változásokkal párhuzamosan történt. Meghatározója a város

¹⁷⁶ Részlet a helyi Szabó Sándornéval, Vöröskereszt vezetőjével készített interjúból. 2002. november 20.

¹⁷⁷ Részlet az előbb hivatkozott interjúból.

¹⁷⁸ A polgármesteri hivatal 2000. évben készített felméréseinek adata. Kézirat, Túrkeve Város Önkormányzata Polgármesteri Hivatala.

valamennyi gazdasági foglalkoztatójának megszűnése vagy olyan átalakulása volt, amely a társadalomra negatívan hatott. Eredményeképp tömeges munkanélküliség lépett fel, amely 1992-ben érte el csúcspontját, az azt követő években stagnált, illetve némileg csökkent. 1992-ben a 4 420 fő aktív korú lakosból 1 438 fő volt munkanélküli (34 %). Az elkövetkező években a munkanélküliség volt a társadalmi átalakulás tengelye. Amint az előzőekben bemutattam, a helyi mezőgazdaságban és iparban tömeges volt az elbocsátás, pontosabban a megszűnés és a privatizáció következtében történő állásvesztés. A munkahely elvesztése tragikusan alakította a település sok családjának életét. Túrkeve azok közé a városok közé tartozott, ahol a lakosság majdnem egésze helyben foglalkoztatott volt.

Az ipari és mezőgazdasági foglalkoztatók megszűnését és a privatizációkat követően csak nagyon lassan léptek elő olyan kisvállalkozások, amelyek munkaerőt igényeltek volna. A jellemzőek a kényszervállalkozások, illetve olyan kisvállalkozások voltak, amelyek családi erőre épültek, s bér munka-igényük csekély volt. A mezőgazdasági privatizációt követően javult valamelyest a foglalkoztatottság helyzete, ha nem is a működő mezőgazdasági vállalkozások munkaerő igényének növekedésével – mert ez egyáltalán nem volt jellemző – hanem a kárpótlási törvény megvalósítása következtében sok család próbálkozott egyéni vagy családi gazdaság kialakításával. Ezek közül, amint láttuk, a kis területű, megfelelő eszközökkel nem rendelkező, hagyományos gazdálkodási módokkal próbálkozóknak nagyobb hányada rövid idő alatt feladta az önálló gazdálkodást, s földjét bérbe adta. A földkoncentráció, a nagy gazdaságok kialakulása azonban nem eredményezett nagyobb foglalkoztatottságot. Az ipari és kereskedelmi szférában az ezredfordulóra növekedett valamelyest a foglalkoztatottak száma, azonban a foglalkoztatás problémáját nem oldotta meg. Az évek során a várost sújtó erős munkanélküliség fennmaradt, jelentősége csupán a statisztikák tükrében tűnik csekélyebbnek, mint az 1990-es évek első felében.

A munkaerőpiacról kiszoruló volt mezőgazdasági és ipari munkások, valamint az irodai dolgozók az állami ellátás lehetőségeit igyekeztek maximálisan kihasználni a különféle támogatások és segélyek igénybe vételével, a leszázalékoltatással, valamint – akár az előbbiekkal párhuzamosan is – az alkalmi, feketén végzett munkák vállalásával. A helyi hivatalnokok becslése (csak becslése, mert pontos számokkal nem rendelkeznek, legalábbis adatkérés során erre hivatkoznak) szerint 1 500-2 000 fő körüli volt azoknak a száma, akik nem rendelkeztek társadalombiztosítással, s nyugdíj jogosultsága sem lesz részüknek.

A rendszerváltás kezdetétől nagy mértékű mobilitás figyelhető meg, azonban ez a mobilizáció egyirányú, a vertikális skálán lefelé történő elmozdulást jelent. Az

intragenerációs mobilitás egyértelműen negatív, az intergenerációs heterogén, viszont itt figyelembe kell vennünk, hogy a felsőfokú végzettséget szerzett fiatalok nem térnek vissza Túrkevére, csak abban az esetben, ha máshol nem találnak munkát, vagyis szüleiknél mintegy menedéket keresnek.

A munkásság mindhárom állománycsoportját erősen sújtotta munkanélküliség, amely az esetek nagy részében nem átmeneti állapotot jelentett, hanem élethelyzetté vált. A nyolc általánost végzett, valamint a szakmunkás képzettségű férfiak jó része ebbe a kategóriába tartozik, s nem kevesen közülük marginális helyzetbe kerültek, családjuk felbomlott. A nyolc általánost végzett volt fizikai munkás, valamint az érettségizett egyéb szellemi státuszú nők ugyancsak nagy arányban maradtak munka nélkül. Szakképzetlenségük miatt sokuk végleg kiszorult a munkaerőpiacról, s több éves próbálkozás után visszavonult a háztartásba, vagy, ha ezt nem engedhette meg magának, mert férje, esetleg gyermeke is munkanélküli volt, igyekezett leszázalékoltatni magát, s e mellett alkalmi munkák vállalásával próbálta javítani a család anyagi helyzetét.

Beszédesek azok az adatok, amelyeket a helyi polgármesteri hivatal korábban már említett rehabilitációs csoportja készít az 50 százalékos rokkantak számának alakulásáról (14. számú táblázat). Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a rendszerváltást követően a kilátástalan helyzetű munkanélküliek az 50 százalékos rokkantosítást túlélési stratégiaként alkalmazták. Míg a rendszerváltás előtti években évente átlagosan 4-6 fő kérte leszázalékoltatását, a rendszerváltás első évétől ugrásszerű növekedés tapasztalható. 1987-ben mindössze 6 fő volt a részleges rokkantak száma. 1990-ben már 32 fő, a tömeges elbocsátások évében, 1992-ben 118 fő. A leszázalékolást igénylők összetétele korábbi társadalmi helyzetüket tekintve heterogén. Túlnyomó részük nyolc általánost, vagy annál kevesebb osztályt végzett, viszont felsőfokú végzettségű is van közöttük. Életkor szerint a 35-50 év közötti korosztályból kerül ki döntő többségük, s minden évben valamivel nagyobb a leszázalékoltatást kérő nők száma, mint a férfiaké. *„Az emberek nem csak a munkanélküli járadékba, hanem ebbe menekültek. Sőt, az elején még úgy volt, hogy kaphatták párhuzamosan. Utána ezt megvonták. De még mai napig is törekszenek a leszázalékolásra, mert egyrészt ezer forinttal (jelenleg 18 100 forint havonta) nagyobb, mint a szociális segély, amit egyébként rátábláznak a házra. Másrészt egy biztos jövedelem, és beszámít a szolgálati időbe. ... Bonyodalmas, mert például ha őstermelő vagy vállalkozó igazolvánnyal rendelkezik, vagy megbízási jogviszonya volt, nem jár. Csak annak, akinek munkaviszonya van. Ezért azt szoktuk javasolni, hogy próbáljon 2-3 napra bejelentkezni valamelyik vállalkozóhoz. ... Aki 4-5 évig semmit nem csinált. Az már eleve hozza magával a depressziót, még hanem iszik,*

nem dohányzik is. De bátran ki merem jelenteni, hogy ezeknek az embereknek a 60 százaléka már az alkohol miatt kerül ide.”¹⁷⁹

Túrkevéen egyelőre a közsférában alkalmazottakat érintette legkevésbé a munkanélküliség, bár a kényszerűségből „divatba” hozott intézményösszevonások veszélye fennáll, s évről-évre – párhuzamosan a város általános helyzetének romlásával – egyre reálisabbá válik. A pedagógusok és az egyéb állami és önkormányzati dolgozók státuszát – itt a szülővárosukba visszatérő állástalan pályakezdőket nem veszem figyelembe – 2004-ig nem befolyásolták a rendszerváltás hátrányos hatásai. Egyes esetekben pozitív elmozdulás figyelhető meg. A felsőfokú végzettségűek közül néhányan a kárpótlás idején már nem élő szüleik földjét megtartották, s főfoglalkozásuk mellett gazdálkodást is folytatnak. Az egyik pedagógus aki a helyi kisgazdapárt vezető személyisége volt a párt szétzilálódásáig, a volt termelészövetkezeti állatorvos pedig teljesen áttért a gazdálkodásra. Ő egyébként a városban számon tartott hat nagy magángazdálkodó egyike. A rendszerváltás óta – hasonlóan a két pedagógus-gazdálkodóhoz – aktív közéleti szerepet tölt be a város életében.

Azok a csoportképző tényezők, amelyek a szocialista korszakban érvényesek voltak, megszűntek, jelentőségüket veszítették. Az iskolai végzettség jelentősége és presztízse csökkent, a fiatal diplomások nem mennek vissza szülővárosukba. Az úgynevezett értelmiségi réteg tehát vékonyul, a küszöbön álló iskolaösszevonás pedagógusok elbocsátását ígéri, akiknek száma a korábbi évtizedhez képest egyébként is csökkent. A közalkalmazottak és köztisztviselők száma nem éri el a háromszázat, s ehhez figyelembe kell vennünk azt is, hogy a közszolgálatban állók közel fele nem szellemi dolgozó, hanem az egyéb munkaköröket (adminisztráció, takarítás, karbantartás) látja el. A képviselő-testületben viszont a diplomások száma a meghatározó. A tizenhét tagú testületnek tizenkét diplomás (két orvos, két állatorvos, két jogász, egy agrármérnök, három tanár valamint két műszaki diplomás) tagja van. Egy részük azonban már nem eredeti szakmájában, hanem egyéni vállalkozóként, gazdálkodóként tevékenykedik, s az öt fő nem diplomás testületi tag – a cigányság képviselőjét leszámítva – vállalkozó.

Érvényét veszítette – legalábbis alkalmazhatatlanná vált – a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szerinti kategorizálás is. A „beállt” ipari, kereskedelmi-szolgáltató és mezőgazdasági vállalkozókat, valamint a köztisztviselőket és a közalkalmazottakat leszámítva – akiknek száma együttesen sem tesz ki 1 000 főt – kevés túrkevei esetében tudunk választ adni arra kérdésre, milyen helyet foglal el a társadalmi

¹⁷⁹ Részlet O. Á-né köztisztviselővel 2003. november 5-én készített interjúból.

munkamegosztásban. Az ipari kisvállalkozásokban alkalmazott szak- és betanított munkások száma, amint az előzőekben láttuk, csekély – négyszázötven alatti. Munkásrétegről tehát napjainkban Túrkevéen nem beszélhetünk. Az agrártevékenységet végzők – ha ebbe nem csupán a kisebb-nagyobb mezőgazdasági vállalkozókat, hanem a földdel rendelkező, de azt bérben műveltető, vagy épp a földet is bérbe adó földtulajdonosokat és az őstermelőket is beleszámítjuk – tevékenységük és a tulajdon jellege szerinti társadalmi csoportot alkothatnak, azonban összetételük meglehetősen heterogén. Erős differenciálódás mutatkozik a földtulajdon nagyságát, illetve a saját tulajdonú mellett bérelt földet művelő nagyvállalkozó és a családi gazdálkodást folytató, „kicsiben” termelő mezőgazdálkodó – vagy a piacon újságpapírból hagymát, paradicsomot árusító őstermelő – között. A tulajdon és a jövedelem közötti nagy különbség mellett az iskolai végzettség szerinti nagy differenciálódás is jellemzi a mezőgazdaságból élők csoportját. Amint láttuk, a kft-k vezetői egyetemet végzett, képzett agrárszakemberek, akik korábban a termelősövetkezet felső vezetéséhez tartoztak. A kárpótlási törvény érvényesítése révén ugyanakkor a nyolc osztályt végzett téesz nyugdíjasok, vagy a korábban az iparban, illetve a mezőgazdaságban foglalkoztatott középkorú, sőt annál idősebb szakmunkások nagy számban vannak jelen. Az életkor szerinti differenciálódás – bár ez nem csoportképző tényező, viszont a mezőgazdálkodók összetételéről nagyon jellemző képet rajzol – szélsőséges. A nagyobb mezőgazdasági vállalkozók – egy kivétellel – a középkorúnál fiatalabb korosztályhoz tartoznak, az egyéni és családi gazdálkodást folytatók túlnyomó többsége középkorúnál idősebb. A mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozók körében legkevésbé a fiatal és a középkorosztály van jelen.

A volt középtömb nagy része – ha ragaszkodunk a munkaügyi központ statisztikájához és a munkanélkülieket soroljuk csupán ide, vagyis az aktív korúak 34 százalékát – a munkamegosztásban elfoglalt korábbi helyét elvesztette. Kis számban önálló ipari tevékenységgel vagy kiskereskedés üzemeltetésével talpon tudtak maradni, s önfoglalkoztatóvá váltak. Számuk nem éri el a háromszázat. A nagyobb rész azonban, miután – állásával együtt – korábbi társadalmi státuszát elvesztette, olyan helyzetbe került, amely magában hordozza az elszegényedés vagy a lecsúszás veszélyét is. Ennek a rétegnek fő törekvése korábbi életszintjének megtartása, a már megszerzett javak megőrzése. Megtakarításaik viszont az esetek nagy részében a munkanélküli évek során felemészthődtek.

Az előző szempontoknál is bonyolultabb próbálkozás a város társadalmának anyagi helyzet alapján történő differenciálása. A korábbi középtömb – tehát a város döntő többsége – státuszt veszített, és anyagi helyzete is romlott. Jobb esetben meg tudta tartani – tartalékai révén, támogatások igénybe vételével, intenzív alkalmi munkavállalással – korábbi anyagi

helyzetét. Amint a szociális helyzetet bemutató fejezetben láttuk, egyre többen folyamodnak állami vagy önkormányzati segélyért, s nő azoknak az egyéneknek és családoknak a száma, akik krízishelyzetbe kerülnek. Új sajátossága a szegénységnek, hogy míg korábban egy szűk és kis számú rétegben – döntően a cigányság körében – termelődött újra, napjainkban az elszegényedés lehetősége és realitása kitágult, s nem újratermelődik egy hagyományosan szegény csoporton belül, hanem terjeszkedik, s bármely társadalmi réteghez tartozókat érintetté tehet. Ezt kiterjeszkedést a szociológiai szakirodalomban a szegénység fogalmának többféle meghatározásában, illetve a szegénység formáinak elkülönítésében (tipizálásában) is érzékelhetjük. Míg a korábbi évtizedekben szegénység az *abszolút szegénységet* (amikor az elemi létfeltételek biztosítása bizonytalanra válik) jelentette, napjainkra a szegénység fogalmát leginkább relatív módon határozhatjuk meg. Szegénynek nem csupán azt tekinthetjük, aki nem képes alapvető létszükségleteinek biztosítására, hanem e körbe sorolhatjuk a *relatív szegényt* is, aki a társadalmi átlagnál szűkösebb körülmények között él. Ferge Zsuzsa szerint létezik *szubjektív szegénység* is, amikor az egyén a szegények közé sorolja magát (Dögei – Ferge 1998). Andorka Rudolf már az ezredforduló előtt az *újszegények* fogalmával jelölte mindazokat, akik a rendszerváltás veszteseiként korábbi helyzetükhöz képest lényegesen kedvezőtlenebb anyagi pozícióba kerültek (Andorka 2000). Ezt a gondolatot követi Ferge Zsuzsa, amikor az újszegénységet – és a szegénységet általában is – a nyertes-vesztes besorolás mentén írja le (Ferge 2010). Péter László szerint „beszélhetünk szegénységről, de ugyanolyan jogos lehet a (többszörösen) hátrányos helyzet, depriviáció, kirekesztettség, exklúzió, kiilleszkedettség, leszakadottság fogalmainak használata is” (Péter 2006:18).

Túrkevéen látványos szegénység nincs jelen. Az egzisztenciát veszített, a korábbi évtizedekénél rosszabb anyagi helyzetbe kerülő családok sem szegények a szó hagyományos értelmében, hiszen megélhetésük alapfeltételeit elő tudják teremteni, *abszolút szegénységről* tehát nem beszélhetünk. Beszélhetünk viszont „*láthatatlan elszegényedésről*” (Oláh 1997). A túrkevei szegénység elsősorban a fogyasztás csökkenésével valamint az egyenetlen vagy hullámzó – és döntően csökkenő – jövedelmi viszonyokkal, a kiadások csökkentésével, takarékosági stratégiák alkalmazásával, a nem alapvető fogyasztási cikkekről való lemondással jellemezhető. E jegyek tartós megléte miatt vélem indokoltabbnak az általam vizsgált településen a szegénység helyett a depriviáció fogalmának használatát. Bár a *relatív* vagy *szubjektív szegénység* fogalmak alkalmazását is indokolhatónak vélem, ám a lényegi mozzanatot épp a „valamitől” (esetünkben a korábbi anyagi helyzettől és társadalmi státusztól) való megfosztottság (depriviáció) jelöli leghitelesebben. Az érintettek is azt

hangsúlyozzák, hogy korábbi helyzetükhöz képest lényegesen romlottak megélhetési körülményeik, ami a fogyasztási szokásaik megváltozásával, igényeik kényszerű visszaszorításával jár együtt. Legfontosabb szempont a lakóingatlan megtartása, ezt követi a tartós fogyasztási eszközökhöz való ragaszkodás. Például az elszegényedő családok többsége személygépkocsiját nem adja el, viszont csak nagyon ritkán tud benzint vásárolni, s míg korábban más településen történő ügyintézéskor, nyári szabadság idején természetes volt számukra a gépkocsihasználat, napjainkban csak nagyobb bevásárlások vagy betegség esetén használják. A szegénység terjeszkedése ellen alkalmazott stratégiák sokfélék, azonban a folyamat megfékezésére aligha alkalmasak. Ennek alátámasztására idézek néhány példát: „*a gyerektől megvontuk a csokit*”, „*egy hónapban egy kiló kávét engedünk meg magunknak*”, „*figyelem, mikor, ki árul kitojt tyúkot*”, „*a kislány nagyon betegeskedő, neki szoktam venni parizert, amikor Pista megkapja a napszámot*”, „*a tetőteret lezártuk, itt lent csak egy helyiséget fűtünk, ott is alszunk*”, „*ha már nagyon fázok, amíg főzök egy kicsit bekapcsolom a gázsütőt*”, „*a kenyérhéjat megszáritom, lereszelem, azt szórom a főtt tésztára, ha van cukor, a gyerekeknek szórok rá*” . Túrkeve deprivált rétege elsősorban a munkásság állománycsoportjaiból, tehát nagyobb részben férfiakból, másrészt középiskolát végzett, korábban adminisztratív munkakörben dolgozó nőkből, valamint a volt tsz dolgozók egy részéből (fizikai foglalkozású férfiak, egyéb szellemi státuszú nők) tevődik össze. Korcsoport szerint leginkább a középgeneráció tagjait sorolhatjuk ide.

A városban járva nem szerezhettünk olyan benyomást, amely lepusztulást, elhanyagoltságot sugallna. Túrkeve a látogató számára kellemes, kedves, gondozott kisváros. A település rendezett, arculatát a mindenkori városvezetés igyekszik megőrizni. A családi házak, és környezetük is ezt a törekvést tükrözik. A porták gondozottak, a kertek ápoltak, kedves pofájú cicák ülnek a kapuk tetején, a tetőterek teraszain parabola antennák tányérjai hívogatják a távoli világok jeleit. A hetvenes, nyolcvanas években épített – nem ritkán kétszintes – házak, a garázsokban álló autók, az ólakban nevelt malacok, a viruló konyhakertek nem árulkodnak a tulajdonosok életének nehézségeiről. Ám a kétszintes házak közül nem kevés, amelynek felső szintjét évekkel ezelőtt lezárták, a konyhát, fürdőszobát pedig csak a használat időtartamára melegítik fel valamelyest. Az autókhoz való ragaszkodásuk gyakorlati szempontból kevésbé érthető, inkább a már megszerzett értékhez való ragaszkodás, és némi nosztalgia indokolja. „*A Dáciát nem adtuk el, pedig mind a ketten*

munkanélküliek voltunk. De ezzel jártunk ki a háztájiba éveken át, és azt nem tudtuk volna elképzelni, hogy megváljunk tőle.”¹⁸⁰

A korábbi évek jól jövedelmező sertéstartása az 1990-es évek első felében ráfizetésessé vált, s napjainkra csak a saját szükségletet fedező két-három állat felhizlalására korlátozódik. A zártkertekhez, kis földparcellákhoz való ragaszkodás ugyancsak jórészt az önellátás biztosításához szükséges. *„Ennünk van mit. Megtermeljük a kertben, és a szüleim kertjét is megkaptuk. A tojásból tésztát csinálok, és próbálom eladni. Sosem éhezünk. De az volt a legszörnyűbb, amikor mindketten munkanélküliek voltunk, a két gyerek meg iskolába járt. Tulajdonképpen meg sem tudom mondani, hogy akkor miből éltünk.*”¹⁸¹

A rendszerváltással együtt járó társadalmi mobilitás a város lakóinak többsége számára kedvezőtlen irányú volt. A mobilitás irányát kevésbé befolyásolták a korábban ható tényezők: iskolázottság, szakképzettség, felkészültség, tapasztalat, megbízhatóság. Ezek helyébe, vagy legalábbis tőlük erősebben ható módon a merészség, a vállalkozói és üzleti szellem, az önálló érvényesülésben való hit, az ügyeskedés, a kiskapuk szerencsés megtalálása, a kapcsolati tőke minden korábinál erősebb érvényesítése lépett. Ezek mellett fontos volt – főként a mezőgazdaságba térők esetében – a családi előzmény. Nagyobb eséllyel indultak azok a fiatal vagy középgenerációs mezőgazdálkodók, akiknek szülei vagy nagyszülei a második világháborút megelőzően nagyobb paraszti gazdaságot működtettek, s bár az akkori technológia és üzemszervezet napjainkra elavulttá vált, az alapvető gazdálkodási tapasztalatok mint elfekvő – tudás – tőke a kárpótlást követően megújult formában mégis kamatozni kezdtek.

Egyes esetekben a felfelé irányuló társadalmi mobilitás olykor csak úgy valósulhatott meg, ha mások sérelmére történt; amint láttuk a privatizációs folyamat bemutatásakor, azonban különösen szembeötlő a munkanélkülieket az esetek döntő többségében illegálisan alkalmazó „vállalkozók” esetében.

6. 2. Törésvonalak

Az alábbiakban példákon keresztül kíséreltem meg bemutatni a rendszerváltást követően a városban jellemzően jelenlévő életstratégiákat, illetve a rendszerváltással együtt járó gazdasági változások következtében beálló társadalmi szakadás vonalait. A gyűjtött anyag és a készített interjúk elemzése és feldolgozása során alapvetően hatféle típust tudtam elkülöníteni. Ezek: lecsúszók; szintentartók; küzdők; előrelépők; jómódúk; kiugrók. A

¹⁸⁰ Részlet T. I-né volt tsz adminisztrátorral 2003 szeptember 12-én készített interjúból.

¹⁸¹ Részlet L. L-né. volt adminisztrátorral 2003 szeptember 4-én készített interjúból.

tartósan munkanélküliek, és az alkalmi munkából élők helyzetét, e két jelenség gazdasági – társadalmi összetevőit és hátterét a következő két önálló fejezetben mutatom be. A munkanélküliség és az alkalmi munkás-lét - időbeni tartóssága és nagyszámú lakost érintő volta miatt - úgy vélem, olyan státuszjelző, társadalmi helyzetet meghatározó - tényezőknek tekinthetők, amelyek igénylik, hogy ezeknek a rendszerváltást követően megjelenő társadalmi csoportoknak a helyzetét minél nagyobb részletességgel ismertessem.

Az alábbiakban azoknak a csoportoknak a tipizálására – még inkább: mobilitási irányok felvázolására – teszek kísérletet, amelyekben az oda tartozók, akár átesve, vagy olykor ismét beleszökkenve a munkanélküliségbe és a feketemunkás létbe, egyéb életstratégiákat követtek, amelyek a munkanélküli és a napszámos létnél sokkal mélyebb bugyrokba is vezethettek; de ügyességük, kezdeményezőkézségük révén az ide tartozók nyertes pozícióba is kerülhettek. Kivételt képeznek a jómódúak csoportjába tartozók, akik közül csak elenyészően kevesen éltek meg az egzisztenciális- és létbizonytalanságot, s jelenlegi helyzetük egyelőre garanciának tűnik, hogy a jövőben sem kerül sor pozíciójuk olyan mértékű romlására, amelynek következtében akár egzisztenciális, akár megélhetési helyzetük bizonytalanná válna. A kiugrók többségének – a „vállalkozóknak” – esetében az általuk igénybe vett segélyek, és a lehetséges szociális ellátások alapján szintén instabil helyzetről beszélhetnénk, valóságosan azonban csekély a valószínűsége, hogy jelenlegi anyagi helyzetük romlása oly mértékű lehetne, amely veszélyeztetné létbiztonságukat.

A város lakóinak döntő többségére a szinten tartásra való törekvés jellemző, s korábbi életnívójukat többféle eszköz együttes alkalmazásával sikerült ez ideig megőrizniük. Az egyes típusok a korábbi társadalmi hierarchia, pozíció és státusz, valamint az iskolai végzettség és a nemhez illetve korcsoporthoz való tartozás tekintetében heterogének. Amint a kiugrók típusának bemutatásánál látni fogjuk, a város jelenleg legjobb anyagi helyzetben – gazdagságban – élő lakosai a társadalmi normák figyelmen kívül hagyásával váltak a rendszerváltás legnagyobb nyerteseivé. Ugyanakkor a lecsúszók típusába tartozók nem feltétlenül és nem kizárólag a korábban gyenge társadalmi státuszúak köréből kerültek ki. A lecsúszók és a szintentartók elkülönítése azért nehéz, mert azok az emberek – amint majd a konkrét életpályák bemutatásával illusztrálom – akik legfőbb törekvése fenntartani korábbi életük kereteit, még ha a tartalom minősége rosszabb is a korábbi évtizedekénél, akár a lecsúszók kategóriájába is besorolhatóak volnának. Korábbi társadalmi pozíciójukat elvesztették, létfeltételeik romlottak, fogyasztási szokásaik szerényebbé váltak, s igényeik nem találkoznak lehetőségeikkel, jóllehet korábban ez az összhang megvolt mindennapi életükben. Azonban, úgy vélem, a státuszvesztés bár magában hordozza a lecsúszás veszélyét,

alacsonyabb presztízssú kategóriába kerülést jelent, mégsem értékelhető és határozható meg kizárólag ez egyetlen tényező alapján. A szintentartók „csupán” korábbi státuszukat és anyagi jólétüket veszítették el a változások során. Törekcszenek megszerzett javaik megőrzésére, s minden lehetőséget megragadnak, hogy legalább jelenlegi pozíciójukat tartani tudják. Bár családi életükre a nehézségek rányomják bélyegüket, igyekeznek a család egybentartására, s nagy gondot fordítanak gyermekeik jövőjének alakítására. A lecsúszók viszont e két veszteségen túl elvesztették azt az akaratot, amely korábbi életnívójuk megtartásához szükséges lett volna. Családi életük – ha törvényesen nem is minden esetben – felbomlott, egyéni sorsuk alakításának fonala is kicsúszott kezükből.

A küzdők csoportjába tartozók átmeneti csoportot képeznek a szintentartók és az előrelépők csoportja között. Mindent elkövetnek bizonytalan egzisztenciális és anyagi helyzetük javítása érdekében, ugyanakkor annak a veszélye is fennáll, hogy küzdelmük nem jár eredménnyel; erőfeszítéseik ellenére beruházásuk és megfeszített munkájuk kárba vész, s perifériális – lecsúszó – helyzetbe kerülnek.

Ugyancsak hajszás választja el a szintentartók rétegétől az előrelépők csoportját. Utóbbiak életvitele, szokásai, szemlélete és értékrendje nem tér el lényegesen a korábbi évtizedekben megszokottól, azonban mégis különböznek a szintentartóktól abban a döntő fontosságú dologban, hogy a kedvezőtlen változások idején – bármily kis tőkével rendelkeztek is – elébe mentek a folyamatoknak, kezdeményezőkéscséségükkel és vállalkozási bátorságukkal nem csak korábbi anyagi helyzetüket tudták megőrizni, hanem alapokat teremtettek ahhoz, hogy évekkal vagy évtizeddel később a megőrzöttnél is jobb körülmények között élhessenek. A megőrzött vagy javuló anyagi helyzet mellett társadalmi presztízscsüknek is előremutató elmozdulása figyelhető meg. Korábbi munkásból, alkalmazottból önfoglalkoztatókká, tehát függetlenekké, önállókká váltak.

Az általam elkülönített típusok között tehát nem húzhatunk markáns határvonalakat, sőt, az egyes típusok között egy ember vagy család rendszerváltást követő életpályája során olykor „átjárás” figyelhető meg. A lecsúszók típusnál bemutatom annak a káderházaspárnak a rendszerváltást követő pályáját, akik a kisvárosi társadalmi hierarchiát tekintve az átlagos – tehát középtömbhöz tartozó – polgárokénál magasabb társadalmi presztízscsssel rendelkeztek. A politikai rendszerváltás következtében ezt a presztízscsst, s vele együtt társadalmi státuszukat elvesztették, tehát a relatív lecsúszók kategóriájába kerültek. Ekkor többféle próbálkozáscs a küzdők csoportjába léptek, ahol többszörös vereséget szenvedtek. Az interjú készítésekor a szintentartók közé soroltam őket, ugyanakkor nyitva hagyva a perifériális helyzetbe kerülés szomorú perspektíváját is.

6. 2. 1. Lecsúszók

Mint ahogyan nem beszélhetünk a város esetében látható szegénységről, úgy nem beszélhetünk látványos lecsúszásról sem. Azok az életképek, amelyek a nagyobb városokban lépten-nyomon elének tárulnak, Túrkevén ismeretlenek.

A lecsúszás fogalmát eleve kétféleképpen értelmezhetjük. Egyrészt gondolhatunk lecsúszásra a szó szoros értelmében, amikor az érintett alig – vagy egyáltalán nem – képes önfenntartásáról gondoskodni. Másrészt gondolkozhatunk viszonylagos vagy relatív lecsúszásban is, amikor az érintett korábbi társadalmi pozíciójához és presztízséhez, valamint anyagi helyzetéhez és életnívójához képest kerül lényegesen rosszabb helyzetbe, alacsonyabb életminőségbe.

a./ A szó szoros értelmében vett lecsúszás leginkább olyan embereket és családokat érintett, akik, szorgalmasan dolgoztak, munkájukat ellátták, azonban kezdeményezőkésséggel, kreativitással nem rendelkeztek, és a paternalista rendszer ideálisan önállóan állampolgárai voltak. *„Azzal a réteggel van a legnagyobb probléma, akik ugyan dolgoz, becsületes emberek voltak, akik bementek reggel a munkahelyükre, s amit a művezető mondott, megcsinálták. A változáskor ezek az emberek csúsztak le. Vagyis azok, akik önmagukat nem képesek irányítani. Sokan közülük az italba menekültek, az ilyen helyeken a nő a családfenntartó. A férj pedig elvan a kis segélyéből, többnyire a kocsmában. Nagyon sok család tönkrement így, de azt hiszem, nemcsak a mi településünkön, hanem országosan is.”*¹⁸²

Bár több hajléktalan-történet is kering a városban, hajléktalannal nem találkozunk. A város polgárai szerint, akik hajléktalanná váltak, csak rövid ideig maradtak Túrkevén, Budapestre, vagy Szegedre mentek, s ott a hasonló sorsúak közösségében élnek. *„Ezek kikopnak innen. Elmennek nagyvárosokba. A legtöbb közülük olyan, aki elvesztette a munkáját, elvált a feleségétől, s a házban nyilván a feleség marad, meg a gyerekek. Nincs hová mennie, felmegy Pestre, és ott tengődik. Vagy visszamegy az anyjához. De, mert alkoholista, nem tud normális életet élni. Amikor az anyja meghal, a testvérei nem adják át neki a házat, mert úgyis csak elinná. Kiteszik, és akkortól fogva lesz hajléktalan.”*¹⁸³ *„Az én korosztályomból (középkorú Sz. E.) a munkanélküliséget sokan italozással 'enyhítették'. Akik közülük elkerültek Túrkevéről, többen is hajléktalanok lettek. Többen közülük nagyon jó szakemberek voltak. Alkoholistává váltak, itt hagyták a családjukat, a gyerekeikről nem gondoskodtak. Egyre több jelzést kapunk, hogy erdőben, eldugott helyeken megtalálták őket.*

¹⁸² Részlet Cs. S-né. előadóval 2002. október 11-én készült interjúból.

¹⁸³ Részlet Sz. E. közalkalmazottal 2002. október 26-án készített interjúból.

*Sajnos, többen már meghaltak. Ha megtalálják, és még van valamilyen igazolványa, értesítenek bennünket. Amikor megtalálják őket, kórházba kerülnek, sok közöttük a tébécés. Mi az ottani szociális munkásokkal tartjuk a kapcsolatot. Felvesszük a családjával a kapcsolatot, de ezek az emberek ide vissza már nem jönnek. A jellemző, hogy Budapestre vagy Szegedre mennek.*¹⁸⁴

Életkora vagy egészségi állapota miatt azonban nem mindegyik fedél nélkül maradt ember számára valósítható meg a nagyvárosban való elvegyülés. Az idős, súlyosan beteg vagy fogyatékos embereknek, akik családtalanok, ingatlanal nem rendelkeznek, a helyi szociális otthonban nyújtanak menedéket. Terepmunkám idején három – közülük két, hetven év fölötti – hajléktalan lakója volt a városi szociális otthonnak. Ha fiatalabbak és egészségesebbek volnának, hajléktalanként élnének.

Évek óta jelen van a városban a látens hajléktalanság is. A talajvesztett, nincstelenné vált, peremre sodródott magányos emberek – főként férfiak – egy ideig „hol itt, hol ott” ismerősöknél, ivócimboráknál húzzák meg magukat. Egy ideig próbálnak Túrkevéen maradni, s csak amikor teljesen lehetetlenné válik a városban maradásuk, mennek el nagyvárosokba. A következő interjúrészlet jól mutatja azokat a lépcsőfokokat, amelyeket a szülővárosukat elhagyni kényszerülő nincstelenné váló emberek megtesznek viszonylag rövid idő – általában 1-3 év – alatt. *„Látatlanban bizony sok hajléktalan van. Nem is feltételeznénk. Van olyan, aki napközben közmunkás, és éjjel nincs hol aludnia, pedig családja van. De van itt egy olyan hajléktalan is, aki elvált, és a felesége kitétte a szűrét a saját otthonából. Ezek az emberek hol itt húzzák meg magukat, hol ott. Legutóbb például heten voltak egy hat négyzetméteres helyiségben, amiért fejenként ötezer forintot fizettek, s ezért cserébe ebben a helyiségben kaptak egy fekvőhelyet. Elég szomorú, hogy Túrkevének nincs egy olyan helye, ahová ezek az emberek bemehetnének. Mert itt éjszakára mindent bezárnak.*”¹⁸⁵

b./ Több olyan konkrét példát is elmesélnek azonban a város lakói, amikor a lecsúszás olyan embereket és családokat is érintett, akik korábban magasabb pozícióban voltak, a város társadalmi életében az átlagosnál magasabb presztízzsel rendelkeztek. A rendszerváltás után a volt városi párttitkár munkanélküli lett, majd szívinfarktusa után rokkantnyugdíjas. Ekkor megalapította a város szívbetegeinek civil szervezetét. Az AFIT párttitkára, s több, üzemi és városi titkársági dolgozó ugyancsak munkanélkülivé vált. A káderek talajvesztésének két magyarázatát találok. Egyik racionális, aminek lényege, hogy ezek a középkorosztályhoz tartozó káderek kisvárosi, szakmunkás, esetleg technikus végzettségű emberek voltak, akik

¹⁸⁴ Részlet Cs. S-né. szociálpolitikai előadóval 2002. október 11-én készült interjúból.

¹⁸⁵ Részlet B. M. szociális otthonban dolgozó szakápolónővel 2002. november 15-én készített interjúból.

nem rendelkeztek elegendő rálátással a társadalmi folyamatok egészére, így nem volt idejük felkészülni a rendszerváltásra, azaz nem léptek idejében. Másrészt pszichés magyarázata is kézenfekvő ennek a magatartásnak: olyan biztonságban éltek évtizedeken keresztül, s olyan megingathatatlanak tűnt a rendszer, amelyet szolgáltak, hogy fel sem merült bennük, hogy őket is érheti baj.

„A húgom barátnője szüleinek történetét ismerem. Ez még a nyolcvanas években kezdődött. Még a rendszerváltás előtt kezdtek építkezni. Harminc körüliek voltak akkor, két kisgyerekük volt. Az AFIT-nál dolgoztak mindketten. A feleség adminisztrátor, a férje valamelyik kis ágazatban volt művezető. Ezek a pozíciók akkor erős közepes pozíciót jelentettek, tehát elég jó körülmények között éltek. Csakhogy, amikor jött a rendszerváltás, az AFIT-től mindenkit elbocsátottak. Mindketten munkanélküliek lettek. Akkorra félig készült el a házuk. Álltak a falak, ennyi volt az egész. Ott álltak a félkész házzal, két kisgyerekekkel, munka nélkül. Addig albérletben laktak. Akkor megkérték az épülő házra a lakhatási engedélyt. Megkapták, és úgy költöztek be, hogy szinte semmi nem volt benne. Be volt vezetve a víz, a gáz, a villany, de nem volt bevakolva a fal. Egyetlen szoba volt kimeszelve, lebetonozva. Abban húzódtak össze, de nem tudták folytatni az építkezést. Közben a férj inni kezdett, alkoholista lett. Próbáltak közben kapaszkodni. De mindennel szerencsétlenül jártak, azazhogy, az volt a hiba, hogy mindig olyat próbáltak, ami nagyon hamar megbukott. Az volt a hibájuk, hogy hamar akartak nagy pénzhez jutni. Nem valami kisebb, biztos dologgal próbálkoztak, hanem például gilisztázni kezdtek, ami a kilencvenes évek elején sok embert megbuktatott. Ők is így jártak. Aztán volt még egy-két hasonlóan szerencsétlen vállalkozásuk. Aztán disznót próbáltak tenyészteni, de akkor jött a nagy válság, s az is a nyakukon maradt. Ezek a próbálkozások persze elvitték a tartalékaikat, a ház változatlan állapotban volt, úgy lakták. Aztán a férj már csak ivott, egyikük sem dolgozott, egyre többet veszekedtek, aztán elváltak. Próbálták eladni a házat, de Túrkevéen akkor kezdtek szegényedni az emberek, senki sem vett házat. Ráadásul ők nem egyszerű, átlagos házat kezdtek építeni, hanem hatalmasat és olyat, hogy senki másnak ne legyen hasonló. Ráadásul rajta volt a lakhatási engedély. Mert ha ez nem lett volna, akkor esetleg olyan kisgyerekes család, aki szociálpolitikai támogatást kap, áron alul megvette volna. De a lakhatás miatt erre nem járt a kedvezmény. Tehát icipici piaci esélyük sem volt. Elváltak, és maradtak mind a négyen a házban. Már nem fizették a számlákat, úgyhogy kikapcsolták tőlük a gázt, majd a villanyt. A férj idővel valamelyest javult, nem ivott annyit, olykor dolgozott is, de a feleségével egyre mérgesebb lett a viszonya. Ica nem dolgozott, segélyeket kunyerált, de egy idő után már csak annyit kapott, ami a gyerekek után járt. De még akkor sem a mindennapi dolgaikat próbálta rendbe tenni, mondjuk, hogy a

gyerekeknek legyen mit enniük – mert a szomszédok etették őket – hanem, hogy mivel lehetne nagy pénzt szerezni. Ha ajánlottak neki valami lehetőséget, visszautasította. Mert ő azt akarta, amit korábban megszokott. Rövid ideig a pártbizottságon volt titkárnő, így hát erre fogta az egészséget. Pedig erről szó sem volt, csak ő azt szerette volna, hogy bemegyünk, tízig elkávézunk, utána ebédelünk, aztán meg már minek dolgozni? Így aztán ebben gondolkodott, amíg teljesen le nem épült. Már abból állt minden napja, hogy a másnapra készült. Pár hónapig dolgozott a múzeumban – amíg a takarító néni táppénzen volt – és itt mindenki próbált segíteni neki. Nem nagy dolgokkal persze, de hoztunk neki krumplit, paradicsomot, tojást, tőle nem fogadtunk el pénzt a közös kasszába. De veszélyes volt ám segíteni is neki, mert aki egyszer ezt tette, arra aztán rászállt. Pár hónapig volt itt, de utána még hónapokig bejárt minden délelőtt kávézni, kölcsönkérni, kunyerálni. No, akkoriban már voltak Keviben olyan emberek, akiknek kezdett jobban menni. El tudták adni a házat. A volt férj a falu szélén vett egy kis öreg parasztházat, Ica meg felment a pénzével Pestre. Azt ott hónapok alatt felélte. Akkor megismerkedett egy alkoholista volt katonatiszttel, és ahhoz költözött Ócsára. Úgy tudom, most is ott élnek, persze, ott is ugyanolyan módon, mint amit itt hagyott. Csak a kicsi lány ment vele, a nagyobb leérettségizett, és itt maradt. Aztán a nagyobbik lány kiment egy évre bébiszitterkedni Angliába. Jól megtanulta a nyelvet, visszajött, és Pesten el tudott jól helyezkedni. De nem volt hol laknia, úgyhogy odaköltözött az anyjához. De Ica az utolsó fillérjét is elvette. És a lány nem bírta már ebben a mókuserékben forogni, volt egy öngyilkossági kísérlete. Úgy tudom, utána valahol albérletbe került. A kicsi lányról nem tudok, nyilván Pesten kallódik valahol.”¹⁸⁶

A relatív lecsúszók közé tartozik az a házaspár, amely a rendszerváltás óta eltelt másfél évtized alatt megjárta a lecsúszás, a küzdés stációit, s a 2003 júliusában készített interjú idején a relatív lecsúszást követő szinten tartásért küzdött.

Zs. 1952-ben, férje egy évvel korábban született Túrkevéen. A férj a helyi középiskola elvégzését követően a mezőtúri főiskola hallgatója lett, a feleség cipőipari szakközépiskolát végzett. Megismerkedésük után L. félbehagyta főiskolai tanulmányait, s ekkor összeházasodtak. Zs. a háziipari szövetkezetben dolgozott szabásként, majd az évek során – mivel elvégezte a gyors- és gépiró iskolát – a szövetkezet irodájába került. Hamarosan személyzeti előadó, majd társadalmi elnökhelyettes lett. Ekkor belépett az MSZMP-be. Férje már korábban párttag volt, aki először az AFIT szerelóműhelyében dolgozott szakmunkásként, később pedig a vállalat párttitkára lett. Közben két gyermekük – egy fiú és

¹⁸⁶ Részlet egy köztisztviselővel 2002. október 26-án készült interjúból.

egy lány – született. Zs. 1985-ben megvált korábbi munkahelyétől, és a városi pártbizottságnál titkárnő lett. A város egyik csendes utcájában nagy alapterületű tetőteres családi házat építettek. Munkájuk mellett művelték a feleség szüleinek zártkertjét, ahol zöldséget és gyümölcsöt termesztettek, saját portájukon disznókat hizlaltak.

1990-ben mindketten munkanélkülivé váltak. Ekkor végkielégítésükből egy reggeliztető büfét nyitottak, ahol péksüteményt és tejtermékeket árusítottak a korán munkába indulók számára. Ez a vállalkozás azonban fél év múltán csődbe ment. A feleség úgy véli, erre a fajta vendéglátóhelyre Túrkevén nem volt igény. *„Mindent csináltunk. Földet béreltünk, kertet vállaltunk a sajátunk és a szüleimé mellé. Az ennivalónkat tehát elő tudtuk bőven állítani, de hát ott volt a többi költség. Disznóink mindig is voltak, de épp a kilencvenes évek elején jött az, hogy már ingyen se kellett. Az borzasztó nagy rúgás volt. Akkor felszámoltuk azt is, már csak aprójószágunk maradt, saját szükségletre. És hiába dolgoztunk, hiába termeltük meg az ennivalót, pénzünk nem volt. És egyre több lett a nehézség. Az anyagi is, a családi is. A nagylányom felajánlotta, hogy abbahagyja a szakközépiskolát, hazajön, de azt nem engedték. És akkor kezdett az egészségi állapotom romlani.”*¹⁸⁷

1993-ban a férj Kisújszálláson, egy magánvállalkozónál el tudott helyezkedni mezőgazdasági gépszerelőként. Még meglévő megtakarításukat – szülői segítséggel kiegészítve – E. egy kocsmá nyitására fektette. *„Ezt mi építettük, egy lakótelep közepén. Négykor keltem, korán nyitottunk, mert este korán kellett zárni. Ott voltam öttől tizenegyig, akkor hazamentem, elvégeztem a házimunkát, aztán háromkor kinyitottam. Ötkor váltott le a férjem, vagy a fiam.”* Lányuk a szakközépiskola befejezése után Szolnokon maradt, s albérletbe költözött. Fiuk a helyi szakközépiskola elvégzését követően nem talált állást, ezért egy kubikos csapattal járt alkalmi munkára. Ez azonban nem tartott sokáig, mivel *„a gyereket kikezdték a többiek, hogy na, milyen jól megy, a kocsmárosék fia kubikolni jár. Sokáig nem szólt, csak azt láttuk, hogy kedélybeteg a gyerek. Aztán valaki, aki vele dolgozott, elmondta. Akkor nem engedték tovább. Pedig a kocsmá se ment. Ahhoz másnak kéne lenni. Mert amikor jöttek a férfiak a karikagyűrűvel, hogy Zs...ke, ezt tessék megvenni – én ilyenbe sosem mentem bele. És hát, belebuktunk a kocsmába is.”* Zs. egészségi állapota ekkorra teljesen megromlott. Pajzsmirigy problémái lettek, megkopaszodott, nyolcvankét kilóról ötvenhétre fogyott, a kapott gyógyszerektől pedig kóros aluszékonyság tört ki rajta. *„Ez tíz évig tartott. Közben mindent megpróbáltam, amit lehetett. Idős asszonynak főztem, ebédet hoztam, téstát csináltam. Jelentkeztem az önkormányzatnál, a szociális otthonba, de annyi visszajelzést se*

¹⁸⁷ A további idézetek L. L-né -val 2003. július 31-én készített interjúból származnak.

kaptam, hogy nem kellesz. Rendszeresen jártam a munkaerőszolgálati irodába, de ott sem volt semmilyen lehetőség.” A sikertelenségsorozatot pártmúltjukkal magyarázza. „Én senkinek rosszat nem tettem, jelentést soha senkiről nem írtam. Semmi olyat nem tettem, amivel ezt érdemeltem volna ki, hogy a rendszerváltás után sehova az atyaúristennek nem kellett. Mindenkinek akadt valami, csak nekem nem. Nyugdíjba mentek, leszázalékoltatták magukat, szóltak nekik, ha volt valami lehetőség. Szóval, én pecsétes ember voltam.”

Mivel egészségi állapota évről-évre rosszabbodott, mégis leszázalékolták, így rokkant nyugdíjassá vált. A rokkantsági nyugdíj csekély volta ellenére is fix, biztos jövedelem, általában enyhíti az érintettek mentális állapotát. Ugyanakkor rontja is azt, hiszen a rokkantosítottak állandóan készen kell állnia betegsége, rossz egészségi állapota bizonyítására. Ezt a kettősséget élte át Zs. is rokkantosítása folyamán. *„Huszonkét pecséttel kell mindenféle betegséget igazolni. És ha javul, félt, hogy jaj istenem, mi lesz? Hát én elhatároztam, hogy egyszerűen nem vagyok hajlandó több betegséget magamra venni. Nem. Én, aki a gyerekszülést leszámítva egyetlen napot még táppénzen sem voltam. Én egy egészséges ember vagyok. Csak ez, ez a sok rossz, amit a munkanélküliség hoz – ez szétviszi az ember idegeit.”*

Közben fia is elkerült Túrkevéről – nővérehez hasonlóan Szolnokon talált munkát. *„Nem is akarom, hogy visszajöjjenek. Pedig mindennap sírva főzök. Az emeletet már évekkal ezelőtt lezártuk, nem jönnek vissza. Itt a nyugdíjasok elvegetálnak, és kész. Ha fiatal, és nem megy el innen, csak leépül. Testileg, szellemileg, anyagilag.”* A rokkantnyugdíj, valamint a férj jövedelme elegendő rezsijük kiegyenlítésére. A ház felső szintjét lezárták, az alsó szinten két helyiséget használnak – a nappalit, amely az utóbbi években egyben hálószoba is, valamint a konyhát. A gáztüzelést leállították, fával és szénnel fűtenek. A szükséges élelmet továbbra is maguk termelik. Gépkocsijukat – „kocka” Lada – megtartották ugyan, azonban üzemen kívül helyezték. Zs. testi és lelki panaszait – vélekedése szerint – súlyosbítja férje deprimáltsága, aki az évek során egyre szükségzavúbbá vált, környezetük rendbe tételével egyre kevésbé törődik. Az 1980-as évek elején épült lapos tetős, négyszoba-hallos, összkomfortos ház felújításra szorulna, azonban még be sincs fejezve. A rendszerváltás idejére került lakható, de kívülről még befejezetlen állapotba. A befejezetlenség, a karbantartás-ráfordítás hiánya sokat rontott az épület állagán. A hatalmas kert – bár egy részét konyhakertként művelik, elhanyagoltabb, lomosabb, mint az átlagos túrkevei porták. A 2003. év elején beinduló rehabilitációs munkahely – amely műanyag tasakok készítésével foglalkozik – megoldotta Zs. addig feldolgozhatatlan problémáját, a feleslegesség érzését. *„Én nagyon szeretek itt lenni. Öröm a többieknek is. Hogy csinálhatunk valamit. Hogy ránk is van valahol*

szükség. *Hogy milyen munkát végzünk, az másodlagos. Én tizennyolc éves koromtól folyamatosan dolgoztam 1990-ig. És egészen ez év januárjáig semmi...*”

A házaspárnak nincsenek terveik. Úgy gondolják, anyagi lehetőségeik olyan szűkre szabottak, hogy a mindennapi élet fenntartása, a kötelezettségek kiegyenlítése valósítható meg csupán belőle. Bár a férj kisújszállási munkahelye biztosnak, hosszú távúnak tűnik, mégis félnek egy esetleges elbocsátástól. A feleséget pedig az a városban szárnyra kapott hír aggasztja, amely szerint a rehabilitációs munkahelyek – három ilyen üzemelt 2003-ban Túrkevéen - közül egy vagy kettő továbbműködése a következő évtől bizonytalan. Rendszerváltás utáni életük egyetlen pozitív mozzanataként azt tekintik, hogy mindkét gyermekük elhagyta Túrkevét, s a megyeszékhelyen talált állást és lakhatást.

6. 2. 2. Szintentartók

S-ék Túrkeve Kelet-Újváros nevű városrészében, egy városzéli, csendes, többségében nyugdíjasok által lakott utcában élnek. A férj 1945-ben, felesége 1956-ban született. S. Mezőtúron géplakatos szakképzettséget szerzett. 1963-ban, a szakmunkásképző iskola befejezését követően, a túrkevei gépállomáson mint szakmunkás helyezkedett el. Két évvel később bevonult a katonasághoz, leszerelése után visszatért munkahelyére. Az AFIT-ban megszerezte az autószerelő vizsgát is, így a vállalat felszámolásáig autószerelő szakmunkásként dolgozott. 1972-ben kötött házasságot. Felesége szintén Mezőtúron szerzett szakképzettséget és mint női szabó, a Május 1. Ruhagyár túrkevei üzemében talált munkát. Mivel egyikük szülei sem rendelkeztek jelentős anyagi erővel, házasságkötésük után nem kezdtek házépítésbe, hanem megvásárolták azt a parasztházat, amelyben jelenleg is élnek. 1978-ig két lányuk született.

Életmódjuk abban különbözött az átlagos túrkevei családokétól, hogy nem folytattak háztáji kistermelést, s bár lett volna erre lehetőségük, „nem fogtak fel” részes művelésbe sem kukorica- sem cukorrépa földet. A házukhoz tartozó parasztporta azonban lehetőséget nyújtott arra, hogy a család ellátásához szükséges termelvényeket előállítsák (konyhakerti növények), illetve állatokat neveljenek (15-20 tyúk, és évente két malac). Életvitelük meglehetősen puritán volt. Fő céljuk lányaik taníttatása, illetve a ház minél korszerűbb formában való felújítása volt. Keveset jártak el otthonról, külföldön nem nyaraltak, s a répáshutai AFIT üdülőben is csupán két alkalommal, „a lányok kedvéért” töltöttek két-két hetet. Kikapcsolódást az olvasás és a televízió jelentett számukra. Az 1980-as évek közepére házukat bővítették és felújították. A lakórészhez hosszanti irányban közel 60 négyzetméteres melléképületet is toldottak. A ház felújításában az AFIT-os munkatársak segítettek, tehát a

felújítás – az új lakóépületekhez hasonló módon – jórészt kalákában történt. Az átalakítás után a ház előszobából, két szobából, egy nappaliból (amely egyben ebédlőként is funkcionál), konyhából, fürdőszobából és kamrából állt. A kiszolgáló helyiségeket járólappal borították, a mennyezetet lambériázták, a szobákat leparkettázták, a tető pedig új szerkezetet és cserepezést kapott. Ugyanekkor köttették be a gázt, azóta is gázkonvektorokkal fűtik a lakást. Amíg a lányok otthon éltek, közös szobát használtak. Bútoraik valamennyi helyiségben újszerűek, az 1980-as évek ízlését tükrözik.

Mindkét lányuk a helyi Ványai Ambrus Gimnáziumban érettségizett. A nagyobbik lány a Szegeden szerzett diplomát. Tanulmányai befejezését követően is Szegeden maradt, ahol menedzserként helyezkedett el. Mivel albérletben él, otthonának továbbra is a szülői házat tekinti. Minden péntek este hazautazik szüleikhez, s vasárnap estig velük tölti a hétvégét. Szeretne lakást vásárolni Szegeden, azonban erre egyelőre nincs lehetősége. A szülők úgy vélik, hogy lényegében az volt a család nagy szerencséje, hogy a férj több alkalommal is vállalkozott olyan munkákra, amelyeket az autójavító vállalat külföldön végzett. Az így szerzett, átlagosnál magasabb jövedelem tette lehetővé, hogy megtakarításukból a vállalat megszűnése után is finanszírozni tudják lányaik tanulmányait. *„Ők se kaptak készen semmit, ahogy mi sem. Én azt reméltem, hogy én már tudok a gyerekeimnek annyit nyújtani, hogy legyen miből elkezdniük. Hát ez nem sikerült.”*¹⁸⁸ S-né elégedetlensége azonban csak részben indokolt. Nagyobbik lányuk az ő támogatásuk jóvoltából diplomát, majd jól fizető állást szerzett. Kisebbik lányuk, aki 2001-ben házasodott, Túrkevéen él férjével és kétéves kisfiával. Őket a lakásvásárlásban segítették komolyabb összeggel.

A rendszerváltás a legtöbb túrkevei családéhoz hasonlóan, S-ék számára is tartogatott buktatókat. 1992 elején az AFIT VEGYÉPSZER-rel kötött alvállalkozói szerződése lehetővé tette, hogy az autójavító vállalat munkásai a VEGYÉPSZER megbízásából Tengizben vállalhassanak munkát. S. öt évvel korábban, 1987-ben valamivel több mint fél évet töltött Egyiptomban, ahol a debreceni és a túrkevei autójavító vállalat szakemberei harci járműveket állítottak össze és helyeztek üzembe. Nem volt tehát számára teljesen ismeretlen a külföldön, idegen környezetben végzett munka. Annál is inkább, mivel az AFIT túrkevei dolgozói közül tizenheten vállalkoztak a tengizi feladatok megoldására. *„...amikor mi kimentünk kilencvenkettő februárjába’, hát akkor már gondok voltak itten. Tönkre tették, magyarul (a túrkevei autójavító vállalatot – Sz. E.). Privatizáltak mindent. Nálunk is megvolt a nagy iroda, akkor volt egy nagy raktár, akkor megvették a nagy motorműhelyt, Tátra műhelyt. A*

¹⁸⁸ Az elkövetkező idézetek a házaspárral 2003. január 31-én és 2003. március 23-án készített interjúból származnak.

motorműhely olyan volt, hogy százharmincan dolgoztunk benne. Forgácsoló műhely, köszörűműhely, minden volt, plusz még a Tátra-bontó. Meg a régi egész szerviznek a felét. Azt mondták, megvették nyolc millióért.” Amint elmondja, abban az esetben is vállalta volna a tengizi kiküldetést, ha a vállalat működése biztonságosnak, perspektivikusnak mutatkozik. Tengizi tartózkodása idején S. nem csak egy másik kultúra színeit, hanem még a mostoha időjárás által okozott nehézségeket is élményként élte meg. „Hát, azok nomád pásztorok. Mint a középkorba’. Hagyományos. Úgy van, hogy itt van Burjev, a Kászpi tengernek a csücskibe, oda háromszázhatvan kilométerre van a másik település, odáig egy ásás föld nem volt. Csak a nagy pusztaság. A tevefű megnő nagyon magasra. Márciusban elkezdi nőni, májusig nő, utána leég, mert utána jön a nagyon nagy meleg. De nem termel ott senki semmit. Nem is dolgozik semmit. Ilyen kicsi tehének vannak, akkor pár teve, lovak. Nem is tudjuk, hogy miből élnek meg. Negyvennyolc fokos hideg volt. De jó volt, száraz hideg. Az AFIT-ban mindig köhögtem. Mióta hazajöttem, egyáltalán nem köhögök.”

1994 augusztusában tért haza azzal a szándékkal, hogy ha lehetőség adódik, egy újabb szerződési ciklus időtartamára visszatér Tengizbe. Erre azonban nem kerülhetett sor. 1994 szeptemberétől S. osztozni kényszerült a többi afitos sorsában; munkanélkülivé vált. A házaspárnak eddigi élete legkritikusabb szakasza volt az ezt követő másfél év. Tudatában voltak, hogy S. munkanélküli járadéka véges, s a környéken teljesen beszűkültek a munkalehetőségek. Ugyanekkor a feleség is munkahelyi nehézségekkel küzdött. Az állami vállalat működése idején megbecsült dolgozó volt, ami elmondása szerint fizetésén (prémium) is meglátszott. A privatizációt követően azonban úgy a munkafeltételek mint az emberi kapcsolatok negatív irányba fordultak. A bérek a minimálbér alá süllyedtek a darabbér rendszer miatt, a túlórák – amelyeket S-né szerint nem korrekt módon honoráltak – fokozottan igénybe vették az ott dolgozókat. „Úgy hallom, még most is van, aki húszszert visz haza egy hónapban. Így volt két évvel ezelőtt is, amikor eljöttem. Jó, nem vagyunk egyformák, én alábbirom, mert az egyik gyorsabb, de arról sem tehet az ember, hogy lassúbb. Húszezer forintot vitt haza, és csóró bent volt hamarabb, mint én. Engem a főnök középre tett, mert a szalagmunkánál rosszabb nincsen. Ott nagyon figyelni kell, hogy elől- hátul munka legyen. De például három- négyforintos munkában nem lehet kitermelni többet, mert a minőségre is vigyázni kell. Négy forintot adott darabonként. Negyven forint volt tán a legtöbb, amikor én még dolgoztam. Keresett az ember mondjuk kétezer forintot, de abból még mennyit levontak! Bement mondjuk hét órakor, fél nyolctól lett volna a kezdés, volt húsz perc ebédidő. És így havi húszezer forintot megkeresett. Akár fiatal volt az, akár annyi idős, mint én. Három-ötforintos munka három- négyfajtaból. És muszáj nagyon precízen, de még így sem veszi át az

olasz, mert kekeckedik. De mondjuk, ha nem tud időben fizetni, akkor is kekeckedik, mondjuk két milliméterért, mert akkor ez ürügy, hogy miért nem fizet idejében. Beleköt, hogy húz az oldala, mindenbe beleköt, amikor nem tudnak fizetni, hogy húzzák a határidőt. Nagyon, nagyon rafináltak. Ezen a téren én egyrészt megértem a kft vezetőt is. De azért valamivel érvelni kéne neki is. Másfele menni. Az ilyet eltávolítani.” Sérelmei közül az emberi kapcsolatok kedvezőtlen alakulása tűnik a legerőteljesebbnek. A „főnökség” teljesen elszakadt a szalag melletti munkásnőktől, s hatalmi pozícióból, tárgyalt velük. Férje helyzete, saját munkahelyének rossz hangulata S-né közérzetére is rányomta bélyegét. Egyre gyakrabban gondolt arra, hogy ha más lehetőség kínálkozik, megválna régi munkahelyétől. Ám erre nem nyílt alkalom. Azzal is számolniuk kellett, hogy férje munkanélküli járadékának folyósítása a végéhez közeleg. A család mindennapi élete biztosításához, lányaik taníttatásához *„minden fillérre szükség volt”*.

Nehéz helyzetük szerencsés fordulatot vett, amikor S-t 1997 elején munkaaajánlattal kereste meg egy volt kollégája, aki a vállalat területén bérelt szerelőműhelyt. Igaz, hogy minimálbérrel, de ismét alkalmazásba került. Időközben felesége mindjobban fájó nyakáról és gerincéről az orvosok megállapították, hogy a szünni nem akaró fájdalmat sérv okozza, amely csak műtéti beavatkozással szüntethető meg. S-né meggyőződése, hogy a fizikai és lelki terhek növekedése hívta elő korábban is meglévő panaszainak súlyosbodását. Egy nagyszabású műtéti beavatkozás után, 2001-ben 67 százalékos rokkanttá nyilvánították. A következő évben már csupán az 50 százalékos minősítést ítélte meg számára a felülvizsgáló bizottság. Ezt a leminősítést igazságtalannak tartja, mert úgy véli, betegségének és műtéti beavatkozásának súlyosságával ez a döntés nincs arányban. *„A műtét után tizenhárom kilót leadtam. Meg a szervezetem is nagyon legyengült. Titánlemezzel van a nyakam becsavarozva. Na és, megyek a bizottság elé, kérdezi a doktornő, hogy, hogy érzem magam? Hát, mondom, az állapotom nem javult, csak, mint ahogyan meg is mondta az idegsebész, hogy le nem bénulok, de a tünetek ugyanúgy megmaradnak. Nem baj, mégis ötvenre most visszavettek. Tizennyolcezer forintot kapok. De én most megfellebbeztem, hogy most voltam oda a második, a gerincműtéten.”* Jelenlegi anyagi helyzetük bár nehéz, kezelni tudják. A pénzt S-né kezeli, de minden kiadásra vonatkozó döntést férjével közösen hoznak meg. S-né betegsége, az operációval együtt járó nagy összegű kiadások a házaspár tartalékainak jelentős részét felemésztették. Az interjúkészítés idején 78 ezer forint volt a jövedelmük. S-né minden hónapban először a számlákat fizeti ki. Ezt követi az élelmiszerek, a háztartáshoz szükséges dolgok bevásárlása. Igyekszenek havonta egy nagyobb bevásárlás keretében beszerezni a szükséges dolgokat, hogy a hónap hátralévő részére már csak apróbb kiadásaik maradjanak. A

szerény jövedelemből igyekeznek unokájuknak is – még ha apró ajándékokkal is – minél gyakrabban kedveskedni. Kedvezőtlen anyagi helyzetüknél azonban sokkal inkább megviseli őket a bizonytalanság. *„Mi a kft-nél már csak nyolcan vagyunk, meg van két vállalkozó. Minden évben csökkentették. Most is elküldtek hármat. Nekünk háromszázhusz most az órabérünk, majdnem mindenkinek ennyi, mert volt egy pár háromszáz forintos, de azokat már elküldték. Most is alig van munka. Most péntek van, már most csak egy kocsi maradt hétfőre. A másik műhelyben már a lakatosoknak segítettünk szerelni a dolgokat. És ha nem akad munka, elküldenek bennünket. Tavaly is majdnem minden szabít úgy vettem ki, hogy ők adták, hogy most három napot menjünk szabadságra, hátha jön egy kocsi, hátha lesz valami. De most már mindig egyre kevesebb. Én motort szoktam csinálni, de az idén még egyet se kellett összerakni. Minden héten majdnem egyet, most meg tavalyról maradt egy kicsi hűja, annyi volt. Tavaly még jöttek, de most már mindig egyre-egyre kevesebb jön, mert garancia, az nem sok van. Úgyhogy inkább viszik máshova. Ha mostan elküldenek vagy két-három embert, be is csukhatják a céget. A forgácsolóban például egy ember van, egy ember pedig nem is dolgozhatna. Én meg úgy voltam a legnagyobb műhelyben. Két-három hétig egyedül voltam a nagyműhelyben.”* „Nagyon kell vigyázni, nehogy beteg legyen, nehogy elkéssen, szóval nagyon be kell tartani mindent, hogy amíg lehet, legalább ez megmaradjon. Még amikor hazajöttem a műtétről, akkor sem engedtem, hogy egy napot is hiányozzon. Azt mondtam neki, apa, menjél. Menjél, mert lehet, hogy utána meg itthon leszél két hónapig. Tavaly is elküldtek közülük hármat. Egyik nap szóltak, és már másnap nem is kell menni.” S-né több alkalommal érdeklődött a túrkevei rehabilitációs munkahelyeken, azonban csak a pulykatelepen tudták volna alkalmazni. Ezt a munkát viszont nem meri vállalni, mert meggyőződése, hogy nem tudna helytállni. Több olyan leszázalékolt nőt ismer, akik eljárnak alkalmi munkákra. S bár nem sok bízik sem saját állóképességében, sem az alkalmi munkák megbízhatóságában, mégis úgy gondolja, próbálkozni fog. *„Most, hogy ez a kis csóró szomszédasszonyom eljár alkalmazni, gondoltam elmegyek. Éjszaka egy órakor jön haza. Három óra hossza az út. Elmegy például fél tizenegykor – ide a szocihoz kell neki kimenni – kettőre mennek, kettőkor megkezdődik a műszak, tízig dolgozik. Fizikailag mondjuk nem nehéz, mert tisztasági betéteket kell csomagolni, nekem inkább az állás miatt... Hogy elmegyek, de biztos vagyok benne, ha elmegyek, engem másnap már haza is passzolnak.”* E mellett azonban az alkalmi munkás-léttel szembeni némi előítélet is kicseng az aggályok megfogalmazásakor: *„Van olyan, azt mondja, hogy mikor megállnak menetben meginni egy kávét, van olyan, aki nő léteire játékgépezik. Azt mondja, nagyon sokszor arra kell várni, mert ő még nem fejezte be, ő még játékgépezik. Hát könyörgöm, az minek jár dolgozni? Hát ilyenekkel egész nap...”*

Gyakran összehasonlítják helyzetüket más, hasonló sorsú családokéval. S amikor mérleget vonnak, úgy érzik, bár nem élnek olyan nyugalomban és biztonságban, mint másfél-két évtizeddel korábban, sikerült megőrizniük szerény életvitelüket. S-né dicséri férjét, hogy a bizonytalan körülmények között is józan, mértéktartó maradt. Azonban aggodalommal figyeli kedélyváltozásait. „Én nem mondom, hogy most veszekszünk, de nem ilyen volt az én férjem. Most nyugtalanul alszik. Pedig ő egy nyugodt természetű volt, nagyon szeretett olvasni, lekötötte a tévé, és most meg egyszerűen nem. Pedig hát a család is rendben van, van két gyönyörű lányunk, egy gyönyörű unokánk, csak aggódik az ember, de hát ők élnek a maguk életét. Én rájöttem, hogy nem is ez, hanem a munkahely. Mert mára bement, de lehet, hogy holnap már nem. Az AFIT idején jó volt. Mert akkor azt mondtuk, hogy most karácsonyra ezt veszünk, vagy azt veszünk, tervezni tudtunk mindent.” A házaspár a férj közeledő öregségi nyugdíj-jogosultságában reménykedik. A várhatóan alacsony nyugdíj nem fogja elkészeríteni őket. Úgy vélik, ha valamilyen tartós, biztos pont lesz ismét az életükben, életük visszakerül korábbi, a jelenleginél harmonikusabb medrébe.

6. 2. 3. Küzdők

A rendszerváltást követő években a munkahelyüket elvesztett emberek jó része kiskereskedés vagy magánvállalkozás elindításával próbált talpon maradni. Ezek a kényszervállalkozások azonban az 1990-es évek második felére jórészt megszűntek. A Túrkevét legsúlyosabban érintő elbocsátások évében – 1992-ben –hét-száznál több magánvállalkozást regisztráltak a városban. 1994-ben a magánvállalkozások száma meghaladta a nyolcszázat, azonban 1995-től folyamatos csökkenés figyelhető meg. 1996-ra a két évvel korábbinak felére – négyszáz alá – esett a magánvállalkozások száma. A kényszervállalkozók többsége próbálkozásuk sikertelenségét követően ismét munkanélkülivé vált, segélyekből, állami támogatásokból, alkalmi munkákból tartotta fenn magát. Kevesebben voltak azok, akik az első kudarc után erőt – és nem utolsó sorban tőkét – tudtak gyűjteni egy újabb újrakezdéshez. Ők valójában az igazi küzdők. Igazi küzdő az az asszony is, akinek rendszerváltást követő életpályáját bemutatom.

B. és élettársa rendszerváltást megelőző életpályájának és családi életének alakulása tipikusnak mondható. Tipikusan kétlaki életmódot alakítottak ki: mindketten állami foglalkoztatottak voltak, e mellett pedig nagyobb mérvű háztáji gazdálkodást folytattak. Ingatlanuk helyének és méretének kiválasztásában is a gazdálkodásra való alkalmasság volt az elsődleges szempont. Tipikus pár voltak abból a szempontból is, hogy kapcsolatuk a vegyesházasság kategóriájába sorolható: a nő az egyéb szellemi, a férfi a szakmunkás

státuszcsoporthoz tartozott. A rendszerváltás kezdetén mindketten munkanélküliek lettek. Első próbálkozásuk, amelybe nagyon sok energiát és összes megtakarításukat befektették, csődbe ment. Ez az újabb – az állásvesztést öt évvel követő – trauma a férfi akaraterejét megtörte. A háromtagú családot az anya tartja össze. Családi segítségnek köszönhetően, és a minimálbér felét keresve ugyan, de ő az, aki folyamatosan dolgozik és jövedelmet biztosít a család számára. Ő ismerte fel azt is, hogy jelenlegi életvitelük már nem tartható sokáig. S bár nagyon sokat kockáztat egy újabb vállalkozás beindításával, mégis úgy döntött, hogy ezt a kockázatot vállalnia kell. Pedig könnyen megeshet, hogy a körültekintően megtervezett és gondosan előkészített kiskereskedés is az állattartó vállalkozás szomorú sorsára jut, s mivel Túrkevéen a munkaerőkereslet nagyon szerény, elhelyezkedési lehetőségük is valószínűtlen; a család lecsúszik. Nagyban hozzájárulhat ehhez a férfi lelkiállapota, deprimáltsága, amely a családtagokkal és tágabb környezetével szemben tanúsított magatartásában is megmutatkozik. Optimális esetben viszont a városszéli kis bolt a terveknek megfelelően fog üzemelni, amely hosszabb távon a család gyarapodásához, anyagi és presztízshelyzetének javulásához is vezethet.

B. 1966-ban született. Középiskolai tanulmányai befejezése után az AFIT-hoz került adminisztrátorként. Egy év múlva megvált munkahelyétől és a Gabonaforgalmi Vállalatnál lett adminisztrátor, majd súlykönyvelő. Korán házasságot kötött, amely azonban egy év múlva válással végződött. Házasságából egy lánya született. Egy évvel válása után megismerkedett jelenlegi élettársával, aki vízvezeték- és központifűtés-szerelő szakmunkás. A férfi is az AFIT-nél dolgozott, megismerkedésüket követően azonban ő is a Gabonaforgalmi Vállalatnál helyezkedett el, ahol a vállalat megszűnéséig karbantartóként dolgozott. Az Armafilit tömítőüzem mellett a Gabonaforgalmi Vállalat dolgozói rendelkeztek a legmagasabb keresettel a városban. A jó kereset, valamint az I. szülei által ígért komoly segítség arra ösztönözte őket, hogy összeköltözzenek. A város szélén nagy portájú öreg parasztházat néztek ki; olyat, amely gazdálkodásra is lehetőséget biztosít annál is inkább, mert a mellette lévő fél hold méretű porta is vevőkre várt. A férfi szülei elleneztek a kapcsolatot. Együttélésük súlyos és durva családi konfliktusokkal kezdődött. A rossz viszony mindvégig megmaradt, a férfi megszakított minden kapcsolatot szüleivel. A feszültséget a közös gyermek születése sem enyhítette, így családi kapcsolatuk egyoldalú, csupán I. szüleire és nővére családjára korlátozódik. *„Az nem tetszett nekik, hogy elvált asszony vagyok, és van egy kislányom. És amikor találkozunk L. öccsével meg annak a kislányával, az elmondja, hogy mennyi mindent*

kapott a nagymamától...”¹⁸⁹ B. első házasságából származó, érettségi előtt álló nagylány anyai nagyszüleinél él. B. fájlatja ezt, azonban elmondása szerint a szüleivel való együttélés során a nagymama és a kislány között olyan szoros kötelék alakult ki, amely az elköltözést követően mindkettőt nagyon megviselte. Ezért döntöttek úgy, hogy a kislány nagyszüleinél marad.

A kedvezőtlen családi háttér ellenére megvásárolták a telket, lebontották a rajta álló öreg parasztházat, és amerikai típusú, 120 négyzetméter alapterületű épületet emeltek. Az udvar hátsó részébe színeket, istállókat építettek. A szomszéd portán szálás takarmányt és kukoricát termesztettek, néhány évig káposztatermesztéssel is foglalkoztak. Az első években – a túrkeveiek nagy többségéhez hasonlóan – ők is sertéshizlalással foglalkoztak, saját szükségletükre pedig baromfit neveltek. Nyaralni, szórakozni nem jártak, megtakarításaikat a ház csinosítására és a gazdaság fejlesztésére fordították. Bár *„minden fillért megnézték”*, tehát életükben semminő szerepet nem kapott a *„luxus”*, jómódban éltek, kényelmesen rendezkedtek be az új házban. B. a beszélgetés során mindvégig a munka és a *„gyűjtés”*, *„sugorgatás”* fontosságát hangsúlyozza, s valószínű, hogy szűkös helyzetükben havonta dilemma elé állítja az egy kiló kávé megvásárlása, amelyet hosszas latolgatást követően mégis *„megengednek maguknak”*. *„A Trabantot sem azért vettük, hogy elmenjünk ide-oda, az nekünk munkagép volt. Volt egy szőlőföldünk is, azon káposztát termesztettünk, savanyítottunk hordóskáposztát és a Trabanttal hordtuk haza.”*

A hosszú távra tervezett célokat és a már kialakított életmódot azonban derékba törte a Gabonaforgalmi Vállalatnál 1990. december 31-én tartott gyűlés, amelyre a vállalat valamennyi dolgozóját meghívták. *„Össze lettünk hívva ... azt mondták, csődbe mentünk. Eleinte inkább az irodabelieket bocsátották el. Akik a raktárban dolgoztak, azok még egy ideig maradtak – például a mezőtúri malomban a lezsákoló asszonyok. 1991 őszére mindenkit elbocsátottak. Én és a párom együtt lettünk munkanélküliek.”* A megszűnő gazdálkodó egységek közül a Gabonaforgalmi Vállalat biztosította elbocsátott dolgozói számára a legmagasabb végkielégítést. Így kettejük járandósága elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a sertésállomány mellé szarvasmarhákat vásároljanak, tejtermeléssel és bikahizlalással foglalkozzanak. A gazdasági környezet azonban nem kedvezett beindított állattartó gazdaságuknak. 1992-1994 között a hízott sertések ezrei maradtak felvásárolatlanul, köztük az általuk leadásra szántak is. Ugyanezekben az években a Karcagi Tejipar csődbe ment, a beszállított tejet már kezdettől fogva komoly késéssel fizették ki, az utolsó hónapok fizetsége

¹⁸⁹ Az idézetek a 2002. október 24-én készült interjúból származnak.

pedig teljesen elmaradt. „Még most is benn van hetvenezer forintunk.” 1999. augusztusára, mivel egyre nagyobb ráfizetéssel járt az állatok tartása, úgy döntöttek, felszámolják a marhaállományt. „Most már nincs állatunk, csak egy anyadisznó és annak a szaporulata. Most a kertvégiünkben azoknak természetünk kukoricát, e mellett még cukorrépát és zöldséget.”

Bár B-t is megtörte a munkahelyvesztés és a vállalkozás csődje, valamint az őket ért anyagi károk, igyekezett munkát találni, amely azonban nem járt eredménnyel. „Eleinte még fel se fogtam, mert ott volt a háztartás, akkor volt kicsi a kislányunk, és ott voltak az állatok. Nem gondoltam, hogy ilyen lesz, s hogy ennyire hosszú, hogy több mint tíz évig nem találunk egy biztos munkahelyet.” Nővére élelmiszerboltjában lett részmunkaidős kisegítő. Élettársa lendületét a munkahelyvesztés megtörte. Két alkalommal talált a tíz év folyamán több hónapos folyamatos munkát, ezek megszűnése után apatikussá vált, s egyre gyakoribbá lettek kettejük között a konfliktusok. „Vele különösen nehéz, mert ő azt szereti most már, hogy egyik napról a másikra élni. Nincs munkája, de a házi munkát nem szereti, az egészen rám marad. Amikor munkanélküliek lettünk egyszerre, akkor kezdtünk vitatkozni. Az embernek nincs türelme ilyenkor. Az elején azért még csak megvoltunk, de most már egyre nehezebb... Én azt szeretném, ha találna végre egy fix munkahelyet, olyat, ahol be is van jelentve. Ne az lenne, ami most van, hogy hol itt lógok, hol ott lógok. Ha van munka, dolgozik, ha nincs – nem dolgozik. Szeretném, ha megértené, hogy van családja, és azt el kell tartani. De egyre nehezebb vele.”

Az ezredforduló évében B. nővéreék az élelmiszerboltot felszámolták, s a város szélén presszót nyitottak. B. jelenleg ott dolgozik. „Két nap egymás után jövök nyolc órában, aztán két napig otthon vagyok. Ez tehát gyakorlatilag egy négyórás állás. Nekem ebből havonta 28 000 ezer forint jön be.” Élettársa szociális segílyt kap, amelyet olykor alkalmi munkával egészít ki. Azonban, mert egészségi állapota megromlott, egyre kevésbé bírja a kubikolást, vagy a kőműves melletti segédmunkát – amelyekre leginkább nyílik lehetőség.

Az állattartó gazdálkodás csődje, a házépítés és a telekvásárlás megtakarításait felemésztette. Jelenlegi biztos jövedelmük alig éri el a 60 000 forintot. „Először a számlákat fizetem ki – alig van annyi jövedelmünk. Ami marad, abból élünk. A gyerektől elvontam már a csokoládét. Magunknak annyi luxust engedek meg, hogy minden hónapban veszek egy kiló kávé. Nagy szerencsénk, hogy jól szigetelt a házunk, ezt L. csinálta, teljesen egyedül, és a fűtés kevésbe kerül. És a kertben megtermelünk mindent, baromfít, egy disznót tartunk – tehát lényegében teljes önellátásra rendezkedtünk be.” Az önellátás sikeres alkalmazása és B. fáradhatatlansága áll annak háttérében, hogy a család – jóllehet erős megszorításokkal – meg

tudja tartani korábban megszerzett javait, a férfi gyakorlati ismeretei pedig megóvják a házat és a melléképületeket az állagromlástól. Külső szemlélő számára tehát úgy tűnik, korábbi életvitelüket folytatják: sem rajtuk, sem környezetükön nem ismerhetőek fel a lecsúszás apró, de nagyon is beszédes jelei.

A lemondások, a korábbinál jóval szerényebb mennyiségű és főként minőségű fogyasztás, valamint a családi konfliktusok ellenére B. még egy nekirugaszkodásra szánta el magát. A korábbi gazdasági épületeket élettársa és B. apja valamint sógora üzletnyitásra alkalmas helyiségekké alakították át. Az elmúlt évben B. a munkaügyi központ által indított és támogatott program keretében sikeresen elvégezte a kereskedő boltvezető tanfolyamot, s az elkövetkező hónapokra az üzlet kialakítását tűzte célul. Nővére megszűnt élelmiszerüzletének berendezéseit átadja számára, s ő már a munkamegosztást is eltervezte. *„Belevágok még egyszer. Addig maradok itt, a presszóban, amíg a kis boltomat nem sikerül beindítanom. Abból a pénzből, amit a bocikért kaptunk két éve, meg a szociálpolitikai támogatásból beépítettük a ház és a melléképületek közötti részt – az lesz az üzlethelyiség. Már beszéltem a szomszédban működő iskolával, fogok szervezni kedvezményes tízórai akciókat. Mindent elterveztem, már csak egy pénztárgépet kell vennem. A nagylányom most érettségizik kereskedelmi szakközépiskolában, tehát ő is ide jön a boltomba. A páromat, őt bízom majd meg az anyagbeszerzéssel – a nővéremék kölcsön adják ilyenkor a kocsijukat – hogy minél kevesebbet legyen az üzletben. Nem tud bánni az emberekkel, a modorával rontaná az üzletet.”*

6. 2. 4. Előrelépők

Az e csoportba tartozók életvitelüket, anyagi helyzetüket tekintve akár a szintentartók csoportjához is tartozhatnának. Életmódjukat, szokásaikat a rendszerváltás előtti állapot jellemzi, s fő törekvésük a már elért anyagi és életmódbeli szint megtartása, a tisztes munkával szerzett biztonságos megélhetés. Lényeges dologban azonban eltérnek a szinten tartók csoportjától. E különbség – amely nem elsősorban anyagiakban vagy státuszemelkedésben mérhető, hanem szemléletben és vállalkozási bátorságban gyökerezik - tekinthető e modellezési kísérleten belül rétegeképző tényezőnek. A lényeges momentum, hogy a rendszerváltást követő munkahelymegszűnések és állásvesztések nem törték derékba életüket, hanem már a változások kezdetén, vagy azok folyamatában olyan kiutat kerestek – és találtak – amellyel talpon tudtak maradni. A talpon maradásban nagy szerepet kapott a hosszú távra tervezés képessége, a kockázatvállalás, az egészséges önbizalom, a változások reális mérlegelése. Ehhez a réteghez tartoznak lényegében mindazok, akik önfoglalkoztatókká

lettek a rendszerváltást követően. Közülük többen – gyors anyagi gyarapodásuk révén – már a jómódúak rétegéhez tartoznak

Az előrelépők csoportjába tartozókat általában jellemzi, hogy középfokú végzettséggel és szakmával rendelkeznek, s többségében a középkorosztályhoz tartoznak. Amint korábban láttuk, az 1990-es évek első felére jellemző, nyolcszázat meghaladó kisvállalkozásból az évtized második felére kevesebb, mint négyszáz bizonyult csupán életképesnek. Azonban, hogy ez a szám több mint fél évtizeden keresztül nem lépte sem alul, sem felül változás tekintetében a tízes nagyságrendet, azt mutatja, hogy a beállt vállalkozások száma stabilizálódott. E vállalkozások természetesen magukba foglalják azokat a nagy mezőgazdasági üzemeket, és ipari közép vállalkozásokat is, amelyek nem önfoglalkoztatáson alapulnak, hanem működésüket mások foglalkoztatása által biztosítják. Azt is láttuk korábban, hogy e nagyobb termelőegységek (foglalkoztatók) száma nem éri el a két tucatot, ami azt jelenti, hogy a városban az ezredfordulótól 350-360 önfoglalkoztató működik – az aktív korú lakosság nyolc százaléka.

Az előrelépő réteghez tartozók rendszerváltást követő életpályájának alakulására jó példa az Armafilt tömítőüzem volt telepvezető-helyetteséé.

Túrkeve kelet-újvárosi részén egy kétszintes, tágas helyiségekből álló családi házban él G. vele egykorú feleségével. A ház az 1970-es évek tipikus „divatos” háza. Mindkét szinten két szoba, s a kiszolgálóhelyiségek valamennyi fajtája megtalálható. Kertjük kicsi – a ház előtti előkertet foglalja magába – udvaruk meglehetősen zsúfolt. Garázsok, színek, mezőgazdasági gépek, és a vállalkozás beindításakor a korábbi melléképületekből kialakított műhely foglalják el a telek nagy hányadát.

G. 1948-ban született. A nyolcadik osztály befejezését követően - rokonok közreműködésével – Budapestre került, a Vörös Csillag Traktorgyárba, ahol kitanulta a szerszámkészítő mesterséget. Bevonulásáig a gyárban dolgozott, leszerelése után azonban visszatért szülővárosába. Ebben az évben – 1970-ben – telepített a tömítő vállalat egy részleget Túrkevére. Itt vállalt munkát, közben elvégezte a műszaki technikumot is. Munkába lépése évében – mivel nagy gyakorlattal és ügyességgel rendelkezett – ő lett a telepvezető mérnök helyettese. Ezen a poszton maradt az üzem felszámolásáig, 2000-ig. A Gabonaforgalmi Vállalat mellett a tömítőüzem munkásai rendelkeztek a legmagasabb keresettel a városban. Az üzembe nem volt könnyű felvételt nyerni, a jelentkezőket alaposan megrostálták, s magas teljesítményt és jó minőséget követeltek a dolgozóktól. A munkások több mint háromnegyede betanított munkásnő volt. G. szerette munkahelyét, s 1993-ban örült, hogy a vállalat részvénytársasággá alakulása nem járt együtt a túrkevei üzem

megszüntetésével. A változások azonban, ha fél évtizeddel később is, a túrkevei részleget is elérték, így 2000 tavaszán ő is munka nélkül maradt. *„1999 karácsonyán közölték velünk, hogy 2000. április 1-jén megszűnik a cég. Pontosabban megszüntetik ezt, a még működő túrkevei telepet is.”*¹⁹⁰ *Maga a részvénytársaság nem szűnt meg, egy fővárosi telephellyel, szerény kapacitással működött tovább. Mivel a gépek szállítása nagyon költséges lett volna, a részvénytársaság vezetősége felajánlotta megvételre a dolgozóknak. „A lehetőség adott volt mindenkinek valamilyen szinten, csak nem mertek belevágni. És ha az ember egyszer engedi azt, hogy lecsússzon, onnan már nem lehet felemelkedni. Vannak munkatársaim, akik így jártak. Pedig, amikor jött, hogy megszűnünk, meg lehetett vásárolni a gépeket. Akkor én egy füzetet kiakasztottam a falra, és azt mondtam, gyerekek, itt van 100 darab gép. Írja be mindenki, hogy melyik kell neki. Három ember írt be. A többi azt mondta, adják ide a pénzt. Ami aztán fél év alatt elúszott, és ők most a kocsmában várják a segílyt.”*

Mivel a fizetések magasak voltak, s G. mindvégig vezető beosztásban dolgozott, egymillió forintos végkielégítéssel távozott az üzemtől. Amikor tudomására jutott a túrkevei részleg megszüntetése, úgy gondolta, hogy megpróbálja egyedül folytatni azt, amit harminc éven keresztül üzemi kereteken belül végzett. *„Én azt mondtam a vezetőimnek, hogy ha lehet, nekem hagyjanak itt gépeket, szerszámokat, és én megpróbálok dolgozni.”* Ekkor munkatársaihoz hasonlóan munkanélküli segélyre ment. Ezt az időt arra használta fel, hogy beszerezze a vállalkozás elindításához szükséges engedélyeket, hogy kialakíthassa családi háza melléképületében műhelyét. *„Tehát kiváltottam vállalkozói igazolványt, a végkielégítésből kifizettem a gépeket, úgyhogy az egymillió forintból alig hoztam haza. De nem bántam meg, azóta ezek a gépek ötszörösébe kerülnek, tehát nem tudnám megvenni.”* Bár, mint telepvezető helyettesnek, s három évtizede szakmában dolgozónak, jó kapcsolatai voltak, tartott attól, hogy nem kap megrendeléseket. Amint mondja, mindent elkövetett azért, hogy ne jusson el addig a pontig, amikor valamelyik *„kétes egzisztenciájú vállalkozóval”* kell napszámra járnia. Az Armafílt megmaradt budapesti üzeme kis kapacitással dolgozik, szüksége van bedolgozóra. G. megragadta ezt a lehetőséget, így volt cége folyamatos megrendelőként van jelen az életében. De hirdetésekben, Interneten keresztül is próbál munkát szerezni. A helyiek apró javításait sem utasítja el – úgy gondolja, hogy egy régi mesterembernek minden igényt ki kell tudni szolgálnia – s kezdettől fogva ehhez tartja magát. Kicsi és nagyobb szabású, vagy különlegesnek tűnő munkáit számon tartja, és büszkén emlegeti. *„A pesti Ázsia Centerben nem kevés munkám van. És hát, azért egy egyszerű*

¹⁹⁰ A további idézetek a 2003. április 11-én készített interjúból származnak.

túrkevei ember bemegy oda, és azt tudja mondani, hogy itt ezt is, meg ezt is, és ezt is én csináltam. Biztos, hogy jó érzés lenne, de még nem voltam benne. Sokfelé dolgozom. A mezőhegyesi ménesbirtoktól kezdve, a debreceni krematóriumig. Annak az autónak, amivel a halottakat szállítják, annak csináltam a tömítését. Negyven éves Mercedes – ezt már nem tudják mások... És a megrendelések mellett hoznak ezt-azt megcsinálni. Én mindenkinek elvállalok mindenféle javítást, és azt mondom, egy ezres.”

Felesége a Sütőipari Vállalat túrkevei üzemében dolgozott betanított munkásként. Az üzem privatizációja során elbocsátották. Az első években a saját és férje szüleitől örökölt kárpótlás lehetőségeit próbálta kiaknázni, a sertésválságot követően azonban az állomány nagy részét felszámolták. Mivel több szabad ideje maradt, s már kezdettől látható volt, hogy férje vállalkozása hosszú távon megbízható megélhetést biztosít számukra, megtanult forgácsolni, esztergálni – így az utóbbi két évben férje mellett betanított munkásként dolgozik.

G. a kárpótlási törvény végrehajtásakor úgy gondolta – ekkor még nem lehetett a tömítőüzem megszűnésére gondolni – hogy komolyan bele kell vágniuk a mezőgazdálkodásba. Szülei tanyásgazdák voltak, s bár a tanya körüli földjük mindössze tizenkét hold volt, meg tudtak élni belőle. Feleségével együtt úgy gondolta tehát, hogy nagymérvű sertéstartással használják ki ezt a lehetőséget, a tanyát övező földön pedig megtermesztik a sertések takarmányát. *„Hát, ezzel tévedtünk. Még most is van ötven disznó a tanyán. De ez már az utolsó csapat. Mert amit itthon, az iparral keresek, azt oda költöm. A tanyát megtartjuk, veszek egy lovat, és kijárok az unokámmal lovagolni. Ha ez a csapat elmege, csak saját részre tartunk négyet, ötöt, meg baromfit.”*

Annak ellenére, hogy anyagi, egzisztenciális és családi életük rendezett, harmonikus, G. mentalitásától távol áll a piacgazdaság bizonyos jegyeinek elfogadása. *„Én nem voltam semmi az előző rendszerben. De egy jobb társadalomból egy rosszabbba kerültünk. Az én generáció: aki nem tud nyelveket, nem tud üzletelni, nem tud, képtelen ügyeskedni, idegen ez tőlünk. Itt van a sok kétes vállalkozó. Ha ötszáz Mercedes lát a városban, az mind ezeké. Ez irritálja a tisztességes embereket. Engem is irritál. Én a munkám után sem meggazdagodni akarok, csak tisztességesen megélni.”*

6. 2. 5. Jómódúak

Az anyagi szempontból jó helyzetűek alapvetően két csoportba sorolhatók. Ide tartoznak a hagyományos értelemben vett jómódú családok. Ezek egyik része a hagyományos értelmiségi rétegbe tartozik, akik már a rendszerváltás előtt is a mostanihoz hasonló életmódot

folytattak. Az orvosok, ügyvédek, bár sohasem éltek hivalkodó épületekben, és nem voltak luxusjárműveik vagy fogyasztási cikkeik, amint arról már szóltam, más kulturális és fogyasztási igényeket igyekeztek kielégíteni, mint a széles középtömb módosabb rétegei. Ezeknek az értelmiségieknek egy része a privatizációk (patika privatizáció, vállalkozó orvosok) és a kárpótlás (a már említett tanárok és állatorvos, a kft-k ügyvezetői) kapcsán tovább javították anyagi pozícióikat. Ezeknek az anyagi pozícióknak a javulása nem látványos formákban jelenik meg: ugyanabban a kocka- vagy tetőtér beépítéses házban laknak, kocsijukat középkategóriás, de új autóra cserélték, életvitelük nem különbözik külsőségeiben a korábbi évtizedekétől. A mezőgazdasággal is foglalkozók esetében valamivel látványosabb a módosodás, hiszen a nagyobb léptékű gazdálkodás komoly, értékes gépeket igényel, tehát az ő gyarapodásuk „szabad szemmel” is jobban mérhető.

A jómódúak másik csoportjába azok a szakmunkások tartoznak, akik kihasználták a rendszerváltás kezdetén azokat a lehetőségeket, amelyek további gyarapodásukat megalapozták. Kisebb vállalkozásokat, üzleteket, vendéglátóhelyeket nyitottak, szállítmányozással kezdtek foglalkozni. Nagyobb ipari létesítmények alvállalkozóiként kapcsolathálót szőttek maguk köré, s a „több lábon állás” is segítette kapcsolati tőkéjük gyarapodását, hisz ahány ágazatban érintve voltak, annyiféle irányban nyílt lehetőségük elmozdulásra, új kapcsolatok megteremtésére.

Amint az ipar és kereskedelem helyzetének alakulásának bemutatásakor kitértem rá, a város egyik legsikeresebb – és legjobb anyagi helyzetű – szakmunkás képzettségű vállalkozója kisebb üzletek és vendéglátóhely nyitásával indította üzletemberi életét. Ezek sikeres működtetésével néhány év leforgása alatt a multinacionális üzletláncok túrkevei meghonosítója – ezzel együtt a város egyik legmódosabb polgára – lett. Egy másik, villanyszerelő végzettségű, kizárólag ipari tevékenységet folytató vállalkozó az AFIT megszűnését követően kisvállalkozást indított, s alvállalkozóként az évek során kapcsolatba került olyan tekintélyes vállalatokkal, amelyek folyamatos megrendelést biztosítanak bedolgozó üzemei számára. Az ő egyik üzeme gyártja például a győri Audi autógyártó cég számára a gépkocsik visszapillantó tükröit. Tehát a hagyományosan – iskolázottságából, társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyéből adódóan nagyon szűk jómódú kisvárosi réteg kibővült az alacsonyabb – szakmunkás – végzettségű, korábban ipari munkásként dolgozó „új jómódú” vállalkozói réteggel. Ez a jómódú réteg azonban a kibővülés ellenére a város társadalmának statisztikailag kimutathatatlanul vékony szeletét jelenti.

6. 2. 6. Kiugrók

A jómódúak mellett jelen van a városban egy kiugróan gazdag réteg. Gazdagságuk látványos, úgy házaik „eklektikus” (a gazdagság összes látványos jelét az épületen és annak környezetében megjelenítő) stílusa, mint luxusautóik révén, valamint a város polgáraiban erős visszatetszést keltő viselkedésükkel, amelyek nem igazodnak normákhoz. Jóllehet dolgozatom interdiszciplináris törekvésű, kriminalisztikai igényű vizsgálatokat nem végeztem, s amennyire témám lehetőséget adott, az ilyen megállapítások megfogalmazását is igyekeztem elkerülni. Túrkevén ezt a – körülbelül egy tucatnyi – fekete munkákat szervező embert nevezik vállalkozónak. A túrkevei rendszerváltás nyerteseiként a város lakói ezeket az emereket nevezik meg. A túrkevei „vállalkozó” fogalmának értelmezéséhez tehát nem elsősorban napjaink jogi és közgazdasági meghatározásait célszerű segítségül hívni; valóságához közeli definíciót inkább az 1940 előtti - a néprajzi irodalomból is ismert – fogalmakkal operálva alkothatunk.

A néprajzi irodalom emberkereskedőként határozza meg azt a személyt, aki „*a különféle idénymunkára személyes tárgyalás útján embereket toboroz. Sok esetben ő maga is alvállalkozó*”.¹⁹¹ Ugyancsak kimutatható némi hasonlóság napjaink túrkevei „vállalkozója” és a hajdani bandagazda között, aki Katona Imre meghatározás szerint „*bérmunkások közös feladat elvégzésére vállalkozó kisebb-nagyobb csoportjainak vezetője*”.¹⁹² A „vállalkozó” esetünkbeli típusa lényeges vonásaiban az egykori alvállalkozóval mutat legtöbb rokonságot. E szerint: „*a munkások és a fővállalkozó közé beékelődő kistőkés, aki az anyagi eszközök, főként pedig a szükséges munkaerő előteremtésével és megszervezésével a nagyobb időszakos munkák egy részét elvégzetteti. A vállalkozó alkalmazottja vagy társa. Fő haszna a munkabérek csökkentéséből származott*”.¹⁹³

A túrkevei „vállalkozók” a rendszerváltás kezdete óta alig szűkülő joghézagok kihasználásával olyan összegekre tettek szert, amelyek a város munkanélkülijeinek szemében mesés vagyonnak tűnnek. Jövedelmük az általuk foglalkoztatott feketemunkások számával arányosan – 10-60 fő között ingadozik az egy-egy „vállalkozó” által alkalmazottak száma – növekedett az eltelt másfél évtized során. „*Ha, mondjuk elmegy, leszsződik a húsiparhoz Pesten vagy Debrecenben, akkor ott úgy van a szerződésben, hogy egy napra egy emberért kap ötezer forintot. Őt ebből a benzinköltség terheli. A munkásnak kifizet az ötezerből ezerhetet, a különbözet az övé. Na most, ezt kell eltüntetni az adóhatóság elől. Erre a célra ők*

¹⁹¹ Néprajzi lexikon I. k. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 685. p. Katona Imre meghatározása.

¹⁹² Néprajzi lexikon I. k. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 207. p.

¹⁹³ Néprajzi lexikon I. k. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977. 97-98. p. Katona Imre meghatározása.

szereznek nincstelen embereket, akiket kineveznek ügyvezető igazgatónak. Ezzel a szerencsétlennel alapítatnak egy céget, s egyéb dolga nincs, mint hogy gyártsa ennek az ő nem létező cégének a számláit. Egészen addig írja a számlákat, amíg le nem bukik. Amikor börtönbe kerül, keres helyette a vállalkozó másikat. Egy ilyen fél évig, egy évig bírja. Akkor lebukik. De ezt ők tudják, hogy börtön a vége. Ezek olyan emberek, akiknek már nem számít. Megvan erre a tarifa. Azt hiszem, öt százalékért ír egy számlát. Van, hogy valamelyik vállalkozó is lebukik. Akkor nem látjuk fél évig. Kijön, folytatja, ahol abbahagyta. Ezek a város gazdag emberei.”¹⁹⁴

Míg az első generációs birkanyíró vállalkozókról Túrkeve polgárai az elismerés hangján szólnak, dicsérve azok szervezőkészségét, ügyességét, addig fiaikról és unokáikról, napjaink „vállalkozóiról” korántsem hangzanak kedvezően a megfogalmazott vélemények. Negatív megítélésüket főként az a tényező befolyásolja, hogy a munkanélküliek kiszolgáltatott helyzetét felhasználva és kiaknázva jutnak magas, többnyire adózatlan jövedelemhez. „Egy-két koma, aki a feketemunka zsírjából építi az álompalotákat. Vannak itt eldugva a városban hatvanmilliós házak, de a tulajdonosok írni-olvasni nem tudnak. De, sőt! A szociális osztályon ott van a segélykérelme. Hogy nem lehet azt látni, hogy Mercedesekkel, Audi 8-asokkal járnak, akik jó tíz évvel ezelőtt viskóban laktak. Ezért mondom, hogy a hatóságnak fel kéne lépnie!”¹⁹⁵ „Az a legborzalmasabb az egészben, hogy némelyik még a nevét is alig tudja leírni, és nagy cégeknél van. Van a zsebében száz- vagy kétszázezer forint, azt ő tudja, hogy kinek a zsebébe csúsztassa, hogy megkapja a munkát. Ha meghallják, hogy valahol munkásokat keresnek, mennek oda. Ráígér, még akkor is, ha egy fillér haszna sincs rajta, sőt, még ha veszteséges is. De jelen legyen. Ennek ez a lényege: ott lenni mindenhol, hogy ismerjék mindenütt. Van, amelyik olyan nagyban csinálja, hogy van pesti ügyvédje, adótanácsadója. Mert itt azért ismerni kell a gazdasági hátteret is.”¹⁹⁶ A negatív megítéléssel párhuzamosan a kilátástalan élethelyzetben lévők egy része úgy véli, ezek a feketemunkák mentik meg őket és családjukat az éhezéstől. Ám nem kizárólag az érintettek fogalmazzak meg olyan véleményt, amely ha nem is legitimnek, de gyakorlati megfontolásból reálisnak tartja a munkaerőkölcsönzés e formáját. Egy „több lábon álló” harminchat éves gépészmérnök szerint pedig kifejezetten áldásos e vállalkozók tevékenysége, mivel mentesítik a várost a munkanélküliség jelenleg érzékelhető szintjének nagymértékű emelkedésétől, illetve, hogy e megoldás által mentesül a város a még több szociális kiadás terhe alól.

¹⁹⁴Részlet egy 2002. december 7-én készített interjú részlete.

¹⁹⁵ Részlet egy 2002. november 12-én készített interjúból.

¹⁹⁶ Részlet egy munkanélkülivel 2002. október 11-én készített interjúból.

III. fejezet. A munkanélküliség

1. A munkanélküliség kialakulása, fogalma

„Az állás belépőjegy az ellátmányok világába. Meghatározza az emberek társadalmi helyét, jövedelmét, önbecsülését és életük megszervezésének módját.”¹⁹⁷

A klasszikus közgazdaságtan meghatározása szerint a munkanélküli olyan bérmunkás, aki szándéka ellenére nem dolgozik, és ezért nem jut munkához. A munkanélküliség a munkaerő áruba bocsátásának – tehát a bérmunkának – általánossá válását követően jelent meg a társadalmak életében. A klasszikus angol közgazdaságtan természetes – sőt, „egészséges” – mértékben szükséges társadalmi jelenségnek ítéli a munkanélküliséget. Elmélete szerint a gazdaság hullámvásának sikeres követése teszi szükségessé a munkanélküliséget, hisz a prosperáló gazdasági szakaszokban nagyobb számú munkaerőre van szükség, amelyet egy „tartalékhadból” lehet csak kielégíteni. A klasszikus közgazdaságtan munkanélküliség-szemlélete azonban figyelmen kívül hagyja azt, az egyén és család szempontjából létfontosságú tény, hogy mivel munkanélkülivé csak a munkaerejét áruba bocsátó bérmunkás válhat – akinek munkaerején kívül egyéb jövedelemszerző forrása, tőkéje nincs – munkalehetőség híján hosszabb idejű munkanélküliség esetén a legalapvetőbb emberi szükségleteinek kielégítésétől is megfosztatik.

Az antikapitalista közgazdászok, így a svájci *Simon de Sismondi*, a német *Adam Müller* erősen bírálták a klasszikus gazdaságtan rideg szemléletét (Bánfalvy 1989:33-36). Úgy vélték, hogy az egyéni – tőkés – érdekekkel szemben szükséges a társadalmi csoportok érdekének szem előtt tartása, s ezen érdekek figyelembe vétele a gazdaságirányításban.

Az antikapitalisták fellépésével párhuzamosan látott napvilágot *Karl Marx* munkája, *A tőke* (Marx 1867). *Marx* szerint a munkanélküliséget a *viszonylagos túlnépesség* okozza. Hasonlóan a klasszikus közgazdaságtan képviselőihez, *Marx* is a kapitalizmus szükségszerű jelenségeként határozza meg a munkanélküliséget. Elmélete értelmében a munkás a „tőke tartozéka”, életét tehát a tőkés gazdasági rend hullámvása, ciklikussága határozza meg. A modern gazdaságot három periódus jellemzi: a közepes termelés, a felgyorsult termelés, illetve a pangás. E hármasság egyben létrehívja és meghatározza a munkanélküliség három típusát is. A gazdasági ciklussal összefüggésben a *hullámvázó*, a *látens*, valamint a *pangó* munkanélküliség különíthető el. Hullámvázó munkanélküliségről akkor beszélhetünk, mondja

¹⁹⁷ Dahrendorf (1994:228)

Marx, amikor a modern ipari létesítményekben „munkásokat hol eltaszítanak, hol nagyobb mértékben újra odavonzanak” (Marx 1967:599). A látens vagy rejtett munkanélküliség abból adódik – s folyamatosan jelen van – hogy a falusi népesség „állandóan ugrásra készen áll, hogy városi vagyis manufaktúra-proletariátussá alakuljon át” (Marx 1967:600). „A pangó túlnépesség az aktív munkássereg egy részét alkotja, de foglalkoztatása teljesen rendszertelen. Így a tőke számára rendelkezésre álló munkaerő kimeríthetetlen tartályát jelenti” (Marx 1967:601). A munkanélküliség kapcsán említi, de elkülöníti a bérmunkásságtól azokat a dologtalanokat, akik teljesen pauperizálódtak, s a társadalom marginális csoportjait alkotják. „A pauperizmus az aktív munkássereg rokkant háza és az ipari tartaléksereg holt súlya”, ugyanakkor szükségszerű velejárója a tőkés termelésnek (Marx 1967:602). Marx, az antikapitalista gazdaságtörténészekkel ellentétben nem tartja kiküszöbölhetőnek a munkanélküliséget, mivel azt a tőkés társadalmi rend szükségszerű velejárójának tekinti. Mivel a tőkés társadalomból nem küszöbölhető ki a munkanélküliség, ebből Marx szerint az következik, hogy a munkanélküliség problémája csak a tőkés társadalom forradalmi úton történő megszüntetésével oldódhat meg.

A gazdaságtörténészek és forradalmár gondolkodók mellett a társadalomkutatók és a társadalom irányítói is egyre nagyobb figyelmet szenteltek a 19. század végétől a munkanélküliségnek. A munkanélküliség vizsgálata, a jelenség kezelése szükségességének felismerése a 19. század végén fogalmazódott meg. A kezelés eredményessége érdekében a nyugat-európai országok szociológiai vizsgálatokat finanszíroztak, s a felmérések nyomán születő elemzésekből kívántak kivezető utat találni az egyre nyomasztóbb társadalmi jelenségre. Ezen vizsgálatok eredményeit és következtetéseit figyelembe véve az egyes államok vezetői társadalomkutatók bevonásával a jelenség orvoslásával is megpróbálkoztak. Németországban például ipari táborokat hoztak létre, ugyanakkor tanácsadó szolgálatokat állítottak fel a munkanélküliek újbóli elhelyezkedésének elősegítése céljából. Franciaországban a német mintához hasonló megoldásokkal próbálkoztak. A diktatórikus államokban (Olaszország, Németország, Szovjetunió) a munkanélküliség felszámolását a központi, állam által irányított gazdaság megszervezése útján vélték megvalósíthatónak. Az amerikai és svéd, úgynevezett „jóléti modell” megalkotása és sikert eredményező gyakorlata is az állami beavatkozásra alapult.

2. A szocialista foglalkoztatás főbb jellemzői

Az 1920-as években megvalósuló szovjet minta alapján működött a második világháborút követően alakuló szocialista tábor országában is a foglalkoztatás. A

munkaerőpiac megszűnt, helyébe – a tervgazdálkodás értelmében – a munkaerőgazdálkodás lépett. A munkaerőgazdálkodás fő elve és célkitűzése a teljes foglalkoztatás megvalósítása volt. „A szocializmusban a munkaerő nem áru. A szocializmusban a társadalmi tulajdon uralkodik, tehát a dolgozók a termelőeszközök tulajdonosai. Az egyes dolgozók és a szocialista állam, valamint a szövetkezeti egyesülések közötti viszonyok a munkaerő-források tervszerű felhasználása alapján alakulnak ki; a munkaerő tervszerű felhasználása pedig az egész társadalom és minden dolgozó érdekét szolgálja.” (Kozlov – Pervusin 1960:302) Úgy vélték, a tervszerű munkaerőgazdálkodás a munkaerő ésszerű elosztása révén elhárítja a munkanélküliséget. Az 1950-ben létrehozott *Munkaerő Tartalékok Hivatala* irányította a tervszerű munkaerőgazdálkodást. Ekkortól már szigorú megkötések léptek életbe a foglalkoztatás, és a munkaerővándorlás kérdésében. A szigorú rendelkezések értelmében a munkaviszonnyal nem rendelkező állampolgárokat közveszélyes munkakerülőkké nyilvánították, s rendőri megfigyelés alatt álltak. Alighanem jórészt a szocialista munkaerőgazdálkodás e stigmatizáló mozzanatában érhető tetten a rendszerváltást követő tömeges munkanélküliség megjelenésekor eluralkodó megbélyegzettség-érzés, kitaszítottság-tudat, amely a jelenség által érintetteket traumatikusan érintette.

A tervgazdálkodáson alapuló munkaerőpolitika nehézségei azonban már az 1970-es években jelentkeztek.¹⁹⁸ A nagy állami vállalatok és szövetkezetek fölös számú munkaerőt alkalmaztak. A rejtett, vagy burkolt munkanélküliség azonban nem csak a túlfoglalkoztatottságban volt tetten érhető, hanem az olyan – nem ritka – esetekben is, amikor magasabb képzettségű személy alacsony presztízsű munkát vállalt, illetve, amikor a hátrányos helyzetű térségek alacsonyán képzett tömegei, akik lakóhelyükön nem nyertek volna foglalkoztatást, ingázással tudták elkerülni a munkanélküliséget. A falvakban élő képzetlen nők termelőszövetkezetben, állami gazdaságban elhelyezkedni nem tudó része – egyéb lehetőség híján – nem is keresett munkát, hanem mint háztartásbeli került nyilvántartásba. Ezeknek a problémáknak a jelenvalóságát és erejét jelzik azok a tanulmányok és könyvek, amelyek az 1970-es években a városi és vidéki „dolgozó osztályok” tagolódásának, életmódjának elemzésére vállalkoztak (Aggod 1971, Farkas 1971, Lázár 1971, Léderer 1977, Litván 1974, Mód 1971). Ugyancsak ebben az időszakban látott napvilágot számos publikáció a munkával, a foglalkozások presztízsével, a vidéki élet- és tevékenységmódra jellemző

¹⁹⁸ 1979-ben a győri Magyar Rába Vagon- és Gépgyár közel nyolcszáz munkásától vált meg a gyár eredményes továbbműködtetésének érdekében. Ez, a második világháborút követően első nagyszámú munkást érintő tömeges elbocsátás nagy vihart kavart ugyan a közvélekedésben, a politikai vezetés ekkor még a megszokott frázisokkal (mindenkinek jut munkahely, nem elbocsátás, csak átszervezés, stb.) el tudta hárítani, hogy a probléma hosszabb távon foglalkoztassa a lakosságot, s aggodalmat, nyugtalanságot szüljön.

„kétlakiság” tárgykörében (Csizmadia 1971, Gombár 1971, Gyenes 1968, Háy 1971, Héthy – Makó 1971, Kulcsár 1971, 1980).

Szolnok megye vezetése is a teljes foglalkoztatottság sikeres megvalósítását hangsúlyozta, azonban a korabeli, a megye foglalkoztatottságáról beszámoló jelentésekben felbukkannak olyan megfogalmazások, amelyek lappangó munkanélküliségre utalnak. *”A teljes foglalkoztatás a megyében is megvalósult, de a megye egyes térségeiben (Tiszafüred – Abádszalók körzete, a Jászság és a Tiszazug egyes községei) a nők foglalkoztatási szintje lényegesen elmaradt az átlagostól.”* A megyében hosszabb távon az iparban foglalkoztatottak számának csökkenésével számoltak, igaz, a közeli jövőbe tolva a többletmunkaerő elhelyezésének problémáját. *„A gyorsabb ütemű termelékenységgel emelkedés feltétele, hogy a foglalkoztatás hatékonysága, a munkavégzés szervezettsége, a munkaerő szakmai színvonala érdemben emelkedjen. Ahol ez gazdaságosan nem megoldható, ott a munkaerőt – de esetenként a termelési eszközöket is – át kell csoportosítani, át kell képezni, meg kell teremteni ennek hátterét ... A termelő ágazatok munkaerő igénye mérséklődik, ... a termelő ágazatokból felszabaduló munkaerő döntő részét a nem termelő infrastruktúra kell, hogy foglalkoztassa.”*¹⁹⁹ A lappangó, a gazdaság keringését hátrányosan befolyásoló jelenségre Tímár János megjelent tanulmányaiban már az 1980-as években felhívta a figyelmet (Tímár 1983, 1988).

A szocialista ideológia szerint a munkaerkölcs az erkölcsnek olyan kategóriája, amelynek alapja a munkát végző személy – dolgozó – öntudatossága a közösségben végzett munkában megtalált öröm és tartalom. Ugyanakkor a szocializmus évtizedeiben a munka- és a munkafegyelem politikai kérdés volt. Az ideológia szerint a munkás annak tudatában dolgozik, hogy „ővé a gyár”, a termelőszövetkezeti tag pedig abban a meggyőződésben végzi kifogástalanul munkáját, mert tudja, hogy részese az általa művelt földtulajdonnak.

A háborút követő újjáépítési munkák lendülete, üteme, a lebombázott, rommá lőtt épületek, termelőüzemek helyreállítási munkáinak közös öröme már az 1950-es évek elejére elakadt. A diktatúra, a tulajdontól való megfosztás, a rabgazdaságra emlékeztető munkatelepek, az embertelen munkakörülmények megtörték a háborút követő első évek eufóriáját. Még javában folytak az újjáépítések, a már helyreállított gyárak, üzemek nagy lendülettel és kimagasló teljesítménnyel dolgoztak, de Rákosi Mátyás beszédeiben már fenyegető hangot üt meg a szocialista termelést „szabotáló”, vagy „lógásukkal” a teljesítményt csökkentő munkásokkal szemben. *„Jelenleg az a helyzet, hogy az öntudatos,*

¹⁹⁹ Szolnok megy terület- és településfejlesztésének hosszú távú koncepciója. 1986-2000. (Szolnok, 1986. január).

fegyelmezett munkást, aki ledolgozza lelkiismeretesen a napi nyolc óráját, megkárosítják azok, akik lopják a napot, akik lógnak az üzemekben, vagy selejtes darabokat készítenek. Egy nagy acélgyár munkásigazgatója felhívta a figyelmet arra, hogy a háború előtt a gyárban a munka megindulása után húsz perccel a motorok bekapcsolása következtében a villanyáram-fogyasztás már a maximális volt. ... Jelenleg az a helyzet a gyárakban, hogy a maximális energiahasználatot nem húsz perc, hanem egy óra húsz perc alatt érik el. Ez annyit jelent, hogy a munkások a munka kezdetén egy órával hosszabban készülődnek, eltarisznázzák az időt.”²⁰⁰

Az 1951-ben életbe lépő *Munka Törvénykönyve* szerint „büntettet követ el az, aki önkényesen kilép, igazolatlanul mulaszt, s ezzel veszélyezteti a népgazdasági tervet, vagy résztervet”.²⁰¹ Ez a munkahelyhez kötöttség egészen az új gazdasági mechanizmus bevezetéséig érvényben maradt, sőt elvileg az a módosítás sem jelentett változást, melynek értelmében a dolgozó csak a vállalat, intézmény igazgatójának beleegyezésével cserélhet munkahelyet.

A képzetlen falusiak, főként a hátrányos helyzetű térségek hátrányos helyzetű népessége ingázással, illetve a központilag szervezett – főleg állami gazdaságokba irányuló – munkástoborzások révén gyakorta változtatta mégis munkahelyét. E „vándormadarakkal” szemben, tehát a munkaerő-áramlás csökkentése érdekében a *Gazdasági Bizottság* 1/1961. GB. számú határozata alapján a gazdasági miniszter utasítást bocsátott ki. E szerint: „A dolgozók munkahely-változtatása csökkentése céljából a felügyeletem alá tartozó vállalatok az újonnan alkalmazott dolgozók személyi alapbére az új belépést követő hat hónap alatt nem lehet magasabb, mint a belépés előtt az előző munkahelyen volt. Ez a rendelet nem vonatkozik az áthelyezés miatt bekövetkezett munkahely-változtatásra.”²⁰² A szigorú hangnem és a bevezetett szankciók arra utalnak, hogy az ipari és a mezőgazdasági munkát végző munkások kevésbé voltak érdekeltek a termelés fokozásában, s munkájuk intenzitását nem ösztönző, hanem büntető gyakorlattal kívánta fenntartani, illetve fokozni a politikai vezetés.

A munka intenzitása, a szorgalom érvényesülése, az önálló tevékenységre való igény megvalósítása a szocializmus évtizedeiben a második gazdaságban vált lehetségessé a vidéki – vagy városban dolgozó, de faluban, mezővárosban élő – népesség életében. A háztáji földön, vagy a saját tulajdonú zártkertben abban a tudatban végezte a munkáját a család, hogy a sajátját műveli, s az effajta munkálkodás gyümölcsét maga és családja élvezi, akár

²⁰⁰ Rákosi 1948-ban elhangzott beszédét idézi: Huszár Tibor (Huszár 1982:119-120).

²⁰¹ Munka Törvénykönyve, 1950./4. tv.

²⁰² Állami Gazdaságok Értesítője, Budapest, 1961. márciusi szám.

önellátásra, akár piacra termel. A teljes foglalkoztatás mindenkinek biztosított munkahelyet – sőt, mindenkire vonatkozó kötelezettséget jelentett, ám az „előbbrejutásra”, „boldogulásra”, az áhított fogyasztási javak megszerzésére csak a munkahelyen kívül szerzett jövedelem teremtett lehetőséget. A Rákosi által kifogásolt időpazarlás – a reggeli kávézás, a munkaidő alatti többszöri, hosszúra nyúló „cigarettaszünetek”, a magán- és közélet munkaidőben történő megbeszélése általános volt úgy az ipari, mint a mezőgazdasági nagyüzemekben.²⁰³ A teljes foglalkoztatás, az állam által előírt és biztosított „munkakötelezettség” az emberek többsége számára nem annyira szankcióval való fenyegetettséget, mint inkább biztonságérzetet teremtett. Ez a kettősség a szocialista nagyüzemekben végzett teljesítményre és a munkamorálra is visszahatott. Természetessé vált, hogy az állam kötelessége a biztos munkahely megteremtése a dolgozók számára, ahol kötelességük megjelenni, „letölteni” a munkaidőt. A második gazdaságban végzett munkák viszont inkább a korábbi kíméletlen, önkizsákmányoló paraszti magatartást mutatták. Hozzájárulhatott a munkahelyen tanúsított lazább munkafegyelemhez az a tény is, hogy a nagyvállalatokban, termelőszövetkezetekben nem kis számban voltak jelen azok az alkalmazottak, akiknek jelenléte mögött nem állt tényleges tevékenység; foglalkoztatásukat csupán a szocialista ideológia teljes foglalkoztatottságot hirdető és kvázi megvalósító törekvése indokolta, valamint az – a gazdaság hullámzó működéséből következő – megfontolás, amely szerint a kampánymunkák idején a termelőegységek rendelkezésére álljon a szükséges számú munkaerő-tartalék.

A paternalista szemlélet és gyakorlat nem teremtett versenyhelyzetet az egyén számára, a munkáért nem kellett megküzdenie; a társadalom tagjai a munkát mint az élet természetes – olykor, mint szükséges rossz – velejáróját tekintették. Az állam feladata és kötelessége volt a munkahely biztosítása, amelynek révén az egyén létfenntartását biztosítani tudta. *„...ha egy kormány felvállalja, hogy munkakerülésnek nyilvánítja és bünteti a munkanélküliséget, bünteti a hajléktalan csavargókat, az kötelezettséget is vállal egyúttal arra, hogy mindenkinek biztosít munkát és szállást”* (Aczél 1975:134). Külön kell azonban választanunk a munkahelyi tevékenységet a második gazdaságban végzett munkától. A társadalom jelentős hányada a kívánt és elérendő életminőség megvalósításának érdekében „háztájizással”, „fusizással”, „plusz vállalásával” teremtette meg az előbbre jutáshoz, az igényei kielégítéséhez szükséges anyagi háttérrel, vagyis tisztában volt a munka értékteremtő erejével.

²⁰³ A fegyelmi vétséget elkövetőkkel szemben azonban csak a legritkább esetben alkalmaztak komolyabb szankciókat. Példaként a dolgozat mellékletében közlök az AFIT-ra vonatkozó, de más munkahelyeken is jellemző fegyelmi ügyben született határozatot.

A munka értéke és fontossága tehát az államszocializmus évtizedeiben sem értékelődött le, csupán átirányult a második gazdaságba, ahol az eredményes üzemvitelhez kemény helytállásra volt szükség, hiszen a munkavégző életfeltételeinek javítása, az általa áhított célok elérése csak így volt lehetséges. Ugyanakkor a szocialista brigádok eleinte kényszerűségből összekovácsolódott közössége gyakorta vált valóságos közösséggé. A vállalati rendezvények, a közös kirándulások, a kalákában végzett munkák mélyítették az együtt dolgozók emberi kapcsolatait, s ez a kapocs a munkahelyi közös tevékenységre is ösztönzően hatott (László Bencsik 1973).

Az 1990-es évek végére egyes szociológusok úgy vélték, hogy a társadalom két fő kasztra különül el, s ez az elkülönülés egyre inkább érzékelhetővé válik a piacgazdaság erősödésével. A „felső kasztba” a munkahellyel rendelkezők, az „alsó kasztba” a munkaerőpiacon kevés eséllyel rendelkezők, vagy éppen teljesen kiszorulók tartoznak. A társadalom erős szakadékosodása tehát nem csupán az Andorka Rudolf által jelzett dél-amerikanizálódás-szindrómában, hanem egy más szociális mezőben lejátszódó kettészakadásban is mérhetővé vált. A munkahelyek megszűnése és a piacgazdaság térhódítása a munkahelyen végzett munka – általában *a munka* és *a munkahely* – presztízsének együttes felértékelődését hozta magával, már a rendszerváltást követő első években. A korábban szerényebb presztízsű munkák is felértékelődtek, hiszen csak ezek megszerzésével nyílt lehetősége az önállósodni nem akaró vagy – tőke és vállalkozói bátorság híján – nem tudó rétegek számára.

Az interjúk készítése során kiderült, hogy az 1990-es évek elején a munkájukat veszített embereket bár érzékenyen érintette a munkanélkülivé válás úgy anyagi mint pszichés vonatkozásban, néhány hónapig, akár egy éves időtartam elteltéig „*nem vették komolyan*” hirtelen bekövetkezett helyzetüket. Ennek magyarázata úgy az anyagiak vonatkozásában, mint pszichésen is magyarázható. Az 1970-es évek elejétől dinamikusan működő háztáji gazdálkodás komoly anyagi bázist jelentett számukra, s úgy vélték, a sertéshizlalással és a tejtermeléssel – sőt, annak korábinál nagyobb mértékű megvalósításával – talpon tudnak maradni. Nem kevés túrkevei végkielégítését vagy annak jelentős hányadát állatok vásárlására, új istállók, ólak kialakítására, illetve a már meglévők bővítésére, felújítására fordította. Mivel Magyarországon a második világháborút követő néhány év során sikerült felszámolni a munkanélküliséget, az 1950 után született generáció már a teljes foglalkoztatás biztonságában nőtt fel, így a hirtelen bekövetkezett változás tartósságát nem tudták elképzelni, illetve több hónapos munkanélküli állapot, ezzel együtt több sikertelen álláskeresés kellett ahhoz, hogy valóságosan képesek legyenek szembesülni új helyzetükkel.

Az interjúalanyok jelentős hányada úgy nyilatkozott, hogy hosszú ideig „nem hittem el, hogy ez velem megtörténhet”, „biztos voltam benne, hogy aki tényleg dolgozni akar, az fog is munkát találni”, „az elképzelhetetlen volt, hogy az embereket csak úgy, kilövik az utcára”. S éppen arra az időre, amikor már kénytelenek voltak szembesülni azzal, hogy a munkanélküliség nem néhány hónapos, és nem átmeneti állapot, amelyet követően ismét biztonságba kerülnek, a háztáji kisüzemek helyzete a bizonytalan – sőt, megszűnő – felvásárlások következtében megnehezedett, 1993-1994-re pedig egészében ellehetetlenült. A munka elvesztése tehát majdnem egy időben kétszeresen érintette őket. Az állam által biztosított munkahely és az otthoni, kisüzemi munkavégzés egyaránt zátonyra futott. A kisüzemi termelés visszaszorulása, majd teljes megszűnése a korábban alacsonyabb presztízsű munkákat is felértékelte a közgondolkodásban. Az 1990-es évek közepétől a munkát már csak munkahelyen tudták elképzelni. Tehát paradox módon, amíg kötelező volt „munkahellyel rendelkezni”, addig azt nem vették olyan komolyan, mint a háztáji gazdaságban végzett munkát. Amikor szembesültek azzal, hogy az állam többé nem biztosít munkalehetőséget, minden alkalmat megragadtak, hogy bármilyen státuszú legális munkához jussanak. A volt téészes és afitos „irodisták” takarítónői állásról álmodoztak, elenyésző számtól eltekintve – reménytelenül. Az eredménytelen munkahelykeresések nem kevesüket „rokkantosításra” ösztönözte, másik – nagyobb – részük kénytelen volt alkalmi munkákat vállalni.

A tartós – az aktív korú lakosság nagy hányadát érintő – munkanélküliség felszínre hozta a nemek közötti különbözőséget a munkához való viszony, az egyes munkavégzési módok megítélésében. Amint azt a következő fejezetben bővebben kifejtem, az alkalmi munkavégzés elsősorban a munkanélküli nők számára kínált elfogadható megoldást. Míg az első időkben fenntartásaik voltak a munka jellege és az alkalmazás általában illegális volta miatt, néhány hónapos intenzív „alkalmazást” követően ezt a fajta munkavégzést teljes értékű munkának ítélték és nem tartották bármely egyéb munkánál alacsonyabb presztízsűnek. A lehetséges munka minősége másodlagossá sőt jelentéktelenné vált, s bármilyen – korábban alacsony státuszúnak tekintett – munka megszerzése presztízsüket növelte. A szakmunkás és technikus végzettségű férfiak közül csak kevesen fogadták el az alkalmi munkák létjogosultságát. Úgy ítélték, ezeknek a munkáknak végzése lealacsonyító volna számukra.

A munka megítélése és a munkához való viszony tehát az 1990-es évek közepére gyökeresen átalakult a korábbi évtizedek szemléletéhez képest. A polgármesteri hivatal vagy valamelyik iskola takarítónője magasabb társadalmi státuszúvá vált, mint a munkáját veszített termelőszövetkezeti titkárnő. „Két évig voltam munkanélküli, de a vége felé már úgy éreztem,

nem bírom sokáig. Pedig még azt sem mondhatom, hogy nem dolgoztam, mert itthon csak fusizgattam, az ismerősök mindig hoztak csinálni hol ezt, hol azt. De az mégsem olyan, mint amikor az embernek biztos munkája van. A bizonytalanság volt a legszörnyűbb. Megszoktuk, hogy van az a biztos munkánk, az a biztos fizetésünk, még akkor is, ha nem volt nagy fizetés. A végén már ott tartottam, hogy bementem a tanácshoz, jelentkeztem közmunkára.”²⁰⁴

A piaczgazdaságra való áttérés a munkamorált is átértékeltette az emberekkel. „Hát, az egy külön világ volt (az adatközlő az AFIT-ről beszél – Sz. E.). Nem olyan volt, mint most, hogy még szólni se nagyon szabad egymáshoz. Mert minden percet ki kell használni. Reggel bementünk, na szervusz komám, mit álmodtál, hogy vagy. Már az üdvözlés, már az egy külön szám volt. A munka meg se közelítette azt a ritmust, vagy azt a munkahelyi fegyelmet, ami most itt volt nálunk, a kft-ben. Itt ilyet nem lehet. Ez már enyhe kapitalizmus, ami itt most van. Pontosan megkezdeni a munkát. Mi reggel hatkor kezdünk. Meg van szabva a reggeli idő. Pontosan kezdeni, pontosan befejezni, nincs pardon. Nincs munkáscsavargás, hogy ide megyek, oda megyek. Azért jöttünk be, hogy dolgozni kell. Nem azt mondom, hogy nem kellett dolgozni az AFIT idejében, de nem volt ez a borzasztó szigorúság. Átmehettem tizenöt, húsz méterrel arrább, mert valamit meg akartam beszélni a munkatársammal. Például nincs olyan, hogy elmegyek – van ott egy büfé – szóval, hogy elmegyek, megiszok ott egy kávé. Nem. Azt megcsinálta főnök – lehet, hogy jó neki, de én nem vagyok benne biztos, hogy neki is jó – hogy felvett egy hölgyet, beállította, egy ilyen kis házi, mozgóbüfét alakított ott ki. Nem vagyok biztos benne, hogy megéri neki. Egy az, hogy fizetni kell azt a hölgyet, akkor annyira olcsón – tíz forintért – ad egy kávé, ahhoz külön kis műanyagpoharat vesz, kis műanyag pálcikával, ez mind kiadás. Azt mondta főnök, hogy ne csoportosuljatok, megkaptad, álljál félre, idd meg, aztán menj vissza, dolgozzál. De csak összeállnak így is, hárman-négyen. ... Hát, hogy ki legyen használva a munkaidő. A hatékonyság. Arra nagyon ráment. Nagyon ráment. De mindenütt így van. Például a másik kft-ben dolgozik a sógorom. A nejem bátyja. Ő is afitos volt korábban. A múltkorában lementem hozzá, mert volt egy kis elintéznivaló, hogy így Pista, úgy Pista. Oszt megjelent a főnök: - Mit kerestek itt? Nem lehet itt beszélgetni! Tehát másutt is ez van.”²⁰⁵

²⁰⁴ N. I. 1958-ban született autószerelővel 2004. február 11-én készült interjú részlete.

²⁰⁵ Részlet P. L. 1941-ben született kovács, géplakatos szakmunkással 2003. március 3-án készített interjúból, aki az 1970-es évek elejétől a vállalat megszűnéséig az AFIT-ban dolgozott.

3. A munkanélküliség Túrkevén

3. 1. A foglalkoztatás visszaszorulása, a munkanélküliség térhódítása

Amint a rendszerváltás gazdasági eseményeit bemutató fejezetben láttuk, Túrkevén 1990-től indultak meg a gazdasági átalakulások-átalakítások, s ezzel egyidőben a városban működő munkahelyeken megkezdődtek a létszámleépítések. A város és az egyes foglalkoztató üzemek vezetői az 1980-as évek második felére már világosan látták, hogy a korábbi keretek közötti működés lehetetlenné vált, sőt, az esetek többségében fennmaradásuk is bizonytalan. A helyi pártvezetők zárt értekezleteken – s az ezekről készült „szigorúan bizalmas” jelentéseikben már 1988-ban fő kérdésként kezelték a küszöbön álló gazdasági változások következtében elkerülhetetlen munkanélküliséget. „A gazdálkodás hatékonyságának növelését eredményező szerkezetátalakítás, profilmódosítás maga után vonja a munkaerő részbeni átcsoportosítását, a felesleges munkahelyek megszüntetését. A munkaerő mozgás pedig együtt jár az elhelyezkedési nehézségek növekedésével. Az ebből eredő feszültségek konfliktusmentes levezetésében a város tanácsának jelentős feladatai lesznek.”²⁰⁶ Az általános súlyos gazdasági helyzet és a lakosságot érintő, küszöbön álló kedvezőtlen változások nyomán bekövetkező nagyarányú munkanélküliség kezelésének immár nyílt megvitatása volt az 1991. év utolsó képviselő-testületi ülés témája. A város vezetői a körülmények ismeretében tisztában voltak azzal, hogy nagyobb létszámot foglalkoztató munkahely megteremtésére nem adták a feltételek, azonban a helyi vállalkozók ösztönzésével (adókedvezmények biztosítása) enyhíteni akarták a helyzetet. Pályázati lehetőségek kiaknázásával pedig mindent elkövettek azért, hogy befektetőket vonzzanak a városba. 1992. júniusában az önkormányzat foglalkoztatást elősegítő alapot hozott létre, amelynek feladata „...a foglalkoztatottak létszámát növelő túrkevei székhelyű vállalkozások támogatása pénzeszköz ideiglenes átadásával.”²⁰⁷ Egy évvel később, 1993 márciusában az AFIT volt szakszervezeti titkára vezetésével létrehozták az *Alapítvány a munkanélküliek segítésére* elnevezésű alapítványt. Az alapítvány célként határozta meg, hogy „több mint 1 400 munkanélküli lakosnak segítséget nyújtson az elhelyezkedésben, képzésben, mindennapos ügyeik intézésében”, kedvezményezettjei pedig azok a munkavállalók, „akik munkanélkülivé váltak és rövid idejű foglalkoztatásra elhelyezhetők”.²⁰⁸ Az elkövetkező

⁷ Beszámoló a város politikai, gazdasági, társadalmi helyzetéről. MSZMP VB Túrkeve. 1988. szeptember 20. Kézirat.

²⁰⁷ Túrkeve város Önkormányzata foglalkoztatás elősegítő alap működtetésének szabályzata. Túrkeve Képviselő-testülete, 38/1992. (VI.25.) sz. határozata.

²⁰⁸ Alapítvány a munkanélküliek segítésére alapító okirata, 1993. március. Túrkeve.

évtized során azonban sem az önkormányzati, sem a civil szféra nem tudott enyhíteni a város nagyarányú munkanélküliségén. Szerény elhelyezkedési lehetőséget a talpon maradó, illetve átalakuló üzemek, valamint az 1990-es évek közepétől beinduló, tíz főnél többet foglalkoztató vállalkozások biztosítottak a település munkanélküli lakói számára.

A negatív következmények először a korábban Túrkeve „Paradicsomaként” számon tartott AFIT dolgozóit érintették. Az autójavító vállalat nehézségei már a rendszerváltást megelőző években ismertek voltak a város politikai vezetői előtt, azonban a problémákat, amelyek kedvezőtlen személyi döntésekkel jártak volna, nem a súlyukhoz mérten szükséges módon kezelték. Először 1988-ban vetődött fel a vállalat vezetésének stratégiájában „*a munkaerő racionális foglalkoztatásának gyakorlati megvalósítása*”, ezzel együtt a helyi pártvezetők és a vállalat dolgozói körében a vállalatvezetés iránti bizalmatlanság, a vezetők alkalmasságának megkérdőjelezése. „*A vállalat vezetésére vonatkozó észrevételekről a testület zárt ülésen tanácskozott, melyen végezetül elvetették /szótöbbséggel/ azt az indítványt, hogy a testület kezdeményezze – a Városi Pártbizottság és a Vállalati Tanács felé – a vállalati vezetés alkalmasságának kivizsgálását. ... e pillanatban fontosabb a gazdasági vezetés cselekvőképességének gyorsítása, mint annak egységének további megbontása.*”²⁰⁹ A rendszerváltást megelőző év zárásakor a vállalat dolgozóinak létszáma 1 097 fő volt, amelyből 900 főnyi volt a fizikai, és 197 főnyi a nem fizikai állományban nyilvántartottak száma. Bár a kapun belüli munkanélküliséget nem ismerték el, azt azonban a magasabb- és középszintű vezetők tudták, hogy az alkalmazottak létszáma és a tényleges produktivitás aránya, ha nem is tekinthető „egészségtelen” mértékűnek, nem megfelelő arányú. „*Városi szinten ... biztosítani tudtuk a közel teljes foglalkoztatottságot; ugyanakkor a munkaerő hatékony foglalkoztatásában még változatlanul sok tartalék van.*”²¹⁰ A személyi kérdéseknek a vállalat nyilvánossága elé kerülését erős feszültség követte úgy a fizikai mint a nem fizikai állományú dolgozók között. A fizikai dolgozók mindegyike úgy érezte, hogy munkahelyi jelenléte és tevékenysége mögött tényleges és értékes termelés áll, ugyanakkor úgy vélték, indokolatlanul magas az „irodisták” létszáma. A nem fizikai állományúak számát a vállalatvezetés is magasnak ítélte, s a leépítésről folyó megbeszélések során eleinte ennek az állománynak a racionalizálásáról esett szó elsősorban. 1989 elején a vállalat pártvezetése és a szakszervezet operatív bizottságot hozott létre, amelynek feladata a létszám felülvizsgálata volt. A vizsgálat mérlege nem ismert, ellenben olyan áthidaló – az akkori remények szerint a

²⁰⁹ 9. sz. információs jelentés a pártmunka, pártélet kérdéseiről, a lakosság politikai hangulatáról. MSZMP VB Túrkeve, 1988. szeptember 19. Kézirat.

²¹⁰ Beszámoló a város politikai, gazdasági, társadalmi helyzetéről. MSZMP VB Túrkeve. 1988. szeptember 20.

helyzetet kedvezően befolyásoló megoldás – született, amely szerint belső átcsoportosításokkal, illetve a „természetes fogyással”, vagyis az önként távozó és nyugdíjba menők státuszának üresen hagyásával, esetleg megszüntetésével elejét vehetik a drasztikus létszámleépítésnek. 1990-re azonban – a vezetőváltás és a gazdálkodási stratégiában alkalmazott változások ellenére – egyértelművé vált, hogy a racionalizálás előző évben alkalmazott módja nem elegendő, sőt egyre nyíltabban beszéltek arról, hogy a vállalat fennmaradása kétséges. 1990 januárjában az alkalmazottak száma még 843 főnyi volt – amelyből 667 volt a fizikai és 176 a nem fizikai dolgozó. A rohamosan növekvő veszteségek, a piac ugyancsak rohamos zsugorodása újbóli létszámcsökkentést indokolt. Amint a 33. számú táblázatból kitűnik, 1990 végén már a következő év elején végrehajtandó százötven fős elbocsátással számoltak a vezetők, amelyet a körzeti munkaügyi központ felé is jelentettek, 1990-ben viszont még csupán tizenhét főnyi létszámcsökkentésre került sor. 1991-ben – a KGST megszűnésének évében – felgyorsult az elbocsátási folyamat, s a vállalati tanács már az első negyedévre háromszáz fő elbocsátását írta elő. Ez a szám meghaladta az akkor állományban lévők 25 százalékát. 1991 végére a vállalat a csőd szélére jutott, tehát további létszámleépítés vált szükségessé. A vállalati tanács november 14-én újabb 300 dolgozó elbocsátásáról döntött. 1992 elején további elbocsátások következtek. 1992. április 30-i kimutatás szerint a dolgozók létszáma 427 főnyire apadt. A megszűnés évében még öt alkalommal került sor elbocsátásra. December 1-jére már csupán az a hét főnyi személyzet maradt állományban, akik a megszűnéssel kapcsolatos ügyeket, valamint az elbocsátottak munkaügyi adminisztrációját végezték. December 14-ére ez a hét fő is kikerült az állományból, tehát a teljes személyi leépítés befejeződött. 1990-1992 között a vállalatnál ezer ember vesztette el munkahelyét, s vált tartósan munkanélkülivé. A *Munkainfo Bt* tájékoztatása szerint az ezredfordulóra a vállalat elbocsátott dolgozóinak közel tíz százaléka tudott elhelyezkedni.

A város két legnagyobb foglalkoztatója: *AFIT* és a *Vörös Csillag Termelőszövetkezet* mellett a helyi gazdaság keringésében a rendszerváltásig részt vevő üzemek, ipari, gazdasági és szolgáltatóegységek az *ÁFÉSZ* kivételével megszűntek, szerencsésebb esetben töredék létszámmal privatizálták őket.

A *Május 1. Ruhagyár Túrkevei Részlege* magánkézbe került, s *Elegant Keve Kft* néven külföldi – német – megrendelő számára végez bérmunkát a rendszerváltást megelőző időszakhoz hasonló – bár évről-évre csökkenő – létszámmal (34. számú táblázat).

A *Túrkevei Vegyesipari Ktsz* – a megszűnésével párhuzamosan – kft-ként újjáalakult, s 10-12 főt foglalkoztat, vegyes tevékenységi körrel. A *Sütőipari Vállalat Túrkevei Üzemének*

hatvan főnyi foglalkoztatottjából a privatizációt követően tizenegy fő maradhatott csupán munkahelyén.

Amint a II. fejezetben bemutattam, a *Vörös Csillag Mezőgazdasági Termelőszövetkezet* átalakulásával párhuzamosan, 1993-ra három növénytermesztő kft alakult a termelőszövetkezet területén. Az átalakulásokkal párhuzamosan, 1993-tól megindultak a leépítések, amelyek zömükben 1995-ig történtek; az ezt követő években pedig – egészen a 2002-ben bekövetkező felszámolás megindításáig – folyamatosak voltak. Az utolsó évre (2002) már 274 főre zsugorodott a munkaviszonyban állók száma. E mellett azt a szintén kedvezőtlen körülményt is figyelembe kell vennünk, hogy szezonálisan – december és február között – a növénytermesztő kft-k dolgozói közül is többen – az alkalmazásban állók körülbelül ötven százaléka – válnak munkanélkülivé. Az alkalmazásban álló, de időszakosan elbocsátott dolgozók évről-évre növekvő aggodalommal és bizonytalansággal néznek az új szezon elé. A termelőszövetkezet átalakulásának következtében az AFIT-hoz hasonlóan, közel ezer ember veszítette el munkahelyét.

3. 2. A munkanélküliek egyéni stratégiáinak jellemzői

A hosszan tartó, a város családjainak nagyobb hányadát egy vagy több alkalommal sújtó munkanélküliséggel szemben az érintettek alapvetően háromféle stratégiát alkalmaznak. E három lehetőséget megfigyeléseim szerint mintegy lépcsőfokokként is tekinthetjük, de némi megengedéssel egymás alternatívájaként is felfoghatjuk. Továbbá nem kevés esetben megfigyelhető a különböző stratégiák kombinációja és párhuzamos alkalmazása. A lépcsőket – a munkaerőpiac helyzetét leszámítva – alapvetően a munkanélküliségben eltelt idő hossza (különösen ha megszakítás nélküli, hosszú időtartamú) határozza meg, azonban közre játszik az egyén akaratereje, mentális állapota is.

Az első – az adott helyzetben leginkább kedvező – lehetőség a „*fix*” *munkahely keresése*. Az erre irányuló törekvésben megfogalmazódik a stabil, legális munka iránti igény, a korábbi státusz megtartására való törekvés, másfelől a biztonság utáni vágy, amit a stabil és legális munkahely kínál (fizetés, ellátásokra való jogosultság). A munkahely keresésének formái széles skálán mozognak. Állást keresnek az emberek mások segítségével: rokonság és ismeretség révén, a kapcsolati tőke igénybevételével; „intézményes” formában: a munkaügyi központon, esetleg egyéb állásközvetítő irodán keresztül; önállóan: munkaadók közvetlen megkeresésével, hirdetések vagy az Internet böngészésével. Ezek közül az álláskeresési formák közül Túrkevéen az ismeretség révén és az intézményen (munkaügyi központon) keresztül történő álláskeresés jellemző leginkább. Hiányzik viszont e területen a civil

kezdeményezés. Jóllehet a megyében több álláskereső klub is működik, a túrkeveiek nem hoztak létre ilyet, s egy-két kivételt leszámítva más településen sem rendelkeznek klubtagsággal. Az intenzív álláskereső időtartama függ az általános munkaerőpiaci helyzettől (az egyén elvárásainak és képességeinek megfelelő munkahelyek vannak-e a környéken, s ezeken a munkahelyeken milyen gyakorisággal hirdetnek felvételt), a családi háttértől (egyedülálló vagy családfenntartó munkanélküli nem tud menedéket keresni a családban), és függ az egyén személyiségétől (akaratszilárdság, inspiráló tényezőket erősítő képesség). Túrkevén az intenzív álláskereső döntően az 1990-es évek második feléig volt jellemző. Azonban a hosszú éveken keresztül fennálló kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzet az egyén elhatározásától, családi- és életkörülményeitől függetlenül meghatározta – és negatívan befolyásolta – az intenzív álláskereső időtartamát. Néhány évi sikertelen – és olykor megalázó – kísérlet után a tartósan munka nélkül élő emberek jelentős hányada érezte úgy, hogy szándékától, szaktudásától, munkabírásától független „erők” befolyásolják életének alakulását, így egyre többen egyéb túlélési illetve munkaszerzési stratégiával próbálkoztak.

A második típusú stratégia alkalmazására akkor kerül sor, amikor az egyén képességeinek és elvárásainak megfelelő munkaszerzési próbálkozásai eredménytelenek maradnak. Ekkor kísérletet tesz arra, hogy ha már a legális munkaerőpiac kapui bezárultak előtte, a *fekete vagy szürkegazdaságban* szerezzen jövedelmet. Túrkevén – amint azt a disszertáció IV. fejezetében részletesen bemutatom – a nem legálisan vállalt munkákra számos lehetőség adódott már az 1990-es évek elejétől. Ebben az egzisztenciális szituációban az egyén tudatában van annak, hogy az illegális munkavállalással a társadalom peremére kerül. Társadalmi és egzisztenciális biztonsága minimális vagy egyáltalán nincs. Társadalomban elfoglalt helye/státusza bizonytalan és alacsony, mivel az illegálisan végzett munkák mindegyike alacsony presztízsű, egy része szezonális, függ a foglalkoztató munkaerőkölcsönző „szerencsétől” (sikerül-e megbízást szereznie, nem akad-e fenn a jogszolgáltatás hálóján), valamint tudatában van, hogy az illegális foglalkoztatás nem biztosít jogosultságot alapvető ellátásokra sem (egészségügyi ellátás, táppénz, nyugdíjalap-növelés). Ezt a túlélési formát az érintettek egy része más stratégiával kombinálva alkalmazza. A rendszerváltást követő 4-5 évben a *rokkantosítások* révén igyekeztek biztosítani a társadalomban való „megmaradást”, vagyis az ellátásokra való jogosultságot, illetve egy minimális – a rokkant nyugdíj által biztosított – egzisztenciát. A rokkantosítás feltételeinek folyamatos szigorítása ezen a kikapun a III. évezred elejére csak nagyon keskeny rést hagyott, így az érintettek társadalomban való maradásukat a szociális ellátások maximális

igénybe vételével igyekeztek megteremteni (gyes, gyed, ápolási díj, rendszeres szociális segély, jövedelmpótló támogatás, rendelkezésre állási díj, álláskereső támogatás).

A harmadik stratégiát alkalmazók csoportjába azokat sorolhatjuk, akik a legális munkaerőpiacról végleg kiszorultak, képzetlenek, vagy szaktudásuk nem „piacképes”. Ennek a végső stratégiának az alkalmazását szinte minden esetben megelőzi az előbb ismertetettekkel való próbálkozás. A munkahelyvesztést követően az érintett megkísérli, hogy képességének megfelelő munkát találjon. Miután a munkaerőpiacon sorozatos kudarcok érik, beáll az illegálisan foglalkoztatottak népes táborába. Azonban ezt a munkát/körülményeket akár fizikailag, akár pszichésen nem tudja sokáig vállalni. Kilép az illegálisan foglalkoztatottak táborából, esetleg maga a „vállalkozó” megbízottja tanácsolja el. A túlélés utolsó lehetősége ezeknek az embereknek a számára az állami és az önkormányzati *szociális ellátás* különféle formáinak kiaknázása marad. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szakképzettséggel rendelkezők – elsősorban szakmunkás férfiak – egy része a munkaerőpiacon történő eredménytelen kísérletekbe belefásulva nem merítette ki a köztes lehetőségeket (rokkantosítási törekvés, alkalmi munkavállalás), hanem a sikertelen állás-szerzési kísérleteket követően kizárólag a szociális ellátásokra, illetve családjá tagjaira támaszkodott. Ezt a réteget fenyegeti leginkább a végleges lecsúszás, a lumpenesedés veszélye.

Túrkevei vizsgálataim során *Marie Jahoda* (Jahoda 1991) marienthali munkástelepen végzett kutatásának eredményeivel egyező következtetésre jutottam. A munkanélküli állapot időtartama döntő mértékben befolyásolja az álláskeresési kedvet és az eredményességet. A munkanélküliség időtartamának növekedésével párhuzamosan csökken a munkaszerzésben való bizakodás és az arra való törekvés intenzitása, amely szélsőséges – de korántsem ritka – esetekben a munkába való visszatérés teljes feladásáig is eljuthat.

4. A munkanélküliség a törvények és a statisztikák tükrében

4. 1. A munkanélküliség-kezelés törvényi szabályozásának főbb jellemzői

A munkanélküliség megjelenése olyan fogalmak értelmezését kívánta meg, amelyek korábban nem, illetve csak a második világháborút megelőző évtizedekben voltak jelen úgy a politikai, mint a közgondolkodásban. A rendszerváltást követő években az *Országgyűlés* egyrészt az új helyzetnek megfelelő törvények megfogalmazásával illetve módosításával, másfelől a *Nemzetközi Munkaügyi Konferencia* ülészekain a második világháborút követő években megalkotott – Magyarországon a rendszerváltást követően hatályosított – rendeletek útján kívánta mederben tartani a súlyos társadalmi probléma kezelését. A disszertáció írásakor

még hatályos *Magyar Köztársaság Alkotmánya* szerint „mindenkinek joga van a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához”.²¹¹ Az Országgyűlés által 2011. április 25-én elfogadott, 2012. január 1-jén hatályba lépő új alkotmányból (*Magyarország Alkotmánya*) már száműzték a munkához való jogot, s lényegében átemelték az új alaptörvénybe az 1991. évi foglalkoztatási törvény vonatkozó cikkét. Az új alkotmány XI. Cikk (1). pontja a húsz évvel korábbi foglalkoztatási törvényhez hasonlóan csupán a munka és foglalkozás szabad megválasztásának jogát, és nem a munkához való jogot deklarálja, megfogalmazza viszont a munkavégzést, mint a közösséggel szembeni állampolgári kötelességet. Az állam egyénnel szembeni kötelezettségét pedig eufémizmussal (például: „törekszik”, „dolgozhasson”) kísérli meg áthidalni.²¹² Az 1991. évi, a foglalkoztatás és a munkanélküliség kezelését tárgyaló törvény fő vonalaiban a nyugat-európai mintákat követi, amennyiben a munkaközvetítés, a munkaerőpiaci szolgáltatások, a foglalkoztatást elősegítő támogatások körét határozza meg, valamint a társadalmi szervezetekkel való egyeztetés módjait igyekszik rendszerbe foglalni. E törvény szerint – a munkanélküliség nemzetközi definíciójának keretét némileg tágítva²¹³ – munkanélküli az a személy, aki „a munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel rendelkezik, oktatási intézmény nappali tagozatán nem folytat tanulmányokat, nyilatkozik arról, hogy munkaviszonyban nem áll, és egyéb kereső tevékenységet nem folytat, valamint a munkaügyi központ nyilvántartásba vette”.²¹⁴ Hasonlóan a nyugat-európai mintához, a magyar törvény is rendelkezik a munka nélkül maradt személyek ellátásának módjáról, az általános nemzetközi gyakorlattól jóval szigorúbb feltételekhez kötve az ellátásra való jogosultságot. E szerint munkanélküli járadékra jogosult az, a munkáját elvesztett személy, aki az utóbbi négy évben 200 nap munkaviszonnyal rendelkezett, valamint folyamatosan együttműködik a munkaügyi központtal.

Magyarországon a munkanélküli segélyt 1989 januárjától vezették be. E célra már 1988-ban elkülönítettek az állami költségvetésből 1,2 milliárd forintot, létrehozva ezzel a *Foglalkoztatási Alapot*, amelyet az első évben a még működő *Állami Bér és Munkaügyi Hivatal* kezelt. 1989-re – a munkanélküliség „hivatalos” megjelenésének évére – az előző évi összeg kétszeresét, 2,4 milliárd forintot fordítottak erre a célra.

²¹¹ 1949. évi XX. tv. A Magyar Köztársaság Alkotmánya.

²¹² XI. Cikk (1). „Mindenkinek joga van a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához, valamint a vállalkozáshoz. Képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzésével mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához.” (2). „Magyarország törekszik arra, hogy megteremtse annak feltételeit, hogy minden munkaképes ember, aki dolgozni akar, dolgozhasson.” Magyarország Alkotmánya (2010. április 25.).

²¹³ Az általános nemzetközi meghatározás szerint munkanélküli az a személy, aki az előző hónapban nem rendelkezett munkaviszonnyal, de aktívan kereste a munkalehetőséget, s bármikor kész munkába állni.

²¹⁴ 1991. évi IV. tv.

A közgazdaságtanban a munkanélküliség három típusát különítik el. A rendszerváltást követően Magyarországon mindhárom típus jelen volt, azonban a tömeges munkahely megszűnések miatt a legjellemzőbb az *abszolút* vagy globális munkanélküliség volt. A munkanélküliség ezen típusáról akkor beszélhetünk, ha az állások iránti kereslet nagyobb, mint a felkínált álláslehetőségek száma. A *strukturális* munkanélküliség jellemzője, hogy a munkaerő-kereslet és a munkahely-kínálat szerkezetében tér el egymástól, azaz: van kereslet, de a fölös munkaerő képzettsége nem egyezik ezzel. Ennek két típusa a területi munkanélküliség és a szakmai-foglalkozási munkanélküliség. *Súrlódásos* vagy *frikcionális* munkanélküliségről akkor beszélhetünk, amikor a munkaadók és a munkavállalók „nem találják egymásra”. E típust önkéntes munkanélküliségnek is szokták nevezni, mivel többnyire abban az esetben áll elő, amikor a nem kielégítő információáramlásból fakadóan az álláskereső, aki például az alacsony bér miatt elhagyta korábbi munkahelyét, nem talál azonnal megfelelő állást.

A fenti kategorizálás szerint Túrkevén a munkanélküliség abszolút formája érvényesült szinte kizárólagosan a rendszerváltás után. A privatizációs hullámot követően megalakuló kisüzemek, s a 2000-es évek elején létesített jelentősebb magánvállalkozások a fölös munkaerőnek csupán töredékét tudták lekötöni.

4. 2. Munkanélküliségi statisztikák

A munkanélküliség alakulására vonatkozóan készülnek ugyan statisztikák, ezek azonban a valóságnak csupán annyiban felelnek meg, ami szerint a munkaügyi központ nyilvántartásában szereplő – regisztrált – munkanélkülieket veszik számba. Ezeket tekintve – az országos képhez hasonlóan – akár „egészségesnek” is tűnhetne a Túrkevén jelenlévő munkanélküliség. A valóság azonban az, hogy a több éve állástalan – többnyire alkalmi munkákból jövedelmet szerző – emberek nem szerepelnek a nyilvántartásokban, mint ahogy nem szerepelnek a statisztikákban azok a nők, akik kényszer-háztartásbeliként élnek évek – nem kis számban közel két évtized – óta. A statisztikák folyamatosságának hiánya, a rendelkezésre álló adatok hitelességének megkérdőjelezhetősége miatt reménytelen vállalkozás annak megállapítása, hogy a város fekete évében, 1992-ben a munkanélkülivé váló 1 438 város lakó közül hányan vannak, akik napjainkban is tényleges munkanélküliek – a munkaügyi központ 2004. évi 490 főnyi munkanélkülit kimutató nyilvántartásával szemben. A statisztikákban való eligazodást nehezíti, a velük való munkálkodást pedig bűvészmutatvánnyá teheti, ha ugyanazokról az évekről több hivatalos forrásból próbálunk

meríteni. Magam – amint említettem a Bevezetésben – szinte kizárólag a megyei statisztikai évkönyvre szorítkozhattam munkám során, amely nem közöl részletes bontásokat a munkanélküliek nemére, korára, iskolai végzettségére, korábbi állománycsoportbeli besorolásra vonatkozóan. A regionális munkaügyi központ számomra nem szolgáltatott adatokat, azonban a 2000-2004 közötti időszakra vonatkozó adatsoraikhoz sikerült hozzájutnom. E nyilvántartásokban a munkanélküliek száma egyetlen évben sem egyezik a statisztikai évkönyvekben közölt adatokkal.

Magyarország foglalkoztatottsági rátája 1993-ban 54,5 volt az EU 60,4-es értékével szemben. Ez az arány 2002-re 56,2:64,3 volt, tehát hazánk foglalkoztatottsági helyzete az EU-s arányokhoz viszonyítva romló képet mutatott. Egy, az 1992-1996. közötti évekre vonatkozó elemzés megállapítása szerint a vizsgált négy évben a magyarországi háztartások 6-12 százalékát érintette a munkanélküliség. A legkritikusabb az 1993. év volt. *„Ekkor a magyar háztartások 12 %-ában volt legalább egy munkanélküli, míg 1996-ban csupán a háztartások 6 %-át sújtotta a munkanélküliség”* (Kolosi-Tóth 2000:36). Magyarországon foglalkoztatottság szempontjából legkedvezőbb helyzetben a Közép-magyarországi régió áll a rendszerváltás kezdete óta. Leghátrányosabb az Észak-magyarországi régió. Az Észak-alföldi régió – amelyhez Jász – Nagykun – Szolnok megye tartozik – foglalkoztatottsági mutatói a rendszerváltást követő évtől kezdődően vizsgálatom záró évéig az Észak-magyarországi után a második legrosszabb értéket mutatták, sőt 2002-ben első helyre kerültek. Ekkor régióink foglalkoztatottsági rátája 49,3, míg az Észak-magyarországi régióé 50,3 volt. A hátrányos foglalkoztatottsági viszonyokkal az egy főre jutó GDP értéke mintegy párhuzamosan haladt, s csökkenő tendenciát mutatott. 1994-ben régióinkban az egy főre jutó GDP 73,9 volt, 2000-re ez az érték 63,4-re csökkent. Ebben az évben az egyébként minden más évben legrosszabb GDP értéket mutató Észak-magyarországi régió is kedvezőbb képet mutatott 64,6-os értékével. A Közép-magyarországi régió egy főre jutó GDP értéke ugyanekkor 152,3 volt.²¹⁵

A munkanélküliségre vonatkozó statisztikák 1991-től állnak rendelkezésre, bár igen hézagosan. Vannak évek, amikor csupán a jövedelempótló támogatásban részesülőket tüntetik fel, másik évben viszont csak a szociális segélyezettek számáról közölnek adatot. Az 1990-es évek elején – mivel kevésbé voltak szigorú feltételekhez kötve a munkanélküli segélyezések, valamint hosszabb volt időtartamuk is, a rendelkezésre álló statisztikák által mutatott értékek közel állhatnak a valós számokhoz. Az 1990-es évek közepétől viszont épp a szigorítások – a

²¹⁵ Forrás: www.humuszolg.hu/adatok.

munkanélküliek egyre rövidebb időtartamú nyilvántartása – valamint a tartós munkanélküliek nyilvántartásból való kikerülése miatt a munkanélküliség csökkenő tendenciát mutat. Egyébként épp ezekben az években közlik az évkönyvek váltakozva az állami ellátásban részesülők számát az ellátás jellege alapján. Meglehetősen nagy azoknak a munkanélkülieknek a száma, akik a munkaügyi központ által támogatott, rövid időtartamú munkaszerződésük lejárta után ismét visszakerülnek a regisztrált munkanélküliek körébe – egy ember olykor több alkalommal is, sőt, nem kevés ember esetében ez a rendszer vetésforgóként működik.

A megye munkanélküliségi rátája – a 2003. év kivételével – valamennyi évben kedvezőtlenebb volt az országos átlagnál. Az 1990-es évek közepétől közelítő értékeket figyelhetünk meg, vizsgálatunk utolsó évére, 2004-re pedig a megyei érték mindössze 0,2 százalékkal marad el országos átlag mögött (10. ábra).

1990-ben Jász -Nagykun-Szolnok megye munkanélküliségi rátája az ötödik legrosszabb értékű volt országos viszonylatban. Ezen belül is a karcagi kistérség – ahová Túrkeve is tartozott – rendelkezett a legrosszabb mutatóval (11. ábra). A kistérségben az össznépeség 3,9 százaléka volt munkanélküli. Túrkevéen ekkor még a kistérségi átlagnál jóval kedvezőbb volt a munkanélküliségi mutató: a városban az össznépeség 1,1 százalékát tartották nyilván munkanélküliként. 1991-ben Túrkevéen 621 főt regisztráltak a munkaügyi központban. Ekkor százalékosan kimutathatatlan eltérés nem volt a férfi és női munkanélküliek számában (férfi: 307 fő, nő: 314 fő). A munkanélküliség mértéke ekkor mindössze 0,2 százalékkal volt nagyobb az előző évinél. Ebben az évben legnagyobb számban a 8 általánost végzetek (276 fő), valamint a szakmunkások (193 fő) váltak munkanélkülivé. Mivel az általános iskolai végzettségűek a betanított- és segédmunkások állománycsoportjába tartoztak, megállapítható, hogy a város munkásrétegét érintették legerősebben az első elbocsátások.

A rendszerváltást követő első években a karcagi kistérség munkanélküliségi rátája a megyei átlagot több mint másfélszeresével haladta meg. 1995-től viszont meredeken lefelé ívelt, és 1996-ban már kedvezőbb értéket (12 százalék) mutatott a megyei átlagnál (14,4 százalék). Az elkövetkező években a karcagi – illetve az utolsó két évben mezőtúri - kistérség munkanélküliségi rátája lényegtelen eltérést mutat a megye átlagához képest, 2003-ban 0,8 százalékkal jobb annál.

Túrkevéen az 1992-es „fekete évet” követő néhány évben viszonylag egyenes ívet mutat a munkanélküliség mértéke. Az ezredfordulótól pedig már az 1992. évi számnak csupán töredékét mutatják a munkaügyi központ statisztikái. Jóllehet a munkaügyi központ adatai

százás nagyságrenddel kevesebb létszámot jelölnek meg, mint a megyei statisztikai évkönyvekben közzétett adatok, az alábbiakban a valószerűtlenül alacsony számokat kimutató munkaügyi központ által készített statisztikákat veszem alapul – mivel a munkanélküliek nemére, korcsoportjára, iskolai végzettségére, korábbi státuszára vonatkozó bontásokat tartalmaznak. Az egyes csoportokat jellemző arányok érzékeltetésére úgy vélem, ezek a statisztikák is alkalmasak lehetnek.

Három év statisztikai adatait és bontásait veszem példaként a túrkevei munkanélküliség alakulásának és jellemzőinek bemutatására. 1992 a nagy elbocsátások éve. Az azt követő években már nem növekedett a munkanélküliek száma, sőt, csökkenő tendenciát mutatott, egyrészt az ellátásból kiesők, másrészt az elhelyezkedni tudók száma csökkentette folyamatosan az induló – 1992. évi – számot. Másik példaként az új évezred első évét, 2001-et mutatom be, s végül a kutatást záró 2004. év adatait hasonlítom az előző két, mintaként kiemelt év adataival (35-43. számú táblázat)

Amint arról a II. fejezetben és e fejezet előző alfejezetében szó volt, 1992-ben került sor a város foglalkoztatóinál a tömeges elbocsátásokra. Az év végén 1 438 fő túrkeveit regisztráltak munkanélküliként, az előző évinek több mint kétszeresét. Ebben az évben az elbocsátottak között a férfiak száma közel kétszerese volt a munkanélkülivé lett nők számának (959 férfi, 479 nő). Hasonlóan az 1991. évihez, legnagyobb számú volt a szak- valamint a betanított- és segéd munkások száma. Az összesen 1 438 munkanélküli közül mindössze 175 fő nem tartozott a három munkásréteghez. Utóbbiak között viszont szembeötlően magas volt a nők (121 fő) száma. Iskolai végzettség szempontjából a legkedvezőtlenebb helyzetbe a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők (550 fő), valamint a nyolc általánost végzettek (521 fő), kerültek. Az elbocsátottak között a harmadik helyen az általános iskolai tanulmányaikat be nem fejező munkanélküliek álltak (119 fő).²¹⁶ Ebben az évben az ország 16 évesnél idősebb korú lakosainak 5,7 százaléka volt regisztrált munkanélküli. Az év végére az országos munkanélküliségi ráta 9,9 volt. Ugyanekkor Jász – Nagykun-Szolnok megye 420 941 főnyi lakosából 37 883 fő volt a regisztrált munkanélküliek száma, az év végén a munkanélküliségi ráta 17,5 volt. Iskolai végzettség és állománycsoport szerint hasonló volt az országos és a megyei kép a túrkeveihez. A megyén belül legkedvezőbben Szolnok és Martfű helyzete alakult: mindkét településen 13 alatt maradt a munkanélküliségi ráta. A megye kistérségei közül a karcagi kistérség munkanélküliségi rátája

²¹⁶ Forrás: Jász – Nagykun-Szolnok Megyei Munkaerő Szolgálati iroda adatai, 1992. december.

a második legrosszabb volt (27,7), csupán a kunhegyesi kistérség előzte meg a negatív sorrendben 29,7 százalékos értékével.

A harmadik évezred első évében, 2001-ben, a munkaügyi központban 443 főt regisztráltak álláskeresőként az előző évi 826 fővel szemben. Ebben az évben a város munkanélküliségi rátája nem érte el a 10 százalékot. Ez az érték alacsonyabb volt a karcagi kistérségi átlagnál, amely 12,7 % volt. Ugyanekkor a megyében összesen a 254 331 fő aktív korú lakosból 22 407 főt tartottak számon munkanélküliként. Az év végén a megyei ráta 8,5, az országos pedig 5,7 % volt. A megyei munkanélküliségi ráta ebben az évben kedvezőtlenebb volt az Észak-alföldi régió 7,8 százalékos rátájánál. A régióon belül 2001-ben is Szabolcs-Szatmár-Bereg megye mutatója volt a legrosszabb 9,6 százalékos értékkel.

A korábbi évekhez hasonlóan, a munkanélküli férfiak aránya (64 %) több mint másfélszerese volt a nőkének (36 %). A korcsoportokat tekintve legalacsonyabb (2 %) volt a húsz éves és annál fiatalabb munkanélküliek száma, legmagasabb pedig a 26-45 év közötti korosztályokba tartozóké. A munkanélküliek e korcsoportjába 236 fő, az összes munkát kereső 53 százaléka tartozott. A nyolc általánost végzett, valamint szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkező munkanélküliek száma összesen 334 fő volt, a három munkásréteghez tartozóké pedig összesen 392 fő. Tehát a végzettség és állománycsoportbeli összehasonlítás során kitűnik, hogy mindössze 58 fő nem tartozott a volt munkásságból a 8 osztályt és a szakmunkásképzőt végzettek közé. Ugyanakkor feltételezhetjük, hogy a 15 fő általános iskolai tanulmányait be nem fejező munkanélküli korábban a munkásság alsó rétegéhez, a segédmunkásokhoz tartozott. Az érettségit adó középiskolai végzettséggel rendelkezők közül legmagasabb a szakközépiskolát végzettek aránya: az összes munkanélküli 9,9 százaléka. A korábbi évekhez képest csökkent a gimnáziumot végzett munkanélküliek aránya (az összes munkanélküliek 6 százaléka), ez azonban nem a jobb elhelyezkedési lehetőségeket jelenti, hanem, hogy egyre kevesebben választják középfokú tanulmányaik folytatására a gimnáziumot épp azzal az indokkal, hogy „egy sima érettségivel semmit nem lehet kezdeni”. A technikumot végzettek viszonylag alacsony számának – összesen 13 fő – pedig az a magyarázata, hogy a városban a technikusképzés már a rendszerváltás előtt megszűnt, tehát a 2001-ben munkát kereső technikusok feltehetően a középkorosztály sorából kerültek ki. A felsőfokú végzettségük alacsony mutatója sem a diplomások könnyű elhelyezkedését jelenti, hanem a felsőfokú tanulmányaikat befejezők városból való elvándorlását. Ehhez hozzá tartozik az is, hogy egyébként is alacsony a felsőfokú – különösen az egyetemi végzettséggel rendelkező – lakosok száma.

Az Európai Unió csatlakozás évében a városban 5 107 fő volt az aktív korú népesség száma. Ekkor a munkaügyi központ nyilvántartásában már csupán 490 túrkevei lakos szerepelt regisztrált álláskeresőként. 2004-re egyébként az országos és egyéb területi értékek is kedvezőek a statisztikák szerint. Az év végén az országos munkanélküliségi ráta 6 % volt. Szolnok megye 264 834 fő aktív korú lakosából 19 637 fő szerepelt munkanélkülként, ami 6,2 százalékos munkanélküliségi rátát jelent. Ebben az évben az Észak-alföldi régió értéke is kedvezőbben alakult. Decemberben a régió munkanélküliségi rátája 6,8 % volt. A mezőtúri kistérségben – ahová 2003-tól Túrkeve tartozott – valamivel magasabb – 7,1 százalékos – értéket mértek.

A 2004. évre a nyilvántartott munkanélküliek nemek szerinti aránya változást mutat a három évvel korábbihoz képest, s arányaiban inkább az 1992-es értékhez áll közel. Míg 2001-ben a munkanélküli férfiak száma több mint másfélszerese volt a nőkének, 2000-ben már csupán 68 fővel több a nyilvántartott férfi munkanélküliek száma. A munkát keresők aránya nemek szerinti megoszlásban tehát ismét közelített egymáshoz. A munkanélküliek 57 százaléka férfi, 43 százaléka nő. Korcsoport szerint hasonló a helyzet a három évvel korábbihoz: legmagasabb – a munkanélküliek 51 százaléka – a 26-45 éves korcsoportba tartozók száma. Új jelenség viszont, bár statisztikailag mérhetetlen, hogy két fő 60 év fölötti álláskeresőt is regisztráltak ebben az évben. Másik változás, amely a jövőkép szempontjából igen kedvezőtlen – különösen ha a későbbi években tendenciaként érvényesül – a 20 évesnél fiatalabb munkanélküliek jelenléte. Míg három évvel korábban mindössze 8 főt regisztráltak ebből a korcsoportból, 2004-ben számuk 33 fő volt, vagyis az összes nyilvántartott túrkevei munkanélküli 6,6 százaléka. Iskolai végzettség szempontjából továbbra is a nyolc általános iskolát végzettek álltak a legrosszabb helyen 38 százalékos aránnyal, azonban a regisztrált szakmunkások aránya is magas: mindössze 5 fővel kevesebb a nyolc osztályt végzettekénél. A szakmunkás munkanélküliek az összes munkanélküli 36 százalékát tették ki ebben az évben. Három évvel korábbi arányuk tehát nagyon szerény – mindössze 0,5 százalékos – javulást mutat. Az érettségizettek a munkanélküliek 19 százalékát alkotják. Megkétszereződött viszont a felsőfokú végzettséggel rendelkező állástalanok száma a 2001. évihez képest. 2004-ben már 14 diplomás munkanélkülit tartottak nyilván. Ez, a 20 év alatti korosztály aránynövekedéséhez hasonlóan, nem mutat kedvező perspektívát a városban maradni vagy oda visszatérni akaró felsőfokú végzettségűek számára. Amint az előző alfejezetben kitértem rá, a városba a friss diplomások nem az elhelyezkedési lehetőség miatt térnek vissza, hanem azért, mert más, távolabbi településen is sikertelenek voltak álláskeresési próbálkozásaik. A nyilvántartott felsőfokú végzettséggel rendelkező munkanélküliek egy

kivételtől eltekintve pályakezdő – pontosabban: pályájukat elkezdni nem tudó – fiatalok. Ugyancsak kedvezőtlen a volt munkásság arányának három évvel korábbihoz képesti növekedése. Míg 2001-ben a három munkásrétegből kikerülő munkanélküliek száma 392 volt, addig 2004-ben ez a szám 437-re emelkedett. Különösen figyelemre méltó, hogy a három munkásrétegen belül a szakunkások száma növekedett jelentősebben. A 2001-ben nyilvántartott 177 szakmunkással szemben 2004-ben 226 főt tartottak nyilván. A betanított valamint a segédmunkások száma mindkét évben statisztikailag kimutathatatlan eltérést mutat.

A munkanélküliség legtraumatikusabb évéhez, 1992-höz viszonyítva az ezredfordulót követően elsősorban a közel ezres nagyságú létszámcsökkenés figyelemre méltó. Míg 1992-ben 1 438 fő túrkevei lakost tartottak nyilván munkanélküliként, 2004-re ez a szám 490-re csökkent. A nemek szerinti megoszlás a vizsgált másfél évtized során változott; 1992-től a férfi munkanélküliek száma átlagosan közel kétszerese volt a nőkének. 2001-ben az összes munkanélküli 64 százaléka férfi, ez az arány 2004-re 57 százalékra csökken, tehát az 1990-1991. évihez közelítő arányt mutat. Korcsoportok szerint a legnagyobb számban mindvégig a 26-45 év közötti korosztály volt jelen a munkanélküliek között. Arányuk 1992-ben volt a legmagasabb: 52,6 százalék, 2004-re ez az érték mindössze 0,6 százalékkal, tehát 52 százalékra csökkent. Ingadozást mutat viszont a legfiatalabb korcsoportba tartozók aránya. 1992-ben az összes munkanélküli 4 százaléka volt 20 évesnél fiatalabb. 2001-re az arány kedvezőbbé vált; ekkor az összes munkanélküli 1,8 százaléka tartozott e korcsoportba. 2004-re viszont jelentős romlás mutatható ki a három évvel korábbihoz viszonyítva, sőt a legkedvezőtlenebb mutatókkal bíró 1992. év 4 százalékos értékéhez képest is. 2004-ben a 20 éves és fiatalabb munkanélküliek alkotják az összes túrkevei állástalan 6,6 százalékát. Iskolai végzettség szempontjából hasonlóak az adatok a másfél évtized során. A nyolc osztályt végzettek aránya 36-39 százalék között mozgott, míg a szakmunkásoké 36-38 százalék között. Míg 1992-ben a nyolc általánost végzettek kisebb arányban voltak jelen a munkanélküliek között, mint a szakmunkások, az ezredfordulóra ez az arány módosult: a korábbi 2 százalékos eltérés a szakmunkások arányának csökkenésében mutatható ki az 1992. évvel szemben. A három munkásréteg aránya a másfél évtized során 90 százalékhoz közelített. 1992-ben és 2004-ben 87 százalék tartozott az összes munkanélküliből a három munkásréteghez, 2001-ben pedig a munkanélküliek 89 százaléka volt korábban szak- betanított- vagy segédmunkás.

5. A család

5. 1. Családformák, a nemek közötti viszony alakulása

A munkanélküliség az egyének és a vérségi mikroközösségek mindennapi életére, életmódjára, a családtagok egymáshoz való kapcsolatára, a családon belüli munkamegosztásra valamint a szűkebb és tágabb miliőre vonatkozó szemléletére, s nem utolsósorban a jövőről alkotott elképzelésekre gyakorolt hatását a családok helyzetének munkanélküliség által okozott változásain keresztül mutatom be.

A munkanélküliség következtében megváltozott anyagi- és társadalmi státuszhelyzet a család tagjainak mindennapi életét megszokott medréből eltérítette, életvitelüket, a családi munkamegosztásban elfoglalt helyüket, és nem kevés esetben egymáshoz való viszonyukat is befolyásolta és módosította. Túrkeve társadalmában a korszakú középkorú és annál idősebb értelmiségi, pontosabban felsőfokú végzettségű, és e végzettségnek megfelelő munkakörben dolgozó emberektől eltekintve alig található olyan család, amelynek legalább egy tagját ne érintette volna rövidebb, de ami jellemzőbb; hosszabb ideig ez a súlyos társadalmi probléma.

A család fogalmát *Morvay Judit* a következőképpen határozza meg: „*azoknak az embereknek társadalmilag elismert csoportja, akiknek egymáshoz való viszonya vérségi vagy házassági kapcsolaton alapszik*”. A fogalmat a kiscsaládra vonatkozóan a következőképpen szűkíti: „*Általában családon két generáció, szülők és nem házas gyermekek együttélő csoportját értjük, a szakirodalomban ezt kiscsaládként is jelölik.*”²¹⁷ *Faragó Tamás* definíciójában kibővíti a fogalmat, amennyiben meghatározza a család funkcióját és célját is: „*A család társadalmilag elismert szexuális kapcsolatba lépő felnőttek és velük élő leszármazottaik, valamint azok házastársainak kis csoportja ... amelynek tagjai egymással interakcióban meghatározott társadalmi és rokoni szerepeket töltenek be, illetve funkciókat, feladatokat látnak el, s ezek közül talán a legfontosabb a társadalom számára az új egyedek létrehozása a szó biológiai értelmében.*” (*Faragó 2000:545*).

A terepmunka és a feldolgozás során a vizsgálat középpontjába a *Morvay Judit* által definiált kiscsalád (nukleáris) típust állítottam. Természetesen nem csupán a munkanélküli családok esetében domináns ez a modell, hanem a város társadalmának egészére, amint az ösztársadalom egészére is, ez a családtípus jellemző. Szükséges azonban figyelembe vennünk, hogy a családtípusok pluralizációja napjainkra felerősödött. Erre a jelenségre hívja fel a figyelmet *Somlai Péter* családszociológiai és *Szabó László* néprajzi tanulmányában

²¹⁷ Magyar Néprajzi Lexikon I. főszerk: Ortutay Gyula. Budapest, 1977. Akadémiai Kiadó.

(Somlai 1999, Szabó 2007). Szabó Lászlóhoz hasonlóan *Örsi Julianna* is megfogalmazza a családtípusok sokszínűségének árnyoldalát is. Úgy vélik, hogy a hagyományos családi funkciók kiürülése, sőt megszűnése egyrészt a családi kötelek lazulásához, a család felbomlásához, egy hagyományos értékrendszer elvesztéséhez, mindezek következményeképp az egyén elszigetelődéséhez, sehová sem tartozásához vezetnek (Örsi 2004).

A terepmunka során a vizsgálat középpontjába a nukleáris családtípust állítottam. Természetesen nem csupán a munkanélküli családok esetében domináns ez a modell, hanem a város társadalmának egészére is ez a családtípus jellemző. A hagyományos törzscsaládi kapcsolati és munkaszervezeti viszonyok elsősorban a gazdálkodó életformába be- vagy visszailleszkedő családokban figyelhetők meg, amint azt az előző fejezetben láthattuk. A munkájukat, egzisztenciájukat veszített családokban a családi munkamegosztás nem gazdasági, hanem elsősorban életviteli, életmódbeli alapon szerveződik. Ugyanakkor, amint azt két alfejezetben is látni fogjuk, a törzscsalád szerepe egyes munkanélküli családokban is felerősödik.

A szociológiai irodalomban az 1970-es évektől egyre több tanulmány foglalkozik a család intézményének alakulásával, válságával (Cseh-Szombathy 1978, 1983, Jávor 1966, 1989, Léderer 1979, Neményi 1988, H. Sas 1976, Somlai 1979). A rendszerváltozást követően újabb lendületet vett a családkutatás. Ennek oka már a hetvenes években felvetett „*válságban a család intézménye*” hipotézis további elemzése, a pro és kontra érvek felsorakoztatása mellett a bekövetkező gazdasági és társadalmi változások hatására még bonyolultabbá váló családi kapcsolatok, a családi élet szervezése, a családi munkamegosztás és a családban betöltött szerepek változásának vizsgálata és következtetések levonása (Cseh-Szombathy 2000, Jávor 1998, 2002, Nagy 2001, Neményi 2003, Neményi – Takács 2005, Örsi 2002, Simonyi 2001, Végh 1997). A család bomlása a nemi szerepek változásával, a nők tömeges munkába állásával, a családon belüli hagyományos munkamegosztás szigorú határvonalainak elmosódásával, a gyermeknevelés szemléletének változásával, a csonka családok számának növekedésével dinamikusabbnak tűnt, mint a családban működő kohéziós erők. Az 1970-es évek végétől már statisztikailag is kimutathatóak a törvényes házasságot nem kötött – élettársi kapcsolatban élő – párok, bár ekkor még jellemzőbb az együttélésnek ez a formája az idősebb – főleg özvegy – nők és férfiak esetében (Cseh-Szombathy 1978). Az 1980-as évek közepétől egyrészt növekvő tendenciát mutat az élettársi kapcsolatban élők száma, másrészt szélesebb korosztályt érint, mint egy évtizeddel korábban. Egyre gyakoribbá válik, hogy a már egyszer házasságban élt nők és férfiak az újraházasodás helyett – mintegy a házasság alternatívájaként – az élettársi kapcsolatot választják. Az utóbbi évtizedben pedig

egyre gyakoribb, hogy a házasulandó korú fiatalok nem tartják fontosnak kapcsolatuk törvény előtti szentesítését (Bukodi 2000, 2002, Hantó 1990, Kapitány – Kapitány 2000, Örsi 2003a, 2003b, 2003d, Pongrácz – Spéder 2002, Sárkány 2007).

1990-ben Szolnok megyében 99 919 házaspárt és 5 718 élettársi kapcsolatban élő párt számláltak meg, azaz a 211 274 fő társas kapcsolatban élő közül mintegy három százalék volt az élettársi kapcsolatban élők aránya. 1996-ra 97 474-re csökkent a házaspárok száma, ezzel szemben 6 549-re nőtt az élettársi kapcsolatban élőké. Ez a növekedés azonban a hat évvel korábbi átlaghoz képest százalékban nem mutat jelentős eltérést. Túrkevéen viszont 2002-ben már fele annyi házasságot sem kötöttek, mint hat évvel korábban, 1996-ban. 2002-ben 18 munkanélküli családot vizsgáltam abból a szempontból, hogy milyen családformában, hányadik kapcsolatban (házasság, élettársi közösség) élnek, s hány gyermeket nevelnek (44-47. számú táblázat).

Az általam e szempontból vizsgált tizenhét munkanélküli családból tizenkettőben van jogilag szentesített kapcsolat az együtt élő párok között. A tizenkét párból viszont csupán három esetben negyven év alattiak a házasfelek. Az élettársi kapcsolatban élő hat pár közül négy esetben 36-42 éves életkorúak az együttélők. Öt esetben valamelyik – ebből egy esetben mindkét – fél volt már házas, új kapcsolatát viszont nem kívánja jogi aktussal megerősíteni. A hat élettársi közösségben élő pár közül kettő kivételével öt évnél hosszabb ideje – két esetben másfél évtizede – élnek együtt a társak, ami e konkrét esetekben rácsafol a közvélekedésre, mely szerint az élettársi közösségben élők azért nem kötnek házasságot, hogy egyszerűbb legyen majd a szakítás. Ugyanakkor figyelemre méltó – bár a vizsgált esetek csekély száma nem engedhet semminő általánosítást – hogy azok közül az élettársi közösségben élők közül, akiknek egyike volt már házas, mind a négy esetben a nőre vonatkozik a megállapítás. Disszertációm célkitűzései között nem szerepel ilyen irányú elemző vizsgálat, viszont továbbgondolásra érdemes lehet e kérdéscsoport nagyobb számú és szélesebb réteg körében végzett vizsgálat során.

A rendszerváltás után a munkaerőpiaci tényezők hatására a hagyományos nemi szerepek határai tovább lazultak. Amint a következő, napszámokról szóló fejezetben látni fogjuk, a munka nélkül maradt családok közül nem kevésben a nő tölti be a családfenntartói tiszteket. Ez a változás, főként a vegyes státuszösszetételű családok esetében (munkanélküli férj, családfenntartó feleség) gyakran szolgál konfliktusok forrásául, a sűrűsödő konfliktusok pedig a család kohéziója ellenében hatnak. Jobban megfelel a tradicionális mintának, s úgy tűnik, a családi kötelékek erősítéséhez jobban hozzájárul – amikor az anya veszíti el munkahelyét, s mintegy visszavonul a háztartásba. Ilyen esetekben lényegében a „klasszikus” modellt tükrözi

a család. A férj, mint családfenntartó, egyben családfő, a feleség, mint háziasszony, a családi élet szervezője foglalja el helyét a családban. Az ilyen családokban a gyerekek otthoni nevelésére, tanulásuk irányítására, a szülő által helyesnek tartott orientáció megvalósítására, némely esetben a törzscsaláddal való szorosabb kapcsolat tartására optimálisabbak a feltételek, mint a kétkeresős családokban. Egy, az 1990-es évek végén, a *Családiügyi Minisztérium* által irányított országos szociológiai felmérés eredményei is igazolni látszanak a klasszikus modell iránti nosztalgiát. A felmérés adatai arra mutatnak, hogy még a fiatal (harminc év alatti) iskolázott (felsőfokú végzettséggel rendelkező) nők és férfiak is azt a véleményt vallják, hogy a nők elsődleges szerepe a család egyben tartása, a gyermekek nevelése, s legtöbbjük véleménye szerint az optimális a skandináv mintájú női munkavállalás volna, azaz, hogy a nők részmunkaidős tevékenységet folytassanak (Pongrácz 2002). A tradicionális modell stabilitását gyengítheti viszont az apa alacsony keresete miatti megélhetési nehézség, illetve az ebből fakadó konfliktusok, valamint az anya társadalmi szerepének, családon kívüli közösségi életének beszűkülése, ami ugyancsak konfliktusok forrása lehet.

A legnehezebb, legtöbb konfliktushelyzetet mutató családokban mindkét házaspár munkanélküli. Ezekben a családokban a szülők és keresőképes gyermekeik általában alkalmi munkák vállalásával próbálják biztosítani megélhetésüket. A képzetlen, hajdani betanított- és segédmunkás férfiak egy része könnyebben szánja rá magát alkalmi munkák vállalására, más részük viszont csak a segélyekre hagyatkozik. A szakmunkás, vagy annál magasabban kvalifikált férfiak (technikus) többsége nem tudja feldolgozni az őt ért traumát, különösen nem a társadalmi és családi presztízsvesztést. A rendszerváltozás óta – bár statisztikai adatunk erre vonatkozóan nincs, a megállapítást a terepmunkám során tapasztaltak, valamint a helyi önkormányzat e területtel foglalkozó tisztviselői által mondottak alapján tehetem – a munkából kiesett, új munkahelyet nem találó, az önfoglalkoztatást vállalni nem merő, vagy abba belebukó férfiak körében megfigyelhető a korábbinál nagyobb mértékű alkoholfogyasztás, amely az esetek egy részében lumpenizálódással párosult az évek folyamán. Az ilyen családokban általában a nők vállalják – amint azt a következő fejezetben részletesen tárgyalom – a többnyire illegális alkalmi munkákat. A munkahelyvesztést követően, vagy a próbálkozások kudarcát követően passzívvá váló férfiak magatartása, valamint a család tartalékainak rohamos apadása hívta elő a legtöbb esetben a nők energia- és erőtartálékait.

A családfenntartói szerep az esetek többségében nem eredményezett „*családfőváltást*”, bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy erre a kérdésre általában határozatlan

válaszokat adnak a megkérdezettek. A legtöbb családban közösen döntenek el a fontosabb, a család életét, anyagi helyzetét befolyásoló ügyeket. A gyerekek nevelése, iskolába indítása, az iskolai ügyek intézése a nők feladata, viszont a továbbtanulást, a gyermekek sorsára vonatkozó döntéseket a szülők – a gyermekkel egyetértésben - közösen hozzák meg. Ugyancsak előzetesen megbeszélik a nagyobb kiadással járó – például tartós fogyasztási – eszközök vásárlását, közösen döntenek a lakóház tatarozásáról. Az apróbb, mindennapi kiadások, általában a „*családi kassza*” kulcsa a nők kezében van. Arra a kérdésre azonban, hogy ha valamilyen okból meg kell nevezni a családfőt, a tradicionális normáknak megfelelő választ adják; az esetek többségében azzal az indoklással, hogy „*ez így szokás*”, „*mindig is így volt*”. A bomlófélben lévő családok esetében azonban ez a kérdés szinte még elvileg sem merülhet fel, mivel ezekben a családokban az apa kivonult nem csak családfenntartói szerepéből, hanem általában a család életéből. Még ha jogi értelemben együtt van is a család, az anyára hárul nem csak a létfenntartás biztosítása, hanem valamennyi, a család tagjait érintő döntések meghozatala és lebonyolítása is. A szociális osztály főmunkatársa és a városi Vöröskereszt vezetőjének elmondása szerint akad a városban – nem is egyetlen – olyan család, ahol az apa egyetlen otthoni tevékenysége a hűtőszekrény „kifosztására” korlátozódik. Ezekben a családokban általában már bekövetkezett a válás, azonban a férj nem tudja kitenni a közös lakásból. Ugyanakkor az ital okozta agresszivitás túrhetetlenné teszi a „*társbérlés*” jellegű együttlakást. Ezért fordul elő az ilyen családfelbomlások során, hogy a feleség gyermekeivel szüleihez költözik.

5. 2. Családtípusok

Az empirikus vizsgálatok alapján három alapmodellt tudok elkülöníteni. Az első modell, amely – legjellemzőbb lévén – mindvégig vizsgálatom középpontjában állt: a nukleáris modell. Ezen belül két altípust különböztet meg: a *tradicionális* családot, valamint a női-férfi *szerepek cseréjére* vagy felbomlására példát adó családtípust. A „szerepcserésnek” nevezett családtípus elnevezést nem tartom ugyan indokoltnak, azonban úgy a néprajzi mint a szociológiai irodalom ekként említi az olyan családokat, amelyekben a nő válik egyedüli családfenntartóvá (Örsi 2002, Somlai 2002). Magam a tényleges helyzetet jobban tükrözőnek vélném a *családfenntartó nő* terminus használatát. A második típust *átmeneti* vagy *kevert* modellnek nevezem. Ezen belül két altípust különítek el. Az egyik esetben megmarad a nukleáris családforma, azonban törzscsaládi kapcsolatok nélkül veszélybe kerülne léte. A másik altípus e kategórián belül, amikor a csonka család visszatér a törzscsaládhoz – az általam ismert példák mindegyikében: az anyai nagyszülőkhöz – azonban

önálló életvitelüket megőrzik, s a törzscsaláddal való együttélésre épp az anya családfenntartó szerepének beteljesítése miatt kerül sor. A harmadik típust *válságmodell*nek nevezem. E kategóriát olyan esetekre vélem alkalmazhatónak, amikor nincs lehetőség családalapításra. Ezen belül is két altípust különböztetek meg. Egyik esetben a felnőtt gyerek szüleivel közös háztartásban marad, nem alakít ki önálló életvitelt, nem teremt szüleitől független egzisztenciát. A másik altípusba azokat az együttélőket sorolom, akik élettársi kapcsolatban élnek, többnyire bizonytalan anyagi és egzisztenciális helyzetük miatt nem házasodnak össze, s a kapcsolatukból nem születik gyermek. Ez utóbbi esetben azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az általánosan erősödni látszó tendenciát, amely vagyoni és egzisztenciális helyzettől, családi háttértől függetlenül – valamennyi társadalmi réteg esetében – az élettársi kapcsolatot preferálja a házasságban való együttélés ellenében.

Az egyes típusok bemutatására egy-egy család példájának ismertetésével teszek kísérletet.

1. nukleáris modell

a./ tradicionális („klasszikus”) családtípus

A hagyományos családtípus bemutatására egy szélsőségesen nehéz körülmények között élő család példáját hozom. A J. család 1992-ben költözött Szolnokról Túrkevére. J-né harmincöt, férje harminchét éves. Nagylányuk nyolcadik osztályos, nagyobbik fiuk hatodikos, kisebbik óvodás. J-né negyedik gyerekével van gyese, aki másfél éves. J-ék nem tősgyökeres túrkeveiek, ám rokoni szálakkal fűződtek a városhoz, mivel J. egyik testvére évtizedek óta él Túrkevéen. A rendszerváltást követően a férj elvesztette munkahelyét, így a nagyvárosi lakás – amelyet édesanyjától örökölték – költségeit nem tudták fedezni. Úgy vélték, kisvárosban könnyebb lesz a család megélhetésének biztosítása, s ezt a vélekedésüket a Túrkevéen élő testvér is megerősítette. A szolnoki kis lakás árából azonban nem tudtak önálló, kertes családi házat vásárolni, így az önellátásba – állatokat akartak nevelni és konyhakertet művelni – vetett reményük meghiúsult. Egy hétlakásos túrkevei – hajdani tanácsi tulajdonú – ház egyik lakását vették meg, s jóllehet a ház portája közel háromszáz négyszögöl, a közös udvar nem nyújt lehetőséget eredeti elképzelésük megvalósítására.

A feleség egyre nehezedő körülményeiket alacsony iskolázottságukra vezeti vissza. Férje is, ő is nyolc általánost végeztek. J-né az első gyerek születéséig egy iskolában volt hivatalsegéd, férje pedig különböző vállalatoknál dolgozott betanított munkásként. J-né szerint, ha férje befejezi annak idején a félbehagyott szakmunkásképzőt, most talán könnyebben boldogulnának. Ezért is szeretné taníttatni valamennyi gyermekét. A nagylány a helyi gimnáziumba készül, majdnem minden tantárgyból jeles, szabad idejében szépirodalmi

műveket olvas. Öccse, a hatodikos Pista csak a testnevelést szereti, és a számítógépek iránt érdeklődik. Nagyon fájjalja, hogy legtöbb osztálytársa otthon számítógépezik, az ő családjában azonban erre nincs lehetőség. J-né aggódik, mert Pista nem jó tanuló. Attól tart, hogy így törvénytörően „*az apja sorsára jut*”²¹⁸, bár azt is hozzáfűzi: „*akkor se biztos semmi, ha tanul, mert itt már nem lehet előre tudni semmit*”.

J-nek utolsó szolnoki munkahelye megszűnése óta nem volt egyetlen nap munkaviszonya sem. Általában kubikos munkákra jár. Munkaidő után, szabad napokon és télen helyben próbál alkalmi munkákat szerezni. „*A férjem hajnalban négy órakor megy el, és este hatra jön haza. Most Szegedre járnak kubikolni. Nehéz munka. Meg van olyan, például most, nyáron is, hogy hazajött hat órakor, és akkor szóltak, hogy ezt vagy azt meg kéne csinálni, és akkor még elment ásní. Télen eljár fát vágni egyedülálló idősökhöz, vagy havat seperni is hívják. Amikor beáll a fagy, onnantól nem lehet kubikolni. Akkor elmegy a vadászoknak nyulat hajtani. A múlt télen már Pista is ment vele.*”

J-ék hivatalos jövedelme jelenleg a gyés, a családi pótlék, és a kiegészítő családi pótlék. A férj alkalmi munkáiból származó bevétellel együtt a hattagú család legmagasabb havi bevétele nyolcvanezer forint. J-né minden energiáját leköti az ügyeskedés, hogy ki tudja fizetni a rezsit, és hogy krumpliból-hagymából minél többféle ételt tudjon készíteni. Nagyon fél a gyerekek megbetegedésétől, mert a gyógyszert gyakran csak kölcsönpénzből tudják kiváltani. Bútorokat, tartós cikket, új ruhát évek óta nem vásároltak, a házasságuk kezdetétől használt bútoraik, háztartási gépeik életét igyekeznek kíméletes használattal meghosszabbítani. A család valamennyi tagja számára az anya turkálóban vásárolja a ruhát. Egy éve rendszeresen tartják a kapcsolatot a Vöröskereszttel, ahonnan már több esetben kaptak ruhát a gyerekek számára; a kinőtt ruhákat maguk is beviszik a Vöröskereszthez.

Eredeti vágyukról, a kis kertés házról nem mondtak le. Két éve árulják a lakást, amelynek árából és a gyerekekre járó kedvezményből szeretnének önálló kertés házat venni, ahol az élelem nagy részét – tyúkok tartásával, konyhakerttel – szeretnék megtermelni a család számára. Az anya úgy gondolja, mindent elő tudna teremteni egy bármilyen kicsi udvarban is. Húst csak ritkán tudnak venni, „*akkor is csak kitojt tyúkot veszek, mert az jóval olcsóbb*”, a gyerekek számára vásárol időnként parizert. Tojásból, zöldségből csak kóstoló futja olykor, pedig a legkisebb gyermek gyakran betegeskedik, s az anya érzi a rosszul tápláltság szerepét is a kisgyermek gyenge állapotának hátterében.

²¹⁸ Az alfejezetben szereplő idézetek a J. I-né K. Rozáliával 2002 októberében készített interjú részletei.

Bár a lakás fürdőszobás, gázfűtéses, kizárólag a lakószobát, illetve este, fürdés idejére a fürdőszobát melegítik be. „*Elutasították a fűtés-támogatást is. De hát én potyára nem fűtök, nem folyatok vizet. Egy bizonyos százalékát a jövedelemnek el kell, hogy érje a számla, csak akkor jár a támogatás. Mert mi úgy szoktuk, hogy megfürdik a kicsi, utána a másik, akkor engedünk hozzá meleg vizet, abban megfürdik Pista. Utána lecseréljük a vizet. Abban fürdik a nagylány, utána én, és a végén az apja.*”

J-ék nyaralni, kirándulni egyszer sem voltak házasságuk éve alatt. Kikapcsolódásukat a televízió biztosítja, illetve a városi ünnepekre (majális, juhász fesztivál, augusztus huszadiki tűzijáték) el szokták vinni a gyerekeket. Könyvet, újságot nem vásárolnak, a nagylány a könyvtárból kölcsönzi a kötelező olvasmányokat és a regényeket. J-né úgy érzi, ha még volna is ideje a gyerekektől, nem lenne kedve sem olvasásra, sem egyéb kikapcsolódásra. Úgy érzi, nem történhet olyan csoda, amely őt gondtalanná tehetné.

A nehéz, már-már kilátástalan helyzet ellenére J-ék családi élete összehangolt. Az apa valamennyi energiáját a család megélhetésének biztosítása emészti fel. Az anya a gyerekek nevelését tekinti legfontosabb feladatának. A megkopott bútorokat, a feglő kárpitokat, mások már megunt vagy kinőtt játéka, meséskönyvei borítják. S mert a gyerekek vágnak az állatok közelségére, egy cicáról és egy papagájról is gondoskodnak. Túrkevére költözésüket követően röviddel az ott élő testvérükkel való kapcsolat megszakadt. A tágabb család és környezet nehezményezi, felelőtlenségnek tartja, hogy kilátástalan helyzetük ismeretében ilyen nagy gyerekszámú család alapítására vállalkoztak.

b./ „szerepcserés” családtípus

E. harminckilenc éves, a helyi gimnáziumban érettségizett. Érettségi után teherbe esett, s bár nem volt harmonikus a két fiatal közötti kapcsolat, a szülők unszolására összeházasodtak. A gyes letelte után E. adminisztrátorként a gabonaforgalmi vállalatnál dolgozott, majd a postán vállalt munkát. A második gyerek születését követően olyan munkarendbe osztották, amelyet a kisgyermek nevelésével nem tudott összeegyeztetni. Férje nem vett részt a gyermeknevelésben, már az első gyereket is E. húga hordta óvodába. E. a munkarend-beosztás miatt főnöknőjével támadt konfliktusát követően távozott a postáról, s munkanélkülivé vált. Férje rendszeresen megcsalta, amit munkanélkülivé válásakor tudott meg, s mindez egybe esett édesapja halálával. E. ekkor súlyos depresszióba esett, amelyből

csak évek múltán sikerült kilábalni. Úgy érzi, hogy férje sem a gyerekek születésekor, sem egyéb nehéz helyzetekben „nem állt mellette”.²¹⁹

Az első gyermek nevelésében hűgára és szüeleire támaszkodhatott. Úgy érzi, a nehéz időközön hűga segítsége és megértése segítette át. Azt gondolja, hogy testvére segítsége mellett saját akarateréjének is köszönheti, hogy az egzisztenciális és családi válságból „*talpra tudott állni*”. „*Arra mindig különösen ügyeltem, hogy ne hagyjam el magam. Fodrászhoz jártam, manikűröztem, újságot olvastam, a tévében megnéztem a híradót, szóval nagyon ügyeltem, hogy minden úgy legyen, mintha nem volna semmi baj. És ne lehessen látni, hogy szét vagyok hullva. Még amikor évekig alkalmiztam, oda is mindig úgy mentem, mintha rendes munkahelyre mennék. Persze, eleinte nem is akartam, hogy megtudják a városban, hogy milyen munkát végzek. De én ezen már túl vagyok, mert annyi mindent meg kellett próbálnom, hogy már nem szégyellem a munkanélküliségemet, sem azt, ha ismét úgy adódna, hogy alkalmi munkára járnék.*”

Munkanélkülivé válását követően E. három tanfolyamot végzett, amelyeket a mezőtúri munkaügyi központ szervezett. Elvégezte a titkárnői, valamint a boltvezetői és a kisvállalkozások társadalombiztosítási ügyintézője tanfolyamokat, utóbbival könyvelői képesítést is szerzett. Időközben férje is elveszítette mezőtúri munkahelyét. Ezt követően feleségével és két gyermekével szinte teljesen megszakadt a kapcsolata. Míg korábban anyagilag támogatta a család közös életét, munkahelyvesztését követően a család életében való formális részvételt, illetve az anyagi hozzájárulást is megszüntette.

E. munkanélküliségének ideje alatt gyakran járt alkalmi munkára a Budapesti Csokoládégyárba és egy Budapest melletti település összeszerelő üzemébe. Az interjúkészítés idején mint próbaidős, egy magánvállalkozás könyvelési feladatait látta el. Ezt a lehetőséget a mezőtúri munkaügyi központ segítségével kapta meg. Úgy gondolja, ha elégedettek lesznek munkájával, s ő is úgy érzi, biztos munkahelyre talált, elvégzi a mérlegképes könyvelői tanfolyamot, amely felsőfokú képesítést ad, s ezzel teljesül régi vágya, amelyet azonban anyagi okok miatt eddig nem tudott megvalósítani. Ennek kapcsán nehezményezi a munkaügyi központ úgynevezett „*átképzési*” gyakorlatát, amely véleménye szerint kizárólag olyan tanfolyamokat indít, amelyek elvégzését követően ugyanolyan esélytelen lesz az „*átképzett*” a munkaerőpiacon, mint azt megelőzően volt. Munkanélkülisége éve alatt kérte ugyan a munkaügyi központ támogatását a mérlegképes könyvelői képesítés megszerzéséhez, azonban ezt a kérését a munkaügyi központ nem tudta figyelembe venni.

²¹⁹ Az idézett részletek a V. I-né B. E-vel 2002 októberében készített interjúból valók.

E. lánya egyetemi hallgató, s mint kollégista, csak hétvégeken jár haza. A fiú harmadik osztályos. Az apa a gyermekek taníttatási költségeiben sem vállal részt, sőt, E. elmondása szerint az utóbbi években még karácsonyi ajándékot sem vett számukra. E. évek óta szeretne elválni, azonban férje hosszú ideig nem akart beleegyezni a válásba, jóllehet az utóbbi években egyre többet volt távol a családi háztól. E. úgy gondolja, férje csupán azért ragaszkodott éveken át a házassághoz, mert így volt kényelmesebb számára. Egyrészt, mert a családi ház teljes egészében E. tulajdonában van, tehát válás esetén igen csekély részesedés illetné meg, másrészt, mert bár hosszú ideje elszakadt egymástól az életük, a férj az ő főztjét ette, mosnivalóját a család szennyeséhez rakta. *„Csak az anyjához mehetett volna vissza. Az meg nem nagyon akarózott neki. A barátnők csak amolyan jövő-menők voltak, azokra nem számíthatott komolyan. Maradt, mert itt mindvégig ki volt szolgálva.”* Az interjúkészítés idején a házaspár válása folyamatban volt. E. szerint férje akkor szánta rá magát a beleegyezésre, amikor bejelentette, hogy egy másik férfival akar együtt élni.

E. házassága már egzisztenciális helyzete romlását megelőzően is válságban volt. A család széthullása azonban akkor fordult visszafordíthatatlanná, amikor mindkét szülő elvesztette társadalmi és anyagi biztonságát. A férj teljes kivonulása a család életéből a munkahelyvesztést követően történt meg, bár feltételezhető, hogy a család bomlására biztonságosabb egzisztenciális körülmények között is sor került volna.

Az olyan „szerepcserés” családi szituációban élő családok, ahol nem történt meg a házások különválása, elzárkóznak a kapcsolatfelvételtől. Az e modellben élők „klasszikus” eseteit mások – elsősorban a polgármesteri hivatalban dolgozó tisztviselők, illetve szociális területen működő személyek – elmondásaiból, tehát közvetett módon ismertem meg. Ezekben a családokban olyan mértékű a férj lumpenizálódása, hogy a család többi tagja felvállalhatatlannak tart minden olyan irányú kapcsolatfelvételt, amelynek célja családi viszonyaik, életkörülményeik megismerésére irányul. A „szerepcserés” modellben élő házások illetve az ilyen családok tagjai közül – ez valamennyi esetben a feleséget illetve az anyát jelenti – olyan emberek vállalják az otthonukban való beszélgetést, jelenlegi életük bemutatását, ahol a családi élet még konszolidáltnak tekinthető, illetve, amely esetben a férj nem hágtá még át teljességgel a családi és társadalmi normákat.

2. „átmeneti” (kevert) modell

a./ nukleáris család – törzscsalád

A törzscsaláddal való kötelék olyan esetekben is felerősödik, ahol az első generáció – nagyszülők – viszonylag szilárd anyagi pozícióban vannak, valamint korábban is harmonikus

volt a kapcsolatuk a második generációval. A második generáció – feleség és férj, szülőpár – munkahelyvesztése mintegy generálja a nagyszülők unokáik iránt érzett felelősségérzetét, s jóllehet a nukleáris család igyekszik megőrizni különállását – és külön élését – az unokák „*elindításában*” a nagyszülők átveszik a szülők szerepét.

T-ék az AFIT megszűnésekor – 1992-ben – egyszerre veszítették el munkahelyüket. A feleség érettségizett adminisztrátor, a férj elismert, sokoldalú feladatok megoldására képes autószerelő szakmunkás volt. Szabadidejében sportfoglalkozásokat szervezett a fiataloknak, nyaranta feljártak a Bükkben lévő AFIT-üdülőbe. Nagyobbik lányuk a helyi középiskolában érettségizett, de az azóta eltelt négy év alatt egy átmeneti – a munkaügyi központ által támogatott, egy évig tartó – adminisztratív állás kínálkozott csupán számára. Kisebbik lányuk érettségi előtt áll. T-ék az AFIT-ban kezdték – és ahogyan a feleség fogalmaz, ott is végezték be életüket. A férj az AFIT szakmunkástanulója volt, T-né pedig az érettségi bizonyítvány átvételét követő második napon állt munkába a vállalatnál. A nyolcvanas években épülő AFIT-os munkáslakások egyikét vásárolták meg OTP-kölcsön és vállalati támogatás segítségével. Munkahelyük elvesztését követően, a munkanélküli támogatások lejárta után a férj egy volt kollégájával magánvállalkozásba kezdett, tehergépkocsik javítását vállalták az ország egész területén. Ha távoli munka adódott, hajnalban indultak, és késő éjjel érkeztek haza. Ha pedig nem sikerült aznap elvégezniük a javítást, a kocsiban aludtak. Munkautóként – s egyben alkalmi szállásként – T-ék családi autóját használták. Nehezítette munkájukat, hogy nem álltak rendelkezésükre azok a felszerelések, amelyek a fődarabok kiemeléséhez szükségesek, így az amúgy sem könnyű munka erőn felüli megpróbáltatásokkal járt számukra. A gyenge minőségű utángyártott darabok javítására garanciát vállaltak, ami gyakorta dupla utat és dupla munkát jelentett számukra. T-né szerint férje a testi-lelki hajsztát úgy próbálta oldani, hogy olykor mélyebben a pohár fenekére nézett. A sok bizonytalanság kikezdte a feleség egészségét, s nem sokkal a vállalat megszűnése után rokkant nyugdíjas lett.

A bizonytalanságban anyagi és lelki támaszt a feleség szülei jelentettek a család számára. Az édesapa besegített T-ék hobbikertjének művelésébe, s méhészetét megosztotta két vejével (T-né húga és annak férje is munkanélkülivé vált az AFIT illetve a termelészövetkezet felszámolásának következtében). A szülői segítség lehetővé tette T-ék számára, hogy korábbi életvitelüket a legfontosabb dolgokban megőrizhessék. T-né szülei a kárpótlást követően meglehetősen nagy földtulajdont kaptak vissza. Az idős házaspár mezőgazdasági gépeket vásárolt, s igyekezett feleleveníteni – a kor követelményeinek figyelembe vételével – a nagygazda-életmódot. Ennek megvalósításához és tovább

fejlesztéséhez úgy érezték, szükséges gyermekeik, esetleg unokáik részvétele is. T-ék azonban már idegennek érezték ezt a munkát és a belőle következő, az általuk megszokottól gyökeresen eltérő életformát. A szülők ezt meggondolatlanságnak ítélték, hisz véleményük szerint a gazdálkodásban való részvétellel nem csak talpra állhatott volna, de még gyarapodhatott volna is a család. *„Irénye azt mondta, neki annyi föld sem kell, amennyi a talpára ragad”* – emlékezik vissza T-né édesanyja. T. azért változatlanul, bár, amint anyósa megjegyzi: *„nem szívvel, inkább csak terhes kötelességből”* besegített apósáék gazdaságába.

A gépkocsijavító-vállalkozásnak és a közös családi gazdálkodásnak T. agyvérzése vetett véget. Aktív életbe való visszatérésére semmi remény nem mutatkozott; véglegesen száz százalékos rokkanttá nyilvánították. A családdal készített első interjú készítése előtt két hónappal T-né édesapja hirtelen meghalt. Jelenleg a négytagú család a házaspár rokkant nyugdíjából és korábbi megtakarításaik maradékából él. A feleség szerint legaggasztóbb gondjukat – a két lány elindítását – édesapja nem sokkal halála előtt elhárította azzal, hogy mindkét unokájának lakást vásárolt. *„Annyi kérése volt, amikor felajánlotta az összeget, hogy a közeliünkben nézzenek lakást, hogy tudjanak segíteni a férjem ellátásában. Ez most ősszel volt...Mondta, hogy intézzétek, keressétek, keressétek. Mintha érezte volna, hogy neki eddig fog tartani. Mi ezt nem tudtuk volna a két gyereknek megtenni. Lakás szempontjából tehát el vannak indítva. Rájuk lesz bízva, hogy próbáljanak valamit. Ugyanabban a házban sikerült lakást vásárolnunk a két lány számára. Ősszel nagyon örültem ennek, de a papa elvesztése nagyon rányomja a bélyegét erre az örömrre.”*²²⁰

A T. házaspár életében a feleség szüleinek szerepe dominált. Az érzelmi szálak mellett a feleség édesapjának nehéz élethelyzetekben tanúsított helytállása nem csak segítette a házaspár talpon maradásában, hanem az unokák jövőjének megalapozásához is hozzájárult. Azonban a családi összetartással, az erős érzelmi kötődéssel szemben ellenerőként hatott a két generáció szemlélet- és életvitelbeli különbözősége, amely a rendszerváltást követően előhívott – egyik oldalon nehézségek, másik oldalon lehetőségek formájában – helyzetben domborodott ki élesen. T-né szülei a föld büvkörében éltek, az elvett kis birtok visszaszerzését újjászületésként élték meg. Jóllehet modern eszközök alkalmazásával, még a biotermesztésbe is belekóstolva kezdték újra a gazdálkodást, a hagyományos paraszti életformát szerették volna visszaállítani, ahol a gazdálkodás a nagycsalád munkamegosztására épül, s a család tagjai a földet, és a vele járó kitartó, megfeszített munkát helyezik minden egyéb érdekük és értékük fölé. Gyermekeik viszont már a Kádár korszak gyermekei. A család

²²⁰ T. L-né Cz. I – vel 203 februárjában készített interjú részlete.

tagjai munkába jártak, végzett munkájukért havibért kaptak, közösségi életet éltek, szabadidejüket szórakozásra, pihenésre fordították. Az otthon végzett munka – T-né esetében a baromfinevelés, férjénél a hétvégi autójavítás – kiegészítő tevékenység volt, meghatározó jövedelmüket a lakóterületüktől elkülönülő helyen folytatták. Takarékoskodtak, „gyűjtöttek” ők is, ám megtakarításaikat nem a munkavégzésükhöz szükséges eszközök vásárlására, és a jövedelem alapjául szolgáló „tőke” növelésére, hanem életminőségük javítására, a fogyasztási javak beszerzésére fordították. A két, egymással szemben álló szemlélet egy ponton mégis közös. Mindkét generáció a maga letúnt, korábbi életmódját és a hozzá kapcsolódó eseményeket a jelen hiányaként éli meg (Assmann 1999:79).²²¹

b./ csonka család – törzscsalád

A törzscsaláddal való kapcsolat felerősödése figyelhető meg az olyan családokban, ahol a házastársak elválnak. Az esetek többségében a feleség gyerekeivel hazaköltözik szüleihez, mivel egyedül a családfenntartói és háztartási – nevelési feladatokat nem tudná ellátni, másrészt, mert a válás után nem volna mód az apa lakásból való eltávolítására. A vizsgált réteg esetében a válást követően a férj közreműködésére még a jogilag garantált formában sem lehet számítani. A válásokra a házasfelek munkahelyvesztését követő konfliktusoktól vibráló helyzetekben kerül sor, amikorra bizonyossá válik a férj végleges leszakadása a családról. Ez a családi munkamegosztásból való teljes kivonulásban, a jövedelemszerzésre való törekvés végleges feladásában, a gyermekek jövője iránti felelősségérzet tompulásában, olykor megszűnésében, az alkoholfogyasztás sorompóinak teljes feloldásában nyilvánul meg elsősorban. E folyamat során az anya számára – főleg a tíz évesnél fiatalabb gyermekek nevelése esetén – egyetlen lehetőségként a szülői házba való visszatérés marad. A visszatérés nem jelenti feltétlenül a szülők eltartóvá való előlépését, hiszen az anya épp családfenntartói kötelezettsége miatt tér vissza a törzscsaládhoz. Ezekben a családokban a háztartás az összeköltözést követően közössé válik. A jövedelmek, azaz a szülők nyugdíja, az anyának járó családi pótlékok, eseti szociális juttatások és az alkalmi munkabérek teljes összemosódása ugyan nem történik meg, azonban a közös háztartás kiadásai és a gyermekek gondozása, iskoláztatása révén keletkező terhek közös vállalása, az egymásra épülő, egymástól függő életvitel kialakítása azt mutatja, hogy a törzscsaládba térő csonka család egységet alkotva működik tovább.

²²¹ A kontraprezentikus szemlélet fogalmát Jan Assmann alkotta meg. E szerint a visszaemlékező a megélt, de letúnt valóságot a „hőskor” jegyeivel ruházza fel, míg a jelennek csak a hiányosságait érzékeli, s domborítja ki elbeszélései során.

E. 1993-ban költözött haza szüleihez, miután férje italozásait, rendszertelen életmódját nem akarta és nem tudta tovább elviselni. Háromévi különélés után elvált, s jöllehet négy gyermeket nevelt, lemondott a gyermektartási díjról azzal a feltétellel, hogy volt férje nem tarthat semmilyen kapcsolatot a gyerekekkel. Nyolc osztályt végzett, korábban betanított munkásként dolgozott az AFIT-ban, valamint kilenc évig járt birkanyírásra az egyik ilyen brigáddal. Öt éve minden nap eljár alkalmi munkára. Az utóbbi két évben a debreceni konzervgyár hűtőházában tasakol, három műszakban. Két nagyobb gyermeke már elvégezte az általános iskolát. Fia szintén alkalmi munkára jár, lánya középiskolás. A két kicsi felügyeletét – akik ötödik és második osztályosok – és ellátását a nagyszülők és a nagylány-testvér látják el. A háztartás közös, illetve E. a gyerekek után járó családi pótlékot, egyéb eseti juttatásokat és saját bérét hazaadja édesanyjának, aki kettejük nyugdíjával (a szülők a tsz-ben dolgoztak) kezeli az E. munkájából származó járandóságokat. Az együttélés tíz éve során a családtagok közötti szálak annyira megerősödtek, hogy például karácsonyra E. három testvére évről-évre közös ajándékot – a házimunkát segítő kisebb háztartási gépet – vásárol E. és szülei számára, s csak E. gyermekei kapnak külön ajándékot.

E. leginkább azt fájlalja jelenlegi életkörülményeiben, hogy nem tud eleget törődni a gyerekeivel, hiszen a száz kilométeres távolság lakó- és munkahelye között a nyolc órás munkaidőn túl még öt-hat órát vesz igénybe az oda- és visszautazás miatt. *„Sokat beszélgetünk anyuval, hogy kellene már nekem egy rendes munkahely, legalább a gyerekek miatt. Elég nehéz így, mert ha délelőttös műszakban vagyok, akkor hajnali három órakor megyünk, és délután öt órakor jövünk haza. Aztán van a délutános műszak, olyankor tizenegykor megyünk, és hajnali egyre vagyunk itthon. Most éjszakás műszakban vagyok. Ilyenkor este hét órakor indulunk, és másnap nyolc órakor jövünk haza.”* Azt is nehezményezi, hogy idősödő és sokat betegeskedő édesanyjának keveset tud segíteni, akire így szinte az egész, hétfős háztartás gondja hárul.

Arra nem gondol, hogy új házasságot kössön, kapcsolata válása óta nincs. Ha szabad ideje volna, azt teljes egészében családjának szentelné. A szüleitől való elköltözés gondolata nem foglalkoztatja. Egyrészt, mert szüleinek segítsége nélkül nem tudná ellátni a két kisebb gyermeket valamint az összes házimunkát, másrészt az érzelmi szálak, úgy érzi, az elmúlt tíz évben még szorosabbá váltak, mint amilyenek gyermekkorában voltak. Saját jövője iránt csak oly mértékben aggódik, amilyen mértékben azt gyermekei érdekei megkívánják. Élete egyetlen céljának a négy gyermek életének megalapozását tartja.

a./ A családalapítás nehézségei

A családok életét negatívan befolyásoló tényező lehet, hogy a felnövekvő generáció előtt nem áll stabil minta, a szülő élete nem lehet példaértékű számukra. Különösen nehéz azoknak a házasulandó korú fiataloknak a helyzete, akiknek nincs munkahelye, s szüleik maguk is munkanélküliek. Önálló lakás híján szüleikkel élnek együtt.

L. és felesége ötvenkét évesek. A feleség nyolc általánost végzett, a férj mezőgazdasági gépszerelő szakmunkás. L-nét az érettségi hiányára hivatkozva elbocsátották a DÉMÁSZ-tól, ahol villanyóra leolvasóként és díjbeszedőként dolgozott hosszú évekig. Méltánytalannak érezte a vele szembeni eljárást, hisz rutinja volt ebben a munkában, és mindig pontosan, hiánytalanul elszámolt. Bár járt gimnáziumba, az érettségi vizsgát egy „pártember” tanár miatt nem tudta letenni, aki „pikkelt” rá, valósággal üldözte, mert édesapja kisiparos volt. Az elbocsátást követően idegrendszere összeomlott, s az előbb csak pszichoszomatikus bajokat rövid idő múltán kimutatható szervi problémák követték. Úgy érzi, mindene beteg, operáción is átesett, ezért különösen méltánytalannak tartja, hogy csak ötven százalékos rokkanttá nyilvánították. A férjet a termelőszövetkezet átalakulása után az egyik kft tovább alkalmazta. A feleség szerint, mert „olyan jó bolond ez, hogy napi tizenhat órát is dolgozik megállás nélkül”. Ennek ellenére munkája csak szezonban van. A téli hónapokra a kft évről-évre elbocsátja, s csak a tavaszi munkák kezdetén alkalmazza újra. Ezekben a hónapokban munkanélküli járadékot kap.

Egyik fiuk már családot alapított, s Békéscsabán él. Kisebbik fiuk, aki huszonhat éves, szüleivel lakik. Szakmunkásképzőt végzett, majd leérettségizett a helyi gimnáziumban. Gyerekkora óta komolyan sportol, jelenleg egy NB I. B. kategóriás csapatban játszik. Mivel az iskola befejezését követően nem talált munkát, elvégezte a mezőgazdasági szakközépiskolát, majd a munkaügyi központ által szervezett tanfolyamok közül kettőt. Néhány szezonális és közhasznú munkától eltekintve még nem volt állása. Jelenleg méltányossági alapon szociális segélyben részesíti az önkormányzat. Az anya szerint a fiú visszahúzódó, félnék, nincs benne kezdeményezőkézség. Mindezt arra vezeti vissza, hogy fia megalázónak érzi, hogy bár mindent megtesz, hogy valamilyen álláshoz jusson, sehol sincs rá szükség. Úgy véli, fia egyre inkább magába fordul, s ez a folyamat már nem fordítható vissza. „Nem tudhatja, lesz-e valaha otthona, családja. Ilyen állapotban egy lánnyal se tud összejönni. Valamelyik nap felmentem a szobájába háromnegyed kettőkor, hogy kisfiam, gyere már le. Beteg leszel, meghülyülsz az ágyban, hát ne aludj annyit. Mert már nappal is

alszik. Csak fekszik, csak fekszik, csak fekszik. Azt nagyon csodálom, hogy magához elment beszélgetni”²²²

A fiú szeretne önálló életet kezdeni, családot alapítani, vagy legalább megismerkedni lányokkal. Azonban úgy véli, hogy a mostani helyzetében erre nincs lehetőség. S bár beszélgetéskor félénk, akadozó, belezavarodik mondanivalójába, megpróbálja úgy előadni helyzetét, mintha ez számára kényelmes volna, s csak el kéne döntenie, hogy sikeresen változtasson rajta. *„Nekem ez így kényelmes, mert anyám megfőz, kimos rám, ingyen lakom. Persze, adok pénzt, vagy bevásárolok. Most például nagyobb tétel krumplit vettem*”. Elmondása szerint a sport révén ki tudna törni helyzetéből, azonban ez azzal járna, hogy el kellene hagynia Túrkevét, ő viszont ezt nem tudja meglépni. *„Ha nyernék a lottón, akkor is itthon maradnék. Építenék egy húszmilliós villát*.” Úgy véli, anyja igazságtalan, amikor őt lustának, máskor meg depressziósnak tartja. A szociális segélyről nem ejt szót. *„A sport révén már szereztek volna állást Mezőtúron, azt el is vállaltam volna, mert be tudnék járni. Csak kiderült, hogy főiskolai végzettség kellene hozzá. Messzebb én nem megyek. Amikor Békéscsabán játszottam a bátyámék csapatában, már alig bírtam ott lenni, olyan honvágyam volt. Egyébként a bátyám is a sport révén kapott állást. De én itt maradok, inkább eljárók alkalmi munkákra. Most a sporttal keresek havi negyven-ezret, és hetente háromszor eljárók szódát teríteni. Így jön össze ötvenhatezer forint*.” A beszélgetés alatt mindig visszatér a lányokhoz, az e téren megélt sikertelenségeit leplezi, s úgy tünteti fel, hogy véleménye szerint a mai lányok nem komoly gondolkodásúak, felszínesek, csak a látványt szeretik és várják, ezért nem nagyon áll velük szóba. *„Furcsák ezek a mai lányok. Valahogy nem olyanok, mint még amikor katona voltam. Az a fontos, hogy pénz legyen. Hogy jó kocsik legyenek, csak azt nézik. Mintha más nem is érdekelné őket*...”²²³

b./ gyermektelen élettársak

Erre az altípusra egy középkorú pár példáját hozom fel. Meglehet, az „igazi” válság modell ideálisabb alanyainak a fiatalabb együttélőket tekinthetnénk, azonban úgy gondolom, őket inkább lehet az előző alcsoportba (családot alapítani nem tudók) sorolni. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a fiatalok (itt a 30 évesnél fiatalabbakat értem) körében kevésbé jellemző a tartós együttélés. Épp a „kötetlenség” miatt gyakrabban cserélik partnereiket. A végleges együttélésben gondolkodók nagyobb hányada továbbra is a házasságot választja.

²²² Részlet az L. I-né M. J-vel 2002 októberében készített interjúból.

²²³ L. I-vel 2002 októberében készített interjú részlete.

Az alább bemutatott együttélők korábban házasságban éltek, a nőnek első házasságából két gyermeke is született. Amikor az együttélés mellett döntöttek, még úgy tervezték, hogy közös gyermekük is lesz. Azonban munkanélkülivé válásuk, majd az ezt követő hosszú távú bizonytalan egzisztenciális helyzet ezt nem tette lehetővé.

P. 1956-ban, élettársa, F. 1954-ben született. Mindketten tősgyökeres túrkeveiek. S bár több költözésen estek már túl közös életük tizenegy éve során, most ismét változás előtt állnak. Legalábbis a tervek már készen állnak. A megvalósítást azonban késlelteti a férfi hezitálása, halogatása „*hol erre, hol arra hivatkozik, csak hogy maradhasson*”.²²⁴ A halogatásnak azonban egy nagyon kézzelfogható magyarázata is van. Balai ingatlanuk eladása nem ígérkezik egyszerű feladatnak. Az átmeneti városi albérletet, vagy a szülőkhöz való újbóli visszaköltözést F. nem tartja járható útnak.

A Túkevéhez tartozó *Bala* nevű külterületen az állami gazdaság szolgálati lakásokat épített az 1960-as évek elején. Ezek egyikét lakja P. és két évvel idősebb élettársa. Az asszony nincstelen családból származik. Felmenői alkalmi munkából tartották fenn magukat. P. nyolc általánost végzett, s bevallása szerint még a család jobb anyagi helyzete esetén sem valószínű, hogy tovább tanult volna. Családra, rendezett házra, kertre, nyugodt, kiegyensúlyozott életre vágyott már fiatal korában is. Ha előbbi nem is adatott meg számára oly módon, amint azt szeretete volna, mindent elkövet azért, hogy a jelenlegi keretek között a nyugalmat, a rendezett otthont, az ápolt virágos- és konyhakertet, a sokszínű baromfiudvart példás rendben tartsa. Kedélyállapotát az erős hullámzás jellemzi, amelynek hátterében nagyrészt az élettársával való „*menjünk vagy maradjunk*” kérdés feletti viták állnak. A viták hátterében pedig az az egy évtizedes élethelyzet, amelyet P. és társa – minden törekvésük ellenére – ez ideig nem tudtak véglegesen megoldani.

P. a nyolcadik osztály befejezését követően három évig „*téblábolt*”, rövid ideig a termelőszövetkezetben dolgozott, de leginkább otthon segített édesanyjának a ház körüli munkákban. 1973-ban volt osztálytársai és barátnői példáját látva úgy gondolta, munkát vállal az autójavító vállalatnál. Ezt a lépését szülei nagyon helyesnek tartották. Az AFIT-ban ismerkedett meg későbbi férjével, aki gépszerelő szakmunkásként dolgozott. Ismeretségük második évében összeházasodtak, majd 1975-ben megszületett első gyermekük. Közben a férj szüleinek, és az AFIT-os kalákában való házépítési szokásoknak köszönhetően tetőteres, négyszobás, összkomfortos házat építettek. Második gyermekük 1978-ban született. 1982-re befejezték a ház külső és belső munkálatait, a családi harmónia azonban megbomlott. „*Nem*

²²⁴ A további idézet Zs. F.-né-vel 2003. november 6-án készült interjúból származnak.

voltak ezek nagy dolgok. Nem volt nálunk kiabálás vagy egyéb. Csak nem volt jó. Már a végén semmi, a legapróbb dolog sem volt jó.” 1989-ben a házaspár a válás mellett döntött. *„Hát igen, építkeztünk az első házasságomban, és mire felépült, majdnem azt mondhatom, hogy annyi volt, hogy én a két gyerek javára lemondtam, és azt nem adtuk el. Most az apukájuk eladja, és őket kifizeti. Akkoriban is elég keveset adtak volna – négyszobás, padlásszobást építettünk – és nem is akartuk eladni a gyerekek végett se. Úgyhogy elég nehéz volt mindent előlről kezdeni a tizenöt éves házasság után.”*

A válás után gyakrabban szóba elegyedett későbbi élettársával, F-fel, aki lakatosként szintén az autójavító vállalatnál dolgozott. 1991-re kapcsolatuk komolyra fordult. Úgy döntöttek, összeköltöznek és közösen alakítják tovább az életüket. Kapcsolatuk nagy próbája volt épp az 1991. és az 1992. év, amikor elkezdődött – majd be is fejeződött a vállalat létszámleépítése. Az első évben P-t elbocsátották, F-re egy évvel később, 1992 nyarán – az utolsó elbocsátási hullámban került sor. P. szerint a vállalat megszűnése, amely egzisztenciájuk összeomlását eredményezte, nem befolyásolta döntően elhatározásukat. Úgy véli, akkor is összeköltöztek volna, ha mindketten biztonságos anyagi és társadalmi háttérrel rendelkeznek, ugyanakkor az előállt nehéz helyzet nem ébresztett bennük kételyt döntésük helyességét illetően. F. már korábban elvált, s válása után szüleihez költözött. Mivel önálló lakással egyikük sem rendelkezett, a férfi tehetősebb szüleihez költöztek, akiknek lakhatási körülményei, a családi ház mérete lehetővé tette befogadásukat. Közös életüket tehát csupán az érzelmi szálakra alapozhatták. P. nagyon szerette munkáját, s az 1991. évi elbocsátás miatti elkeseredése nem csupán pszichésen, de szomatikus tünetekben is jelentkezett. *„Tizenöt évet dolgoztam ott betanított munkásként. Nagyon bántott, kórházban is voltam, mert a cukor attól jött ki. Én azt hittem, hogy csak felszaladt a cukrom, és kész. Azt mondja az orvos, hogy ez mindig csak rosszabb-rosszabb lesz, és a korral is romlik. Hát, azt sem akartam elfogadni, hogy Úristen, én most munkanélküli leszek. Azt mondták, miért nem örülök neki, pénzt kapok, és nem dolgozom. Én ezt nem gondolom. Hanem azt gondolom, hogy még ha nem sokat keres az ember, de akkor is, van értelme a munkájának.”*

P. és F. négy évig az állam által biztosított segélyekből (munkanélküli segély, jövedelempótló támogatás), valamint alkalmi munkából tartották fenn magukat. F. főként földmunkákra, építkezésekre járt. Ezek némelyike nem tette lehetővé a mindennapi hazajárását. P. női brigádokkal a Debreceni Konzervgyárba, a szentesi baromfiüzembe járt munkára. Mezőgazdasági szezonban mindketten ilyen alkalmi brigádban igyekeztek munkát vállalni. Bár minden legális munkalehetőség érdekelt volna őket, egészen 1997-ig, a balai tehenészeti telep újraindításáig próbálkozásaik eredménytelennek bizonyultak. Mivel a telepen úgy a

munkaerő mint az ott lakók vonatkozásában nagy volt fluktuáció, nem csak munkát kínáltak mindkettejüknek, de alacsony áron meg is vásárolhatták az egyik lakást. P. a tejházban, F. takarmányosként lépett munkába. S bár P.-t erősen megviselte a városból való kiköltözés, „*a mai napig nem tudtam és nem is fogom megszokni a tanyasi életet*”, a munkalehetőség és a saját tulajdonú ingatlan ellensúlyozta a külterületi étellel szembeni idegenkedését. 2003 tavaszán azonban a gazdaság jelentős többletmunkával akarta megbízni, amelyet egészségi állapota miatt nem mert elvállalni. „*Nagyon szerettem, csak hát az az igazság, hogy nem tudtam vállalni. A tejházban voltam, de közben a gazdaság is úgy áll... Leépítették az embereket, öt vagy hat embert elküldtek, s annak a munkáját el kellett osztani. Nekem a tehének közé kellett volna menni, felhajtani. A folyosón van száz darab tehén, és azt hajtani. De ezt én nem vállaltam, mert ha rosszul van az ember, nem úgy fordul, megrúgják, már volt rá eset itt. Nem tudtam vállalni, és így munkanélküli vagyok. Én annyira hűséges voltam, meg kell kérdezni a munkatársaimat, ők megmondják. Olyan hűséges voltam, hogy én hajnalban, éjszaka is bementem, ha kellett. Mostmár ideges vagyok; nem a legjobb dolog munkanélkülinek lenni. Főleg, hogy mindketten azok vagyunk megint.*” Miután P.-t elbocsátották, F. is felmondott. „*Vele úgy történt ez a dolog, hogy ő is – hát őneki se mondtak fel, hanem ő felmondott, mert beszélt a főnökkel, hogy én ezt nem tudom vállalni, és akkor inkább ő sem dolgozik ott tovább. Őneki is több munkát adtak volna. Elvállalta volna, csak hát, mivel ez történt velem, azt mondta, hogy ha én nem, akkor ő sem fog tovább ott dolgozni. És akkor eljöttünk.*”

P. ismét munkanélküli járadékot kap, F. pedig hajnalonta bekerékpározik Túrkevére, hogy onnan valamelyik munkaerőkölcsönző kisbuszával Budapest környékére vagy Szegedre utazzon földmunkára. Általában fél háromkor kelnek, F. indulása után azonban P. még visszafekszik. Öt órakor felkel, ellátja a kecskéket, a sertéseket és a baromfit. Fontosnak tartja az önellátást, s úgy tervezi, hogy a városba való visszaköltözésük után is művel konyhakertet és tart állatokat. Úgy érzi, ha letelik a munkanélküli járadék folyósításának időtartama, akkor sem lesz képes visszazokni az alkalmi munkát végzők életritmusába. Elmondása szerint orvosi javaslatot kapott cukorbetegsége miatt a rokkantosításra, azonban ezzel a lehetőséggel nem szeretne élni. Azt reméli, ha visszaköltöznek Túrkevére, nagyobb lesz az esélye arra, hogy valamelyik közeli településen (Mezőtúron, Törökszentmiklóson) munkát talál. A balai ingatlan eladása azonban nem tűnik könnyen elérhető célnak. S míg társa számol ezzel a kedvezőtlen lehetőséggel, P. reménye szilárd, hogy még ha áron alul is, de hamarosan sikerül az ingatlannak új gazdát találniuk. Úgy véli, az árból és szerény megtakarításukból tudnak vásárolni egy parasztházat, amelyet igényeiknek megfelelően átalakítanak majd. Gyakori

hangulatingadozását ez a remény ellensúlyozza, s az a megelégedett tudat, hogy gyermekei – akik Budapesten élnek és családot alapítottak – egzisztenciája ez ideig biztonságos volt.

6. A munkanélküliség megélése és megítélése

„Úgy érzem, mint a lefejezésre ítélt, akinek nyakáról visszapattan a hóhér bárdja. Feláll, mert a törvény értelmében ilyenkor jár a kegyelem. De a pribékek karon ragadják, visszatérdepeltetik a vérpadra, fejét a tőkére szorítják. A második csapásnál már nincs kegyelem. Az első csapást Papa a halálos ágyáról is felfogta. Az Ő Gulág kárpótlásából éltem évekig.

Kínai – ahogyan én nevezem: steppelt paplan – dzsekik, second handben vett elkoszlott edzőcipők, mackónadrágok, lenőtt hajú, foghíjas, középkorú férfiak. Szemben durva, alkoholtól puffadt arcú, velemkorú asszony. Méreget, vigyorog. Istenem add, hogy ne szólítson meg. Lakkozott, hosszú körmű kezemben könny, lábamon elegáns, drága cipő. Immár az egyetlen – eddig sosem viselt, valamiféle 'alkalomra' tartogatott – cipőm. Egy sorra fűzött, műanyag székek, mint a rendelőintézetek folyosóin. Hát mégis újra karon ragadtak, mégis újra térdre kényszerítenek, fejem mégis újra tőkére szorítják. Munkaiügyi központ. Én vagyok a 660. sorszám.”²²⁵

Az idézet egy középkorú, klasszikus értelmiségi mentalitású nő naplójának részlete. A szociológiai irodalom, valamint a statisztikai adatok és a téma vizsgálata során szerzett személyes tapasztalataim egybeesőek arra vonatkozóan, hogy a magasan kvalifikált értelmiségi réteget kevésbé fenyegeti a munkanélküliség, és a lecsúszás veszélye. Minél magasabb végzettségű, és társadalmi státuszba tartozó az egyén, annál védettebb a társadalom negatív mozgásaival szemben. Az e réteghez tartozók, ha egzisztenciális válságba kerülnek is, az általában rövid ideig tart, *szellemi és kapcsolati tőkékük*²²⁶ révén statisztikailag kimutathatatlanul csekély kivételtől eltekintve meg tudják tartani a társadalomban korábban elfoglalt helyüket és presztízsüket. Egy 2000-ben készített felmérés szerint a diplomás háztartások 3 százalékát érintette a munkanélküliség, míg az alacsony (legfeljebb 8 általánost végzett) iskolázottságú háztartások közül minden ötödikben volt munkanélküli családtag (Kolosi-Tóth 2000:39). Ezek alapján talán indokolatlannak tűnik a fenti naplórészlet idézése, azonban az e helyzetben uralkodó mentális- és pszichés állapot megélése tapasztalatom szerint a még nem lumpenizálódott érintettek körében általános, legfeljebb a kevésbé

²²⁵ Részlet a disszertáció készítőjének Exitus című készülő filmregényéből.

²²⁶ Bourdieu a piactudomány működésében négyféle tőkefajtát különböztet meg. Felosztása szerint a társadalmi tagozódást az anyagi, a politikai, valamint a szellemi vagy kulturális és a kapcsolati tőke birtoklásának mértéke határozza meg.

iskolázottak megfogalmazási módjai mások. Ezt a különbséget, illetve az értelmiségi munkanélküliség sajátosságait Bánfalvy Csaba már az 1990-es derekán megfogalmazta, hangsúlyozva, hogy az értelmiségiek munkanélkülivé válása relatíve nagyobb veszteségként értelmezhető és értékelhető általában. „*Nem mindig a munkanélküliség által objektíve legveszélyeztetettebbek vagy leginkább érintettek azok, akik a leginkább megszenvedik a munkanélküliséget, és az is lehetséges, hogy még a munkanélküliség okozta hasonló veszteségek esetén is más-más megélést és politikai artikulációt hoz magával a munkanélküliség az egyes emberek és csoportok esetében.*” (Bánfalvy 1995:76).

A *Túrkeve* című havilap az 1990-es évek elejének számaint átlapozva megállapíthatjuk, hogy igen jelentős volt a városban megjelenő munkanélküliség visszhangja. Például egy, a háziipari szövetkezet megszűnésének következtében munkahelyét elvesztő nő közel egy éven keresztül rendszeresen a város nyilvánossága elé tárta az aktuális havi munkaerőpiaci változásokat, és az ehhez kapcsolódó számadatokat, valamint beszámolt a vele azonos helyzetbe kerültek életének alakulásáról.²²⁷ Mások olvasói levél keretében a munkanélküliség okozta mindennapi megaláztatásairól írtak. A következő idézet egy, a *Túrkeve* című lap 1992. május 15-i számában megjelent nyílt levélből való: „*Milyen jó nekem, hogy munkanélkülivé váltam. Roppant jó érzés annak tudatában lenni, hogy senkinek sincs szüksége a munkámra. Sőt, még díjazást is kapok érte. A tizenöt év unka után hatezer forint üti a markomat minden hónapban. Ezért csak annyit kell tennem, hogy havonta egyszer, mint aki rendőri felügyelet alatt áll, megjelenek a polgármesteri hivatal legforgalmasabb helyén, s közel három órára közszemlére teszem magam.*” Ezekből a megnyilatkozásokból az szűrhető le, hogy a rendszerváltás első éveiben az érintettek mint Káin-bélyeget viselték állapotukat, s az általuk elérhető fórumok szintjén hangot adtak elégedetlenségüknek, az őket ért sérelmeknek.

Tíz évvel későbbi terepmunkám során viszont már azt tapasztaltam, hogy az érintettek többsége mint napjaink szükségszerűségére, mint elkerülhetetlen rosszra tekint a munkanélküliségre. Megfigyelhető egyes – a korábban alacsonyabb szellemi munkás, valamint betanított- és segédmunkás – rétegek érintettjeinek esetében, hogy egyre inkább hozzászoknak ahhoz, hogy ha találnak is munkahelyet, alkalmazásuk nem „*életre szóló*”, hanem átmeneti. Az esetek majdnem 100 százalékában a munkalehetőség csupán addig az időtartamig érvényes, ameddig a munkaügyi központ támogatja foglalkoztatásukat. A felsőfokú végzettségű pályakezdők esetében is egyre gyakrabban érvényesül ez a tendencia.

²²⁷ A dolgozat függelékében a Mellékletek részben két szemelvényt közlök ebből a cikksorozatból.

Ez a korosztály – a harminc év alattiak – viszont már mintegy belenevelődtek a nehéz társadalmi helyzetbe, s a piacgazdaság által diktált, a középkorúak többsége számára nem, vagy csak nehezen elfogadható értékrendbe. Az alábbi interjúrészlet egy túrkevei, 1978-ban született, a szegedi egyetemen történész-történelem tanár végzettséget szerzett férfi elbeszélésből származik. *„Az most bevett gyakorlat, hogy egy év szerződéssel veszik fel az embereket, utána szélnek eresztik őket. Csak én attól félek, és gondolom, más, velem egykorúak is, hogy mire harmincöt évesek leszünk, már a századik munkahelyünkön leszünk. Egyetem után munkanélküli lettem. Most egy évig itt dolgoztam a múzeumban szerződéssel, most, újabb egy évre egy kisújszállási iskolába vettek fel. Én ezt már előtte megszoktam, mert érettségi után két évig nem vettek fel, és munkanélküli voltam akkor is. Három hónapig egy vágóhídon dolgoztam, addig bírtam. Tehát én már megszoktam, hogy hol van valami állásom, hol munkanélküli vagyok. Nekem ebben van gyakorlatom. Persze nehéz, újabb meg újabb helyekre bemenni, mosolyogni, színészkedni, eljátszani, hogy mindig is arra vágytam, hogy házaló legyek ennél és ennél a cégnél. Mert ha hirdetnek valami állást, abból úgylis az süil ki, hogy házalót keresnek. Ebben az országban már csak házalókat keresnek. Úgyhogy nagyon megundorodik az ember. Csalódik, elveszti az ambícióját.”*²²⁸

A munkanélküli réteghez tartozó egyének és családok életében az uralkodó érzés és állapot a bizonytalanság. Az egzisztencia-vesztéssel járó létbizonytalanságot nem szünteti meg, legfeljebb némileg enyhíti az átmenetileg vagy alkalmilag adódó munkalehetőségek megragadása. A megszerzett munka átmeneti, bizonytalan volta, a többnyire képzettségen aluli munkák vállalása csak fokozza a bizonytalanságérzetet. A létbizonytalanság mellett az egyén önbecsülését nem kis mértékben rombolja a kvalitáson aluli munkával megszerezhető – általában csekély – jövedelem, és a feketemunkával együtt járó kiszolgáltatottság. A személyiség szempontjából ugyancsak romboló hatású a legálisan – munkaügyi központ által – kiközvetített munkák körülményeinek hatása. Jóllehet ezekben az esetekben többnyire képzettségének, kvalitásainak megfelelő, vagy legalább ahhoz közelítő munkakörbe kerül az érintett, viszont frusztrálja egyrészt a munka átmeneti – általában egy éves időtartamra szóló – volta. Szembesülnie kell azzal a ténnyel is, hogy bármilyen jól látja el feladatát, bármennyire szeretné a munka hosszú távú végzését, s ha mégannyira ragaszkodnának is hozzá új munkahelyén, igen kevés reménye van arra, hogy a munkaügyi központ támogatásának megszűntével is maradhasson. Ez a szituáció azt az érzést sugallja számára, hogy saját sorsának alakítása szándékaitól, képességeitől, helytállásától – egyáltalán az ő személyétől –

²²⁸ H. V.-vel 2003. július 10-én készített interjú részlete.

teljesen független, kialakul benne a „*bármivel felcserélhető, behelyettesíthető vagyok*” deprimáló és devalváló érzése, amit akár az „*eldobható ember*” szindrómának is nevezhetünk. Az utóbbi években ez a jelenség egyre inkább dominál a munkaerőpiacon, és kíméletlen térhódítását bizonyítja, hogy nem csak az alacsonyabb iskolázottságú réteg körében válik egyre gyakoribbá alkalmazása, hanem az értelmiségi – hivatástudatot feltételező, és az esetek többségében meg is lévő – pályákon is. Interjúkészítés alkalmával egy – szociális területen dolgozó – tisztviselő hangsúlyozta, hogy az „*egyszerű emberek*” megértőbbek, míg a nehéz helyzetbe került értelmiségiek kevésbé „*együttműködőek*”, nem fogadják el, hogy „*nekik is be kell állni a sorba*”. Nem bizonyos azonban, hogy kizárólag a sorba állással lennének gondjaik. A nyilatkozó nem vette számba azt a nagyon is valószínű lehetőséget, hogy a sorba állás elutasítása a saját sorsa alakításától megfosztott polgár – ilyen értelemben tehát citoyen – tiltakozása is lehet, a személyiség maradék autonómiájának védelmére is irányulhat, de a szociális ellátásoktól való távol maradás akár sugalmazhatja azt az igényt is, hogy az érintett nem segílyt akar, hanem csupán emberi és polgári jogait. Személyiségromboló hatása mellett a társadalom – a kialakulóban lévő demokrácia – szempontjából sem veszélytelen, hiszen nem az öntudatos, a maga sorsát irányítani akaró és képes polgár attitűdjét erősíti, hanem éppenséggel aláássa azt. S mivel a társadalom nem respektálja az egyéniséget, a teljesítményt, eltekintve az úgynevezett versenyszféráktól – az „*eldobható ember*” a közéleti kérdésekkel szembeni passzivitással válaszol. Erwing Goffmann megfogalmazásában: „... *ha hiányzik a mindennapi, másokkal folytatott szociális érintkezés megerősítő visszacsatolása, az önmagába zárt egyén gyanakvó, nyomott hangulatú, ellenséges, szorongó, zavart emberré válhat*” (Goffmann 1981:197).

Az általam ismert túrkevei munkanélküli egyének és családok egyikében sem talákoztam politika és közéleti kérdések iránt érdeklődést mutató emberekkel. Jóllehet Túrkeve társadalmában érzékelhetően jelen vannak a civil szervezetek (Vadász 2002), a vizsgált réteg aktivitása ezek irányában sem számottevő.

A rendszerváltás első éveiben – mivel a munkanélküliség új, ismeretlen jelenség volt a magyar társadalomban – az érintettek megaláztatásként élték meg, és stigmatként viselték helyzetüket annál is inkább, mivel – amint azt már érintettem – a korábbi évtizedekben a közgondolkodás a munkanélküliséget egyéni hibának, a társadalmi normákat áthágó, semmibe vevő – többnyire lumpen – életvitelnek tulajdonította. A munkanélküliek számának növekedése, a társadalom valamennyi rétegének érintettsége azonban napjainkra attitűdváltást eredményezett a probléma megítélésében. Egyre kevesebben érzik szégyennek munkanélküli voltukat, s a közvélekedés is egyre inkább felmenti az egyént, s a társadalmat okolja az előállt

nehézségeért (Vásárhelyi 1995). Terepmunkám során azonban azt is tapasztaltam, hogy az idősebb, hatvan év fölötti korosztályhoz tartozók jelentős része a munkanélküliséget továbbra is egyéni hibának tartja, és úgy véli, hogy „*aki dolgozni akar, az talál is munkát*”, tehát elsősorban az egyén a felelős nehéz helyzetéért. Ennek a vélekedésnek feltehetően az a magyarázata, hogy a rendszerváltás idején ez a korosztály már nyugdíjas volt, vagy előnyugdíjba mehetett a munkahely megszűnések idején, így „*intakt*” maradt e negatív társadalmi jelenségtől.

Az attitűdváltozás általában kedvező iránya a toleranciaképesség növekedésének pozitív hatása mellett azonban azt a veszélyt is magában hordozza, hogy a munkanélküliség tényének elfogadásával a társadalom egyre nagyobb része fogadja el a társadalmi egyenlőtlenségek meglétét. Ezzel együtt elfogadja a munkanélküli-létre való berendezkedést is, amely viszont lumpenizálódáshoz vezethet.

A mai harmincévesek egy része általános vagy középiskolásként élte meg szülei munkanélkülivé válását. Tanulmányai végeztével maga is munkanélkülivé vált, mintegy belenevelődve a periférikus társadalmi helyzet okozta életvitelbe: a segélyek és különféle szociális juttatások kisajtolásába, az alkalmi, esetleges és átmeneti – képzettségtől, ambícióktól független – munkalehetőségek megragadásába. A munkaügyi központok által szervezett átképzések során ezek a fiatalok a virágkötő tanfolyamtól a boltvezetőin át a számítógépező-társadalombiztosítási ügyintéző képesítésig bukdácsolnak, előre tudva, hogy ezeknek a tanfolyamoknak további életükben aligha veszik majd hasznát. Ezek az átképzések az érintetteket csupán az „*aki időt nyer, életet nyer*” vigaszával kecsegtethetik. A kevés reményre okot adó átképzések, a néhány hónapra szóló munkahelyek azonban korosztálytól függetlenül valamennyi érintett életét negatívan befolyásolják. Hisz ahányszor kiközvetítenek egy embert valamelyik munkahelyre, annyiszor kell új emberekkel megismerkednie, új közeghez, feltételekhez és elvárásokhoz alkalmazkodnia.

A hosszú évekig, olykor több évtizedig egy munkahelyen, eredeti, tanult szakmájukban dolgozó középkorúak számára a rövid távú kiközvetítések nem csak megalázóak, hanem amúgy is romló mentális egészségüket végképp alááshatják. Részben túlélési stratégiának tekinthető, de mindenképp beszédes az a statisztika, amely az úgynevezett ötven százalékos rokkantak számának alakulását mutatja. Míg 1987-ben – a város rehabilitációs bizottságának alakulási évében – mindössze hat fő élt a *leszázalékoltatás* lehetőségével, 1992-ben, a termelőszövetkezet átalakulásának, valamint az *Autójavító Vállalat* teljes felszámolásának évében száztizennyolc túrkeveit nyilvánítottak ötven százalékos rokkanttá. A rokkantosítások száma ennél természetesen nagyobb, hisz nem csekély – amint

azt az előző fejezetben láttuk – a hatvanhét, illetve száz százalékos rokkantak száma sem. E helyen azért veszem figyelembe csupán az ötven százalékos rokkantosítások számának alakulását, mivel ezek az esetek a munkahelyvesztések után, mint túlélési lehetőségek kínálkoztak a munka nélkül maradtak számára, másrészt pedig valóságosan is jelentős volt azoknak a száma, akiknél a munkanélkülivé válás olyan pszichés zavarokat eredményezett, amelyek előbb csak pszichoszomatikus zavarokként jelentkeztek, később azonban tovább mélyítve a rossz lelkiállapotot, tényleges szomatikus problémákhoz vezettek.

7. A túrkevei munkanélküliség jellemzői

Túrkevén a gazdasági átalakulások következtében másfélezer ember vált munkanélkülivé két éven belül. Ez a város összlakosságának több mint tíz, az aktív korú lakoságnak több mint harminc százalékát jelentette. A rövid idő alatt bekövetkezett változások az egyének és a családok életét a többség esetében hosszú időre hátrányosan befolyásolták. Főként, hogy a későbbi években kiderült: több száz ember számára a munkanélküliség nem átmeneti állapot, hanem hosszú távú élethelyzet, amely korábbi társadalmi állapotának, anyagi és egzisztenciális helyzetének, megszokott életminőségének gyökeres megváltozását vonja maga után. A tartósan munka nélkül maradó emberek egy idő után nem kovácsolnak terveket, minden erőfeszítésüket leköti korábbi életvitelük – legalább látszatának – megőrzése, a korábban megszerzett javak megőrzése. Amint az egyes családtípusok ismertetésénél bemutattam, a munkanélküliség a család struktúráját is befolyásolja, olykor módosítja, illetve a fiatalok esetében a tartós munkanélküliség gátjává válhat a házasságkötésnek, új család alapításának.

A várost jellemző tartós munkanélküliség a rendszerváltást követő másfél évtizedben csekély mértékben enyhült néhány helyi kis- és középvállalkozás jóvoltából. Azonban ezek egy részének helyzetét is a fennmaradásért való küzdelem jellemzi, aminek következtében az alkalmazottak nem érezhetik biztonságban magukat. A mezőgazdasági vállalkozások – szezonális jellegük miatt – ugyancsak bizonytalansággal töltik el az ott dolgozókat, akiket évről-évre a téli hónapokra elbocsátanak. A mezőgazdasági alkalmazottak többsége minden évben három vagy négy hónapon keresztül munkanélkülivé válik, s bár a munkáltatók a szezon kezdetétől ismét foglalkoztatják őket, a munkanélküli és a foglalkoztatott státusz minőségi különbségének folyamatos megélése, az újrafoglalkoztatás lehetőségének esetleges megszűnése, a két társadalmi státusz mezsgyéjén való egyensúlyozás rányomja bélyegét jövőkéjükre.

A város vezetése úgy érzi, nem terheli felelősség a munka nélkül maradt polgárokért, hisz a rendszerváltással együtt járó gazdasági változások kedvezőtlen alakulásában nem volt szerepük, a munkahelyek teremtése pedig nem önkormányzati feladat. A problémát kizárólag a törvényben előírt kötelező segélyezési formák biztosításával, valamint a közmunka-programok alkalmazásával tudják kezelni. A város jegyzője például nem tud információt adni arról többnapos tájékozódás után sem, hány munkanélküli él Túrkevén. Úgy véli, ezeknek a számoknak a nyilvántartása és ismerete a munkaügyi központ feladata. A város első számú vezetői csupán annyit tudnak a városukat sújtó munkanélküliek „mennyiségéről”, hogy „*sokan vannak*”.

A közvéleményben a munkanélküliség a rendszerváltás meghatározó jegye, s ebből az optikai szögből ítélik meg a rendszerváltás egészét. Jóllehet kevés olyan család él Túrkevén, amelynek legalább egy tagját nem sújtotta volna az állástalanság, s a jövőbeni foglalkoztatás perspektíváiról szkeptikusan vélekednek, a középkorúak nem gondolkodnak a városból való elvándorlás lehetőségében. Ugyanakkor továbbtanuló gyermekeiket arra ösztönzik, hogy iskolavárosukban, vagy a fővárosban próbáljanak önálló életet kezdeni, s ne térjenek vissza tanulmányaik befejeztével szülőhelyükre. Ez a szemlélet a jelenlegi helyzetben vitathatatlanul praktikus, azonban gyökeres – jóllehet kényszer szülte – szemléletváltásra is utal a korábbi erős családi és helyi kötődéssel szemben.

IV. fejezet. A napszámosok

1. Történeti áttekintés

Magyarországon az alkalmi jellegű bérmunka a Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezés (1767) végrehajtását követően jelent meg. Az úrbéres földdel nem rendelkező zsellérek számára 1790-től kötelezővé tették, hogy naponta gyülekezzenek a helyi piacon – munkaerejük felkínálása céljából (Féja é.n.). *Katona Imre* e történelmi jelentőségűvé vált törvényből eredezteti a majdani kapitalizmus kezdetén megjelenő, és időről időre változó formában, de lényegét tekintve a 18. századig visszamutató – napjainkban sokadvirágzását élő – emberpiac, embervásár kialakulását (Katona 1958). Az emberpiac nem más, mint az a többé-kevésbé nyilvános hely, ahol a szabadon lévő munkaerő áruba bocsátása illetve munkavégzésre való felfogadása történik. Katona nyomon követi a munkaerő áruba bocsátásának történeti útját. *Balassa Iván* az aratómunkásokról írott művében tér ki e bonyolult probléma kifejtésére (Balassa 1994). Napjainkra tekintve *Sík Endre* írásai mutatják be az alkalmi – egyben többnyire fekete – munkából élő emberek munkavállalásának

feltételeit és körülményeit, s ennek a társadalom peremére sodródott, ám jelentős számú társadalmi csoportnak a körülményeit, életmódját (Sík 1991, 1996, 1997, 1998, 1999).

A jobbágyfelszabadítást követően a kapitalisztikus jegyek erősödésével párhuzamosan a mezőgazdaságból felszabadult – földtulajdonnal nem rendelkező – népesség számára a túlélés egyetlen útját a bérmunka-lehetőségek megragadása jelentette. Magyarországon az 1850-es évektől kezdődően a bérmunkának számos változata alakult ki. A mezőgazdaságban foglalkoztatott bérmunkások legjellegzetesebb csoportjaként a summásokat említhetjük, akik bandákba verődve távoli uradalmakba vándoroltak a mezőgazdasági idénymunkák (kapálás, egyelés, szénagazdálkodás, betakarítás, stb.) idején (Balassa 1994). Rajtuk kívül legalább ilyen számarányban és súllyal voltak jelen az agrárproletár társadalmi csoportból származó vándormunkások. Az agrárproletárok egyik része a lendületet vevő vasút- és középítkezéseken vállalt építőipari segédmunkát, más részük kubikosként a folyamszabályozások és ártéri lecsapolások földmunkáit végezte (Györffy 1929, Kiss 1981, Szabó 1986). A földtelen egykori zsellérek mellett a saját földjük hozadékából megélni képtelen törpebirtokosok – illetve azok gyermekei – alkották az idény- és napszámosmunkából élők népes társadalmi csoportját. Napszámosoknak olyan bérmunkásokat nevezünk, akik egyénileg – nem bandákba tömörülve – vállaltak munkát. Mivel ennek időtartama gyakran csak egy – esetleg néhány – napra korlátozódott, helyzetük, megélhetésük az agrárproletár rétegen belül is a legveszélyeztetettebb volt. Míg a csoportosan munkát vállalók némi védelmet, biztonságot tudhattak maguk mögött közösségük révén, az egyénileg munkát vállaló napszámosoknak semmilyen biztosítéka nem volt a munkaadóval szemben.

Túrkeve történelme folyamán mindig nagy volt a napszámból, alkalmi- illetve cselédmunkából élők aránya. A város társadalma az 1745. évi redemptio következtében szakadt ketté. Ez a kettészakadás a második világháború végéig meghatározta a település társadalmi felépítményét. Egy 1762. évi összeírás szerint Túrkeve lakosságának 41 százaléka redemptus, 15 százaléka irredemptus. A fennmaradó 44 százalékból 28 százalék a „lakók” (eltartott családtagok a redemptus családokban), 17 százalék pedig a szolgák aránya.²²⁹ Az 1900. évi népszámlálás adataiból azt látjuk, hogy ekkorra a város lakosságának nagyobb része került a társadalom alsó felébe: a 13 797 főnyi összlakosságból 43 százalék a keresők aránya,

²²⁹ 1762. évi lakossági összeírás, Túrkeve. SZÁL. Az adatokat közli Örsi Julianna: Túrkeve története a XVIII. században. In: Örsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe II. Túrkeve, 1996. 35. p. A redemptio által kialakult társadalmi feszültségek (kevés földhöz képesti túlnépesedés) következtében negyven évvel a földmegváltást követően több száz nagykunsági család hagyta el szülőföldjét, s a telepítésre váró bácskai pusztákon alapított falvakat. Az elvándorlók között tucatnyi túrkevei családot tartanak nyilván a levéltári statisztikák.

s ebből mezőgazdasági munkás és cseléd 51 százalék, aki egyáltalán nem rendelkezik földdel. Tovább árnyalja a nem túl kedvező képet, ha számításba vesszük, hogy a földdel rendelkező lakosok közel fele (1 300 család) 1-5 hold földterülettel bírt, amely nem biztosíthatta a család megélhetését.²³⁰ A törpebirtokosság és a földtelen agrárproletariátus között legfeljebb elvi határ húzható, hisz anyagi helyzetük, megélhetési bizonytalanságuk azonos életkörülmények közé zárta őket, s a törpebirtokosok, illetve azok családtagjai szezonális munkák idején elszegődni kényszerültek a nagyobb gazdákhoz részesként, illetve napszámosként. Jellemző volt viszont a túrkevei napszámos- és cselédrétegre, hogy helyben, tehát a városban vagy a városhoz tartozó tanyákon próbálta megélhetését biztosítani vagy jövedelmét kiegészíteni. Távolabbi vidékekre summásként, kubikosként vagy cselédként csak kevesen szegődtek. Az 1941. évi népszámlálás adatai hasonló arányt mutatnak a századforduló évében rögzítettel. Az öt holdnál kevesebb földdel bírók tették ki a földtulajdonosok 57,8 százalékát (1 300 család), a földdel egyáltalán nem rendelkező mezőgazdasági munkások, cselédek: az agrárproletárok aránya pedig a keresők 50,8 százalékát jelentette.

A második világháborút követő társadalmi változások következtében a korábbi idény- és napszámos munkából élő falusi agrárproletárok egy része a szocialista iparban, másik részük a termelőszövetkezetekben, de még inkább – földtulajdonnal nem rendelkezőként – az állami gazdaságokban vállalt munkát. A mezőgazdasági munkaerőigény vonzásával párhuzamosan ugyanakkor – még ha megváltozott formában is – továbbra is jelen volt a munkaerőpiacon a korábbi vándor- vagy idénymunkás. A háború után induló újjáépítési munkálatok, az épülő szocialista ipari nagyüzemek a korábbi agrárproletár tömeget Budapestre és az épülő szocialista iparvárosokba szippantották. 1945 után a korábban parasztgazdaságokban munkát vállaló napszámosok jó része hetente ingázott szülőfaluja és valamelyik iparváros között. Olykor a gyenge termőtalajú határral bíró falvak szinte teljes férfitalajukkal keresett megélhetési lehetőséget, illetve állandó foglalkoztatást családjától 100-200 kilométernyi, olykor ennél is távolabb lévő munkahelyen (Böhm 1974, Böhm – Pál 1985). Túrkevéen viszont nem csupán ez a korábban is szegény és gyenge egzisztenciájú réteg vállalta az időszakos – még inkább a végleges – elvándorlást, hanem a kulákká minősített korábbi földtulajdonosok, a termelőszövetkezetekbe belépni nem hajlandó „nyakas parasztok” rétege még inkább. A demográfiai adatok az 1940-es évek végétől folyamatos lakosságcsökkenést mutatnak. Míg 1940-ben a lakosságszám megközelítette a 14 000 főt,

²³⁰ A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálási adatai. Budapest, 1901.

addig 1950-ben már ötszázalékkal kevesebb, tizenöt évvel később, 1965-ben pedig már csupán 11 356 lakosa volt a városnak. A fordulat évétől számítva a társadalom konszolidálódásának három évtizedében (1949-1979 között) 3 603 lakos hagyta el véglegesen a települést, amely az összlakosságnak több mint 30 százalékát tette ki.

A második világháborút követően a mezőgazdasági idénymunkásokra elsősorban az 1940-es évek végén megalakuló állami gazdaságok számítottak, s e gazdaságokon belül munkásszállásokat alakítottak ki. Túrkevére főként az ország északkeleti területeiről – különösen Szabolcs megyéből – toboroztak mezőgazdasági idénymunkásokat.

Az 1745. évi redemptio következtében a földet megváltani nem tudó irredemptor lakosság és azok leszármazottai képezték a zsellérség jelentős részét. Ebből a társadalmi csoportból tevődött ki a napszámosok derékhada. Ám rajtuk kívül a földet váltott, de társadalmi és anyagi pozícióját megtartani nem képes redemptusok, illetve még inkább – a föld aprózódása következtében – a kevés földet váltani tudó redemptusok leszármazottai is ebbe a rétegbe tartoztak.

1745-ben az 1 800 fős lakosságból, amely 300 családot jelentett, 227 volt a földváltók száma. A földváltás hírére igen sok család érkezett távoli településekről is a községbe, s épp e betelepülők voltak azok, akik a legnagyobb földterületeket vették tulajdonukba. Tehát – bár erre nézve pontos szám adatok nem ismeretesek – feltételezhetjük, hogy a 300 családból a legoptimálisabb esetben is 100 család nem jutott földtulajdonhoz a redemptio során, s így elsősorban mezőgazdasági napszámosként próbálta megélhetését biztosítani. A második világháborút megelőzően - az 1938-as állapot szerint - Túrkeve lakosságának 27,8 százaléka nem rendelkezett semminő földtulajdonnal, tehát a világháborút követő földreformig a város földnélküli lakosságának aránya meghaladta az összes lakosság egynegyedét. Tekintetbe kell azt is vennünk, hogy ugyanekkor a törpebirtokosok (1-5 holdnyi földtulajdonnal rendelkezők) aránya 20,6 százalék volt, kiknek jó része saját földje mellett ugyancsak kényszerült szezonális bérmunkát vállalni. A földnélküliek és a törpebirtokosok együttes létszáma tehát majdnem elérte az összlakosság létszámának ötven százalékát.

2. A napszámoság kérdése napjainkban

Az 1990-es évek elején a magyar munkaerőpiacon megjelent egy marginális réteg – a munkaerőkínálat szempontjából legnagyobb számú társadalmi csoport. A rendszerváltás első éveiben megszűnő, vagy a magánosítás következtében átalakult ipari üzemekből, mezőgazdasági szövetkezetekből kiszorult alkalmazottak a szocialista gazdálkodás korában többé-kevésbé stabil munkahellyel rendelkeztek. A teljes foglalkoztatottságot hirdető

gazdaság- és szociálpolitika nem ismert el alternatívát, ám a „kapukon belül” tudott volt annak a rétegnek a százalékaránya, melynek jelenléte mögött nem állt valóságos termelés. A felduzzasztott létszámú munkahelyeken különösen három állománycsoportban volt jelentős a szociálpolitikai megfontolásból, valamint a bértömeg-gazdálkodás szempontjából kívánatos alkalmazottak jelenléte. A rendszerváltás által előhívott gazdasági helyzetben ezek a rétegek kerültek elsőként és elsősorban az állástalanok közé, s ezen csoportokhoz tartozók munkanélkülisége a legstabilabb. Nem kevés azoknak a száma, akik végleg kiszorultak a munkaerőpiacról.

A munkanélküliséget bemutató fejezetben ismertettem a munkanélküliek társadalmi csoportjának összetételét, e helyen mégis szükségesnek tartom ismét hivatkozni arra a két adatsorra (35. és 36. táblázat), amely a munka nélkül élő emberek legfontosabb jellemzőit mutatja, mivel ezek a mutatók együttesen szemlélve szinte kínálják azt a valóságban közel két évtizede létező megoldást, amely szerint ezek az emberek a megélhetés reményében, létfenntartásuk miatt fekete munkát kénytelenek vállalni. Az első táblázat a korábbi, munkában töltött állapotuk szerint mutatja az 1992. évre vonatkozóan a munkanélkülieknek sorát. A másik fontos komponens – az iskolai végzettség – szerinti csoportosítást a második táblázatban foglaltam össze. A fekete munkát – vagyis az egyetlen kínáló kiutat – vállalni kényszerülő munkanélküliek az alacsonyan képzett, vagy a munkaerőpiacon nem versenyképes kvalifikációval rendelkezők közül kerültek ki, ami az állománycsoportbeli felosztást tekintve a táblázatba foglalt első hat állománycsoporttal mutat megfelelést. Az első két állománycsoport az alacsony iskolázottságú – legfeljebb nyolc általánossal rendelkező – segéd- és betanított munkások csoportja, a harmadik csoport az érettségizettek – szakképzetlen, adminisztratív munkakörben foglalkoztatott „irodisták”, akik szinte teljes számban nők – köréből tevődött ki. A túrkevei AFIT összeomlásának évében – 1992-ben – az 1 438 fő regisztrált munkanélküliből 705 fő volt a betanított munkások száma, az ügyintézőké és ügyviteli alkalmazottaké pedig 133 fő. Összesen 838 fő, amit azt jelenti, hogy a fent említett körből tevődött össze a példaként hozott évben a város munkanélkülijeinek hatvan százaléka. Ugyanezek az adatok az iskolai végzettséget alapul véve a következőképpen alakultak: a nyolc általánosnál kevesebb, vagy nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkező munkanélküliek száma 640 fő volt, az érettségit adó középiskolát (gimnázium, szakközépiskola, technikum) végzettké 219 fő; ami összesen 859 főt jelent. E három állománycsoport közül kettőben – a betanított munkások és az adminisztratív munkaköröket betöltők körében – amint a 36. számú táblázatból is kitűnik – domináns a nők jelenléte. Az 1992. év adatait tovább elemezve, azt látjuk, hogy az összes (133 fő) munkanélkülivé vált

ügyintéző és ügyviteli alkalmazottból 110 főnyi a nő; a betanított munkások esetében az összes munkanélküli betanított munkás (307 fő) között pedig 137 nőt találunk. Ez százalékban kifejezve azt jelenti, hogy az aktív korú, de munkából kieső nők legnagyobb arányban (79 %) a gimnáziumi érettségivel rendelkezők közül kerültek ki, míg a legalacsonyabb a nők aránya (8 illetve 9 %) a technikumi és a főiskolai végzettséggel rendelkezők között.

Túrkevéről sajnos nincs olyan idősoros adatunk, amely lehetővé tenné az országos képpel való összehasonlítást, mivel erre a városra vonatkozóan sem áll rendelkezésre a foglalkoztatottakra, illetve azok összetételére, valamint megoszlására vonatkozó statisztika, vagy akár helyi hatósági kimutatás. Az országos adatok sem követhetők nyomon idősorokban, mivel a statisztikai évkönyvek nem, vagy kiegyensúlyozatlanul közölnek a foglalkoztatottságra, illetve munkanélküliségre vonatkozó adatokat. Azonban még ha ismernénk is a legálisan foglalkoztatottak és a munkanélküliek számát, az esetben is csak becsült számokban gondolkozhatnánk az illegálisan foglalkoztatottakra vonatkozóan. Az iskolai végzettség szerinti és nemenkénti arányokat Túrkeve és az ország viszonylatában a rendelkezésre álló 1992. évi adatokat figyelembe véve úgy tűnik, hogy a város foglalkoztatottsági helyzetének alakulása főbb vonalát tekintve az országoshoz hasonló képet mutat. A munkanélküliség csakúgy mint az országos átlagot tekintve, elsősorban szakmával nem rendelkező, ezen belül is kiváltképp az alacsony iskolai végzettségű állománycsoportbelieket érintette.

A gazdasági átalakulások negatív következményei – melyek legerőteljesebben a munkaerőpiacon jelentkeztek – tehát a szakképesítéssel nem rendelkező munkavállalókat érintették legérzékenyebben. Belőlük alakult ki már a rendszerváltás első éveiben a munkanélküliek derékhada, s napjainkra úgy tűnik, ők azok, akik a legális munkaerőpiacról végleg kiszorultak. Az állami juttatások – munkanélküli járadék, jövedelempótló támogatás, szociális segélyek különböző formái – kimerítését követően esélyeik és reményeik egyaránt szertefoszlottak. A szociális háló gyenge tartóképességű és egyre táguló szeméin kicsúszva, a fekete gazdaság ingoványos talaján gyakorolják a túlélést.

3. Az „alkalmazás”

3. 1. Az alkalmi munkát vállalók összetétele

Az 1990-es évek elejétől a munkanélküliség megjelenése sőt – amint azt az előző fejezetben láttuk – a város arányait tekintve tömegessé válása, ezzel egyidőben az új munkahely-szerzés lehetőségének elenyésző esélye, a reménytelenség, a létbizonytalanság és

a jövőtlenség az állami ellátásból kiszorultak (de a még az abban részesülők egy része esetében is), akárcsak az ötven százalékos rokkantak számára az életminőség javításához, olykor a legegyszerűbb létfeltételek biztosításához egyetlen lehetőségként az alkalmi munkák vállalása kínálkozott.

A napszámosok társadalmi összetétele – korábbi társadalmi státuszukat tekintve – vegyes. Iskolai végzettség szempontjából dominál a nyolc osztályt végzett, korábban az AFIT-ban vagy a tsz-ben dolgozó szakképzetlen fizikai munkások, valamint a korábban irodai munkát végző, érettségizett, de szakképzettséggel nem rendelkező női munkások aránya. A harminc év alatti alkalmi munkavállalók között olyan pályakezdő, főiskolát végzett fiatalok is vannak, akik tanulmányaik befejezése óta rendszeresen alkalmi munkából tartják fenn magukat. Korosztály szerint az alkalmi munkások derékhadát a nők és férfiak esetében egyaránt a középkorosztály jelenti. Ennek egyrészt a már említett szakképzetlenség az oka, másrészt, a kínálkozó csekély számú legális munkalehetőség a középkorúak számára nehezebben elérhető – köztudott, hogy negyven év fölöttieket a munkáltatók nem szívesen alkalmaznak. Az alkalmi munkalehetőségek között csak ritkán adódik szakmunka a Túrkevén leggyakoribb autószerelő, mezőgazdasági gépszerelő szakmunkások számára. Nagyobb szerencséje a kőműves, az ács, esetleg az asztalos szakmunkásoknak lehet.

Mivel az alkalmi munkák jelentős hányada illegális, erről a rétegről hiteles statisztikát készíteni lehetetlen. Az 1990-es évek elején kezdett virágozni Túrkevén az „alkalmizás”, azonban az évtized végére – egyes cégek Magyarországról való kivonulása, vagy felszámolása következtében – az alkalmi munkalehetőségek köre szűkült. A túrkevei Polgármesteri Hivatal Hatósági Osztálya 2002. december 31.-i kimutatása szerint azonban a csökkenés ellenére az aktív korú lakosság (4 436 fő) több mint egyharmada (1 230 fő) élt alkalmi munkából. Ehhez hozzá kell vennünk, hogy ez a szám nem lehet pontos, mivel a fekete munkát végzők egy része regisztrált munkanélküli, más részük rokkant nyugdíjas, akik legálisan nem vállalhatnának alkalmi munkát – tehát nem vallják alkalmi munkásnak magukat. Sajnálatos, hogy a városban csupán ebben az egyetlen évben történt próbálkozás a népesség ilyen aspektusból történő számbavételére. 2003-ban a nem regisztrált munkanélküliek 71,4 százaléka dolgozott nem bejelentett munkaviszonyban.²³¹ Adatok híján a város vezetői – és lakói is – úgy becsülik, hogy általában kétezer embert érinthet a városban a napszámos- vagy alkalmi munkavégzés.

²³¹ Polgármesteri Hivatal Hatósági Osztályának adata, Túrkeve.

3. 2. Az alkalmi munkaerőpiac működésének jellemzői

Jóllehet az alkalmi munkavállalás immár másfél évtizede a város teljes lakosságának több mint tíz százalékát érinti, Túrkevéen nem találunk nyomokat, amelyek a „klasszikus” értelemben vett – a második világháborút megelőzően mezővárosainkra is jellemző – emberpiac (Kiss 1981:325) működésére utalnának. Ennek oka nyilvánvalóan a kisvárosi miliő, ahol is az ismeretségek, a személyes kapcsolatok erősek („mindenki ismer mindenkit”). Ezt a feltételezést látszanak erősíteni Sík Endre korábban hivatkozott munkáiban leírtak. A kilencvenes évek elején az alkalmi munkalehetőségeknek hamar híre ment, s a rokonok, szomszédok, volt munkatársak „vitték” egymást a kialakuló munkacsapatokba. *„Ismeretségek vannak. Vagy valaki a vállalkozót ismeri, vagy egy másik munkatársat, és azon keresztül jut be. Vagy esetleg hallotta, hogy ez az ember foglalkozik ilyesmivel, és akkor ő is próbálkozik nála. Az első társasághoz, akikhez kerültem, egy ismerősömön keresztül történt. Megkérdeztem tőle, van-e rá lehetőség, hogy én is menjek ahhoz a vállalkozóhoz, aki őket szervezte. És akkor megbeszéltük, mikor, honnan indulunk, mit kell vinni, meddig tart a munka, mikor van fizetés.”*²³²

A napszámosmunkát munkacsapatok végzik, amelyek létszáma változó. Ennek meghatározója a „vállalkozó” által felvállalt bér munka időtartama, illetve mennyisége. A hosszabb távú, illetve több éve működő alkalmi munkák esetében, de még a szezonális munkáknál is kialakul egy-egy olyan mag, amelyet a „vállalkozó” a legmegbízhatóbbnak ítél, s munka esetén őket keresi meg elsőként. Gyakran az új alkalmi munkások beszervezését is ezekre a megbízható munkásokra bízta.

A napszámosmunkát vállaló férfiak munkacsapatba kerülése ugyancsak informális úton történik, viszont az információszerzésre – s magára a munkavállalásra is – általában valamelyik kocsmában kerül sor. Sík Endre napjaink emberpiacára érvényes definícióját, mely szerint napjaink emberpiaca *„a munkaerőpiac azon piachelyi formája, amelyen informális munkaerő-piaci tranzakciók zajlanak”* (Sík 1999:97) a túrkevei alkalmi munkavállalás esetében is megállja a helyét. Hozzá kell azonban tennünk, hogy formájában különbözik a Sík Endre által leírt budapesti „piacok” bármelyikétől. Egyrészt a helyszín tekintetében, hiszen a kocsmá vendéglátóipari egység”, tehát nem tekinthető a munkaerő kereslet-kínálat direkt helyszínének. Ugyanakkor viszont az is igaz, hogy nem egy munka nélkül maradt, alkalmi munkát kereső férfi elsősorban információszerzés miatt tér be

²³² 30 éves érettségizett, főiskolai tanulmányait anyagi nehézségek miatt megszakító nő. Az interjú 2003 augusztusában készült.

valamelyik kocsmába, s a „vállalkozók”, vagy azok megbízottai is gyakran a kocsmában szereznek munkásokat.

A túrkeveit a nagyvárosi piac jellegétől megkülönbözteti a munkaadók és munkavállalók közötti viszony is. A tízezer főnyi lakosságú Túrkevén nem idegenként áll szemben egymással a munkaadó és a munkavállaló, többnyire ismerik egymás anyagi helyzetét, családi körülményeit, korábbi társadalmi státuszát, tehát a munkalehetőség felkínálása, illetve annak elvállalása előtt mindkét fél – tapasztalatok és nem pillanatnyi benyomások szintjén - mérlegelni tudja a lehetőségben rejlő esélyeket vagy buktatókat. A város alkalmi munkavállalói tudják, melyik „vállalkozó” fizeti ki a hét leteltével pontosan a nekik járó összeget, ismerik azokat, akik legális munkalehetőséget tudnak olykor ajánlani, s bár némely munkát kínáló megbízhatatlanságáról hallomásból vagy saját tapasztalatuk útján meggyőződtek, egyéb lehetőség híján az azok által felkínált munkát is elfogadják. *„Itt, Túrkevén nagyon gyorsan terjednek a hírek, hogy most ennek van munkája, annak van, mert elég, ha ismerősök közt... Mert ha én vállalkozó vagyok, és összejön egy munka, akkor szólok például a családtagoknak, hogy figyelj, van munka jössz velem, hozhatsz még ennyi meg ennyi ismerőst.”*²³³

3. 3. A „vállalkozók”

Az állami vállalatok összeomlása, a külföldi tőke megjelenése valamint a munkanélküliségből összeadódó szomorú háromszög haszonélvezői Túrkevén fiatal – huszon- és harmincas éveikben járó – iskolázatlan férfiak. Egyik módja jövedelemszerzésüknek a többnyire illegális munkaerőkölcsönzés, amely a helyi és környékbeli munkanélküliek nagyobb ipari cégekhez feketén történő „leszerződését” jelenti. A vállalkozó fogalom hallatán a túrkeveiek elsősorban rájuk, s nem a társadalmi-gazdasági értelemben vett, iparral és kereskedelemmel foglalkozó személyekre asszociálnak. E szűk, alacsony létszámú – 12-15 fős – csoportról csupán közvetett módon lehet információkat szerezni. Kapcsolatot a „külvilággal” nem tartanak, házaikat körbekamerázzák, s állítólag kockázatos dolog érdeklődni, kérdezősködni utánuk.

Az utóbbi években nagy – 150-200 négyzetméter alapterületű – amerikai típusú házakat emeltek. A házak citromsárgára, eperszínűre, élénkzöldre festettek, az ajtók és ablakok szemei vastag, domború üvegből készültek. Udvaraik jó része díszes műkövel lerakott, egy-egy téglalap alakú parcellát hagynak szabadon pázsitnak. A kovácsoltvas

²³³ Részlet P. A. 28 éves főállású anyával – korábban alkalmi munkára járó – 2002. márciusában készült interjúból.

bejárattól a garázsig, illetve a lakás ajtajáig haladva, kétméterenként alacsony udvari lámpások övezik az utat. Az utóbbi években divatja van ezekben a kertekben a gipszből készült állat- valamint sellőszobroknak és a készen vásárolt, terrakotta színűre pácolt „kerekeskutaknak”. Van olyan „vállalkozó”, akinek kertjében szimmetrikusan, egymástól egyenlő távolságra elhelyezve, már hat ilyen „kutat” is számlálhatunk. *„Szép házakat építenek. Ez egyébként nagyon irritálja a lakosságot. Egyikük nyolcvanmilliós házat épített. Azt hangoztatja, hogy ha nem teszi ki a lábát a házból, akkor is megkeres 5-6 millió forintot. Mert ez egy hálózat. Van ő, meg még néhány család, akik ebből élnek. Csak hát, nem az európai normák szerint. De most ők jelentik itt a városban a gazdasági erőt. Ha itt Audit vagy BMW-t lát, az mind az övék.”*²³⁴

A városban már az 1950-es években kialakult több olyan – cigányok által irányított, és ugyancsak cigány munkavállalókból álló – csoport, amely az első időkben a környező települések termelőségvetkezeteiben és állami gazdaságaiban vállalt birkanyírást. A munkacsapatokat mind az ilyen közösségben dolgozók, mind a kívülállók brigádoknak nevezték. Egy-egy brigádban – amely elsődlegesen rokonsági alapon szerveződött – általában 7-8 ember dolgozott. A nyírás szezonális jellegű munka, amely március elejétől – enyhe tél esetén akár már február végétől – május végéig, június elejéig tart. A munkaadót az első időkben a brigád vezetője kereste meg, egy-két szezon elteltével viszont kapcsolatuk állandóvá vált egyes juhászatokkal, így évről-évre visszatértek a már ismert helyekre. A brigád szervezésén, a munka felkutatásán túl a brigádvezető bonyolította a munkások utaztatását, valamint szállást és napi háromszori étkezést biztosított számukra. Mivel ezt a munkát időre és teljesítményre kellett végezni, megesett, hogy a nyírók távolabbi helyekről csak havonta, olykor ennél is ritkábban tudtak haza menni.

A birkanyírás kemény, de jól jövedelmező munkának bizonyult, és a hetvenes évek végére körülbelül tucatnyi brigád járta az országot, sőt, az 1980-as évek elejétől Romániába is rendszeresen átjártak nyírások idején. A helyiek a birkanyírásra vezetik vissza, hogy az 1980-as évektől Túrkevén elenyésző a szegény, illetve anyagi szempontból hátrányos helyzetű cigányok száma, valamint, hogy brigádvezetőik az 1980-as évek közepére sokkal jobb anyagi – az akkori helyi fogyasztási, lakberendezési szokásokat tekintve nem egyszer luxus – körülmények között éltek, mint az átlag túrkevei lakosok.

Az 1990-es évek elejétől – a termelőségvetkezetek és az állami gazdaságok megszűnésével – a juhágazatok drasztikus csökkentése illetve sok helyen teljes felszámolása

²³⁴ Részlet egy 2004. január 13-án készített interjúból.

következtében az addig prosperáló munkalehetőség minimálisra apadt. Az egykori brigádvezetők azonban – de még inkább már a fiaik – részben korábbi kapcsolataikat felhasználva, részben anyagi helyzetüknek köszönhetően új kapcsolatok révén, mint alvállalkozók jelentek meg a munkát kínáló nagyobb – főként budapesti és dunántúli – cégeknél. Az első években inkább mezőgazdasági idénymunkákat vállaltak a nagygazdaságokban, a későbbi években azonban egyre inkább az ipari vállalatoknál jelentek meg. *„Eleinte fametszésre, hagymaszedésre, egyéb ilyen munkákra. Először a magángazdáknak dolgoztak, ahol már járatosak voltak, mert jártak oda birkát nyírni. Meglátták ebben a nagy lehetőséget. Megfizettek egy embert, akinek van esze, hogy intézze ezeket a dolgaikat. Na persze, nem túrkevei, hanem szolnoki, de még inkább pesti ügyvédeket, adótanácsadókat.”*²³⁵ A megszerzett munkához a helyi és környékbeli munkanélkülivé vált munkásokból, tsz dolgozókból, adminisztrátorokból, ügyintézőkből toborozták a munkaerőt. Az első időben bérelt Barkasokkal, később már nagyobb – és többnyire saját tulajdonú – buszokkal szállították hajnalonta a napszámosokat. Az 1990-es évek közepére munkaerő-piaci pozíciójuk megerősödése lehetővé tette, hogy nyugat-dunántúli nagyvállalatok alvállalkozásra hirdetett bér munkáit is megszerezzék. Az ilyen – napi járással semmi módon meg nem oldható – munkák végzésének időtartamára szállást bérelnek munkásaiknak, és napi egyszeri étkezésüket is biztosítják.

Vállalkozásaik központja – lakóhelyük – Túrkeve, azonban hatáskörük a város körülbelül 60 kilométeres sugarú körzetére, valamint a Túrkeve-Budapest közötti útvonal kistelepüléseire is kiterjed. A reggeli műszakokra például hajnali két órakor indulnak a kisbuszok Túrkevéről, mivel a 90 kilométerre fekvő debreceni konzervgyár hat órai munkakezdéséig több települést (például Karcag, Nádudvar, Kaba, Mezőtúr, Püspökladány) kell érinteniük, hogy összeszedjék a munkásokat. Túrkevéen évente hozzávetőleg – mivel hivatalos kimutatás nincs – kétezer főt érintett az 1990-es években az illegális foglalkoztatás. Becslés szerint évente 6-7 ezer főre tehető azoknak a feketén dolgozó munkanélkülieknek a száma, akiket a tucatnyinál kevesebb túrkevei „vállalkozó” „foglalkoztat”.

E „vállalkozók” társadalmi státusza alacsony maradt ugyan; csak néhányuk fejezte be általános iskolai tanulmányait; gazdasági erejük révén azonban komoly kapcsolati tőkét is képesek voltak kovácsolni. E két tényező összefonódása az esetek többségében mentesíti őket a „lebukás”, illetve a szankciókat maga után vonó törvényi felelősségre vonás alól. Másrészt, az általam ismert vizsgálatok végkifejlete sem valóságos eredményt hozott, hiszen a szálak

²³⁵ Részlet Sz. E. közalkalmazottal 2002. december 7-én készített interjúból.

egyik esetben „egy pipás öregasszonyhoz”, másik esetben egy, a hajléktalanság közelében járó alkoholistához vezettek.

A túrkevei társadalmi és anyagi polarizáció e groteszk sajátossága már az 1990-es eleje óta csillapulni nem tudó felháborodást vált ki a város polgáraiból. A helyiek szerint az 1990-es évek közepén – különösen 1993-2000 között - virágzott ez a tevékenység. Ezekben az években „hajnalban fél Túrkeve kint ácsorgott, várta a kisbuszokat”. Az érintett külföldi cégek közül több is kivonult a magyar gazdasági életből, így az ezredfordulótól jelentősen csökkent a feketén foglalkoztatott emberek száma. A túrkevei Polgármesteri Hivatal Hatósági Osztálya 2002. december 31-i kimutatása szerint azonban e csökkenés ellenére az aktív korú lakosság (4 436 fő) több mint egyharmada (1 230 fő) élt alkalmi munkából.

A „vállalkozók” állítólagos országos kiterjedésű kapcsolatrendszerük révén jutnak azokhoz az információkhoz, amelyek alapján a bér munkásokat jelentős számban alkalmazó nagyvállalatokat megkeresik. Egyesek szerint nem saját maguk, hanem „pesti ügyvédek” révén tárgyalnak a vállalat vezetőségével az alvállalkozásba kivett bér munkavégzés feltételeiről. Mások szerint jelentős összeget fizetnek az egyes vállalatok kulcsembereinek, s ezek révén jutnak nagyobb és hosszabb távú munkákhoz. Mivel az érintett nagyvállalatok nem saját maguk alkalmazzák az ott bér munkát – összeszerelést, csomagolást – végzőket, hanem az alvállalkozó, nem tartják nyilván az ott dolgozókat, s a munkáltatással járó – társadalombiztosítási, nyugdíjpénztári és egyéb – munkáltatói járulékok hivatalosan az alvállalkozókra hárulnak. A túrkevei „alvállalkozók” azonban nem saját nevükben lépnek be egy-egy nagyvállalat óriáskerekébe. Általában a társadalomból teljesen kicsúszott – alkoholisták, börtönviselt, hajléktalan, analfabéta – embereket nyernek meg néhány ezer forint vagy egy-egy üveg ital révén ahhoz, hogy aláírásukat adják, amely szerint ők az alvállalkozók. Így megkerülik a foglalkoztatással együtt járó költségeket, s a nagyvállalattól kapott fejpénznek csupán felét – némelyek szerint annál is kevesebb hányadát – fizetik ki munkásaiknak. E manőverek jóvoltából az esetleges APEH ellenőrzések során – amint volt is erre példa Túrkevéen – a kör tehát az aláírását adó szociálisan elesett emberekhez érve zárul be. *„Én is voltam APEH-es egy ideig, és a testvérem is ott dolgozik, a kisvállalkozók osztályán. Volt valaki, azt mondta, hogy ő ennek utánajár. Mondja, hogy mutassa a papírokat, igen ám, de azt feleli, hogy alvállalkozásba adta a munkát. Megy egy alvállalkozóhoz, az ugyanazt mondja. A végén egy pipás öregasszonyhoz került, az volt az utolsó láncszem.”*²³⁶

²³⁶ Részlet K. J. tsz-ügyvezetővel készített interjúból. 2002. április.

Jóllehet az „alkalmazottak” és az egész város lakói előtt ismertek a tényleges „vállalkozók”, név szerint csupán a „legbátrabbak” merik megemlíteni őket. Az általuk alkalmazott munkások pedig kerülő válaszokat adnak például arra a kérdésre, kitől kapják a fizetést, ki mozgatja a rendszert. Bár megítélésük a városban egyértelműen kedvezőtlen, a fekete munkát végző munkanélküliek úgy vélik, megélhetésüket ezek a törvényt megkerülő emberek biztosítják, még ha kevés pénzért, sok fáradságért, s a nyugdíj- és betegellátás valamint táppénz reménye nélkül is. A jelenség által nem érintett, fiatalabb korosztály tagjai között is megfogalmazódnak olyan vélemények, hogy a városnak tulajdonképpen szerencséje van ezekkel a „vállalkozókkal”, hisz enyhítik az amúgy is nagy pénzeket elvivő szociális ellátásokra fordítandó kiadásokat. Ami azért így természetesen nem igaz, hisz a fekete munkát végzők nagyobb hányada nincs nyilvántartva sem a munkanélküliek, sem az aktív jövedelemszerző lakosok csoportjában, tehát a szociális juttatásokra jogosultak. Ezzel az elenyésző számú pozitív értékeléssel szemben a város közvéleménye felháborítóan és megengedhetetlennek véli az effajta foglalkoztatást, s azt a helyzetet, hogy a gazdag „vállalkozók” a lecsúszó – korábban aktív dolgozó – családok kilátástalan helyzetét saját meggazdagodásuk érdekében ilyen módon és mértékben használják fel. *„Van néhány család, akik ebből élnek. Csak hát, nem európai normák szerint. Ford buszokkal viszik az embereket az N. N. emberei a budapesti csokoládégyárba. Százötven embert visz naponta. Ez nem mind túrkevei, a környékről is szállítja a munkásokat. Ebből ők nagyon szépen megélik. N. N. nyolcvanmilliós házat épített. Azt hangoztatja, hogy ha egész nap nem teszi ki a lábát a házból, akkor is megkeres öt-hatmilliót. Ez egyébként irritálja a lakosságot. A polgárság részéről komoly elutasítás van ezzel a viselkedéssel szemben. De ők ezzel ki is akarnak tűnni. Tehát ezek a kocsi, meg a száguldozás az utcákon, ez nekik tetszik.”*²³⁷

3. 4. Az alkalmi munkák típusai

A Túrkevény napjainkban meglévő napszámos munkákat kétféleképpen csoportosíthatjuk. Egyrészt a munkavégzés helye, másrészt a munka jellege szerint. A munkavégzés helyét tekintve gyakoribb a kétszáz kilométeres távolságon belül elérhető munkahelyeken való foglalkoztatás. A napi utazással megoldható napszámosmunkák, ezen túl – főként az 1990-es években – nyugat-dunántúli városok kínálta munkalehetőségek is vonzóak voltak a város munka nélkül maradt lakosai számára. Ez utóbbiak a több száz

²³⁷ Részlet egy hajdani városi vezetővel 2004 január 13-án készült interjúból.

kilométeres távolság miatt a munkavégzés időtartamára ottlakást igényeltek. Ezeknek a bér munkák nagy részét három műszakban, heti váltással végzik a napszamosok.

Az otthonba való mindennapos visszatérés a gyermekes szülők – különösen a nők – számára fontos. Az egyedülállók, a fiatal házások, a gyermektelen párok gyakran szívesebben vállalják a többhetes távollétet, illetve a családos férfiak is – főként tavasztól őszig, a nagy építkezések és kubikos munkák idején – kényszerülnek erre a megoldásra.

Az alkalmi munkák jellegét tekintve három csoportot különböztethetünk meg. Valamennyi munkatípusra jellemző, hogy nem igényel szakképzettséget, tehát a hagyományos értelemben vett segéd- és betanított munkák kategóriájába sorolható. Az első csoport a mezőgazdasági jellegű munkák: kapálás, egyelés, címerezés, hagymaszedés- és tisztítás. Egy másik típus a hagyományos földmunka, tehát a kubikolás. A legáltalánosabb, legnagyobb munkaerőt alkalmazó típus a gyári „alkalmizás”, amely jórészt összeszerelő- és csomagoló tevékenységeket jelent. A székesfehérvári IBM működésének éveiben nagy számú túrkevei nő kapott munkát az alkatrész-összeszerelő csarnokaiban csakúgy, mint az ócsai radiátorgyárban, a budapesti csokoládégyárban, a debreceni konzervgyár mélyhűtött termékeket tasakoló részlegében, valamint a szentesi baromfifeldolgozó szalagjai mellett.

A kubikolás hagyományosan férfimunka. A mezőgazdasági jellegű bér munkák esetében közel azonos a férfi és a női napszamosok aránya, míg a gyári munkákat zömében nők végzik. Jóllehet a szalag mellett végzett, összeszerelő és csomagoló munka nem feltétlenül női tevékenység, a napszámba járó férfiak idegenkednek ettől a munkalehetőségtől, amit, ha önmagában nem is tartanak alacsonyabb presztízsűnek, mint például a kukoricakapálást, legtöbbször „asszonyi munkának” neveznek. Ebből az következik, hogy legalább annyira elfogadhatatlannak tartják ezt a helyzetet, mint ha az otthoni, úgynevezett házimunkákat nekik kellene elvégezniük. A nők, akik általában már megszokták az alacsonyabb presztízsű munkákat és az alacsonyabb béreket, szinte bármilyen munkalehetőséget megragadnak, s kitartanak a munkalehetőség befejeztéig. Ez utóbbi többnyire magának a gyárnak a megszűnését jelenti. Túrkevéről több tucatnyi munkanélküli évekig naponta járt Bicskére, ahol számítógép-alkatrészeket összeszerelő üzem működött, valamint Székesfehérvárra, az IBM-be, egészen e foglalkoztató üzemek megszűnéséig. *„Jártam alkalmizni Pestre, Pomázra, Bicskére. A bicskei tők jó volt, mert számítógépekbe szereltünk kábeleket, pénztárgépekbe kis alkatrészeket. De ez egy megszűnőben lévő cég volt, azért volt annyira laza. De ahol komoly munka folyik, ott hamar kiszúrja a szalagvezető, ha valaki jól dolgozik. Például a csokigyárban, amikor a jobb szaloncukrokat raktuk, s azok díszes rekeszekbe kerültek négyesével – volt, aki nem tudta a négyet belerakni. Ott mindenféle*

embert meg lehetett találni. Az érettségizettől az olyanig, akinek nincs meg a nyolc osztálya. De volt köztünk főiskolát végzett is. Egyszer elvittek a radiátorgyárba, Ócsára. A munka még hagyján lett volna, mert egyszerű dolgom volt: egy kis falimelegítőt kellett dobozba rakni. Hanem, akik ott dolgoztak... Mocskos, trágár beszéd. A munkások nagy része pedig nem is értett, nem is beszélt magyarul.”²³⁸

A nők csak a legkritkább esetben hagyják ott saját akaratukból a munkát, erre az interjúkészítés során alig akadt példa. *„Én sokat jártam alkalmazni. Összeszerelni, de főleg mezőgazdasági munkára. De az csak idény jellegű, úgyhogy télen mindig mást kellett megpróbálni. Egyszer elmentem a szentesi baromfifeldolgozóba. Két napig bírtam, a harmadikon már nem bírtam elmenni. Amikor jöttek a csirkék felakasztva a szalagon, még éltek, s úgy forrázták őket, hát azt nem bírtam nézni.”²³⁹*

4. Családi élet, mentalitás

4.1. A „nemek harca”

Az alkalmi munkát vállalók alacsony társadalmi státuszát egyrészt korábbi munkahelyvesztésük következtében előállt lecsúszó anyagi és egzisztenciális állapotuk, másrészt az alkalmi munkavállalással együtt járó bizonytalanságok – a nyugdíjalap, a betegbiztosítás hiánya, a táppénz-jogosultság elvesztése – jelenítik meg társadalmi szinten. Az egyén szintjén a presztízsvesztés, az önleértékelés, a létbizonytalanságból fakadó frusztrációk és félelmek a leginkább kitapinthatóak. Különösen azért jelent nagy presztízsvesztést a napszámos élethelyzetbe kerülés, mert a második világháború után ez a munkafajta kiszorult a település lakóinak életéből. A rendszerváltás előtt az alkalmi munkából biztosított megélhetés és a vele járó életmód a munkanélküli állapottal azonos megítélés alá tartozott. A munkahellyel nem rendelkező, vagy csak alkalmanként munkát vállaló egyéneket a közvélekedés a lumpen életvitelt folytató szűk réteghez sorolta. Ugyanakkor a mezőgazdasági idénymunkák során az alkalmi munkavégzés nem járt presztízsvesztéssel, a növénytermesztő háztáji gazdaságokban egyébként sem dominált a fogadott napszámosok alkalmazása. A betakarítás során – hasonlóan más, az egyéni és családi erőt meghaladó méretű tevékenységek végzéséhez – a „besegítés – visszasegítés”, tehát inkább a kalákában végzett munkatípus volt jellemző. A rendszerváltást követően tömegessé váló alkalmi munkavállalás bárminő presztízsvesztést is jelentett, a munkaerőpiacról kiszorultak számára paradox módon az

²³⁸ Részlet B. Erzsébet 36 éves, érettségizett, korábban adminisztrátorként dolgozó, elvált, kétgyermekes napszámossal. Az interjú 2002 októberében készült.

²³⁹ B. Julianna 27 éves, érettségizett, az interjúkészítés idején levelező tagozaton főiskolát végző napszámos, az interjú készítése idején közhasznú munkás. Az interjú 2003 márciusában készült.

alacsony státuszú napszámosmunka adott némi kapaszkodót korábban megszerzett javaik, kialakított életvitelük megtartásához.

Nem véletlen, hogy az alkalmi munkások nagyobb része nő. A szakmunkás, esetleg technikus képesítésű férfiak számára a munkanélküliség megélése több nehézséggel járt. A nők jó része munkahely-vesztését követően visszavonult a háztartásba, tehát önleértékelése, feleslegesség érzete kevésbé erősödött fel, mint a férfiaké. Az alkalmi munkák végzését sem tekintik oly mértékben megalázónak, lealacsonyítónak, mint a férfiak. Az 1960-as évektől a többségükben szakképzetlen nőknek csak az alacsonyabb presztízsű, és ezzel együtt alacsonyabban fizetett segéd- és betanított munkák végzésére nyílt lehetőségük. A beígért társadalmi emancipáció: az önálló egzisztenciával rendelkező, független, öntudatos, nőiségét méltósággal és szabadon viselő nő ideálképe aligha a szerelőcsarnokokban betanított munkásként gürcölő egykori parasztasszonyban öltött testet. E nők többsége számára a munkába állás aligha az önállóság, a női szuverenitás örömét, mint inkább újabb teher vállalását jelentette. S mert társadalmi presztízsük a munkába állást követően sem „emelkedett” a férfiakéval azonos szintre – s ehhez természetesen hozzá kell vennünk a patriarchális szemlélet és gyakorlat továbbélését is – a rendszerváltás hozta nehézségek elviselésében rugalmasabbnak, szívósabbnak mutatkoztak a férfiaknál. Mivel amúgy is „szokva voltak” az alacsonyabb státuszú munkák végzéséhez, a kínáló fekete munkát – ellentétben a férfiak többségével – nem szégyenként, hanem a túléléshez szükséges és elkerülhetetlen feltételként élték meg. S miután az alacsony presztízsű munkák vállalásából a nők nem csináltak „presztízs kérdést”, ugyanakkor a továbbra is kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzet a férfiak számára nem nyújtott – vagy csak elenyésző esetben – lehetőséget az újrakezdésre, a nők „léptek elő” családfenntartóvá. Ezt a kényszer szülte „előlépést” a férfiak jó része újabb csapásként élte meg, hiszen korábbi társadalmi helyzetük elvesztését követően családfői tekintélyük csorbulását is meg kellett élniük. Sokan közülük épp e vélt csorbulás miatt nem vállalják a nők által végzett összeszerelő-munkákat, ugyanakkor nem vállalják azt sem, hogy a munkába járó feleség „helyett” elvégezzék a házimunkát és irányítsák a gyermekek otthoni életét, tanulását. A munkanélküli családokhoz hasonlóan – bár, amint láttuk, gyakoriak a „vegyes” családok – a nehéz anyagi helyzet, a társadalom perifériájára való sodródás egyre több konfliktust szül. Az egyéni akarattól független, s alig befolyásolható nehézségek mellett a férfiak nagy mértékű alkoholfogyasztása ezeket a konfliktusokat tovább mélyíti, s hasonlóan a munkanélküli családokhoz, sok esetben a család felbomlásához vezet.

4. 2. Életmód

Az alkalmi munkások családi élete igen rövidre és szűkre szabott, s az otthoni élet csak ritkán a pihenésé, a kikapcsolódásé, inkább a rövid alvás és az összegyűlt házimunkák, ház körüli teendők ellátására korlátozódik. A napszámosok legkedvezőbb esetben reggel hat órakor indulnak Túrkevérről, és délután öt órára érnek haza. A legszélsőségesebb példa a hajnali három órai indulás, s a délután öt-hat óra közötti megérkezés. Otthonuktól tehát napi tizenegy – tizenhat órát vannak távol. Mivel a Jász -Nagykun-Szolnok megyében végezhető alkalmi munkák meglehetősen ritkák – inkább csak a mezőgazdasági idényben van számottevő jelentőségük – jellemzőnek a napi tizenkét órát meghaladó távollétet tekinthetjük. Ez a körülmény az „alkalmazók” életének valamennyi szeletét negatívan befolyásolja. Például a napszámosok táplálkozása meglehetősen rendszertelen. A három műszakos munkarend sem a rendszeres, azonos időpontokban való étkezésre, sem a főtt ételek napi gyakoriságú fogyasztására nem ad lehetőséget. A megfelelő minőségű, optimális időpontban és körülmények között történő étkezés az otthon töltött szabadnapokra korlátozódik. Ugyanakkor a napszámba járó nőekkel készített interjúkból kitűnik, hogy bár maguk rendszertelenül és a legkevésbé megfelelő módon étkeznek, családjuk számára minden napra készítenek főtt ételt. Hazaérkezésük után ellátják a napi teendőket – mosogatás, kisebb takarítás, a gyerekek ruhájának következő napi előkészítése, házi feladataik ellenőrzése – és a szokott módon elkészítik a következő napi ételt a család számára. Olykor úgy enyhítenek e mindennapos feladat megvalósításán, hogy két napra főznek, illetve, hogy hétfvégén többféle, jégszekrényben hosszabb ideig elálló ételt készítenek. A mosást, vasalást, nagyobb takarítást és bevásárlást hétfvégén és munkaszüneti napokon végzik el.

Mivel életük nagy részét valamely gyár szalagja mellett, és az oda- visszautazásban töltik; a társadalom, a közélet, a kultúra iránti érdeklődésük beszűkült. Ezek a kérdések csak oly mértékben foglalkoztatják őket, amennyiben azt kapcsolatosnak vélik megélhetésükkel, életük alakulásával. Egyáltalán nem gondolják, hogy a belpolitikai, a társadalmi élet alakulására bárminő hatást is gyakorolhatnának. Társadalmi aktivitásuk az önkormányzati és országgyűlési képviselőválasztásokon való részvételnél nem terjed tovább. Az interjúkészítés idején készült Magyarország az Európai Unióhoz való csatlakozásra. Az e rétegből megkérdezettek a beszélgetések során többnyire úgy nyilatkoztak, hogy a csatlakozást követő változások az ő életüket különösebben nem fogják befolyásolni. Úgy vélték, ha helyzetükben mégis változást idézne elő ez az esemény, úgy rájuk nézve csak negatív töltésű lehetne.

Legtöbben – anyagi helyzetük miatt – a megyei napilapot is lemondták, alkalmoszerűen vásárolnak bulvárlapokat – legnépszerűbb a *Blikk* – és úgynevezett „női lapokat” (*Kiskegyed, Meglepetés, Story*). A televíziós csatornák közül az állami csatornán leginkább a híradókat kísérik figyelemmel, egyéb műsorokat a kereskedelmi csatornákon néznek. Az olvasást és a televíziózást a házi elfoglaltságokon kívül nagyban befolyásolja műszakrendjük is, tehát ezekre a kikapcsolódásokra hétköznap csak ritkán, „pillanatokra” van alkalmuk.

Az alább idézett három példán keresztül mutatom be a napszámosokra leginkább jellemző életminta-típusokat:

a./ a gyermekeit egyedül nevelő nő

R-rel, aki harmincöt éves, a polgármesteri hivatal gyermekjóléti osztályán ismerkedtem meg, ahol gyerekei ellátásához évente két alkalommal kér rendkívüli segélyt. Öt éve folyamatosan jár napszámba. Szakképzettsége, érettségije nincs, 1991. évi elbocsátásáig betanított munkásként az AFIT-ban dolgozott. A szerencsésebb alkalmazók közé sorolja magát, mivel a csupán kilencvenkét kilométerre fekvő Debreceni Konzervgyárban dolgozik. Férjétől való válása után a három gyerekekkel szüleihez költözött. Legidősebb gyermeke tizenhét éves fiú, ugyancsak alkalmi munkás, a két kicsit a nagymama látja el. Mivel R. szüleinek egészségi állapota nem problémamentes, így a nagyobb házimunkák végzése ugyancsak rá hárul. Ezeket hétvégén, és a munkanapok alvásból „lecsípett” óráiban végzi el. *„Én először húszüzemben dolgoztam. Csomagoltunk karajt, különböző részeket. Én otthon is nagyon sajnálom a disznót, a sajátunkat is mindig nagyon sajnálom. De egy idő után hozzászokik az ember, meg a szervezete is alkalmazkodik. Most már öt éve járok Debrecenbe, három műszakba, és megszoktam. Itt csomagolunk zöldséget, karfiolt, brokkolit. Ezek fagyasztott dolgok. Amikor délelőttös műszakba megyek, negyed háromkor szoktam felkelni. Lezuhanyozok, megiszom a kávé és megyek a buszhoz. Korán kell indulni, mert bemegyünk Kabára, Nádudvarra, Püspökladányba, Báraandra, ott is veszünk fel munkásokat. Általában három órával munkakezdés előtt indulunk Túrkevéről. Ez nehezebb, mint a munka. Mert az attól is függ, hogy hová tesznek, milyen munkakörbe. Van egy műszakvezető, egy csoportvezető, az elosztja, ki hová megy, mit csinál. De ez leginkább szalagmunka. Most éjszakás vagyok. Ma éjjel például sárgarépát tisztítottunk. Ha megtisztítottuk, jön a ládából a felöntés. Ha kevés férfi van a műszakban, akkor ezt is mi csináljuk. Nem annyira nehéz – harmincöt kiló egy láda, és azt ketten öntjük fel. Télen más jellegű munkák is szoktak lenni. Én szeretem. Mondjuk, nyolc órát szalag mellett állni, az fárasztó, de én már megszoktam.*

Meg az az igazság, hogy itthon sehová sem tudnék elmenni munkába. Hogy állandó, rendes munkahelyem legyen, arra itt, Túrkevén semmi remény sincsen.”²⁴⁰

b./ napszámos házaspár

D. közel húsz évvel idősebb élettársával és négyéves kislányukkal alacsony, többszörösen átalakított és toldott régi parasztházban él. Egy időben D. élettársa is próbálkozott „vállalkozással”, ám mert a legális utat választotta, hamarosan vissza kellett adnia vállalkozói igazolványát. Ezt követően maguk is alkalmi munkából éltek. *„Én a mezőtúri szakmunkásképzőben kezdtem a tanulmányaimat, de négy hónap után abbahagytam, mert én eredetileg nem gazdaasszony-képzőbe, hanem kereskedelmibe szerettem volna jelentkezni. És akkor itt dolgoztam az egyik varrodában, mert oda nem kellett szakképesítés. Tizenhét éves voltam, amikor megismerkedtem a párommal. Rá négy évre lett meg a közös kisbabánk. Amíg csak ketten voltunk, párban jártunk munkára. Volt kapálás, címerezés, paradicsomszedés, krumpliszedés, gazolás. Először a párom szüleinél laktunk, de ott konfliktus volt, akkor költöztünk anyukámékhöz. Már kismama voltam, amikor ebbe a házba kerültünk. Ez a ház nem így nézett ki, teljesen át lett alakítva, meg volt festés is. Víz se volt, azt is be kellett vezetni. Annak idején belvíz volt, és én erre igényeltem és kaptam támogatást. Ebből tudtunk több dolgot megcsinálni. Kölcsönt vettünk fel, azt három év alatt fizettük vissza. Abból megcsináltuk az aláfalazást, mert annyira vizes volt, hogy nem lehetett rátenni a tapétát. Szigeteltünk, járólapokat raktunk le. Hátra van még a tető, mert beázik, de arra nincs pénzünk. Szeretnék tyúkot, disznót tartani, de ahhoz a hátsó részt is meg kéne csinálni, takarmányosnak. Azért is kéne a jószág, mert nekünk nincs biztos jövedelmünk, én kapok havonta tízezret a kislányra, és nem tudjuk, télen lesz-e munka. Bementünk a munkaiügyi központba, mert szerettük volna, ha a párom a közmunkások között el tud helyezkedni. Az beleszámít a nyugdíjba. Regisztrálva van, de még nem szóltak. Szociális segílyt még nem kaphatunk, mert nincs meg az egyéves regisztrációja. Télen alig akad valami munka. Olyankor örül az ember, ha megvan a mindennapra valója. Ennivaló, villany, fűtés, víz. Az a jó, hogy alacsony a ház, és vályog, így kevesebb a fűtés. Konvektorunk van, a gázt be tudtuk szereltetni. Épp ma állt megint munkába a párom. Most még nem tudjuk, milyen munka, meg hogy hol van. Majd estére tudom meg, ha hazajön. Mióta a kislány megvan, nem tudunk mind a ketten dolgozni. Én egy ideig Pesten dolgoztam, a csokoládégyárban. Akkor volt egyéves a lányom. Akkor a páromnak nem volt munkája. Hiába volt a gyés, kénytelen voltam elmenni, és*

²⁴⁰ 2002 októberében készített interjú részlete.

akkor engem egyáltalán nem érdekelt, hogy esetleg valaki feljelent. Egyszerűen nem tehettem mást, nem várhattam meg, hogy ne legyen mit enniük. Én elmentem három műszakba, a párom volt itthon a gyerekekkel. Akkoriban férfiaknak semmilyen munka nem adódott. A csokigyárban csomagolás volt. Egy hónapig tartott, februártól márciusig. Én azóta nem voltam alkalmazni, de egy pár hónapja Avont árulok, és Oriflame termékeket. Énnekem már az is jó, hogy nem kell megvennem a tisztálkodószereket. Sokat kell mennem, de most már jönnek is sokan hozzám. Ennél az Avonnál minimum havi tizennégy-ezret kell árulni. Lehet kevesebbet is, de akkor ki kell fizetni a hétszáz forint postaköltséget. Az első hónapban hatvanháromezret szedtem össze. Én ezt szeretem csinálni, mert mindig is kereskedelemmel vagy vendéglátással szerettem volna foglalkozni.”²⁴¹

c./ kisgyermekes házaspár, ingázó férj

J. 30 éves, második gyerekével terhes. Albérletben lakik férjével és ötéves kisfiával. Tanár szeretett volna lenni, ám a nyíregyházi főiskolán csak egy évet végzett. Férje kőműves, alkalmi munkáscsapatokkal jár az ország különböző részeire, főként Pestre és a dunántúli nagyvárosokba. „Én már gimis koromban megszoktam az alkalmazást, mert nyári szünetben mindig dolgoztam. Azok mind mezőgazdasági szezonmunkák voltak. A gyárakban ősszel kezdődik a nagyobb munka. Tehát amikor én ebbe a helyzetbe kerültem, nekem ez nem volt szokatlan. '92-ben érettségiztem, de akkor nem tudtam elkezdni a főiskolát, úgyhogy érettségi után rögtön alkalmaztam. Közben munkanélküli mentem, és '93-ban kiközvetítettek az egyik iskolába. Féléves szerződés volt, akkor jött a nyár, megint alkalmaztam ősszel kezdtem a főiskolát. Tanító – matematika szakos voltam. Mikor véget ért az év, megint alkalmaztam, amíg tartott a szezon. Akkor egy szárítóüzembe jártam, Mezőhékre. Ezek mind feketemunkák voltak. Akkor megint kaptam állást. Két évig pedagógiai asszisztens voltam, s közben elvégeztem egy tanfolyamot a munkaiügyi központban. Ezt úgy hívják, hogy kisvállalkozások gazdasági ügyintézője. De már az elején megmondták, hogy 2003-a eltörlik az egyszeres könyvvitelt – és ez a tanfolyam csak ennyire ad jogosítványt. A főiskolára nem mentem vissza, mert édesanyám egyedül nevelt kettőnket, és a varrodai keresetéből erre már nem futotta. Én nem tudtam fizetni az albérletet. Debrecenben laktam, a nagynénémnél. Tehát ez abba maradt, férjhez mentem, gyesen voltam, meg alkalmaztam. Most, év elején a férjemmel együtt mentünk Mosonmagyaróvárra, illetve én utánamentem. Addig anyukámmal volt a kisfiunk. A férjemnek tavaly eltört a lába, akkor muszáj volt nekem eljárni. Ő kőműves,

²⁴¹ 2003 augusztusában készült interjú részlete.

télen amúgy sincs munkája. S ez után jött a mosonmagyaróvári munka. Egy ismerősünk amolyan kisleányféle az egyik vállalkozónál. Kértük, segítsen. Először a férjemet vitte el, azután én is mehettem. Az új Opel Vectrákhoz raktuk össze a tükröket. Ez nem volt megerőltető munka. Az volt rossz, hogy tizenkét óra volt a munkaidő, és azt végig kellett állni. Az viszont jó volt, hogy be voltunk jelentve. Kéthetente szállítja ez a vállalkozó kisbusszal az embereket. Haza lehet jönni hetente is, de azt már csak saját költségen. Vasárnap délután volt az indulás. Három műszakban dolgoztunk. Mi nem voltunk egyszer sem éjszakások. Vagy reggel hattól este hatig, vagy délután kettőtől éjjel kettőig dolgoztunk. Ez persze időben jóval több volt, mert például ha reggel hatra mentünk, fél ötkor fel kellett kelni, mert ötre jött értünk a busz. A cég biztosította az ebédet, munkaidőben ez húsz perces volt. Ha meg délutánosok voltunk, akkor előbb mentünk, hogy meg tudjunk ebédelni. És még kétóránként volt tíz perc szünet. Viszont, hiába voltunk házások, nem lakhattunk együtt, mert a nők bent, a városban kaptak szállást, a férfiak pedig a városon kívül laktak. A férjem novemberben ment el, én januárban. Márciusban együtt jöttünk el, mert én már kismama voltam akkor, és nem bírtam annyit állni, másrészt pedig, a férjem Pesten, egy építkezésen kapott munkát. Tehát most annyi a különbség, hogy nem Mosonmagyaróvárról, hanem Pestről járt haza hetente. De az az igazság, hogy Túrkevény és a környéken annyi lehetőség van munkára, ami egyenlő a nullával. Tehát ha el is kell menni, mégis jó, mert van az embernek miből megélnie. Mert akár mennyire szidják is alkalmi munkát, sok családnak mégis csak ez ad kenyeret, akárhogyan is nézzük.”²⁴²

d./ egyedülálló, távoli munkahelyről alkalomszerűen hazajáró, a településről elvándorolni kívánó fiatal

B. J. az interjú készítése idején 26 éves volt, stabil munkahellyel ez ideig nem rendelkezett. A szakiskola elvégzését követően a munkaügyi központon keresztül szervezett átképzések nem segítettek abban, hogy önálló egzisztenciát teremtsen. Elmondása szerint erre nem is törekedett. Úgy véli, az elkövetkező években jelenlegi életmódját folytatja. Az alkalmi munkabérből megtakarítani nem tud, a létfenntartásából, szállás- és utazási költségéből fennmaradó pénzt szépítő szerekre, újságokra, ruhákra költi. Hetente- kéthetente jár haza szüleihez és nővéréhez, aki gyermekét egyedül neveli. Amikor nincs munkája, nővére háztartásában segédkezik. A munka nélkül töltött időszakokban baráti kapcsolatait ápolja, elsősorban volt általános iskolatársait keresi fel, s hétvégén együtt járnak szórakozni.

²⁴² K-né Sz. Ilonával 2003 júliusában készített interjú részlete.

Elmondása szerint egyelőre nem törekszik stabil társ kapcsolatra, mert egy komolyabb kapcsolat kialakítását a gyakori – és nagy távolságokat átívelő – munkahelyváltásai nem teszik lehetővé. Terveiben szerepel, hogy a későbbi években olyan, hosszabb távú munkát találjon, amely hozzásegíti az ország valamely pontján való megtelepedéséhez. Jelenlegi életformájával elégedett, nem ragaszkodik tanult szakmai gyakorlásához, a változatosságot, a kötetlen életmódot tartja egyelőre optimálisnak önmaga számára. Túrkevéhez családi és baráti szálak kötik, azonban nem tartja lehetségesnek, és nem is törekszik arra, hogy visszatérjen szülővárosába.

„1977-ben születtem. Nyolcadik után Kenderesre mentem gazdaszönyképzőbe. Az két éves volt. Közben szereztem óvodai dajka és ételbári eladó képesítést. Utána elmentem Kisújszállásra gimnáziumba, de ott már a szükséges két évből csak egyet jártam. Nem akartam varrodába menni, mert ott nagyon keveset keresnek. Inkább mentem alkalmazni. Kapálni, hagymát szedni, ilyeneket. Utána elmentem négy hónapra egy maszek varrodába, aztán megint jött az alkalmazás. Jártam Pestre, Pomázra, Bicskére. Csokigyárba, egyéb gyárakba, ahol összeszerelőnek mehettem, vagy csomagolni. Most már két éve Székesfehérváron dolgozom, az IBM-ben. Ez rendes munkahely. Be vagyok jelentve, a cég támogatja az albérletet. Velencén lakunk egy családi házban. Ez most tűrhetőnek látszik, de ha találok egy tűrhetőbbet, otthagynom. Engem nem nagyon izgat, hogy nem lesz munkahelyem. Mindig tudtam, hogy úgyis lesz másik, mert olyan nincs, hogy valamit ne találjak. Ha nem is egyik napról a másikra, de egy-két héten belül mindig sikerült. Az meg nagyon jó, hogy mindig új embereket ismerhet meg az ember. Az biztos, hogy nem jövök haza. Ez a város unalmas, meg nincs egy rendes munkahely. Az összes haverom vidéken dolgozik. Nem marad itt senki. Van, aki Móraon dolgozik, van, aki Pesten, ki hol, az országban. Én most olvasok: kalandregényeket, horrort, eljárók biliárdozni a haverokkal, keresztretjvényt fejtek, meg ruhákat varrok magamnak. Nekem ez most így jó. Kéthetente hazajövök, itt van a szobám, minden úgy, ahogy itt hagyom. Most még nem érdekel, hogy letelepedjek valahol.”²⁴³

e./ Szüleivel egy háztartásban élő, elvándorolni nem kívánó fiatal

„’96-ban Mezőtúron, a Telekiben érettségiztem. Kereskedelmibe szerettem volna menni, de azt mondták, a Teleki erős, ha ott végzek, könnyebben el tudok majd helyezkedni. Mert úgy gondoltuk, négy év múlva már könnyebb lesz. Utána még egy évet maradtam, akkor középfokú titkárnő – ügyintéző képesítést szereztem, meg alapfokú német nyelvvizsgát. Utána

²⁴³ B. Judittal 2002 októberében készült interjú részlete.

bérszámfejtő – társadalombiztosítási ügyintéző tanfolyamra jártam a munkaiügyi központon keresztül. Aztán megpróbáltam állást keresni. De nem volt állás. Akkor kezdtem alkalmazni. Először Törökszentmiklóásra jártam egy gyárba, ami hamarosan megszűnt. Aztán elmentem Zalaegerszegre, ott is gyárban dolgoztam. Telefonokat szereltünk össze. Azt kellett nézmem, hogy a többiek jól csinálják-e. És a végén megnézni, s ha nem volt jó, vissza kellett neki adni. Ez a munka úgy jött, hogy ismerősök szóltak, hogy ide lehetne menni. És akkor fogtuk magunkat, és elmentünk. Albérletben laktunk, az nagyon kegyetlen volt. Azt még az ellenségemnek se kívánom. Másfél szobás lakásban laktunk kilencen. Ezt a vállalkozó fizette, és hogy ne kerüljön neki sokba, annyi embert dugott be, amennyit csak tudott. Fél év után hazajöttünk. Akkor munkanélkültre mentem. Közben eljártam alkalmazni Szolnokra, egy hűtőházba. A munka nem volt nehéz, az emberek is rendesek voltak, csak nagyon hideg volt. Három nadrág, kabát, kesztyű. Körülbelül két vagy három hónapig jártam, és akkor szóltak, hogy kiközvetíttek ide, a hivatalba. Ez egy évig tartott. Jó volt, szerettem. Azt kellett csinálnom, amit tanultam. Jegyzőkönyvet vezettem, testületi ülésre készültünk, gyorsítani kellett. Kaptam ígéretet, hogy esetleg visszavesznek, de ez nagyon bizonytalan. Mert sokan vagyunk így. Olyan is van, aki hosszabb ideje dolgozik itt, de mindig csak három hónapra veszik fel, akkor elküldik, mert csak úgy kapnak a foglalkoztatására bértámogatást. Tehát háromhavonta be kell jelentkeznie a munkaiügyi központba. Ezt mindenhol így csinálják, mert csak így tudják az embereket alkalmazni. Így hát én nem tervezek semmit. Mert akkor biztos, hogy nem sikerül. Marad tehát, ami éppen jön. Most nem tudom, mit csináljak, mert lejárt a szerződésem, és nem tudnak tovább alkalmazni. Pedig szerettek, meg voltak elégedve velem. Vannak Pesten ismerőseim, akik felmentek, és szerintük én is találnék ott munkát. De anyukámat sajnálom. Amikor elmentem Zalaegerszegre, anyukám Karcagra került, a pszichiátriára. Itt szeretnék maradni, de nem szeretnék alkalmazni, hanem valami rendes állást. Ma érdeklődtem Szolnokon, egy ügyvédi irodában, de azt mondták, nem aktuális, mert Túrkeve messze van, hogy fogok bejárni. Azért nem vagyok elkeseredve. Kocsmák mindig lesznek, pultost mindig keresnek. Csak hát, nehéz átmenni a hivatalból a kocsmába...”²⁴⁴

5. Az alkalmi munkások státuszjegyei

Amint az a fenti interjúrészletekből kitűnik, a középkorú, családban élő alkalmi munkások korábban kialakított és megszokott életmódjuk, anyagi pozíciójuk, megszerzett javaik és életminőségük megtartásáért küzdenek az alkalmi munkák vállalásával. A fiatal

²⁴⁴ 2003 májusában készült interjú részlete.

házasok pedig küzdenek azért, hogy megteremtsék valamiképp azt a szintet, amely szüleik által megvalósított példaként áll előttük. S míg a mostani negyven-ötven éves korosztályt szülei „el tudták indítani”, ezt napjaink huszonévesei nem remélhetik középkorú szüleiktől. Tehát míg a középgeneráció a korábbi évtizedekben megszerzett anyagi státusza fenntartását tűzi célul, s az alkalmi munkákkal a lecsúszás ellen harcol, a fiatalok azért küzdenek, hogy megszerezhessék azt a pozíciót, amelyből szüleik könnyen kicsúszhatnak. A házasságban élő fiatalokat a szülők fiatal korának példája inspirálja, s ez a minta mutat irányt számukra, ez adja céljukat is.

Ugyanakkor a nem házas, szüleikkel élő fiatalok jóval bizonytalanabbak, nagy részük inkább sodródik, mintsem hogy valamely önaga választotta irányba próbálna haladni. Nagy számban vannak, akik két- háromhetente – mint valamely kikötőbe – térnek haza szüleikhez, s könnyen mozdulnak bármilyen távolságra lévő munkahelyre. Jó részüknél megfigyelhető, valamint azt maguk is megfogalmazzák, hogy a végzett munka jellege, a vállalt tevékenység semminő hatást nem gyakorol rájuk. Ebből azonban korántsem következik az a megállapítás, hogy az örökös „átmeneti” életvitelbe kényszerült fiatalok jellemhibája, könnyelműsége volna az oka ennek a mentalitásnak. Sokkal inkább valószínűnek tűnik azon okfejtés, amely szerint e fiatalok sodródása társadalmilag determinált. A jelenlegi huszonévesek a rendszerváltás – tehát a munkaerőpiac egyensúlyának drasztikus bomlása – idején még zömmel általános iskolások voltak. Amikor a gyermekkorból átléptek a fiatal korba, s ezzel együtt társadalmi helyzetekben és kérdésekben is kezdtek gondolkodni, szüleik, idősebb testvéreik már bizonytalan helyzetben voltak. S az átmenetiség, a bizonytalanság rögzült, ha nem is példaként, de annál inkább realitásként gondolkodásukban. Középfokú tanulmányaik befejeztével szembesülniük kellett azzal a ténnyel, hogy akár érettségit szereztek, akár szakmunkás bizonyítványt – elhelyezkedésükre szinte semmi esély nincs. Szembesülniük kellett azzal is, hogy érdeklődésüknek, valamely szakma iránti fogékonyságuknak, vonzalmuknak a valóságban súlya, szerepe nincs. Így könnyen megfogalmazódhat bennük az a – nem feltétlenül alaptalan – gondolat, hogy saját sorsuk befolyásolására nincs lehetőségük. Legtöbbjük munkanélküliként kezdi felnőtt életét, s rögtön az iskola befejezését követően a munkaügyi központ által szervezett tanfolyamokon szerez újabbnál újabb – az esetek többségében hasznavehetetlen – képesítéseket. A fiatalok szembesülni kénytelenek tehát azzal is, hogy miután tanult szakmájuk, vagy végzettségük eleve hasznosíthatatlannak bizonyult, a társadalom által nyújtott kapaszkodók is talmiak, hiszen számos „átképzés” után sem járnak több eredménnyel állásszerzési kísérleteik. Még inkább személyiségromboló hatása van a néhány hónapos szerződést biztosító kiközvetített munkáknak. Ezek esetlegessége, rövid

időtartama a néhány hónapos kereseten – amely többnyire minimálbér – és nyugdíjalap növelésen túl azt a „példát” adja útravalóul, hogy az egyén bármilyen lelkiismeretesen és jól végzi is munkáját, a munkaügyi központ támogatásának megszűntével ismét az utcára kerül. A bárhol, bármire, bármeddig használható, bármikor eldobható embernek, félő, hogy nem „csak” önbecsülése szenved csorbát, hanem moralitása, értékrendszere, társadalomszemlélete is. A fiatalok tehát alkalmazkodván a realitásokhoz, berendezkednek a mobilitásra, az átmenetiségre, az egyik napról a másikra élésre.

A fiatal – harminc év alatti - korosztályt tehát nem az anyagi vagy társadalmi státuszbeli lecsúszás fenyegeti, hanem, élethelyzetéből fakadóan, az eleve proletár-létre való berendezkedés. Míg a középkorúak és a középkorúaknál idősebbek esetében az előrejutás igényét a szinten tartásra való törekvés – végső soron tehát polgári attitűd – jellemezte, addig a családalapításra nem vállalkozó fiatalok életében a fogyasztás, az „egyik napról-másikra élés” proletár attitűdje dominál. Optimális társadalmi változások esetén – amelyek az egzisztencia-teremtésre- és megőrzésre lehetőséget adnának – a középkorosztály zöme „polgári” választ adna: azaz folytatná és tovább építené az 1990-es évek elején kettészakadt életét. A rendszerváltás évtizedeiben felnőtté vált nemzedék esetében viszont már aligha adhatnánk a kérdésre „fekete” vagy „fehér” választ.

V. fejezet. Áttekintés 2004-2010.

1. Demográfia, egészségügy

1. 1. Demográfiai jellemzők

Túrkevéen a 2004. volt az utolsó év, amikor a lakosság száma meghaladta tízezer főt (10 084 lakos). Több mint másfélszáz év után, 2005-re a város lakosság száma 9 640 főnyire csökkent, s a következő években ez a tendencia folytatódott. 2010 januárjában a város népessége alig haladta meg a 9 000 főt (9 049 fő).

Túrkeve lakosság száma a rendszerváltást követő két évtizedben a megye összlakosságának 2,1-2,3 százalékát tette ki. Bár úgy a természetes fogyás mint a magas elvándorlás Túrkevére a megyei átlagnál erősebben jellemző, a korábbi évtizedek átlaga a megye összetételében nem módosult. A megyei átlaghoz (50 fő) feltűnően alacsony viszont az 1 km² területre jutó népsűrűség: 2010 januári adat szerint 38 fő/km².

Az Európai Unióhoz történő csatlakozás évében, 2004-ben a 10 116 742 magyar lakosra jutóan -37 355 volt a természetes szaporodás értéke. Túrkevéen ekkor 10 084 főnyi összlakosságnál a természetes szaporodás értéke -26 volt, tehát míg ezer főre jutóan az országos fogyás 3,66, addig Túrkevéen ez az érték 2,6. Az évtized második felétől viszont a

város mutatói az országos átlaghoz képest egyre kedvezőtlenebbé váltak. Magyarország népessége 2010. január 1.-i állapot szerint 10 030 975 fő volt. A természetes szaporodás értéke ekkor -29 838. Túrkeve lakossága ugyanezen időpontban 9 049 fő volt, a természetes szaporodás értéke pedig -49 (12. számú ábra). Tehát az öt évvel korábbi, Túrkevére nézve akkor kedvezőbb érték negatív irányba tolódott, s jóval alatta maradt az országos átlagnak. Az országos természetes fogyás ezer főre jutóan 30 alatt maradt néhány századszázalékkal, ugyanakkor Túrkevéen 50 fölé lépett. Megyei összehasonlításban ugyancsak kedvezőtlen a város természetes szaporodásbeli állapota. 2009-ben a megye lakossága 390 775 fő volt, a természetes szaporodás értéke pedig -1831. Ez tízezer lakosra vetítve -22. Túrkeve tehát természetes szaporodás tekintetében napjainkra több mint kétszeres nagyságrenddel mutat rosszabb képet a megyei átlagnál. Az élveszületéseknél 2005-től a mutatók egyre alacsonyabbak s távolodnak az országos átlagtól. Míg az országos átlag 2005-2010 között ezer főre jutóan 9,3-9,9 élveszületés között mozgott, ez Túrkevéen 7,3-8,1 volt. A természetes fogyás nagy mértéke mellett az aktív korúak jelentős számú elvándorlása kedvezőtlenül befolyásolta az öregedési indexet is. Ez a mutató Jász -Nagykun -Szolnok megyében a rendszerváltást követő években mindvégig rosszabb az országos és a regionális átlagnál. 2010 januárjában a megye öregedési indexe 112,3 volt. Ugyanekkor az országos index 109,9, az észak-alföldi régióé pedig 90,2.

A város vándorlási mutatói az évtized második felében ingadozóak voltak. Míg 2005-ben és 2006-ban a vándorlási különbség a 2004. év előttiékhöz hasonló mértékű volt (2005-ben -69, 2006-ban -53), 2007-től ismét erőteljesebb – negatív irányú – változás figyelhető meg. Ekkortól újra meghaladta a százat a vándorlási mutató a negatív tartományban. 2009-ben az addig legkedvezőtlenebb 2004. évet is (-127) túllépte az elvándorlók és az odavándorlók különbségi értéke (-137).

Ez a kedvezőtlen tendencia a megyére általában érvényes, sőt, a túrkeveinél is rosszabb a megyei átlag. Az 1990-es években a vándorlási különbség négyszáz alatti maradt a negatív tartományban. Az ezredforduló első éveitől viszont ugrásszerűen megnőtt az elvándorlók száma, s az évtized egészét a nagyszámú, és folyamatosan növekvő elvándorlás jellemezte. A megye vándorlási különbsége a harmadik évezred első évében még az 1990-es évekhez hasonló értéket mutatott (-358). Ez az érték a következő évre megduplázódott (-730), az elkövetkező években pedig tovább növekedett. 2005-ben a megyei vándorlási különbség -1399, a későbbi években pedig már meghaladta a -2000-et (ezekben az években -2402 ; -2667 között mozogtak az értékek). A harmadik évezred első évtizedében a megye vándorlási különbségi értéke tízezer lakosra jutóan évente átlagosan -160 volt, míg ez az érték Túrkevéen

-120. Tehát, bár a túrkevei elvándorlás önmagában nagymértékű, a megyei átlaghoz viszonyítva kedvezőbb értékű. E mellett azt szükséges megjegyeznünk, hogy nem csak Túrkevére, de általában a megyére jellemző a szelektív elvándorlás, tehát a fiatal, kvalifikált lakosok vándorolnak el, illetve a felsőfokú végzettségűek tanulmányaik befejezését követően nem térnek vissza szülőhelyükre. A város utcán járva szembeszökő az eladásra váró ingatlanok nagy száma. Az ingatlanukat áruba bocsátók közül nem mindenki szándékozik elhagyni a várost. A településen maradni kívánókat anyagi nehézségeik készítetik arra, hogy megváljanak családi házuktól, s kisebb, alacsony komfortfokozatú, ebből következően alacsonyabb rezsiköltségű házat vagy lakást vásároljanak. A településről elköltözni kívánókat két csoportba sorolhatjuk. Egyik részüket az inaktív közép- vagy valamivel idősebb korosztály alkotja, akiknek felnőtt gyermekei más településen olyan családi és egzisztenciális bázist tudtak kialakítani, amely hosszabb távon stabilnak ítéhető, s a Túrkevéen élő szülők igyekeznek gyermekeik közelébe költözni. Másik része az ingatlanjukat eladásra kínálóknak azon túrkevei munkanélküliek közül kerül ki, akik más településen el tudnak helyezkedni, s ez az elhelyezkedés nem átmenetinek, hanem hosszú távúnak ígérkezik. Nehezíti az elvándorolni kívánók helyzetét és céljainak elérését a hosszan tartó gazdasági válság, amely az ingatlanpiac mozgását erősen korlátozza illetve tartósan irreálisan alacsony szinten tartja az ingatlanok árát.

2004-ben, az EU csatlakozás évében a 10 116 742 hazai lakosból 43 791 fő kötött házasságot. Ugyanekkor a 10 084 lelket számláló városban 23 házasságkötés történt. Két évvel később ez a szám több mint kétszeresére ugrott (51 házasság). A következő években viszont ismét erőteljes csökkenés tapasztalható. 2007-ben 29; 2008-ban 27; 2009-ben pedig 28 házasságot kötöttek, ami ezer főre jutóan 3 alatt marad. Ugyanezekben az években az országban ezer lakosra 3,7-4,5 házasságkötés jutott. A túrkeveihez hasonló kedvezőtlen tendenciát a megyei értékek alakulásában is nyomon követhetjük. Míg 2006-ban 10 ezer főre 39 házasságkötés jutott, ez a szám 2009-re 29,8-ra csökkent. A csökkenés ugyanakkor arányban áll a lakosság természetes fogyási mutatójával. Házasságkötések terén tehát, bármennyire alacsony is a város mutatója, a harmadik évezred első évtizedének átlagában – bár alatta marad az országos átlagértéknek – nem mutat rosszabb eredményt a megyeinél.

Kedvezőbb ívű a válások mutatója. Az 1991-es évektől – az országos tendenciával egyezően – az ezer főre jutó válások száma 2-2,5 volt. A legkedvezőtlenebb év a 2007. volt, amikor ezer főre 3,1 válás jutott (a házasságkötések száma ebben az évben ezer főre jutóan ugyancsak 3,1). A megyei érték ekkor ezer főre jutóan 2,5 volt. 2009-re Túrkeve válási mutatója a korábbi évekhez, az országos és a megyei átlaghoz képest is kedvezőbbé vált.

Ebben az évben a 28 házasságkötéssel szemben mindössze 11 válást regisztráltak a településen. Ugyanekkor Jász- Nagykun-Szolnok megyében ezer főre 2,6 válás jutott, ami két és félszerese a túrkeveinek.

A város lakói a csökkenő lélekszámot, a születések alacsony, a halálozások növekvő mértékét a rendszerváltás következtében előálló nehéz gazdasági helyzetnek, a nagymértékű munkanélküliség szülte létbizonytalanságnak, és elszegényedésnek tulajdonítják. A házasságkötések minimálisra csökkenését is ezzel a kedvezőtlen gazdasági-társadalmi háttérrel magyarázzák. A házasulandó korú fiatalok nagy része szülei háztartásában vagy élettársi kapcsolatban él. Gyermeket azonban az utóbbi csoportba tartozók közül is kevesen „vállalnak”, mivel nem látják biztosítva annak jövőjét, biztonságos felnevelését.

1.2. Az egészségügy helyzete

Az elmúlt hat év egész várost megmozgató, sok vihart kavaráó egészségügyi eseménye az orvosi ügyelet megtartásáért folytatott harc volt. Már 2003-ban felvetődött egy mezőtúri központú orvosi ügyelet kialakítása, amely két ügyeletes orvossal a mezőtúri rendelőintézetben fogadta volna a betegeket, illetve sürgős esetekben innen járt volna ki az ügyeletes orvos. Ezt a tervet a túrkevei orvosok és a lakosság egyaránt erős ellenérzéssel fogadták. A kistérség települései vezetőinek egy része úgy vélte, hogy a mezőtúri rendelőintézet felszereltsége nagyobb biztonságot nyújt az ellátásra szorulóknak számára, a túrkeveiek viszont azzal érveltek, hogy a helyi orvosi ügyelet megfelelően el tudja látni a betegeket. Érveik között nagy súlyt kapott a közlekedés nehézsége, hisz a személygépkocsival nem rendelkezők a késő esti órákban nem tudnak bejutni a szomszéd városba, másrészt sürgős esetekben az orvos érkezését hátráltathatja az időjárás, ezzel összefüggésben a rossz útviszonyok, s azt is megfogalmazták aggályaik között, hogy a Mezőtúr-Túrkeve közötti úton vasúti sorompó is lassíthatja a közlekedést. A vita nem kevés konfliktust szült a helyi vezetők egy része, valamint az orvosok, és a lakosságot képviselő civil szervezetek között. Végül, hosszadalmas egyeztetések eredményeként a túrkevei orvosok és a lakosság akarata bizonyult erősebbnek. A központi ügyelet Mezőtúron van ugyan, viszont az egyik ügyeletes orvos Túrkevéen látja el ügyeleti szolgálatát.

Az utóbbi hat évben az egészségügy területén olyan jelentős infrastrukturális változások következtek be, amelyek már a korábbi években is megoldásra vártak. A fejlesztések részben önkormányzati beruházásként, nagyobb részben pedig állami támogatás igénybe vételével, illetve pályázatok útján valósultak meg. 2005-ben az egyik általános iskola

épületének átalakításával megoldódott a gyermekorvosi rendelő elhelyezése, ugyanekkor az átalakított iskolaépületben a védőnői szolgálat is végleges helyet kapott. Ennek a több évre visszamutató gondnak a felszámolása közel 20 millió forintot meghaladó Európai Unió pályázat révén valósult meg. Az önkormányzati beruházások elsősorban az ellátás minőségének javítására irányultak. A mentőállomás – amelynek városban maradásáért a rendszerváltás előestéjén ugyancsak sokat küzdöttek helyiek – új épületbe költözött. Az orvosi rendelő új – 5 millió forintos – ügyleti gépkocsit kapott. A város új fogorvosi széket vásárolt, az orvosi rendelő épületét légkondicionáló berendezéssel látták el.

Bővült a korábbi évekhez képest a szakorvosi ellátások köre is. A nőgyógyászati és a szemészeti rendelés mellett bőrgyógyászati, sebészeti és akupunktúrás rendelés indult, a gyógyfürdőben pedig két reumatológus szakorvos látja el a betegeket, ami által a rendelési idő teljes, és valamennyi munkanapon elérhető. Egy elhunyt és egy nyugdíjba vonuló háziorvos helyére két új háziorvos érkezett. Kritikus volt az orvosellátottság terén a 2005. év, amikor mindössze három háziorvos és két gyermekorvos feladata volt a lakosság egészségügyi alapellátásának biztosítása. Ebben az évben a három háziorvos 67 89 (egy háziorvosra egy napra jutóan – a munkaszüneti napokat is beleszámítva – 63 beteg ellátása), a két gyermekorvos 17 495 beteget látott el. 2010-ben az immár ismét négy fő háziorvos 60 087, a két gyermekorvos 11 465 beteget látott el. Jóllehet ezek a számok magasak az egy orvosra jutó – éves átlagban 1 600 – betegszám tekintetében, azonban nem mutatnak jelentős eltérést a megyei átlaghoz képest (a megye többi városában ez a mutató átlagosan 1 590-1 610).

Ugyancsak az ellátás minőségét javítja a 2011 eleje óta működő vér- és vizeletvizsgálati lehetőség. Túrkevéen labor nincs, azonban heti két alkalommal a túrkevei háziorvosi rendelőben levett vért a mezőtúri rendelőintézetbe szállítják, ahol elvégzik az elemzést. A lakosság számára kedvező újítás némi plusz terhet ró a város egészségügyi dolgozóira, ezt azonban az önkormányzat tiszteletdíj fizetésével igyekszik kompenzálni. Az elmúlt évek legnagyobb volumenű, 100 millió forint értékű egészségügyi beruházása – amely 90 százalékban pályázati pénzből valósul meg – az orvosi rendelő komplex felújítása, amely 2012. január elejére fejeződik be. 2009-ben egy helyi vállalkozó által emelt többfunkciós épületben – a korábbi megszűnésével egy időben – új magángyógyszertár nyílt a városban.

A megbetegedésekre és halálokokra vonatkozó statisztikák az elmúlt hat évre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre. A háziorvosok tapasztalata szerint bár a megbetegedések száma, jellege hasonló a 2004. előttihez az utóbbi hat évben néhány betegségcsoport esetében a mutatók valamelyest romlottak. Továbbra is magasabb az átlagosnál a keringési megbetegedések, illetve az erre a betegségre visszavezethető

halálozások száma. „ A szív- és érrendszeri betegségek mellett gyakori a tüdő és a vastagbél-daganat. A szív- és érrendszeri betegségek növekedésének egyrészt az a magyarázata, hogy a túrkevei lakosok számára is hozzáférhetőek olyan vizsgálatok, amelyek korábban nem voltak. Tehát sokkal több embert sokkal alaposabban ki lehet vizsgálni. Azaz most olyan panaszok is kiderülnek, amik tíz évvel ezelőtt még nem. Lehet, hogy gondoltunk rá, de szakmailag megalapozottan ezt nem lehetett ilyen korai stádiumban kimutatni. De azt azért meg kell jegyezni, hogy ezeknek az alapos vizsgálatoknak a hozzáférhetőségét az ország gazdasági helyzete korlátozza, az országosan elvégezhető vizsgálatok száma csökken. Tehát van lehetőség, de nem korlátlan. A másik dolog a daganatos betegségek vonatkozásában. Hiába a figyelemfelhívás például a médiában is. Az ilyen daganat nagyon gyakran későn kerül tisztázásra, és amikor tisztázásra kerül, akkor sajnos a gyógyulási eredmény már szerényebb.”

Az orvosi vélemény a statisztikákhoz hasonlóan, nem támasztja alá ama közvélekedést, amely szerint Túrkeve az „öngyilkosok városa”. „Ez nem igaz. Viszont azok, akik munkanélküliekké váltak, és alkalmi munkából éltek, nem rendelkeztek jogviszonnyal, és szembesülniük kell évek múlva ezzel a helyzettel, tehát akikre az élet rácsap majd egy idő múlva, sajnos közülük valószínűleg nem kevesen ezt az utat választják. Tehát elképzelhető, hogy e téren nagyobb mértékű növekedés fog bekövetkezni.”²⁴⁵

2. Infrastruktúra, idegenforgalom

2.1. Infrastruktúra

Az utóbbi öt év legsúlyosabb infrastrukturális problémája a korábbi évtizedekhez hasonlóan a város közlekedésföldrajzi helyzetéből adódik. A vasút újraindításának terve végleg lekerült nem csak az országos vezetés, de a helyiek megvalósítandó céljainak palettájáról is. Míg a szocialista gazdaság működése Túrkevéen is számolt a vasúti fuvarozás lehetőségével és ki is aknáztta azt, a rendszerváltást követően ez a hiány egyre kevésbé volt érzékelhető. Ennek kézenfekvő oka a nagyobb mennyiséget előállító ipari termelés megszűnése, valamint a mezőgazdasági termelvények közúton történő elszállítása. Miután a túrkeveieknek kimutathatatlanul alacsony százalékát érinti a napi ingázás, a vasúti személyszállítás irreális elvárás volna, amelyet a helyiek is megfogalmaznak. Ugyanakkor a Túrkevére vezető közutak minősége az utóbbi években sem javult, ami a város országos keringésbe való bekapcsolódását továbbra is nehezíti. A helyiek szerint elsősorban ezzel

²⁴⁵ Az idézett interjúrészek Dr. Thodory Zsolt nyugalmazott főorvossal 2011. augusztus 10-én készített interjúból származnak.

magyarázható, hogy komolyabb foglalkozást biztosító befektetők nem érdeklődnek a város iránt. A többség szerint e téren változás belátható időn belül nem fog bekövetkezni, az átlagosnál pesszimistábbak pedig egyenesen úgy fogalmazzák, hogy Túrkeve „*zsáktelepüléssé vált*”. Míg a közút kiépítése, illetve a meglévő úthálózat minőségének javítása független a túrkeveiek szándékától és lehetőségeitől, a városon belül a korábbi évtizedekhez hasonlóan nagy gondot fordítanak az úthálózat karbantartására. Ennek a törekvésnek a folyamatos megvalósítását tükrözi, hogy 2005-2010. között a település útjainak karbantartására, illetve egy mezőgazdasági út kiépítésére összesen 300 millió forintot meghaladó összeget fordítottak, amelynek több mint hatvan százalékát állami támogatásból és pályázati pénzekből biztosították. Az autóbusszközlekedés nehézségei (19 óra utáni járatok nincsenek sem Kisújszállás, sem Mezőtúr irányába, illetve e városokból sem érkezik járat Túrkevére, iskolaszünetben több nappali járatot is leállítanak) továbbra is fennállnak. 2007-ben viszont esztétikus, büfével, váróteremmel és fedett kültéri várakozóval ellátott autóbussz állomás átadására került sor.

Jelentős fejlesztések történtek az oktatási intézményekben is. 2006-ban és 2007-ben a két általános iskola épületének részleges felújítását végezték el, 2011-ben zajlik a Deák Ferenc utcai Óvoda felújítása. 2010-ben a Petőfi Sándor Általános Iskola valamint a Ványai Ambrus Gimnázium, Informatikai és Közlekedésgépészeti Szakközépiskola infrastrukturális – döntően informatikai igényű – fejlesztésére közel 155 millió forintot fordítottak, amely összegnek több mint nyolcvan százaléka állami és Európai Unió támogatásból származott. 2009-ben és 2010-ben a Városi Könyvtár fejlesztésére (állománygyarapítás, informatikai fejlesztés) összesen 7,5 millió forintos támogatást kapott a város.

A strandfürdő felújítását majd üzembe helyezését követően gondot jelentett a szennyvíztisztító közelsége, e mellett pedig technológiai problémák is jelentkeztek a szennyvíztisztításban. *„Mi úgy építettük meg 93-ban, hogy ezer köbméteres, és nagyjából ezer köbméter ivóvíz fogy el. Tehát valami gond van, valószínű, valahonnan csapadékvíz kerül be vagy technológiai hiba történt. Újat kell építeni, mivel ez a mostani az üdülőkörzetben van.”*²⁴⁶ A több éve fennálló és évről évre súlyosbodó nehézség felszámolására az új szennyvíztisztító építése a remények szerint végleges megoldást jelent. Jóllehet 2009-ben egy nyertes pályázat jóvoltából megkezdték az új szennyvíztisztító építését, azonban az első ütem lezárását követően a források elapadtak, így a befejezés időpontja egyelőre bizonytalan. A vízgazdálkodás terén jelentős lépés volt a belvíztől gyakran sújtott városban egy olyan – 310

²⁴⁶ Németh István volt polgármesterrel 2011. augusztus 8-án folytatott beszélgetés részlete.

millió forint értékű – támogatás elnyerése, amely a település belvíz elleni hatékony védekezését tette lehetővé.

A közüzemi szolgáltatások igénybevétele nem változott jelentős mértékben az utóbbi fél évtizedben. 2010-re a város közcsatornahálózata 100 százalékosan kiépült (hossza 54,4 km, a rákapcsolt háztartások száma 3 434). A villamos energiát használó háztartások száma közel száz százalékos, vezetékes gázt 3 118 háztartás használ. A közvilágítás terén a város 2000. óta törekszik a takarékosagra, emellett megkezdődött a léghébelek kiépítése is. Utóbbi azonban anyagi lehetőségek híján az elmúlt hat évben megtorpant. A vezetékes telefonnal ellátott lakások száma a mobiltelefon térhódítása miatt némileg csökkent. Míg 2004-ben 1 911 lakás rendelkezett vezetékes telefonnal, 2010-re számuk 1 672-re csökkent. Az Internet használata általánossá vált, s a legtöbb család vagy vezetékes, vagy mobiltelefonnal kapcsolódik a világhálóra. 2006-ban már az ISDN előfizetések száma is megközelítette a kétszázat, ez a szám az évtized végéig nem változott.

2.2. Idegenforgalom

A város idegenforgalmát az előző évekhez, sőt évtizedekhez hasonlóan a strand- és gyógyfürdő biztosítja. Bár a „nagy ugrás”, amelyet a fürdőfejlesztés kezdetén a város vezetői és a lakosság egy része remélt, nem sikerült, a gyógyhatású termálvíz, az évente növekvő balneológiai és wellness szolgáltatások, illetve a fürdő infrastruktúrájának fejlődése ha nem is hoz látványos eredményeket, szerény perspektívával mégis kecsegtet. Ám a szerény perspektívát a város lakói közül többen is kifogásolják. A település legjelentősebb vállalkozója szerint azt, hogy a fürdő elérte a korábbi évek ráfizetéses működésével szemben a nullszaldós szintet, nem szabad eredményként elkönyvelni, s mivel nem várható erőteljes előre mutató elmozdulás, a város számára előnyösebb volna a fürdő eladása (magánkézbe adása). Úgy véli, ez esetben nagyobb fejlesztésekre nyílna lehetőség, amelyek jóvoltából az idegenforgalom növekedésével arányosan a város is többet profitálna. *„Mi az, hogy az a siker, hogy nullásra működik? Ha egy komoly befektető megveszi, azért veszi meg, hogy haszonnal működtesse. Tehát szállodát fog építeni. Akik vendégként ide jönnek, azok szétnéznek a városban, bemennek a CBA-ba vásárolni, elmennek a múzeumba, bemennek az étterembe. Mármost ez mind a város bevételeit növelné. A tőkéből, amit a fürdő eladásából szerezne a város, tovább tudna fejlődni.”*²⁴⁷ Más vélemény szerint a fürdő üzemeltetését mindenképp városi tulajdonban és a jelenlegi működési keretek között szükséges biztosítani, a sikerhez viszont elengedhetetlen volna a „városi háttér” megteremtése is. *„Nagyon fontos volna épp a*

²⁴⁷ Részlet Ábrahám Károly vállalkozóval 2011. augusztus 3-án készült interjúból.

fürdő kapcsán kiépíteni a város imázsát. Mert ez azért most még csak annyi, hogy jó idő van, napozok, fürdök – az egy dolog. De ha rossz idő van és nem tudok fürdeni és napozni, az egy másik dolog. És akkor nem tud mit csinálni. Mert nem tud hová menni. És esetleg legközelebb már nem fog ide jönni. Tehát lehetne csinálni egy kis turisztikai pontot, ahol helyi termékek – kosarak, hímzések, méz, lekvár stb. – kaphatók. Lehetne szervezni rövidebb kirándulásokat csoportok részére itt, a közvetlen környéken. Tehát megszervezni, hogy tudjanak a vendégek mit kezdeni magukkal. Ám nekünk még egy cukrászdánk sincs. No most, akik azt mondják, dehogynincs, hát arra gondolnak, hogy egy kis eldugott utcában otthon süti egy cukrász, és azokat a süteményeket ott meg lehet venni. Nagyon jó süteményeket készítenek, csak azt nem lehet cukrászdának hívni. Tehát ezeket az apró, tűnő dolgokat kellene fontosnak tartani, mert ezekből áll össze a város arca.”²⁴⁸

A megfogalmazott kritikák kétségkívül reálisak és indokoltak, azonban azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a város mindenkori vezetése különös gondot fordít a fürdő karbantartására és fejlesztésére. Ezt a törekvést jól tükrözik az elmúlt hat év ráfordításai. Ebben az időszakban a fürdő fejlesztésére 163 509 252 forintot fordítottak, amely összegből a város önéreje 25 903 040 forintot tett ki. Jelentős lépés volt 2005-ben a fürdőhöz tartozó Thermália apartman megvásárlása, amelyet Európai Unió pályázatból finanszíroztak. Az elmúlt évben – ugyancsak sikeres pályázat eredményeképp – ifjúsági szálló építése indult, amely a tervek szerint 2012-re fejeződik be.

A fürdő fejlesztését a város első polgármester indította el, aki továbbra is úgy véli, hogy Túrkeve számára az országos keringésbe való bekapcsolódást a helyiek csak a gyógyfürdőtől remélhetik. „*Úgy gondolom, hogy itt egyetlen a gyógyfürdő, amelynek turisztikai vonzása van. Én tehát a gyógyfürdőben látom a kitörési pontot, csakhogy ez rendkívül lassú folyamat és rendkívül lassan térül meg. Kell 40-50 év, hogy ennek a város lakossága hasznát vehesse. A fogadási készség megvan. Felmértük, hogy a város lakossága fizetővendégszolgálat révén mennyi embert fogadna. 120 család fogadott volna vendéget. Tehát a lakosság nyitott erre. Lassan megtérülő az idegenforgalom, a gyógyfürdő fejlesztése, de bejön. Hajdúszoboszlónak is ötven esztendő kellett. És nekünk az a nagy előnyünk, hogy 2400 m mélyről jön a víz, tehát a gyógyászatban nagy szerepe van. Nagyon fontos, hogy a fejlesztéssel nem szabad leállni, mert az a lépéselőny, amelyet a szomszéd településekkel szemben mi kialakítottunk, döntő. Tehát én azt gondolom, ha ez a gyógyfürdő fejlődik, akkor tíz év múlva már elképzelhető, hogy megjelenik egy befektető, aki egy 100 személyes szállodát*

²⁴⁸ Kun Lászlónéval, a Túrkeve Foglalkoztatásáért Alapítvány vezetőjével 2011. augusztus 2-án készített interjú részlete.

felépít.”²⁴⁹ Az optimista szemléletet a városban töltött vendégéjszakák számának dinamikus növekedése erősíti. Míg 2004-ben a vendégéjszakák száma 6 229 volt, ez 2011 augusztusában már kétszeres értéket mutatott. Jelenleg a fürdő szomszédságában üzemelő tíz darab, egyenként 60 m²-es apartmanház és kemping mellett hét magán szálláshely áll a városban hosszabb időt tölteni kívánók rendelkezésére.

Az utóbbi években megfigyelhető a nyugdíjas német turisták számának jelentős növekedése. Ennek háttérében a város korábbi alpolgármester asszonya szerint az áll, hogy a kisnyugdíjas németek számára olcsóbb megoldás, ha a szezon egy részét, vagy akár egészét (április 1-től – október 31-ig) a városban töltik. Ez azonban nem jelent a város számára különösebb bevételt. *„Nem kevesen vannak, akik az egész időt itt töltik, és évről-évre visszatérnek. De ők képesek átbiciklizni a mezőtúri piacra, ha ott húsz forinttal olcsóbban jutnak egy kiló paradicsomhoz. Amikor itt vége a szezonnak, mennek tovább, mondjuk Spanyolországba. Tehát ők nem jelentenek észrevehető vásárlóerőt számunkra.”*²⁵⁰ A takarékos német nyugdíjasok mellett azonban az utóbbi két évben már lengyel turisták is megjelentek. Ők nem egyénileg, hanem szervezett utak keretében töltenek 8-10 napot a városban. A belföldi látogatók túlnyomó részben a környező települések lakói közül kerülnek ki és elsősorban a balneológiai gyógyszolgáltatások miatt keresik fel a túrkevei gyógyfürdőt.

3. Gazdaság

A város gazdasági életében az elmúlt hat évben történt ugyan némi változás, ezek azonban nem eredményeztek jelentős elmozdulást. Figyelemre méltó viszont, hogy a vállalkozások túlnyomó többsége kiállta az évekig elhúzódó gazdasági válság súlyos próbáját. Talpon maradásuk azt mutatja, hogy a működő mezőgazdasági és ipari vállalkozások helyzete stabilizálódott. A hivatalos statisztika szerint 2008-ra megkétszereződött az előző évihez képest a vállalkozások száma, s ez a korábbi évekhez képest kiugróan magas érték a következő évet is jellemezte (13. számú ábra). Ugyanakkor a helyi gazdasági életben nem tapasztalható ennek a magas statisztikai mutatónak a jelentkezése. A város vezetői és polgárai szerint ez a kiugró statisztikai adat nem reális, sem a gazdaságban (mezőgazdasági, ipari vállalkozások), sem a kereskedelemben és a szolgáltatásokban nincs sem jele sem eredménye a KSH által közölt értéknek. Úgy vélem, a mellékletben közölt grafikon segítségével nem alkothatunk hiteles képet a vállalkozások számának alakulásáról, azonban a társas és az egyéni vállalkozásának arányának alakulását talán a valósághoz közelítően értékelhetjük.

²⁴⁹ Németh István volt polgármesterrel 2011. augusztus 8-án folytatott beszélgetés részlete.

²⁵⁰ Részlet Kántorné Bíró Emíliaival 2011. augusztus 2-án készített interjúból.

Túrkeve kereskedelmi élete alapvetően nem változott. A legnagyobb forgalmat a CBA, a COOP és a TESCO bonyolítja le. Utóbbi megjelenése csökkentette a két korábbi üzlet forgalmát, azonban annak ellenére, hogy a város lakosságának többsége „nagybevásárlásai” a TESCO-hoz köthetőek, a két, városközpontban működő üzlet is meg tudta tartani vevőkörét. A korábbi években kialakított kis élelmiszerüzletek helyzete nehezebbé vált, azonban csak néhány esetben került sor üzlet bezárássra. Néhány korábbi ruházati, műanyagtermékeket árusító üzlet profilt váltott, s visszaszorulás figyelhető meg az úgynevezett „100 forintos” és „kínai boltok” esetében. Összességében a kis üzletek száma az előző évtizedhez képest jelentősen nem változott, továbbra is közel 130 kiskereskedelmi üzletet, és hatvan vendéglátóhelyet tartanak nyilván a városban.

3.1. Mezőgazdaság

A mezőgazdaságban történt változásokat számadatokkal nem áll módunkban bemutatni. A polgármesteri hivatal nem rendelkezik kimutatással sem a föld tulajdon szerinti arányára, sem a gazdálkodási formák szerinti megoszlására (egyéni gazdálkodó, családi gazdaság, östermelő) vonatkozóan. A 2010. évi mezőgazdasági összeírás adatait a KSH ez ideig nem publikálta. A helyi adathiányban feltehetően nem kis szerepe van annak, hogy a falugazdász két évvel ezelőtt távozott posztjáról, s azóta a városban körzeti falugazdász látja el heti egy alkalommal a feladatokat. Az adathiány miatt a város vezetőinek, illetve a mezőgazdálkodás egészére rálátással bíró nagygazdálkodóknak az információira támaszkodhatunk az utóbbi évek mezőgazdálkodására vonatkozóan.

A mezőgazdaság szerkezetében a 2004. évi állapothoz képest elsősorban a tulajdonszerkezetben következtek be változások. Mindhárom mezőgazdasági kft egyszemélyi tulajdonba került. Az Agro Keve Kft-t korábbi ügyvezetője, a Kevi Növény Kft-t a város legjelentősebb ipari vállalkozója, míg a Búzavirág Kft-t egy budapesti magánszemély vásárolta meg, aki az elmúlt évtizedekben üzleti kapcsolat révén kötődött a városhoz. Ez utóbbi kivételével az egyszemélyi tulajdonba kerülés az ügyvezetésben nem járt együtt személyi változással. A nem túrkevei tulajdonosú korábbi Búzavirág mezőgazdasági vállalkozás ügyvezetője egy fiatal mezőgazdálkodó lett, aki egyéni mezőgazdasági vállalkozóként az elmúlt évtizedben a város egyik meghatározó termelőjévé és nagy kiterjedésű termőföldterület tulajdonosává vált. A tulajdoni forma megváltozása a termelés szerkezetében, a termelvények összetételében és a tárolási illetve értékesítési viszonyokban nem eredményezett változást. A mezőgazdálkodók továbbra is a hagyományos növénykultúrák termesztését tartják termelés szempontjából megbízhatónak, piacképesnek.

A mezőgazdasági kft-k egyszemélyi tulajdonba kerülése további földkoncentrációval járt. Az erős földkoncentrációnak azonban nem ez az egyetlen oka. A már a 2000-es évek elején is jellemző földeladások 2006. után, a földjáradék-rendszer bevezetésével tovább növekedtek. Ezekben az években a kis földterülettel rendelkezők (10-15 holdasok és az ennél kisebb területek tulajdonosai) többsége földjét felajánlotta az államnak, a második lépcsőben pedig az államtól a nagygazdálkodók vették meg a termőterületeket. Itt azt is figyelembe kell vennünk, hogy a kevés földterülettel rendelkezők többsége idős korú volt, tehát a művelés, de még a bérbeadás is kedvezőtlenebbnek tűnt számukra, mint a járadékrendszerű eladás. Az idős korú földtulajdonosok közül többen elhunytak, s örökösük ajánlották fel a földet megvásárlásra. 2011-re a művelés alatt álló földterület 6-8 százaléka maradt csupán egyéni és családi gazdálkodók tulajdonában. A nagymérvű földkoncentrációt ugyan az államilag előírt – 300 hektárban maximalizált – birtoknagyság elvileg korlátok között tartja, azonban ez a gyakorlatban csak formálisan érvényesül. *„Sok esetben van olyan huncutság, hogy gyerek, feleség, mindenkinek a nevében van föld. Tehát ezt a háromszáz hektárt meg lehet sokszorozni.”*²⁵¹

Míg a növénytermesztésben a termelés és a felvásárlás – ezzel együtt a felvásárlási ár – egyensúlyi helyzetbe került, ez az állattartással kapcsolatban nem mondható el. Az utóbbi öt évben az állattenyésztés már korábbi évtizedben is kedvezőtlen helyzete tovább romlott. Egyik ágazatban sem beszélhetünk nagyüzemi szintű állattartásról. Az 1990-es évek derekáig küzdő kistermelők állatállományukat vagy teljesen felszámolták, vagy drasztikus mértékben csökkentették. A növénytermesztés biztonságossá válása, a felvásárlási, ezzel együtt az eladási árak növekedése is hozzájárult az állattartás teljes visszaszorulásához. A családok többsége az önellátó állattartással is felhagyott a magas takarmányárak miatt. Ennek az országosan is jelentkező tendenciának a megállítására a kormány 2011-ben tervezetet dolgozott ki, amelynek célja a sertésállomány növelése, a kistermelők és az önellátó háztartások ösztönzése. *„Most igyekszik az FVM egy programot indítani az állattenyésztés bővítésére. Ennek egyik eleme például, hogy duplájára emelik a jelenlegi sertésállományt. Most körülbelül Magyarországon 3,5-4 millió sertést tenyésztenek – ezt kívánják a duplájára emelni. Ez nagyjából megfelel a '90-es évek közepe szintjének. Ez annyiban érinti Túrkevét, hogy Túrkeve kiemelkedő mértékben foglalkozott sertésenyésztéssel. Alig volt olyan család, ahol a kereset mellett otthon ne foglalkoztak volna sertéssel. Negyven, ötven, de akár száz sertés is kiment egy portáról egy évben. Óriási mértékű volt a '80-as években, a '90-es évek*

²⁵¹ Részlet dr. Szöllösi Kálmánnal – 1990-2010 között önkormányzati képviselővel – 2011. augusztus 2-án készített interjúból.

*elejéig.*²⁵² Különösen érzékletes az állattartás jelenlegi helyzetének a termelészövetkezeti gazdálkodás időszakával való összevetése. *„2004-2010 között összességében a növénytermesztésben egyenletes volt a termelés, és nem jelentkezett visszaesés, még akkor sem, ha a kisebb gazdák küszködtek. Viszont ez nem mondható el az állattenyésztésről. Volt egy ezernegyvenes tehenészet, az kiürült, volt egy hatezres juhtelep, az kiürült, volt egy négyszáz tehenészet, azt már más célra hasznosították. Volt egy sertéstelep, az rehabilitációs pulykateleppé alakult. A legnagyobb juhászattal rendelkező személy háromszáz anyabirkát és annak szaporulatát tartja.*²⁵³ A juhászatnál is rosszabb képet mutat a szarvasmarhatartás állapota. A tejfelvásárlás az 1990-es években megszűnt a városban, így szarvasmarhatartásról jelenleg nem beszélhetünk. Tucatnyinál kevesebb azon családok száma, akik egyrészt saját fogyasztásra, másrészt szerény tejleadás – *„vannak egy páran, akik háztól hordják”* – céljából tartanak 2-3 tehenet. Az üzemszerű sertéstartás ugyancsak megszűnt, és az emlékezetes sertésválságot követően a túrkevei kistermelők teljesen felhagytak a piacra hizlalt sertések tartásával. Az utóbbi öt-hat évben pedig már saját szükségletre is csak kevesen nevelnek egy-két hízót.

A mezőgazdasági foglalkoztatás a termelészövetkezet felbomlását, illetve a kárpótlási törvény megvalósítását követően csekély mértékű volt, lényegében a három kft által alkalmazott mezőgazdasági munkásokra korlátozódott. A kisebb gazdaságok legfeljebb kukorica kapálásra, címerezésre fogadtak fel napszámosokat, a betakarítást igyekeztek családi keretek között megoldani. Amennyiben az így rendelkezésre álló munkaerő kevésnek bizonyult, a hagyományos „visszasegítés” gyakorlatára hagyatkoztak. A földkoncentráció 2004. utáni további fokozódása a gépesítettség mennyiségi és minőségi feltételeinek javulásával járt, ami további munkaerőfőlösleget eredményezett a mezőgazdasági munkások körében. A kézi erejű megmunkálás a nagybirtokokon teljesen visszaszorult, így a mezőgazdasági munkások köre lényegében mezőgazdasági gépeket kezelő alkalmazottakra korlátozódik. Ezek számát a város összességét tekintve 500-600 főre becsülik. A mezőgazdálkodók szerint számottevő foglalkoztatás akkor következhetne be, ha a növénytermesztés nem csupán a nyerstermelvények előállítására, hanem azok egy részének feldolgozására is berendezkedne. A korábbi falugazdász úgy véli, hogy nagyobb számú munkaerő alkalmazását szárító- valamint fagyasztóüzemek, esetleg konzervgyár létesítésével lehetne megoldani. Úgy véli, két közeli település – Mezőtúr és Kétpó – példája Túrkeve

²⁵² Németh István volt polgármesterrel 2011. augusztus 8-án folytatott beszélgetés részlete.

²⁵³ Részlet dr. Szöllösi Kálmánnal – 1990-2010 között önkormányzati képviselővel – 2011. augusztus 2-án készített interjúból.

számára is követendő lehetne. A gazdálkodók azonban – a korábbi két évtized gyakorlatát követve – továbbra sem gondolkodnak feldolgozóüzem kialakításában. Ennek feltehetően az a magyarázata, hogy a nagygazdálkodók – beleértve a korábbi kft-eket is – 1990-es évek második felében kiépítették stabil, hosszú távú piaci kapcsolataikat. Egy profilváltás jelentős tőkebefektetéssel, új piacok keresésével és túlzott kockázatvállalással járna.²⁵⁴

3. 2. Ipar

„Amikor 2002-ben a ciklusom lejárt, az volt a tapasztalatom, hogy itt csak akkor lesz komolyabb munkahelyteremtés, ha egy komoly tőkével rendelkező Túrkevéről elszármazott, vagy a várossal szimpatizáló befektető megjelenik. Vagy pedig az itt élő vállalkozók közül valaki megtollasodik és ő hoz. Egyéb esetben az egyes ipari vállalkozásoknál a munkahelyteremtés legfeljebb 5-10 fő évente. Tehát bejött amit mondtam, hisz Ábrahám Károly 1-2 év múlva kezdte a cégét kiépíteni. Én azt teljesen kizártnak tartom a város közlekedési és egyéb infrastrukturális állapota miatt, hogy ide idegen befektető ipari telepet létesítsen.”²⁵⁵

Az ipari vállalkozások zöme a volt AFIT területén működik. A közel húsz ipari vállalkozás összesen hatszáz embert foglalkoztat. Ezek közül a legnagyobb munkaerőt lekötő vállalkozások az 1990-es évek közepén alakultak, tulajdonosaik nagy része az AFIT középvezetőiből került ki, s alkalmazottaikat is volt afitosokból válogatták össze. A húsz főnél többet foglalkoztató hat vállalkozás mellett 2-3 főt foglalkoztató kisipari műhelyek is alakultak. A város legnagyobb foglalkoztatója az idézetben említett *Ábrahám Kft.*, amelynek profilja egészében az autóiparhoz kötődik. A vállalkozás 2001-ben alakult, de a telephely kiépítése csak két évvel később kezdődött meg egy húsz négyzetméter alapterületű műhelyben. *„Aztán rohamléptekben fejlesztettem, mert felépítettem egy 640 m²-es csarnokot. De mire felépítettem, kicsi lett. Most kint vagyunk a régi AFIT tanszervíz mellett, összességében most 150 ezer m²-en vagyunk, 248 dolgozóval. 2007-ben alakult egy új részlege a cégcsoportnak. Azért beszélek cégcsoportról, mert 2003-ban hozzám került a Kevi Növény Kft is 100 százalék tulajdonban. Ezt követően megalakult egy fröccsöntő üzem, ahol 49 százalék német tulajdon volt. Ezt 2010-ben egészében kivásároltam a német cégtől. Jelenleg 24 fröccsöntő gép van, a dolgozói létszám pedig közel megduplázódott. Tervemben van egy új üzemcsarnok építése. A régi tanszervíz lebontása után egy 4 000 m²-es*

²⁵⁴ A mezőgazdaság állapotára vonatkozó információkat Szász Csaba agrármérnök, korábbi falugazdász bocsátotta rendelkezésemre, akinek e helyen is köszönetet mondok a részemre nyújtott segítségéért.

²⁵⁵ Németh István volt polgármesterrel 2011. augusztus 8-án folytatott beszélgetés részlete.

üzemcsarnokot szeretnék építeni. A jelenlegi fröccsöntő üzem helyén egy forgácsoló üzemet hoznék létre. Ez egy új profil. Egy győri céget tudnánk úgy idehozni, hogy ők adnák az összes gépet, a technológiát, s a munkát, s mi adnánk az embert. Itt tehát szintén nem volna külső tulajdon, ugyanis minden gépet megvennénk, munkát kapnánk. S mióta elhintettük, hogy ilyen profilunk is lesz, már Németországból is érkeznek a megrendelések. De ezeket természetesen egyelőre nem tudjuk fogadni. A jövőt most az új fröccsöntő üzem és a szerelde fejlesztése jelenti. Amire a legbüszkébbek vagyunk, hogy az Opel Astra és az Opel Zafira visszapillantó tükröi Európában csak nálunk készülnek. De vannak olyan termékeink – például a Hellánál, ahol a BMW motorkerékpárok hátsó lámpáit csak mi gyártjuk – a világon egyedül.”²⁵⁶ Az Ábrahám Kft. ipari és mezőgazdasági vállalkozásaiban foglalkoztatottak száma meghaladja az ötszáz főt. A vállalkozó teljesítményét a város 2011-ben a Város napja alkalmából *Túrkeve szolgáltatáért* kitüntetéssel ismerte el. A kft. dinamikus fejlődését a tulajdonos innovatív szemlélete, nyitottsága nagymértékben elősegíti. Nem csupán az elsődleges megrendelő német cégekkel épít kapcsolatot, hanem folyamatosan bővíti üzleti összeköttetéseit például Törökország és az arab világ felé is. Alkalmazottai között mérnökök, menedzserek, logisztikai szakemberek is vannak, akik idegen nyelvtudással rendelkeznek. Bár a vállalkozó törekszik, hogy minél több helyi lakost alkalmazzon, a speciális és felsőfokú végzettséget, valamint nyelvtudást igénylő munkakörökben ez egyelőre nem valósítható meg. A magasan kvalifikált szakemberek Szolnokról és Mezőtúrról járnak be túrkevei munkahelyükre.

Az Ábrahám Kft. mellett jelentős az 1990-es évek közepén alakult KeveWeld, valamint a Keve-Fém Kft. Utóbbi alagutak, hidak építését valósítja meg az ország számos pontján. A Kun-Metalokála busz alvázakat és busz futóműveket gyárt, magyar és külföldi cégek számára. Jelentős az autó- és fémipari cégek mellett az Alexico Kft, amely közel nyolcvan fő női munkaerőt foglalkoztat két varrodájában. Ugyancsak kiállta a gazdasági válság próbáját az 1990-es évek elején alakult Hodosi Pékség, amely napjainkban húsz szak- és betanított munkást foglalkoztat. Összességében a jelentősebb ipari vállalkozások több mint félezer ember számára biztosítottak munkát, amely szám közel azonos a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számával.

Az iparban további fejlesztések a már meglévő, stabilizálódott helyzetű vállalkozások esetében lehetségesek. A fejlesztésre legnagyobb lehetőség az Ábrahám Kft. esetében mutatkozik. Tekintetbe kell vennünk ugyanis, hogy a túrkevei ipari vállalkozások nagy gyártók „bedolgozói”, aminek következtében helyzetük erősen függ a megbízó cég piaci

²⁵⁶ Részlet Ábrahám Károly vállalkozóval 2011. augusztus 11-én készült interjúból.

helyzetétől. Az Ábrahám Kft-nek az Audi autógyárral való kapcsolatára is érvényesnek tűnik ez a megállapítás, ugyanakkor az autógyártáson belül a különböző profilok kiépítése ennek a kft-nek a piaci helyzetét biztonságosabbá teszi.

A vállalkozók szerint hátrányosan befolyásolja az iparfejlődés dinamizmusát a csekély és nem elégséges kommunikáció a helyi cégek között. Másrészt azt az igényt is megfogalmazzák, hogy szükséges volna az egymás közötti szorosabb kapcsolatokon túl a hasonló profilú hazai és külföldi gyártókkal való kapcsolatok építése. Nehezményezik, hogy bár Túrkevének Romániában (Nagyszalonta), Lengyelországban (Porabka) és Franciaországban (Auchel) is vannak kiépített testvérvárosi kapcsolatai, ezek kizárólag a kulturális kapcsolatok ápolására korlátozódnak. Fontosnak tartanak egy helyi ipartestület létrehozását, ahol egyrészt az egymással való beszélgetésekre, tapasztalatcserekre nyílna lehetőség, másrészt összehangoltan kisebb anyagi ráfordítással tudnának továbbképzéseket, tanfolyamokat szervezni. Megfogalmazzák, hogy ha üzleti partnerük felkeresi őket, csak a telephelyen tudnak vele találkozni, ellenben ipartestületi keretek között fotók, információs tablók segítségével nem csupán saját cégük, hanem a város gazdasági életének bemutatására is lehetőségük nyílna. *„Én még amikor a választások voltak, akkor javasoltam, hogy létre kellene hozni az ipartestületet Túrkevéen. Akkor a Fidesz polgármesterjelöltje ezt felvállalta, hogy megcsinálja – de a mai napig sincs semmi. Én ezt úgy képzeltem el, hogy a túrkevei vállalkozókat, iparosokat, gazdálkodókat, kereskedőket, mindenkit bevinni az ipartestületbe. Mondjuk havi ezer forinttal mindenki hozzájárulna ennek a működéséhez. Cserébe a testület szervezhetne szakmai konferenciákat, és így tovább. Az nagy gond, hogy elmegyünk egymás mellett, s nem tudunk a másikról, tehát nem jó a kommunikáció közöttünk. A túrkevei cégek mind hajlandóak lennének. Csak az ember hiányzik, aki ezt egyszer megcsinálja. Még az is gond, hogy információáramlás sincs az itt élők között. Persze, azt tudom, hogy minden cég a saját területén eladja magát, tehát ezzel a részével nincs probléma. De azt már nem tudjuk, hogy például mi az autóiparunk révén nem tudnánk-e besegíteni valahol. Vannak olyan mérőgépeink, amilyen a környéken nincs több. Lehet, hogy tudnánk itt helyben valamelyik vállalkozásnak ezzel segíteni. A CNC méréssel is tudnánk segíteni, mert ez sem sok van. Tehát ezért kellene egy kicsit beszélgetni egymással.”*²⁵⁷

²⁵⁷ Részlet Ábrahám Károly vállalkozóval 2011. augusztus 11-én készült interjúból.

4. Társadalom

A város alapvetően nem strukturálódott át a 2004-2010 közötti években. A bekövetkezett gazdasági változások nem voltak olyan mélyre hatóak, hogy a vizsgált társadalmi egységek olyan mérvű mobilitásához vezettek volna, amely egy stabilizálódó társadalomkép megrajzolását lehetővé tenné. Azok az események, amelyek a gazdasági életben kitapinthatóak az utóbbi hat év során, nem elegendőek a társadalomstruktúra irányának meghatározásához. A város társadalmi életét a 2004. előtti évekhez hasonlóan a nagy mértékű munkanélküliség és alkalmi munkavállalás okozta egzisztenciális bizonytalanság határozza meg. A gazdasági életben mérhető pozitív irányú változások nem eredményezték a foglalkoztatás alapvető problémájának megoldását, legfeljebb kismértékben enyhítették a korábbi nehézségeket. Ebből következően a szociális helyzet alakulása sem ítélnél kedvezőnek, sőt, a rendelkezésre álló statisztikák arra vallanak, hogy a lakosság egy részének szociális helyzete a 2000-es évek második felében súlyosbodott.

Az iskolai végzettség tekintetében sem mutatkozott jelentős elmozdulás (14. számú ábra). A város többségét továbbra is a nyolc általánost végzettek (2 755 fő), valamint az annál alacsonyabb végzettségűek alkotják (2 365 fő). Utóbbi csoportba azonban beletartoznak a 14 év alatti túrkevei gyerekek is. Adatok csak az óvodásokról és az általános iskolásokról állnak rendelkezésre, tehát az óvodás korúnál fiatalabb, illetve óvodába nem járó gyerekek száma nem ismert. Az általános iskolás és óvodás gyermekek együttes száma 1 022 fő. E mellett a hetven évesnél idősebb lakosok többsége a régi iskolarendszer normájának megfelelően 6 elemi osztályt végzett, azonban az e csoportba tartozók létszámára vonatkozóan sincs adat. Az öregségi nyugdíjasok száma 1 579 fő, azonban közöttük nem kevés a hetven évesnél fiatalabb. A 14 évesnél idősebb 8 osztályt vagy annál kevesebbet végzett túrkeveiekről a rendelkezésre álló mutatók alapján tehát csak következtethetünk. E számítás alapján a 9 570 főnyi lakosú városban 3 ezerre tehető az alacsony végzettségű, képzetlen lakosok száma, amely az összlakosság 30 százalékát képezi. A szakmunkásképzőt vagy szakiskolát végzettek száma 2 090 fő (22 %), s valamivel kevesebb (17 %) a gimnáziumi vagy szakközépiskolai végzettséggel rendelkezők száma (1 600 fő). Az egyetemi vagy főiskolai végzettségű lakosok száma továbbra is alacsony (760 fő), arányuk az összlakosság 8 százaléka.

4.1. Foglalkoztatás

Az utóbbi hat évben a foglalkoztatás terén történtek ugyan előre mutató változások, ezek azonban nem módosították azt az alapvető társadalmi szakadást, amelyet a foglalkoztatott –

munkanélküli tengely mentén határoztunk meg. A mezőgazdaságban és iparban foglalkoztatottak száma összesen nem éri el az 1 200 főt. Ennél a számnál azt is figyelembe kell vennünk, hogy a mezőgazdaságban alkalmazottak egy részének munkaerejére a november-március közötti hónapokban nincs szükség. Mintegy 300 főre tehetjük azok számát, akik a téli hónapokban évről-évre a munkanélküliek csoportjába tartoznak.

Az általános- és középiskolai tanárok valamint az óvónők együttes száma 124 fő, az egyéb közintézményekben foglalkoztatott közalkalmazottak és köztisztviselők száma összesen 250 fő. A kereskedelemben és a szolgáltatásban foglalkoztatottak számáról nem áll rendelkezésre adat.

A város legnagyobb számú munkaerőt foglalkoztató vállalkozója Á. K., aki autógyáraknak bedolgozó üzemében közel háromszáz, mezőgazdasági vállalkozásában több mint 150 főt alkalmaz. E magánvállalkozó foglalkoztatottjainak száma meghaladja a város közszférájában alkalmazottakét. A városi szóbeszéd szerint ez a vállalkozó elsősorban a mezőgazdasági üzemében dolgozó alkalmazottai részére a téli időnyre „zacskóragasztási” munkát biztosított a város egy kieső utcájában. Az itt dolgozók után nem fizetett járulékot, s egy feljelentés következtében az illegális munkahelyet az első szezon végén felszámolta. *„Először mindenkinek megcsinálta a papírt, de azt nem küldte el sehová. Azt mondta, ha jönnek az ellenőrök, azt kell mondani, hogy épp aznap álltak munkába.”*²⁵⁸ *„Most télen nincs alkalmi munka, nem tudunk hová menni. Múlt télen jó volt a zacskóragasztás. K. minimálbért fizetett, de a munka könnyű volt, tiszta volt. De mindig van, akinek valami nem tetszik. Olyan jelentette fel, akit elküldött az üzemből, mert nagyon rossz munkát végzett.”*²⁵⁹

A korábbi évekhez hasonlóan, nem áll rendelkezésre adat az alkalmi munkások valamint az egyszerűsített foglalkoztatás által érintettek létszámáról. A város vezetői szerint napjainkban még mindig ez a réteg alkotja Túrkeve lakosságának derékhadát. A 2000-es évek elején az alkalmi munkából élők száma évente átlagosan 1 200-1 500 fő volt. Számolnunk kell azonban azzal, hogy a gazdasági válság miatt a betanított- és segédmunkások korábban tömeges foglalkoztatása csökkent, így feltételezhető, hogy a túrkeveiek közül az utóbbi években kevesebben jutottak alkalmi munkához. 2011. második felétől további csökkenés várható, mivel a munkaerő kölcsönzéssel foglalkozó „vállalkozók” egy része ellen adócsalás bűncselekménye miatt eljárás indult²⁶⁰. Ez a hatósági lépés feltételezhetően óvatosságra inti a még aktív munkaerőkölcsönző „vállalkozókat” is, ami által az alkalmi foglalkoztatás –

²⁵⁸ Részlet. L. K. AFIT-nyugdíjassal 2011. augusztus 17-én készült interjúból.

²⁵⁹ Részlet L. J-né nyugdíjas alkalmi munkással 2011. november 22-én készített interjúból.

²⁶⁰ Az eseményről több alkalommal is beszámolt a Szolnok Megyei Néplap. Ezekből két újságcikket közlök a dolgozat mellékletében.

legalábbis egy időre – visszaszorul a városban. Ez a hatósági lépés etikai és jogi szempontból kétségkívül példás, és feltehetően hozzájárul a közhangulat javulásához. Azonban szükséges egy pillantást vetnünk a mérleg másik serpenyőjére is, hiszen a nem törvényes keretek között működő munkaerőkölcsönzők tevékenységének visszaszorulása a város lakói egy jelentős hányada (az összlakosság 8-10 százaléka) számára további anyagi romlást okozhat. *„Szomorú a helyzet. Egyrészt az igazságnak végre már győzedelmeskednie kellett. Ezt már korábban meg kellett volna tenni. És a város egész lakossága is ezt várta már régen. Feltételezem, hogy most megakadtak ezek a foglalkoztatások. Az lenne a megoldás, hogy ne legyenek ezek a munkaerő kölcsönzéssel foglalkozó személyek ennyire harácsolók, és ne akarjanak ennyire gyorsan meggazdagodni. Mert egy szabályok mentén dolgozó munkaerőkölcsönző cégnek is van nyeresége, nyilván csak annyi, mint egy átlag vállalkozónak. És ha ezek az emberek elfogadnák, hogy csak kevés a nyereség, de annyi, hogy azért abból szépen megélek, akkor ez működhetne jól is, és törvényes is volna.”*²⁶¹ Az előzetes letartóztatásban lévő illegális munkaerőkölcsönzők által működtetett rendszerről nem lehet információt szerezni. 2011 őszén csak a házaik udvarán álló rendszám nélküli luxusautóikról lehet következtetni arra, hogy az eljárás ellenük még folyamatban van. Ugyanakkor a helyiek egy része szkeptikus, mivel a korábbi években is volt már példa egy-egy „vállalkozó” előzetes letartóztatására, amelyeket azonban nem követett sem büntetőjogi eljárás, sem szankció. *„Szokott így lenni. Egy-két hónapig nem látjuk, aztán megjelenik nagy mellénnyel és folytatódik minden ott, ahol abbahagyta.”*²⁶²

4.2. Munkanélküliség

A városban a munkanélküliség jellegét továbbra is az abszolút munkanélküliség határozza meg, azonban az utóbbi egy-két évben már a strukturális munkanélküliség is megjelent. A munkanélküliségnek ezt a típusát a volt AFIT területén működő jelentősebb vállalkozások (Ábrahám Kft, Keve-Fém Kft, KeveWeld Kft) munkaerőigénye idézte elő. A cégeknek a betöltött munkahelyek mellett is van kereslete, azonban a kínálat szakmai képzettsége, felkészültsége elavult, nem felel meg a mai követelményeknek. Ez a kereslet természetesen napjainkban még nagyon csekély (összesen nem haladná meg az elvárásnak megfelelő alkalmazottak száma az ötven főt), azonban optimális esetben jelezheti egy pozitív folyamat kezdetét. *„Nagyon nagy probléma az, hogy több nyelven beszélő túrkeveit nagyon nehéz találni. Magyarország eléggé Budapest-centrikus, s aki tanult, az elmegy Budapestre.*

²⁶¹ Németh István volt polgármesterrel 2011. augusztus 8-án folytatott beszélgetés részlete.

²⁶² Részlet K.L.-né megyei civilszervezeti elnökkel 2011. augusztus 17-én készült interjúból.

Ez nemcsak itt, de máshol is gond. Ha az autóparról beszélünk, akkor ez a tengely: Győr – Budapest – Kecskemét. Győrben az Audi gyárban a személyzetis azt mondja, hogy 2 500 főre volna szükség jelenleg, de nem tudják a létszámot feltölteni. Nemrég járt nálunk a kecskeméti Mercedes vezetője – szintén ezekkel a problémákkal küzd. Ha visszatérünk Túrkevére: az a szakmai tudás, amely a kilencvenes években megvolt, az eltelt két évtizedben elveszett. Eljártak az emberek, csomagolni, kapálni, ásni, minden egyéb munkáról beszélhetünk. Tehát azt a régi szakmai tudást felejtjük el. Mert az rendben van, hogy Túrkeve kötődött az autópárhoz, ha úgy vesszük. De azért összeszerelni egy IFA-lámpát vagy egy Mercedes tükröt, az azért különbség.”²⁶³

2004. év végén a városban 658 munkanélkülit tartottak nyilván²⁶⁴. Ez a munkavállaló korú²⁶⁵ népesség 10 százalékát jelenti. Amint arról már korábban szó volt, a statisztikákban tükröződő számok kizárólag a nyilvántartásban szereplő munkanélküliekre vonatkoznak, tehát a kapcsolattartást megszakító, a háztartásba visszavonuló munkanélküliek létszámának ismeretében feltételezésem szerint megkétszereződne az aktív korú munkanélküli népesség aránya. A 2004. utáni években folyamatos növekedés mutatható ki a nyilvántartott munkanélküliek, illetve egyéb, a munkanélküliségből fakadó járadékokra jogosultak körében. Míg 2005-ben az előző évihez képest alig volt kimutatható a növekedés (695 fő), addig 2006-2010 között közel duplájára emelkedett a munkanélküliség miatt segélyben, járadékban részesítettek száma. A 2004-2010. közötti időszak legkedvezőtlenebb éve a 2009. volt, amikor a városban 938 fő regisztrált munkanélkülit, 210 fő járadék típusú ellátásra szoruló, 252 fő rendelkezésre állási támogatásban részesülő, valamint 107 fő segély típusú ellátásra jogosultat (összesen 1 507 fő) tartottak nyilván, vagyis a keresőképes lakosság 22,5 százalékát. 2010-re közel négyszázzal csökkent az ellátási rendszerben részt vevők száma, azonban még így is az aktív korú lakosság 16,5 százalékát sorolhatjuk a munkanélküliségük miatt segélyezett csoportjába. Valamennyi évben meghaladta az 50 százalékot a 180 napnál hosszabb ideje munka nélkül lévők aránya. Ezekben az években a pályakezdő munkanélküliek aránya 8-10 százalékos volt. 2004-2010. között a nemek szerinti arány nem mutatott változást a korábbi évekhez viszonyítva. Közel azonos volt a regisztrált női és férfi munkanélküliek száma. Az iskolai végzettség szerinti arányok sem változtak számottevően. A 2004-2010. közötti években is a nyolc általános vagy annál kevesebb osztályt végzettek és a szakmunkások közül került ki a munkanélküliek 74 százaléka. A diplomás munkanélküliek

²⁶³ Részlet Ábrahám Károly vállalkozóval 2011. augusztus 11-én készült interjúból.

²⁶⁴ A továbbiakban a munkanélküliek számára vonatkozó adatok forrása: <http://internet.afsz.hu/engine.aspx>.

²⁶⁵ Az utóbbi években a statisztikák szélesítették a munkavállaló korú népesség korhatárát. Ezt figyelembe véve munkavállaló korúnak tekintik 15-72 éves lakosokat.

aránya a III. évezred első évtizedének végére 2,2 százalék volt. A 2004 előtti időszakhoz képest némi változás figyelhető meg a munkanélküliek életkor szerinti megoszlásában. Míg a korábbi időszakban a munkanélküliek legnagyobb számban a középkorúak (40-60 évesek) közül kerültek ki, 2004-2010 között a legnagyobb arányú a 20-35 évesek munkanélkülisége volt. Hasonlóan magas volt ebben az időszakban az 50-55 év közötti regisztrált munkanélküliek száma is.

4.3. A lakosság szociális helyzete

A munkanélküliségre vonatkozó adatok utalnak a lakosság szociális helyzetére, azonban korántsem fedik le azt. Egyrészt a már említett nyilvántartási rendszerből történő kikerülés valamint a háztartásba visszavonuló nők száma miatt, másrészt a munkanélküli állapot – főleg, ha rövid ideig tart – nem jár együtt minden esetben szociális elesettséggel. Ezt az általános megállapítást azonban a városra szűkítve szükséges pontosítanunk azzal, hogy a túrkevei munkanélküliek több mint fele 180 napnál hosszabb ideje kiszorult a munkaerőpiacról, s még sötétebb kép rajzolódna előttünk, ha rendelkeznék az egy évet meghaladóan munka nélkül lévő emberek számára vonatkozó adatokkal. A tartós munkanélküliség pedig még a szilárd anyagi háttérrel rendelkező egyének és családok szociális biztonságát is megingatja. Mivel Túrkevén a tartós munkanélküliség jellemző, ez erősen befolyásolja a város lakói szociális helyzetének alakulását. A munkanélküliségi ellátásban részesülők számával közel azonos a szociális háló egyéb szemeibe (is) kapaszkodók száma (60. számú táblázat). A táblázatból kitűnik, hogy a regisztrált munkanélküli állapotot követően az egyéb ellátási formákat igénybe vevők száma (járadékszerű ellátás, járadékszerű segély, jövedelem- vagy bérpótló támogatás) alig változik, ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a már valamennyi járadék- és segélyformát kimerítő, rendszeres szociális segélyre szorulóak száma minden évben meglehetősen magas. 2010-ben a munkaképes korú (15-72 évesek) 6 484 túrkevei lakos közül 1 709 fő, tehát a statisztikailag munkaképes korúak 26,3 százaléka tartotta fenn magát szociális ellátásból.²⁶⁶ Ez a mutató magasabb volna, ha az öregségi nyugdíjra nem jogosult idős korúak ellátásában részesülő lakosokat is figyelembe vennénk e körben. A munkanélküli járadékban részesülők mellett 2004-2010. között éves átlagban 250 fő részesült rendszeres szociális segélyben. 2005-től nagyobb mértékű növekedés figyelhető meg a korábbi évekhez képest. Míg a 2005. előtti években a rendszeres szociális segélyt igénybe vevők éves átlaga 150 fő körüli volt (2004-ben

²⁶⁶ Az öregségi nyugellátásban részesülők természetesen nem szerepelnek ebben a számban.

mindössze 107 fő), addig 2005. után számuk 300 fölé emelkedett. A legkiugróbb év a 2008. volt, amikor 364 túrkevei szorult az ellátásnak erre a formájára. Közgyógyellátási igazolvánnyal a 2004. előtti évekhez hasonlóan, 2004-2010. között évente átlagosan 450-500 fő rendelkezett.

A rokkantak számára vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésre az utóbbi évekre vonatkozóan, mivel a csökkent munkaképességűeket 2007-től nem az önkormányzatok, hanem a munkaügyi központok tartják nyilván. Arányukra csupán következtethetünk a nyugdíjban részesülők száma alapján oly módon, hogy az összes nyugdíjasból levonjuk az öregségi nyugdíjban részesülők számát. Azonban e tekintetben is adathiány nehezíti a tájékozódást, mivel a statisztikai évkönyvek évente más bontásban adnak információt a nyugdíjszerű ellátásban részesülőkről. 2005-2010. között a nyugdíjszerű ellátásban átlagosan 3 000 fő részesült, amelyből 1 400-1 600 fő között ingadozott az öregségi nyugdíjasok száma. Ami, ha előbbi gondolatmentünk alapján folytatnánk a számítást, azt jelentené, hogy az öregségi nyugdíjasok és a rokkantak egymáshoz viszonyított aránya 50-50 százalék. Azonban csökkenteni a rokkantnyugdíjasok számát, hogy nem minden nyugellátásban részesülő személy saját jogú nyugdíjas. A nem saját jogon nyugdíjra jogosultak számát azonban egyetlen évből sem ismerjük, így a rokkantak számára vonatkozóan nem tehetünk megállapítást. Helyi becslések szerint számuk 1 000 főnyi lehet.

A Családsegítő és Gyermekejóléti Szolgálat adatai a lakosság szociális helyzetének súlyosbodására utalnak. Míg a családsegítő szolgálatról a 2000. évben összesen 81 személy kért segítséget, 2005-ben már közel háromszoros (214 fő) volt az igénybe vevők száma. 2010. január 1. – szeptember 30. közötti időszakban 2 050 túrkevei fordult a szolgálathoz. Az ügyfelek számának növekedése önmagában nem jelentené a szociális helyzet súlyosbodását, hiszen információt, ügyintézésben való segítséget anyagi helyzetétől és társadalmi státuszától függetlenül bárki kérhet. Azonban ha rátekintünk az utóbbi öt év során a szolgálathoz forduló iskolai végzettség, gazdasági aktivitás és a szolgálatról kért segítség jellege szerinti megoszlására, kiderül, hogy míg a 2000-es évek elején a szolgálathoz forduló (81 fő, 212 eset) leggyakrabban információt vagy ügyintézéssel kapcsolatos segítséget (212 esetből 137) kértek, a 2004. utáni években egyre többen fordultak anyagi vagy foglalkoztatási gondok miatt a szolgálathoz. Iskolai végzettség, nem- és korcsoport szerinti megoszlás tekintetében valamennyi évben a 19-59 éves, házas- vagy élettársi kapcsolatban élő gyermekes, nyolc osztályt végzett, inaktív nők vették igénybe legnagyobb számban a családsegítő szolgáltatást. 2006-ban (összesen 1 758 fő) viszont már az inaktívok (946 fő) mellett a munkanélküliek (710 fő); a 8 általánost végzettek (967 fő) mellett a szakmunkás végzettségűek (520 fő) száma

is jelentős volt. Ebben az évben a nyugdíjasok is nagy számban fordultak a családsegítő szolgálatához (a 946 fő inaktívból 583 fő volt nyugdíjas). 2006-ra a segítségkérés célja is változott. A korábban jellemző információkérés és ügyintézésben való segítségkérés harmadik helyre szorult (324 eset) az élelmiszer- vagy ruhaadományra irányuló kérések (1 217 eset) és a foglalkoztatással kapcsolatos problémák (333 eset) mögött. 2009-től újabb jelentős változást figyelhetünk meg a szolgálatot felkeresők gondjainak jellegében és esetszámában. Első helyre a megélhetési (anyagi) problémák kerültek. 2009. január 1. – december 31. között 1 624 túrkevei 2 799 esetben kereste fel a családsegítő szolgálatot. Ebben az évben legtöbbször ügyintézéshez kértek segítséget (760 eset). Anyagi gondok miatt ekkor 667-en fordultak a szolgálatához, közülük 180 fő elviselhetetlen adósságterheire hivatkozva jelentkezett. Figyelemre méltó az esetszámok jelentős növekedésén belül a krízishelyzetbe került családok számának emelkedése. Míg 2005-ben 803 esetből 12 alkalommal volt szükség krízishelyzet miatti beavatkozásra, 2010-ben a 3 048 kezelt eset közül 476 volt a krízishelyzet miatti beavatkozások száma. Mindvégig magas volt viszont azoknak az eseteknek a száma, amikor a szolgálathoz fordulóknak nem egyetlen, hanem több probléma együttes előfordulása miatt kértek segítséget. 2005-ben a 803 esetnek mintegy felénél (410 eset) több probléma együttes meglétét regisztrálta a szolgálat. 2010-ben az összesen 3 048 esetből 476 esetben tapasztalták a szolgálat munkatársai a problémák halmozott előfordulását. A korábbi évekhez képest nagyarányú növekedés érzékeltetésére példaként a 2005. és a 2010. évek adatait foglaltam táblázatokba (48-59. számú táblázat).

A gyermekjóléti szolgáltatások iránti igény növekedése szintén kedvezőtlen tendenciát mutat. 2002-2010 között a veszélyeztetett gyermekek száma megháromszorozódott. A 2010. szeptember végi kimutatás a 2007. december 31.-ivel összevetve 60 százalékos emelkedést mutatott. A veszélyeztetett gyermekek korcsoport szerinti megoszlása jelentősen megváltozott az utóbbi hat évben. Míg korábban a veszélyeztetett gyermekek legnagyobb számban a 0-5 éves korcsoportba tartoztak, az évtized második felében már a 14-17 éves korcsoport körében állt fenn legnagyobb számban veszélyeztetettség. Ezzel együtt a kezelésre szoruló probléma jellege is módosult. Míg a kicsinyek esetében elsősorban a család életviteli gondjai jelentettek veszélyt, a 14-17 évesek csoportjában a magatartás- és teljesítményzavarok, valamint a beilleszkedési problémák voltak meghatározóak. A szolgálat adataiból kitűnik, hogy a gyermekek veszélyeztetett helyzetbe kerülésében a család anyagi problémái is szerepet

játszottak. 2009-ben 3 353 beavatkozás vált szükségessé, s ezek közül 1 648 olyan esetet regisztráltak, ahol a gyermek veszélyeztettségének háttérében anyagi nehézségek álltak.²⁶⁷

Míg az 1990-es években és a 2000-es évek elején a „passzív elvándorlás” (vissza nem-térés) volt jellemző, 2005 után számottevőnek mondható azoknak a középkorúaknak a száma, akik el kívánják hagyni a települést. A városközpontban elhelyezett hirdetőtáblákat átnézve arról bizonyosodhatunk meg, hogy az eladásra kínált ingatlanok száma kiugróan magas a korábbi évekéhez képest. Két, a város központjában elhelyezett hirdetőtáblát vettem mintaként. Egy-egy (mindkét oldalán hasznosított felületű) hirdetőtáblán átlagosan harminc hirdetés tekinthető meg. Az összesen hatvan (kerekített számadat) hirdetésből meghaladta a harmincat az ingatlant kínáló hirdetések száma. A város lakói szerint kétszáznál több családi ház és társasházi lakás vár új tulajdonosra. A nagyszámú ház- és lakáseladási szándék mögött is legtöbb esetben szociális vagy foglalkoztatási probléma húzódik. Ugyanakkor az ingatlaneladás nem feltétlenül jelenti városból való elköltözést. Az esetek egy részében a nagy alapterületű, magas rezsijű háztól szeretnének „megszabadulni” tulajdonosaik, mivel képtelenek annak fenntartására. Az ilyen célú ingatlaneladások mögött tehát nem elvándorlási szándék áll, hanem egy kényszerszülte csere, amelynek lényege, hogy az eladott nagy családi ház árából kis alapterületű, könnyen fűthető, általában alacsony rezsijű házat vagy lakást vásároljanak. A helyiek elmondása szerint az eladásra kínált ingatlanok között jelentős számú a devizahitel miatt áruba bocsátott lakás. A közvélekedést igazolják a családsegítő szolgálat adatai is. 2008-tól a családsegítő szolgálat adósságkezelési tanácsadó szolgáltatást is nyújt az érintetteknek. Míg az első évben 64 család kért segítséget, 2009-re közel háromszorosára (180 család) növekedett a szolgáltatást igénybe vevők száma. 2010. január 1. – 2010. szeptember 30. között már 313 család fordult segítségért a szolgáltató központhoz, jelezve, hogy adósságterheit nem képes finanszírozni.

A szociális szféra átalakítása, az új szociális törvény és a munkatörvénykönyv-tervezetének megvalósulása, a 2011. szeptemberétől hatályos egyéb, szociális szférát érintő törvények, vagy a meglévők szigorító módosításai nem kecsegtetnek javulással. A közmunkaprogram átszervezését ésszerűtlennek, gazdaságtalannak ítéli a város politikusainak többsége. A munkanélküliek ellátását minimálisra korlátozó szabályozás, az egyéb szociális juttatások szűkítése, a rokkantak „*munka világába történő visszavezetése*” a városlakók százait foszthatja meg a létfenntartás legelemibb lehetőségeitől. A törvényi szigorítások a

²⁶⁷ A Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat adatait Deák Gabriella, a Berettyó-Körös Többcélú Társulás Szociális Szolgáltató Központ vezetője bocsátotta rendelkezésemre, akinek segítségéért e helyen is köszönetet mondok.

legkiszolgáltatottabb rétegeket érintik elsősorban, viszont a még nem kiszolgáltatott rétegek munkaerőpiaci helyzetének megingása vagy épp munkaerőpiacról való kikerülése a szigorú szabályozások következtében egy viszonylag biztonságos egzisztenciális pozícióból rövid idő alatt ezeket a rétegeket is a kiszolgáltatottak körébe taszíthatja. Áttekintve a város 2002-2010. közötti nyertes Európai Unió pályázatait és az állami támogatásból vagy önkormányzati beruházásból megvalósított fejlesztéseket, a 42 ismert projekt közül csupán kettőt találunk, amelyek a szociális szférát érintik. Egyik a 2005-ben megvalósult Szociális Szolgáltató Központ kialakítása, másik a 2007-ben átadott új Idősek otthona. Feltehetően nem a pályázati lehetőségeket maximálisan kiaknázni törekvő város vezetőin múlik, hogy a túrkeveiek súlyos szociális helyzetének enyhítésére kiírt pályázat ez ideig nem került látókörükbe.

A rendszerváltás kezdetétől nagy fontossága van a törvényalkotásban a szociális és a foglalkoztatási problémák szabályozásának. Ugyanakkor már az 1990-es évek közepétől megfigyelhető volt az e szférához kapcsolódó törvények gyakori módosítása. Ezek a módosítások általában a korábbi lehetőségek szűkítését eredményezték. A munkanélküli-ellátás időtartamának folyamatos csökkentése talán a legszembeötlőbb momentum volt a szociális háló szemeinek lazulásában. De erre mutatnak azok a fogalmi változások is, amelyekkel a munkanélkülieket jelölik. A munkaügyi központok nyilvántartásai elkülönítik a fél évnél rövidebb ideje, illetve a 180 napnál régebben munkát keresőket. Ők képezik együttesen a regisztrált munkanélküliek csoportját, akik munkanélküli járadékban részesülnek. A statisztikákban az e csoportba tartozók jelennek meg munkanélküliként. Ugyanakkor az évente – akár többször is – változó egyéb kategóriák mögött is munka nélkül maradt emberek tömege áll. Ilyenek a jövedelempótló támogatásban, a bérpótló támogatásban, a rendelkezésre állási támogatásban, az álláskeresői járadékban részesülők. Ebbe a körbe kell sorolnunk a közmunka programokban részt vevőket és a szociális segélyből élőket is. Amint a dolgozat II. és III. fejezetében többször érintettem, a munkahelyek megszűnése a rokkantak számának megtöbbszöröződését eredményezte (14. számú táblázat).

Magyarországon jelenleg a szociálpolitikai diskurzus a szociálisan elesett vagy legalábbis társadalmi segítségre szoruló emberek ellátási rendszerének átalakításáról szól. Napjainkra a társadalom szembenézni kényszerül a rendszerváltás első éveiben elhibázott szociálpolitikai lépések következményeivel. A még vita alatt álló törvények, illetve a már hatályos, de a gyakorlatba csak most beépülő döntések hatásai csak egy-két év elteltével lesznek mérhetőek. A jelenlegi állapotban legfeljebb a törvényhozók szándékának a realitásokkal való ütköztetésére nyílik lehetőségünk.

A munkahelyek folyamatos apadása, ezzel együtt a munkanélküliség magas (és a foglalkoztatás alacsony) mutatója, a szociális juttatásokra fordított magas állami kiadások a rendszerváltás óta válságban lévő magyar gazdaságra, ebből következően a társadalom egészére kezelhetetlen teherként nehezednek. Ezeknek a terheknek jelentős részét igyekszik 2010. óta a törvényhozás csökkenteni. Az új vagy lényeges elemekben módosított szociális törvények a már egyébként is súlyos helyzetben lévő rétegek ellátását hivatottak korlátozni. A munkanélküliek és a rokkantosítást kényszermegoldásként választók *munkába való visszavezetésére* irányuló kormányzati szándék nem ellentétes a célzott rétegek jelenős hányadának törekvésével. Azonban a kidolgozás alatt álló vagy már hatályba lépett törvények és törvénymódosítások inkább szankció jellegűek, mivel a juttatások elvonása mellett nem kínálnak megoldást, nem nyújtanak perspektívát a nehéz helyzetben élő tömeg számára.

A 2011. CVI. törvény szabályozza újra nagy részben a korábbi szociális és foglalkoztatási törvényt. Az új törvény az 1991. évi IV. törvényt (Foglalkoztatási törvény), az 1992. évi XXII. törvényt (Munka Törvénykönyve) valamint az 1993. évi III. törvényt (Szociális törvény) módosítja elsősorban. A 2011. CVI. törvény Preambuluma szerint e törvény célja *„az értéktelentő közfoglalkoztatás jogi kereteinek megteremtése és a munkaképes lakosság munkához juttatása, az álláskereső foglalkoztatásának elősegítése”*.

268

Tekintsük át röviden a törvénymódosítások főbb – a társadalom jelentős szeletét érzékenyen érintő – pontjait!

Az 1991. évi IV. tv. módosítása elsősorban a közfoglalkoztatást, valamint a munkanélküliek ellátását érinti. A 2011 szeptemberében életbe lépő módosítások elsősorban a közmunkavégzés időtartamára, a közmunkát végző személy jogállására, bérezésére vonatkoznak. A korábbihoz képest nem módosult a közfoglalkoztatók köre (önkormányzat, állam, egyház, közhasznú társaság), viszont a közfoglalkoztatási- vagy Start-programban részt venni kívánó munkáltatók 2011 szeptemberétől már nem pályázat útján juthatnak a közmunkások bérének és egyéb ellátásának finanszírozásához, hanem egyedi kérelmek útján. Ezen új rendszer elindítására és működtetésére a kormány 132 milliárd forintot irányzott elő a 2012. évre, amely közel háromszorosa az előző évben e célra fordított összegnek.²⁶⁹ Az érintettek – úgy a foglalkoztatók mint a foglalkoztatottak – körében viszont bizonytalanság uralkodik a törvénymódosítás egyes rendelkezései kapcsán. Az önkormányzatok részére előírt

²⁶⁸ 2011. évi CVI. tv. a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról

²⁶⁹ Forrás: <http://www.kormany.hu>

napi 4 órában történő foglalkoztatás igaz, hogy több munkanélkülit „vezet a munka világába” legalábbis elvileg, azonban a munkaidő rövidege a törvényben megfogalmazott „értékteremtő munka” minőségi és hatékonysági mutatóit kedvezőtlenül befolyásolja, ugyanakkor ha az önkormányzat az eredményesebb munkavégzés érdekében összevonja a részmunkaidőt és napokban (teljes munkaidőben) szabályozza a közmunka-kötelezettség teljesítését, a törvény értelmében támogatáscsökkentéssel sújtható. *„Ennél a négyórás közmunka programnál nagyobb butaságot nem lehet alkotni. Ebben nincs két órányi értelmes munka. Ráadásul a munkaiügyi központ azokat az embereket sorolta be ebbe a négyórás közfoglalkoztatásba, akik legrégebben kiestek munkából. És ezeket látja az ember ácsorogni, ücsörögni – erre semmi szükség nincs. Ez nem más, mint pazarlás.”*²⁷⁰ Az érintettek különösen aggasztónak ítélik a lakóhelytől távolabb fekvő településen végzendő közmunka kötelezővé tételét, illetve a csökkentett óraszámú foglalkoztatás esetleges kedvezőtlen anyagi következményeit is fontolóra veszik. A jelenlegi szabályozás szerint a közmunkásként való foglalkoztatás legrövidebb időtartama egy hónap, maximális időtartama egy év. A 8 órás munkaidőre eső bruttó bér 57 000 forint, a garantált illetmény, amely az érettségizett vagy annál magasabban kvalifikált közmunkásokat illeti meg, teljes munkaidőre számítva 78 000 forint.²⁷¹ A szakképzettek vagy közép- esetleg felsőfokú végzettségűek azzal is kénytelenek számolni, hogy a törvény megszüntette azt a szabályozást, amelynek értelmében a közmunkára jelentkező a végzettségével azonos vagy annál eggyel alacsonyabb kategóriájú munkát köteles csak elvállalni. A törvénymódosítás következtében megszűnt az iskolai végzettség illetve szakképzettség szerinti kategorizálás, aminek következtében a közmunkára jelentkező köteles bármilyen munkát elfogadni.

Ugyanezen törvény (2011. CVI. tv.15. §) rendelkezik a *Foglalkoztatási és Közfoglalkoztatási Adatbázis* létrehozásáról. Ennek értelmében: *„Az állami foglalkoztatási szerv a Szt (Szociális törvény – Sz. E.) szerint bérpótló juttatásra jogosult személyekről, valamint a közfoglalkoztatásban részt vevő személyekről a munkaerőpiaci helyzetük javítása, a közfoglalkoztatásban való részvételük biztosítása, a közfoglalkoztatás megszervezése, a közfoglalkoztatás feltételeinek biztosítása, a közfoglalkoztatásért felelős ... szerv feladatai eredményes ellátása elősegítésére, valamint a szociális ellátásokra való jogosultságot megállapító törvényben meghatározott jogosultsági feltételek fennállásának ellenőrzése céljából elektronikus nyilvántartást vezet.”* A törvény értelmében a 15. paragrafusban

²⁷⁰ Kun Lászlónéval, a Túrkeve Foglalkoztatásáért Alapítvány vezetőjével 2011. augusztus 2-án készített interjú részlete

²⁷¹ Forrás: 170/2011. Korm. rendelet

felsorolt személyek valamennyi személyes- valamint eddigi foglalkoztatottságára, illetve képzettségére és iskolai végzettségére vonatkozó adatát elektronikus nyilvántartásba veszik, amely nyilvántartásba betekintési joggal rendelkezik a települési jegyző, a regionális képzőközpont és a Magyar Államkincstár, továbbá a nyilvántartottak adatai statisztikai célra felhasználhatóak.²⁷² Az adatbázis célja valószínűleg a szociális ellátásokat indokolatlanul és jogszerűtlenül igénybe vevők kiszűrése, azonban az ellátásokat jogszerűen igénybe vevő érintettek – ha tudnának ezen adatbázis létezéséről –egzisztenciális kiszolgáltatottságukon túl feltehetően „megbélyegzettnek” is éreznék magukat.

A közfoglalkoztatottak valamint a különféle munkanélküli juttatásban részesülők részére a 2011. CVI. tv. alapján a Munka törvénykönyve irányadó. Ezzel összefüggésben a korábbinál szűkebb kör veheti igénybe a bérpótló juttatást. Bérpótló juttatásban az új rendelkezés (170/2011. Korm. rendelet) értelmében azok részesülhetnek, akiket a közmunka programban regisztráltak, azonban még nem tudtak számukra közmunkát biztosítani. Ez a juttatás a mindenkori öregségi nyugdíj minimuma (2011-ben 28 500 forint).²⁷³ A munkanélküliek további ellátására vonatkozóan, amelyeket az 1991. évi IV. tv. határozott meg, az NGM 2/2011. (I. 14.) számú rendelete az irányadó 2011 szeptemberétől. A rendelet az 1991. törvényhez képest lényegi módosításokat – az ellátásra való jogosultság időtartamára vonatkozó változást leszámítva – nem léptetett életbe. A rendelet értelmében a munkanélküli státuszúak 2011 szeptemberétől álláskereső megnevezéssel kerülnek a munkaügyi központok nyilvántartásába. Az álláskeresők járadékra való jogosultságát a korábbi szabályok mentén határozza meg a rendelet., amely részletesen körülírja a járadékra való jogosultság feltételeit (a jogosultságot megelőző négy évben legalább 365 nap munkaviszony igazolása, rendszeres jelentkezés a munkaügyi központban, a munkanélküliek könyvével történő igazolása annak, hogy az álláskereső az előző hónapban önállóan is keresett munkát, vállalja a munkaügyi központ által reá kiszabott tanfolyam elvégzését valamint köteles a munkaügyi központ által felkínált állást elfogadni). Az álláskeresői ellátás időtartamát a 2011. évi törvény korlátozza a korábbi évek jogszabályozásához képest. E szerint az álláskeresői járadék maximális időtartama 60 nap. A munkanélküli segély valamint a bérpótló támogatás is rövidebb ideig vehető igénybe. Ezek leghosszabb időtartama 90 napra módosult. Valamennyi munkanélküliet érintő ellátási formára érvényes, hogy a járadék összege nem lehet

²⁷² A szövegben feltüntetett törvény mellett a a Foglalkoztatási és Közfoglalkoztatási Adatbázis szabályait a 16/2011. (VIII. 24.) sz. Korm. rendeletben is rögzítették.

²⁷³ Forrás: <http://humanpolitika.hu/index.php/hr-hirek>

magasabb a kötelezően meghatározott mindenkori minimálbér napi összegénél.²⁷⁴ A témával foglalkozó számos újsághír és elemzés, illetve kormányzati megnyilatkozás arra mutat, hogy a korlátozások a munkanélküliek munkára ösztönzését hivatottak elérni. Ez az ösztönzési mód azonban, úgy vélem, leginkább a kommunikációs mezőben értelmezhető és értékelhető, hiszen gyakorlati megvalósításának a magyar gazdaság válságos állapota igencsak szűk keretet biztosít. A képzetlen és alacsonyan kvalifikált tömegek munkába állítása a jelenlegi gazdasági helyzetben nem valósítható meg. A közép- és felsőfokú végzettségű rétegek is egzisztenciális bizonytalanságban vannak a folyamatban lévő közigazgatási átszervezések, az intézménybezárások- és összevonások miatt. A munkára való ösztönzés mellől egyre inkább hiányzik a munkavállalás és a munkában maradás lehetősége.

Az előző évekhez képest a nyugdíjazás szabályaiban is történtek változások, amelyeket a 2011. évi CLXVII. tv. rögzít. A 2012. január 1-jén hatályba lépő törvény eltörli a korengedményes nyugdíjformát, s helyébe a korhatár előtti ellátást állítja. Ehhez kapcsolódóan az 1991. évi IV. tv. módosítására is sor került a 2011. CVI. törvényben. A korkedvezményes nyugdíj eltörlésével párhuzamosan bevezették a „nyugdíj előtti álláskeresői segélyt”, amelynek folyósítását 90 napban maximálták, s összegét a mindenkori minimálbér 40 százalékában állapították meg. A törvény megfogalmazásában „*az álláskeresői segély az álláskereső öregségi, rokkantsági, baleseti rokkantsági nyugdíj jogosultságának megszerzéséig terjedő időtartamban folyósítható*”. Ez a szigorítás a kormány számításai szerint éves szinten 42,9 milliárd megtakarítást eredményez majd.²⁷⁵

Az ún. 50 százalékos rokkantak csoportját sem sok jóval kecsgetik a törvényt módosítások. Köztudott, hogy az 1990-es évek elején Magyarországon a csökkent munkaképességűvé nyilvánítás elsősorban nem egészségügyi, inkább szociális kérdés volt. Ugyanakkor politikai kérdés is volt, hiszen a „rokkantosítás” jóvoltából a valóságosnál kevesebbnek tűnhetett a munkanélküliek száma. Ez a kérdés a teljes foglalkoztatottságot hirdető, s azt szankciókkal is megvalósítani törekvő országban nagy fontossággal bírt. A rendszerváltás első éveiben hirtelen megjelenő munkáját veszített tömeg munkanélkülikénti felvállalása beláthatatlan társadalmi feszültséget generált volna. A rendszerváltó politikai elit tehát a tömeges rokkantosításnak a társadalmi feszültségek csökkentése miatt adott zöld utat.

A 2011. évi CVI. tv. 2012. január 1. napjától a rokkantsági nyugdíjat megszünteti, helyébe a *megváltozott munkaképességűek ellátása* lép. A járadékra való jogosultság megállapítása eltér a korábbi, rokkantsági nyugdíjasokra vonatkozó törvényi szabályozástól.

²⁷⁴ Az „együttműködés” részletes szabályait a 7/2003. (VI. 12.) FMM rendelet rögzíti.

²⁷⁵ Forrás: <http://humanpolitika.hu/index.php/hr-hirek>

Az életbe lépő törvény értelmében az ellátásra azok válnak jogosulttá, akiknek az egészségi állapota – a rehabilitációs hatóság komplex minősítése alapján – 60 százalékos vagy annál kisebb, de legalább 40 százalékos mértékű. Az egészségkárosodás mellett a járadékra való jogosultság feltétele, hogy a kérelmező a megelőző öt évben legalább három évi egészségbiztosítással rendelkezzen. A megváltozott munkaképességre vonatkozó feltételek között a munkanélküliekre érvényes kötelezettségeket is előírja a törvény. Ennek értelmében a megváltozott munkaképességűek kötelesek folyamatosan „együttműködni” a munkaügyi központtal, kötelesek megváltozott munkaképességüknek megfelelő állást keresni vagy a munkaügyi központ által részükre felajánlott munkát elfogadni. Kötelezhetők közmunka végzésére valamint a munkaügyi központ által előírt átképzésben való részvételre. A megváltozott munkaképességűeket a törvény két csoportba sorolja. A rehabilitációs hatóság által a helyreállítható egészségűek csoportjába tartozók legfeljebb három évig részesülhetnek a megváltozott munkaképességűek ellátásában, amelynek összege a mindenkori minimálbér 30-50 százaléka. A járadék összegét az egészségkárosodás mértéke alapján határozza meg a hatóság. A megváltozott munkaképességűek másik csoportjába azok tartoznak, akiknek egészsége nem állítható helyre, s ezt rendszeres, komplex felülvizsgálatokon történő részvétellel folyamatosan bizonyítják. Esetükben az ellátás megállapításakor az egészségkárosodás mértéke mellett a szolgálatban töltött időt is figyelembe veszik.

A szigorítások miatt várhatóan magas lesz azoknak a száma, akik kikerülnek az ellátási rendszerből. A törvényhozók kommunikációja rájuk vonatkozóan ugyanaz, mint a munkanélküliek, és más szociális ellátásra szorulóknak esetében. A törvény szigora révén kívánják e népes csoportot is „visszavezetni a munka világába”. „*A másik súlyos probléma: a leszázalékoltak ügye. Hová fog elmenni egy rokkantságiból visszaküldött 57 éves ember? Őt sehová nem fogják felvenni. Egyrészt az életkora miatt. Másrészt ezeknek az embereknek egy jó része pszichésen beteg, tehát egy állásinterjún nem tud magáról kedvező benyomást kelteni. Hiába van tudása, hiába tudná ellátni azt a feladatot, de már annyira elgyötört, hogy teljesen bizonytalan magában, és ez lebénítja. Már nem képes úgy képviselni önmagát és az érdekeit, hogy az eredményes lehessen.*”²⁷⁶

A város jelenlegi polgármestere a foglalkoztatási nehézségeket és az aggasztó szociális helyzetet önellátásra ösztönző projekt megvalósításával szeretné enyhíteni. Úgy véli, hogy a korábban kistermelői habitusú, a rendszerváltást követően pedig elsősorban önellátásra törekvő emberek nem csekély hányadának akaratereje, küzdőkészsége az utóbbi 3-4 évben

²⁷⁶ Kun Lászlónéval, a Túrkeve Foglalkoztatásáért Alapítvány vezetőjével 2011. augusztus 2-án készített interjú részlete.

meztört. „Itt most a közmunkaprogram leállítása nagy gond. Nem tudom, mikortól tudjuk ismét alkalmazni a közmunkásokat. Azt látnám nagyon fontosnak, hogy a rendszeresség visszaállhasson az emberek életébe. Legyen hová eljárnia dolgozni, ahol tudja, hogy hasznos munkát végez, és otthon is találja meg, hogyan tudja hasznosítani például a kertjét. Tehát hogy szokjanak vissza az önellátásra az emberek, mert az utóbbi években ez majdnem teljesen megszűnt. Tudatosítani, hogy nem egyből piacra kell most termelni, hanem előbb a saját szükségleteiket próbálják előteremteni. Most üresek a disznóólak, tyúkot is kevesen tartanak, és sokan már a kertjüket sem művelik. Most például volt a helyi vöröskeresztnek egy akciója, amikor kétszáz ember számára vetőmagot biztosítottak. Úgy gondolom, vissza lehet az embereket erre a pályára állítani, sőt, vissza kell őket állítani. Tehát ezt tudatosítani, hogy a magunkról való gondoskodás alapfeladatunk.”²⁷⁷

Bár Túrkevéen látványos szegénységről nem beszélhetünk, a relatív szegénység, a depriváció jelei annál inkább érzékelhetőek. Másik sajátosság, hogy míg korábban egy behatárolható társadalmi körön belül „termelődött újra” a szegénység, napjainkra kiszélesedett, s egy-egy kedvezőtlen politikai döntés (különösen a foglalkoztatásra, a szociális ellátásokra, a csökkent munkaképességre vonatkozóan) bármely társadalmi csoport tagjait a szegények világába sodorhatja.

5. Túrkeve és az Európai Unió – Vélemények a csatlakozásról

Megfogalmazódik a kisváros társadalmának sorsát nyomon követő kutatásban az a kérdés, hogy a 2004. évi Európai Unióhoz való csatlakozás érzékelhető-e lokális szinten? Hogyan értékelik ezt a változást a városban élők? A csatlakozás megítélésében változás figyelhető meg a 2004 előtti és a ma, 2011-ben megfogalmazott vélemények között. Míg a városi átlagpolgárok nem fűztek különösebb reményeket a csatlakozáshoz, addig a település vezetői és a felsőfokú végzettségűek nagyobb hányada a gazdaság kiszámíthatóbbá válását és ez által a társadalmi problémák valamelyes javulását remélte az uniós tagságtól. A vélemények módosulása tehát elsősorban a város vezetői esetében figyelhető meg.

Az átlagos túrkeveiek a csatlakozás előtti évben úgy vélték, hogy az Európai Unió nem lesz hatással életükre, ha netán mégis, az rájuk nézve csak negatív előjelű lehet. Úgy vélték, még kevesebb magyar termelvényre lesz szükség, a külföldi cégek az olcsó munkaerő reményében, „a magyarokat kihasználni” jelennek meg a gazdaságban, bár Túrkeve esetében

²⁷⁷ Részlet dr. Szabó Zoltán polgármesterrel augusztus 2-án készített interjúból.

még ezt sem tartották valószínűnek, mivel úgy ítélték, hogy a városban a rossz adottságok miatt befektetők nem fognak megtelepedni.

A gazdálkodók – az agrármérnök végzettségüket is beleértve – a termőföld külföldiek általi felvásárlásától tartottak elsősorban, de legalább ennyire aggasztotta őket az amúgy is szerény piacaik további szűkülése. *„Úgy gondolom, nem kell hosszú idő ahhoz, hogy ezek itt vásárlóként jelentkezzenek. A hollandok dunántúlnyi területen tizenötmillió sertést állítanak elő. Maguk mondják, hogy Hollandia másfél méter vastag sertéstrágyán lebeg. Annyira telített a talaj, tehát nekik nyitni kell valamerre, mert abban nincs sok ráció, hogy kocsikáztassák a sok vagon búzát. Azt itt fogják megetetni, az ő tulajdonuk lesz. Az is lehet, hogy az európai uniós támogatásukat fogják rá felvenni. Ők nem harminc százalék, hanem száz százalék támogatást kapnak. Az más kérdés, hogy a sertésnek itt marad a trágyája, itt marad a bűze. De az hiú ábránd, hogy ők munkaerőt fognak foglalkoztatni. Azt ők rettenetesen megnézik, hogy egy élő erőt beállítsanak.”*²⁷⁸ Az akkor még kft formában működő nagy mezőgazdasági vállalkozások ügyvezetői ezen túlmenően nehezményezték az ésszerűtlen és indokolatlan technológiai előírásokat. *„Elég tetemes összeget kell impotens dolgokra fordítani. Ami arról szól, hogy eurokomformmá tenni mindent és mindenkit. Végére is, modern lesz, szépen fog kinézni, szabványos lesz, de milliók fognak rámenni, amit nem tudok fordítani egy új gép vásárlására, egy műhelycsarnok tetejének a befedésére, mert itt-ott beázik, de mivel telep működési engedélyt nem adnak, csak ha így néz ki valami – na jól van, akkor beázik a műhelycsarnok, a fene ott egye meg, de nincs engedély. Vagy kitalálnak olyan dolgokat, hogy munkavédelmi szempontból minden traktorosnak a jogosítványa mellé még egy másik, munkavédelmi jogosítványt kell szerezni.”*²⁷⁹

Míg a város vezetői 2004-ben bizakodóak voltak az Európai Unióhoz való csatlakozás hozamát illetően, 2011-ben már korántsem látják felhőtlennek a csatlakozás hozta eredményeket. Álláspontjuk a tapasztalatok fényében közeledett az átlagos túrkevei lakosokéhoz. Úgy vélik, lokális szinten nem vonható meg a csatlakozás mérlege, hisz a város gazdasági és társadalmi életére ez a változás nem gyakorolt közvetlen hatást. Ugyanakkor az országot érintő uniós döntések hatásai Túrkevét is érintik, ezt azonban csak az országos folyamatokba helyezve lehet értelmezni és értékelni. *„Közvetlenül a mezőgazdaságban pozitívan nem tudjuk értékelni. Főleg az állattenyésztés területén. Hisz az uniós országokból hozzák be a sertéseket, a magyar gazda pedig nem tudja eladni. Én nagyon a csatlakozás*

²⁷⁸ Részlet Kádas Antallal, a Magyar Juhtenyésztők és Kecsketenyésztők Szövetségének régióvezetőjével 2003. szeptember 21-én készült interjúból.

²⁷⁹ Részlet Iklódy Bélával, a Kevi Növény Kft ügyvezető igazgatójával 2003. november 26-án készült interjúból.

mellett voltam, de az eltelt években euroszeptikus lettem. Úgy érzem és úgy látom, hogy az Unió is önös érdekből dolgozik és elsősorban az Unió mögött álló globális világ az, amely kiszolgáltatottá akarja tenni a gazdaságilag gyengébb országokat. Nagyon nehéz ebből kitörni és erre lépni. Ezért én úgy fogalmazom meg, hogy akkor van jó kormánya Magyarországnak és bármelyik európai országnak, amelyik a legtöbbet vitatkozik az EU-val, és amelyikről az EU-nak a legrosszabb véleménye van.”²⁸⁰ „Az Unióba való belépés sok esetben hátrányára vált az országnak. Az Unió lehetett volna jobb dolog. Csak az akkori magyar vezetés még egy lapáttal rátett. Például itt vannak a vágóhidak – most vágópontoknak nevezik. No most itt a vágóhidak kapcsán is az ország az uniós követelménynél magasabb mércét állított, túllihették a dolgokat.”²⁸¹ „Történtek dolgok, amik e nélkül nem történtek volna meg. Volt járdaépítés, akadálymentesítés, középület-felújítások, eszközfejlesztések az intézményekben. Ezek jó dolgok. De a nagy baj az, hogy a rendszerváltás elején nem magyarkodni kellett volna, hanem kivinni a magyar észet, kivinni gyorsan a piacra, és felváltani dollárra, rubelre és mindenfajta pénzre. És nem azt kellett volna tenni, hogy majd én megmutatom ki vagyok, és mostmár nem állok szóba az oroszokkal, a volt KGST tagállamokkal, hanem kereskedni, vinni oda gabonát, és jobban jártunk volna. Az Unióba való belépést egy ilyen pozícióban jobban meg lehetett volna gondolni. Ez nagy bukás a rendszerben.”²⁸²

Amint az idézetekből kitűnik, az Európai Unióhoz történt csatlakozást a túrkevei politikusok gazdasági szempontból egyértelműen kedvezőtlennek értékelik. Az is kitűnik az idézetekből – és a teljes interjúk is ezt tükrözik – hogy a csatlakozás utáni gazdasági szabályozók a gazdasági ágazatok közül a mezőgazdaságra hatottak érezhetően. A város életének egyéb szegmensét – kultúra, oktatás, kereskedelem, közigazgatás – az európai uniós szabályok nem befolyásolták érezhető mértékben. A mérleg másik serpenyőjébe ugyanakkor bele kell helyoznünk azokat az Európai Unió pályázatokon nyert összegeket (2005-2011 között összesen között közel 330 millió forint), amelyek a város infrastruktúrájának fejlesztéséhez jelentősen hozzájárultak.

²⁸⁰ Németh István volt polgármesterrel 2011. augusztus 8-án folytatott beszélgetés részlete.

²⁸¹ Részlet dr. Szöllösi Kálmánnal – 1990-2010 között önkormányzati képviselővel – 2011. augusztus 2-án készített interjúból.

²⁸² Dr. Thodory Zsolt nyugalmazott főorvossal - 1990 óta képviselő-testületi tag - 2011. augusztus 10-én készített interjú részlete.

6 . Perspektívák

A jelenlegi helyzetben három „kitörési” pontot fogalmazhatunk meg, amelyek együttese hosszabb távon enyhítheti a csekély foglalkoztatás, a rossz szociális helyzet és a lefelé mutató társadalmi mobilitás negatív tendenciáját.

1./ A mezőgazdaság fejlesztése. Jóllehet a kárpótlási törvény végrehajtását követő 5-6 évben Túrkeve visszanyerte alapvetően mezőgazdasági arculatát, azonban a földtulajdon nagymértékű koncentrációja – amely 2004. után is folytatódott – a komplex gépesítés miatt csekély munkaerőt köt le. A mezőgazdasági nagyüzemek a hagyományos nyerstermelvényeket állítják elő, azokat feldolgozatlanul értékesítik. Mezőgazdaságra épülő feldolgozóipar megjelenése egyrészt javítaná a város gazdasági kondícióját, másrészt enyhítené a foglalkoztatás nehézségein. Ilyen irányú fejlesztés azonban belátható időn belül nem várható a településen. A növénytermesztés kedvező mennyiségi és minőségi mutatóival szemben az állattartás helyzete az utóbbi hat évben tovább romlott. Különösen figyelemre méltó, hogy a korábban önellátásra berendezkedő családok nagyobb része is lemondott az állattartásról, s egyre többen üzletekből szerzik be a szükséges zöldségfélét, tejtermékeket és húst. E kedvezőtlen tényezők megléte ellenére látható, hogy a növénytermesztés – épp a dinamikus földkoncentráció révén – mennyiségi és minőségi mutatóit tekintve egyaránt kedvező perspektívát mutat.

2./ A gyógyidegenforgalom fejlesztése (falusi turizmus, vendéglátás, szolgáltatások szélesítése). Ez azonban valóságos kitörési pontként önmagában nem értelmezhető, hiszen még optimális működési feltételek és nagy kereslet esetén sem reális akkora forgalom feltételezése, amely jelentős számú túrkevei lakos megélhetését biztosítani képes volna, s a város gazdasági életét – elsősorban kereskedelem, szolgáltatások terén – észrevehetően befolyásolná.

3./ Iparfejlesztés. A hosszan tartó gazdasági válság kritikus éveit túlélő ipari vállalkozások talpon maradása stabilitásra utal. Komolyabb fejlesztésben jelenleg az Ábrahám Kft. gondolkodik, azonban nem kizárt, hogy kedvezőbb piaci helyzetben a többi vállalkozás is bővíti kapacitását, esetleg új profillal egészíti ki tevékenységi körét. A már jól működő vállalkozások fejlesztése esetén a foglalkoztatottak körének bővítése is várható.

A város jelenlegi helyzete azt mutatja, hogy bár vannak kapaszkodók, ezek kis számúak és napjainkban még meglehetősen törékenyek. A közeli években még optimális gazdasági és piaci környezetben sem várható olyan mértékű növekedésük és megerősödésük, amely elegendő volna a város népességeltartó – és népességmegtartó – képességének biztosításához.

Összegzés

Munkám célja Túrkeve rendszerváltást követő másfél évtizede gazdasági és társadalmi változásainak bemutatása volt. Elsődleges feladatomnak a túrkevei rendszerváltás folyamatának, valamint a Márkus István által *homogén középtömbként* meghatározott rétegekhez tartozó emberek egyéni, családi sorsának és társadalmi helyzete alakulásának leírását és elemzését tekintetem. A városi társadalom átalakulását a rendszerváltással együtt járó gazdasági folyamatok összefüggésében vizsgáltam. Alapként elfogadtam azt, a szociológusok által megállapított tény, hogy az 1980-as évek első felére ez a széles kisvárosi réteg egyre több jegyében kispolgári ismérveket mutatott fel, törekvései, célkitűzései pedig egészében a kispolgári életforma megvalósítására irányultak. Ehhez a réteghez tartozónak tekintetem a szakmunkás, technikus, irodai alkalmazott, irányító, középvezető állománycsoportba tartozó lakosokat.

A 20. század végi gazdasági folyamatok egyértelműen negatív hatással voltak a széles középrétegre. Az 1990-es évek elejétől a kutatott időszak záró évéig – 2004-ig – a munkanélküliség nagy mértéke, valamint a hosszú távú egzisztenciális bizonytalanság határozta meg és jellemezte elsősorban az e tömbbe tartozó túrkeveiek döntő többségének mindennapjait.

A rendszerváltás évében a várost 3 005 család lakta, ezekben összesen 4 425 fő volt az aktív keresők (18-60 évesek) száma. Közülük 1 677 fő az iparban, 1 222 fő a mezőgazdaságban dolgozott. Ez a közel háromezer ember – százalékosan ki nem mutatható kivételtől eltekintve – helyben foglalkoztatott volt. A gazdaságilag aktív lakosság ezen meghatározó hányada nagyrészt a munkásréteg valamely csoportjához, vagy a termelészövetkezeti parasztsághoz tartozott. Iskolai végzettség tekintetében a városi társadalomnak ez a szelete meglehetősen heterogén volt. A segédmunkások, valamint a mezőgazdasági fizikai munkások között meghaladta a száz főt azoknak a száma, akik 8 általánosnál alacsonyabb végzettséggel rendelkeztek. Ugyanakkor a közsféra (oktatás, közigazgatás, művelődés, egészségügy) felsőfokú végzettséggel rendelkező alkalmazottain kívül egyetemet végzett gépész- és villamosmérnökök, valamint agrármérnökök is tevékenykedtek a városban működő termelőegységekben. E két vékony réteg között helyezkedett el az a többség, amely szakmunkás képzettséggel vagy középiskolai végzettséggel rendelkezett. A rendszerváltás kezdetén Túrkevén az összes dolgozó 83 százaléka tartozott a fizikai és 17 százaléka a szellemi állománycsoportba.

1. A város állapotának jellemzői

Túrkeve rendszerváltást követő másfél évtizedének mérlege egyetlen szempontból sem ítélné kedvezőnek. A helybeliek a város legnagyobb problémájának, a rossz demográfiai helyzetet, az alacsony foglalkoztatottságot, illetve a nagymértékű munkanélküliséget tartják. Amint láttuk, a közvélekedést, a helyiek rossz közérzetét a statisztikai adatok többnyire alátámasztják.

Az eredendően mezőgazdasági profilú, nagyállattenyésztő és gabonatermesztő múlttal rendelkező város a szocializmus közel félszázados – iparosító törekvésű – uralmát követően nem tudott kialakítani az új gazdasági és társadalmi formációnak megfelelő arculatot. Nagyban nehezíti ennek megvalósítását, hogy Túrkeve sem a II. világháború előtt, sem a termelőszövetkezeti gazdálkodás évtizedeiben nem rendelkezett mezőgazdaságra épülő feldolgozóiparral. A termelőszövetkezet ipari jellegű melléküzemágait (fűüzem, dobozüzem, nyomda) sem feltétlenül a szükségyszerűség hívta életre, hanem inkább a foglalkoztatási kényszer. Másrészt ezek az ipari egységek nem helyben termesztett anyagokat dolgoztak fel. A kárpótlási törvény végrehajtását követően Túrkeve ismét meghatározóan mezőgazdasági profilú várossá vált ugyan, azonban a korábbi arculat visszanyerése, a mezőgazdaság újbóli dominanciája önmagában nem eredményezett stabilitást a város gazdasági életében. A termelvények nagyrészt hagyományosak, a három mezőgazdasági kft kivételével a gazdálkodók a megszokott növénykultúrákban gondolkodnak. Olyan ipari vállalkozás, amely a mezőgazdaságra alapozná tevékenységét, nem jött létre a rendszerváltást követő két évtizedben. Az 1990-es évektől alakított ipari vállalkozások inkább a korábbi „urbanizált” profilt élesztgetik (Ábrahám Kft., KeveWeld, Kun-Metalokála, Keve-Fém). A kitörési pontként remélt gyógyturizmus város-eltartó szintűre való felfutása eleve irreális feltevésnek tűnt, s a gyakorlat igazolni látszik a reménnyel szemben megfogalmazott szkepszist. A fürdőberuházás kétségkívül értékesebbé és vonzóbbá tette Túrkevét, azonban az ilyen értelmű múltnélküliség, az infrastruktúra hiányosságai egyelőre nem mutatnak perspektívát a település fürdővárossá válásához. A mezőgazdaság, az ipar és az idegenforgalom vonatkozásában összességében azt látjuk, hogy ezek az ágazatok sem külön-külön, sem együttesen nem szolgáltatnak elegendő alapot a város aktív korú lakosai többségének foglalkoztatásához, vagyis Túrkeve gazdasági életének jelenlegi keringése nem elégséges az eltartóképesség biztosításához.

A rendszerváltást követően a város demográfiai jellemzői bármily kedvezőtlen képet mutatnak is, nem minősíthetőek rosszabbnak az országos átlagnál. Ugyanakkor azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a rendszerváltást megelőző évtizedekhez – sőt, a város egész

korábbi történetének századaihoz – viszonyítva gyorsuló és nagymértékű romlás mutatható ki úgy a természetes szaporodás, mint az elvándorlás, a korcsoportok szerinti összetétel és a megkötött házasságok számának vonatkozásában. A szelektív elvándorlást a város jövője szempontjából az egyik legveszélyesebb tényezőnek tartom, mivel a képzett fiatalok elvándorlása, illetve városba vissza nem térése a település elöregedését és a képzetlen inaktívak tömeges jelenlétét eredményezheti az elkövetkező két évtizedben. Hozzá kell vennünk ehhez azt a szociális problémát, amely szintén másfél-két évtized fog „robbanni”. Az 1990-es évek elején munkáját vesztett, akkor fiatal- és középkorosztály jelentős része azóta sem rendelkezik munkaviszonnyal, illetve társadalmi helyzete rendezetlen. Ami azt jelenti, hogy a hosszú éveken (évtizedeken) keresztül alkalmi munkából, eseti vagy rendszeres segélyekből élő emberek szolgálati ideje, járulék-megtakarítása nem lesz elegendő ahhoz, hogy öregségi nyugdíjra jogosulttá váljanak. A szerencsésebbek pedig a mindenkori legalacsonyabb öregségi ellátás összegét fogják csak megkapni. Utóbbi természetesen a mindenkori politika függvénye, ez a szomorú prognózis alakulhat valamelyest kedvezőbbben, de vezetheti az érintetteket a vázoltnál mélyebb bugyrokba is.

A város egészségügyi helyzete összességében nem kedvezőtlenebb az országos átlagnál, s bár a települést a helybeliek „öngyilkosok városaként” emlegetik, ez a megállapítás a suiciditási statisztikák alapján nem igazolható. A halálos megbetegedések mutatószámai országosan is jellemzőek, bár kétségtelen: Túrkeve halálhoz vezető keringési és légzőrendszeri megbetegedései magasan meghaladják az országos átlagot. Ennek a jelenségnek valós magyarázatát nem sikerült megtalálnom. A helyi lakosok és az orvosok, csakúgy mint jómagam csupán spekulatív magyarázatot hozhatnánk fel, különösen a keringési megbetegedések nagy számával kapcsolatban.

A túrkeveiek jelentős része vett már igénybe valamilyen szociális juttatást. A lakosság szociális helyzetének súlyosbodására jól rávilágítanak a *Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat* adatai. 2000-ben a családsegítő szolgálathoz összesen 81 fő fordult, míg a gyermekjóléti szolgálat beavatkozására 181 esetben 256 személyt érintően került sor. 2000-ben 8 család szorult alapellátásra. 2010-ben²⁸³ a családsegítő szolgálathoz 2 050, míg a gyermekjóléti szolgálathoz 2 955 személy fordult, az alapellátást igénybe vevő családok száma 70 volt. Míg a korábbi években legmagasabb számban információkérés volt a szolgálatok megkeresésének oka, addig 2010-re (de már a megelőző három évben is) legmagasabb arányban az anyagi gondokkal és az adósságterhekkkel küzdők kértek segítséget.

²⁸³ A családsegítő és gyermekjóléti szolgálat 2010. évre vonatkozó adatai a tárgyév szeptember 30-i állapotára vonatkoznak.

Tovább segíti szociális- és társadalmihelyzet-értékelésünket, ha megvizsgáljuk, hogy 2010-re hogyan aránylott egymáshoz az összlakosság és a nyugdíjasok valamint a járadékosok száma, illetve az aktív korúak és a nem öregségi nyugdíjas járadékosok aránya. Sajnos, a rokkantakról semminő számadat nem áll rendelkezésre, így az arányszám kedvezőbb értékű lesz, mint a valóságos érték. 2010. december 31-i állapot szerint a város lakossága 9 570 fő volt. Ebből az aktív korúak (15-62 éves) száma 7 857 fő. Ekkor az összlakosság 47,7 százaléka volt öregségi nyugdíjas vagy egyéb járadékos. Az aktív korú lakosság 36,5 százaléka tartozott az inaktívak és járadékosok közé. Ezen belül 1 100 fő részesült munkanélkülisége miatt ellátásban (720 munkanélküli járadékos, 380 fő bérpótló juttatásban részesülő).

A nagymértékű és tartós munkanélküliség, az ezzel összefüggő romló anyagi és szociális körülmények ellenére a családok túlnyomó része képes volt a korábbi életviteléhez szükséges háttér megtartására: meg tudta őrizni ingatlanát, személygépkocsiját, a korábbi évtizedek során vásárolt tartós fogyasztási cikkeket. Megfigyelhető azonban, hogy az 1980-as évek közepén épült – többnyire tetőteres – lakóházak egy része félkész állapotban maradt, az 1970-es években tömegével épült kockaházak közül is több szorulna kisebb-nagyobb felújításra, azonban erre csak kevés tulajdonosnak van lehetősége. Bár a családok törekszenek a korábbi szinten tartásra életük minden szegmensében, ezeket a törekvéseket csak a saját erőből megvalósítható, beruházást nem igénylő szükségletek esetében tudják sikeresen alkalmazni. Az utóbbi 3-4 évben ugrásszerűen nőtt az áruba bocsátott ingatlanok száma. Becslések szerint napjainkban 200-300 ingatlan vár új tulajdonosra. A városban a szó hagyományos értelmében vett szegénységről általában nem beszélhetünk. Azonban a korábbi életszínvonalhoz képest bekövetkezett romlás, a jövedelmek bizonytalansága (nem kevés esetben jövedelem nélküli életszakaszok) és alacsony mértéke látens vagy relatív szegénységre(depriváció) utal. Fontosnak tartom hangsúlyozni korábbi megállapításomat, jelesül, hogy míg a rendszerváltás előtt egy behatárolható társadalmi körön belül „termelődött újra” a szegénység, napjainkra a jelenség kiszélesedett, s egy-egy kedvezőtlen politikai döntés (különösen a foglalkoztatásra, a szociális ellátásokra, a csökkent munkaképességekre vonatkozóan) bármely társadalmi csoport tagjait a szegények világába sodorhatja.

Az ezredforduló évében a város valamennyi lakása rendelkezett villanyvilágítással, vezetékes vízfogyasztó volt a háztartások több mint kilencven százaléka. Vezetékes gázt használt az összes háztartás 82,8 százaléka. A vezetékes telefonnal ellátott háztartások száma 2 513 volt. A városban összesen 1 491 személyautót tartottak nyilván. Mélyhűtővel, fagyasztóládával a háztartások 81,3 százaléka, míg automata mosógéppel 66,4 százalék

rendelkezett. A háztartási gépekkel való ellátottság, valamint a közüzemi szolgáltatások igénybevételének mutatóiban nincs a korábbi évtizedhez képest jelentős eltérés. 2010-re növekedett a személygépkocsi-állomány (2 207), viszont a mobiltelefon térhódítása miatt csökkent a vezetékes telefon-előfizetők száma (1 672). 2010-re az Internet előfizetők száma meghaladta 200-at, kábeltelevízió előfizetése 312 háztartásnak volt.

A rendszerváltást követően a város infrastrukturális fejlesztését elsősorban a korszerűsítés és a bővítés jellemezte. Ezek közül elsőként a gyógyfürdő felújítását és folyamatos fejlesztését kell kiemelnünk. Jelentős eredményként könyvelhető el az évtized második felében az új gyermekorvosi rendelő, védőnői szolgálat és szociális szolgáltató központ kialakítása. Ugyanebben az időszakban a város impozáns autóbusz állomással és új idősök otthonával gazdagodott. 2010-ben pedig olyan fejlesztések indultak el, amelyek megvalósítása 2011. év végére fejeződnek be. Ezek közül legfontosabb az orvosi rendelő komplex felújítása és az évek óta egyre sürgetőbb problémát jelentő új szennyvíztisztító telep építésének elindítása. Ezeknek a beruházásoknak jelentős hányada pályázati és állami támogatás igénybevételével valósult meg.

Túrkeve infrastrukturális ellátottságának legnagyobb gondját a rendszerváltást megelőző évtizedekhez hasonlóan, a közlekedési nehézségek jelentik. Ennek a hátrányos helyzetnek a kedvezőbbre fordulása a jelenlegi helyzet ismeretében nem várható.

A hátrányos közlekedésföldrajzi helyzet rányomja bélyegét a város gazdasági életének minden szegmensére. A nehéz megközelíthetőség, a vasút hiánya, az autóbusz közlekedés nehézkessége, a rossz útviszonyok miatt csekély az esély arra, hogy idegen befektető települjön a városba. A gazdasági élet fejlesztése tehát elsősorban helyi keretek között képzelhető el a közeljövőben.

2. Társadalom és gazdaság

A rendszerváltás első éveinek gazdasági folyamatait országosan az ambivalencia jellemezte. Egyfelől a monolitikus gazdaság teljes összeomlása, az állami vállalatok csődje, amely magával hozta az ipari és a mezőgazdasági nagyüzemekben alkalmazott tömegek helyzetének bizonytalanná válását, később az egzisztenciális bizonytalanságot, a tartós munkanélküliséget és a társadalom egyre szélesebb rétegeit fenyegető, majd érintő szegénységet. Egy meglehetősen vékony réteg számára viszont a felemelkedés, a boldogulás útját nyitotta meg, hisz a vállalkozásoknak széles teret, sok kiskaput biztosítottak a képlékeny szabályozó rendszerek. Ez a nehezen áttekinthető és mederben tartható helyzet lehetővé tette a gazdasági társaságok (vállalkozások) gombamód való szaporodását. Amíg korábban

gazdasági és társadalmi értelemben egyaránt a „közepes”, átlagos” jelzők érvényesültek, úgy az 1990-es évek elejétől folyamatosan a polarizációs tendenciák voltak megragadhatóak. Andorka Rudolf és Szelényi Iván dolgozatomban már ismertetett, 1990-es évek elején megfogalmazott prognózisát a későbbi kutatások igazolták (Bogár 2000:13. Laki 2009). Amint a rendszerváltás és a munkanélküliség elemzésekor bemutattam, Túrkevén 1989-től váltak kitapinthatóvá, majd érlelődtek rövid idő alatt tragikussá azok a gazdasági változások, amelyek az aktív korú lakosság több mint ötven százalékát érintették. A város „fekete éve” az 1992. volt. Ekkor szűnt meg vagy indult el a bomlás útján valamennyi ipari vállalat és üzem, s már látható volt, hogy a termelészövetkezet bomlása is elkerülhetetlen.

A polarizációs tendencia Túrkeve gazdasági életében is megragadható. Ugyanakkor ez a polarizáció a város életében groteszk módon jelentkezett. Épp ezen sajátossága miatt érintette a város polgárait sokkal érzékenyebben mint az országosan jellemző „sima” privatizációs és más – a köztudatban egyébként tisztázatlan és tisztátalanként élő – anyagi elrugaszkodások.

A rendszerváltással együtt járó változások közül – csakúgy, mint országosan – a város életére alapvetően az állami vállalatok megszűnése, a privatizáció és a kárpótlási törvény megvalósítása volt döntő befolyással. Ez a két elemi változás egészében átalakította Túrkeve gazdasági és társadalmi életét.

A gazdasági életben a másfél évtized során a letisztulás volt jellemző. A rendszerváltás után alakított vállalkozások túlnyomó része egyéni vállalkozásként működött. Az egyéni vállalkozások száma 1993-1995. között volt különösen magas. Ebben a három évben 120-160 között ingadozott az újonnan létrejövő, illetve a megszűnő egyéni vállalkozások száma. Ezeknek a kritikus éveknek a magas mutatói tükrözik, hogy az egyéni vállalkozások létrejöttének hátterében az esetek jelentős részében kényszer állt. Az ezredfordulóra a működő kisvállalkozások száma stabilizálódott.

Ipari park nem jött létre, ipari nagyvállalkozás nem alakult, a középvállalkozások száma 2004-ben még alacsony – fél tucatnál kevesebb – volt, s helyzetük korántsem volt biztonságos. Ugyanakkor a gazdasági válság próbáját valamennyi üzem kiállta, ami arra vall, hogy helyzetük 2010-re stabilizálódott. Az utóbbi évtizedben Túrkeve legjelentősebb ipari foglalkoztatójává nőtte ki magát az Ábrahám Kft, amely egy Audi alkatrész-összeszerelő és egy fröccsöntő üzemet működtet. A két üzemben közel háromszáz ember talált munkát az elmúlt években.

Míg a rendszerváltás első éveiben az egyéni vállalkozások nagy számban működtek, a társas vállalkozások száma alacsony volt, bár számuk 1992-1994 között közel

megduplázódott. A társas vállalkozások között a kft-k és a bt-k hasonló arányban voltak jelen, míg a szövetkezetek száma csekély volt. Az 1990-es évek végére megalakuló szövetkezetek helyzete és a szövetkezők együttműködése stabilizálódott, míg a másik két társas vállalkozási forma esetében gyakoribb volt az átalakulás, felszámolás, illetve új gazdasági társaság megalapítása.

A rendszerváltást követő időszakban a kereskedelemben megfigyelhető változások a vállalkozásokéhoz hasonló tendenciát mutatnak. A kiskereskedelmi boltok számának növekedése 1994-ig volt jellemző. Ekkor 200 üzletet tartottak nyilván. 1996-ra már 117-re apadt számuk. Úgy tűnik, ez a mutató tükrözi a városi szükségletek mértékét, ugyanis az ezredfordulót követő években sem történt jelentős módosulás. 2010. január 1-jén 134 kiskereskedelmi boltot tartottak számon.

2004-re a város mezőgazdaságának új struktúrája is körvonalazódott. Ebben az évben Túrkevéen 435 főt regisztráltak mezőgazdasági termelőként. Ugyanekkor 15 társas mezőgazdasági vállalkozás működött. Az összes művelhető terület 45 százalékát használták a nagy cégek, 20,6 százalékát a kisebb-nagyobb mezőgazdasági vállalkozások, 34,4 százalékát a helyi kistermelők. Túrkeve 23 698 hektáros határából 20 945 hektárt tett ki a regisztrált mezőgazdasági termelők által hasznosított terület, amelyből 17 142 hektár nagyságú volt az összes szántóterület, 3 266 hektár a gyepek, 533 hektár az erdő, s mindössze 4 hektáron (kizárólag zártkertekben) termesztettek szőlőt.

2004 után a mezőgazdaságban folytatódott a földkoncentráció, ami a gazdálkodási struktúrát kevésbé, a tulajdonviszonyok alakulását annál inkább érintette. Hátterében elsősorban a járadékrendszer bevezetését kell látnunk. A kis területtel rendelkező földtulajdonosok jelentős hányada vált meg földjétől, amelyet aztán a nagy földterület tulajdonló és bérlő gazdálkodók az államtól átvettek. A földjüket megtartó kisparcellások között a korábbi időszakhoz hasonlóan jellemző maradt a bérbeadás. A kistermelők által művelt földterület nagysága 2010-ben már nem érte el az összes művelt földterület 10 százalékát. Az elmúlt öt évben a három mezőgazdasági kft. mindegyike egyszemélyi tulajdonba került. Ez a tulajdoni változás azonban nem járt együtt gazdálkodási stratégia változással. A korábbival egyező termékszerkezettel, a már kiépített piaci kapcsolataikat felhasználva a város mezőgazdasági életének meghatározó tényezői maradtak. A földkoncentráció révén a korábbi nagygazdálkodók is tovább erősítették pozícióikat.

Az állattartás helyzete a előző évtizedénél is rosszabb képet mutat. Mivel jelentős piaci tényezőként figyelembe vehető állattartó gazdaságokról a termelőszövetkezet megszűnését követően nem beszélhetünk, lényegében az egyéni gazdaságokban tartott

állomány képezi a város teljes állatállományát. A bizonytalan piaci feltételek a háztáji keretek közötti állattartást az 1990-es évek végére az önellátás szintjére szorították vissza. Az ezredfordulót követően azonban évről-évre csökken az önellátás céljára állatot tartó háztartások száma is.

Míg a gazdasági életben a letisztulás volt jellemző, a rendszerváltást követő átalakulási folyamat a város társadalmi struktúrájában az ezredfordulót követő években sem rajzolt meg markáns vonalakat. Mindazok a társadalmi jegyek, amelyek a vizsgálat időszakában jellemezték Túrkeve társadalmát, leginkább az átmenetiség állapotára utalnak. Feltehetően az elkövetkező másfél-két évtized gazdasági változásai lesznek döntő befolyással a városi társadalom további, határozottabb kereteket felmutató átalakulására.

A társadalom átalakulását, a korábbi struktúra felbomlását a nagyüzemi gazdaságok megszűnése következtében előálló tömeges munkanélküliség határozta meg.

Különösen 1992-1995 között volt kiugróan magas a városban a munkanélküliek száma. Úgy Túrkeven, mint a Karcagi kistérségben – ahová ekkor Túrkeve tartozott – a munkanélküliségi ráta megközelítette a 30 százalékot. Ez a mutató a megyei összehasonlításban a második legrosszabb, csupán a Kunhegyesi kistérség mutatói voltak kedvezőtlenebbek. Az 1990-es évek közepétől kedvezőbb értékek figyelhetők meg. A kistérségi és a túrkevei ráta folyamatosan közelített a megyei és országos mutatókhoz, az évtized végére 10 százalék alá csökkent. Az ezredfordulót követő években lényeges változás már nem történt. Az ezredfordulótól csökkent az országos és a megyei átlag közötti különbség, az elkövetkező években egyenletes volt az országos átlaghoz való felzárkózás. Ugyanakkor tekintetbe kell vennünk, hogy a rendszerváltás kezdetétől Jász-Nagykun-Szolnok megyét munkanélküliség tekintetében a hat legrosszabb helyzetű megye között tartották számon.

Túrkeven a munkanélküliség legtraumatikusabb évéhez, 1992-höz viszonyítva az ezredfordulót követően elsősorban a közel ezres nagyságú létszámcsökkenés figyelemre méltó. Míg 1992-ben 1 438 fő túrkevei lakost tartottak nyilván munkanélküliként, 2004-re ez a szám – legalábbis statisztikailag – 490-re csökkent. A nemek szerinti megoszlás a vizsgált másfél évtized során változott; 1992-től a férfi munkanélküliek száma átlagosan közel kétszerese volt a nőkének. Korcsoportok szerint a legnagyobb számban mindvégig a 26-45 év közötti korosztály volt jelen a munkanélküliek között. Arányuk 1992-ben volt legmagasabb: 52,6 százalék. 2004-re ez az érték mindössze 0,6 százalékkal csökkent. Ingadozást mutat viszont a legfiatalabb korcsoportba tartozók aránya. 1992-ben az összes munkanélküli 4 százaléka volt 20 évesnél fiatalabb. 2001-re az arány kedvezőbbé vált; ekkor az összes munkanélküli 1,8 százaléka tartozott ebbe a korcsoportba. 2004-re viszont jelentős romlás

mutatkozott a három évvel korábbihoz viszonyítva, sőt, a legkedvezőtlenebb mutatókkal bíró 1992. év 4 százalékos értékéhez képest is. 2004-ben a 20 éves és fiatalabb munkanélküliek alkották az összes túrkevei állástalan 6,6 százalékát. Iskolai végzettség szempontjából hasonlóak az adatok a másfél évtized során. A nyolc osztályt végzettek aránya 36-39 százalék, a szakmunkásoké 36-38 százalék között mozgott. Míg 1992-ben a nyolc általánost végzettek kisebb arányban voltak jelen a munkanélküliek között, mint a szakmunkások, az ezredfordulóra ez az arány módosult: a korábbi 2 százalékos eltérés a szakmunkások arányának csökkenésében mutatható ki az 1992. évvel szemben. Az összes munkanélkülit figyelembe véve, a három munkásréteg aránya a másfél évtized során 90 százalékhoz közelített. 1992-ben és 2004-ben 87 százalék tartozott a munkássághoz, 2001-ben pedig a munkanélküliek 89 százaléka volt korábban szak- betanított- vagy segédmunkás. Az érettségizettek a munkanélküliek 19 százalékát alkották. Megkétszereződött viszont a felsőfokú végzettséggel rendelkező állástalanok száma. 2004-ben már 14 diplomás munkanélkülit tartottak nyilván. A 2004-2010 közötti években a munkanélküliek kor, nem, végzettség szerinti összetétele nem változott, ellenben ismét növekedni látszik a regisztrált munkanélküliek száma. A 2004. évi 490 főről 2010-re számuk 1 100 főre növekedett.

Bármilyen nehezen határozható is meg a harmadik évezred elejének túrkevei társadalomképe, összességében e helyi társadalom az általános vidéki társadalomrétegződéssel hasonló képet mutat. Bár magam nem látom indokoltnak Túrkeve esetében egy, a Szelényi Iván által 1989-ben megrajzolt „társadalmi piramis” (Szelényi 1989:10-14) továbbgondolását, összességében a Kovács Teréz által 1991-ben vázolt falusi társadalomrétegződés alapmegállapítását Túrkevére is érvényesnek vélem (Kovács 1991:189-190). Jelesül, hogy míg az 1980-as évek közepére a társadalmi piramis legalsó sávja – a legszegényebbek tartomány – elkeskenyedett, addig az 1990-es évek elején ez a sáv ismét átvette a talapzat – a legszélesebb tartomány – szerepét.

Jelen munkámban a még mindig kiforratlan kisvárosi társadalom tagolására modellek felállítása segítségével tettem kísérletet. A város lakóinak többségét a szinten tartásra való törekvés jellemezte. Korábbi életnívójukat többféle eszköz – önellátásra törekvés, segélyek, támogatások, rokkantosítás, kényszervállalkozás, alkalmi munkák – együttes alkalmazásával igyekeztek több-kevesebb sikerrel megőrizni. Az általam elkülönített egyes típusok a korábbi társadalmi hierarchia, pozíció és státusz, valamint az iskolai végzettség és a nemhez illetve korcsoportozás való tartozás tekintetében heterogének.

A vizsgált időszakban a város aktív korú lakosságának túlnyomó többsége munkanélküli vagy fekete munkából élő, „alkalmazó” volt. Az átlagosan 4 300 fő aktív

korú²⁸⁴ lakos közül még az ezredforduló éveiben is több mint 1 200 főt tartottak számon alkalmi munkásként; a regisztrált, vagy segélyezett munkanélküliek száma ugyancsak meghaladta a hivatalos kimutatások szerint az 1 200 főt. Hivatalosan tehát 4 300 aktív korú lakosból több mint 2 400 fő élt létbizonytalanságban, vagyis, az aktív korú lakosság több mint fele. Tovább rontja az egyébként hivatalosan is kedvezőtlenül megrajzolt képet a valóság. Az alkalmi munkából élők adatai becslésen alapulnak, s az alsó határt veszik alapul. A munkanélküliek száma (természetesen ez nem csak Túrkevére érvényes) jóval nagyobb a nyilvántartott, regisztrált munkanélküliekéénél. Amint a munkanélküliséggel foglalkozó III. fejezetben bemutattam, a támogatási formák mindegyikét kimerítő lakosok már nem szerepelnek sem a munkanélküliek, sem az egyéb segélyezetttek körében, a háztartásba visszavonuló nők, akik munkahelyük elvesztése, munkaerőpiacról való végleges kiszorulásuk miatt „választották” ezt a megoldást, szintén nem a munkanélküli, hanem az inaktív csoportban szerepelnek. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy az aktív korú lakosság nagy része családfenntartó volna, vagyis az összlakossághoz viszonyítva a bizonytalan egzisztenciával rendelkezők csoportjába közel hatezer túrkevei lakos tartozik. Az inaktív és nyugdíjas csoport aránya szintén magas, azonban a hézagos statisztikai adatok alapján nem állapítható meg hitelesen az összlakossághoz viszonyított arányuk, valamint hogy a csoporton belül hogyan oszlik meg az öregségi nyugdíjasok, a rokkantnyugdíjasok, illetve az inaktívok száma. Az iskoláskorúak száma alig haladja meg az ezer főt. Stabil viszont az utolsó években a vállalkozók és a közszférában alkalmazottak száma. Az ezredfordulót követő években 370-380 fő vállalkozó tevékenykedett a városban, a közalkalmazottak és a köztisztviselők száma 273 fő volt (61-63. számú táblázat).

Munkámban a volt középtömb legnépesebb – a munkaerőpiacról időlegesen vagy végleg kiszorultak – csoportjának bemutatását két részre bontva, külön fejezetekben végeztem el. Ugyanakkor terepmunkám adatai és megfigyeléseim azt mutatják, hogy míg a munkanélküliek és az „alkalmazottak” csoportja elméletileg elkülönül, a valóságban e két állapot (csoport) között folyamatos az átjárás. Az alkalmi munkavállalók elenyésző kivételtől eltekintve (nyári szünidőben munkát vállaló diákok, öregségi és rokkant nyugdíjasok) a munkanélküliek közül kerülnek ki, s az alkalmi munkalehetőség megszűnése után ismét a munkanélküliek csoportjába sorolódnak.

²⁸⁴ Szükségesnek tartom ismételtlen megjegyezni, hogy 2005 után a statisztikákban az aktív korúak körébe már nem a 18-60 év közötti népességet sorolják, hanem a 15-72 éveseket – ami által az aktív korúak számának „növekedése” figyelhető az évtized második felében.

E nagyszámú társadalmi egység definiálása igen nehéz feladat, hiszen társadalmi csoportról vagy társadalmi rétegről adott kritériumok teljesülése esetén beszélhetünk. A csoport- és rétegeképző tényezők között meghatározó a tulajdon és a jövedelem nagysága, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely és a munka jellege, valamint a képzettség. Amint azonban munkám fejezeteiben bemutattam, a munkanélküliek és közülük alkalmi munkát vállalók összetétele heterogén, különösen iskolai végzettség szempontjából. Közös vonásuk, hogy állandó munkahellyel és jövedelemmel nem rendelkeznek, s legfőbb törekvésük korábbi évtizedekben szerzett tulajdonuk megtartása. Az alapvető csoport- illetve rétegeképző tényezők hiányában úgy vélem, indokolatlan volna esetükben valamely társadalmi egységre utaló fogalmat használni. Ugyanakkor tartósan nagy számuk és különféle társadalmi és szociális javak és státuszok hiányaiból összetevődő azonosságuk indokolja elkülönítésüket a városi társadalomban alakuló vékony rétegektől.

Az átmenetiség a már körvonalazódó társadalmi egységeknél is meghatározó. Hat csoportot különböztettem meg a típusalkotás (mobilitási irányok) során. Csoportképző tényezőkként a rétegződési modellalkotás általános elemeit tekintettem; a jövedelem, az anyagi és társadalmi tőke nagyságát, a fogyasztást, a felhalmozási lehetőségeket, a munka jellegét és a képzettséget. Ezeknek a kritériumoknak a figyelembevételével különítettem el a lecsúszók, szintentartók, küzdők, előrelépők, jómódúak és kiugrók csoportját. Amint az elnevezésekből is kitűnik, az általam elkülönített típusok között nem húzhatunk éles határvonalakat, sőt, az egyes típusok között egy ember vagy család rendszerváltást követő életpályája során nem ritkán „átjárás” figyelhető meg.

A város lakóinak döntő többségét traumatikusan érintő évek kétféle elrugaszkodást tettek lehetővé a vállalkozó szellemű túrkeveiek – *jómódúak és kiugrók* – számára. Egyik lehetőség, amely a volt vállalati és termelőszövetkezeti vezetők részére volt adott – az országosan jellemző privatizációs-felvásárló lehetőség volt. Ez a lehetőség – bár a város köztudatában mint törvénytelenések, kiskapuk sorozatos kihasználása él – belesimult az országosan jellemző jelenségek sorába. A tőkeszerzés klasszikus módszereinek alkalmazásával egyes korábbi felső- és középvezetők meg tudták tartani társadalmi státuszukat, anyagi helyzetük pedig néhány év alatt nagyságrendekkel növekedett a rendszerváltás előtti évtizedekéhez képest. Hozzájuk sorolható az a néhány – korábban alacsonyabb társadalmi presztízsű, szakmunkás képzettségű, számottevő kapcsolati tőkével nem rendelkező – vállalkozó, aki szakmájára alapozva hozott létre egyéni vállalkozásokat. Ezek a vállalkozások az ezredfordulóra megerősödtek és jelentős gazdasági erejű országos hatókörű, legtöbb esetben határon átnyúló vállalkozásokkal – alvállalkozói szinten – társultak,

s tulajdonos ügyvezetőjük középvállalkozóvá vált az ezredfordulóra. A város közvéleményét irritálják ugyan ezek a „meggazdagodások”, azonban, mivel a televíziós csatornákon, az írott sajtón keresztül a tőkeszerzés lényegében legális, csupán a joghézagokat kiaknázó módozataival lépten-nyomon találkoznak; bár nehezményezik, de elfogadják ezeket a jelenségeket, mint az „új rend” elkerülhetetlen velejáróit.

Az igazi *kiugrók* az összefoglalás első szakaszában már említett „vállalkozók” voltak. Létszámuk alapján nem is említhetnénk külön társadalmi kategóriaként az általuk megtestesített képződményt, azonban olyan, más társadalmi rétegek esetében ismeretlen elemek jellemzik tevékenységüket, s csekély számuk ellenére olyan jelentős mértékű a gazdasági potenciáljuk, hogy indokoltnak tűnik a város külön társadalmi szeleteként számba venni őket. Ez a réteg feltehetően akkor is képes lesz megőrizni jelenlegi anyagi pozícióját, ha a munkaerőkölcsönzés általuk gyakorolt módja akár törvényi, akár gazdasági okok miatt megszűnik.

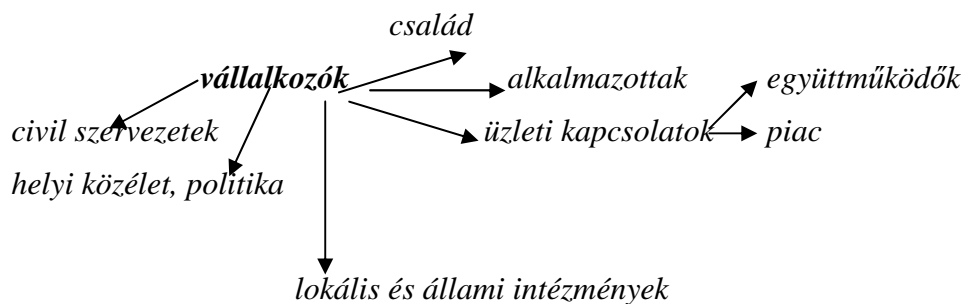
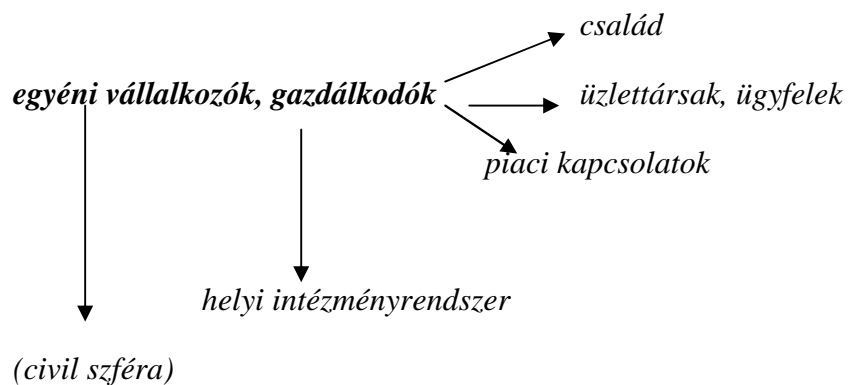
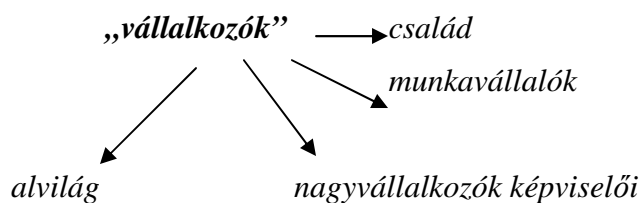
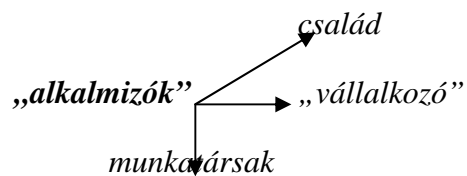
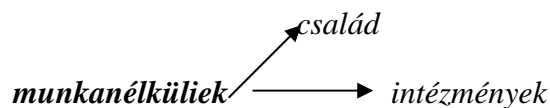
Az előrelépők, valamint a jómódúak és kiugrók csoportba tartozók a kellő időben tették meg azokat a lépéseket, amelyek bár kockázatosak voltak, de jövőbeni egzisztenciájuk, megélhetésük érdekében szükségesnek bizonyultak. Az előrelépők általában már a szocialista érában is folytattak féllegális magántevékenységet („fusizás”) az általánosan gyakorolt „háztájizás” mellett. Időben érzékelték a fenyegetettséget, s előremenekülve – megszerzett tapasztalataikra, kapcsolataikra építve, megtakarításaik kockáztatásával – vállalkozást indítottak. Közülük sem járt mindenki sikerrel, több vállalkozó szellemű túrkeveinek nem csak az egzisztenciája, de az ingatlana is elveszett az 1990-es derekára. A jómódúak és kiugrók esetében a kockázatvállalás csekélyebb volt, mint az előrelépők esetében, hiszen a jómódúak olyan – általános, a hatalom szemhunyasát élvező – módon terjeszthették ki magántulajdonuk határait, amely eleve kizárta a vesztsést. A szinten tartók esetében a kialakult egzisztenciális állapotot éppen a kockázatvállalástól, az újítástól, az újrakezdéstől való tartózkodás generálta. A lecsúszók és szinten tartók közötti elsődleges hasonlóságot ez a momentum adja. E két utóbbi csoport esetében az egyének és a családok a túlélés stratégiáját próbálták alkalmazni; azaz úgy vélték, nagyobb az esélyük, ha megtakarításaikat nem fektetik bizonytalan kimenetelű próbálkozásba, hanem tartalékaikra támaszkodva igyekeznek a megszokott mederben maradni. A kivárás időtartama azonban egyre meghosszabbodott, s nem kevesen nemcsak utolsó tartalékaikat élték fel, hanem ingatlanukra is kénytelenek voltak a létfenntartás érdekében jelzálogon alapuló hitelt felvenni.

E két csoport családi életében történtek viszont a legmélyebb változások. Sem helyi, sem egyéb statisztika nem áll rendelkezésre, amelyből hiteles megállapításokat tehetnék a

családfelbomlások és a rendszerváltás hatásainak összefüggésére vonatkozóan, azonban közel évtizedes terepmunkám tapasztalatai és megfigyelései, valamint az érintettekkel és hivatalos személyekkel folytatott beszélgetéseim révén erre a következtetésre jutottam. A családi életben megmutatkozó változásokat a két létbizonytalanságban élő csoport – a munkanélküliek és az alkalmi munkából élők – esetében mutattam be jellemző családtípusokon keresztül. Ezek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a létbizonytalanságban élő csoportoknál bár gyakoribbak a családfelbomlások, illetve a csonka családok jelenléte; végsőkéig törekszenek a kiscsaládi – nukleáris keret – élet fenntartására. Ugyanakkor figyelemre méltó a törzscsaláddal való kötelékek szorosabbá válása, különösen a csonka családok esetében, amelyet több esetben összeköltözéssel erősítenek meg. A létfenntartásért küzdő családokban jellemző a házasodó korú gyermekek szülőikkel maradása, vagyis a házasságtól, családalapítástól való kényszer szülte elzárkózás. A családok működésében a legerőteljesebb változás azokban a nukleáris családokban figyelhető meg, amelyekben a férj és a feleség egyaránt elvesztette munkahelyét, s a feleség napszámos munkák vállalásával családfenntartóvá vált. Az ilyen típusú családokban leggyakoribbak a krízishelyzetek, amelyek az esetek egy részében a férj/apa családból való kivonulását vagy kizárását eredményezik. Ugyanakkor az anya egyedüli családfenntartóvá válása nem jár együtt a családon belüli munkamegosztás módosulásával. Sőt, az apa/férj marginalizálódásával még több teher hárul a családot fenntartó és ellátó-kiszolgáló feleségre/anyára.

Megállapítható, hogy az egzisztenciális helyzet a társadalom életében való aktív részvételt is nagy mértékben befolyásolja. A korábban felépített egzisztencia és az anyagi biztonság elvesztése nagyban növeli az izolációt, a marginalizálódást, a társadalomból való kiszorulás veszélyét, ugyanakkor a biztonságosabb pozíciók a társadalomba való beágyazódásra több irányú lehetőséget nyújtanak a különféle kapcsolatteremtési módokon keresztül. A következő ábrák segítségével kísérlem bemutatni, hogy a Túrkeve társadalmában adott pozíciók milyen mozgásirányokat tesznek lehetővé a társadalom egységei, intézményei felé.

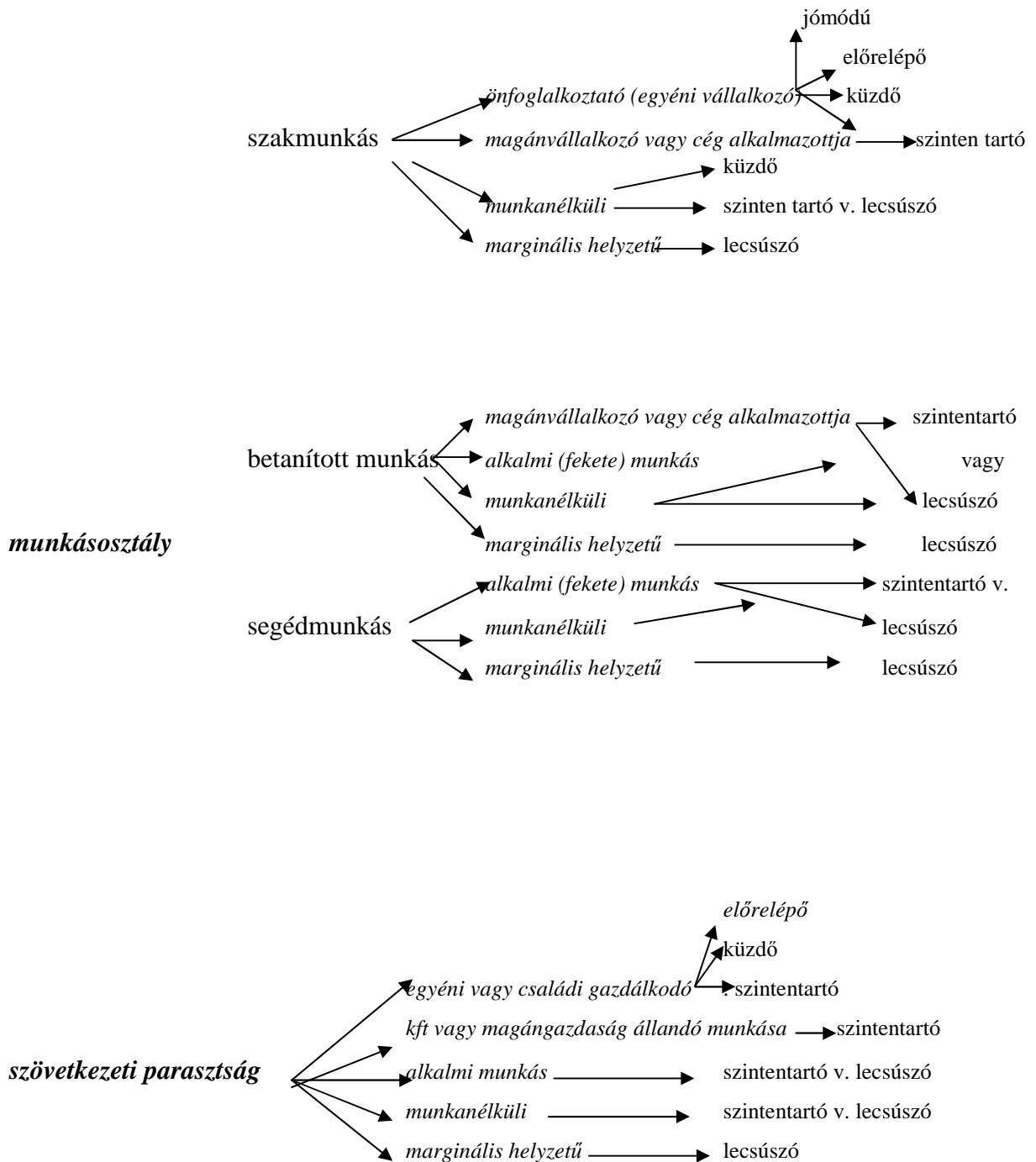
Az egyének társadalmi pozíciója (státusza) és a társadalom felé irányuló kapcsolatainak lehetséges irányai

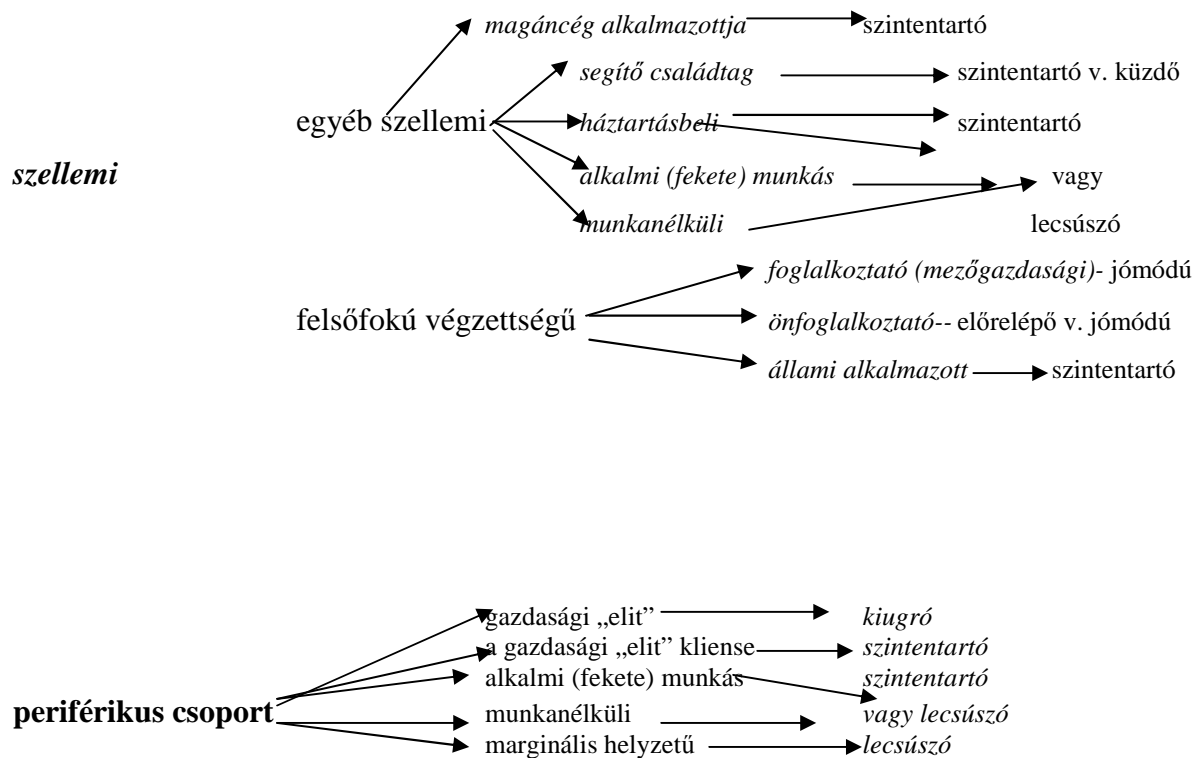

A túrkevei társadalmat a rendszerváltást követő másfél évtizedben dinamikus mobilitás jellemezte. Ez a mobilitás összességében negatív tartalmú, lefelé irányuló volt. Az aktív korú lakosság több mint fele 1991-1993 között vált munkanélkülivé. A későbbi években ennek a társadalmi traumának a kompenzációja – az ország régióinak nagy részéhez hasonlóan – Túrkevéen is elmaradt. A munkából kiszorulóknak kis hányada volt csupán képes ismét visszatagolódni a társadalomba; nagyobb részük sorsa elmosódottá, körvonalazhatatlanná vált. Az a talaj, amelyben korábbi életük gyökerezett, élehetlenné vált: megszűnt a biztos egzisztenciát nyújtó foglalkoztató nagyüzem, az anyagi jólétet lehetővé tevő háztáji illetve egyéb kiegészítő jövedelemszerző tevékenység. Ugyanakkor a jelentős mértékű vertikális irányú mozgás mellett megfigyelhető egy horizontális irányú mobilitás is. Ez utóbbi elsősorban az általánosan jómódúnak, illetve előrelépőnek nevezett modellhez tartozókat jellemezte, amely csoportokba az ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági vállalkozók tartoznak. Ha a szocialista korszakban általánosan bevett és alkalmazott osztály- és rétegekategóriákban gondolkodunk, hozzáfűzve, hogy a tiltott periférikus helyzetűeket is ábrázolni próbáljuk; a túrkevei társadalom rendszerváltást követő mozgásiránya a következőképpen rajzolható fel:

A szocialista korszak társadalmi státuszcsoportjai társadalmi mobilitásának irányai és szintjei a rendszerváltást követően

A rendszerváltást követően a lokális társadalom alakulásában, majdani újrarátegződésében nagy szerepet játszik az anyagi és a kapcsolati tőke; a vállalkozói szellem, az önállóságra törekvés igénye; a kockázatvállalás; a korábbi – második gazdaságban szerzett – tapasztalat; a „családi emlékezet” – főként a mezőgazdálkodók esetében a családi személet- és gazdálkodásbeli hagyományok megőrzése; az alkalmas „kiskapuk” megtalálása. Devalválódott az iskolai végzettség, a szaktudás és szakmai tapasztalat, és jelentőségét veszítette a korábban megszerzett társadalmi (munkahelyi) presztízis. A vizsgált időszakban a társadalmi mobilitás dinamizmusa meghatározóan negatív irányú volt, s ezt mélyítette, hogy a felfelé irányuló mobilitás olykor mások sérelme árán volt csak megvalósítható. Ez utóbbi jelenség, valamint a tartósan súlyos gazdasági és társadalmi állapotok együttese a korábbi morális normákat és értékszéméletet érvénytelenné tették, s úgy tűnik, hosszú időre konzerválták a társadalmi anómiát.

FÜGGELÉK

TÁBLÁZATOK

1. számú táblázat

Az öngyilkosságok számának életkor szerint megoszlása Túrkeve 1975-1989								
év	életkor							
	<19 éves	25-29 éves	30-34 éves	35-39 éves	40-49 éves	50-59 éves	>60 éves	összesen
1975	-	-	1	-	-	-	4	5
1980	-	-	1	1	4	3	5	14
1985	-	-	1	1	4	2	1	9
1986	-	-	1	1	1	1	2	6
1987	-	1	1	-	3	-	4	9
1988	-	1	-	-	1	1	4	7
1989	-	-	-	2	-	2	3	7

Forrás: KSH Jász-nagykun-Szolnok Megyei Igazgatóság Tájékoztatási Osztály, Szolnok

2. számú táblázat

Az 1936-1940 közötti évek termésátlagai	
termesztett növény	termésátlag (q/kh)
búza	8,5
őszi árpa	9,3
tavaszi árpa	8,7
zab	6,8
kukorica (morzsolt)	9,6
burgonya	30,5
cukorrépa	122,1
takarmányrépa	133,6
lucerna	21,4
őszi takarmánykeverék	8,3

Forrás: Túrkeve város polgármesterének közigazgatási iratai. SZML 6825/1945

3. számú táblázat

Az iparban foglalkoztatottak számának alakulása 1960-1989			
<i>foglalkoztatottak száma/fő</i>			
<i>év</i>	<i>összes</i>	<i>ebből nő</i>	<i>ebből fizikai</i>
1960	458	nincs adat	nincs adat
1965	879	nincs adat	nincs adat
1970	1273	nincs adat	nincs adat
1979	1908	nincs adat	nincs adat
1981	1869	nincs adat	nincs adat
1984	1877	811	1515
1985	1892	826	1538
1986	1948	833	1572
1987	1855	764	1497
1988	1873	593	1443
1989	1677	552	1344

Forrás: Szolnok megye statisztikai évkönyvei 1960-1989. KSH

4. számú táblázat

A vállalkozások számának alakulása 1992-2004					
<i>év</i>	<i>t á r s a s</i>			<i>egyéni</i>	<i>ebből mezőgazdasági</i>
	<i>kft</i>	<i>szövetkezet</i>	<i>bt</i>		
1992	*	*	*	705	658
1993	*	*		797	729
1994	*	*	*	805	721
1995*					
1996	40	6	41	481	394
1997	46	5	45	472	376
1998	46	5	43	472	376
1999	46	8	51	475	370
2000	54	8	58	472	352
2001	64	8	65	489	352
2002	74	8	64	527	381
2003	83	8	71	525	363
2004	*	*	*	707	618

* = nincs adat

Forrás: Jász-Nagykun-Szolnok megye statisztikai évkönyvei

5. számú táblázat

A házasságkötések számának alakulása 1996-2004	
<i>év</i>	<i>házasságkötések száma</i>
1996	86
1997	81
1998	78
1999	71
2000	63
2001	46
2002	37
2003	35
2004	23

Egyéni gyűjtés. Polgármesteri Hivatal Hatósági Osztálya, Túrkeve

6. számú táblázat

Az öngyilkosságok számának alakulása 1990-2002	
<i>év</i>	<i>öngyilkosságot elkövetők száma</i>
1990	5
1991	6
1992	11
1993	2
1994	4
1995	3
1996	1
1997	8
1998	3
1999	5
2000	6
2001	2
2002	12

Forrás: KSH Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatóság
Tájékoztatási Osztálya, Szolnok

7. számú táblázat

Orvosi vizsgálatok száma Túrkeve 1990-2002			
<i>év</i>	<i>körzeti orvosi vizsgálatok száma</i>	<i>gyermekorvosi vizsgálatok száma</i>	<i>szakrendelési kezelések száma</i>
1990	52.899	-	27.000
1991	49.667	-	8.000
1992	nincs adat	-	nincs adat
1993	54.820	19.511	28.000
1994	56.942	20.390	6.000
1995	51.784	14.467	12.500
1996	47.701	14.623	29.000
1997	48.151	15.304	12.500
1998	45.060	15.328	11.000
1999	46.922	16.406	10.200
2000	51.349	17.344	9.700
2001	55.509	16.627	10.000
2002	58.357	17.888	16.000

Forrás: Jász-Nagykun-Szolnok megye statisztikai évkönyvei 1990-2002.

8. számú táblázat

Halálozások a leggyakoribb halálokok szerint szerint 1970 - 2001						
országos adatok 10 000 lakosra						
<i>év</i>	<i>halálokok</i>					
	<i>daganatok</i>	<i>keringési</i>	<i>légzőrendszeri</i>	<i>emésztőrendszeri</i>	<i>külső ok*</i>	<i>egyéb ok</i>
1970	21,9	62,2	5,6	4,4	9,2	10,3
1980	26,1	71,8	9,4	6,6	11,5	10,3
1990	30,1	73,7	6,4	8,7	12,8	8,8
1995	32,5	72,1	6,3	11,6	11,2	8,5
1996	33,2	72,6	6,1	9,8	10,6	8,1
1997	33,3	70,2	5,8	9,8	10,2	8
1998	33,6	71,6	5,2	10,4	10,2	8,3
1999	34	72,8	6,2	10,2	10,2	8,9
2000	33,6	68,7	5,2	10	9,5	8,3
2001	33,1	66,2	4,3	9,4	9,3	7,5

*a halálozás külső okai: mérgezés, erőszak, baleset, öngyilkosság

Forrás: Egészségügyi statisztikai évkönyv 1996 - 2002. KSH Budapest

9. számú táblázat

Halálozások a leggyakoribb halálokok szerint 1990 - 2002							
megyei adatok							
év	<i>halál okai</i>						
	<i>daganatok</i>	<i>keringés</i>	<i>légzőrendszeri</i>	<i>emésztőrendszeri</i>	<i>külső ok</i>	<i>ebből öngyilkos</i>	<i>egyéb</i>
1990	1 339	3 254	263	278	578	209	364
1995	1 481	3 149	319	392	473	187	381
1996	1 434	3 164	317	324	440	184	374
1997	1 479	3 028	316	338	416	190	405
1998	1 555	3 206	271	388	423	178	384
1999	1 492	3 081	356	376	425	194	445
2000	1 466	2 913	291	357	417	198	380
2001	1 462	2 999	184	363	401	185	353
2002	1 415	3 037	226	330	387	176	394

Forrás: Jász - Nagykun - Szolnok megye statisztikai évkönyve 1990 - 2002. Szolnok

10. számú táblázat

Halálozások a leggyakoribb halálokok szerint 1975-1989						
túrkevei adatok						
év	<i>halál okai</i>					
	<i>daganat</i>	<i>keringés</i>	<i>légzőrendszeri</i>	<i>emésztőrendszeri</i>	<i>külső ok</i>	<i>egyéb</i>
1975	25	118	5	3	13	11
1980	26	86	11	4	22	14
1985	20	79	5	6	16	9
1986	30	107	4	3	12	12
1987	29	69	5	5	17	8
1988	29	61	5	4	13	10
1989	30	75	3	5	15	11

Forrás. KSH Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatóság Tájékoztatási Osztálya, Szolnok

11. számú táblázat

Halálozások a leggyakoribb halálokok szerint 1990-2002						
túrkevei adatok						
<i>év</i>	<i>halálokok</i>					
	<i>daganat</i>	<i>keringés</i>	<i>légzőrendszer</i>	<i>emésztőrendszer</i>	<i>külső ok</i>	<i>egyéb</i>
1990	23	83	3	2	11	11
1991	32	74	3	5	15	10
1992	35	77	5	8	18	9
1993	24	88	8	4	8	11
1994	26	78	13	5	5	5
1995	27	78	8	12	10	5
1996	36	82	11	7	5	4
1997	32	85	14	8	14	5
1998	23	67	10	4	8	10
1999	27	64	15	4	7	8
2000	34	63	8	8	12	10
2001	35	76	6	7	8	7
2002	27	74	4	4	16	10

Forrás: KSH Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatóság Tájékoztatási Osztálya, Szolnok

12. számú táblázat

Az öngyilkosságok számának alakulása			
Jász-Nagykun-Szolnok megyében 1989-2002			
<i>év</i>	<i>összes halálozás</i>	<i>összesből öngyilkos</i>	<i>10.000 főre jutó öngyilkos</i>
1989	5990	208	5
1990	6076	209	5
1991	5951	205	5
1992	6170	212	5
1993	6179	190	4
1995	6139	191	5
1996	6195	187	5
1997	6053	184	4
1997	5982	190	5
1998	6227	178	4
1999	6175	194	5
2000	5824	198	5
2001	5762	185	4
2002	5789	176	4

Forrás: Jász-Nagykun-Szolnok megye statisztikai évkönyvei

*a 10.000 lakosra jutó öngyilkosságok kimutatása saját számítás eredménye, a rendelkezésre álló megyei adatok alapján

13. számú táblázat

Az öngyilkosságok számának életkor szerint megoszlása 1975-1989								
<i>év</i>	<i>életkor</i>							
	<i><19 éves</i>	<i>25-29 éves</i>	<i>30-34 éves</i>	<i>35-39 éves</i>	<i>40-49 éves</i>	<i>50-59 éves</i>	<i>60-< éves</i>	<i>összes</i>
1975	0	0	1	0	0	0	4	5
1980	0	0	1	1	4	3	5	14
1985	0	0	1	1	4	2	1	9
1986	0	0	1	1	1	1	2	6
1987	0	1	1	0	3	0	4	9
1988	0	1	0	0	1	1	4	7
1989	0	0	0	2	0	2	3	7

Forrás: KSH Jász-Nagykun Szolnok Megyei Igazgatósága, Tájékoztatási Osztály,
Szolnok

14. számú táblázat

Az 50 százalékos rokkantak számának alakulása 1987- 2003	
<i>év</i>	<i>nyilvántartottak száma/fő</i>
1987	6
1988	19
1989	9
1990	32
1991	98
1992	118
1993	67
1994	72
1995	73
1996	73
1997	56
1998	54
1999	45
2000	61
2001	59
2002	81
2003*	71

* az október 31.-i állapotot rögzíti

Forrás: Túrkevei Polgármesteri Hivatal Rehabilitációs csoportja

15. számú táblázat

A családsegítő szolgálatnál megjelentek gazdasági aktivitása 2000	
<i>aktivitás szerint</i>	<i>szám/fő</i>
aktív kereső	20
munkanélküli	12
inaktív	28
<i>összes</i>	60

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

16. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők nem és kor szerint 2000					
<i>n e m</i>	<i>é l e t k o r</i>				
	<i><6 év</i>	<i>7-14 éves</i>	<i>15-18 éves</i>	<i>19-59 éves</i>	<i>>60 év</i>
nő	0	0	2	67	2
férfi	0	1	0	9	0
<i>összes</i>	0	1	2	76	2

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

17. számú táblázat

A családsegítő szolgálatnál megjelentek családi összetétel szerint 2000	
<i>családtípus</i>	<i>szám/fő</i>
házas társ/élettárs kapcsolatban élő	59
ebből gyermekkel	49
gyermek nélkül	10
egy szülő gyerekekkel	13
egyedülálló	9
egyéb	0
<i>összes</i>	81

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

18. számú táblázat

A családsegítő szolgálatnál megjelentek végzettsége 2000	
<i>iskolai végzettség</i>	<i>szám/fő</i>
tankötelesnél fiatalabb	0
nyolc általánosnál alacsonyabb végzettségű	22
nyolc általánost végzett	35
szakmunkásképző, szakiskolai végzettségű	14
szakközépiskolát végzett	2
gimnáziumot végzett	7
felsőfokú végzettségű	1
<i>összesen</i>	81

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

19. számú táblázat

A családsegítő szolgálatnál megjelentek gazdasági aktivitás szerint 2001	
<i>aktivitás szerint</i>	<i>szám/fő</i>
aktív kereső	56
munkanélküli	37
inaktív kereső	158
ebből nyugdíjas	58
eltartott	9
ebből kiskorú	1
<i>összes</i>	260

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

20. számú táblázat

A családsegítő szolgálatnál megjelentek nem és kor szerint 2001					
<i>nem</i>	<i>6 év alatti</i>	<i>7-14 éves</i>	<i>15-18 éves</i>	<i>19-59 éves</i>	<i>60 év fölött</i>
nő	0	1	6	122	79
férfi	0	0	1	20	31
összes	0	1	7	142	110

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

21. számú táblázat

A családsegítő szolgálatnál megjelentek családi összetétel szerint 2001	
<i>családtípus</i>	<i>szám/fő</i>
házas társi/élettársi kapcsolatban élők	
gyerekkel	66
gyerek nélkül	67
egy szülő gyerekkel	39
egyedül élő	67
egyéb	21
<i>összes</i>	<i>260</i>

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

22. számú táblázat

A családsegítő szolgálatnál megjelentek iskolai végzettség szerint 2001	
<i>iskolai végzettség</i>	<i>szám/fő</i>
tanköteles korúnál fiatalabb	0
nyolc osztálynál alacsonyabb végzettségű	28
nyolc osztályt végzett	85
szakmunkásképző, szakiskolai végzettségű	79
szakközépiskolát végzett	27
gimnáziumot végzett	24
felsőfokú végzettségű	17
<i>összes</i>	<i>260</i>

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

23. számú táblázat

A családsegítő szolgáltatást igénybe vevők nem és kor szerint 2002					
<i>nem</i>	<i>6 év alatti</i>	<i>7-14 éves</i>	<i>15-18 éves</i>	<i>19-59 éves</i>	<i>60 év fölött</i>
nő	0	8	1	185	280
férfi	0	8	1	44	73
<i>összesen</i>	<i>0</i>	<i>16</i>	<i>2</i>	<i>229</i>	<i>353</i>

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

24. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők családi összetétel szerint 2002	
<i>családtípus</i>	<i>szám/fő</i>
házas társi/élettársi kapcsolatban élők	
gyerekkel	176
gyerek nélkül	13
egy szülő gyerekkel	36
egyedül élő	101
egyéb	27
<i>összesen</i>	<i>353</i>

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

25. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők végzettség szerint 2002	
<i>iskolai végzettség</i>	<i>szám/fő</i>
tanköteles korúnál fiatalabb	16
nyolc általánosnál alacsonyabb végzettségű	69
nyolc általánost végzett	118
szakmunkás, szakiskolai végzettségű	55
szakközépiskolai végzettségű	22
gimnáziumot végzett	50
felsőfokú végzettségű	23
<i>összesen</i>	<i>353</i>

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

26. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők hozott problémái 2002	
<i>probléma típusa</i>	<i>beavatkozások száma</i>
életviteli	7
családi-kapcsolati	33
lelki-mentális	14
gyermeknevelési	2
anyagi	53
foglalkoztatással kapcsolatos	3
egészségkárosodás következménye	2
ügyintézéshez segítségkérés	84
információkérés	96
egyéb	64
több probléma együttes előfordulása	31
krízishelyzet	6
<i>összes</i>	<i>353</i>

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

27. számú táblázat

A gyermekjóléti szolgálat gondozási tevékenysége 2000	
alapellátás keretében gondozott családok száma	8
alapellátás keretében gondozott gyermekek száma	18
védelemben vett gyermekek családjának száma	22
védelemben vett gyermekek száma	31
ebből: bűncselekményt elkövetett gyermekek száma	5
szakellátásba került gyerekek családjának száma	12
szakellátásba vett gyermekek száma	19
utógondozási esetek száma	1
<i>a gyermekjóléti szolgálatnál megjelentek száma összesen</i>	256

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

28. számú táblázat

A gyermekjóléti szolgálat gondozási tevékenységének adatai 2001	
alapellátás keretében gondozott családok száma	16
alapellátás keretében gondozott gyermekek száma	20
védelemben vett gyermekek családjának száma	20
védelemben vett gyermekek száma	27
ebből bűncselekményt elkövetett gyermekek száma	5
szakellátásba került gyermekek családjának száma	12
szakellátásba került gyermekek száma	19
utógondozási esetek száma	0
<i>a gyermekjóléti szolgálatnál megjelentek száma összesen</i>	278

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

29. számú táblázat

A gyermekjóléti szolgálat beavatkozása a probléma típusa szerint 2001	
<i>probléma típusa</i>	<i>esetek száma</i>
anyagi	40
gyermeknevelési	19
gyermekintézménybe való beilleszkedési	16
magatartászavar, teljesítményzavar	26
családi konfliktus	15
család életvitele	14
családon belüli bántalmazás (fizikai, szexuális)	2
szülői elhanyagolás	5
fogyatékoság, retardáció	4
szenvedélybetegség	3
<i>probléma összesen</i>	144

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

30. számú táblázat

A gyermekjóléti szolgálat gondozási adatai 2002	
Igénybe vevő gyermekek száma	198
Igénybe vevő gyermekek családjának száma	104
Szakellátásban részt vevő gyermekek családjának száma	17

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

31. számú táblázat

Gyermekjóléti szolgálat tevékenysége a probléma típusa szerint 2002	
<i>probléma típusa</i>	<i>kezelt esetek</i>
anyagi, megélhetési	60
gyermeknevelési	26
gyermekintézménybe való beilleszkedés zavarai	22
magatartászavar, teljesítményzavar	113
családi konfliktus	31
szülők vagy életvitele	34
szülői elhanyagolás	9
családon belüli bántalmazás (fizikai, szexuális)	3
fogyatékoság, retardáció	6
szenvedélybetegség	0
<i>probléma száma összesen</i>	<i>303</i>

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve.

32. számú táblázat

A családsegítő szolgáltatást igénybe vevők hozott problémái 2002	
<i>probléma típusa</i>	<i>beavatkozások száma</i>
életviteli	7
családi-kapcsolati	33
lelki-mentális	14
gyermeknevelési	2
anyagi	53
foglalkoztatással kapcsolatos	3
egészségkárosodás következménye	2
ügyintézéshez segítségkérés	84
információkérés	96
egyéb	64
több probléma együttes előfordulása	31
krízishelyzet	6
<i>esetkezelés összesen</i>	<i>395</i>

Forrás: Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat, Túrkeve

33. számú táblázat

A Tiszántúli Autójavító Vállalat létszámleépítésének folyamata 1990-1992				
időpont	bejelentések a MÜK felé		létszám	létszámcsökkenés
	<i>fő</i>	<i>időpont</i>	<i>fő</i>	<i>fő</i>
1990.12.03	150	1990.12.03	807	
1991.01.01	150	1991.01.03	797	10
1991.03.31			723	74
1991.06.30			546	177
1991.12.31	300	1991.11.15	480	66
1992.03.31	200	1992.04.30	427	53
1992.06.30			329	98
1992.08.31			219	110
1992.09.30			214	5
1992.10.31			130	84
1992.11.30			7	123
1992.12.14			0	7

Forrás: A Tiszántúli Autójavító Vállalat megszűnésének adatai. Kun Lászlóné közlése

34. számú táblázat

Az Elegant Keve Kft foglalkoztatottsági adatai 1992-2003*					
év	foglalkoztatottak száma és jelleg szerinti megoszlása				
	<i>összes</i>	<i>teljes munkaidős</i>	<i>közvetlen fizikai</i>	<i>közvetett fizikai</i>	<i>nem fizikai</i>
1992	193	165	142	9	14
1993	190	186	155	12	19
1994	179	180	141	16	23
1995	174	166	134	9	23
1996	179	162	128	11	23
1997	179	167	133	10	23
1998	168	167	133	10	24
1999	151	156	122	10	24
2000	116	141	109	10	22
2001	103	111	85	7	19
2002	81	98	82	5	16
2003		80	62	5	14

*2004-re vonatkozó adatokat a kft már nem közölt

Forrás: Elegant Keve Kft üzleti jelentései

35. számú táblázat

A túrkevei munkanélküliek életkor szerinti megoszlása 1992			
<i>életkor</i>	<i>nő</i>	<i>férfi</i>	<i>összes</i>
<20	20	40	60
21-25	48	140	188
26-30	51	109	160
31-35	68	113	181
35-40	65	164	229
41-45	71	123	194
46-50	57	114	171
51-55	77	77	154
56-60	22	79	101
<i>összes</i>	<i>479</i>	<i>959</i>	<i>1438</i>

Forrás: Túrkevei Polgármesteri Hivatal és Mezőtúri Munkaügyi Kirendeltség.

36. számú táblázat

A túrkevei munkanélküliek végzettség szerinti megoszlása 1992			
<i>végzettség</i>	<i>nő</i>	<i>férfi</i>	<i>összes</i>
8 általánosnál kevesebb	46	73	119
8 osztály	221	330	521
szakmunkásképző	81	469	550
szakiskola	13	3	16
szakközépiskola	40	35	75
technikum	4	46	50
gimnázium	73	21	94
főiskola	1	8	9
egyetem	4	4	8
<i>összesen</i>	<i>479</i>	<i>959</i>	<i>1438</i>

Forrás: Túrkevei Polgármesteri Hivatal és Mezőtúri Munkaügyi Kirendeltsége.

37. számú táblázat

A túrkevei munkanélküliek állománycsoport szerinti megoszlása 1992			
<i>állománycsoport</i>	<i>nő</i>	<i>férfi</i>	<i>összes</i>
szakmunkás	63	495	558
betanított munkás	137	170	307
segédmunkás	158	240	398
ügyintéző	69	22	91
irányító	2	12	14
ügyviteli alkalmazott	41	1	42
vezető	2	8	10
felső vezető	7	11	18
<i>összesen</i>	<i>479</i>	<i>959</i>	<i>1438</i>

Forrás: Túrkevei Polgármesteri Hivatal és mezőtúri Munkaügyi Kirendeltség.
Egyéni gyűjtés

38. számú táblázat

A túrkevei munkát keresők nem és életkor szerinti megoszlása 2001			
<i>nem</i>		<i>korcsoport</i>	<i>fő</i>
nő	164	< 17 éves	0
férfi	279	17-20 éves	8
összes	443	21-25 éves	56
		26-35 éves	118
		36-45 éves	118
		46-50 éves	66
		51-55 éves	40
		56-60 éves	37
		60 év feletti	0

Forrás: Észak-alföldi Regionális Munkaügyi Központ., Nyíregyháza

39. számú táblázat

A munkanélküliek végzettség szerinti megoszlása 2001	
<i>iskolai végzettség</i>	<i>fő</i>
8 általánosnál kevesebb	15
8 osztályt végzett	172
szakmunkásképző	162
szakiskola	5
szakközépiskola	42
technikum	13
gimnázium	27
főiskola	6
egyetem	1
<i>összesen</i>	<i>443</i>

Forrás: Észak-alföldi Regionális Munkaügyi Központ, Nyíregyháza

40. számú táblázat

A túrkevei munkát keresők állománycsoport szerinti megoszlása 2001	
<i>állománycsoport</i>	<i>fő</i>
szakmunkás	177
betanított munkás	124
segédmunkás	91
szellemi foglalkozású	51
<i>összesen</i>	<i>443</i>

Forrás: Észak-alföldi regionális Munkaügyi Központ, Nyíregyháza

41. számú táblázat

A túrkevei munkát keresők nem és életkor szerinti megoszlása 2004			
<i>nem</i>		<i>korcsoport</i>	<i>fő</i>
nő	211	< 17 éves	4
férfi	279	17-20 éves	29
<i>összesen</i>	<i>490</i>	21-25 éves	61
		26-35 éves	123
		36-45 éves	128
		46-50 éves	76
		51-55 éves	46
		56-60 éves	21
		60 év feletti	2
		<i>összesen</i>	<i>490</i>

Forrás: Észak-alföldi Regionális Munkaügyi Központ, Nyíregyháza

42. számú táblázat

A túrkevei munkát keresők iskolai végzettség szerint 2004	
<i>iskolai végzettség</i>	<i>fő</i>
8 általánosnál kevesebb	15
8 osztályt végzett	182
szakmunkásképző	177
szakiskola	7
szakközépiskola	47
technikum	13
gimnázium	35
főiskola	12
egyetem	2
<i>összesen</i>	<i>490</i>

Forrás: Észak-alföldi Regionális Munkaügyi Központ, Nyíregyháza

43. számú táblázat

A túrkevei munkát keresők állománycsoport szerinti megoszlása 2004	
<i>állománycsoport</i>	<i>fő</i>
szakmunkás	226
betanított munkás	119
segédmunkás	92
szellemi foglalkozású	53
<i>összesen</i>	<i>490</i>

Forrás: Észak-alföldi Regionális Munkaügyi Központ,
Nyíregyháza

44. számú táblázat

Első házasságban élők családi állapot, életkor, gyermekszám szerint 2002 (10 társkapcsolat)				
<i>család</i>	<i>életkor</i>		<i>gyermekszám</i>	
	<i>nő</i>	<i>férfi</i>	<i>közös</i>	<i>állami gondozott</i>
1	26	30	3	
2	28	32	7	
3	35	43	4	
4	47	58	2	
5	47	50	2	
6	54	54	2	
7	55	58	2	
8	56	61	1	2
9	57	61	3	
10	59	61	2	

Forrás: egyéni gyűjtés

45. számú táblázat

Második házasságban élők családi állapot, életkor és a gyermekszám szerint 2002 (2 társkapcsolat)					
<i>család</i>	<i>életkor - előző családi állapot</i>			<i>gyermekszám</i>	
	<i>nő</i>	<i>férfi</i>	<i>közös</i>	<i>előző házasságban született</i>	
1	59 - elvált	49 - nőtlen	0	nőé: 1	
2	43 - hajadon	51 - elvált	1	férfié: 1	

Forrás: egyéni gyűjtés

46. számú táblázat

Élettársi kapcsolatban élők családi állapot, életkor, gyermekszám szerint					
2002 (6 társkapcsolat)					
<i>életkor - előző családi állapot</i>			<i>gyermek szám</i>		
<i>család</i>	<i>nő</i>	<i>férfi</i>	<i>közös</i>	<i>előző házasságból</i>	<i>állami gondozott</i>
1	36 - hajadon	40 - nőtlen	2	nincs	nincs
2	54 - elvált	57 - elvált	0	nőé:2, férfié:2	nincs
3	38 - elvált	40 - elvált	1	nőé: 2	nincs
4	36 - elvált	42 - elvált	1	nőé: 1	nincs
5	36 - elvált	40 - elvált	2	nőé: 1	nincs
6	52 - elvált	50 - elvált	0	nőé: 3	5

Forrás: egyéni gyűjtés

47. számú táblázat

Együttélők családi állapot szerinti összetétele 2002			
<i>családi állapot, életkor, gyermekszám szerint</i>			
korábban egyik fél sem élt házasságban			
	36 éves nő	40 éves férfi	2
Korábban mindkét fél volt házas /1 pár/			
	54 éves	57 éves	gyermektelen
	férfi: első házasságából két gyermek		
	nő: első házasságából két gyermek		
Nő már volt házas /4 pár/			
1. család	38 éves	40 éves	1
	nő: házasságából két gyermek		
2. család	36 éves	42 éves	1
	nő: házasságából egy gyermek		
3. család	36 éves	40 éves	2
	nő: házasságából egy gyermek		
4. család	52 éves	50 éves	5 nevelt gy.
	nő: házasságából három gyermek		

Forrás: egyéni gyűjtés

48. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők nem és kor szerint 2005					
<i>nem</i>	<i>< 6 éves</i>	<i>7-13 éves</i>	<i>14-17 éves</i>	<i>18-59 éves</i>	<i>60 < éves</i>
nő	1	1	5	125	29
férfi		1	14	25	13
<i>összes</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>19</i>	<i>150</i>	<i>42</i>

Forrás: Szociális szolgáltató központ, Túrkeve

49. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők családi összetétel szerinti megoszlása 2005	
<i>családi összetétel</i>	<i>szám/fő</i>
házas- vagy élettársak gyermekkel	72
házas- vagy élettársak gyermek nélkül	13
egy szülő gyermekkel	48
egyedül élő	35
egyéb	46
<i>összes</i>	<i>214</i>

Forrás: Szociális szolgáltató központ, Túrkeve

50. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők végzettsége 2005	
<i>iskolai végzettség</i>	<i>szám/fő</i>
tankötelesnél fiatalabb	1
nyolc általánosnál alacsonyabb végzettségű	38
nyolc általánost végzett	126
szakmunkásképzőt, szakiskolát végzett	25
szakközépiskolát végzett	11
gimnáziumot végzett	10
felsőfokú végzettségű	3
<i>összesen</i>	<i>214</i>

Forrás: Szociális szolgáltató központ, Túrkeve

51. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők hozott problémái 2005	
<i>a probléma típusa</i>	<i>esetszám</i>
életviteli	46
családi - kapcsolati	49
családon belüli bántalmazás	3
lelki-mentális	43
gyermeknevelési	6
anyagi	58
foglalkoztatással kapcsolatos	8
egészségkárosodás következménye	5
ügyintézés, információs segítség kérése	560
egyéb	25
<i>összes</i>	<i>803</i>
összesből több probléma együttes léte	389
összesből krízishelyzet	12

Forrás: Szociális szolgáltató központ, Túrkeve

52. számú táblázat

Családsegítő tevékenység adatai 2005	
<i>forgalmi adatok</i>	<i>fő</i>
a szolgálatnál megfordult kliensek száma	685
a szolgálatnál megfordult új kliensek száma	76
éves forgalom	784

Forrás: Szociális szolgáltató központ, Túrkeve

53. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők gazdasági aktivitás szerint	
2005	
<i>gazdasági aktivitás</i>	<i>szám/fő</i>
aktív kereső	45
munkanélküli	34
inaktív kereső	103
ebből nyugdíjas	47
eltartott	32
ebből kiskorú (0-13 éves)	3
<i>összesen</i>	<i>214</i>

Forrás: Szociális szolgáltató központ, Túrkeve

54. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők nem és kor szerint
--

2010							
nem	<6 éves	7-13 éves	14-17 éves	18-34 éves	35-49 éves	50-61 éves	62 < éves
nő	10	57	13	144	166	169	67
férfi	10	55	10	31	85	142	32
összes	20	112	23	175	251	311	99

Forrás: Szociális szolgáltató központ,
Túrkeve

55. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők összetétele 2010	
családi összetétel	fő
házas- vagy élettársak gyermekkel	200
házas- vagy élettársak gyermek nélkül	279
egy szülő gyermekkel	162
egyedül élő	159
egyéb	191
összes	991

Forrás: Szociális szolgáltató központ, Túrkeve

56. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők gazdasági aktivitás szerint 2010	
gazdasági aktivitás	fő
aktív kereső	59
álláskereső	411
inaktív	357
ebből nyugdíjas	136
eltartott	164
ebből gyermek (<17 éves)	155
összes	991

Forrás: Szociális szolgáltató központ, Túrkeve

57. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők végzettsége 2010	
<i>iskolai végzettség</i>	<i>fő</i>
tanköteles korúnál fiatalabb	20
8 általánosnál alacsonyabb végzettségű	139
8 általánost végzett	558
szakmunkás	199
szakközépiskolát végzett	46
gimnáziumot végzett	21
felsőfokú végzettségű	8
<i>összesen</i>	<i>991</i>

Forrás: Szociális szolgáltató központ, Túrkeve

58. számú táblázat

A családsegítő szolgálatot igénybe vevők problémái 2010	
<i>probléma típusa</i>	<i>eset</i>
életviteli	42
családi - kapcsolati	70
családon belüli bántalmazás	3
lelki-mentális	60
gyermeknevelési	66
anyagi	746
foglalkoztatással kapcsolatos	172
egészségkárosodás következménye	96
információ- ügyintézésben való segítségkérés	916
egyéb (ruha- élelmiszer, ételosztás)	877
<i>összesen</i>	<i>3 048</i>
ebből több probléma együtt	476
ebből krízishelyzet	410

Forrás: Szociális szolgáltató központ, Túrkeve

59. számú táblázat

A családsegítő szolgálat tevékenységének adatai 2010	
<i>ellátás adatai</i>	<i>fő</i>
régi kliensek száma	539
új kliensek száma a tárgyévben	452
<i>összesen</i>	<i>991</i>
<i>éves forgalom</i>	<i>3 048</i>

Forrás: Szociális szolgáltató központ, Túrkeve

60. számú táblázat

Szociális juttatásban részesülők száma az ellátás típusa szerint 2004-				
2010	2004	2005	2006	
<i>munkavállaló korú népesség*</i>	6617	6599	6569	
regisztrált munkanélküli	489	535	609	
rendszeres szociális segélyes	107	230	295	
jövedelempótló támogatásban részesülő	nincs adat	nincs adat	nincs adat	n
rendelkezésre állási támogatásban részesülő	-	-	-	
járadékszerű ellátásban részesülő	168	117	110	
segélyszerű ellátásban részesülő	nincs adat	43	64	

Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat a munkaképes korú lakosság körébe a 15-74 éves lakosokat sorolja

Forrás: <http://internet.afsz.hu/engine.aspx>

61. számú táblázat

A város társadalmi összetétele 2002	
össz lakosság száma: 10 377 fő	
<i>aktivitás szerint</i>	<i>fő</i>
keresőképes korú	4436
keresőképesből aktív	2984
inaktív, nyugdíjas	3479
ebből munkanélküli járadékos	87
szociális segélyezett	135
alkalmi munkás	1230
tanuló, egyéb	1658

Forrás: Túrkevei Polgármesteri Hivatal Hatósági Osztálya

62. számú táblázat

A város társadalmi összetétele 2003	
össz lakosság száma: 10 177 fő	
<i>aktivitás szerint</i>	<i>fő</i>
keresőképes korú	5216
keresőből aktív	4382
inaktív, nyugdíjas	3688
ebből munkanélküli járadékos	875
szociális segélyezett	158
egyéni vállalkozó	376
közalkalmazott	219
köztisztviselő	54
tanuló, egyéb	1 273

Forrás: Túrkevei Polgármesteri Hivatal Hatósági Osztálya

63. számú táblázat

A város társadalmi összetétele 2004	
össz lakosság száma: 10 084 fő	
<i>aktivitás szerint</i>	<i>fő</i>
keresőképes korú	5107
keresőképesből aktív	4310
inaktív, nyugdíjas	3612
ebből munkanélküli járadékos	928
szociális segélyezett	234
egyéni vállalkozó	376
közalkalmazott	219
köztisztviselő	54
tanuló, egyéb	1365

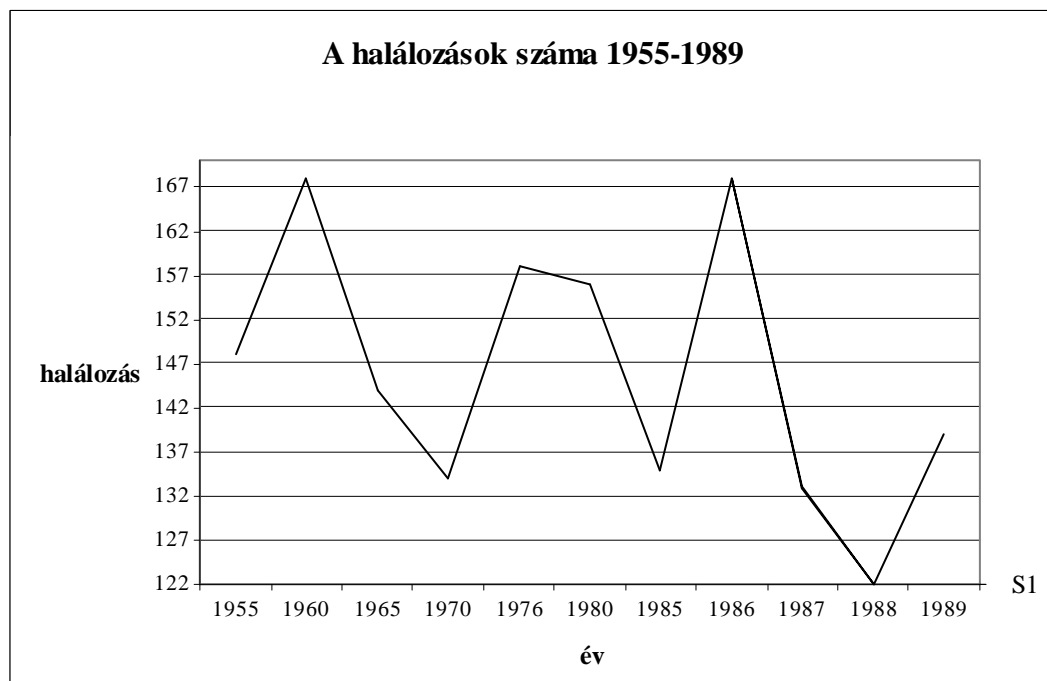
Forrás: Túrkevei Polgármesteri Hivatal Hatósági Osztálya

ÁBRÁK

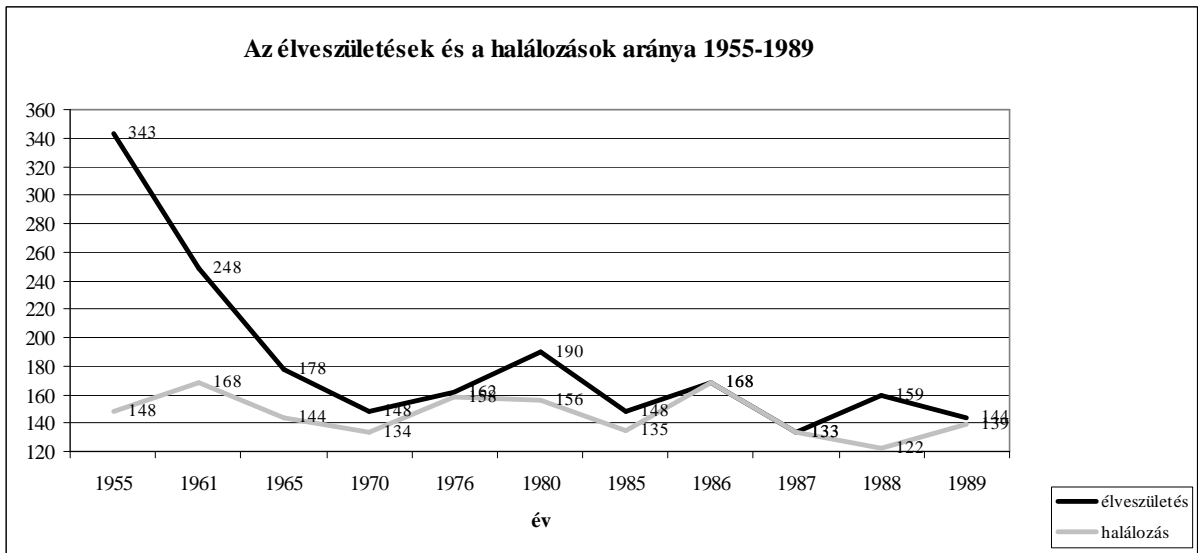
1. számú ábra

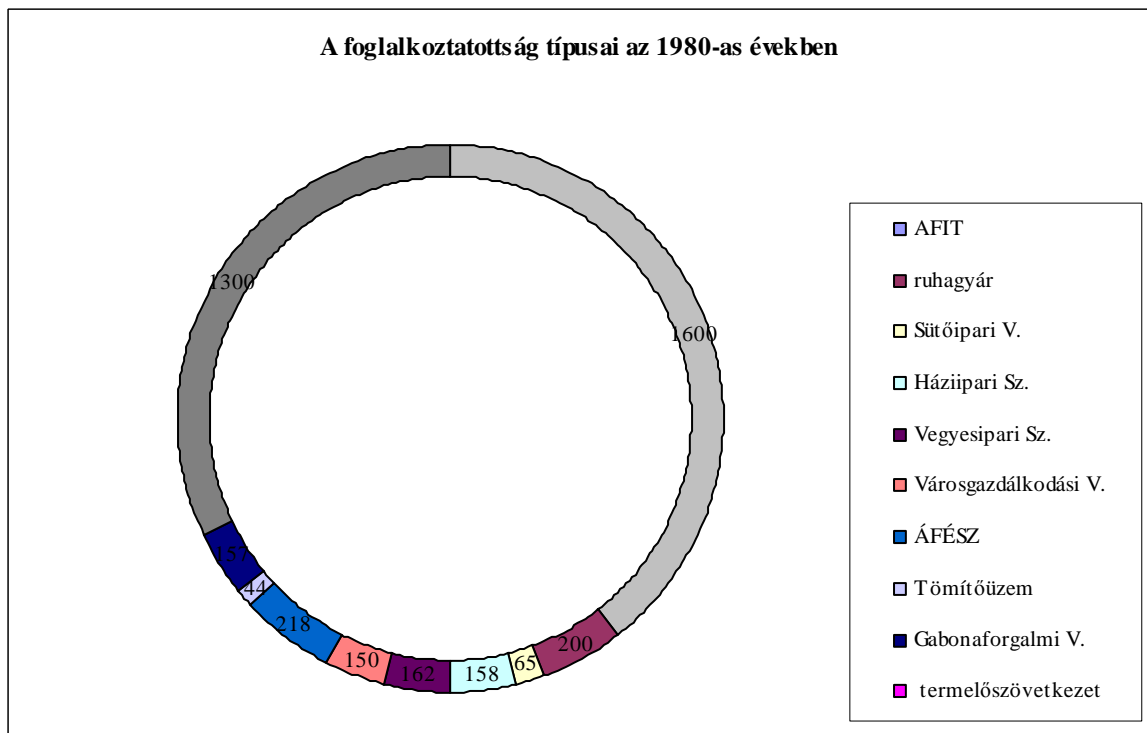
2. számú ábra

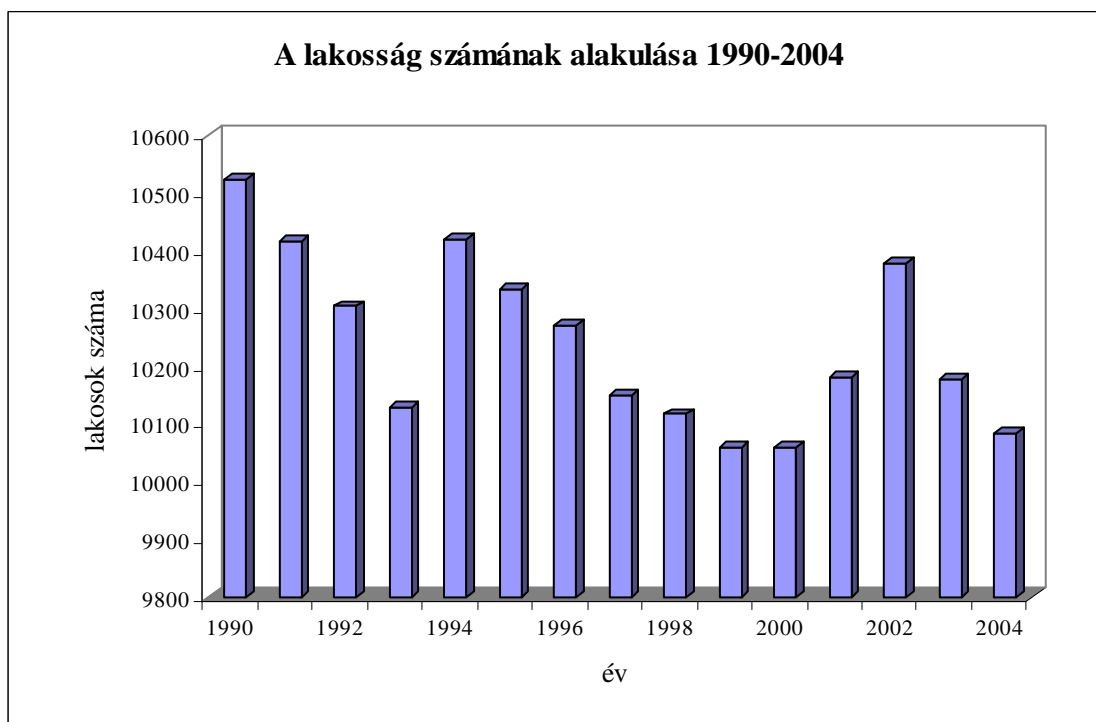
3. számú ábra

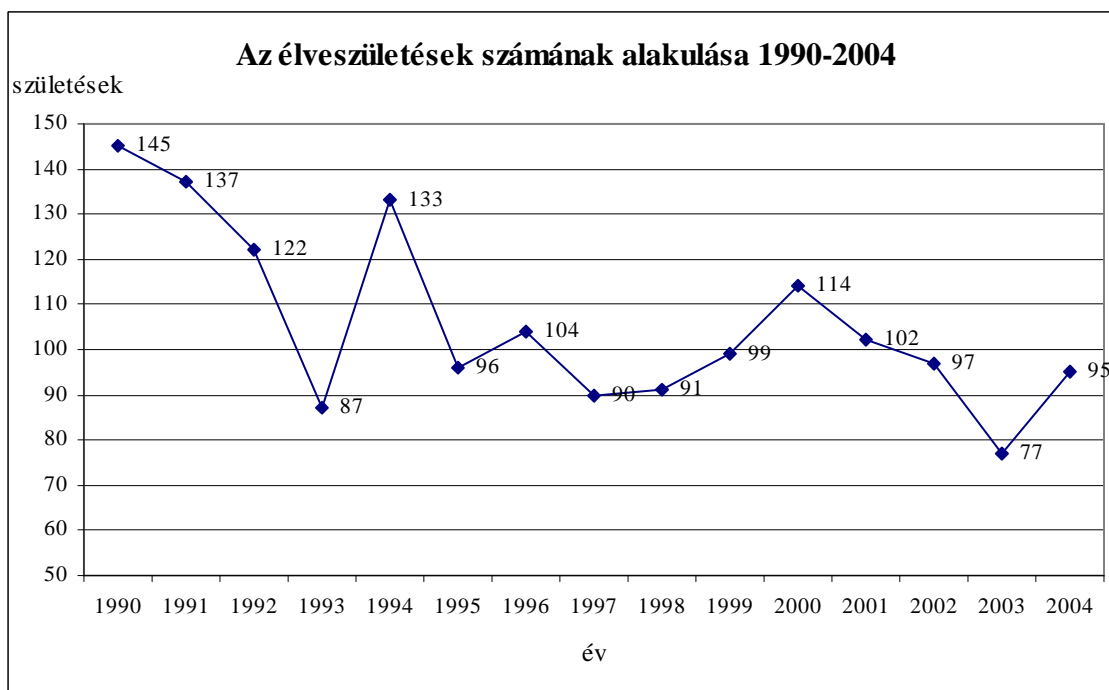
4. számú ábra

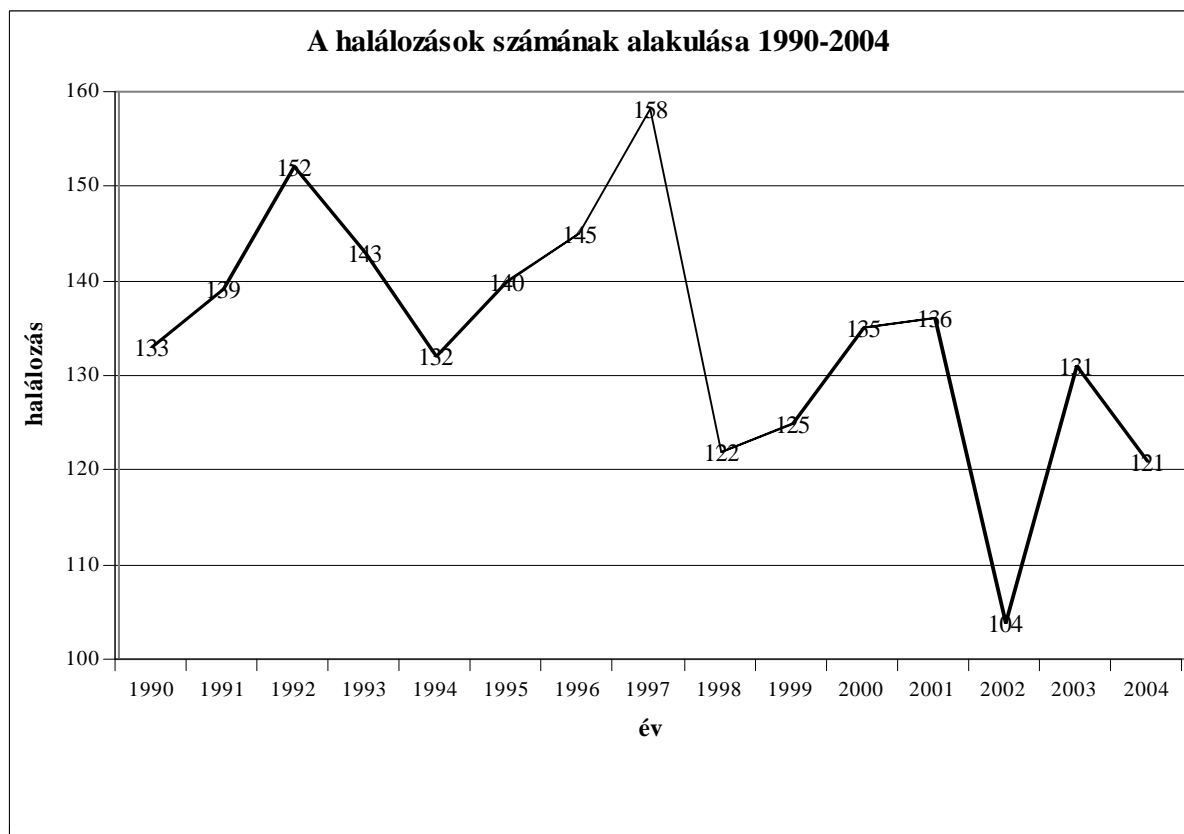
5. számú ábra

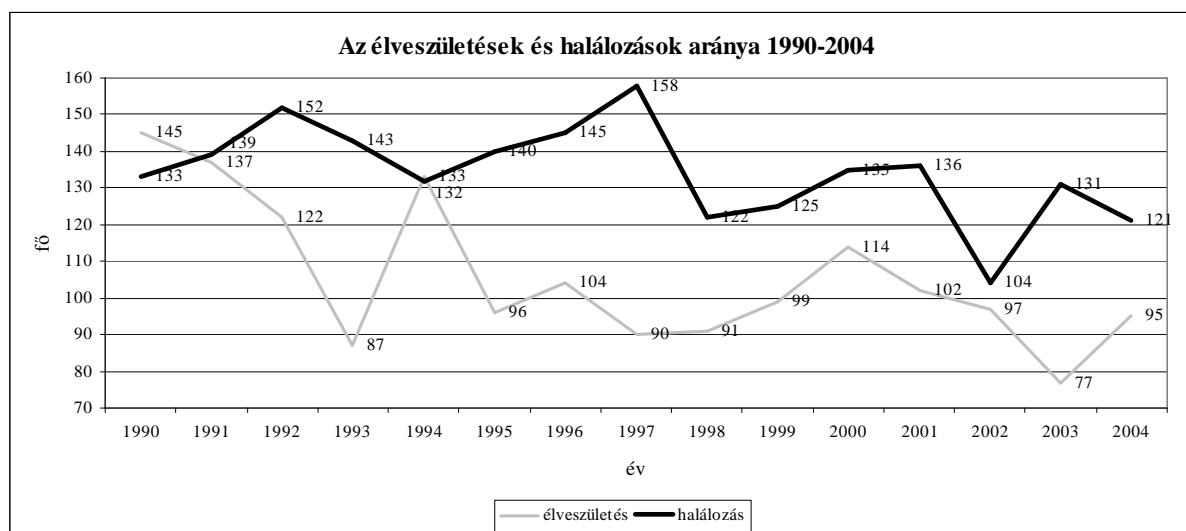
6. számú ábra

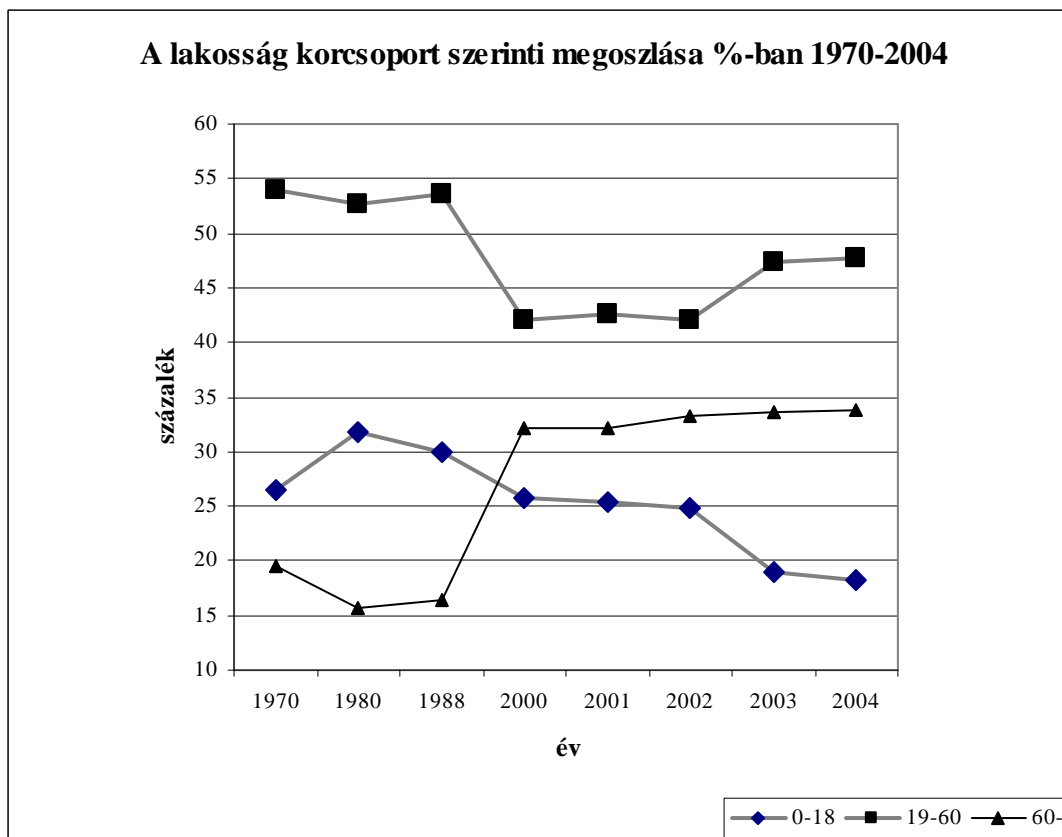
7. számú ábra

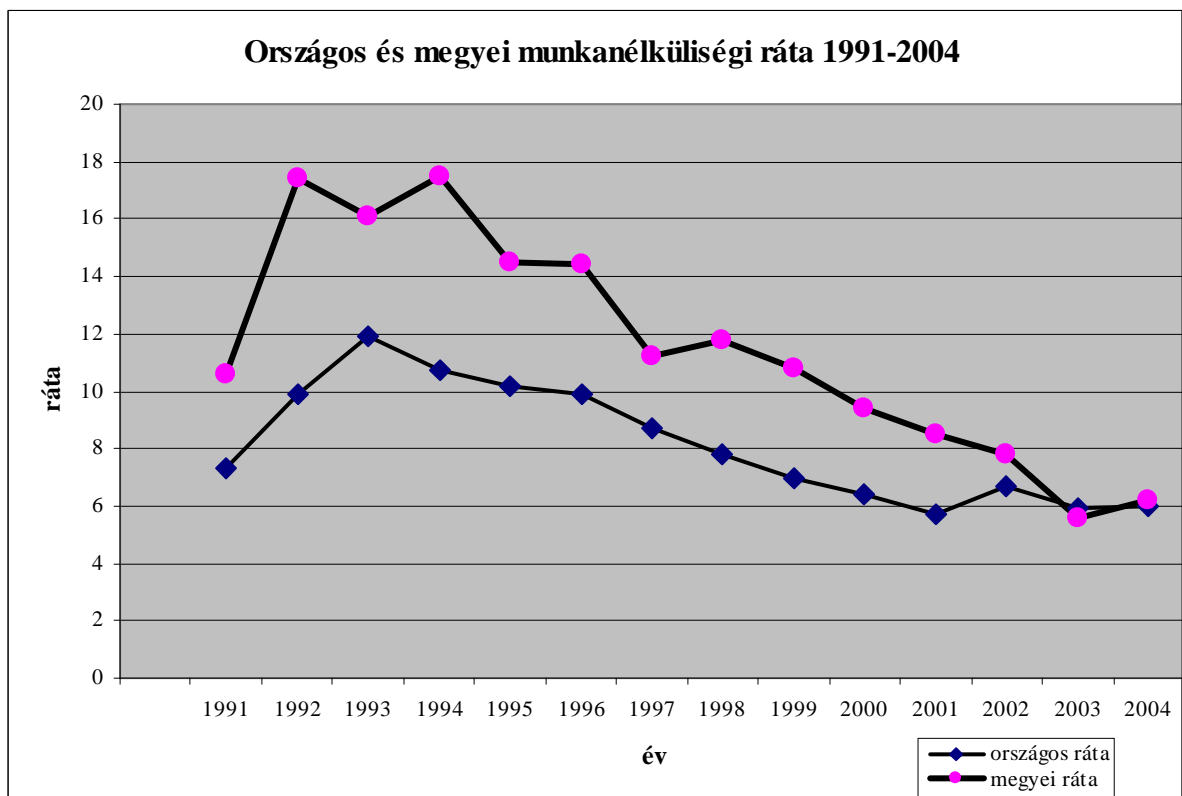
8. számú ábra

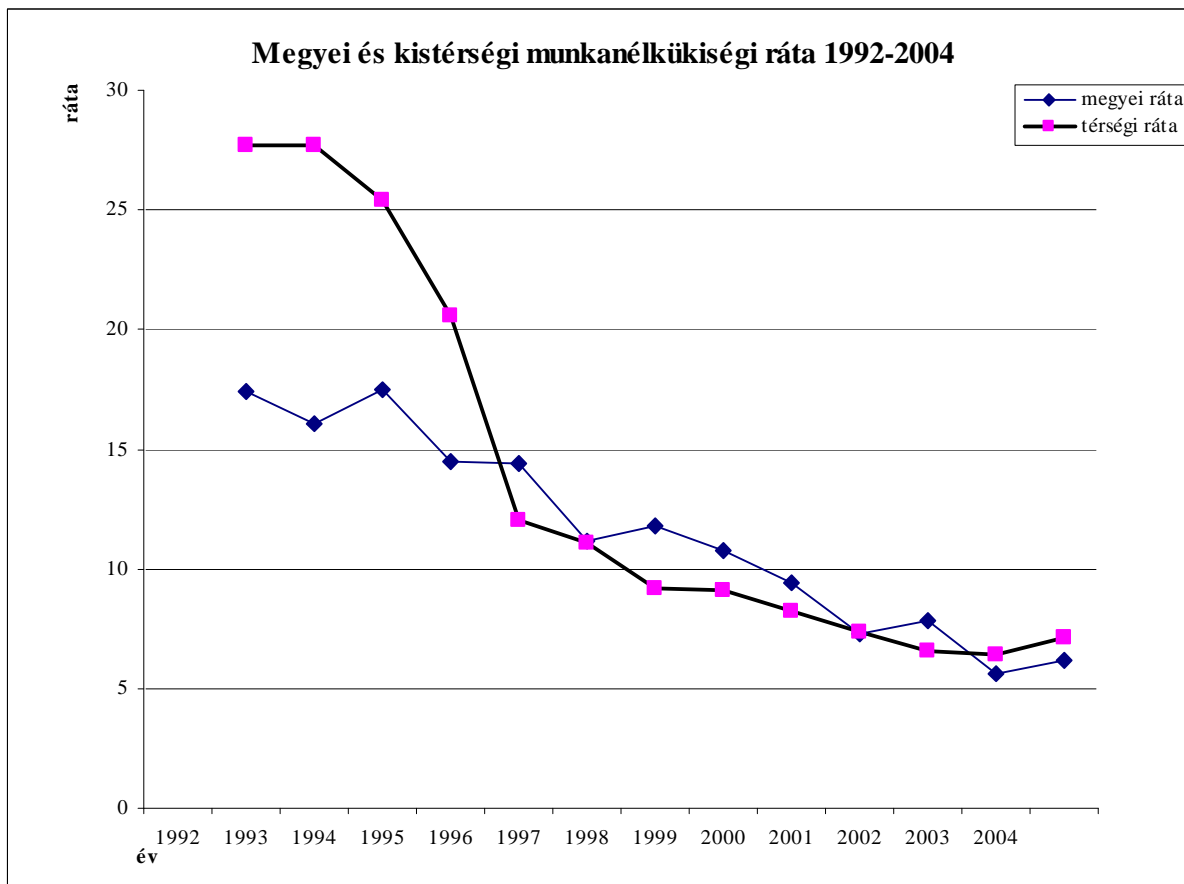
9. számú ábra

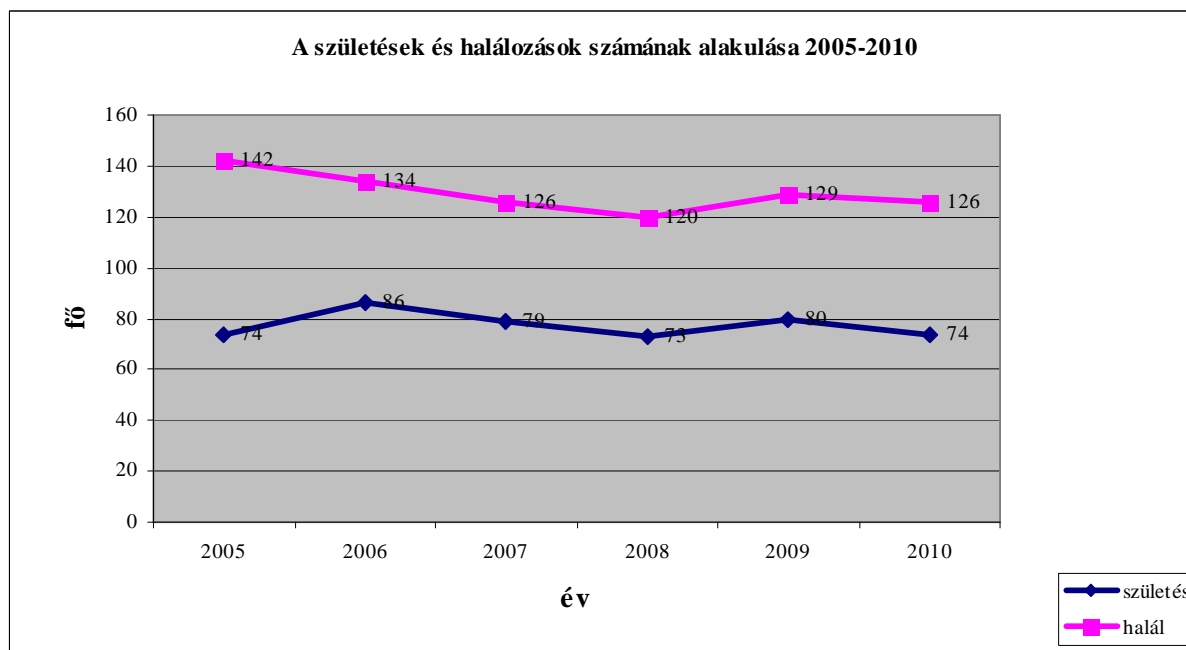
10. számú ábra

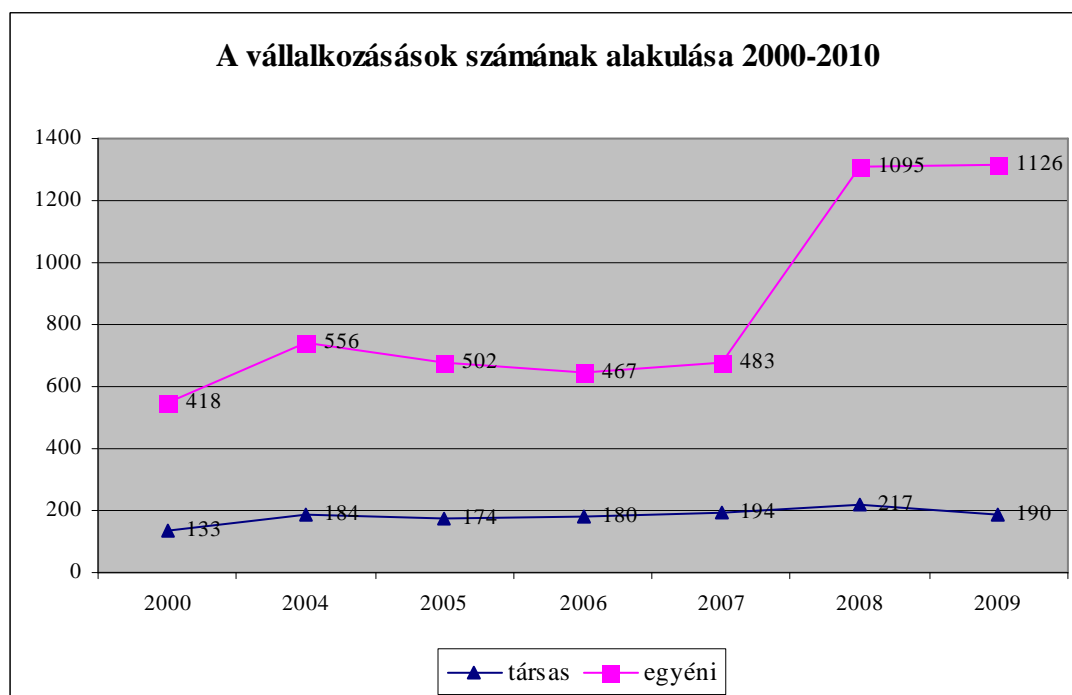
11. számú ábra

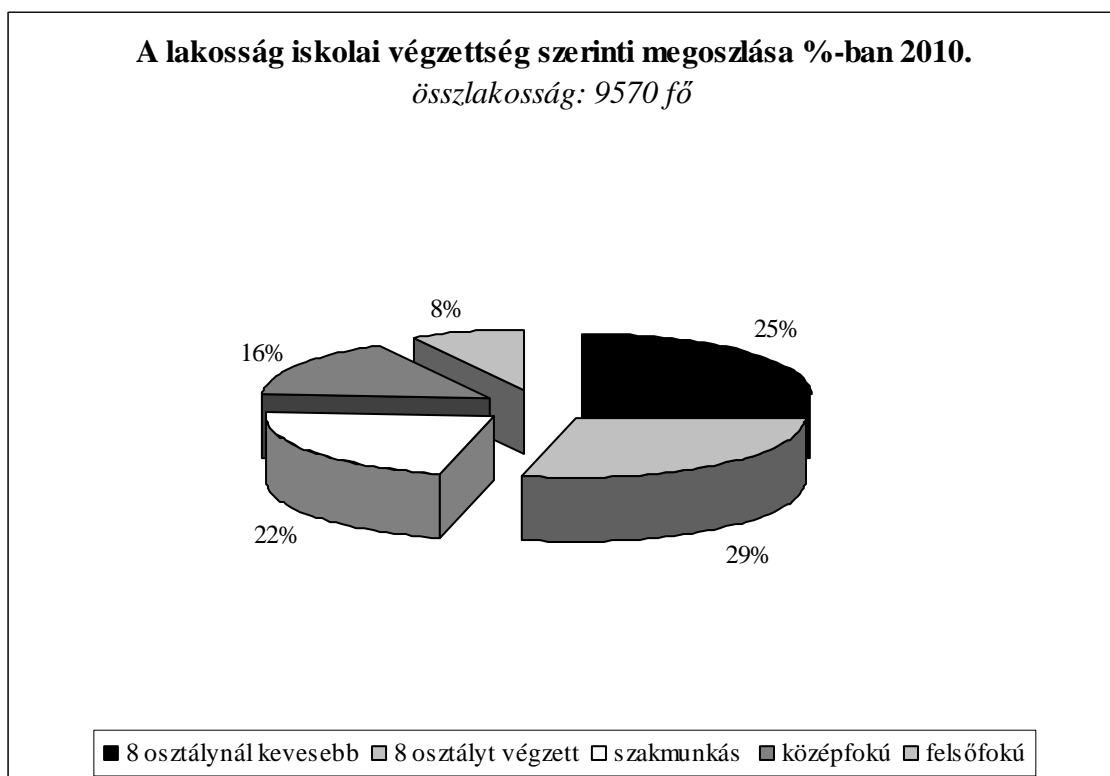
12. számú ábra

13. számú ábra

14. számú ábra

Hivatkozott irodalom

ACZÉL György

1975 *Egy elmaradt vita helyett. Jacques de Bonis kérdez, Aczél György válaszol.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó

AGÁRDI Péter

1991 *A három részre szakadó ország. Rendszerváltás és kultúra 1990-1991.* Budapest, Vita Kiadó

AGGOD József

1971 „...az állam, azaz az uralkodó osztályá szervezett proletariátus”. *Társadalmi Szemle* 4. sz. 63-64.

ALASZTICS Zsuzsa et al

1998 *Öttömös. Öttömös, Öttömös Község Önkormányzata*

ALVINCZ József – VARGA Tibor

2000 *A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei.* Agrárgazdasági tanulmányok 15. szám. Budapest

ANDOR Mihály

1991 *Rendszerváltás Dimbesdombon.* Budapest, Művelődéskutató Intézet

ANDORKA Rudolf

1974 A magyar községek átalakulása a társadalomstatisztikai adatok tükrében. In: Hofer Tamás-Kisbán Eszter-Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. I. Faluk.* Budapest - Szolnok 197-211.

1975 A társadalmi mobilitás kutatása. In: Kulcsár Kálmán (szerk.) *A szociológia ágazatai.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 95-113.

1979 *A magyar községek társadalmának átalakulása.* Budapest, Magvető Könyvkiadó

1989 A szegénység. *Társadalmi Szemle*, 4. sz. 119-138.

1992 A társadalmi egyenlőtlenségek növekedése a rendszerváltás óta. *Szociológiai Szemle*, 1. sz. 3-26.

1994 A falusi társadalom változásai. *Agrártörténeti Szemle* 1-4. sz. 3-27.

1994a. Változások és állandóságok a magyar társadalomban a rendszerváltás óta.

Magyar Szemle, október 1011-1024.

1994b. Deviáns viselkedések Magyarországon. Általános értelmezési keret az elidegenedés és az anómia fogalmak segítségével. In: Moksony Ferenc – Münnich Iván (szerk.): *Devianciák Magyarországon* Budapest, Közélet Kiadó 32-75.

1996a. A községi és paraszti társadalom hátrányos helyzete. *Gazdálkodás*, 1. sz. 3-15.

1996b. *Merre tart a magyar társadalom? Szociológiai tanulmányok a magyar társadalom változásairól és problémáiról.* Lakitelek, 1996.

2000 A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. In: Fokasz Nikosz – Örkény Antal (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete 1945-1989 2.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó 157-176.

2001 *Gyermek, család, történelem.* Budapest, Századvég Kiadó

ANDORKA Rudolf (szerk.)

2001 *Társadalmi mobilitás: a tények és a vélemények tükrében.* Budapest, Századvég Kiadó

ANDORKA Rudolf. et al

1988 *A társadalmi környezet, életmód, interperszonális kapcsolatok hatása a lakosság egészségi állapotára. Műhelytanulmányok 11.* Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet

1988a *A társadalmi szerkezet, rétegződés, mobilitás és az életmód várható alakulása 2005-ig.* Budapest, Magyar

Közvéleménykutató Intézet

- ANDORKA Rudolf – KOLOSI Tamás – VUKOVICH György (szerk.)
1994 *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI
- ANDORKA Rudolf. – HRADIL, Stefan – PESHAR, Jules L. (szerk.)
1995 *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula Kiadó
- ANDORKA Rudolf – SPÉDER Zsolt
1996 A szegénység Magyarországon 1992-1995. *Esély*, 4. sz. 25-52.
- ANDRÁSFALVY Bertalan
1973 Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás. *Tiszatáj* 8. sz. 105-110.
1974 Hagyomány és alkalmazkodás baranyai német és magyar falvakban. In: Hofer Tamás-Kisbán
Eszter-Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. I. Faluk*. Budapest
- Szolnok 141-148.
- ANGELUSZ Róbert
1996 *Optikai csalódások*. Budapest, Pesti Szalon Kiadó
- ANGELUSZ Róbert (szerk.)
2004 *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
- ANGELUSZ Róbert – NAGY Lajos Géza – TARDOS Róbert
1986 Lesz-e munkanélküliség? *Jel – Kép*, 1. sz. 167-168.
1988 *Szembenézés a munkanélküliséggel*. TK tanulmányok. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet
1988 Kell-e vállalnunk? Vélemények a munkanélküliségről. *Jel – Kép*, 1. sz. 176-178.
- ANTAL Albert
2002 *Élethelyzet – életminőség, zsákutcák, kiutak*. Magyarország az ezredfordulón. Műhelytanulmányok.
Budapest, MTA
- ARATÓ András
1992 Töprengések a kelet-európai „forradalomról”. *BUKSZ* 2. 219-227.
- ASSMANN, Jan
1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest,
Atlantisz Kiadó
- ASZTALOS István – KORKEK Zsuzsa (szerk.)
1988 *Bag Néprajzi tanulmányok I-II*. Múzeumi füzetek 35-36. Aszód, Petőfi Múzeum
- BAGÓ József
1997 A fiatalok foglalkoztatásának helyzete, munkanélküliségük csökkentésének lehetőségei. *Esély*, 2. sz. 18-29
- BAKÓ Boglárka (szerk.)
2003 *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében. Magyarország az ezredfordulón*. Budapest, MTA
Társadalomkutató Központ
- BAKÓ Ferenc
1953 Adatok a szocialista falu építkezésének történetéhez. A györgytarlói tanyaközpont kialakulása.
Ethnographia LXIV. 1. sz. 24-86.
- BALASSA Iván
1952a A szocialista élet falun történő építése néprajzi kutatásának néhány kérdése. *Ethnographia* LXIII. 3-4. sz.
434-446.

- 1952b A termelőszövetkezeti munkaközösség munkája. *Ethnographia* LXIII. 4. sz. 480-483.
- 1994 *Az aratómunkások Magyarországon 1848-1944*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- BALÁZS Éva et al
- 1997 *Vál. Fejezetek a község történetéből és néprajzából*. Vál, Önkormányzat
- BALÁZS György – FARKAS Gyula – VÖRÖS Gabriella
- 2000 *Szegvár*. Szegvár, Szegvár Város Önkormányzata
- BALCSÓK István
- 2009 Foglalkoztatás és munkanélküliség a régióban. In: Nagy Gábor (szerk.): *Dél-Alföld Pécs-Budapest* MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó 137-149.
- BALI János
- 2000 Parasztok, farmerek, agrárvállalkozók? A vidéki társadalom és gazdaság tapasztalatai a rendszerváltás után. In: Kuti Klára – Rásky Béla (szerk.): *Azonosságok és különbségek. Mai néprajzi kutatások Ausztriában és Magyarországon* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet
- BALOGH Balázs
- 1998 Gazdasági törekvések egy nagyparaszti családban. In: Szűcs Alexandra (szerk.): *Hagyomány és modernizáció a kultúrában és a néprajzban*. Budapest, Néprajzi Múzeum 101-108.
- 2002 Gazdálkodás Tápon a rendszerváltás után. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990-1999. Műhelytanulmányok*. Budapest MTA Néprajzi Kutató Intézet-MTA Társadalomkutató Központ 131-139.
- BALOGH István
- 1976 Tugurium – szállás – tanya. *Ethnographia* LXXXVII. 1. sz. 1-22.
- BARABÁS Jenő
- 1961 A túrkevei kertesség első nyomai. In: *Emlékkönyv a túrkevei múzeum fennállásának 10. évfordulójára*. Túrkeve 103-106.
- 1976 A szállásföldtől a tanyaig. *Ethnographia* LXXXVII. 1. 22-26.
- BARANYAI Aranka
- 2002 Egyéni gazdaságok vizsgálata Jász-Nagykun-Szolnok megyében. *Gazdálkodás* 4. különszám. 12-16.
- BARANYI Béla – MÁTÉ László
- 2006 *Berekböszörmény*. Berekböszörmény Község Önkormányzata
- BARTHA Júlia
- 2002 Egyéni szerepvállalás a nagykunági lovas hagyományok feléledésében. In: Örsi Julianna (szerk.): *Kulcsemberek*. Túrkeve, 281-287.
- BAUKÓ Tamás (szerk.)
- 1992 *A Tisza és az önkormányzatok*. A Nagyalföld Alapítvány kötetei 1. Békéscsaba, MTA Regionális Kutatások Központja
- BÁNFALVY Csaba
- 1989 *A munkanélküliség*. Budapest, Magvető Kiadó
- 1991 A munkanélküliek szociális jellemzőiről. *Esély*, 4. sz. 97-108.
- 1992 *Egyéni alkalmazkodási stratégiák a munkanélküliséghez*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézet
- 1994 *Szebb időkre várva. A munkanélküliség és a munkanélküliek Magyarországon az 1990-es évek elején*.

- Budapest, Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola.
- 1995 *Életminőség a 90-es években. Három társadalmi csoport életminőség jellemzői.* Budapest, Bárczy Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola
- 2010 *A munkanélküliség szociálpszichológiájáról.* Budapest Pszi-könyvek. Akadémiai Kiadó
- BÁNFALVY Csaba – LAKI László (szerk.)
- 1992 *Alkalmazkodás a munkanélküliséghez.* Budapest, MTA Politikatudományi Intézet
- BÁRKÁNYI Ildikó – BELÉNYI Gyula (szerk.)
- 1993 *Mórahalom.* Mórahalom, Mórahalom Város Önkormányzata
- BECK, Urban
- 2004 Túl renden és osztályon? In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Új Mandátum Kiadó. 322-360.
- BECSEI József
- 1983 *Békéscsaba, Békés, Gyula és tanyavilágának településmorfológiája.* Budapest, Akadémiai Kiadó
- BELINSZKI Eszter
- 1997 A munka nemesít? Elméleti magyarázatok a nők munkaerő-piaci helyzetéről. *Szociológiai Szemle* 1. sz. 133- 153.
- BELLON Tibor
- 1979 *Nagykunság.* Budapest, Gondolat Kiadó
- BELUSZKY Pál
- 1966 Az alföldi városias jellegű települések központi szerepköre. *Földrajzi Értesítő* 329-345.
- 1990 A polgárosodás törékeny váza. Városhálózatunk a századfordulón. *Tér és Társadalom* IV. 3-4. sz. Pécs, 13-56.
- 1992 Az „Alföld szindróma” eredete. In: Beluszky Pál: *Végkiárusítás. Társadalomföldrajzi tanulmányok 1959-1992.* Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja. 39-59
- 1996 Kompország városai. *Tér és Társadalom* X. 1. Pécs, 23-43.
- BELUSZKY Pál – SIKOS T. Tamás
- 2007 Változó falvaink. A magyarországi falvak típusai a harmadik évezred kezdetén. *Tér és Társadalom* XXI. 3. sz. Pécs, 1-30.
- BENCSIK János – VIGA Gyula (szerk.)
- 1989 *A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza (a mádi tájkonferencia anyaga).* Miskolc, Herman Ottó Múzeum
- BERDE Éva
- 2005 A pályakezdő diplomások munkanélkülisége. *Statisztikai Szemle* LXXXIII. 12. sz. 1093-1111
- BERÉNYI István
- 1986 A falusi társadalom átalakulása Királyhegyes példáján. In: Novák László – Selmeczi László (szerk.): *Falvak és mezővárosok az Alföldön.* Arany János Múzeum Közleményei IV. Nagykőrös. 751-760.
- BEVERIDGE, H. Williams
- 1909 *Full Employment: A Problem of Industry.* London
- BLASKÓ Zsuzsa

- 2006 A társadalmi rétegződés aspektusairól. *Szociológiai Szemle* 4 sz. 19-35.
- BOGÁR László
- 2000 Szép számok szakadécai. *Üzleti* 7. III. 13.
- BOGNÁR Róbert (szerk.)
- 1988 *A helyzet. Merre menjünk?* Budapest, Múzsák közművelődési Kiadó
- BOKOR Ágnes
- 1985 A modern szegénység. *Valóság*, 9. sz. 26-34.
- 1987 *Szegénység a mai Magyarországon*. Budapest, Magvető Kiadó
- BORBOLY István
- 1999 A feketegazdaság elleni törvénykezés a parlamenti napló tükrében. *Szociológiai Szemle*, 3. sz. 110-123.
- BORI István – MASÁT Ádám
- 2008 *A mai magyar társadalom*. Budapest, L' Harmattan Kiadó- Balassi Intézet
- BORSOS Endre – CSITE András – HELLA Ferenc
- 1993 Rendszerváltás után. Falusi sorsforduló Ökörítőfülpösön. *Szociológiai Szemle*, 1. sz. 95- 119.
- BORSOS Endre – CSITE András – LETENYEI László (szerk.)
- 1999 *Rendszerváltozás után*. Budapest MTA Politikai Tudományok Intézete-SZÁMALK Kiadó
- BÓDI Zsombor – Ö. KOVÁCS József (szerk.)
- 2003 *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, Osiris Kiadó
- BOURDIEU, Pierre
- 1978 *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése* Budapest, Gondolat Könyvkiadó
- 2004 Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 122-137.
- BOZÓKI András et al (összeáll.)
- 1991 *Csendes? Forradalom? Volt?* Az ELTE Jogszociológiai Tanszék és a Bibó István Szakkollégium 1991 június 5-6-i konferenciájának előadásai és vitája. Budapest, T-Twins Kiadó
- BÖLCSFÖLDI Erzsébet
- 2005 *Csongrád megye kistelepüléseinek helyzete*. Szeged, KSH Szegedi Igazgatósága
- BŐDI Erzsébet
- 2007 A család mint a közösségi tudat egyik szektora – a szatmári sváb családok sajátosságai alapján. In: Örsi Julianna (szerk.): *Mikroközösségek. Társadalmi és gazdaságkutatási eredmények és módszerek innovációja*. Túrkeve, 299-304.
- BŐHM Antal
- 1974 *Ingázás tegnap és ma*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézet
- BŐHM Antal – PÁL László
- 1985 *Társadalmunk ingázói – az ingázók társadalma*. Budapest, MSZMP Társadalomtudományi Intézet
- BŐSZ József – HÁRS József
- 1993 *Bóly 1093-1993*. Bóly, Bóly Nagyközség Önkormányzata
- BUKODI Erzsébet
- 1999 Osztály vagy réteg? Történeti változások, emberi tőke, karrierminták a foglalkozási osztály- és réteghelyzet vizsgálatában. *Szociológiai Szemle* 2. sz. 28-58.

- 2000 Ki, mikor és kivel házasodik? A házasság helye az egyéni életútban és történeti időben. *Szociológiai Szemle* 2. sz. 105-127.
- 2002 Házasság vagy élettársi kapcsolat: ki, mikor kit (nem) választ. *Statisztikai Szemle*, 3. sz. 227-251.
- BUKODI Erzsébet – ALTORJAI Szilvia – TALLÉR András
- 2005 A társadalmi rétegződés aspektusai. *Társadalomstatistikai Füzetek* 45. Budapest KSH
Népességtudományi Kutatóintézet
- BURGERNÉ GIMES Anna – KESZTHELYINÉ RÉDEI Mária – SALAMI Pálné
- 1990 A mezőgazdasági kistermelők háztartásának jövedelmei és kiadásai. *Gazdálkodás* XXXIV. 6. sz. 1-12
- CASTEL, Robert
- 1993 A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása. *Esély*, 3. sz. 3-24
- 1998 *A szociális kérdés alakváltozásai*. Budapest, Max Weber Alapítvány – Kávé Kiadó
- CHARDEN, Teilhard
- 1973 *Az emberi jelenség*. Budapest, Gondolat Kiadó
- CZETTLER Jenő
- 1913 *A tanyai település és a tanyai központok*. Budapest, Magyar Gazdaszövetség
- 1913a *Adatok a tanyai település reformjához*. Budapest, 1913
- COLTA, Elena Rodica
- 2007 A családi élet minőségének romlási folyamata a romániai szegénytelepeken. Esettanulmány: Arad szegényei. In: Örsi Julianna (szerk.): *Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságtudományi eredmények és módszerek innovációja*. Túrkeve 183-196.
- CSALOG Zsolt
- 1980 Életforma és tudat a XX. századi magyar tanyavilágban. In: Pölöskei Ferenc – Szabad György (szerk.): *A magyar tanyarendszer múltja*. Budapest, Akadémiai Kiadó 339-361.
- 1982 Parasztéletrajz, egy parasztcsalád története. In: Küllös Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában*. Documentatio Ethnographica 9. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport 175-178.
- CSAPÓ Tamás (szerk.)
- 1996 *Vas megye társadalmi- gazdasági fejlődése a rendszerváltástól napjainkig*. Szombathely
- CSATÁRI Bálint
- 1983 A berettyóújfalui járás aktív keresőiről készült életkörülmény-vizsgálatok néhány tanulsága. *Területi kutatás* 6. Kecskemét
- 1983a A népesség foglalkozási átrétegződése a közép-békési térségben (190-1980). In: Csatári Bálint (szerk.): *Alföldi tanulmányok*. Kecskemét
- 1986 A községek népességmegtartó képességének fő tényezői az Alföldön. In: Novák László – Selmeczi László (szerk.): *Falvak és mezővárosok az Alföldön*. Nagykőrös, Arany János Múzeum Közleményei IV. 779-785.
- 1992 A kettészakadt ország és az Alföld. *Juss*, 3. sz. 59-62.
- 1993 Az Alföld tünetcsoport újraeredése 990-994. *Tér és Társadalom* VII. 3-4. sz. Pécs, 1-13.
- 1994 Egy alföldi falu – Tiszásas – a rendszerváltásban. *A falu*, 3. sz. 49-54.
- 1995 *Az Alföld helyzete és perspektívái. Alföld Kutatási Program 1991-1994*. Békéscsaba.

- CSATÁRI Bálint (szerk.)
 1980 *Alföldi tanulmányok IV.* (Az alföldi mezőváros-probléma strukturális szemléletű megközelítésben). Békéscsaba
- 1983 *Alföldi tanulmányok.* Kecskemét
- CSÁK Gyula
 1956 A kevi föld nem csak búzából, kukoricából is többet terem. *Népművelés*, 3. sz. 6-9.
- CSEH-SZOMBATHY László
 1978 *A változó család.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- 1981 A mai magyar család típusai és ezek működése. *Jogtudományi Közlöny* 7. sz.
- 1983 *A mai magyar család.* Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa – Művelődési Minisztérium
- 2000 Stabilitás és instabilitás a családban. In: Hamp Gábor – Kelemen Gábor (szerk.): *A család.* Budapest, Balassi – Magyar Pax Romana Kiadó. 100-105.
- CSEPELI György – KOLOSI Tamás – NEMÉNYI Mária – ÖRKÉNY Antal
 1992 A gazdagság és a szegénység okaira adott magyarázatok rejtett normatív szempontjai Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 3. sz. 21-37.
- CSERI Miklós – SÁRI Zsolt
 2009 *Vidéki életmódváltozások a 20. században.* Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum
- CSÉFALVAY Zoltán
 1985 A helyi társadalom közösségi viszonyainak vizsgálata Siójut községben. *Földrajzi Értesítő* XXXIV. 99-122.
- CSITE András – KOVÁCH Imre
 1997 A falusi szegénység *A falu* 1. sz. 49-55.
- CSIZMADIA Ernő
 1971 Gazdasági helyzet és társadalmi változások falun. *Társadalmi Szemle* 1. sz. 33-42.
- CSOBA Judit
 1993 Munkát keresők – munkakerülők. *Szociológiai Szemle* 1. sz. 71-94.
 2010 „Segély helyett munka”. A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. *Szociológiai Szemle* 1. 26-51.
 1993 Munkát keresők, munkakerülők. *Szociológiai Szemle*, 1. sz. 71-94.
- CSUTORÁS Csaba (et al)
 1992 *A mi falunk, Nágocs.* Nágocs Község Önkormányzata.
- DAHRENDORF, Ralph
 1994 *A modern társadalmi konfliktus.* Budapest, Gondolat Kiadó
- DANKÓ Imre
 1952 A termelészövetkezeti mozgalom nyelvi hatása Túrkevéen. *Magyar Nyelvőr* 353-357.
 1953a A pusztatúrpásztói tanyaközpont kialakulása. *Ethnographia* LXIV. 1. sz. 24-86.
 1953b Hogyan lett az ország elmaradott városából termelészövetkezeti város? *Új Kunság*, november 29.
- DOBOS KÁROLY
 2000 *Családi gazdaságok.* Budapest, Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó
- DOBOZY Imre
 1951 *Túrkeve.* Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó

- 1952 *Az új Túrkeve*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó
- DOMANSKY, Henryk
- 2001 A szegénység társadalmi meghatározói a posztkommunista társadalomban. *Szociológiai Szemle* 4. sz. 40-65.
- DOMOKOS János
- é. n. (1979) Szerepek és kapcsolatok alakulása egy észak-magyarországi falusi családban. In: Léderer Pál (szerk.): *Családmonográfiák. Szociológiai füzetek 18*. Budapest, Oktatási Minisztérium marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya 30-91.
- DÖGEI Ilona – FERGE Zsuzsa
- 1998 A szubjektív szegénység és néhány társadalmi érték megítélése – az állam szerepe. In: Sík Endre-Tóth István György (szerk.): *Zárótanulmány a Magyar Háztartás Panel 6. hullámának eredményeiről*. Budapest BKE Szociológiai Tanszék – TÁRKI 188-194.
- DÖMÖTÖR Sándor
- 1954 A szocialista életmód és kultúra néprajzi kutatásának kérdéséhez. *Ethnographia* LXV. 254-258.
- DÖVÉNYI Zoltán
- 1986 A jelen és a jövő néhány aspektusa az Alföld kisvárosaiban. In: Novák László – Selmeczi László (szerk.): *Falvak és mezővárosok az Alföldön*. Nagykőrös, Arany János Múzeum Közleményei IV. 789-798.
- DURKHEIM, Emile
- 2000 *Az öngyilkosságról* Budapest, Osiris Kiadó
- DURÓ Annamária
- 1990 Tanyaközségek a szegedi határban In: *Alföldi tanulmányok 14. kötet* Békéscsaba 125-138.
- ÉKES Ildikó
- 1989 Hová vezethet a csökkenő életszínvonal? *Társadalmi Szemle*, 10. sz. 81.
- ENYEDI György
- 1970 Az Alföld gazdasági földrajzi problémái. *Földrajzi Közlemények*, 3. sz. 177-190.
- 1975 A magyar falu átalakulása. *Földrajzi Közlemények* 23. 2. sz. 109-124.
- 1993 A magyar falu. Nyertes, vesztes? *Társadalmi Szemle*, 8-9. sz. 39-47.
- 1993a *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- 1997 A sikeres város. *Tér és Társadalom* XI. 4. sz. Pécs, 1-7.
- 2000 *Magyarország az ezredfordulón*. Országtanulmány. Budapest, CEBA Kiadó
- ERDEI Ferenc
- 1951 *A tanyarendszer kérdései a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban*.
MTA Társadalmi és Történeti tudományok Osztályának Közleményei. Budapest MTA
- 1974 *Magyar város*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- 1976 *Magyar tanyák*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- 1980 *A magyar társadalomról*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- FALUS István
- 2010 *Az empirikus kutatások gyakorlata. Adatfeldolgozás és statisztikai elemzés*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
- FALUSSY Béla

- 1987 *Időmérleg. A magyar társadalom életmódjának változásai az 1977 tavaszi és az 1987 tavaszi időmérleg felvételek alapján.* Társadalomstatistikai Közlemények. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat
- FARAGÓ Tamás
- 1983 Háztartás, család, rokonság. *Ethnographia* XCIV. 2. sz. 216-254.
- 1987 A falusi társadalom rétegződéséről (Töprengések egy történeti rétegződés-modell megalkotása közben). *Szociológia*, 395-417.
- 2000 Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In: Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.) *Magyar néprajz. VIII. Társadalom.* Budapest, Akadémiai Könyvkiadó. 393-484.
- 2000a Család és háztartás a hagyományos magyar társadalomban. In: Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar néprajz VIII.* Budapest, Akadémiai Kiadó
- FARKAS Gyöngyi
- 2004 „Kövessétek a türkevei példát!” Az első termelészövetkezeti város képe a propagandában. In: Örsi Julianna (szerk.): *Nagykunsági közösségek. Lokális közösségek szerepe a változó társadalomban.* Túrkeve. 59-74.
- FARKAS István
- 1971 Társadalmunk rétegződése és a munkásosztály. *Társadalmi Szemle* 2. sz. 75-83.
- FAZEKAS Károly – KÖLLŐ JÁNOS
- 1985 Elbocsátások, munkanélküliség, állami gondoskodás. *Valóság*, 11. sz. 54-62.
- FAZEKAS Mihály
- 1996 Túrkeve története a XIX. században. In: Örsi Julianna (szerk.): *Túrkeve földje és népe II.* Túrkeve, 63-146.
- FAZEKAS Réka – VARGA Enikő
- 2007 A családon belüli munka- és szerepmegosztás. In: Örsi Julianna (szerk.): *Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságtudományi eredmények és módszerek innovációja.* Túrkeve 175-182.
- FÁBIÁN Zoltán – KOLOSI Tamás
- 1999 Társadalmi rétegződés, fogyasztási csoportok. In: Szívós Péter – Tóth István György (szerk.): *Monitor, 1999. TÁRKI Monitor jelentések.* Budapest, TÁRKI 7-29.
- FÁBOR Ágoston
- 2007 Osztályelméletek tündöklése és bukása? *Szociológiai Szemle* 3-4. sz. 175-182.
- FEHÉRVÁRI Béla (szerk.)
- 1991 *Kisvárdai '90.* Kisvárdai Városi Önkormányzat
- FEKETE Gyula
- 1982 Maradandó-e a család? *Mozgó Világ* 9. sz. 3-11.
- 1989 Létnimum. *Társadalmi Szemle* 12. sz. 41.
- FEKETE SZABÓ Sándor – SÁNDOR István
- 1991 A munkanélküliség Jász-Nagykun-Szolnok megyében. *Statisztikai Szemle* 6. sz. 458-470.
- FERGE Zsuzsa
- 1969 *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- 1975 Társadalmi struktúra, osztály, réteg a mai szociológiában. In: Kulcsár Kálmán (szerk.): *A szociológia ágazatai.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 25-54.
- 1986 *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből.* Budapest, Magvető Kiadó
- 1989 *Van-e negyedik út?* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

- 1995 Az átmenet társadalma. *Esély* 4. sz. 3-18.
- 1996a A rendszerváltás nyertesei és vesztesei. In: Andorka Rudolf – Vukovich György – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI
- 1996b Küzdelem a szegénység ellen – velünk vagy nélkülünk? *Esély*, 6. 97-106
- 1998 Szociális törvénykezés a rendszerváltás óta. *Esély* 3. sz. 3-23
- 2002 Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. *Szociológiai Szemle* 4. sz. 9-33.
- 2010 *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek. Adalékok a rendszerstruktúra és a társadalmi struktúra átalakulásának dinamikájához*. Budapest, Napvilág Kiadó
- FERTŐ Imre – FOGARASI József
- 2007 Családi gazdaság versus ipari farm? *Szociológiai Szemle* 3-4. sz. 38-52.
- FÉJA Géza
- 1980 *Viharsarok* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
- FÉL Edit
- 1944 *Egy kisalföldi nagycsalád társadalom-gazdasági vázlata*. Érsekújvár
- 1959 Fejezetek Tiszaigar társadalmának megismeréséhez. *Néprajzi Közlemények* IV. 1-2. sz. 70-114.
- 2001 *Régi falusi társadalmak*. Pozsony, Kalligram Kiadó
- FÉL Edit – HOFER Tamás
- 1967 Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban. *Néprajzi Közlemények* XII. 3-4. Budapest, Néprajzi Múzeum-MTA Néprajzi Kutatócsoport
- FODOR Ferenc (szerk.)
- 1995 *Csolyospálos. Tanulmányok Csolyospálos történetéről és népeletéről*. Csolyos pálos, Csolyospálos Nagyközség Önkormányzata
- FOSTER, George
1982. Mi a paraszt? In: Tálasi István (szerk.): *Néprajzi szöveggyűjtemény I*. Budapest, ELTE BTK jegyzet
- FÓTI János – ILLÉS Sándor
- 1992 *A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai*. Budapest, Népeségtudományi Kutatóintézet
- FÓTI János – LAKATOS Miklós – MÉSZÁROS Árpád
- 1990 A magyarországi munkanélküliség néhány főbb jellemzője. (Adalékok az 1990. évi népszámlálás eredményeihez). *Munkaiügyi Szemle* 1-2. sz.
- 1991a. *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, Közvéleménykutató Intézet
- 1991b. A munkanélküliség Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 8-9. sz. 622-639.
- FÖRSTER, Michael
- 1997 *Szegénység és egyenlőtlenség Magyarországon*. Budapest, TÁRKI
- FÖRSTER, Michael – TÓTH István György
- 2000 A családi támogatás és a gyermekszegénység három országban. *Statisztikai Szemle* 9. sz. 677-702.
- GALASI Péter
- 2004 *Valóban leértékelődnek a felsőfokú diplomák?* Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 3. Budapest, MTA KTI - Budapesti Corvinus Egyetem
- GÁBOR István – GALASI Péter

- 1981 A „második gazdaság”hatása a társadalom szerkezetére. In: *Társadalmi struktúránk fejlődése III.* Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet
- GECSE Annabella
- 2011 Esély és esélytelenség a mai tiszazugi családi gazdaságokban. In: Hegedűs Krisztinán (szerk.): *Peremlétben? Félúton. A Tiszazug néprajzi, történeti, földrajzi kutatása az ezredfordulón.* Szolnok, Jász- Nagykun – Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága 101-128.
- GOFFMANN, Erving
- 1981 *A hétköznapi élet szociálpszichológiája.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó
- GOMBÁR Csaba
- 1971 Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai Magyarországon. *Társadalmi Szemle*, 7. sz. 96-99.
- GÖNCZÖL Katalin
- 1991 *Bűnös szegények.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- GYENES Antal
- 1968 „Munkások” és „parasztok” a mezőgazdasági termelészövetkezetekben. *Valóság* XI. 4. sz. 26-36.
- GYÖNGYÖSI László
- 1996 A – maradék – Biharország fővárosa: Berettyóújfalu. *Tér és Társadalom* X. 2-3. Pécs, 77-90.
- GYÖRFFY István
- 1929 A matyó summás. *Népiünk és nyelvünk* I. sz. 75-81.
- 1942 Az alföldi kertes városok In: *Magyar nép, magyar föld.* Budapest, 153-186.
- HAGYMÁSI Sándor – URBÁN László
- 1979 *A közös gazdálkodás 30 évi Túrkevéen (1948-1978).* Túrkeve, Vörös Csillag Termelészövetkezet
- HAJDÚ Zoltán
- 1990 A Tanyai Tanács története (A szocialista tanyapolitika alapvetése és a tanyakérdés megoldásának radikális, voluntarisztikus kísérlete, 1949-1954). In: *Alföldi tanulmányok 14. kötet* Békéscsaba 105-124.
- HALAY Tibor – KOLOSI Tamás (szerk.)
- 1982 *Társadalomszerkezet és rétegződés.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- HAMAR Anna
- 1992 Egy vállalkozó útja. In: *Kultúra és tradíció* 2. Miskolc, Herman Ottó Múzeum 601-609.
- 1996 A 100 hektár feletti gazdaságok helyzete és lehetőségei Jász-Nagykun-Szolnok megyében. *Gazdálkodás* 2. sz. 19-29.
- HAMAR Anna (szerk.)
- 1988 *Agrárátalakulás Magyarországon a kilencvenes években II.* Szolnok
- HANKISS Elemér
- 1986 A magyar társadalom értékrendjének felemás modernizációja. *Társadalomtudományi Közlemények* 2. 185-191.
- 2000 *Proletár reneszánsz. Tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról*
Budapest, Helikon Kiadó
- HANN, Chris
- é.n. Két tudományág összemosódása? Néprajz és szociálintropológia a szocialista és posztoszocialista időszakokban. In: Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor (szerk.): *Feketén és fehéren.*

Varsánytól Rititiiig. I. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére. Budapest, L' Harmattan 45-64.

HANTÓ Zsuzsa

1990 Főfoglalkozású baromfinevelő, háziasszony és családanya. *A falu* VI. 4. sz. 109-116.

HANTÓ Zsuzsa – OBERSCHALL, Anthony

1997 A piacgazdaság születése: a magyar mezőgazdaság a szocializmus után. *Gazdálkodás* 6. sz. 33-45.

HARCSA ISTVÁN

1994 Parasztgazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók. *Társadalomstatistikai füzetek* 3. KSH Budapest

1994a. Társadalmi tagozódás, mobilitás. Az 1992. évi mobilitásvizsgálat alapján. *Társadalomstatistikai Közlemények.* Budapest, KSH

1994 b. Életmód – életkörülmények a '90-es években I. A háztartások felszereltsége. *Társadalomstatistikai füzetek* 4. Budapest, KSH

2007 „Osztályokon innen és túl”. Társadalmi metszetek. *Szociológiai Szemle* 3-4. sz. 248-258.

2008 A munkaerő-piaci mobilitás és háztartás-összetétel változásának hatása az életkörülmények néhány elemére. *Szociológiai Szemle* 4. sz. 48-71.

HARCSA István – KOVÁCH Imre – SZELÉNYI Iván

1994 A posztszocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban.

Szociológiai Szemle, 1. sz. 39-62.

HARMATHY Mária – MOLNÁR László

1992 Az egészségmegőrzés orvosi és szociológiai lehetőségei a háziorvosi ellátásban. *Végeken*, 3. sz. 23-29.

HEGEDŰS András

1964 A társadalom strukturális modellje és a társadalmi rétegződés. *Valóság* V. 4. sz. 1-15.

1966 *A szocialista társadalom struktúrájáról.* Budapest, Akadémiai Kiadó

HEGEDŰS Krisztián (szerk.)

2011 *Peremlétben? Félúton. A Tiszazug néprajzi, történeti, földrajzi kutatása az ezredfordulón.* Szolnok, Jász-Nagykun- Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága

HELYÜNK

2009 ... *a világban – alföldi válaszok a globalizáció folyamataira.* MTA Regionális Kutatások Központ Alföldi Tudományos Intézete, Békéscsaba

HERBÁLY Katalin, Hekliné

2003 A turizmus hagyományőrző és megélhetés javító szerepe a Karcagi Kistérség családjainak életében. In:

Örsi Julianna (szerk.): *Családok, familiák, nemzetségek.* Túrkeve, 267-280

HERMAN István (szerk.)

1996 *Tanulmányok Pápa város történetéből II.* Pápa, Pápa Város Önkormányzata

HÉTHY Lajos

1990 Gazdasági válságkezelés – együtt vagy szemben a társadalommal? *Társadalmi Szemle* 6. sz. 3-13.

HÉTHY Lajos – MAKÓ Csaba

1971 Munkateljesítmény, fluktuáció, anyagi ösztönzés. *Társadalmi Szemle* 8-9. sz. 76-81.

HOFER Tamás – KISBÁN Eszter – KAPOSVÁRI Gyula (szerk.)

1974 *Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. I. Faluk. II. Mezővárosok. III. Tanyák* Budapest-Szolnok, Magyar Néprajzi Társaság – Damjanich János Múzeum

HOÓZ István

1995 A családképzés és a családfelosztás különböző formáinak alakulása. *Demográfia* XXXVIII. 1. sz. 22-46.

HORVÁTH Ágota (szerk.)

1996 *Az elmesélt idő I-II.* MTA Szociológiai Intézet, Max Weber Alapítvány. Budapest, Kávé Kiadó

HORVÁTH János

2002 A korszerű családi gazdaság. *Magyar Szemle* XI. 11-12. sz.

HRADIL, Stefan

1995 Társadalmi rétegződés és társadalmi változás. In: Andorka R. – Hradil S. – Peshar J. (szerk.): *Társadalmi rétegződés* Budapest, Aula Kiadó

HUSZÁR Tibor

1982 *Gondolatok a munkaerkölcsről.* Budapest, Magvető Kiadó

JAHODA, Marie

1991 Foglalkoztatás és munkanélküliség az 1980-as években. *Szociológiai Figyelő*, 1. sz. 5-32.

JÁSZ Krisztina

2004 A társadalmi kirekesztettség: A perifériára szorult társadalmi csoportok az átmenet időszakában. *Tér és Társadalom*. 18. 3. sz. 43-56.

JÁVOR KATA

1966 *A parasztszalád munkamegosztása egy nyírségi faluban.* Debrecen

1978 Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyokban. In: Bodrogi Tibor (szerk.): *Varsány.*

Tanulmányok és észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. Budapest, Akadémiai Könyvkiadó 295-374.

1989 A család, a szerepek és az identitás alakulása falun. In: Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter (szerk.): *Az identitás kettős tükörben.* Budapest, TIT 141-173.

1998 A nemi sztereotípiák továbbélése és a szocializációs modell alakulása a nemi szerepre nevelésben. (A varsányi példa). In: *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XIX. 155-172.

2002 A nemzedékek és nemek viszonyának alakulása Zsombón két esettanulmány tükrében. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utak és útvesszők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990-1999. Műhelytanulmányok.* Budapest, MTA Néprajzi Kutató Intézet – MTA Társadalomkutató Központ 161-167.

2007 Egy mezőgazdasági vállalkozócsalád sikeres stratégiája a rendszerváltás után Zsombón. *Tabula* X. 1. 3-58.

JÁVOR Kata – MOLNÁR Mária – SZABÓ Piroska – SÁRKÁNY Mihály

2000 A falusi társadalom a szocializmus időszakában. In: Sárkány Mihály-Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar néprajz VIII.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 977-1006.

Jelenkutatás

1972 *Magyar Filozófiai Szemle*, 16. sz. 518-542

JUHÁSZ Antal (szerk.)

1996 *Mindszent története és népelete.* Mindszent, Mindszent Város Önkormányzata

JUHÁSZ Pál

1986 Mai képünk a parasztságról s a falusi társadalom néhány jellegzetességéről. *Medvetánc* 4. sz. 5-17.

1991 Polgárosodás *Századvég* 2-3. sz. 181-183.

KANALAS Imre – KISS Attila (szerk.)

- 2006 *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. Kecskemét, MTA Regionális Kutatások Központ Alföldi Tudományos Intézete
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor
- 1983 *Értékrendszereink*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- 1997 *Rendszerváltás, világképváltozás, mellékutca. Tanulmányok a politikai antropológia és a világkép elemzések köréből*. Budapest, MTA PTI, Etnoregionális Kultúrközpont
- 2000 *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó
- 2007 *Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- KARDOS Dezső
- 2000 *Vállalás köztség története*. Vállalás, Vállalás Önkormányzata
- KARDOS László
- 1953 A szocialista kultúra és életmód kibontakozása falvainkban. *Ethnographia* LXIV. 3. sz. 366-379.
- KATONA Imre
- 1958 Vándormunkások toborzása a kapitalista Magyarországon. *Ethnographia* LXIX. 29-52.
- KÁNTOR Béla
- 1996 A bérelt és a saját gépek alkalmazása. *Gazdálkodás*, 2. sz. 83-86.
- KEMÉNY István
- 1969 Társadalmi rétegződés. XX. századi polgári áramlatok. *TIT Szociológiai Közlemények* I. Budapest
- 1972 A magyar munkásosztály rétegződése. *Szociológia*, 1. sz. 36-48.
- 1990 *Velük nevelkedett a gép. Szociológiai tanulmányok*. Budapest, VITA Kiadó
- KÉRI László
- 1991 *Összeomlás után*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- KIS András
- 1990 *Az 1000 éves Kenese*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó
- KISBÁN Eszter
- 1989 *Népi kultúra, közkeletű kultúra, jelkép: gulyás, pörkölt, paprikás*. Életmód és tradíciók 4. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet
- KISBÁN Eszter (szerk.)
- 1994 *Népi kultúra, populáris kultúra, központi irányítás*. Tanulmányok. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet
- KISS Antal
- 2002 Magánvállalkozók és a hagyományos értékrend. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990-1999. Műhelytanulmányok*. Budapest, MTA néprajzi Kutatóintézete – MTA Társadalomkutató Központ 89-107.
- KISS Edit Éva
- 2001 Falvaink sorsa az ezredfordulón: a közép-tiszavidéki tapasztalatok. *Tér és Társadalom* XV. 1. sz. Pécs, 153-169.
- KISS Gabriella
- 1999 *Vallási üzenet a munkáról*. Debrecen
- KISS Lajos
- 1981 *A szegény ember élete*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó

KOCSIS Emília

1994 Egy parasztcsalád alkonya. *A falu* 3. sz. 33-39.

KOCSIS Gyula

1987 Egy mezővárosi család gazdasági-társadalmi törekvései Cegléden (1730-1930). In: Ikvai Nándor (szerk.): *Életmódkutatások Pest megyében*. Szentendre. 143-185.

KOCSONDI József – RENDEK László

1990 A kistermelés esélyei. *A falu* 1. sz. 13-19.

KOLOSI Tamás

1987 *Tagolt társadalom*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó

1989 *Egyenlőtlenségek a nyolcvanas években*. Budapest, TÁRKI

1991 *A rendszerváltás társadalmi hatásai*. Budapest, TÁRKI

2000 *A terhes babapiskóta*. Budapest, Osiris Kiadó

KOLOSI Tamás – DENCSŐ Blanka

2006 Osztálytársadalom? In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport* Budapest, TÁRKI 19-41.

KOLOSI Tamás – TÓTH István György (szerk.)

2000 *A század- és rendszerváltás társadalma*. Budapest, MTA

KOPP Mária – KOVÁCS Mónika Erika (szerk.)

2006 *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest, Semmelweis Kiadó

KOPP Mária – SKRABSKI Árpád

1988 A neurózis szempontjából különösen veszélyeztetett társadalmi csoportok. In: Münnich Iván (szerk.): *Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarokról*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 143-189.

1992 *Magyar lelkiállapot*. Budapest, Végeken Alapítvány

KOTICS József

2001 Gazdálkodási mentalitás és paraszti polgárosodás. Egy régióvizsgálat tanulságai. In: Kotics József (szerk.): *Mások tekintetében*. A Kulturális és Vizuális Antropológia Könyvei, 4. Miskolc 109-153.

2006 *Gazdasági stratégiák és magatartások. A tradicionális gazdálkodói mentalitás továbbélése mai gazdálkodási formákban*. Debrecen, Ethnica

2011 A hagyományos női szerepek változása. In: Hegedüs Krisztinán (szerk.): *Peremlétben? Félúton. A Tiszazug néprajzi, történeti, földrajzi kutatása az ezredfordulón*. Szolnok, Jász – Nagykun – Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 153-168.

KOVÁCH Imre

1988 *Termelők és vállalkozók. A mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Intézet

1997 Posztszocializmus és polgárosodás. *Szociológiai Szemle* 4. sz. 19-46.

KOVÁCS Éva – VAJDA Júlia

2002 *Mutatkozás. Zsidó Identitás Történetek*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó

KOVÁCS Ferenc

1972 *A munkásosztály fogalma, vezető szerepe és belső rétegződése*. Társadalomtudományi Közlemények 2.

Budapest

KOVÁCS Katalin

1990 Urbanizáció alulnézetből (Az utóbbi évtizedek társadalomszerkezeti változásai az aprófalvas régiókban).

In: Tóth József (szerk.): *Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek*. Pécs. 272-303.

2005 Polarizálódás és falutípusok a vidéki Magyarországon. In: Bognár László-Csizmady Adrienne-Tibori

Tímea (szerk.): *Nemzetfelfogások – Falupolitikák* Budapest, Új Mandátum Kiadó-MTA-SZKI 141-152.

2008 Kistelepülések lépéskényszerben. In: Váradi Monika Mária (szerk.) *Kistelepülések lépéskényszerben*.

Budapest, Új mandátum Kiadó 7-28.

KOVÁCS Katalin – VÁRADI Monika Mária

1995 Szereplők és kapcsolatrendszerek egy alföldi mezőváros agrártársadalmában. *Szociológiai Szemle* 4. sz.

131-147.

2005 Utóparaszti hagyományok egy mezővárosban. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és*

modernizációs törekvések a vidéki Magyarországon. Műhelytanulmányok. Budapest, MTA Néprajzi

Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ 75-88.

KOVÁCS Teréz

1986 Egy falu társadalmának átalakulása Kerekegyháza példáján. In: Novák László – Selmeczi László (szerk.):

Falvak és mezővárosok az Alföldön. Nagykörös. Arany János Múzeum Közleményei IV. 843-851.

1991 A földjüket visszaigénylők különféle csoportjainak kiútkeresése a válságból. *A falu* 2. sz. 66-68.

1991a A falusi társadalom rétegződése. In: Kovács Teréz (szerk.): *Válság és kiút. Falukonferencia*. Pécs, MTA

Regionális Kutatások Központja, 198-190.

2000 (1992) Elmaradott falvak „középrétegesedő” lakói In: Fokasz Nikosz – Örkény Antal (szerk.):

Magyarország társadalomtörténete 1945-1989. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó 129-131.

2010 *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*. Budapest, L' Harmattan Kiadó

KOVÁCS Teréz (szerk.)

1991 *Válság és kiút. Falukonferencia*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs

1993 *Kiút a válságból. II. Falukonferencia*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs

1995 A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. *III. Falukonferencia* MTA Regionális Kutatások Központja Pécs

2001 A mezőgazdaság üzemi szerkezete tíz évvel a rendszerváltás után. *Gazdálkodás* 6. sz. 44-58.

2005 Somogyapáti társadalmi rétegződése a 21. század küszöbén. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti*

hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. Műhelytanulmányok. Budapest, MTA

Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ 277-284.

KOVÁCS Tibor

1994 Térségi sajátosságok a földkárptalással kapcsolatban. *Agrártörténeti Szemle* 1-4. sz. 77-87.

2002 A területi fejlettségi különbségek alakulása Magyarországon. *Területi statisztika* 6. 506-517.

KOZLOV – PERVUSIN

1960 *Közgazdasági Kislexikon*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

KOZMA Ferenc

2000 A szegénység, mint negatív termelőerő. (Hozzászólás egy problémához – egy kögazdász szemével).

Gazdaság és társadalom. XXII. 2. sz. 71-89.

2002 Gondolatok a magyar agrárium jövőképehez. *Statisztikai Szemle* 10-11. sz. 944-958.

KOZMA Judit

2003 A szegénység pszichológiai vonatkozásai. *Esély*, 2. 15-30

KÖLLŐ János

1997 A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon. *Esély* 2. sz. 33-61

KRÉMER BALÁZS

1993 Van-e Magyarországon szegénység? *Esély* 3. sz. 89-108

2002 Három kérdés, 10+1 tézis- a szegénységről és a globalizációról. *Szociológiai Szemle* 4. sz. 190-202.

KRIZSÁN József

2004 Mezőgazdasági vállalkozások jellemző adatai a Nagykunságból. In: Örsi Julianna (szerk.): *Nagykunsági közösségek. Lokális közösségek szerepe a változó társadalomban*. Túrkeve 189-232.

KSH

1911 Az 1910. évi népszámlálás adatai, 24. Budapest, KSH

1936 *Magyarország birtokviszonyai az 1935. évben*. Budapest, KSH

1958 *Magyar városok és községek. Statisztikai adatgyűjtemény*. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat

1960 *Népszámlálás (Magyarország) 1960*. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat .

1981 *Népszámlálás (Magyarország) 1980*. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat

1960-1989 *Szolnok megyei statisztikai évkönyv*. Szolnok, KSH

1989, 1995 *Demográfiai évkönyv*. Budapest, KSH

1990 *Az 1988-1989. évi életszínvonal csökkenés réteghatásai*. Budapest, KSH.

1994 *Társadalmi tagozódás, mobilitás az 1992. évi mobilitásvizsgálat alapján*. Budapest, KSH

2001a *A 2000. évi népszámlálás*. Budapest, KSH

2001b *A munkaerőfelmérés regionális idősorai 1882-2000*. Budapest, KSH

1990-2004 *Jász-Nagykun- Szolnok megye statisztikai évkönyve*. Szolnok, KSH

2004 *A fiatalok munkaerő-piaci helyzete*. A munkaerőfelmérés 2004. IV. negyedévi felvétele. Budapest, KSH

2000 *Földhasználat Magyarországon a 2000. évben*. Állami mezőgazdasági összeírás. Budapest, KSH

KULCSÁR Kálmán

1971 Politika és szakszerűség a társadalom vezetésében. *Társadalmi Szemle* 10. sz. 34-41.

1980 *A mai magyar társadalom*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó

LADÓ Mária – TÓTH Ferenc

1990 Leépített légiók. *Esély* 4. sz. 109-119.

LAKI László

1992 *Az ifjúsági munkanélküliség*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézet

1997a. A „háztájizás” tegnap és ma. *Szociológiai Szemle*, 1. sz. 39-62.

1997b. A magyar fejlődés sajátságainak néhány vonása (avagy a polgárosodásból kimaradó társadalmi csoportok). *Szociológiai Szemle* 3. sz. 67-91.

2007 Vidék, falvak és a szegénység. *A falu* 4. sz. 17-25.

2009 A szegénység közelebbről. In: Kovách Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége*. Budapest, Napvilág Kiadó 113-131.

LAKI László – NAGY Márton

1995 Egy magyar „farmergazdaság” indulási éve. *Társadalomkutatás* 1-4. sz. 197-209.

LÁNG István – CSETE László

1996 A magyarországi agrárgazdaság fenntartható fejlődése. *Gazdálkodás* 3. sz. 1-14.

LÁSZLÓ BENCSIK Sándor

1973 *Történelem alulnézetben*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó

LÁZÁR György

1971 Munkaerő-gazdálkodásunk és a termelékenység alakulása. *Társadalmi Szemle* 1. sz. 25-32.

LÉDERER Pál

1977 *A foglalkozások presztízse*. Tanulmányok. Budapest, Gondolat Könyvkiadó

LÉDERER Pál (szerk.)

é. n. (1979) *Családmonográfiák*. Szociológiai füzetek 18. Budapest, Oktatási Minisztérium Marxizmus – Leninizmus Főosztálya

LISZTES László (szerk.)

1995 „Ezer írás az Alföldről” *Válogatott bibliográfia*. A Nagyalföld Alapítvány kötetei 5. Békéscsaba, MTA Regionális Kutatások Központja

LITVÁN György (szerk.)

1974 *Magyar munkásszociográfiák*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó

LOSONCZI Ágnes

1973 *Az életmódról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet Kiadványai, Budapest

1989 *Ártó-védő társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

1995 Magyarország lakosságának egészségügyi állapota. *Népjóléti Közlöny*, Különszám

LOVAS KISS Antal

2005 Illegális eljárások mint adaptációs stratégiák egy régió mezőgazdasági struktúrájában. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a vidéki Magyarországon*.

Műhelytanulmányok. Budapest MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ 105-117.

2006 *Piaci túlélés – kisüzemi lavírozás. A rendszerváltás gazdálkodásra gyakorolt hatásának néprajzi vizsgálata Dél-Biharban*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

2008 „...jött ez a rendszerváltásnak nevezett valami...”. Az 1989-es rendszerváltást követő földprivatizáció a bihari régióban. *Tabula* 11. 1-2. sz. 45-65.

LŐCSEI Pál

1983 A tradicionális magyar család sorsa századunk második felében. *Mozgó Világ* 3. sz. 105-113.

1985 A női munkavállalás és a hagyományos magyar család. *Kortárs* 10. sz. 78-91.

MAKARA Péter

1990 Egészségmegőrzés magyar módra. *Társadalmi Szemle*, 2. sz. 58-68.

MANCHIN Győző Róbert

1975 Az életmód szociológiai problémái. In: Kulcsár Kálmán (szerk.): *A szociológia ágazatai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 144-135.

MARX, Karl

1967 *A tőke I*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó

MATORICZ Anna

1990 Munkaerőpiaci helyzetkép 1989-1990. *Társadalmi Szemle* 5. sz. 48-51.

- MATTHEW, Harley
1994 Válaszúton a magyar mezőgazdaság. *A falu* 1. sz. 7-13.
- MÁRKUS István
1979 *Nagykőrös*. (Magyarország felfedezése) Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
1986a Egykori mezővárosaink jelene és jövője szociológus szemmel. In: Novák László – Selmeczi László
(szerk.): *Falvak és mezővárosok az Alföldön*. Nagykőrös,. Arany János Múzeum Közleményei IV. 679-695.
1986b Az „alföldi út” és elakadása. *Valóság* 4. sz. 30-58.
1991 *Az ismeretlen főszereplő*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
1991a A hazai mezőgazdasági kistermelés az 1960-70-es években. *Századvég* 2-3. sz. 193-201.
2000 *Polgárosodó parasztság: a magyar társadalom egy faluszociológus szemével*. Budapest, Dinasztia Kiadó
- MEDGYESI Márton - SZÍVÓS Péter - TÓTH István György
1999 A háztartások jövedelmi szerkezete, egyenlőtlenségek, szegénység és jóléti támogatások. In: Szívós Péter
-Tóth István György (szerk.): *Monitor 1999*. TÁRKI Monitor jelentések. Budapest, TÁRKI 7-64-82.
- MENDRAS, Henri
1967 *La fin des paysans Innovations et chargemenet dans l' agriculture francaise*. Paris
- MERMET, Gerard
2004 *Francoscopie, 2005*. Paris, Larousse
- MIHÁLY Emőke
2006 A deprivált népesség. Szociológiai felmérés egy kolozsvári szegénynegyedben. <http://epa.oszk.hu>
- MOLNÁR Ágnes
2005 Kényszervállalkozások és előremenekülés. A mezőgazdasági kisüzemek helyzete a rendszerváltás után
Kiskanizsán. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. Műhelytanulmányok*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet MTA Társadalomkutató
Központ 127-138.
- MOLNÁR Balázs
1952 Adatok a komádi tanyák történetéhez. *Ethnographia* LXIII. 3-4. sz. 371-407.
- MOLNÁR Péter – SZEGŐ Szilvia
1997 Ifjúság, tanulás és munka a munkanélküliség fenyegetettségében. *Társadalmi Szemle* 2. sz. 15-33.
- MOLNÁR Melinda
2003 Területi mobilitás a nagykunsgági tanyavilágban. In: *Alföldi tanulmányok 19. kötet* Békéscsaba, 99-110.
- MONOSTOR Judit
2001 A jövedelmi szegénység és a segélyezés Magyarországon 1999-ben. *Statisztikai Szemle* 4-5. sz. 356-373.
- MORVAY Judit
1956 *Asszonyok a nagycsaládban. Mátraaljai palóc asszonyok élete a múlt század második felében*. Budapest,
Akadémiai Kiadó
- MÓD Aladárné
1971 Mégegyszer: a munkásosztály ma. *Társadalmi Szemle* 4. sz. 54-62.
- MÓDRA László
1986 Adatok Soltvadkert társadalmának struktúráihoz. In: Selmeczi László-Novák László (szerk.): *Falvak és*

- mezővárosok az Alföldön*. Nagykőrös, Arany János Múzeum Közleményei IV. 811-825.
- MÓDRA László – SIMÓ Tibor
1988 *A társadalom szerveződésének két modellje*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet
- MÓRICZ Kálmán
1993 *Nagybodrony*. H. n. Hatodik Síp Alapítvány
- NAGY Béla
1990 *Solt nagyközség monográfiája*. Solt, Solt Monográfiájáért Alapítvány
- NAGY Ildikó
2002 A családfő intézménye – nemi szerepek a családban. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István
György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001*. Budapest, TÁRKI 155-175.
- NAGY Lajos Géza
1984 Szegények és gazdagok. *Jel-Kép*. 1. sz. 120-121.
- NAGY Olga (szerk.)
2000 *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó
- NAGY Terézia
2009 Átmenet a szocializmus rejtett hajléktalan világából a kvázi jóléti szociális védőhálóba. *Tér és Társadalom*
XXIII. 3. Pécs, 79-96.
- NEMÉNYI Ágnes
2007 Erdélyi magyar családok. Négy régió tanulságai. In: Örsi Julianna (szerk.): *Mikroközösségek. Társadalom-
és gazdaságkutatói eredmények és módszerek innovációja*. Túrkeve 165-174.
- NEMÉNYI Mária
2003 Család és családpolitikák. *Szociológiai Szemle* 1. sz. 3-27.
- NEMÉNYI Mária (összeáll.)
1988 *A család*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó
- NEMÉNYI Mária – TAKÁCS Judit
2005 Változó család – változó családpolitikák. *Szociológiai Szemle* 4. sz. 3-35.
- NÉMETH Ferenc
2006 Időmetszetek egy tanyaközpont életéből. *Esély* 2. sz. 96-102
- NÉPRAJZI lexikon I*.
1977 Budapest, Akadémiai Kiadó
- NIEDERMÜLLER Péter
1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XCIX. 376-389.
- NOVÁK László (szerk.)
1978 (1983) *Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából*. Arany János Múzeum Közleményei,
Nagykőrös
- NOVÁK László – SELMECZI László (szerk.)
1986 *Falvak és mezővárosok az Alföldön*. Arany János Múzeum Közleményei IV. Nagykőrös
- NOVÁK Zoltán – PÁSTINÉ ILA Judit
2007 *Bük. Vas megye 11. városa*. KSH Győri Igazgatósága, Szombathely
- OLÁH Sándor

- 1997 Láthatatlan elszegényedés. *Szociológiai Szemle*, 1. sz. 63-77.
- ORBÁN Sándor
- 1980 Tanyaközpontosítási, közsegésítési kísérletek a felszabadulás után. In: Pölöskei Ferenc – Szabad György (szerk.): *A magyar tanyarendszer múltja*. Budapest, Akadémiai Kiadó 362-398
- OROLIN Zsuzsa
- 1990 Nőnek vagy fogynak a jövedelemkülönbségek? *Társadalmi Szemle* 10. sz. 61-68.
- OROS Iván
- 1999 Átfogó statisztikai cenzusok a mezőgazdaságban. *Statisztikai Szemle* 77. 6. 446-458.
- ÖRKÉNY Antal
- 1989 A társadalmi mobilitás történelmi perspektívái. *Valóság* 4. 20-33.
- ÖRSI Julianna
- 1976 Változó társadalom – változó tudat. In: Bellon Tibor (szerk.): *Karcagi krónika*. Karcag 173-252.
- 1983 Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII-XX. Században. In: Novák László-Ujváry Zoltán (szerk.): *Lakodalom. Folklor és Etnográfia* 9. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajz Tanszék 31-53.
- 1985 Nők kettős szerepben (egy üzemi vizsgálat eredményei). In: Bellon Tibor (szerk.): *Egy város várossá lesz*. Karcag, 197-240.
- 1990 *Karcag társadalomszervezete a XVIII-XX. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- 1994 Földközelenben. Túrkeve
- 1996 Túrkeve története a XVIII. században In: Örsi Julianna (szerk.): *Túrkeve földje és népe* II. Túrkeve, 5-63.
- 1997 Mesterszállás népe, mint közösség. In: Barna Gábor – Gulyás Katalin (szerk.): *Mesterszállás az önállóság útján 1897-1997*. Mesterszállás. 137-146.
- 1998 Túrkeve In: dr. Kasza Sándor (főszerk.): *Jász-Nagykun-Szolnok megye kézikönyve Magyarország megyei kézikönyvei* 10. Budapest, CEBA Kiadó 397-411.
- 2000 Adatok Túrkeve demográfiájához és családtörténetéhez. In: Örsi Julianna (szerk.): *Túrkeve földje és népe III*. Túrkeve 5-50.
- 2001 A város és tanyái. Adatok Karcag 20. századi tanyavilágának állapotáról. In: Barna Gábor (szerk.): *Társadalom – kultúra – természet. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére*. Karcag – Szeged – Szolnok, 67-80.
- 2002 Szerepcsere – A társadalmi-gazdasági változások a nagykunági családok életmódjára. In: Örsi Julianna (szerk.): *Kulcsemberek*. Túrkeve, 291-298.
- 2003 Tanya, tanyaközpont, tanyaközség. In: S. Laczkovics Emőke-Viga Gyula (szerk.): *Kéve. Tanulmányok a 60 esztendő Selmeczi Kovács Attila tiszteletére*. Debrecen-Veszprém, 203-223.
- 2003a Családkép, családi minta a nagykunági fiatalok között az ezredfordulón. In: Örsi Julianna (szerk.): *Családok – famíliák – nemzetségek*. Túrkeve. 139-160.
- 2003b Family image and family model among young males and females in Great Cumania at the turn of the millennium. In: Örsi Julianna (szerk.): *Családok – famíliák – nemzetségek*. Túrkeve. 161-182.
- 2003c Családi gazdaságok kialakulása a Nagykunágon – egy karcagi példa nyomán. In: Örsi Julianna (szerk.): *Családok – famíliák – nemzetségek*. Túrkeve. 219-241.

- 2003d A mikro-társadalom válságban lévő és megújuló intézményei. In: Örsi Julianna (szerk.): *Családok -famíliák – nemzetségek*. Túrkeve. 313-318.
- 2004 *A társadalom kihívásai – a mikroközösségek válaszai*. Túrkeve
- 2004a Az Alföld társadalmának átalakulása a XX-XXI. század fordulóján. *Tisicum. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok évkönyve 14.* 337-342.
- 2007 A családtörténeti kutatások jelentősége az ezredfordulón. In: Örsi Julianna (szerk.): *Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságtudományi kutatási eredmények és módszerek innovációja*. Túrkeve 317-325.
- 2007a A paraszti társadalom kutatásának kérdései. *Tisicum. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok évkönyve 16.* 121-128.
- é.n. *Tiszavárkony*. Budapest, Száz magyar Falu Könyvesháza Kht
- 2007b A paraszti társadalom kutatásának kérdései. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 16.* Szolnok, 121-127.
- 2008 Társadalomtudományi kutatások a Nagykunságban. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok évkönyve XVII.* Szolnok, 387-398.
- ÖRSI Julianna (szerk.)
- 2002 *Kulcsemberek*. Túrkeve
- 2003 *Családok, famíliák, nemzetségek*. Túrkeve
- 2004 *Nagykunsági közösségek. Lokális közösségek szerepe a változó társadalomban*. Túrkeve
- ÖRSI Julianna – SZABÓ László
- 1979 Életmódvizsgálatok az Alföldön. Tudományos tanácskozás 1979. szeptember 4-5-én a karcagi Györffy István Nagykun Múzeumban. *Múzeumi levelek 37-38. sz.* Szolnok
- ÖRSZIGETHY Erzsébet
- 1993 Női munka a falusi szabadság határai közt. Huszadik századi pályaképek Besenyőtelekről. *Tér és Társadalom VII.* 1-2. sz. Pécs, 89-102.
- PALUGYAY Imre
- 1854 *A Jász-Kun Kerületek s Külső Szolnok vármegye leírása*. Pest
- PAPPI, Franz Urban:
- 2004 A kispolgárság és az új középosztály. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 218-231.
- PATAKI Ferenc
- 1975 A társadalmi csoportok. In: Kulcsár Kálmán (szerk.): *A szociológia ágazatai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 136-154.
- 2001 *Élettörténet és identitás*. Budapest, Osiris Kiadó
- PAULUS Alajos
- A magyar falu. Mezőhék küzdelme a megmaradásért (1972-2006)*. Budapest, Püski Kiadó
- PÁPAY Zsuzsa
- 1990 Vigyázat! Másolva! *Mozgó Világ*, 5. sz. 58-75.
- PAPP Gábor – SZÍJÁRTÓ M. István (szerk.)
- 2010 *Mikrotörténelem másodfokon*. Budapest, L' Harmattan Kiadó
- PETSCHNIG Mária Zita

- 1990 Merre az előre? A rendszerváltás eredményei és kilátásai. *Társadalmi Szemle* 12. sz. 3-15.
- PETERCSÁK Tivadar (szerk.)
- 1985 *Mezővárosi kultúra Heves megyében (Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 3.)*. Eger, TIT
- 1986 *Az életmód változása egy bükki faluban. (Felsőtárkányi tájkonferencia anyaga)*. Eger, TIT
- 1988 *Fejezetek Bodrony néprajzából*. Budapest – Eger, TIT
- PETI Lehel – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.)
- 2006 *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. Kolozsvár, NIS Kiadó
- PETRI, BERTL
- 1974 a Duna és Lajta között. Szokástranszformációs kutatások Pannóniában. In: Hofer Tamás – Kisbán Eszter – Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. I. Faluk*. Budapest-Szolnok 185-196.
- PÉTER László
- 1951 Az ország első termelészövetkezeti múzeuma. *Ethnographia* LXII. 445-449.
- 1951a Tsz-múzeum létesül Túrkvén. *Szolnok Megyei Néplap*, június 20.
- PÉTER László
- 2006 Vázlatok a szegénység szociológiájához <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf4904.pdf>
- PÉTER László (szerk.)
- 1996 *Röszke földje és népe*. Szeged
- PONGRÁCZ Tiborné:
- é.n. (2002) A család és a munka szerepe a nők életében. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről 2001*. Budapest, TÁRKI 30-45.
- PONGRÁCZ Tiborné – SPÉDER Zsolt (szerk.)
- 2002 *Népesség, értékek, vélemények*. Budapest, KSH Népességtudományi Kutatóintézet
- PORKOLÁB Péter
- 2005 *Parasztság és modern gazdálkodás*. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. Műhelytanulmányok*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ 119-125.
- PÓCS Éva (szerk.)
- 2002 *Közösség és identitás*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, (Budapest, L' Harmattan Kiadó)
- PÖLÖSKEI Ferenc – SZABAD György (szerk.)
- 1980 *A magyar tanyarendszer múltja*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- PÜNKÖSTI Árpád
- 1988 *Kiválasztottak. (Magyarország felfedezése)* Budapest, Árkádia Kiadó
- RADICS Kálmán (szerk.)
- 2002 *Nagyrábé* Budapest, Száz Magyar Falu Könyvesháza
- RAGADICS Mátyás – VARGA Ivett – FÜZESI Zsuzsanna
- 2007 *Civil együttműködések a kistelepülési színtereken. Tér és Társadalom* XXI. 3. sz. Pécs, 117-128.
- RÁCZ József
- 1996 *Lakótelep és szegénynegyed-mentalitás. Szociológiai Szemle*, 2. sz. 81-93.
- RÁKOSI Mátyás

- 1951 Rákosi Mátyás beszéde. *Társadalmi Szemle*, VI. 218.
- RIMLER Judit
- 2000 Hosszú távú változások a munka világában. *Statistikai Szemle* LXXVIII. 5. sz. 317-332.
- RÓBERT Péter
- 1997 Foglalkozási osztályszerkezet, elméleti és módszertani problémák. *Szociológiai Szemle* 2. sz. 5-48.
- 2001 Fogcsikorgatva. A megkeseredett rendszerváltás. Gondolatok a társadalmi helyzet értékeléséről Magyarországon. In: Andorka Rudolf (szerk.): *Társadalmi mobilitás: a tények és a vélemények tükrében*. Budapest, Századvég Kiadó 247-276.
- ROMÁNY Pál
- 2000 Új agrártársadalom született? *Gazdálkodás* 5. sz. 69-73.
- ROSENTHAL, Gabriele
- 1991 German war memories. Narrability and the Biographical and Social Functions of Remembering. *Oral History* 19 (2). 34-41.
- RÓZSA Tamásné
- 1973 A kisüzemi állattartást befolyásoló fontosabb tényezők Szolnok megyében. *Jászkunság* 2-3. 70.
- SARKADI Imre
- 1951 Így született meg az ország legnagyobb termelőszövetkezete. *Szabad Nép*, február 18.
- SAS Judit, H.
- 1976 *Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- SÁGI Matild
- 1999 Szubjektív anyagi helyzet és vonatkoztatási csoportok. In: Szívós Péter-Tóth István György (szerk.): *Monitor 1999*. Budapest TÁRKI 193-234.
- SÁRI Zsolt
- 2001 Van kiút? Egy tiszamenti település túlélési stratégiája: a falusi turizmus. In: Barna Gábor (szerk.): *Társadalom, kultúra, természet. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 57. Szolnok
- 2005 Határsávból az Európai Unióba. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. Műhelytanulmányok*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ 183-198.
- SÁRKÁNY Mihály
- 1978 A gazdaság átalakulása. In: Bodrogi Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. Néprajzi tanulmányok* Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 63-150.
- 2005 Vállalkozók Varsányban: mezőgazdaság és azon túl a nagyvilág. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a vidéki Magyarországon. Műhelytanulmányok*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet-MTA Társadalomkutató Központ 277-283.
- 2005a Üzemstruktúra, megélhetés, társadalmi tagolódás. In: Bodnár László – Csizmadia Adrienne – Tamás Pál - Tibori Tímea (szerk.): *Falupolitikák*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó 169-179.
- 2007 Érdekek, források és státusok: jövedelmek, munkák és tekintély megoszlás a családban egy észak-magyarországi faluban. In: Örsi Julianna (szerk.): *Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságtudományi*

- eredmények és módszerek innovációja. Túrkeve 207-216.*
- SÁRKÁNY Mihály – SZILÁGYI Miklós (szerk.)
2000 *Magyar néprajz VIII.* Társadalom Budapest, Akadémiai Kiadó
- SCHEFTSIK György (szerk.)
1935 *Jász – Nagykun – Szolnok vármegye múltja és jelene.* Pécs
- SIMONY Emőke
1992 Szociális gondok – lelki betegségek. *Végeken* 1. sz. 29-34.
- SIMONYI Ágnes
2002 Családok peremhelyzetben városon és falun. *Szociológiai Szemle* 4. sz. 131-142.
- SIMONYI Ágnes (szerk.)
2001 *Tizenegy falu – ötvenöt család. Munkatudományi tanulmányok.* Budapest, Struktúra – Munkaügyi Kiadó
- SIMÓ Tibor
1983 *A tardi társadalom az ezerkilencszázhetvenes években.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- 1986 Szakszövetkezetek és a települések gazdasági- társadalmi struktúrája. In: Novák László-Selmeczi László (szerk.): *Falvak és mezővárosok az Alföldön.* Nagykovács, Arany János Múzeum Közleményei IV. 829-842.
- SÍK Endre
1988 *Az „örök” kaláka.* Budapest, Gondolat Kiadó
- 1991 *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók.* Budapest, MTA Politikatudományi Intézet
- 1995 A fekete munka. In: Galasi Péter-Kertesi Gábor (szerk.): *Munkaerőpiac és gazdasági átmenet Magyarországon (1989-1995).* Budapest, ILO 30-36.
- 1996 Traktátus az informális gazdaság és a feketemunka terjedelmének megismerhetetlenségéről általában és a poszt szocialista átalakulás során különösen. In: *Rejtőzködő jelen.* Budapest, Hirschler Rezső Egyesület 244-294
- 1997 KGST-piacok és emberpiacok a mai Magyarországon. In: Kárpáti Zoltán (szerk.): *Társadalmi és területi folyamatok a 90-es évek Magyarországon* Budapest, MTA TKKI 164-189.
- 1998 Bérek a feketemunka piacán. In: Temesi József (szerk.): *50 éves a BKE.* I. k. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest 133-149.
- 1999 „Emberpiac” a Moszkva téren. *Szociológiai Szemle*, 1. sz. 97-119.
- 1999 *A KGST-piacok és feketemunka – Magyarország 1999.* TÁRKI füzetek 2. szám. Budapest, TÁRKI
- SKRABSKI Árpád
1989 *Mit kér a nép? Kielégítetlen szükségletek 1988-ban a magyar lakosságban. I-II.* Budapest, Px Kft
- SOMFAI Attila
2002 Kisalföldi és alföldi mezővárosok különbözősége, kisvárosi értékek védelme. *Tér és Társadalom* XVI. 1. sz. Pécs, 59-98.
- SOMLAI Péter
é. n. (1979) Bevezetés. In: Léderer Pál (szerk.): *Családmonográfiák.* Szociológiai füzetek 18. Budapest, Oktatási Minisztérium Marxizmus – Leninizmus Oktatási Főosztálya
- 1986 *Konfliktus és megértés* Budapest, Gondolat Kiadó
- 1997 *Szocializáció. A kulturális átörökítés és társadalmi beilleszkedés folyamata.* Budapest, Corvina

Könyvkiadó

- 1999 A sokféleség zavara: családi életformák pluralizációja Magyarországon. *Demográfia* 4. 38-47.
- 2002 *Húsz év. Családmonográfiák*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
- SORMAN, Guy
- 1991 *Kifelé a szocializmusból*. Budapest, Editorg Kiadó
- SOZAN, MICHAEL
- 1974 Alsóór 1974-ben. Szociálintropológiai helyzetkép egy burgenlandi faluról. In: Hofer Tamás-Kisbán Eszter-Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. I. Faluk*. Budapest -Szolnok 159-168.
- SPÉDER Zsolt – MONOSTORI Judit
- 2001 *Mozaikok a gyermekszegénységről*. Kutatási jelentések 69. 4. Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest, KSH
- SUSÁNSZKY Éva
- 2000 Család: erőforrás vagy veszélyforrás? *Századvég, Új folyam* 16. sz. 45-60.
- SCHWARCZ Gyöngyi
- 2005 Esélyek, adottságok és stratégiák. Agrártermelők Tarjánban és Kocséron. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a vidéki Magyarországon. Műhelytanulmányok*. Budapest MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ 139-156
- SZABÓ Ákosné
- 1996 *Szegénység és iskola*. Budapest, Trezor Kiadó
- SZABÓ Géza
- 1992 A falusi turizmus, mint a vidéki kisvállalkozás-fejlesztés egyik lehetősége. *Juss*, 4. 76-83.
- SZABÓ István
- 1974 A jászódózsai Kiss család nyolc generációja. Házasadási és migrációs kapcsolatok. In: Hofer Tamás-Kisbán Eszter-Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. I. Faluk*. Budapest -Szolnok 81-94.
- SZABÓ István (szerk.)
- 1992 *Tiszaörs. Tanulmányok a falu múltjából*. Ethnica, Debrecen
- SZABÓ István – SZABÓ László
- 1997 Mozgó és társközségeinek társadalma. In: *Tisicum. Damjanich János Múzeum Évkönyve*, Szolnok 325-372.
- SZABÓ László
- 1973 A társadalomnéprajzi fogalmakról. *Szolnok Megye Múzeum Évkönyve*, Szolnok. 231-251.
- 1982 Csépa község társadalma. In: Barna Gábor (szerk.): *Csépa. Egy alföldi palóc kirajzás története és néprajza. (Tematikus és lokális monográfiák)* Eger-Szolnok. 229-278.
- 1982a Paraszt – polgár – parasztpolgár. In: Bereczki Ibolya-Szabó László (szerk.): *Kunszentmárton és a Tiszazug kisipara*. Szolnok 6-23.
- 1986a A falusi közösségek belső tagoltsága. In: Novák László – Selmeczi László (szerk.): *Falvak és mezővárosok az Alföldön*. Arany János Múzeum Közleményei IV. Nagykőrös, 457-503.
- 1986b *A népi társadalom változásai az Alsó-Garam mente magyar falvaiban 1900-1974*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Néprajzi Tanszék

- 1988 *A palócok társadalomnéprajza*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Néprajz Tanszék
- 1989 Néprajzi tanulmányok. *Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei* 46. Szolnok
- 1992 Mátészalka társadalma. *Ethnica* Debrecen 219-246.
- 1997 *A munka néprajza*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- 1997a Család- és munkaszervezet Magyarország Dunán inneni részén. In: Szabó László: *A munka néprajza*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék 120-226.
- 2007 Családtípusok napjainkban. In: Örsi Julianna (szerk.): *Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságkutatási eredmények és módszerek innovációja*. Túrkeve 137-152.
- SZABÓ László (szerk.)
- 1988 *A Jászkunság kutatása*. Tanácskozás Szolnokon a Tudomány és Technika Házában. Szolnok, Damjanich János Múzeum
- SZABÓ Piroska
- 1978 Az időgazdálkodás átalakulása. In: Bodrogi Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Budapest, 277-294.
- 1988 A magángazdálkodás visszatérése (egy őrségi példa). *Népi kultúra – népi társadalom*. Budapest, 205-216.
- 2005 Életstratégiák Nagyrákoson. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a vidéki Magyarországon. Műhelytanulmányok*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet- MTA Társadalomkutató Központ 285-293.
- SZABÓ Zoltán
- 1986 (1937) *A tardi helyzet. Cifra nyomorúság*. Budapest, Magvető Könyvkiadó
- SZAKÁCS Béla
- 1993 „Csak” vállalkozó – nem földesúr. *A falu* 2. sz. 37-40.
- SZALAI Júlia
- 1998 *Uram! A jogaimért jöttem! Esszék, tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó
- 1998a Az egészségügy társadalmi feszültségei. In: Szalai Júlia: *Uram! A jogaimért jöttem! Esszék, tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 172-183.
- 1998b A szociálpszichiátria dilemmái. In: Szalai Júlia: *Uram! A jogaimért jöttem! Esszék, tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 200-210.
- SZARVÁK Tibor
- 2000 Egyes leszakadó társadalmi csoportok modernizációs törekvései. *Tér és Társadalom* XIV. 1. Pécs, 51-68.
- SZÁNTÓ Miklós (szerk.)
- 1978 *Életmódkutatás a szocialista országokban*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- 1980 *Tanulmányok az életmódról*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó
- SZEBENYI Erzsébet
- 1993 Kapaszkodókkal könnyebb az önismeret. A krízisben lévő pályakezdő munkanélküliekkel való foglalkozás és segítségadás lehetőségeiről. *Új Néplap*, Szolnok, február 18.
- SZELÉNYI Iván
- 1989 A magyar polgárosodás esélyei. *Hitel* 18. sz. 10-14.
- 1990 *Új osztály, állam, politika*. Budapest, Európa Könyvkiadó
- 1992 *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó

- 1993 *A magyar társadalom szerkezetének változásai a posztkommunizmusban. Kultúra és társadalom egy új korszakban.* Budapest, Akadémiai Kiadó
- 1998 *A posztkommunista társadalom szerkezetének változásai: a menedzseri uralom elméletének újragondolása* Budapest, Akadémiai Kiadó
- SZELÉNYI Iván – MANCHIN Győző – GALASI Péter
- 1974 Falutípusok és strukturális jellemzőik. A falusi települések regionális státuszhelyzete és a falusi népesség munkaerőpiaci státuszainak összefüggései. (Hipotézisek). In: Hofer Tamás-Kisbán Eszter-Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. I. Faluk.* Budapest - Szolnok 213-221.
- SZEPESI György
- 1989 A leszakadás veszélyei és ellensúlyozásuk. *Társadalmi Szemle* 12. sz. 53.
- SZÉNAY László – KOCSONDI László
- 1994 Mezőgazdasági kisvállalkozók az átmenet éveiben. *A falu* 4. sz. 69-87.
- SZILÁGYI Károly
- 1996 Túrkeve története a XX. század első felében. In: Örsi Julianna (szerk.): *Túrkeve földje és népe II.* Túrkeve, 147-249.
- SZILÁGYI Miklós
- 1967 Túrkeve és Öcsöd kertes települése. *Néprajzi Közlemények.* XII. 1-2. sz. 3-11.
- 1973 Mezővárosi közösség és néphagyomány. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Mezőberény története II.* Mezőberény, 179-225.
- 1977 Mezővárosi társadalom és műveltség. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Gyomai tanulmányok.* Gyoma, 575-652.
- 1984 A mezővárosi érdekközösség széthullása. *Forrás* XVI. 6. sz. 7-14.
- 1991 *Falusi és mezővárosi társadalmak.* Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára 8. Debrecen
- 1995 *Mezővárosi társadalom, paraszti műveltség.* Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen
- 1996 A mezővárosi társadalom belső szervezete és külső kapcsolatai. In: Örsi Julianna (szerk.): *Túrkeve földje és népe.* Túrkeve II. 275-312.
- 2002 Mai kisüzemi agrárgazdaságok néprajzi kutatásának lehetőségei. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utak és útvesszők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990-1999. Műhelytanulmányok.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet –MTA Társadalomkutató Központ 7-15.
- 2005 Bevezetesként: az utóparaszti hagyományokról. In: Schwarcz Györgyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ 9-16.
- 2008 Néprajzi tanulmányok Kisújszállásról. Jász – Nagykun – Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok
- 2009 *Paraszti hagyomány és kényszermodernizáció. Közelítések a néprajzi változásvizsgálathoz.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete
- SZILÁGYI Miklós (szerk.)
- 2002 *Utak és útvesszők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990-1999.* Műhelytanulmányok. Budapest MTA Néprajzi

- Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ
- SZILÁGYI Miklós – SZŰCS Judit (szerk.)
1996 *A társadalom néprajzi vizsgálatának eredményei és lehetőségei az Alföldön*. Csongrád.
- SZÍJJÁRTÓ András
1995 „Kicsik” és „nagyok” (A mezőgazdasági magántermelők két rétegéről). *Gazdálkodás*,
1996 „Nyertesek” és „vesztések” a falu társadalmában. *A falu* 2. sz. 57-64.
- SZÍJJÁRTÓ András – ZACHER László
1996 Gondolatok a mezőgazdasági termelők motivációjáról és magatartásáról. *Gazdálkodás* XL. 5. sz. 63-66.
- SZÍVÓS Péter – TÓTH István György
2000 *Növekedés alulnézetben*. Budapest, TÁRKI
- SZÍVÓS Péter – TÓTH István György (szerk.)
1999 *Monitor 1999*. TÁRKI Monitor jelentések. Budapest, TÁRKI
- SZOBOSZLAY Zsolt
2004 Szegénység, marginalizáció, szegregáció. Adalék a társadalmi egyenlőtlenségek értelmezéséhez. *Tér és Társadalom* 18. 3. sz. 25-42.
- SZOLNOKY Lajos
1953 Néprajzi megfigyelések egy új szocialista község kialakulásával kapcsolatban (Ebes, Hajdú megye).
Ethnographia LXIV. 1. sz. 104-147.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI Irén
2001 Vidékkutatás előzményekkel és tényekkel. *Tér és Társadalom* XV. 2. sz. Pécs, 71-86.
- SZŐKE Anna
2007 A kisebbségi sors hatása a házasságok alakulására. In: Örsi Julianna (szerk.): *Mikroközösségek. Társadalmi és gazdaságtudományi eredmények és módszerek innovációja*. Túrkeve 247-258.
- SZRETYKÓ György (szerk.)
2007 *A szegénység, az egészség és a társadalmi kirekesztettség. A roncs társadalom szociológiája és társadalomgazdaságtani dimenziói*. Pécs, Comenius Kft
- TAKÁCS József
1972 *A magyar tanyák – külterületek népességi és társadalmi viszonyainak alakulása*. Budapest, Szövetkezeti Kutatóintézet
- TANULMÁNYOK
1973 ... *a munkásosztályról*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- TASSY Sándor
1998 *Agrárgazdasági fogalomtár*. Budapest, Szaktudás Kiadó Ház
- TERENDI Viktória
2011 Tiszazug – bevándorlók: elfogadás vagy befogadás? In: Hegedűs Krisztián (szerk.): *Peremlétben? Félúton. A Tiszazug néprajzi, történeti, földrajzi kutatása az ezredfordulón*. Szolnok, Jász – Nagykun – Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága 229-238.
- TERJÉKI Ferenc
1993 Munkanélküliek – Miért így? Miért ennyien? *Új Néplap* Szolnok január 5.
- TESZKÓ Sándor

- 1956 Híradás Túrkevéről. *Szabad Föld*, 20-21. sz.
- TIMAFFY László
- 1974 A családi gazdálkodástól a szocialista közösségig I (Paraszti átrétegződés a Kisalföldön). In: *Arrabona* 16. Győr, 189-199.
- 1975 A családi gazdálkodástól a szocialista közösségig II. (Paraszti átrétegződés a Kisalföldön). In: *Arrabona* 17. Győr, 259-278.
- 1977-1978 A családi gazdálkodástól a szocialista közösségig III. (Paraszti átrétegződés a Kisalföldön) In: *Arrabona* 19-20. 297-311.
- TÍMÁR János
- 1983 A teljes foglalkoztatás problémái. *Gazdaság* 2.
- 1988 Foglalkoztatáspolitikánk a munkanélküliség küszöbén. *Közgazdasági Szemle* július-augusztus
- 1990 Foglalkoztatás egy új Rubicon közelében. *Társadalmi Szemle*, 5. 38-47.
- TÓTH István György
- 1994 *Társadalmi átalakulás. Jelentés a Magyar Háztartás Panel III. hullámának eredményéről*
Budapest, TÁRKI
- 1995 *Társadalmi átmenetek 1992-1994*. Adatok a magyar háztartás panelből. Budapest, Budapest Bank
- TÓTH István György (szerk.)
- 2004 *Stabilizálódó társadalomszerkezet*. TÁRKI monitor-jelentések 2003. Budapest, TÁRKI
- TÓTH Zoltán
- 1976 Egy életforma felbomlása. A szekszárdi kockaházak társadalma 1972-ben. *Valóság* XIX. 4. sz. 74-84.
- TOWSEND, Peter
- 1995 A szegénység Kelet-Európában – a világméretű polarizáció legutóbbi megnyilvánulása. *Esély* 5. sz. 3-23
- TÖRÖK Emőke
- 2009 A banausztiától a bémunkáig. *Szociológiai Szemle* 4. sz. 43-67.
- URBÁN László
- 2002 *Az első termelőszövetkezeti városok agrárpolitikai szerepének kialakulása, változásai, gazdasági és környezeti hatásai*. Szolnok. MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület
- UTASI Ágnes
- 1991 *Társas kapcsolatok*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó
- VADÁSZ István
- 1996 Túrkeve településföldrajzi pályája, központi szerepkörének alakulása. In: Örsi Julianna (szerk.): *Túrkeve földje és népe*. Túrkeve, II. 363-409.
- 2002 A civil szervezetekben aktív szerepet játszó személyiségek Túrkevén és Kisújszálláson.
In: Örsi Julianna (szerk.): *Kulcsemberek*. Túrkeve, 236-265.
- 2003 Az egyének és családok helye és szerepe a kisközösségek egyleti, társasági életében. In: Örsi Julianna (szerk.): *Családok - famíliák - nemzetségek*. Túrkeve. 281-312.
- 2004 A civil szervezetek szerepe a nagykunági települések helyi társadalmában. In: Örsi Julianna (szerk.): *Nagykunági közösségek. Lokális közösségek szerepe a változó társadalomban*. Túrkeve. 287-344.
- VALKÓ Béla
- 1993 Tsz vagy koldusbot? *A falu* VIII. 2. sz. 29-32.

- 1993a „szellemi tudat” helyett parasztpolgári lét. *A falu* VIII. 2. sz. 33-35.
- VALUCH Tibor
2005 *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris Kiadó
- VARGA Anna
1999 A fiatalok munkaerő-piaci helyzete. *Statisztikai Szemle* LXXVII. 1. 57-67.
- VÁRINÉ SZILÁGYI Ibolya – NIEDERMÜLLER Péter (szerk.)
1989 *Az identitás kettős tükrében*. Budapest, TIT
- VÁSÁRHELYI Mária
1992 *A nyilvánosság rendszerváltása*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
1995 *Rendszerváltás alulnézetben*. Budapest, Pesti Szalon Kiadó
2000 *A szegénység és a munkanélküliség a közgondolkodásban*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézet
- VERESS József
1989 Válságmenedzselés – a megelőzés művészete. *Társadalmi Szemle* 10. sz. 39.
- VÉGH Károly
1997 Család, közösség, életmód falun. *A falu* XII. 2. sz. 89-96.
- VIGA Gyula (szerk.)
2006 *Nagytárkány. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához*. Somorja
- VIZDÁK Károly – LAKATOS Vilmos – KIRÁLY János
2001 Mezőgazdasági családi vállalkozások Jász-Nagykun-Szolnok megyében. *Gazdálkodás* 3. sz. 25-32.
- VUKOVICH György
1990 Egészség, betegség, halandóság. *Társadalmi Szemle* 8-9. sz. 72-79.
- WEBER, Max
1982 *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*. Budapest, Gondolat Kiadó
1987 *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- WIEDERSZPIEL, Stanislaw – HRSDL Ladislaw (szerk.)
1978 *A szocialista életmód*. Budapest, MSZMP Politikai Főiskola
- ZÁM Mária
1990 A szegénység. Egy társadalmpolitikai fogalom vizsgálata. *Társadalmi Szemle* 5. sz. 52-64.
- ZÁVADA Pál
1994 Egy falusi tagozódás a paraszttársadalom felbomlása előtt. *Juss* 1. sz. 78-97.
- ZOLTÁN Zoltán
1968 Az Alföld-kutatás múltja és jövője. *Valóság*, 1. sz. 62-69.
- ZONDA Tamás
1990 Magyarország deviancia-térképeinek összehasonlító vizsgálata az öngyilkosságok regionális eltéréseinek szemszögéből. *Végeken*, 4. sz. 19-27.
- ZÓLYOMI József
1999 *Csitár története*. Csitár, Csitár Község Önkormányzata
- ZSIGMOND Gábor
1978 Az 1960- 70-es évek fordulójának családtípusa. In: Bodrogi Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Budapest, 152-172.

Források

9. számú információs jelentés. MSZMP VB Túrkeve. 1988. szeptember 19.
1949. évi XX. tv. A Magyar Köztársaság Alkotmánya.
1950. évi 4. tv. A Munka Törvénykönyve
1990. évi LXV tv. A helyi önkormányzatokról.
1991. évi IV. tv. A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról.
1991. évi XXV. tv. a kárpótlásról.
1992. évi XXIV. tv., XXXII. tv., XLIX. tv. a kárpótlásról.
1993. évi XVIII. tv. A rehabilitációs tevékenységekről.
1996. évi CXXVII. tv. A közmunkaprogramról.
- 2000 évi LXII. tv. A közmunka végzéséről.
- Magyarország Alaptörvénye 2011. április 18. (Magyar Közlöny, 2011. április 25.).
2011. évi. CVI. tv. A közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról.
2011. évi CLXVII. tv. A korhatár előtti öregségi nyugdíjak megszüntetéséről, a korhatár előtti ellátásról és a szolgálati járandóságról.
- 18/2005. (X. 18.) FMM rendelet.
- 16/2011. (VIII. 24.) Korm. rendelet. A Foglalkoztatási és Közfoglalkoztatási Adatbázisról.
- 170/2011. Korm. rendelet.
- A megyei terület- és településfejlesztés megvalósításának eszközrendszere. Szolnok Megyei Tanács településfejlesztési koncepciójának tervezete. Szolnok, 1984. Kézirat.
- A parasztság és a tsz tagok földvásárlása. Túrkevei Városi Tanács Mezőgazdasági Osztálya. Túrkeve, 1961. Kézirat.
- Dr. Ábrahám Sándor városi főorvos feljegyzése 1953. Kézirat
- Állami gazdaságok Értesítője.
1954. november.
- 1954 december.
- 1960 november.
- 1961 március.
- Általános Mezőgazdasági Összeírás, 2000, területi adatok, KSH.
- Beszámoló. MSZMP VB Túrkeve 1988. szeptember 20.
- Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 1948.
- Túrkeve birtokviszonyai. Györffy Lajos múzeumigazgató kimutatása. Finta Múzeum Adattára. Túrkeve, 912. 1. sz.
- Beszédes számok városunkról. Györffy Lajos múzeumigazgató összeállítása 1969. Finta Múzeum Adattára Túrkeve. 69-1102. 1. sz.
- Földművelésügyi Minisztérium Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Hivatala kimutatásai.
- Helyzetkép a megyéről 1980-1985. Tájékoztató országgyűlési képviselők részére. Szolnok, 1980. Kézirat.

Jász – Nagykun – Szolnok Megyei Levéltár. Túrkeve PB jkv. B. II/58.

Jelentés Túrkeve város egészségügyi fejlődéséről az utóbbi tíz év alatt. Városi Tanács VB Egészségügyi Csoportja Túrkeve, 1961. Kézirat.

Kevi Föld XII. 1992.

Kevi Kör 1973. V.; 1975. 10. sz.

Magyar városok és községek. Statisztikai adatgyűjtemény. Budapest, 1958. Statisztikai Kiadóvállalat.

Népjóléti Közlöny, 1994. 5. sz.

Népművelés 1956. év.

Néprajzi lexikon I. k. Budapest, 1977. Akadémiai Kiadó.

Népszabadság, 1977. január 29.

SANSZ 1992. 6. szám.

Szabad Föld 1956. év.

Szabad Nép 1951. február, március, április.

Szolnok Megye terület- és településfejlesztésének hosszú távú koncepciója 1986-2000. Szolnok, 1986. március.

Társadalmi Szemle 1951. VI.

Túrkeve város önkormányzata foglalkoztatást elősegítő alap működésének szabályzata. Túrkeve Képviselő-testülete 38/1992. (VI. 25.) számú határozata.

Túrkeve város polgármesterének közigazgatási iratai 1948. Túrkeve. Szolnok megyei levéltár 180/1948.

Túrkeve (városi havilap) 1989-2004. évfolyam számai.

Új Néplap Szolnok, 1993. január 5.

1929 Vadász Pál: Adalékok Csuda-Bala történetéhez. Kézirat. Finta Múzeum Adattára 1814. 1. sz. Túrkeve.

Városi Tanács Mezőgazdasági Osztálya iratai 1961.

Városi Tanács VB Egészségügyi Csoportja iratai 1961.

Vörös Csillag Mezőgazdasági Termelőszövetkezet elnöki beszámoló jegyzőkönyve, 1990. március 2.

<http://internet.afsz.hu/engine.aspx>

<http://omgk.hu>

<http://geography.hu/mfk2001>

www.humuszolg.hu/adatok

www.valasztas.hu

www.koziranytu.hu/mezogazdasagi_osszeiras_iden

<http://humanpolitika.hu/index.php/hr-hirek>

<http://www.kormany.hu>